

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVE

Vörös Gabriella, Béres Mária, Boldizsár Péter, Farkas Gyula—
Maresik Antónia, Kocsis S. Gábor, Farkas Gyula, Szűcs Judit,
Markos Gyöngyi, Fejér Gábor, Tóth Ferenc, Zombori István, Szrenka
Éva, Marosvári Attila, Sipos József, Balázs György, Huszka Lajos—
Nagy Ádám, Katona Imre—Rózsa Gábor, Lengyel András, Jakab
Béla tanulmányával

1987-1

A MÓRA FERENC MÚZEUM

ÉVKÖNYVÉ

1987

1

SZEGED

1988

JAHRBUCH DES MÓRA FERENC MUSEUMS, SZEGED (UNGARN)
ANNALES DU MUSÉE FERENC MÓRA, SZEGED (HONGRIE)
ЕЖЕГОДНИК МУЗЕЯ ИМ. ФЕРЕЦЦ МОРА, СЕГЕД (ВЕНГРИЯ)

Szerkesztő bizottság

Barna László, Dömötör János, Juhász Antal
Lengyel András, Zombori István

A szerkesztő bizottság elnöke

TROGMAYER OTTÓ

Szerkesztő

JUHÁSZ ANTAL

A tanulmányok lektorai

Fodor István	Lipták Pál
Ilia Mihály	Marcsik Antónia
Juhász Antal	Nyíri Antal
Kanyó Ferenc	Rózsa Gábor
Király István	Schmidt Egon
Kovalovszki Júlia	Tóth Ferenc
Kőhegyi Mihály	Újváry Zoltán
Lengyel András	Weiner Mihályné
K. Zoffmann Zsuzsanna	

Technikai szerkesztő

VARGA JÓZSEF

A borítólap Mayer Gyula tervei alapján készült.

HU ISSN 0563—0525

Felelős kiadó: dr. Trogmayer Ottó
87-4612 — Szegedi Nyomda

Felelős vezető: Surányi Tibor igazgató
Példányszám: 625 — Terjedelem: 44,75 A/5 ív

Kiadási eng. sz.: 55 462

Készült monószedéssel, íves magasnyomással,
az MSZ 5601—59 és MTA 5602—55 szabvány szerint

TARTALOM

Régészet

- Vörös Gabriella*: Késő szarmata edénylelet Kiskundorozsma-Kistemplomtanya lelőhelyről 11
Béres Mária: Adatok az Árpád-kori gabonátárolás kérdéséhez 25
Boldizsár Péter: Bizánci és dél-itáliai kerámiák egyes magyarországi középkori lelőhelyekről 37

Embertan

- Farkas Gyula—Marcsik Antónia*: Dél-magyarországi késő neolitikus emberi csontvázak (Gorzsa, Deszk) 51
Kocsis S. Gábor: Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur major újkőkori temető embertani anyagának fogantropológiai és patológiai leírása 69
Farkas Gyula: A magyar antropológia története kezdettől 1945-ig 81

Néprajz

- Szűcs Judit*: A táplálkozáshoz fűződő hiedelmek nyoma Szentesen 121
Markos Gyöngyi: Bábaság Makón 131
Fejér Gábor: A makói állóorsós borsajtó 189

Történelem

- Tóth Ferenc*: Makó úrbéri térképei 211
Zombori István: Az orgonakészítő Kováts István (1797—1843) önéletírása 271
Szrenka Éva: „Nemes Sz. Kir. Szeged Város Piacza” az 1840-es években 285
Marosvári Attila: A szervezett iparostanonc-oktatás kezdetei Makón (1856—1884) 291
Sipos József: A Kisgazdapárt a polgári demokratikus forradalom első szakaszában 311
Balázs György: Az oktatás megindulása és demokratizálásának kezdetei 1944—1945-ben Szeged-Alsóközponton 335

Éremtan

- Huszka Lajos—Nagy Ádám*: Pénzforgalom Szegeden 1944—1945-ben 353

Művészettörténet

- Katona Imre—Rózsa Gábor*: Egy elfelejtett szentesi keramikus: Jakó Géza (1886—1943) 379

Irodalomtörténet

- Lengyel András*: Egy későliberális ideológiakritikus. Vázlat Gáspár Zoltánról .. 427

Természettudomány

- Jakab Béla*: A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) állománya Magyarországon 1984-ben 473

CONTENTS

Archaeology

- Vörös, Gabriella*: Late Sarmata pottery finds from the site of Kiskundorozsma-Kistemplomtanya 11
Béres, Mária: Data to the question of corn storing in Árpád-Age 25
Boldizsár, Péter: Byzantine and South-Italian pottery in Certain Medieval Sites of Hungary 37

Antropology

- Farkas, Gyula—Marcsik, Antónia*: Late neolithic human skeletons in South-Hungary (Gorzsa, Deszk) 51
Kocsis S., Gábor: Tooth-antropological and pathological description of the antropological finds in a neolithic cemetery from the Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur major 69
Farkas, Gyula: The history of Hungarian antropology from the beginning to 1945 81

Ethnography

- Szűcs, Judit*: Traces of beliefs concerning food in Szentes 121
Markos, Gyöngyi: Midwifery in Makó 131
Fejér, Gábor: Wine press with standard spindle in Makó 189

History

- Tóth, Ferenc*: Maps of fee estates in Makó 211
Zombori, István: Autobiography by organ-builder István Kovács (1797—1843) .. 271
Szrenka, Éva: Market in Szeged in the 1840s 285
Marosvári, Attila: The beginning of the organized apprentice-training in Makó .. 291
Sipos, József: The Smallholders' Party in the first period of the bourgeois-democratic revolution 311
Balázs, György: The beginning and democratization of education in Szeged-Alsóközpon in 1944—45 335

Numismathology

- Huszka, Lajos—Nagy, Ádám*: Money circulation in Szeged in 1944—45 353

History of Art

- Katona, Imre—Rózsa, Gábor*: The long-forgotten ceramist from Szentes: Géza Jakó (1886—1943) 379

History of Literature

- Lengyel, András*: A late-liberal ideology-critic. A sketch of Zoltán Gáspár 427

Natural Science

- Jakab, Béla*: Migratory stork stock in Hungary in 1984 473

INHALT

Archäologie

- Vörös, Gabriella*: Gefäßfunde aus der späten Sarmatenzeit an dem Fundort Kiskundorozsma-Kistemplomtanya 11
- Béres, Mária*: Beiträge zur Frage der Getredespeicherung in der Arpadenzeit ... 25
- Boldizsár, Péter*: Byzantinische und süditalienische Keramik aus einigen mittelalterlichen Fundorten in Ungarn 37

Antropologie

- Farkas, Gyula—Marcsik, Antonia*: Einige menschliche Skelette aus dem Spätneolithikum in Südungarn (Gorzsa, Deszk) 51
- Kocsis, S. Gábor*: Die anthropologische und pathologische Untersuchungen der menschlichen Zähne aus dem Gräberfeld von Jungsteinzeit bei Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukor major 69
- Farkas, Gyula*: Die Geschichte der Anthropologie in Ungarn von den Anfängen bis 1945 81

Ethnographie

- Szűcs, Judit*: Die Spuren der Glaubenswelt der Ernährung betreffend in Szentes . 121
- Markos, Gyöngyi*: Die Geburtshilfe in Makó 131
- Fejér, Gábor*: Weinpresse mit Stehspindel in Makó 189

Geschichte

- Tóth, Ferenc*: Die Urbariumskarten der Stadt Makó 211
- Zombori, István*: Die Autobiographie des Orgelbaumeisters István Kováts (1797—1843) 271
- Szrenka, Éva*: „Der Markt der edlen königlichen Feistadt Szeged“ in den 1840-er Jahren 285
- Marosvári, Attila*: Die Anfänge des organisierten Unterrichts der Handwerker-gesellen in Makó (1856—1884) 291
- Sipos, József*: Die Partei der Kleinlandwirte in der ersten Phase der bürgerlich-demokratischen Revolution 311
- Balázs, György*: Beginn des Unterrichts und seiner Demokratisierung 1944/45 in Szeged Alsóközpont 335

Numismatik

- Huszka, Lajos—Nagy, Ádám*: Geldumlauf in Szeged in den Jahren 1944—1945 .. 353

Kunstgeschichte

- Katona, Imre—Rózsa, Gábor*: Ein vergessener Keramiker in Szentes: Géza Jakó (1886—1943) 379

Literaturgeschichte

- Lengyel, András*: Ein spätliberaler Ideologiekritiker. Entwurf über Zoltán Gáspár 427

Naturwissenschaft

- Jakab, Béla*: Weißstorchbestand Ungarns im Jahre 1984 473

TABLE DES MATIÈRES

Archéologie

<i>Vörös, Gabriella</i> : Trouvaille de la poterie sarmatique sur le site Kiskundorozsma-Kistemplomtanya	11
<i>Béres, Mária</i> : Données au problème d'entreposage du blé à l'époque Árpád.	25
<i>Boldizsár, Péter</i> : Poteries byzantines et d'Italie-sud sur les sites du moyen âge de Hongrie	37

Anthropologie

<i>Farkas, Gyula—Marcsik, Antónia</i> : Squelettes humains néolithiques tardifs de Hongrie-sud (Gorzsa, Deszk)	51
<i>Kocsis S., Gábor</i> : Description anthropologique et pathologique dentaire dans la matière de la cimetièrre néolithique à Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur major	69
<i>Farkas, Gyula</i> : Histoire d'anthropologie hongroise du commencement jusqu'à 1945	81

Ethnographie

<i>Szücs, Judit</i> : Mémoires des croyances concernant l'alimentation	121
<i>Markos, Gyöngyi</i> : Sages-femmes à la ville Makó	131
<i>Fejér, Gábor</i> : Une presse à vin provenant de Makó	189

Histoire

<i>Tóth, Ferenc</i> : Cartes seigneuriales de la ville Makó	211
<i>Zombori, István</i> : Autobiographie d'un constructeur d'orque à Szeged	271
<i>Szrenka, Éva</i> : «Place de marché de la ville royale libre Szeged» aux années 1840	285
<i>Marosvári, Attila</i> : Commencements d'école d'apprentissage à la ville Makó (1856—1884)	291
<i>Sipos, József</i> : Le Parti des Petits Propriétaires au période premier de la révolution démocratique bourgeoise	311
<i>Balázs, György</i> : Commencements d'enseignement démocratique à Szeged-Alsó-központ en 1944—1945	335

Numismatique

<i>Huszka, Lajos—Nagy, Ádám</i> : Circulation monétaire de Szeged en 1944—1945	353
--	-----

Histoire des beaux-arts

<i>Katona, Imre—Rózsa, Gábor</i> : Un céramiste peu connu de Szentes: Géza Jakó (1886—1943)	379
---	-----

Histoire littéraire

<i>Lengyel, András</i> : Un critique d'idéologie libéralist-tardif. Esquisse sur Zoltán Gáspár	427
--	-----

Sciences naturelles

<i>Jakab, Béla</i> : La population des cigognes blanches (<i>Ciconia ciconia</i>) de Hongrie en 1984	473
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Археология

- Вёрёш Габриэлла*: Поздняя сарматская находка посуды с местонахождения в с. Кишкундорожм-Киштемплотаня 11
- Береш Мария*: Данные к вопросу о хранении зерна в Арпадские времена 25
- Большиджар Петер*: Византийская и южноитальянская керамика с некоторых венгерских средневековых местонахождений 37

Антропология

- Фаркаш Дьюла—Марчик Антония*: Человеческие скелеты поздней неолитики в Южной Венгрии (Горжа, Деск) 51
- Кочиш Ш. Габор*: Фогантропологическое и патологическое описание антропологических материалов кладбища неолитического века в хуторе Горжа—Цукор у города Ходмезёвашархей 69
- Фаркаш Дьюла*: История венгерской антропологии от начал до 1945 г. 81

Этнография

- Сюч Юдит*: Следы суверия, связанного с питанием, в г. Сентеш 121
- Маркош Дбёнди*: Акушерство в г. Мако 131
- Фейер Габор*: Виноградная пресса со стоячей катушкой из Мако 189

История

- Тот Ференц*: Оброчные карты г. Мако 211
- Зомбори Иштван*: Автобиография строителя органов Ковач Иштван (1797—1843) 271
- Сренка Ева*: «Рынок Дворянского Свободного Королевского г. Сегеда» в 1840-ые годы 285
- Марошвари Атилла*: Начало организованного обучения учеников-ремесленников в Мако (1856—1884) 291
- Шипош Йожеф*: Партия мелких землевладельцев в первом периоде буржуазно-демократической революции 311
- Балаж Двёрдь*: Начало обучения и первый этап его демократизации в 1944—45 гг. в с. Сегед—Альшокёзпонт 335

Нумизматика

- Хуска Лайош—Надь Адам*: Денежный оборот в Сегеде в 1944—45 гг. 353

Искусствоведение

- Катона Имре—Рожса Габор*: Забытый сентешский керамик Яко Геза (1886—1943) 379

Литературоведение

- Лендел Андраш*: Поднелиберальный критик идеологии. Эскиз о Гашпар Зольтане 427

Естествоведение

- Якаб Бела*: Состав белого аиста (*Ciconia ciconia*) в Венгрии в 1984 году ... 473

Régészet

Késő szarmata edényelet Kiskundorozsma- Kistemplomtanya lelőhelyről

VÖRÖS GABRIELLA

(*Szentes, Koszta József Múzeum*)

1930-ban Hock Lajos dorozsmai tanító hat edényből álló leletegyüttest — két tálat, fazekat, bögrét és két tálkát — adományozott a szegedi múzeumnak.

Az edények előkerülésük után nem sokkal elveszítették összetartozásukat, legálábbis erre vall, hogy a hat edényt mindezülig nem közölték le együtt. Míg a leletegyüttes legszebb, legjellegzetesebb darabjai többször is szerepeltek publikációkban és hivatkozásokban, a többről még említés sem történt. A több mint félévszázada előkerült leletegyüttes darabjait most hiánytalanul sikerült beazonosítanunk, közreadásukat egyfelől tehát a teljesség lehetősége indokolja.* A kiegészült leletegyüttes jól reprezentálja a késő szarmata települések edénykészletének legjellemzőbb vonásait. Bízunk abban, hogy közreadása — ha szerény módon és formában is — hozzájárulhat a korszak jobb megismeréséhez.

A leletek előkerülési körülményei és későbbi sorsa

Az adományozó, Hock Lajos a lelőhelyre és a leletkörülményekre vonatkozó adatait az akkori szegedi múzeumigazgató, Móra Ferenc feljegyzései őrizték meg.¹ A leletegyüttes Móránál a „Dor/A” jelzetet kapta. A jelzet első tagja a Dorozsma helynév rövidítése, az „A” pedig a lelőhely községen belüli megkülönböztető betűjele. A részletes leírásban a „Kiskundorozsma — Zádori Fekete-féle ház építésénél talált leletek” pontos helymegjelölés szerepel. A ház, amelynek építése közben a leletek előkerültek, jelenleg Bordány község belterületén, a Kossuth utca 15. számú telken áll.² (1. kép)

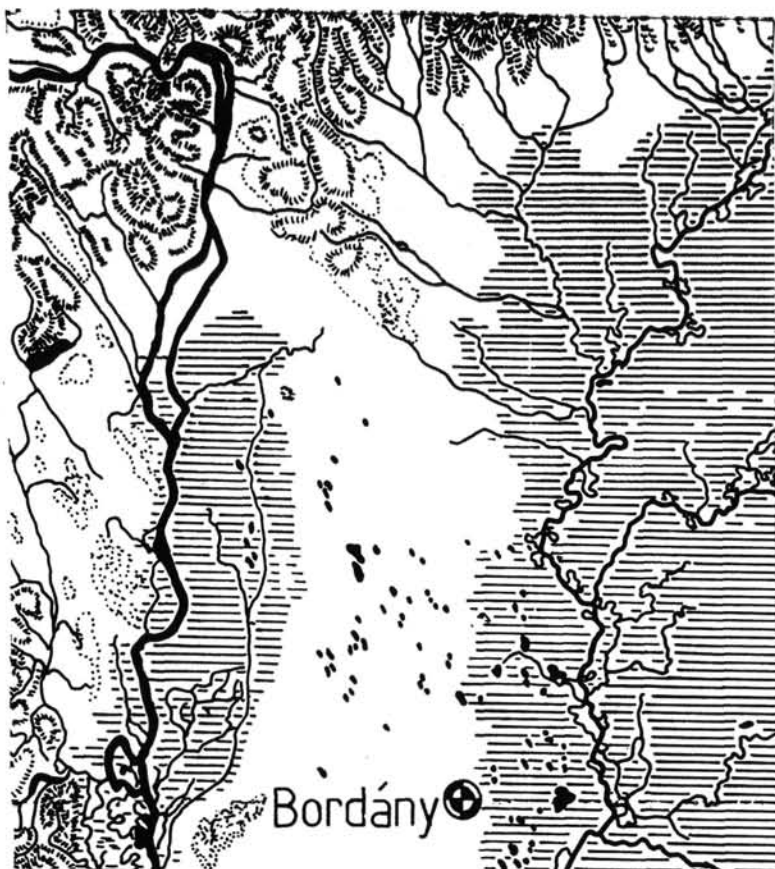
Az edények előkerülési körülményeiről sajnos nem sokat tudunk. Csak az a bizonyos, hogy két méter mélységben kerültek elő, a ház alapjának ásása közben. „Állítólag se csont, se hamu, se más régészeti lelet nem volt.”³ Móra kiment a helyszínre, de már csak a ház kész pincéjét nézhette meg. Semmi sem utal arra, hogy utána bármikor hitelesítő ásatást végeztek volna a lelőhelyen, vagy közvetlen környékén. A találók feltehetően azért figyeltek fel a leletekre, mert az ásó teljesen ép edényeket fordított ki, és valószínűleg ezért kerülhettek a leletek végül a múzeumba. Nem tud-

* (Sajnos azonban az egyik közölt tál időközben elveszett, így az edényelet mégsem teljes!)

¹ MFM Rég. Ad.: 478—78.

² Kürti Béla 1976/77. 18. 38. jegyzet. Kistemplomtanya 1950-ben vált Bordány néven önálló községgé.

³ A feljegyzés leközölve: Kürti i. m. 18.

1. kép. A lelőhely földrajzi helyzete.

juk tehát, hogy az edények eredetileg milyen objektumban, milyen helyzetben; házban vagy gödörben, elsődleges vagy másodlagos helyzetben voltak-e. Az adatok csak azt teszik bizonyossá, hogy egyszerre, együtt kerültek elő, tehát összetartoznak.

Az edényeket 1953-ban vették nyilvántartásba a Móra Ferenc Múzeum népvándorláskori gyűjteményébe, a hat edényt majd hatféleképpen.⁴

Pontos lelőhelymegnevezéssel és évszámmal mindössze egyetlen (az egyik tál) szerepel.⁵ A leltározásnál nem használták Móra feljegyzéseit, pedig szemléletes leírásai, valamint rajzai alapján azonnal nyilvánvalóvá vált volna a hat edény összetartozása. Mórának köszönhető, hogy a tálon kívül további négy edényt is sikerült azonosítanunk.⁶

⁴ Ltsz.: 53.208.2.; 5.; 8.; 9.; 13.

⁵ Kiskundorozsma-Kistemplomtanya 1930. Vörösszínű, magas tál. Ltsz.: 53.208.2.

⁶ A fazék lelőhelyeül Dorozsmán belüli közelebbi meghatározásként — helytelenül! — „Lajkó Józsefné” (nyilvánvalóan: tanyája) megjegyzést találtuk, 1941-es évszámmal! Ltsz.: 53.208.5.

A többi esetben „Dorozsma 1930. IX. 28.” illetve „Dorozsma 1930” szerepelnek. Ltsz.: 53.208.5.; 8—9.

Sem a leltárkönyvben, sem a régészeti gyűjteményben nem akadtunk nyomára a hatodik edénynek (szürke tál), de szerencsére publikációkból jól ismerjük.⁷

A hat edény közül három (a két tálka és a bögre) mindeddig közöletlen volt. (5—7. kép) A két tál több alkalommal is szerepelt a korszakot tárgyaló publikációkban (3—4. kép), a fazékkal illusztrációként Kürti Béla Mórával kapcsolatos forrásközleményében találkozhattunk.⁸ (2. kép)

A két tálat Alföldi András nem sokkal előkerülésük után, 1932-ben leköszölte, mint a nagyalföldi szarmata kerámia jellegzetes darabjait.⁹ Párducz Mihály a szarmata corpus harmadik kötetében Kiskundorozsma — Kistemplomtanya lelőhelynév alatt négy edénnyel foglalkozott, de közülük csak a már Alföldinél is szereplő két tál tartozik valójában a leletegyüttesbe.¹⁰ Ez azért is furcsa, mert a leletkörülmények leírásánál szinte szó szerint idézi Mórát, tehát ismernie kellett az eredeti feljegyzéseket, és így feltétlenül tudott az együtteshez tartozó többi edényről is! Felmerül annak a lehetősége, hogy a csillámos anyagú, fésűs díszű fazekat, és a fazékaljából kialakított tálkákat Párducz nem tartotta szarmatakorinak és ezért maradtak ki teljesen a közleményből.¹¹ Ennek a feltételezésnek ellentmond, hogy már sokkal korábban is közöl olyan fazekakat illetve töredékeiket, amelyek — mint pl. a Solt-paléi késő szarmata település anyagából való darab — pontos megfelelői a dorozsmainak.¹² A kerámiaanyag csoportosításánál nála a fazekak külön csoportot alkottak és egyértelműen szarmatának számítottak.¹³ A főzőfazék, mint kerámiatípus, kimaradt Párducz hunkori emlékeket rendszerező nagy munkájából is. A dorozsmai leletek közül itt is csak a két tállal foglalkozott.¹⁴

A leletek leírása

1. Fazék (2.; 8. kép)

Vörösesbarna, fekete foltos, kézikorongon formált főzőedény. Anyaga csillámos, apró kavicsokkal, közuzalékkal soványított. Pereme vízszintesre levágott, ívelten kihajlól. Vállnál kiszélesedik, az alja felé egyenletesen összeszűkül. A pereme alatt fésűvel sekélyen bekarcolt vonalköteg található, alatta ugyanezzel a fésűvel benyomott ferde mintasor díszíti. M=20,5 cm; Pá=13,7 cm; Fá=8,5 cm Ltsz.: 53.208.13.

2. Tál (3.; 9. kép)

Téglavörös színű, gyorskorongon formált tál. Anyaga finoman, gondosan kidolgozott. Pereme ívelten kihajlik, teteje egyenesre levágott. Válla hangsúlyozott, hasa erősen kiöblösödik, alacsony talpon áll. Vállát egymástól arányos távolságokban elhelyezett ferde kannelúrák díszítik. M=10,0 cm; Pá=22,3 cm; Fá=8,5 cm Ltsz.: 53.208.2.

⁷ Alföldi András 1932. XXVIII. t. 9.; Párducz 1950. CXXII. 35.

⁸ Kürti Béla i. m. 20.

⁹ Alföldi András 1932. 80. XXVIII. t. 3.; 9.

¹⁰ Párducz Mihály 1950. CXXII. t. 34. Az egyenes falú tál (Párducz Mihály 1950. CXXII. t. 33.) és a gömbös hasú edényke (uo. 39.) nem szerepel Móra feljegyzéseiben, így nem tartozhatnak a leletegyüttesbe.

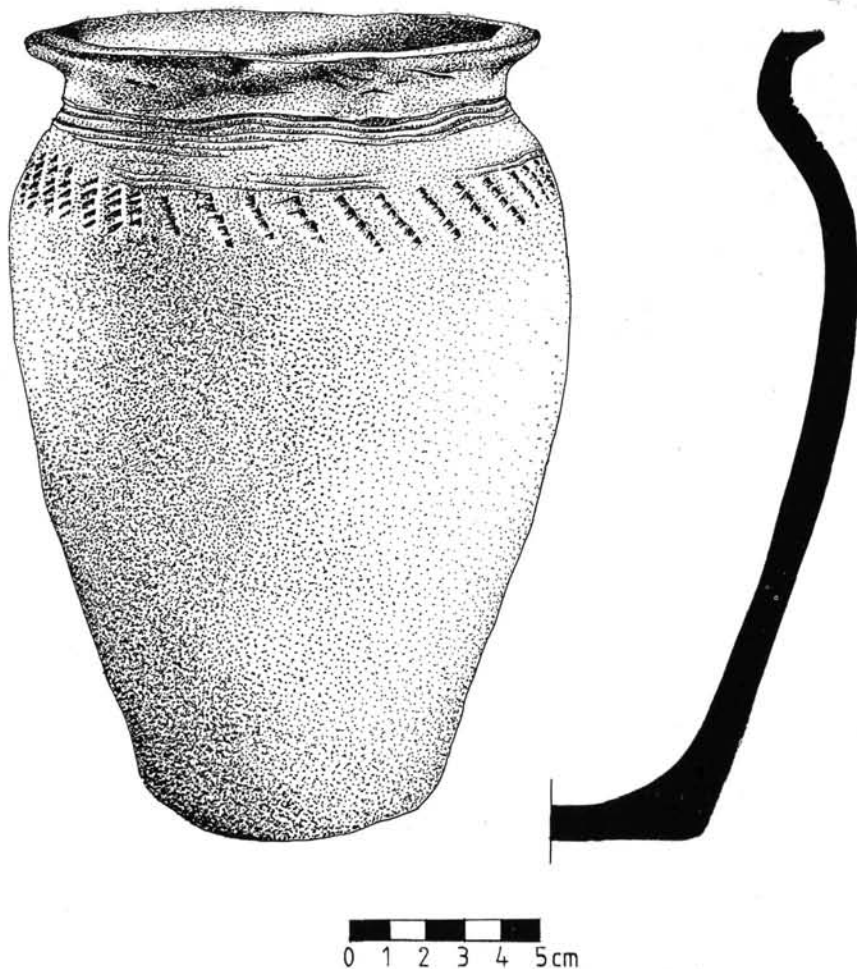
(A két edény leírása i. m. 40.)

¹¹ A fazekat Móra Ferenc — feltételesen — germánnak írja le. Ezt a meghatározást átvéve közli az edény fényképét Kürti Béla is. (I. m. 20.)

¹² Párducz Mihály 1938. II. t. 13.

¹³ Párducz Mihály 1935. 180—181.

¹⁴ Párducz Mihály 1959. 340.

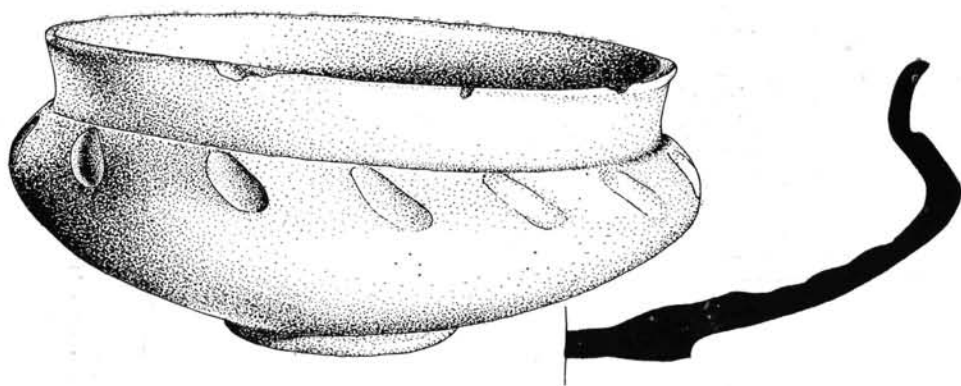
2. kép. Kézikorongon formált főzőfazék.

3. Tál (4. kép)¹⁵

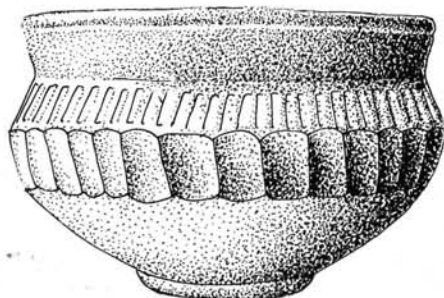
Szürke színű, gyorskorongon formált, finom kidolgozású magas tál. Pereme csaknem teljesen függőleges. Közvetlenül a perem alatt hornyolás tagolja. A hason széles, függőleges kannelúrákkal tagolt övrész található, fölötte besimított keskeny sávokból álló díszítés halad körbe. Alacsony kis talpon áll. M=13,8 cm; Pá=21,0 cm; Fá=10,0 cm

Az edényt nem leltük, így leltári számát sem ismerjük.

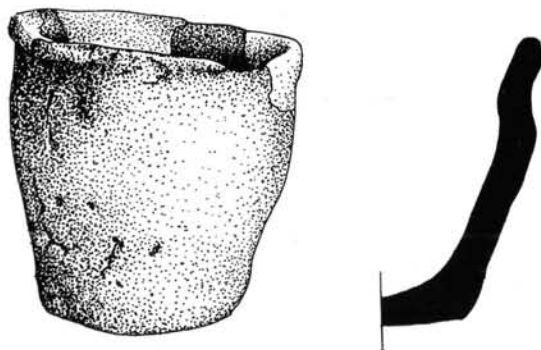
¹⁵ Az itt közölt rajz Alföldi András közleménye alapján készült (1932. XXVIII. t. 9.).

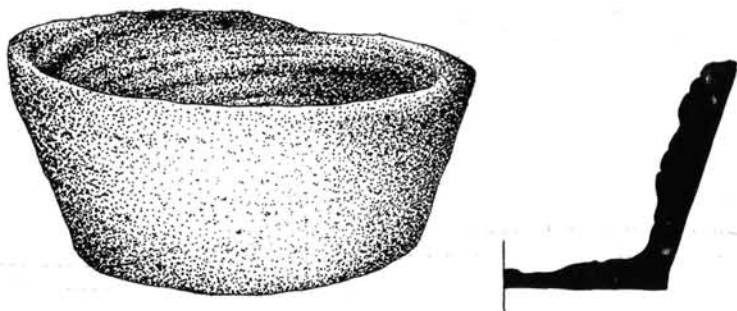
3. kép. Téglavörös, korongolt tál.

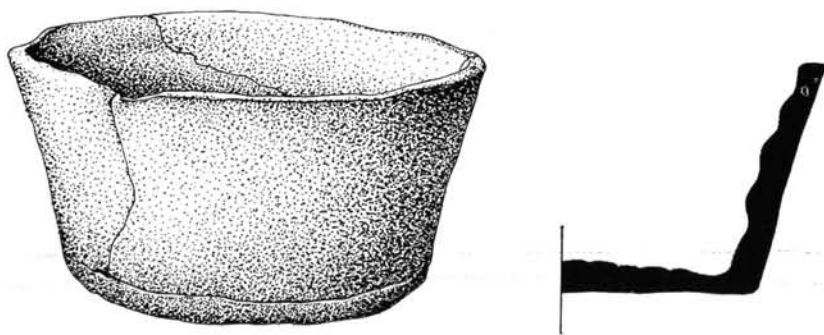
4. kép. Szürke, korongolt tál (publikáció után).

5. kép. Kézzel formált pohár.

6. kép. Gyorskorongon készített tálka.

7. kép. Gyorskorongon formált tálka.

4. *Bögre* (5.; 10. kép)

Barna színű, fekete foltos, kézzel formált, durva kidolgozású edényke. Felülete egyenetlen, repedezett, fala vastag, felépítése aszimmetrikus, pereme ferde. $M=6,8$ cm; $Pá=7,4$ cm; $Fá=5,2$ cm Ltsz.: 53.208.5.

5. *Tálka* (6.; 11. kép)

Sötétbarna színű, gyorskorongon formált fazék aljából másodlagosan kialakított tálka. Anyaga jól kidolgozott, sok apró kavicsal soványították. A fenékrészen jól látszik a korongról való leválasztás (levágás) nyoma. $M=4,3$ cm; $Pá=12,0$ cm; $Fá=9,0$ cm Ltsz.: 53.208.8.

6. *Tálka* (7.; 12. kép)

Barna színű, gyorskorongon formált fazék aljából másodlagosan kialakított tálka. Anyaga finoman kidolgozott, apró homokszemcsékkel soványított. Belső felületén jól látszik a korongozás, fenekén a korongról való leválasztás (levágás) nyoma. $M=5,8$ cm; $Pá=12,8$ cm; $Fá=9,9$ cm Ltsz.: 53.208.9.

A leletek értékelése

A leletegyütteshez tartozó edények típusuk, az egyes darabokon megfigyelhető formai, díszítőelemek alapján jól beilleszthetők a legkésőbbiként megismert szarmata települések leletanyagába.

A 4. század végétől a szarmata kerámia összetételében, edénytípusaiban, az egyes típusok arányaiban jól érezhető, jelentős változás következik be.¹⁶ A szarmatákra leginkább jellemző korongolt szürke és kézzel formált durva kerámia mellett megjelennek a csillámos anyagú, kézikorongon formált főzőfazekak-, bográcsok¹⁷ tálak, fedők, szűrőedények.¹⁸ A kézzel formált kerámia aránya csökken.¹⁹ A szürke, gyorskorongon formált kerámia újabb típusokkal és díszítésmóddal, motívumkincs-csel gazdagodik.²⁰ A kerámiakészlet egészén technikai-technológiai előrelépés figyelhető meg.

A fazekat (2.; 8. kép) anyaga és formája alapján egyértelműen főzőedénynek tarthatjuk. Nem meglepő tehát, hogy példányai szinte kizárólag települések anyagában fordulnak elő. Egyetlen esetről tudunk, amikor sírmellékletként került elő: a madarasi temető 342. bolygatatlan női sírjában a lábfejek között bontottak ki egy olyan példányt, amelynek felső része még sírbahelyezés előtt letört.²¹ A főzőfazekak előfordulási körzete az ismert példányok alapján a Dél-Alföld területére szűkíthető. A tiszzaeszlári²² és a tiszaföldvári²³ darabok azonban arra figyelmeztetnek, hogy a fazekak leletstípusa és előfordulási körzete az egyes területek kutatottsági szintjének függvénye is lehet. Anyaggyűjtésünk során — a közismert nagy telepeken kívül²⁴ — az alábbi lelőhelyeken találtunk fazekakat: 1. Bordány-Mező dűlő,²⁵ 2. Hódmezővásárhely-Aranyág,²⁶ 3. Mártély,²⁷ 4. Nagymágocs-Paptanya,²⁸ 5. Sándorfalva-Eperjes,²⁹ 6. Szeged-Algyő,³⁰ 7. Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlő,³¹ 8. Szőreg-Iván téglagyár.³²

¹⁶ Vörös Gabriella 1982. 29—32: Az egyes kerámiatípusok százalékos megoszlásáról a Sándorfalva—eperjesi későszarmata település anyagának elemzése szolgál számszerű adatokkal.

¹⁷ H. Vaday Andrea 1980—81. 31—32.

¹⁸ Nagymágocs—paptanyai (1983—86) telep anyagában található ilyen edények. Közöletlen, KJM. A szerző ásatása.

¹⁹ Vörös Gabriella 1984. 150—151.

²⁰ H. Vaday Andrea 1982. 121—130.

²¹ Kőhegyi Mihály szóbeli közlése. Köszönöm, hogy a madarasi temető anyagát tanulmányozhattam, és adatait idézhettem.

²² Kovalovszki Júlia 1980. 27. 14. t. 6—9.

²³ H. Vaday Andrea 1980—81/1. 41.

²⁴ Uo. A Szerző hat lelőhelyet említ példaként, az itt felsoroltakon kívül.

²⁵ Kürti Béla ásatása 1972-ben MFM. Ltsz.: 75.2.38.; 49.;54.; 56.

²⁶ Párducz Mihály 1935. 181. XXXVIII. t. 11.; 13.

²⁷ Szórvány edény, ajándékként került a szegedi múzeumba. Ltsz.: 10/1897. Régi leltárkönyv I. 89. Közöletlen.

²⁸ A szerző ásatása 1983—1986 között. Közöletlen.

²⁹ Vörös Gabriella 1982. 29—32.

³⁰ Kürti Béla ásatása 1973—1976 között. Az anyag feldolgozás alatt áll.

³¹ Bálint Alajos 1963. 91—93. A publikációban nem szerepelnek a fazekakhoz tartozó töredékek: MFM Ltsz.: 69.61.24.; 32—34.

³² A lelőhellyel több publikáció is foglalkozott, de elsődlegesen a temető leleteivel. A telep anyaga lényegében feldolgozatlan. Néhány darabot Párducz Mihály közöl: 1950. 34. CVI. t. 23—30. MFM. Ltsz.: 53.319.1. —

A lelőhelyek többségének anyaga sajnos mindezidáig publikálatlan, vagy nem teljes egészében feldolgozott. A kerámiaanyag összetétele, jellemzői alapján azonban biztonsággal köthetjük valamennyit a 4. század végén induló időszakhoz.³³

A *tálak* (3—4.; 9. kép) finom kivitelükkel, gondos díszítésükkel emelkednek ki a leletegyüttesből, az ún. díszkerámiák sorába tartoznak. Egyedi darabnak számít mind a kettő, pontos párhuzamaikat nem ismerjük. Közös jellemzőjük, hogy a hasukon kannelúra sor halad körbe. Hasonló kivitelű és díszítésű edények elsősorban sírmellékletként, vagy szórványként fordulnak elő.³⁴ A kannelúra az Alföld területén a szarmata gölöncsérek munkáin a figurális besímitásokkal együtt a 4. század második felében jelenik meg.³⁵ Ez a dekoratív ékítmény főként a korsók hasán, a poharak oldalán és a tálakon figyelhető meg.³⁶ Kannelúras töredékek ismeretesek Szentes-Fábiánból,³⁷ valamint Gyuláról³⁸ — valószínűleg mindkettő korsó töredéke. Korsó díszeként találkozunk vele a bánhegyesi³⁹ és a Csongrád-Gedahalmi⁴⁰ szórvány darabokon. Poharakat szórványként Tiszalök-Rázomról ismerünk,⁴¹ két csongrádi hunkori temetőből pedig sírmellékletként kerültek elő: a Berzsenyi utcai lelőhely 6. sírjából⁴² és a Kenderföldek 48. temetkezéséből.⁴³ Egyenesfalú, kannelúras oldalú tál töredékét tartjuk számon Ada lelőhelyről.⁴⁴ A magas, szürke tál legközelebbi analógiáját a Vrsec Crvenkáról származó leletben találtuk meg.⁴⁵ A téglavörös, magas tál technikai kivitele, felépítése, arányai alapján a leggyakoribb és legjellegzetesebb hunkori edénycsoportba sorolható.⁴⁶ Kivételes finomsága és díszítése miatt azonban egyedi darabnak kell tartanunk. A kannelúra alkalmazásának okát és eredetét a ritkább és értékesebb fém- és üvegedények utánzásában látja a kutatás.⁴⁷

A kézzel formált *kis bögre* (5.; 10. kép) jellegtelen, hasonló darabok a szarmatakor egész időszakában a telepeken és temetőikben egyaránt előfordulnak.⁴⁸

A *tálkát* (6—7.; 11—12. kép) gyorskorongon formált fazék aljából alakították ki olyan módon, hogy a töredezett oldalak éleit gondosan egyenesen magasságúra csiszolták. A két fazék eredetileg nagyjából azonos méretű és újartalmú lehetett, legalábbis közel egyforma fenéktárméjük (9,0; 9,9 cm) erre utal. A leletegyüttesben

³³ A legújabb kutatási eredményeknek köszönhető, hogy a késő szarmata települések anyagát pontosabban tudjuk keltezni, illetve a korábbi korhatározást korrigálni. Köszönöm Istvánovits Eszternek, hogy kéziratát áttanulmányozhattam (1981.) és eredményeit felhasználhattam. A Hódmezővásárhely—fehértói telep belső kronológiájának átértékelését lásd: H. Vaday Andrea 1980—1981/1. 40.

³⁴ Valószínű, hogy a teljesen ép szórványedények eredetileg szintén sírok mellékletei voltak. Gyakori volt ugyanis, hogy a találók csak az értékesebbnek számító, vagy mutatósabb leleteket gyűjtötték be és juttatták el — szerencsés esetben — a múzeumba.

³⁵ H. Vaday Andrea 1982. 127—128.

³⁶ A kannelúras és a facettálás nemcsak az Alföldön terjedt el ebben az időszakban, hanem jóval szélesebb körben: a Fekete-tenger vidékétől egészen Nyugat-Európáig (Mészáros Gyula 1970. 87.). A kannelúras korsók néhány szép párhuzamát lásd: Mészáros Gyula 1972. IX. t. 1—4.; X. t. a—b.

³⁷ Alföldi András 1932. XXVIII. t. 6.

³⁸ Uo. 7—8.

³⁹ Párducz Mihály 1950. CXXVI. t. 24. a—b.

⁴⁰ Uo. CXXIV. t. 34.

⁴¹ Párducz Mihály 1959. XXX. t. 6.

⁴² Párducz Mihály 1963. II. 8.

⁴³ Uo. 1959. VII. t. 2.

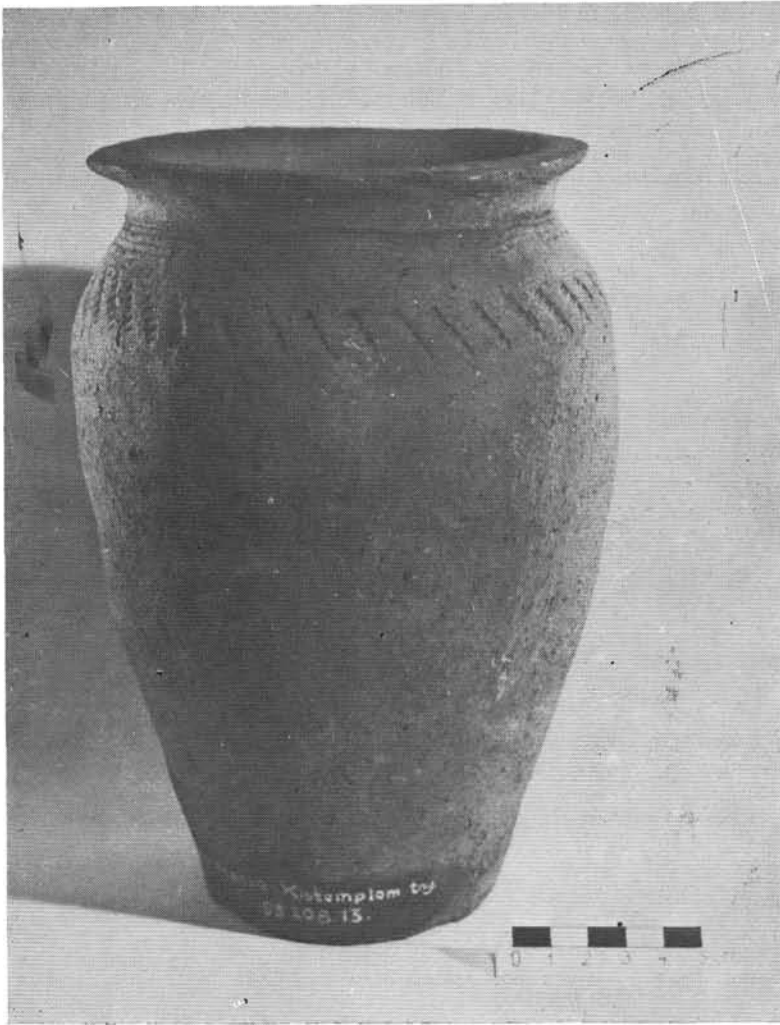
⁴⁴ Uo. 1950. CVI. t. 8.

⁴⁵ Szimovlević, N. 1957. VII. t. 5.

⁴⁶ A típus leírása: Párducz Mihály 1959. 333—334. 1. típus, 2. kép 1. Nagyon közeli párhuzama ismeretlen lelőhelyről a szegedi múzeumban található. Ltsz.: 53.312.1.

⁴⁷ Párducz Mihály 1959. 344. Mészáros Gyula 1970. 87.

⁴⁸ H. Vaday Andrea 1980—1981/1. 31.

8. kép. Kézikorongon formált főzőfazék.

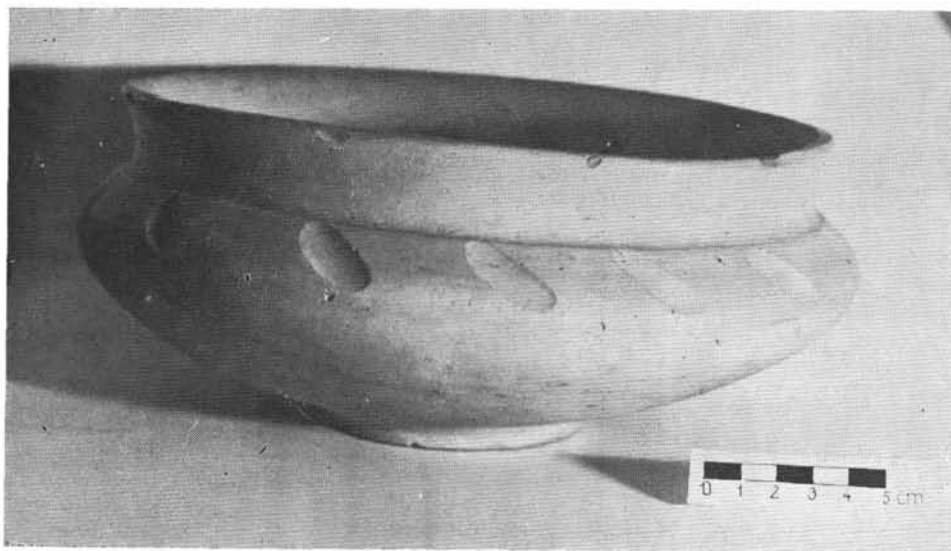
szereplő ép fazékhoz hasonlóan, ezeket is főzéshez használhatták. Feltűnő a különbség azonban anyaguk és korongozási technikájuk között. Az ép fazekat kézikorongon formálták, az edény fala viszonylag vastag, csillámos, kavicsos, egyenetlen nagyságú és eloszlású anyaggal soványították. A tálkákká másodlagosan átalakított fazekak ezzel szemben gyorskorongon készültek, oldalfaluk vékony, anyagukat finom, apró szemcséjű homokkal (6. sz. edény: 7.; 12. kép), illetve nagyon apró, egyforma kavicszemcsékkel (5. edény: 6.; 11. kép) soványították. A gyorskorongon formált, finom kidolgozású, jó minőségű házikerámia előfordul ugyan késő szarmata települések anyagában, de igen kis arányban.⁴⁹ A dorozsmai leletegyüttesen kívül két olyan nem-

⁴⁹ A gyorskorongon formált házikerámiát a késő szarmata telepeken a kutatás mindezeideig nem különítette el. A típus meglétére H. Vaday Andrea hívta fel figyelmünket.

régiben feltárt Duna-Tisza közí szarmata településrészletet ismerünk, ahol zárt leletgyűttesben, jellegzetes hunkori környezetben a két tálkához nagyon hasonló, azonos anyagú, azonos technológiával készült edények töredékeit találták. Az egyik a Bordány-Mező dűlő⁵⁰ — a dorozsmaihoz közeli lelőhely —, a másik a nagykiterjedésű sándorfalva-eperjesi telep.⁵¹

E kerámia térben és időben legközelebbi párhuzamait a tiszántúli 5—6. századi germán települések házikerámiájában találjuk meg.⁵²

A leletgyűttest a lassúkorongon formált fazék és a tálak alapján a 4. század vége, az 5. század közepe közé korhatározhatjuk. A gepida kerámiával való összevetés — egy sokkal szélesebb anyaggyűjtés alapján — egy újabb régészeti adalék lehet ahhoz a történeti forrásokból közismert tényhez, hogy a gepidák és a szarmaták egy ma még nem eléggé körülhatárolható időszakban együtt illetve egy időben éltek a magyar Alföldön.⁵³

9. kép. Tégglavörös, korongolt tál.

⁵⁰ L. a 25. jegyzetet. Az ide tartozó töredékek: 75.2.4.; 97.; 103.; 122. Rövid ismertetését ld. a Múzeumi kutatások Csongrád megyében c. sorozat megjelenés alatt álló 1986. évi kötetében.

⁵¹ L. a 29. jegyzetet! „A”-gödör: 82.9.9.; 5. gödör: 82.9.58.; 34. gödör: 82.9.180.; 183 gödör: 82.9.541—542.

⁵² A közölt gepida településrészletek száma sajnálatosan kevés. Békés megyéből ismerünk közölt anyagot: Szabó J. József 1978. 61—86.; uő. 1979. 218—230. B. Tóth Ágnes (1982) doktori értekezésében foglalta össze az alföldi gepida településkutatás jelenlegi állapotát. A Duna—Tisza közí gepida kerámiáról: Nagy Margit 1983. 155. A párhuzamként szereplő darabok: Szabó J. József 1978. 72. („A korongolt, ívelten kihajló peremű, szemcsés iszapolású cserepek.”)

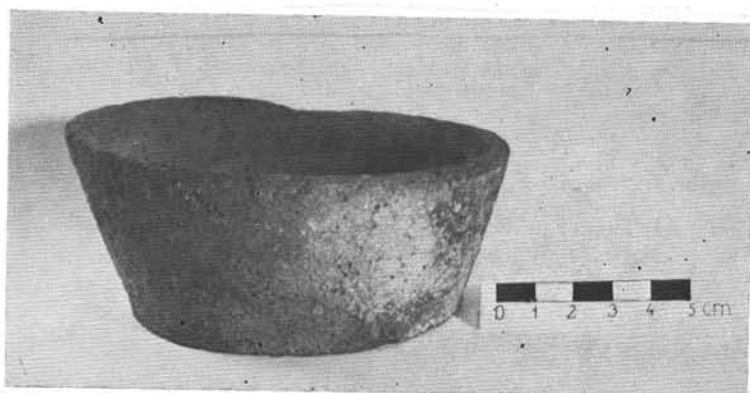
Uő.: 1979. 6. kép 1—3.; 4—6.; 9. A közleményekben található fényképek és rajzok alapján nem mindig dönthető el, hogy valóban pontos analógiaként értelmezhető-e egy-egy cserép. Különösen azokban az esetekben, amikor az összehasonlítás elsődleges szempontja az edénytöredék anyaga.

⁵³ A legkésőbbi szarmata szállásterületről legutóbb Kiss Attila szólt részletesen az írásos források vallomása alapján. (1981. 170—172.) A legkorábbi Szeged környéki germán emlékekről: Nagy Margit 1983. 152—155. Uő. 1984. 207.

A grafikákat és a fényképfelvételeket Vigh László készítette.

10. kép. Kézzel formált pohár.

11. kép. Gyorskorongon készített tálka.

12. kép Gyorskorongon formált tálka.

IRODALOM

- Alföldi András*
1932 Leleték a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. AH IX. (1932)
- Bálint Alajos*
1963 Kiskundorozsma-Vöröshomok dűlői leleték. MFMÉ (1963) 91—100.
- Istvánovits Eszter*
1981 Szarmata besimított kerámia. ELTE, Szakdolgozat
- Kiss Attila*
1981 Germanischer Grabfund der Völkerwanderungszeit in Jobbágyi. (Zur Siedlungsgesichte des Karpatenbeckens in den Jahren 454—568.) Alba Regia XIX. (1981) 167—185.
- Kovalovszki Júlia*
1980 Településásatások Tiszaeszlár-Bashalmon. Font. Arch. Hung. 1980.
- Kürti Béla*
1976/77 Móra Ferenc ásatásai Dorozsmán. MFMÉ (1976/77) 7—26.
- Mészáros Gyula*
1970 A regölyi korai népvándorláskori fejedelmi sír. AÉ 97. (1970) 66—93.
1972 A regölyi „arany sír”. Szekszárd 1972.
- Nagy Margit*
1983 A gepidák kora (454—567/568). Tárgyi hagyatékuk. Szeged története I. (1983) 154—161.
1984 Az i. e. I.-i. sz. VI. század. Hódmezővásárhely története I. (1984) 189—229.
- Párducz Mihály*
1935 Adatok az Alföld római kori kerámiájához. Dolg. XI. (1935) 175—203.
1938 Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. Dolg. XIV. (1938) 90—138.
1950 A szarmatakor emlékei Magyarországon III. AH XXX (1950)
1959 Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. AH IX. (1959) 309—398.
1963 Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Stud. Arch. I. (1963)
1972 Hunkori szarmata temető Bugac-Pusztaházán. Cumánia I. (1972) 115—129.
- N. Simoljević*
1957 Sarmatski stratum na Crvenki kraj Vrsaca. RAD 6. (1957) 57—66.
- Szabó J. József*
1978 Népvándorláskori teleprészlet és Árpád-kori településnyomok Battonya határában. BMMÉ. 5. (1978) 61—86.
- Szabó J. József—Vörös István*
1979 Gepida lelőhelyek Battonya határában. AÉ 106. (1979) 218—231.
- B. Tóth Ágnes*
1982 Gepida települések az Alföldön. Bölcsészdoktori értekezés. ELTE Bp.
- H. Vaday Andrea*
1980—81 Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. MFMÉ 1980—1981/1. 31—42.
1982 Bemerkungen zur Frage der eingeläuteten Keramik mit figuraler Verzierung. Mitt. Arch. Inst. (1982) 121—130.
- Vörös Gabriella*
1982 Késő szarmata fazekasműhely Sándorfalva—Eperjesen. Múzeumi kutatások Csongrád megyében (1982) 27—37.
1984 Késő szarmata edényégető kemence Sándorfalva—Eperjesen. Iparrégészet II. Veszprém 1984. 147—153.

Gefäßfunde aus der späten Sarmatenzeit an dem Fundort Kiskundorozsma-Kistemplomtanya

Gabriella Vörös

Ein Fund von sech Gefässen ist 1930 in den Besitz des Museums zu Szeged gelangt.¹⁻² Aus diesem Bestand wurden dann jene zwei Schüsseln bekanntgemacht, die wirklich charakteristisch und am dekorativsten waren, die übrigen blieben bis jetzt unverarbeitet. Nach mehr als fünfzig Jahren wird diesmal der gesamte Fund veröffentlicht.

Von den Umständen der Entdeckung bei der Ausgrabung ist wenig Neues zu wissen³. Es kann aber genau festgelegt werden, dass die Fundsachen von einem Ort — vermutlich von einer Siedlung — und in gleicher Zeit freigelegt wurden. Die gesamte Fundsache ist für das Gefäßmaterial der spätsarmatischen Siedlungen charakteristisch. Im Bestand sind fast alle Grundformen vorzu-

finden, und deshalb kann für wichtig gehalten werden, die schon identifizierte Fundsache zu veröffentlichen.

1. *Topf* (Nr. 2. Bild 8.) glimmerig, auf Töpferscheibe geformt, mit gestrichten und gedrückten Mustern ausgestattet.

2. *Schüssel* (Nr. 3. Bild 9.) ziegelrot, auf Drehscheibe sorgfältig geformt, am Rand schräge Kannelüren.

3. *Schüssel* (Bild 4.)¹⁵ grau, auf Drehscheibe sorgfältig geformt und reich geschmückt. Am Bauch ein Gürtel mit senkrechten Kannelüren, Darüber Streifen.

4. *Becher* (Nr. 5. Bild 10.) braun mit schwarzen Flecken, handgeformt, grob ausgestattet.

5. *Schale* (Nr. 6. Bild 11.) dunkelbraun, aus dem Fuss eines auf Drehscheibe geformten Topfes sekundär ausgebildet. Im Material Gesteinstücken, auf dem Unterteil sichtbare Spuren der Abnahme von der Drehscheibe.

6. *Schale* (Nr. 7. Bild 12.) braun, aus dem Fuss eines auf Drehscheibe geformten Topfes sekundär ausgebildet. Das Material mit Sand vermennt, auf dem Unterteil sichtbare Spuren der Abnahme von der Drehscheibe.

Der Topf, der im relativ guten Zustand erhalten wurde, ist ein Kochtopf. Anhand der Fundsachen von weiterer Sammeltätigkeit kann schon festgelegt werden, dass der Topf solcher Art auf dem südlichen Gebiet der ungarischen Tiefebene verbreitet war.²¹⁻³²

Die Zusammensetzung und Charakteristik der Keramik bezeugen, dass die Fundsachen in dem ausgehenden 4. Jahrhundert erzeugt wurden.³³ Die sorgfältig geformten Einzelschüsseln stammen aus der Hunnenzeit. Die gemeinsame Verzierung zeigt sich auf der sarmatischen Keramik erst in der zweiten Hälfte des 4. Jahrhunderts.³⁵⁻⁴⁴ Der handgeformte Becher kann zeitlich nicht näher bestimmt werden, ist ohne wesentliche Merkmale.⁴⁸

Die Schalen — wie gesagt — wurden aus den Füßen der auf Drehscheibe geformten Topfen sekundär ausgebildet. Nach der Scheibentechnik und der Zusammensetzung ihres Materials bilden diese eine speziell gesonderte Gruppe, das Auftauchen paralleler Beschaffenheit ist sehr spärlich. Ihren Merkmalen nach können sie mit den Fundsachen germanischer Siedlungen jenseits der Theiss in dem 5. und 6. Jahrhundert in Zusammenhang gebracht werden.⁵²⁻⁵³

Adatok az Árpád-kori gabonátárolás kérdéséhez

BÉRES MÁRIA

(*Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

Az Árpád-kori és késő középkori falufeltárásokon az egyik leggyakrabban előforduló régészeti jelenség a változatos alakú, méretű gödrök nagy száma. Kontraparton, az Árpád-kori Sáp falu területén közel másfélszáz ilyen objektumot tártunk fel, s ez a szám — az eddigi teljesen¹ és részben feltárt² 10—13. századi falutelepüléseinket figyelembe véve is — feltűnően nagy. Árpád-kori falukutatásunk ezideig tett erőfeszítései ellenére sem vagyunk még abban a helyzetben, hogy egy-egy megkutatott településen belül a fent említett építmények házakhoz és más telepjelenségekhez való viszonyát, elhelyezkedését a teljesség igényével vizsgálhassuk. Kevés kivételtől eltekintve nagy gondot okoz a gödrök relatív kronológiai szétválasztása is, abszolút időrendjük megállapítása pedig a bennük levő leletanyag korhatározó értékének függvénye, és szerencsés körülmények között is a kérdéses objektumok használatának csak a felső időhatárát adhatják meg, hiszen többnyire eredeti funkciójuk megszűnte után kerültek beléjük — hulladékként — a datáló értékű tárgyak. Így az egyik legnehezebb feladatnak az egyes gödörtípusok eredeti funkciójának meghatározása tűnik.

A gödörfajták megnevezése során terminológiai zavar keletkezett régészeti szakirodalmunkban abból a tényből, hogy néhány kutató akkor használja a „verem” kifejezést, ha a földbe vájt objektum általa meghatározott eredeti, általános tároló funkciójára kíván utalni — függetlenül az építmény formájától.³ Ezért gyakran nem, vagy csak általánosságban adják meg ezen objektumoknak a formájára és betöltésére vonatkozó adatokat. Mások — pusztán formai alapon — „vermeket” és „gödröket” különítenek el. Vermeknek a klasszikus, a néprajzi irodalomból jól ismert⁴ méhkas, körte, vagy trapéz átmetszetű építményeket tartják, s gabonátároló voltukat — helyesen — természetesnek vélik. Ugyanakkor más formájú, az említett objektumok sorába tartozó, gondosan elkészített létesítmények esetleges eredeti tároló funkciójának lehetőségét kizárják, s ezeket a szabálytalan alakú, földbe vájt agyagnyerőhelyekkel együtt

¹ Bóna István, 1973. A biztosan Árpád-kori és a bizonytalan korú vermek száma összesen ötven volt.

² Kovalovszki Júlia, 1980. Biztosan Árpád-kori és bizonytalan korú vermet harmincat ír le. Kovalovszki Júlia, 1975. 210. Számos agyagnyerő gödröt, néhány gabonásvermet és négy — valószínű — kutat említ. Szabó János Győző, 1975. 21. 1. kép és a 36. kép. Az Árpád-kori Báb falu feltárt részén öt-hat verem fordult elő egy csoportban. Vermek természetesen a többi Árpád-kori faluásatásokon is kerültek elő, de ezeket részletesen nem tették közzé, s pontos mennyiségüket sem ismerjük, vagy csak az egykori falu igen kis részletéből néhány ilyen objektum került napvilágra.

³ Fodor István, 1973. 87.; Horváth Béla, 1968. 81.

⁴ Füzes Endre, 1984. 93—130.

gödöröknek nevezik⁵. Leggyakrabban a betöltésük vagy a földbe mélyítetttségük alapján megadott „gödör” vagy „hulladékgyödör” szóval találkozunk,⁶ melyből csupán az derül ki, hogy az objektum földbe mélyített volt, vagy esetleg szeméttel töltődött föl, de annak alakjáról, esetleges eredeti funkciójáról semmit sem tudunk meg. Előfordul olyan ellentmondásos kifejezés is — mint például „hulladékverem”⁷ —, amellyel feltehetően az eredeti tároló funkciójú, számunkra bizonytalan formájú földbe vájt építmény másodlagos szerepére kívánt utalni a szerző.

E terminológiai zavar elsődleges oka a részletes publikációk hiánya. Az újabb régészeti szakirodalomban⁸ már megfigyelhetjük a „gödör” és a „verem” szavak rendszerezett használatát.

Gödörnek nevezik azokat a szabálytalan alakú, változó mélységű objektumokat, melyeket eredetileg agyagnyerésre használtak, függetlenül másodlagos hasznosításuktól.

Gödörnek tartják a hengeres oldalú, egyenes vagy ívelt aljú, gondosan kialakított, változó méretű földbe vájt építményeket, valamint a tojás alakú, eredetileg letaposott aljú füstölőhelyeket⁹ és a gyakran egy-két lépcsőn megközelíthető, szinte fülkésen bevájt objektumokat¹⁰ is, melyeket gyakran használatuk megszűnte után hulladékkal töltöttek fel.

Ezekkel szemben vermeknek szokás nevezni azokat a földbe vájt, gondosan elkészített, simára vágott falú, néha kitapasztott vagy híg agyaggal kikent, esetleg ki is égetett, nemritkán letaposott vagy döngölt aljú, méhkas, körte, kúp alakú és esetleg trapéz átmetszetű építményeket, melyek előkerülése esetén minden kutató feltétel nélkül gabonátárolásra gondol, még akkor is, ha ezeket később házi szeméttel töltötték fel. Ugyanakkor az eddigi paleobotanikai vizsgálatoknak a fent leírt Árpád-kori vermek egyikéről sem sikerült minden kétséget kizáróan bebizonyítani eredeti gabonátároló voltukat.¹¹

A néprajzi szakirodalom a most leírtakon kívül vermeknek tartja még a simára vágott falú, szögletes, aknaszerű, földbe mélyített építményeket is¹².

A földbe mélyített tároló építményeknek két nagy csoportját a házon belüliek, illetve a házon kívüliek alkotják. A félig földbe mélyített, egysejtű 11—13. századi veremházak sarkaiban is figyeltek meg ilyeneket, amelyekhez a lakóházból lehetett hozzáférni¹³. Ezeknek a raktározó építményeknek a meglétét minden bizonnyal az egész Árpád-koron át a 14. századig követhetjük nyomon¹⁴. A földbe mélyített házon belüli tároló „gödörökre” a Kárpát-medencei avar telepeken¹⁵, a Don vidéki szatovo — majaki kultúra egyes településein¹⁶, valamint a keleti szlávok 8—10. századi Dnyeper menti falvaiban is¹⁷ találunk példákat.

⁵ Czukás Gyöngyi, 1974. 76.; Simon Katalin, 1980. 101—102.; Gömöri János, 1973. 85.; Soproni Sándor—Szóke Mátyás, 1975. 68.; Fodor István, 1975. 102.

⁶ Bálint Csanád—Jankovich Dénes, 1984. 174.; Bálint Alajos, 1967. 83.; Tomka Péter, 1968. 64.; Soproni Sándor—Szóke Mátyás, 1972. 44.; Bárdos Edith, 1979. 33.; Horváth István, 1979. 89—90.

⁷ Gömöri János, 1979. 135.

⁸ Kovalovszki Júlia, 1980. 35—37., 39., 41—42.

⁹ Szóke Béla, 1952. 95.

¹⁰ Bóna István, 1973. 33.

¹¹ Nováki Gyula, 1981—83. 88.

¹² Fűzes Endre, 1984. 93—130.

¹³ Gömöri János, 1973/a. 85.; Parádi Nándor, 1958. 130—131.; Antalóczi Ildikó, 1980. 79.

¹⁴ Valter Ilona, 1979. 126—127.

¹⁵ Bóna István, 1973. 46.

¹⁶ Belickij, V. D., 1959. 61.; Pletnyeva, Sz. A., 1967. 65.; Bartha Antal, 1969. 16.

¹⁷ Ljapuskín, I. I., 1961. 231—232.

A lakóházakon kívüli „gödörök”, „vermek” — s az előkerültek zöme ilyen — általában egy csoportban a házak között¹⁸, esetleg az épületek körül¹⁹ és nemritkán az épületektől távolabb, az Árpád-kori falu²⁰ szélén sorakoznak.

A külső vermekben történő gabonátárolás nem kizárólagos sajátja a Kárpát-medencében élő középkori magyarságnak. Nagy számban kerülnek elő e szokás emlékei a Don menti és az Azovi-tenger környéki 8—9. századi szaltovói kultúra telepein is²¹. Az utóbbi évtizedek ásatásai pedig egyre jobban igazolják, hogy a 8. század első felében a Don vidékére költöző magyarság kultúrájára nagy hatással volt a szaltovói műveltség népessége²². A 9. század utolsó harmadában a Dnyeper és a Dnyeszter vidékén élő magyarok igen közeli kapcsolatba kerültek a kelet-európai erdős zónát lakó keleti szlávokkal.²³ A régészeti feltárások tanúsága szerint a 8—9. században falvaikban a keleti szlávok is főként vermeket használtak gabonájuk eltarására.²⁴ A gabona vermelésének szokása nem volt ismeretlen a 7—12. század során a nyugati szlávok körében sem, bár a méhkas és körte alakú vermeknek a gabona tárolásában betöltött szerepe a nyugati szlávok által lakott területek összességét tekintve elenyésző volt²⁵. Szakirodalmunk régi és megalapozott állítása — elsősorban Bartha Antal munkássága révén —, hogy a Kárpát-medencébe beköltözött magyarság körében nemcsak ismert, hanem általánosan használt raktározási, gabonátárolási mód volt a vermelés.

A 10—13. századi magyarországi és szlovákiai²⁶, valamint a 8—9. századi szaltovói, illetve a 8—12. századi keleti szláv gödör- és veremtípusok tipológiai összehasonlításából az látszik, hogy Árpád-kori „gödreink”-„vermeink” a szaltovói műveltség ilyen jellegű építményeivel mutatnak szorosabb rokonságot.

Az Árpád-kori falvak földbe vájt gabonátároló építményeinek formai gazdagságát, úrtartalmát, lefedésüknek és használatuknak módját eddig alig-alig tudtuk vizsgálni, hiszen csak a legkritkább esetekben lehetett az egykori járószintet megfigyelni. A néprajzi irodalomból²⁷ a jelenkori fentebb leírt veremfajták jól ismertek²⁸. A továbbiakban az Árpád-kori — különös tekintettel a szerző kontraparti ásatásán előkerült vermekre (1. ábra) — és a 19—20. századi gabonátároló vermek összehasonlításával kísérlem meg az előbbieik készítésének, használatának módját, méretüket és funkciójukat rekonstruálni.

Az ismert újkori gabonásvermekkel szemben az Árpád-kori méhkas, körte alakú, a trapéz átmetszetű vermek és a hengeres oldalú „gödörök” alja gyakrabban homorú vagy gömbölydeden kiképzett. Tároló részük általában laposabb és kisebb,

¹⁸ Szabó János Győző, 1975. 20.

¹⁹ Horváth Béla, 1971. 34—36.; Méri István, 1952. 60., 64.; Kovalovszki Júlia, 1980. 39.; 1975. 210.; 1981. 83.; 1960. 36—38.; Fodor István, 1975.; 1975/a 177. 102.; 1976. 378.; 1973. 87.; Bálint Csanád—Jankovich Dénes, 1983. 83.; Korek József, 1976. 95.; Horváth Béla, 1967. 105.

²⁰ Horváth Béla, 1971. 76.; 1972. 81.

²¹ Belickij, V. D., 1959. 60—66.; Pletnyeva, Sz. A., 1967. 62., 65.

²² Fodor István, 1975/b 172—201.

²³ Bartha Antal, 1968. Összegzi a magyarság dél-oroszországi történetének irodalmát.

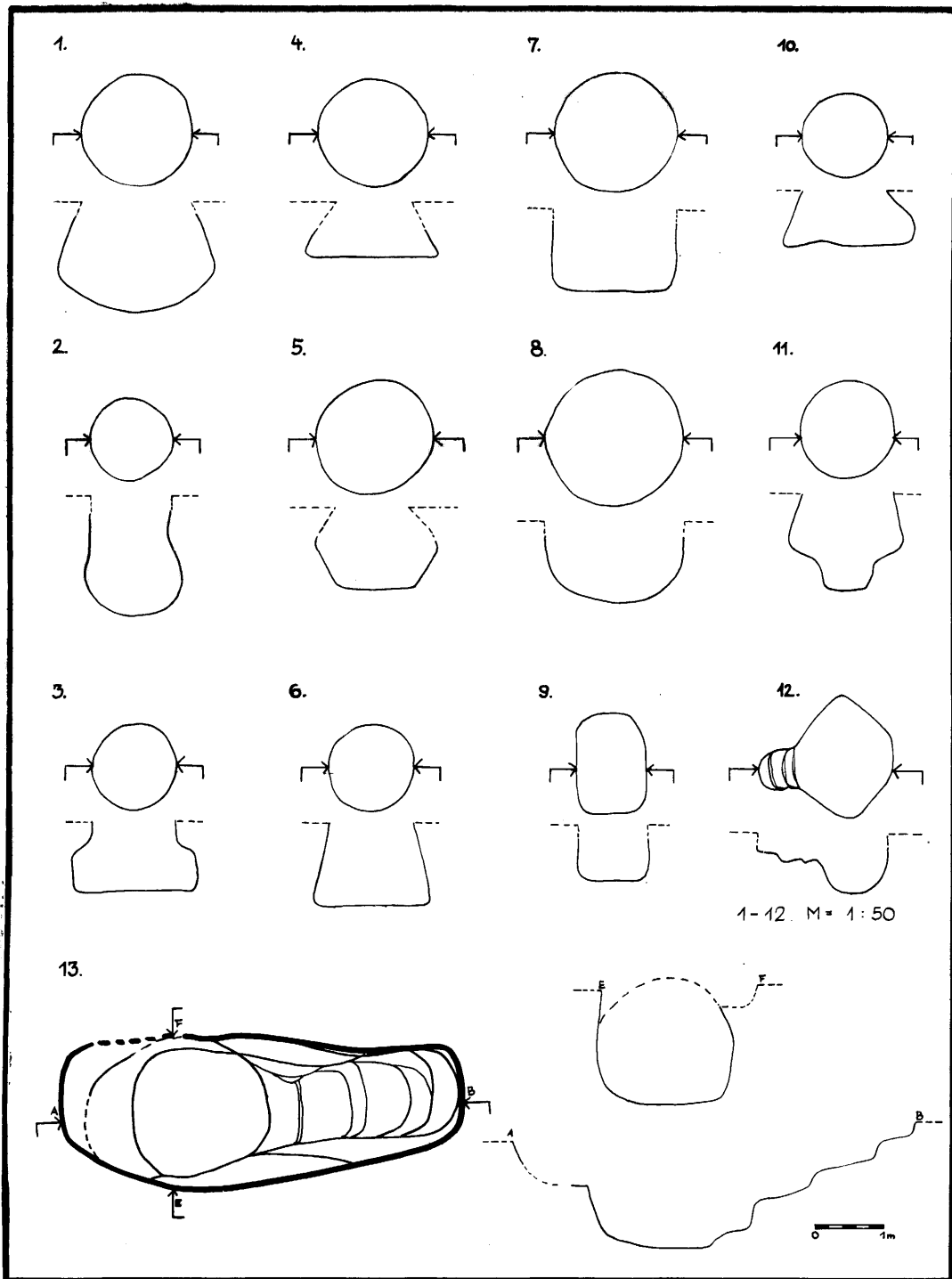
²⁴ Ljapuskin, I. I., 1961. 233.

²⁵ Donat. P., 1980. 80.

²⁶ A szlovákiai falvakra vonatkozó régészeti kutatások eredményeit legutóbb Alojz Habovštiak foglalta össze „Stredoveka dedina Slovensku” (Bratislava, 1985.) című monográfiájában. A 103—122. oldalakon foglalkozik a vermekkel, s itt részletesen közli az egyes ásatások elsődleges publikációinak jegyzékét a témára vonatkozóan.

²⁷ Füzes Endre, 1984. 93—128.

²⁸ Összehasonlításunk távol áll annak a gondolatnak a felvetésétől, hogy az Árpád-kori falusi gabonátároló vermek és a jelenkori (19—20. századi) gabonásvermek közt kontinuitást tételezzünk fel. A párhuzamba állításnak csupán az Árpád-kori veremre vonatkozó újabb szempontok, adatok nyérése a célja.

1. ábra. Az Árpád-kori falvak főbb veremtípusai; Sáp falu alapján.

nyakuk talán szűkebb és rövidebb, mint az újkoriaké. A 10—13. századi vermek fedésmódjáról keveset tudunk, de feltételezhetünk ágból, szalmából rótt tetőfélét, sőt szerves anyagból, szalmából „dugót” is a vermek szájában²⁹. Az Árpád-kori falvakból eddig közölt és megközelítően rekonstruálható³⁰ vermek mérete 0,1 m³-tól 1,2—2,2 m³-ig terjed, átlagos nagyságuk 0,6—0,8 m³. Szinte minden 10—13. századi településen került elő egy-két nagy méretű 3,8—9,5 m³-es földbe mélyített tároló építmény. Az újkoriak 0,6—12 m³-esek, de a kis méretűek igen ritkák, az általánosan használtak a 3—8 m³-esek voltak.³¹ A recens gabonásvermek mindig kiégetettek, kifüstöltek vagy kitapasztottak. Ezzel szemben az Árpád-koriak ritkán kifüstöltek vagy kiégetettek³², valamivel gyakrabban kitapasztottak vagy híg agyaggal kikentek³³, azonban legtöbbször a gondos veremvágáson kívül csupán a puszta oldalfalakat és esetleg a keményre letaposott vagy ledöngölt feneket figyelhetjük meg. Az újkori vermek csak a kötött, agyagos talajban fordulnak elő³⁴, míg az Árpád-koriakat bármelyik talajtípusban megtaláljuk. Ez utóbbi azonban feltételezi és igazolja — a talajvíz bizonyos esetekben történő gyors feltörése miatt —, hogy az Árpád-kori vermek a jelenkoriaknál sekélyebbek voltak. Az Árpád-kori vermek mindenfajta talajtípusban való előfordulása és ritkán történt kitapasztása vagy kifüstölése arra a következtetésre ad lehetőséget, hogy ezekben a vermekben mind a gombák káros hatásától, mind a talajvíz, a nedvesség pusztításától³⁵ csakis a vermek bélelésével, „zsúpolásával” nyújthattak védelmet a bennük tárolt gabona számára. (Ez utóbbira — nagyon ritkán — az újkoriak esetében is találunk példát³⁶.) Az Árpád-kori vermek „zsúpolásának”, szalmával való bélelésének a nyomát láthatjuk talán olyan feltárt vermekben is, ahol a falakon és az aljon gyenge égésnyomok láthatók, vagy sok hamu és pernye található az egyébként leletszegény betöltésben. Nem zárható ki, hogy a másodlagosan hulladékgyűjtő használt egykori gabonásvermekben levő nagy mennyiségű pernye és hamu is erre utal.

Egy lezárt veremben — ha hosszabb-rövidebb ideig is — csak egyféle gabonát lehet tartani³⁷. Az Árpád-kori vermek zöme 1 m³ alatti űrtartalmú. Így a tárolt kis mennyiségek azt erősítik meg, hogy egy-egy háztartás külön tartotta a gabonáját, s a vermek változatos mérete, alakja talán azt is jelzi, hogy az egyes terményfajtákból³⁸ (búza, árpa, rozs, zab, köles stb.) kisebb-nagyobb mennyiséget raktározhattak el.

A kontraparti Árpád-kori Sáp falu leletmentése során előkerült egy a szakirodalomban csak kevésbé ismert veremtípus. Nagy méretű, méhkas alakú, agyagba vájt tároló része boltíves, a déli oldala nyitott, itt vezet le a lépcsős lejárát (1. ábra 13. kép). A tároló rész űrtartalma körülbelül 5,5 m³ volt. A verem alja már elérte a sárga, szűz homokréteget. A verem falát valószínűleg nem, de a fenekét szalmával, gyékénnyel takarhatták le. Itt gyékénykosárban és vesszőből, ágból, sásból font alkalmatosságokban tarthatták a gabonát. A verem alján kétféle hamut, az ágas szerkezetű

²⁹ Méri István, 1969—70. 69—82.; Ljapuskin, I. I., 1958.; Rappoport, P. A., 1975. 72.; Füzes Endre, 1984. 114.

³⁰ A kontraparti (az Árpád-kori Sáp falu; Béres Mária 1984—1985. évi leletmentése) adatokat is felhasználva (Béres Mária, Bölcsészdoktori értekezés. Szeged, 1986. kézirat), valamint a 19. jegyzetben felsorolt irodalom anyagával együtt.

³¹ Füzes Endre, 1984. 114.

³² Horváth Béla, 1967. 105.; 1971. 76.; 1972. 81.

³³ Fodor István, 1975. 177.

³⁴ Ivancsics (Ikvai) Nándor, 1958—1959. 111.

³⁵ Ikvai (Ivancsics) Nándor, 1966. 365.; Kovalovszki Júlia, 1960. 39.

³⁶ Ikvai (Ivancsics) Nándor, 1966. 358.; H. Fekete Péter, 1945. 157—158, 159—160.

³⁸ Bálint Csanád, 1985. 39.

tároló alkalmazhatóság elszenesedett maradványait, valamint a hamu közt többféle elszenesedett, elégett gabonamagvat találtunk.³⁹

A kontrapartihoz hasonló gabonátároló, raktározó építmény a Don vidéki szaltovói kultúra területén⁴⁰, Tiszaeszlár—Bashalmon⁴¹, Dunaújvárosban⁴², Tiszalök—Rázompusztán⁴³ és Szlovákiában⁴⁴ is került elő. A hazaiak és a kontraparti közt csupán abban van eltérés, hogy az előbbieket nem agyagba vájt boltív fedte, hanem valamilyen — feltehetően — ágas-szelemenes tetőféleség került föléjük.

Az előbb leírt veremtípus és párhuzamai — az Árpád-kori falvakban megismert, kis méretű, méhkas, kúp, hordó stb. alakú vermek mellett, amelyekben hosszabb ideig lezárva lehetett tartani a gabonát, de megbontás után az egész vermet azonnal ki kellett üríteni — olyan nagy méretű, földbe vájt tároló helyiségekre hívják fel a figyelmet, amelyekben differenciáltan, tároló alkalmazhatóságokban külön tartva, többféle, összességében nagyobb mennyiségű gabonát helyeztek el⁴⁵, s innen folyamatosan felhasználhatták ezeket.

A korai 10—11. századi falvakban feltűnő az előkerülő „gödrök” és „vermek” viszonylag csekély száma⁴⁶, míg a 12. századtól mennyiségük hirtelen megnövekszik az egyes településeken belül. E szembetűnő növekedés okát a gazdálkodás szerkezetének változásában, nevezetesen a mezőgazdaságon belül a szántóföldi művelés, a szemtermelés nagyobb mértékű térhódításában kell keresnünk.

A 13. századtól kezdve a források a falvak esetében világosan elkülönítik a belsőégeket a határ külső részeitől⁴⁷. Az okleveles adatokból azt is sejtjük, hogy még a 13. században is a falu határának csak kisebbik hányadát tették ki a szántók⁴⁸. Úgy véljük, a mezőgazdasági művelés mértéke és a falusi tároló építmények száma közt szoros összefüggés van. Táblázatunkban feltüntetett összehasonlító számításainkkal arra teszünk kísérletet, hogy meghatározzuk régészeti és írott adatok bevonásával, vajon egy 13. századi falu külsőégeinek hányad részét hasznosították szántóként.

A Kárpát-medencei 13. századi településállományból⁴⁹ az olyan falvakat vettük figyelembe, amelyek határa alkalmas lehetett szántóföldi művelésre. Ezen falvak teljes határát 1100 hektárnak tekintjük⁵⁰, s egy-egy településen huszonöt önálló paraszti háztartást, gazdasági egységet tételezünk fel⁵¹, valamint ezen egységek gazdasági tevékenységükben való együttműködését, s közöttük egy eszmei, egyenlő — csupán a statisztika alapján létező — elosztási rendszert.

³⁹ A gabonamagvak botanikai vizsgálata folyamatban van. Többféleségét formai jegyek alapján a felszedéskor állapítottuk meg.

⁴⁰ Pletnyeva, Sz. A., 1967. 65. 14. kép, 6. ábra.

⁴¹ Kovalovszki Júlia, 1964. 140.

⁴² Bóna István, 1973. 33, 53.

⁴³ Méri István, 1952. 60. 63.

⁴⁴ Bialeková, D., 1961. 827—841.; Remiášová, M.—Ruttkay, A., 1967. 455—464.

⁴⁵ Talán más élelmet is tárolhattak itt, pörkölt magvakat, aszalt gyümölcsöt, szárított húst stb.

⁴⁶ Bálint Csanád—Jankovich Dénes, 1983. 83.; Kovalovszki Júlia, 1975. 210.; Mesterházy Károly, 1983. 112—125.

⁴⁷ Szabó István, 1969. 9—24.

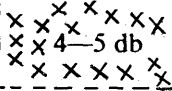
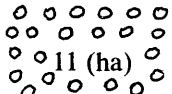
⁴⁸ Györfly György, 1977. 408.

⁴⁹ Pálóczi Horváth András, 1973. 45—61.

⁵⁰ Pálóczi Horváth András, 1973. 54.

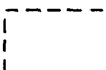
⁵¹ Maksay Ferenc, 1971. 35—47.; Szabó István, 1971. 36—54.; Pálóczi Horváth András, 1973. 59.

1. táblázat

A falu külsőségeiből szántó:	A teljes	1/2	1/3	1/4!	1/6	1/8
A bevetéshez szükséges gabona:	1540—1980 q	770—990 q	513—660 q	385—495 q	257—330 q	192—248 q
A termés mennyisége:	3080—3960 q	1540—1980 q	1026—1320 q	770—990 q	513—660 q	384—496 q
A termés elraktározásához szükséges (gabonás) vermek száma egy falu esetében:	353—455 db	177—228 db	118—152 db	89—114 db	59—76 db	44—57 db
Az egy háztartásra jutó gabonatermés:	123—158 q	62—79 q	41—53 q	31—40 q	21—26 q	15—20 q
A termés elraktározásához szükséges vermek száma egy család esetében:	14—19 db	7—9 db	5—6 db		3—3 db	2—3 db
Az egy családra jutó szántó nagysága:	44 (ha)	22 (ha)	14,6 (ha)		7,3 (ha)	5,5 (ha)

A források
alapján:

A X—XIII. századi falvak
régészeti feltárása alapján:

Az átlagszámítások szerint;

A búza, árpa, rozs, zab termesztésével kapcsolatban a szakirodalom kétszeres terméseredményeket⁵² igazolt a tárgyalt időszakra vonatkozóan. Ezen növények kézi vetéséhez hektáronként 140—180 kg gabonát számolhatunk⁵³, s ez a hektáronkénti vetőmagmennyiség nagyjából megfelel a 16. századi forrásokban szereplő, világosan először csak itt feltüntetett holdankénti vetőmagszükségletnek is⁵⁴. A búza fajsúlyát 1,4 kp/dm³-nek tekintjük⁵⁵.

Eredményeink értékelésénél figyelembe vettük azt a tény is, hogy a középkorban nemcsak Európában, hanem Magyarországon is — a búzával szemben — a fő termék a köles volt⁵⁶; hazai koraközépkori terméseredményére azonban nincsenek adataink, ezért a többi gabonafélék mellett táblázatunkban nem tüntethettük fel. Viszont tudjuk róla, hogy hektáronként kézzel 20—35 kg-ot vetettek belőle, terméseredménye pedig kétszeresnél nagyobb lehetett a 13. században is. Térfogata 0,6 kp/dm³.⁵⁷ Így becsléseket a kölessel kapcsolatban is végezhetünk.

Az Árpád-kori településeknek a régészeti irodalomban jól közölt veremadatai alapján a vermek átlagos térfogata 0,6—0,8 m³ volt. Az eddigi feltárások azt mutatják, hogy minden 12—13. századi településen — pontosabban: falutelepülésen — a kisebb méretű vermek mellett számolnunk kell nagyobb — 3,8—9,5 m³-es —, nem teljesen zárt veremtípussal is.

A hazai Árpád-kori falukutatás mindaddig egyetlen teljesen feltártnak tekinthető és közölt települése a dunaujvárosi, melyet a 12. századra keltezhetünk⁵⁸. A falu rövid életű volt, így kevés az egymásra rétegződés, viszonylag egyszerű a relatív kronológia megállapítása. A 12. század gazdaságában zömében már végbementek azok a változások, melyek kialakították a 13. század első kétharmadának falusi mezőgazdasági termelési szerkezetére jellemző vonásokat, így feltételeken összehasonlíthatjuk a dunaujvárosi Árpád-kori telep idevágó anyagát táblázatunk 13. századra vonatkozó adataival⁵⁹.

Egy 1231-ben keletkezett oklevélből tudjuk, hogy hetven hold művelt föld mellé hat háznép hasznára tartozékokat is adtak⁶⁰. A földmértékekre vonatkozó irodalmat mérlegelve úgy véljük, az említett hetven hold ötvenkilenc-hatvan mai hektárnak felel meg⁶¹, tehát az oklevélben szereplő egy-egy háznépre közel tíz hektárnyi szántó jutott.

A búzára, rozsrá, árpára, zabra alkalmazott táblázatunk eredményei és a vermekre vonatkozó átlagszámításokkal való egybevetésből kitűnik, hogy a 13. században egy falu szántóföldi művelésre alkalmas külsőségeinek egyharmad-egyhatod-

⁵² Gunst Péter—Lőkös László, 1982. 47.; Braudel, F., 1985. 121.

⁵³ A természettudományok zsebkönyve. Budapest, 1959. 2, 54.

⁵⁴ Bogdán István, 1978. 187—188.

⁵⁵ A növénytermesztés kézikönyve I—II. Budapest, 1970. 105.

⁵⁶ Braudel, F., 1981. 101—120.; Tálasi István, 1979—80. 345—363.; Kapás Sándor, 1969. 154—156.

⁵⁷ Mezőgazdasági lexikon I—II. Budapest, 1982. 852—853.

⁵⁸ Bóna István, 1973.

⁵⁹ Bóna István: FontArchHung. Budapest, 1973. alapján:

1. Kilenc lakóházra (háztartásra) huszonegy-negyvennégy átlagos méretű és egy nagy 3,8 m³ űrtartalmú verem jutott.
2. Az ezekben eltartható összes szemtermés térfogata 18—33 m³.
3. Búza, árpa, rozs és zab esetében tehát 234—429 q, köles esetében 108—198 q fért el bennük.
4. Egy háztartásnak négy-öt kisebb űrtartalmú veremre volt szüksége a következő évi vetésre szánt gabona tartós tárolásához.

⁶⁰ Györffy György, 1977. 408.

⁶¹ Bogdán István, 1978. 11—180.

részét művelhették szántóként (l. a táblázatot). Ezt az adatot látszanak pontosítani a dunaújívárosi konkrét régészeti eredmények és okleveles adatunk is. Mindezek alapján feltételezzük, hogy a 12—13. században egy falu külsőségének — nagy valószínűséggel — csak negyedrészt művelhették szántóként.

IRODALOM

Antalóczi Ildikó

1982 Hajdúböszörmény. RFüz Ser. I. No. 33. 79.

Bálint Alajos

1967 Esztergom. RFüz Ser. I. No. 20. 93.

Bálint Csanád

1985 Az Árpád-kori falvak régészeti kutatása. In: Fejezetek a régebbi magyar történelemből II. Kézirat.

Bálint Csanád—Jankovich Dénes

1983 Örménykút. RFüz Ser. I. No. 36. 83.

1984 Örménykút. RFüz Ser. I. No. 37. 74.

Bárdos Edit

1979 Ásatási jelentés. RFüz Ser. I. No. 32. 33.

Bartha Antal

1968 A IX—X. századi magyarság. Budapest.

1969 Gazdaságtörténet és szavak. MNY 65. 14—25.

Belickij, V. D.

1959 Zsilicsa Szarkela — Beloj Vezsi. MIA 75. 9—40.

Bialeková, D.

1961 Slovenské pribytky a dechtárske jamy v Bojniciach. AR 14. 823—841.

Bogdán István

1978 Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végéig. Budapest.

Bóna István

1973 VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújívárosban. Font. Arch. Hung.

Braudel, F.

1985 Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV—XVIII. század. Budapest.

Csukás Gyöngyi

1974 Ásatási jelentés. RFüz Ser. I. No. 27. 76.

Donat, P.

1980 Haus, Hof und Dorf im Mitteleuropa von 7. bis 12. Jahrhundert. Berlin.

Fodor István

1973 Szabolcs—Kisfalud. RFüz Ser. I. No. 26. 87.

1975 Cserépüstjeink származása. AÉ 102. 250—265.

1975/a Szabolcs—Kisfalud. RFüz Ser. I. No. 28. 102.

1975/b Verecke híres útján... Budapest.

1976 Vorbericht über die Ausgrabungen am Szabolcs—Kisfalud. AAH XXVIII. 371—382.

Füzes Endre

1984 A gabona tárolása a magyar parasztgazdaságokban. Budapest.

Gömöri János

1973 Kora császárkori és Árpád-kori település és X. századi vasolvasztó műhely Sopronban. Arrabona. 15. 69—123.

1973/a Sopron—Bánfalvi út. RFüz Ser. I. No. 26. 85.

1979 Sopron. RFüz Ser. I. No. 32. 135.

Gunst Péter—Lőkös László,

1982 A mezőgazdaság története. Budapest.

Győrffy György,

1977 István király és műve. Budapest.

Habovstiak, A.,

1985 Stredoveka dedina na Slovensku. Bratislava.

H. Fekete Péter,

1948 Hajdúsági búzavermek. Ethnographia LIX. 157—160.

Horváth Béla,

1967 Tiszaörvény. RFüz Ser. I. No. 20. 105.

1968 Tiszaörvény. RFüz Ser. I. No. 21. 81.

- 1971 Az Árpád-kori falukutatók eredményeiről. In: Középkori régészeti tudományos ülés-szak. Magyar Nemzeti Múzeum. RFüz Ser. II. No. 13. 34—36.
- 1971—1972 Tiszaörvény. RFüz Ser. I. No. 24—25. 76, 81.
- Horváth István,*
1979 Esztergom — Szentkirály. RFüz Ser. I. No. 32. 89—90.
- Ikvai (Iváncsics) Nándor,*
1958—1959 Terménytároló vermek Berettyószentmártonban. DMÉ 11—125.
1966 Földalatti gabonátárolás Magyarországon. Ethnographia LXXVII. 343—377.
- Kapás Sándor (szerk.),*
Magyar növénynevelés. Budapest.
- Kerek József,*
1976 Árpád-kori települések a kiskörei vízlépcső területén. EgriMÉ XIV. 91—113.
- Kovalovszki Júlia,*
1957 Régészeti adatok Szentes környékének településtörténetéhez. RFüz Ser. I. No. 5.
1960 Ásatások Szarvas környéki Árpád-kori falvak helyén. AÉ 87. 32—40.
1964 A dobozi és a bashalmi Árpád-kori faluásatások. FA XVI. 125—143.
1975 Előzetes jelentés a dobozi Árpád-kori faluásatásról. AÉ 102. 204—223.
1980 Településásatások Tiszaeszlár—Bashalmon. Font. Arch. Hung.
1981 Visegrád-Várkert. RFüz Ser. I. No. 34. 83.
- Ljapuskin, I. I.,*
1958 Gorogyiscse Novotroickoje. MIA 74.
1961 Dnyeprovszkoje leszosztyepnoje Levoberezjsje v epohu zseleza. MIA 104.
- Maksay Ferenc,*
1971 A magyar falu középkori településrendje. Budapest.
- Méri István,*
1952 Beszámoló a Tiszalök-rázompusztai és Túrkeve-mórici ásatások eredményeiről I. AÉ 79. 49—67.
1969—1970 Árpád-kori falusi gabonaőrölő és kenyérsütő berendezések. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 69—82.
- Mesterházy Károly,*
1983 Településásatás Veresegyháza-Iváncson. AÉ 110. 112—125.
- Nováki Gyula,*
1981—1983. Régészeti és paleobotanikai adatok a „gabonásvermek” kérdéséhez. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 57—94.
- Pálóczi Horváth András,*
1973 Régészeti és demográfiai módszerek Árpád-kori településtörténeti kutatásainkban. In: A magyar középkor nagyvázsonyi találkozásán elhangzott előadások, hozzászólások. Veszprém. 41—69.
- Parádi Nándor,*
1958 Beszámoló a pécsi Tettyén végzett leletmentő ásatásról. JPMÉ 130—131.
- Pletnyeva, Sz. A.,*
1967 Ot kocsevij k gorodam (Szaltovo—Majackaja kultúra). MIA 142.
- Rappoport, P. A.,*
1975 Drevnyerusszkoje zsiliscse. Arheologija SzSzsZr. Leningrad.
- Remiášová, M.—Ruttkay, A.,*
1967 Zistovaci vyskum v Kosi. SIA 15. 455—464.
- Simon Katalin,*
1980 Bokros-Jovákupart. RFüz Ser. I. No. 33. 101—102.
- Soproni Sándor—Szöke Máttyás,*
1972. Visegrád. RFüz Ser. I. No. 25. 44.
1975 Visegrád. RFüz Ser. I. No. 28. 68.
- Szabó István,*
1969 A középkori magyar falu. Budapest.
1971 A falurendszer kialakulása Magyarországon. (X—XIV. század). Budapest.
- Szabó János Győző,*
1975 Árpád-kori falu és temetője Sarud határában II. EgriMÉ XIII. 19—62.
- Szöke Béla,*
1952 A földbevált üregek kérdéséhez. AÉ 79. 95.
- Tálas István,*
1979—1980. Néprajzi tanulmányok, írások I. Dissertationes Ethnographicae 3—4. Budapest.
- Tomka Péter,*
1968 Győr. RFüz Ser. I. No. 21. 64.
- Valter Ilona,*
1979 Pásztó. RFüz Ser. I. No. 32. 126—127.

Beiträge zur Frage der Getreidespeicherung in der Arpadenzeit

Mária Béres

Nach der Untersuchung der Angaben der Gemeindeausgrabungen bzw. der historischen, landwirtschaftsgeschichtlichen und ethnographischen Fachliteratur betreffs der Getreidespeicherung können die folgenden Ereignisse festgestellt werden:

1. Im Aufsatz werden die Ansichten über die Herstellung und die Anwendung der Gruben in dem 10.—13. Jahrhundert präzisiert (die Anwendung von Strohband, dauerhafte Speicherung).

2. Es ist schon bestätigt, und wurde Grundprinzip unserer Untersuchungen, dass die Saatgetreide nicht allein in den bienenkorb-, kegel-, fass- und birnenförmigen Gruben gespeichert wurde, sondern auch in den Gruben von walzenförmigen Seitenwänden mit waagrechtem oder rundlichem Grund. Diese müssten, abgesehen von ihrer sekundären Anwendung, in Vergleich mit den ungeformten Tongruben für Speichergruben gehalten werden.

3. Im Aufsatz wird eine bisher nicht ausführlich untersuchte Art der grösseren dörflichen Gruben hervorgehoben, in denen die Getreide (Lebensmittel) des täglichen Gebrauchs separiert in verschiedenen Behältern gespeichert wurde.

4. Laut der Analyse wurde bloss ein Viertel der Ackerflächen einer Gemeinde als wirkliches Ackerfeld in dem 12.—13. Jahrhundert verwendet.

Bizánci és dél-itáliai kerámiák egyes magyarországi középkori lelőhelyekről

BOLDIZSÁR PÉTER

(Székesfehérvár, István Király Múzeum)

A magyarság a Kárpát-medencében való megjelenése óta folyamatosan kapcsolatban állt a Bizánci Birodalommal. A politikai és hadi viszonylatokban olykor ellenségesen szemben állva, máskor szövetségesként érintkezve élt, egészen a birodalom 1453. évi megszűnéséig. A történeti adatok mellett a régészeti leletek sora is tanúskodik erről, de amíg az építészeti, az ötvös, az üvegműves leletanyagban gyakran bukkan fel a bizánci mesterek munkája, bizánci fazekasáru eddig alig került pulikálásra. Különös ez, hiszen a 13. századig Bizáncban készült Európa egyik legjobb minőségű kerámiája. A bizánci kerámia Itáliában, a Balkánon, de az egész földközi-tengeri medencében elterjedt kereskedelmi áru volt.

Az utóbbi évtizedek jugoszláviai feltárásainak bizánci műhelyekben készült kerámia-leletei egy Szalonikitől induló, a Wardar és a Morava völgyén; Prilepen, Skopljén, Nisen, Krusevácon áthaladó utat rajzolnak ki, amely Belgrádnál eléri a történelmi Magyarország területét.¹ Feltételeztük, hogy ha kis mennyiségben, luxusáruként is, de Magyarországra is eljutottak ezek a termékek. Néhány magyarországi középkori lelőhely anyagát átnézve, bizánci műhelyekben készült kerámiákat találunk, az alábbiakban ezeket ismertetjük nem a lelőhelyek, hanem a kerámiák típusai szerinti csoportosításban.

A pusztaszeri monostor ásatásán 1973-ban, a 8. szelvény 1. személgödreből került elő egy szürkésvörös cserépanyagon fehér földfestéssel, egymásba kapcsolódó körök rajzával díszített és halványzöld üvegmázzal bevont edény töredéke² (1. kép). Finoman iszapolt szürke cserépen hasonló festéssel és mázzal díszített edény töredéke került elő a Budavári Palota északi előudvarán 1974-ben, a 10. számú pince 13. század második felére keltezhető betöltéséből³ (2. kép).

A cserép színe, a festett díszítés és a máz együttese alapján egyértelműen az angol kutatók által „slip painted ware”-nek nevezett bizánci műhelyekben készített árurol van szó⁴. A cserép első redukált égetésekor felületén szürke színt kap. A fehér minták felrajzolása a magyar népi fazekasságból ismert, *irókázás*nak nevezett eljárással történik⁵. A szürke cserépfelületen a máz sötétzöld színt, amíg a fehér földfestéssel festett mintán csak halványzöld fedést ad. A nem redukált égetésű, vörösre égő cserépen sárgás tónusú mázat alkalmaznak, amely az alapon vörösbarna, a fehér festés fölött halványsárga színt eredményez.

¹ Marija Bejalovič—Hadži—Pestic 1981. 138.

² Trogmayer Ottó ásatása. Sz. MFM.

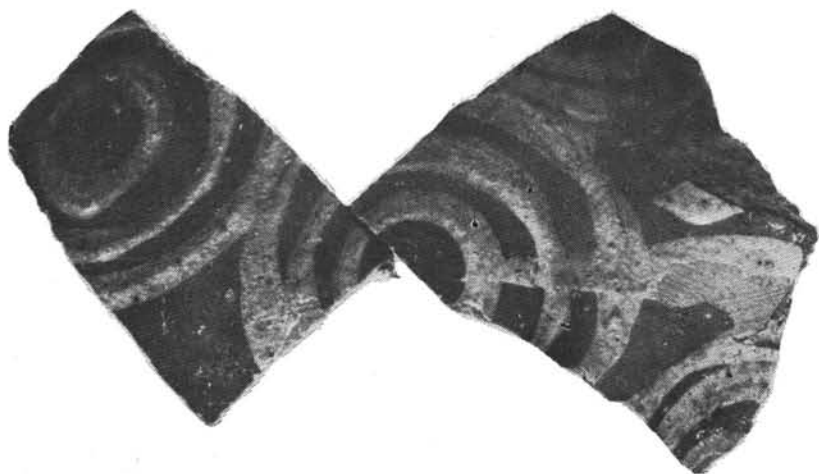
³ Zolnay László ásatása. BTM. ltsz: 80. 375.

⁴ Charles H. Morgan 1942. 95—98.

⁵ Soproni Olivér 1959. 75—143.

1. A pusztaszeri monostor ásatásán előkerült bizánci edénytöredék.

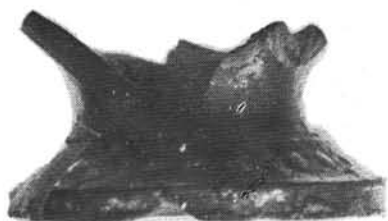

2. A Budavári Palota északi előudvarán lelt bizánci edénytöredék.

Vörös cserépen fehér földfestéssel pöttyözött mintával festett, halványsárga áttetsző mázzal bevont edénytalpat leltek Székesfehérváron, a Monostorbástya déli oldalán, (Táncsics M. u. 2.) 1986-ban folytatott ásatáson, 15. századi feltöltésben⁶ (3. kép).

Budán az északi előudvar ásatásán a IV. számú pince Zsigmond pénzeivel keltezett feltöltéséből került elő egy kisméretű, gömbtestű, talpas, szalagfüles kancsó. A fehér cserépanyagból készült edénykét talpa kivételével vörös földfestékbe mártották. Az edény testén vízszintesek közé spirálisokat, a nyakon hullámvonalakat, a fülön

⁶ Siklósi Gyula ásatása. Sz. IKM. ltsz: 86. 847.

3. Bizánci edénytöredék a Székesfehérvár—Monostorbástya ásatásának leletanyagából.

vízszintes vonalkákat írókáztak fehér földfestékekkel. A festett felületeket halványsárga áttetsző mázzal vonták be⁷ (4. kép) Valószínű, hogy ez egy Magyarországra települt bizánci iskolázottságú fazekas munkája. A talpas, gömbtestű, füles kancsóforma, a díszítés, a mázazás technikája bizánci műhelyre utal, de az alapanyagul szolgáló fehérre égő cserép magyarországi készítésre vall.

4. Bizánci iskolázottságú mester által készített kancsó a Budavári Palota északi előudvarának leleteiből.

⁷ Zolnay László ásatása. BTM. ltsz.: 73.; 79. 32.

Itt érdemes szólni arról, hogy az angol kutatás jóvoltából ezrével állnak rendelkezésre anyagvizsgálati (spectro analysis) eredmények⁸. Nekem sajnos nem állt módomban megvizsgáltatni a magyarországi leleteket.

A bizánci fazekasság másik jellemző díszítő eljárása a sgraffito. Alapja egy sötét színűre, vörösre, barnára égő cserép, amely fehér földfesték bevonatot kap, még friss állapotban ezen keresztül karcolják be a díszítő rajzolatot. Áttetsző sárgás mázbevonatot alkalmaznak, egyes típusokat színes mázakkal is díszítenek.

A Székesfehérvár-Sziget városrészben folytatott johannita kolostor-feltáráson került elő egy sgraffito díszes tál töredéke. Cserépanyaga sárgászöld, finoman iszapolt, belső oldalán fehér földfesték bevonat, ezen keresztül bekarcolt minta díszíti és sárgás üvegmáz fedi. A rajzolat a tál oldalán körbefutó díszített sáv töredéke. A díszítés a kis töredék alapján nem szerkeszthető ki, valószínű, hogy stilizált növényi minta. Az indák közti háttérrel kis félkörökből álló minta tölti ki⁹ (5. kép). Tálak sávos díszítéseit a 12. századi korinthuszi anyagból mutatjuk be¹⁰ (6. kép)

A már említett székesfehérvári Monostorbástya ásatásán letek egy sgraffito díszítésű edénytöredéket. A szintelen máz alatt fehér földfesték adja az alapszínt, a bekarcolt minta elfolyó zöld és sárga mázzal díszített¹¹ (7. kép). A technika bizánci műhelyre utal, de az edényforma és a perem alatti sávos körkörös és rácsozott minta inkább a dél-itáliai protomajolika műhelyekre jellemző. Úgy gondoljuk, hogy ez az edény olyan pelloponnézsoszi műhelyben készülhetett, amely Achaia hercegség normann, később Anjou uralkodói jóvoltából kölesönhatásban állhatott a dél-itáliai területekkel.

Egy sgraffito díszes tál töredéke Budán az északi kaputorony pincéjének feltáráskor került elő. Rajzolatán a középpontban négyzethálósan bekarcolt kettős keretelű medalion helyezkedik el, nyolc ágú csillag alakú szalagfonat fűződik köré. A csillagot csúcsait érintő kör keretezi, ágai között kis körívekből álló díszek húzódnak.

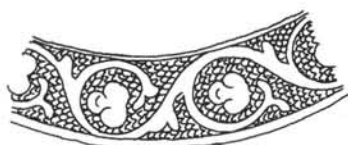
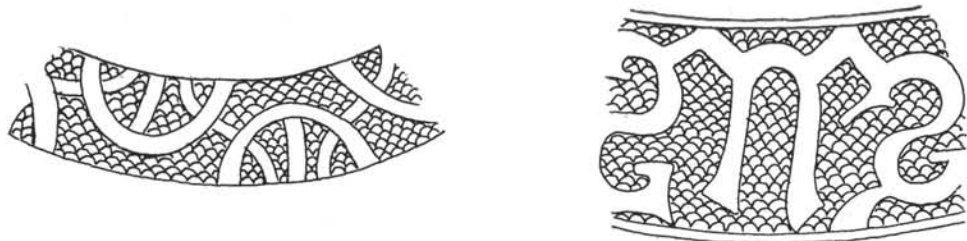
5. Székesfehérvár — Sziget lelőhelyen előkerült sgraffito díszes tál töredéke.

⁸ Charles H. Morgan 1942. 348—359.

⁹ Siklósi Gyula ásatása. Sz. IKM. ltsz: 78. 28.

¹⁰ Charles H. Morgan 1942. 33, 289.

¹¹ Siklósi Gyula ásatása. Sz. IKM. ltsz: 86. 912.

6. Tálak falán körbefutó sgraffito sávok díszítő motívumai a Korinthoszi leletanyagban.
(Morgan után)

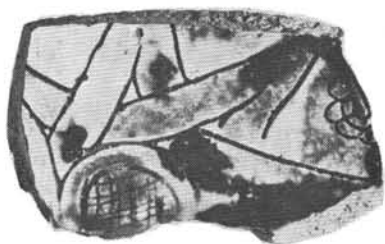
7. Sgraffito díszes edény töredéke a Székesfehérvár—Monostor bástya ásatásának leletanyagából.

nak meg. Kék, sárga és lilásbarna máz díszíti a mintát¹² (8. kép). A töredék alapján a tál középmotívuma rekonstruálható (9. kép). A fehér alapozás és a máz a tál külső felületét is borítja.

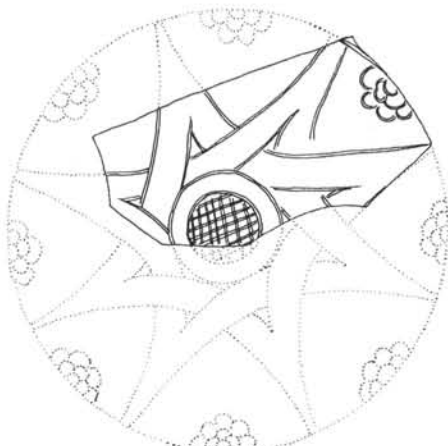
¹² Zolnay László ásatása. BTM. ltsz.: 81. 254.

Az olaszországi kutatás — szaporodó leletei alapján — egyes, eredetileg bizáncinak vélt típusok dél-itáliai készítése mellett érvel. A budaihoz hasonló barna, sárga, kék színezésű, rácsozott középmedalionnal készült tálakat Brindisi I. csoportként írja le és a 13. század első felére datálja¹³.

A normannok 1147-ben történt peloponnészoszi hódítása után egyes termékek gyártása megszűnik Korinthoszban, a műhelyek elvándorolnak, vagy dél-itáliai normann területekre telepítik őket. Ezzel egy időben a velencei kereskedelem terjeszkedni kezd, sok helyen átvéve a bizánci piacokat. H. Gyürky Katalin megfigyelése szerint Magyarországon a 13. század folyamán a bizánci típusú üvegáruk helyét fokozatosan a velencei üveg veszi át¹⁴. Hasonló folyamat tételezhető fel a luxuskerámia-kereskedelemben is.

8. Kék, sárga, barna színezésű sgraffito díszes tál aljának töredéke a budai északi kaputoronyból.

9. A budai sgraffito díszes tál rekonstruált középmotívuma.

Dél-itáliai készítésű, protomajolika edény töredékei kerültek elő Budán 1973-ban, az északi előudvar XIV. számú ciszternájának 14. századi feltöltéséből. Belső felületén sárgászöld, külső oldalán matt fehér alapozású, hengeres testű edény, barnával és zöldeskékkel festett körívekből álló mértanias díszítéssel. Az edényforma és a díszítés a töredékek alapján teljes egészében rekonstruálható¹⁵ (10. kép).

Felbukkannak az archaikus itáliai majolikák is a budai anyagban. Olyan barna, zöld és sárga növényi mintákkal díszített edények, amelyeknek legkorábbi párhuzamai Lucerában, II. Frigyes lovagvára leletei közt, a 13. század végére keltezhető rétegekben fordulnak elő¹⁶. Budán a királyi palota északi előudvarán kerültek elő töredékek a 14. századra és a 15. század első felére keltezhető rétegekből¹⁷ (11—13. kép).

¹³ David Whitehouse 1982. 185—197.

¹⁴ H. Gyürky Katalin 1984. 50.

¹⁵ Zolnay László ásatása. BTM. ltsz.: 78. 12. 1.

¹⁶ David Whitehouse 1980. 77—82.

¹⁷ Zolnay László ásatása. BTM. ltsz.: 9. kép: 79. 210. 1. 79. 210. 3., 82. 110. 2. 10. kép: 79. 248. 1., 82. 110. 8., 82. 110. 7. 11. kép: 82. 111. 1., 79. 226. 7., 82. 111. 2., 79. 226. 1—4.

10. Dél-italiai protomajolika edény a Budavári Palota északi előudvarának leleteiből.

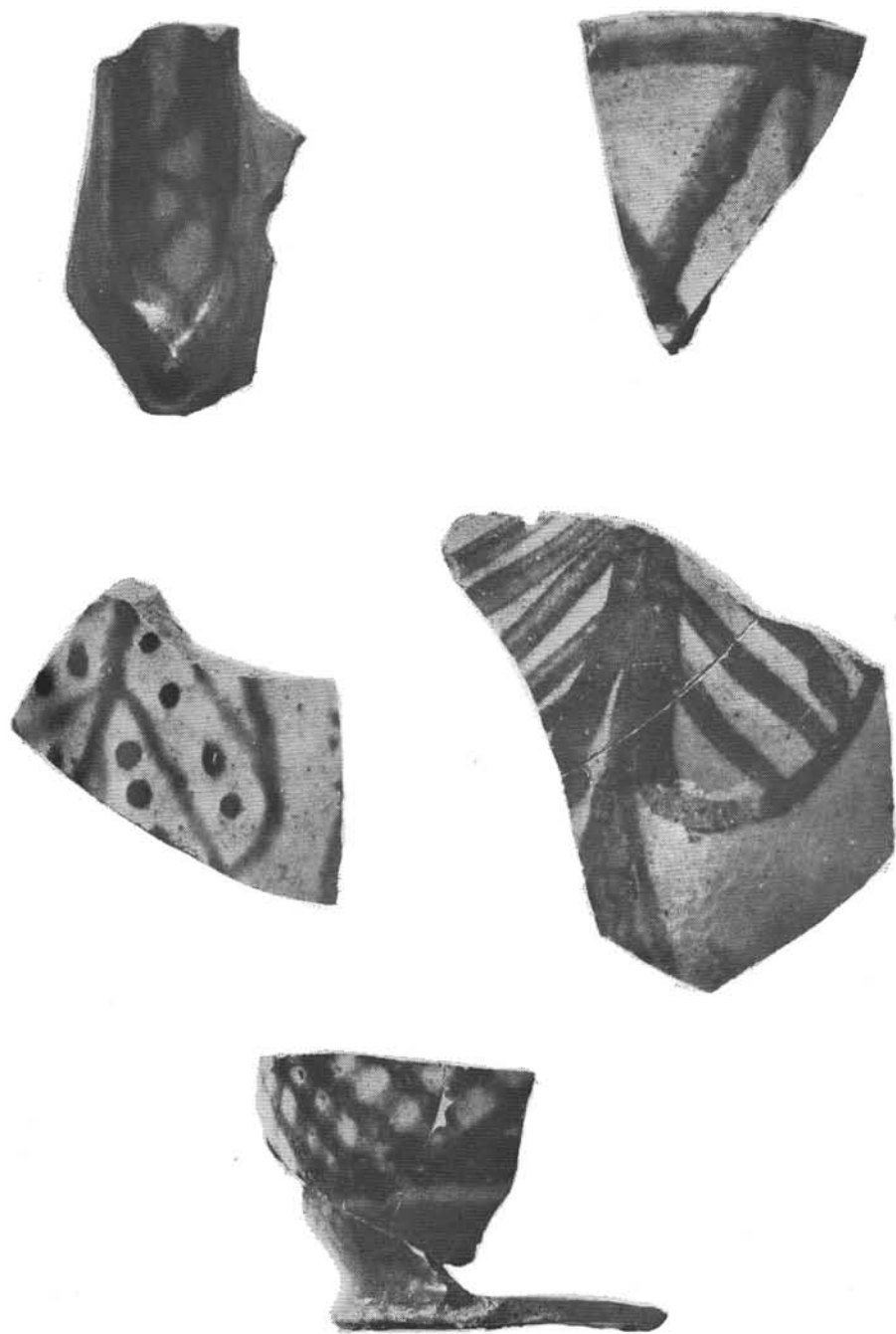

11. Zöld festésű archaikus majolikák töredékei Budáról.

A kiugró talpperemű, kúptestű, zöld és barna festésű kancsók korabeli ábrázolását a pomposai apátság refektóriumának a 14. század második felében készült freskóján láthatjuk¹⁸ (14–15. kép).

Azzal a reménnyel zárom rövid felsorolásomat, sikerült felhívnom a kutatók figyelmét arra, hogy a bizánci és dél-itáliai fazekasműhelyek termékeinek felbukkanására magyarországi lelőhelyeken is számítani lehet.

¹⁸ Alberto Martini 1963. 797.

12. Zöld és barna festésű archaikus majolikák töredékei Budáról.

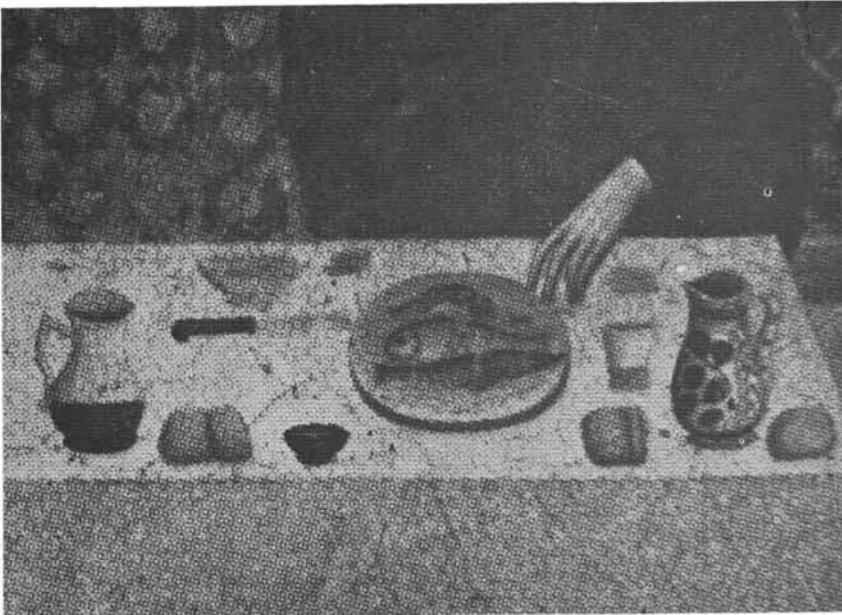

13. Sárga és barna festésű archaikus majolikák töredékei Budáról.

Köszönetet mondok Trogmayer Ottónak pusztaszeri és Siklósi Gyulának székes-
fehérvári leletanyaguk közlésre való átengedéséért. Sajnos Zolnay Lászlónak már
nem mondhatok köszönetet a budai feltárás anyagáért, így az ő emlékére ajánlom
ezt az írást.

14. Szent Benedek vacsoráját ábrázoló freskó a pomposai apátság refektóriumában.

15. A pomposai apátság refektóriumának freskórészlete.

IRODALOM

Bejalovič — Hadži — Pestić, M.

1981 Keramika u Srednovjekovnoj srbiji. Beograd

H. Gyürky Katalin

1984 A 14. század üvegtípusai a budai régészeti leletanyagban. Bud. Rég. XXVI

Martini Alberto

1963 L'art au Moyen Âge Européen. Milano

Morgan Charles H.

1942 Corinth. The Byzantine Pottery. Cambridge-Massachusetts

Soproni Olivér

1959 Bizánci hatások a felső-tiszai kerámiában. Népr. Ért. XLI.

Whitehouse David

1980 Proto maiolica. Faenza LXVI.

1982 Nota sulla ceramica dell'Italia meridionale nei secoli XII—XIV. Faenza LXVIII.

Rövidítések:

BTM: Budapesti Történeti Múzeum

Sz. IKM.: Székesfehérvár, István Király Múzeum

Sz. MFM.: Szeged, Móra Ferenc Múzeum

Byzantine and South Italian Pottery in Certain Mediaeval Sites of Hungary

Péter Boldizsár

In the course of excavations carried out by László Zolnay in the northern forecourt of the palace of Buda fortress; by Ottó Trogmayer in the area of the monastery of Szer (near the present Ópusztaszer village); by Gyula Siklósi in Székesfehérvár in the district of the town called Sziget, a few byzantine type slip painted and sgraffito ornamented ware and, besides these in Buda „protomaiolica” and South Italian archaic maiolica pottery has come to light.

On the basis of the above mentioned artefacts the author demonstrates the existence of the byzantine pottery in the 12—13th century in Hungary which, is succeeded by — in restricted number however — by the South Italian luxury ware in the 14—15th century.

The author stresses the possibility of the local made variety of slip painted ware in Hungary too.

Ceramiche bizantine e sud-italiane nei giacimenti medievali ungheresi

Péter Boldizsár

Negli scavi proseguiti da László Zolnay nel vestibolo settentrionale del Palazzo Reale di Buda; da Otto Trogmayer nel monastero di Pusztaaszer, e da Gyula Siklósi e precisamente nell'area del monastero giovanita nel quartiere „Sziget” a Székesfehérvár: sono venuti alla luce frammenti bizantini di tipo „slip painted ware”, ed altre decorazioni con sgraffito; a Buda inoltre sono stati portati alla luce i frammenti di vasellame, ceramiche protomaioliche e maioliche arcaiche dell'Italia meridionale.

In base di reperti citati possiamo supporre che nei centri ungheresi nei secoli 12—13. la ceramica bizantina; nel corso dei secoli 14—15. — sottentrando ai prodotti bizantine, — forse stata presente la ceramica di lusso dall'Italia meridionale se non in un gran numero, — ma come merce commerciale. Possiamo supporre una produzione ungherese di ceramica del tipo „slip painted ware.”

Embertan

Dél-magyarországi késő neolitikus emberi csontvázak (Gorzsa, Deszk)

Előzetes közlemény

FARKAS GYULA—MARCSIK ANTÓNIA

(*JATE Embertani Tanszéke, Szeged*)

Hódmezővásárhely határában, a Gorzsa-Czukor-major elnevezésű neolitikus telepen (Tiszai kultúra) 1978—82 között és Deszk-Ordos lelőhelyen (Tiszai kultúra) 1976-ban végzett ásatások során (Horváth, 1982; 1976) feltárt emberi csontvázak vizsgálatát végeztük el azok fontosságára való tekintettel, és a következőkben ennek eredményeiről kívánunk tájékoztatást nyújtani. (A gorzsai neolitikus telep feltárása nem fejeződött be, így jelen tanulmányunk előzetes beszámoló.)

Leletek ismertetése

Gorzsa-Czukor-major (1978—82)

A folyamatosan számozott 25 sírból az 1., 6., 14. sírokból nem áll rendelkezésünkre csontvázanyag. Az ásatási dokumentáció szerint az 1. sír kora bronzkori urnasíros, a 9. sír szarmata kori leletet tartalmazott, a 13. és a 21—23. sírok között bronzkori csontvázak temetkezések voltak. Mindezekre a sírokra ebben az összefoglalóban nem térünk ki, így a vizsgálat tárgyát a jelzett feltárási időszakból származó 17 késő neolitikus csontvázlelet képezi.

A leletek megtartási állapota nagyon eltérő, ezért csak a jó megtartásúak esetében közöljük az egyéni méreteket táblázatban. Minden leletről rövid szöveges jellemzést adunk, és a töredékesek esetében feltüntetjük azok metrikus értékét is.

Szexus

Az 1. táblázatban a nemiség meghatározásánál figyelembe vett jellegek (Farkas, 1972) szexualizáltsági fokát 5 fokozat (–2-től +2-ig) szerint (Harsányi—Földes, 1968) adjuk meg. A táblázat utolsó sorában a szexualizáltsági jelző értékét, illetve ennek alapján a nemiség meghatározásának eredményét tüntettük fel.

A felnőttek közül összesen 8 olyan leletünk volt, amelyeknél a jelleget megfigyelhettük (4., 5., 10., 12., 16., 18., 20., 24. sírok). Öt csontváz (8., 15., 17., 19., 25. sz.) megtartási állapota olyan rossz volt, hogy ezek nemiségéről csak kevés jelleg alapján lehetett véleményt alkotni. Ezek közül a 8., 15., 17. sírok csontvázainak szexus meghatározása csak valószínű. Hasonló okok miatt a gyermekek és a fiataloké nemének eldöntésétől is eltekintettünk (2., 3., 7., 11. sírok).

Meghatározásunk végeredményét a következőkben összegezzük. Két lelet az Infantia I. (0—7 év) életkorcsoportba sorolható. Ezek a 3. és a 7. sír leletei.

1. táblázat

Gorzsza, késő neolitikum, embertani leletek nemi jellegei

Jellegek	4. sír (9001)	5. sír (9002)	10. sír (9005)	12. sír (9007)	16. sír (9009)	18. sír (9011)	20. sír (9013)	24. sír (9014)
Kop. kapacitása	—	-1	0	—	—	—	—	-1
Tuber frontale	+2	-2	-2	—	-1	+2	-2	-1
Tuber parietale	+2	-2	-2	—	-1	+2	—	-2
Glabella, arcus superciliaris	-2	-1	-1	—	-1	+1	+1	-1
Proc. mastoideus	+1	-2	0	+1	+1	+2	+2	-2
Prot. occ. externa, linea nuchae	-2	-2	-2	0	-2	-1	—	-2
Margo supraorb.	0	-1	-1	—	0	+2	+2	+1
Felső I ₁	—	+2	—	—	-1	—	+2	—
Felső I ₂	—	-2	-2	—	—	+2	-1	-1
Felső C	—	0	+1	+1	+1	+1	+1	+1
Alsó I ₁	—	—	—	—	—	0	0	—
Alsó C	—	+1	+1	+1	+1	+1	+1	0
Angulus mand.	0	-1	-2	+2	-2	+2	+1	+1
Trig. mentale	—	-2	0	—	-2	+2	—	0
Angulus pubis	—	-2	-1	+2	—	+2	—	-2
Femur troch. hossz	—	0	0	—	—	—	-1	-1
Caput fem. vert. átmérője	-1	-2	0	—	-1	0	0	-1
Humerus legn. hossz.	-2	-1	0	—	-2	—	0	—
Caput hum. transv. átmérője	—	-2	-1	+1	—	0	+1	—
Szex. jelző	-0,6 nő	-1,4 nő	-1,0 nő	+1,0 ffi	-1,4 nő	+1,4 ffi	+0,8 ffi	-1,2 nő

Egy csontváz (11. sír) elhalálzási kora kb. 7—8 évre határozható, azaz az *Infantia II.* (7—14 év) életkorcsoportba sorolható.

Juvenilis korú (14—18/20 év) lelet volt a 2. sírban.

Adultus korú (18/20—40 év) nőnek határoztuk a 4., 5., 8., 10., 17. sírok, hasonló korú férfinak a 12., 18., 25. sírok csontvázait.

Maturus (40—60 év) női leletnek határozható a 15., 24. sírok, Maturus férfinak a 19. és a 20. sírok csontváza.

Az egyetlen idősebb, *Senium* korcsoportú (60 év feletti) női lelet a 16. sírban volt.

Összefoglalva, a 17 csontváz közül 4 a fiatalkorú (*Inf. I.*, *Inf. II.*, *Juv.*), 8 a nő és 5 a férfi.

Megemlítjük azonban, hogy az egyes szelvényekben vagy sírokban további olyan embercsontmaradványok is előkerültek, melyek a beszámozott sírok egyéneihez nem minden esetben kapcsolhatók (pl. a 3. számú gyermeksírban felnőtt egyén csigolyája és bordájának maradványai, a 17. számúban pedig egy magzat vagy újszülött medencéje is volt), és szétszórtságuk a legtöbb esetben lehetetlenné tette, hogy azokból az eltemetettek pontos számára, nemére, elhalálzási korára lehessen következtetni. Mindenesetre az egyének száma — a jelzett időszakban feltárt területen — 17-nél jóval több lehetett.

A szexus meghatározásának eredményét a rítusra vonatkozó feljegyzésekkel hasonlítottuk össze. Ismeretes ugyanis, hogy az őskorban — a neolitikumtól egészen a középső bronzkorig — a férfiakat és nőket a sírban ellentétes oldalukra fektették. Egy korábbi ilyen elemzés alapján (Farkas, 1976) tudjuk, hogy a szexus és a különböző oldalra való fektetés között az említett időszakban eltérő mértékű, de matematikailag alátámasztható korreláció van.

A gorzsai szériában a nőnek határozott 4., 5., 8., 10., 15., 16., 17., 24. számú csontvázak (a 8. és 15. kivételével, amelyeknek a fektetése eldönthetetlen) a bal oldalukon, a férfinak határozott 12., 18., 19., 20., 25. számúak csontvázai (a 20. sír kivételével) jobb oldalukon feküdtek. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy a nőket általában a bal, a férfiakat inkább a jobb oldalukra fektették. Ennek alapján a 2. és 7. sírokban jobb oldalára fektetett fiatalkorú egyén fiú, a 11. sírban bal oldalára fektetett pedig leány lehetett. A 20. sírből feltárt és általunk határozatlan férfinak tartott csontváz a hátán feküdt. Ennek a sírnak a lelete a temetési rítus és a biológiai nemiség kapcsolatánál nem jöhet számításba.

A leletek elhalálzási életkora

Az elhalálzási életkor alapján kitűnik, hogy a feltárt időszakból a telepen 4 gyermek, illetve fiatalkorú egyén csontváza került elő a 8 női és az 5 férfi csontváza mellett. A nők elsősorban a fiatalabb korcsoportba — 25-45 év közé — sorolhatók. Úgy tűnik, hogy korábban haltak meg, mint a férfiak, akiknek a fele a Maturus kort (40—60) megérte, míg a *Senium*ba mindössze egyetlen női lelet tartozik.

Feltételezésünket a későbbi feltárások alátámaszthatják, vagy megcáfolhatják.

A leletek ismertetése

A 2. táblázatban a jó megtartású leletek egyéni méreteit, a 3. táblázatban a hosszú csontok méreteit és azok alapján számított (Bach, 1965; Breitinger, 1938) testmagassági értékeket és kategóriákat is megadjuk.

Az egyes leletekre vonatkozóan — az említett táblázatok, valamint egyéb megfigyeléseink alapján — az alábbi rövid jellemzést adhatjuk.

2. *sír* (8999): Fiatal egyén (Juv. 18—20/22. év) hiányos és töredékes postcranialis váza mandibula töredékével.

3. *sír* (9000): Gyermek (Inf. I. kb. fél éves csecsemő) töredékes és hiányos vázcsonttöredéke. A homlokvarrat nyitott, a fonticulus major nem csontosodott el. Alsó med. Inc. (71—81) koronájának csúcsa a mandibula alveolusának szegélye fölött van.

4. *sír* (9001): Felnőtt (Ad.) nő töredékes és hiányos koponyája és közepes megtartású postcranialis váza. Az agykoponya erősen dolichomorph jellegű, nyakszirt kúpos, glabella 2-es, prot. occ. ext. 0-ás fokozatú. Homlok keskeny (92 mm), agykoponya viszonylag magas (mérésre alkalmatlan). Termete nagyközepes (158 cm). A jobb humerus dorsalis oldalán két 0,9 mm nagyságú — feltehetőleg post mortem — ovális alakú bemarkolás.

5. *sír* (9002): Felnőtt (Ad.) nő jó megtartású postcranialis váza. Az agykoponya közepesen hosszú, keskeny, közepesen magas, mesokran, hypsikran, metriokran, prot. occ. ext. 0; a homlok keskeny és metriometop, a glabella 2-es fokozatú, euenkephal, a koponya körvonala norma verticalisban pentagonoid. Az arckoponya magas, mesognath, a felsőarc közepesen magas, a fossa canina 2-es fokozatú, a szemüreg hypsikonch, az orr mesorrhin, a spina nasalis anterior 3-as fokozatú, a szájpád brachystaphylin, alveolaris prognathia 2-es fokozatú. Jobb oldalon os epiptericum. Termete magas (160 cm). Taxon: gracilis mediterrán—x (m—x) (1. ábra). Jobb oldalon os epiptericum.

7. *sír* (9003): Gyermek (Inf. I. 5—6 éves) töredékes koponyája és postcranialis váza. A koponyáján poroticus hyperostosis.

8. *sír* (9004): Felnőtt (Ad.), valószínűleg nő két femurjának töredéke. A csontok feltűnően könnyűek.

10. *sír* (9005): Felnőtt (Ad.) nő jó megtartású koponyája és postcranialis váza. Az agykoponya közepesen hosszú, keskeny, magas, mesokran, hypsikran, akrokran, prot. occ. externa 0, a koponya körvonala norma verticalisban pentagonoid, a homlok keskeny és eurymetop, glabella 2-es fokozatú, a koponya kapacitása alapján aristenkephal. Az arckoponya keskeny, közepesen magas, alacsony, leptoprosop, mesen, orthognath, a fossa canina 1-es fokozatú, az orbita hypsikonch, az orr chamaerrhin, a spina nasalis anterior 2-es fokozatú, a szájpád brachystaphylin, alveolaris prognathia 1-es fokozatú. Az ágyékcsigolyákon Schmorl-féle csomó benyomata. Termete magas (162 cm). Taxon: gracilis mediterrán—x (m—x) (2. ábra).

11. *sír* (9006): Gyermek (Inf. II. kb. 7—8 év) rendkívül hiányos koponyája és postcranialis váza.

12. *sír* (9007): Felnőtt (Ad.) férfi töredékes, hiányos koponyája és postcranialis váza. Prot. occ. ext. 2-es fokozatú. Termete magas (166 cm).

15. *sír* (9008): Felnőtt (Mat.), valószínűleg nő hiányos és töredékes postcranialis váza. A hosszú csontokon mindenütt periostitis nyoma.

16. *sír* (9009): Felnőtt (Sen.) nő közepes megtartású koponyája és postcranialis váza. Az agykoponya rövid (167 mm), a homlok közepesen széles (94 mm), glabella 2-es, prot. occ. externa szintén 2-es, fossa canina 3-as, spina nas. ant. 2-es, alveol. prog. 1-es fokozatú. A csigolyákon közepes erősségű spondylosis deformans. Termete nagyközepes (157 cm). Taxon: gracilis mediterrán—x (m—x).

17. *sír* (9010): Felnőtt (Ad.), valószínűleg nő erősen töredékes koponyája, hiányos és töredékes postcranialis váza. Az os parietale és az os frontale fala kissé vastag. A bal humerus fossa olecraniájában foramen entepicondyloideum, a bal

1. ábra: 5. sír (9002), nő, *Ad. gracilis mediterrán-x (m-x)*

ramus superior ossis pubis ventralis oldalán nagy (kb. 1 cm magasságú) tuberculum. Termete nagyközepes (158 cm).

18. sír (9011): Felnőtt (Ad.) férfi közepes megtartású koponyája és jó megtartású váza. Az agykoponya hosszú, keskeny, ultradolichokran, a koponya körvonala norma verticalisban ovoid, a nyakszirt kúpos, glabella 4-es, protuberantia occipitalis externa 2-es fokozatú, a homlok keskeny és eurymetop. A fossa canina 3-as, spina

2. ábra: 10. sír (9005), nő, *Ad. gracilis mediterrán-x (m-x)*

nasalis anterior 4-es, alveolaris prognathia 2-es fokozatú, a szájpád leptostaphylin. A tibiákon piros elszíneződés. Termete nagyközepes (167 cm). Taxon: protonordikus—x (pn—x).

19. sír (9012): Felnőtt (Mat.) férfi töredékes és hiányos postcranialis váza. A femuron és a tibián periostitis nyoma. Tibia piros elszíneződésű.

20. sír (9013): Felnőtt (Mat.) férfi töredékes koponyája és közepes megtartású postcranialis váza. Homlok széles, glabella 4-es fokozatú, orbita téglalapalakúan szögletes és chamaeconch, az orr chamaerrhin, a szájpad mesostaphylin, fossa canina 4-es, alveolaris prognathia 1-es fokozatú. Termete közepes (164 cm). Az arckoponya jellegei alapján taxonómiailag cromagnoid jellegű.

24. sír (9014): Felnőtt (Mat.) nő jó megtartású koponyája és postcranialis váza. Az agykoponya hosszú, keskeny, dolichokran, chamaekran, tapeinokran, a koponya körvonala norma verticalisban pentagonoid, protuberantia occipitalis externa 0, a homlok keskeny és metriometop, a glabella 2-es fokozatú, a koponya kapacitása alapján euenkephal. Az arckoponya alacsony, orthognath, a fossa canina 3-as fokozatú, az orbita mesokonch, az orr hyperchamaerrhin, alveolaris prognathia 3-as fokozatú, a szájpad mesostaphylin, lambdavarratban ossa Wormiana. A sacrum első szegmentuma a következővel nem csontosodott össze, a jobb humeruson foramen entepicondyloideum. Termete nagyközepes (157). Taxon: gracilis mediterrán—x (m—x) (3. ábra).

25. sír (9015): Felnőtt (Ad.) férfi hiányos és töredékes postcranialis váza. Fibulán periostitis nyoma.

A gorzsai leletek mellett itt teszünk említést még egy, a tiszai kultúrába datált leletről, amely *Deszk-Ordos* lelőhelyen került elő (I. sír, 9096. lelt. sz.) 1976-ban (Horváth, 1976).

A lelet dolichomorph jellegű egyén rendkívül rossz megtartású és hiányos csontváza. Valószínűleg Maturus korcsoportú nő, tuber frontale és parietale kifejezett (−2), processus mastoideus közepes nagyságú, kissé érdes (0), humerus nőies jellegű, azonban a glabella, az arcus superciliaris és a protuberantia occipitalis externa kifejezett (+1). Méretei közül az alábbiak mérhetőek: homlok legkisebb szélessége 106 mm (széles); állmagassága 36; a szájpad szélessége 31. A homlokon sutura metopica, a szájpad feltűnően mély.

(Horváth Ferencnek — a régészeti dokumentáció rendelkezésünkre bocsátásáért — köszönetünket fejezzük ki.)

Taxonómiai elemzés

Az aránylag jó megtartású női lelet (5., 10., 24.) közül kettő (5. és 10. sírok) morfológiai szempontból nagyon hasonlít egymásra, egyéni méretei is megközelítik egymást. Jellegeik túlnyomó része alapján a mediterrán csoporton belüli *gracilis mediterrán* rasszhoz sorolhatók, azonban mindkét esetben a termet a magas kategóriába tartozik. Ezért ezeket olyan mediterrán jellegű egyéneknek tartjuk, akiknél valamilyen magas termetű rassz (esetleg atlantomediterrán vagy protomediterrán) hatásával is kell számolnunk. Lényegében ezekhez hasonló és azonos taxonómiai besorolást kapott a 24. és 16. sír női lelete is.

A 18. sír férfileletének kevés a mérhető jellege, annyit azonban megállapíthatunk, hogy a koponya rendkívül hosszú (ultradolichokran), a glabella erős, a nagyközepes termet alapján megítélésünk szerint taxonként elsősorban a *protonordikus* rassz jöhet számításba. Ehhez a koponyához hasonló a 4. sír női lelete, amely szintén erős dolichomorphiával és nagyközepes termettel jellemezhető. Mindkét esetben a nyakszirt kúpos.

3. ábra: 24. sír (9005), nő, Mat, *gracilis mediterrán-x* (m-x)

A 20. sír férfi koponyájának olyan kevés a mérhető jellege, hogy azok alapján arról — a többi itt fel nem sorolt sír leleteihez hasonlóan — taxonómiai szempontból pontosabb értékelést nem tudunk adni. Mindenesetre a téglalap alakúan szögletes szemüreg (*chamaekonch*) *cromagnoid* jellegre enged következtetni.

Mindezek alapján feltételezhető, hogy ez a népességtöredék taxonómiai szempontból — a jelzett időszakban feltárt leletek alapján — egységes lehetett. Jóllehet, ez elsősorban arra vonatkozik, hogy a jó megtartású leletek koponyája abszolút és

relatív méretek alapján dolicho-mesokran kategóriába sorolhatók. Úgy tűnik, hogy a korábbi hasonló korú leletekhez hasonlóan a rövidfejűség (brachykrania) ennél a neolitikus szériánál sem fordul elő.

Ugyanakkor azonban azt találjuk, hogy az erőteljesen hosszú koponyájú leletek, amelyek gazdagabb melléklettel kerültek felszínre, a temető déli részén helyezkedtek el (18. sír, férfi, protonordikus; 4. sír, nő, dolichomorph jellegű). A mediterrán és egyben rövidebb koponyájú leleteket (5., 10., 16., 24. sírok, valamennyien nők), amelyek mellett kevesebb vagy egyáltalán nem volt melléklet, a temető északi részén tárták fel. Annak eldöntése, hogy ez az esetleges elkülönülés egyben társadalmi különbséget jelent-e, a rendelkezésünkre álló kevés számú lelet alapján nem lehetséges.

Patológiai elváltozások

A csontvázak jelentős patológiás elváltozást és halmazott anatómiai variációkat nem mutatnak. A 24. sír sacrumán fejlődési rendellenesség, a 17. sír os pubisán rendellenes elhelyezkedésű tuberculum, a 10. sír leletének ágyékcsigolyáján erős Schmorl-féle csomó benyomata (4a. ábra), a 16. sír ágyékcsigolyáján spondylitis deformans, míg a 15. és 19. sír hosszú csontjain erős periostitis nyoma látható (4b. ábra). A 4. sír humerusának elváltozása valószínűleg post mortem eredetű (4c. ábra).

A felsorolt néhány patológiai elváltozás alapján arra következtethetünk, hogy a dolgozat tárgyát képező 17 sír egyénei nem szenvedhettek súlyos megbetegedésben, amely a csontvázon nyomot hagyott volna. Haláluként tehát más megbetegedések jöhetnek számításba, és csaknem biztosan kizárhatjuk a háborúskodással összefüggő sérülésekből eredő halálokokat.

Összehasonlítás más leletekkel

Dél-Magyarország területéről a gorzsai leletekhez hasonló régészeti korhoz tartozó csontvázak kerültek elő Békés-Povádzugon (Trogmayer, 1959; 1962; Lipták—Farkas, 1967).

Az említett lelőhelyen 7 felnőtt csontvázat tártak fel, melyeken elsősorban nordikus és protonordikus, valamint az atlantomediterrán rassz nyomai figyelhetők meg (Farkas, 1975). A csontvázak általában magas termetűekhez tartoznak és az elhalálozási életkoruk Adultus—Senium korcsoportig változik.

Gorzsá-Czukur-major lelőhelyen 1956, 1957-ben volt leletmentés és akkor itt csontvázak is előkerültek (Gazdapusztai, 1957). Négy késő neolitikus (Tiszai kultúra) lelettel rendelkezünk az említett lelőhelyről, jóllehet, a több ízben végzett ásatások során 9 neolitikus sírt is feltártak. Az 1963-as ásatásokból felszínre került neolitikus sírok száma ismeretlen. Gyakorlatilag csak két leletről lehetett taxonómiai szempontból véleményt mondani: az egyik protonordoid, a másik atlantomediterrán jellegű, de cromagnoid hatások is megfigyelhetők. Érdekes viszont, hogy a 4 lelet közül 1 leletnél cribra orbitaliát lehetett megfigyelni (Farkas, 1975).

Hódmezővásárhely—Kökénydomb—Kapocsi (Szabó) tanya lelőhelyről 19 sír került elő, melyből azonban mindössze 2 áll rendelkezésünkre. Az egyik fiatal, a másik atlantomediterrán-protonordoid jellegű. Ez utóbbinál gyenge cribra orbitalia és foggyökérgyulladásból eredő kimaródás is megfigyelhető. Az ásatási jegyzőkönyvek alapján 5 férfi, 5 nő, 5 gyermek és 4 meghatározatlan nemű egyén csontvázat tártak fel (Farkas, 1975).

2. táblázat

Gorza, késő neolitikum, embertani leletek egyéni méretei és jelzői

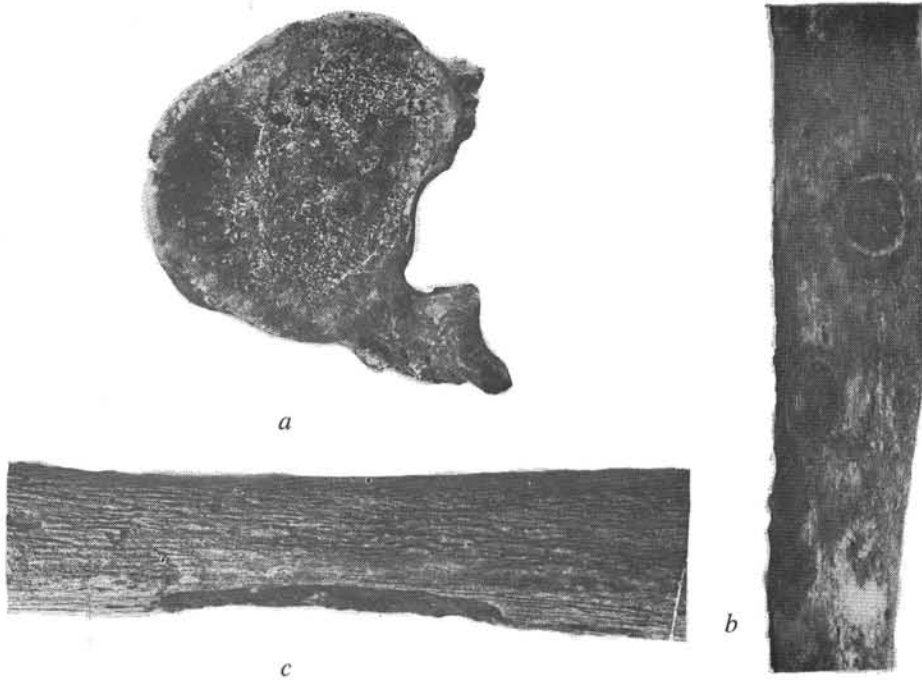
Méretszám (Martin)	Méretek és jelzők	5. zsír (9002) Ad. nő	10. sír (9005) Ad. nő	18. sír (9011) Ad. férfi	20. sír (9013) Mat. férfi	24. sír (9014) Mat. nő
1.	Koponya legnagyobb hossza	173	172	205	—	180
1/C.	Koponya hossza a metopiontól	176	181	195	—	181
5.	Koponyaalap hossza	96	98	—	—	91
8.	Koponya legnagyobb szélessége	134	133	125	—	132
9.	Legkisebb homlokszélesség	92	92	93	102	90
17.	Basion-bregma magasság	130	137	—	—	121
20.	Porion-bregma magasság	107	114	—	—	108
32/1-a	Homlokhajlásszög	56°	52°	—	—	54°
38.	Számított kop. kapacitás	1258	1359	—	—	1205
40.	Archossz	87	90	—	—	97
45.	Járomív szélesség	—	118	—	—	—
46.	Középarc szélesség	95	95	93	92	94
47.	Arcmagasság	114	108	—	—	101
48.	Felsőarcmagasság	68	62	—	67	59
51.	Szemüreg szélesség	39	35	41	42	36
52.	Szemüreg magasság	34	31	—	31	30
54.	Orrüreg szélesség	23	26	25	26	26
55.	Orrmagasság	48	45	—	50	42
62.	Szájpadhossz	41	40	48	45	45
63.	Szájpadszélesség	37	37	35	37	38
65.	Állkapocsbütyökszélesség	—	—	—	—	113
66.	Állkapocsszeglet szélesség	96	90	—	—	91
69.	Állkapocsmagasság	—	—	36	—	34
70.	Állkapocság magassága	48	54	—	—	57
71.	Állkapocság szélessége	32	31	33	31	34
72.	Arcprofilszög	83°	85°	—	—	88°

8:1	Hosszúság-szélesség jelző	77,45	77,32	60,73	—	73,30
17:1	Hosszúság-magassági-jelző	75,14	79,65	—	—	67,22
17:8	Szélesség-magassági jelző	97,01	103,00	—	—	91,67
9:8	Transvers.-frontopariet. jelző	68,65	69,17	74,40	—	68,18
47:45	Arcjelző	—	91,52	—	—	—
48:45	Felsőarcjelző	—	52,54	—	—	—
52:51	Szemüregjelző	87,17	88,57	—	73,80	83,33
54:55	Orrjelző	47,91	57,77	—	52,00	61,90
63:62	Szájpadjelző	90,24	92,50	72,92	82,22	84,44
Norma verticalis		Pent.	Pent.	Ovoid	—	Pent.
Glabella		2	2	4	4	2
Prot. occ. ext.		0	0	1	—	0
Fossa canina		2	1	3	4	3
Spina nas. anterior		3	2	4	—	—
Alv. prognathia		2	1	2	1	3
Termet		160	162	167	164	164
Taxon		magas m—x	magas m—x	nagyközepes pn—x	közepes cromagnoid jellegű	magas m—x
Megjegyzés		jobb old. os epip.				ossa Wormiana

3. táblázat

Gorzsza, késő neolitikum, hosszú csontok méretei és a termet

Sírszám Leltári szám	Humerus 1.		Humerus 2.		Radius 1b.		Femur 1.		Tibia 1b.		Termet
	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	jobb	bal	
4/9001	274	—	272	—	—	—	392	—	—	—	158 nagyközepes
5/9002	—	295	—	292	225	217	418	414	—	325	160 magas
10/9005	314	304	311	300	—	—	439	444	337	337	162 magas
12/9007	—	313	—	310	—	—	—	—	—	—	166 közepes
16/9009	—	278	—	277	205	—	—	—	—	—	157 nagyközepes
17/9010	—	—	—	—	—	213	—	—	—	—	158 nagyközepes
18/9011	316	309	312	305	—	239	—	442	—	346	167 nagyközepes
20/9013	302	—	298	—	234	232	414	405	—	—	164 közepes
24/9014	284	—	282	—	—	—	407	412	327	327	157 nagyközepes

4. ábra:

- a) 10. sír (9005), nő, Ad.
Schmorl-féle csomó benyomata ágyékcsgolyán
- b) 15. sír (9008), nő (?), Mat.
Periostitis nyoma a tibián
- c) 4. sír (9001), nő, Ad.
valószínűleg post mortem elváltozás a humeruson

Hódmezővásárhely—Kökénydomb—Vörös tanya lelőhelyen került elő a rendelkezésünkre álló egyetlen Tiszai kultúras lelet, amely atlantomediterrán-cromagnoid jellegű (Farkas, 1975).

Nagyon fontos a Vésztő-Mágori-halom lelőhely (Hegedűs, 1973), ahonnan 4 férfi, 4 nő, 5 gyermek és 1 meghatározatlan nemű egyén csontvázának értékelése megtörtént (Farkas, 1974), míg a további leletek publikálására nem került sor. Itt 4 atlantomediterrán és két nordoid jellegű leletet lehetett megfigyelni. Figyelemre méltó azonban, hogy több leletnél anatómiai variáció és patológiás elváltozás volt (Farkas, 1975).

Ha a felsorolt lelőhelyek leleteire vonatkozó ismereteinket összehasonlítjuk, azt láthatjuk, hogy a Gorzsa-Czukur-majori területen 1978—82-ben feltárt leletek a nők körében felfedezhető gracilis mediterrán rassz előfordulása miatt különböznek az előzőekben felsoroltaktól, ugyanakkor a protonordikus (dolichomorph) jelleg-együttes összekapcsolja azokkal. A 20. sírszámú koponyájának cromagnoid jellege és jellegzetes „béka” fektetése e temetőrészlegen belül ugyan feltűnő, de a tiszai kultúras szériákhoz viszonyítva nem, hisz az előzőekben felsorolt minták anyagában is előfordul a cromagnoid jelleg.

Természetesen a rendelkezésünkre álló 17 gorzsi csontváz és főleg azok nagy részének töredékes megtartása a messzebbmenő következtetések levonását nem teszi lehetővé.

Elő-Ázsiára vonatkozóan Cappieri szolgáltatott adatokat (Cappieri, 1969; 1970). Ő különböző helyekről (Anatólia, Palesztina, Mezopotámia, Irán, Turkmenia, India) gyűjtött 122 késő neolitikus lelet alapján megállapította, hogy a lakosság 61,1%-a dolichocephal, 28,1%-a mesocephal és 10,8%-a brachycephal volt. Ez utóbbi azért is különösen érdekes, mert Kurth egyértelműen rámutatott arra, hogy a Cipruson feltárt khirokitiai leletek, melyek brachykranok voltak, egy erős helyi izoláció példáját mutatják (Kurth, 1958). Különösen fontos számunkra a későbbiek során az a megállapítása, hogy ezek nem hozhatók kapcsolatba sem a földközi-tengeri térség, sem Közép-Európa brachymorph elemeivel. Mint ahogyan Cappieri is rámutatott: Anatólia őslakossága a neolitikum idején mediterrán jellegű volt. Ez a népség a neolitikum idején egészen a mai Lengyelország közepéig terjedt, a mediterránok eddig hatoltak fel (Tóth, 1971), amit a gracilizációs vizsgálatok is igazolnak.

Ha feltételezzük, hogy ez a népességvándorlás útján került Közép-Európa területére, akkor a görögországi Proto-Sesklo, a tráciai és bulgáriai Karanovo, a jugoszláviai Starčevo és Vinča, valamint a romániai Boian, Hamangia, Cucuteni, Cernavoda és a magyarországi Körös és Tiszai kultúrák népe között összefüggésnek kellene lenni.

A Balkán-félsziget területére vonatkozóan Boev összefoglaló munkájából (Boev, 1972) — az eltérő taxonómiai értékelés ellenére is — megállapíthatók azok a típusok, melyeket az általunk vizsgált időszakra datáltak. Ennek alapján a bulgáriai lelőhelyekről származó leletek (Devetaška barlang, Karanovo, Jassa tepe, Kazanlak) arról tanúskodnak, hogy a neolitikumban mediterrán és protomediterrán rasszok fordultak elő.

Jugoszláviából a Starčevo kultúrába tartozó leleteken a vinčai szériában mediterrán-cromagnoid és alpi vonások tűnnek fel (Boev, 1972).

A görögországi neolitikum anyaga elsősorban Angel (1953) munkája alapján vált ismertté (Tzangli, Astakos, Agora Athen, Hageorgitika, Hoirosipilia, Servia), melyek túlnyomóan szintén mediterrán vonásokat mutatnak, de dinárinak és alpinak tartott rövidfejűek is megtalálhatók a leletek között.

A romániai neolitikus leletek, melyeket elsősorban Necrasov és munkatársai publikáltak (Necrasov, 1964, 1965; Necrasov-Cristescu—Maximilian—Nicolăescu Ploșor, 1959; Necrasov-Cristescu, 1967; Nicolăescu Ploșor-Wolski, 1974), különösen, amelyek a Boian és Gumelnița kultúrára vonatkoznak (Nicolăescu Ploșor-Popovici, 1967) dolicho-mesokran, metriometop, közepesen hosszú és keskeny fejű, keskeny és alacsony arcú leptoprosop, főként alacsony termetű népességről tanúskodnak, melyek elsősorban a gracilis mediterrán rasszal azonosíthatók.

Az ukrainai neolitikus anyag (Nyikolszkoje, Vaszilevka, Dereivka, Volneno, Vovnigi, Nyizsnyij Dnyeper, Mariupol) az előbbiekkal szemben úgy tűnik, hogy mind a férfiak, mind a nők esetében főként a cromagnoid—B változat előfordulásáról tanúskodik (Konduktorova, 1973).

A dél-alföldi anyagban a nordoid komponens 55,6%-ban, a cromagnoidok 17,1%-ban, a mediterránok 33,3%-ban vannak képviselve, rövidfejűek pedig egyáltalán nem fordulnak elő (Farkas, 1975). Ez utóbbi tény teljesen összhangban van Bunak azon megállapításával, hogy Kelet-Európában a neolitikumban nem volt brachykran zóna (Bunak, 1961). Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a mediterrán és feltehetően a nordoid komponens is (amely lehet mediterrán és cromagnoid keveréke is!) elsősorban délről, illetve délkeletről (Balkán és a mai Románia) került a Kárpát-medencébe, ami

alátámasztja a régészeti adatokat is. Ugyanakkor azonban egyáltalán nem kizárt, hogy a neolitikumban a cromagnoidok kelet felől (Ukrajna) érkeztek hazánkba.

Az előbbieken említettekkel összhangban van Schwidetzky (1968) megállapítása is, aki hangsúlyozta, hogy a neolitizálódással járó életszínvonal-javulás az antropológiai méretek növekedési trendjével is összefüggésben van, jóllehet az ténylegesen a gracilizáció irányába halad. Az i. e. 5—2. évezred európai népességénél végzett vizsgálatainak alapján az antropológiai különbségek csökkenését konvergens fejlődéssel és keveredéssel magyarázza.

Swidetzky (1967a) arra is felhívja a figyelmet, hogy Európa különböző területein a neolitikus kultúra különböző időpontokban jött létre és értékelésénél teljesen kielégítő statisztikai módszert nem lehet találni. Ezért diszkriminál-analízis, faktoranalízis módszerével és a Penrose eljárással igyekeztek az összefüggéseket kideríteni (Schwidetzky, 1967, 1967a, 1967b, 1967c). Ennek eredményeként vált ismertté, hogy az eurydolichomorphia inkább az északi, a leptodolichomorphia pedig a déli területeket jellemzi (Roth-Lutra, 1968).

Az eredmények a Bergmann-féle klímapárhuzamos magatartás példájának tekinthetők, mely szerint a közeli rokonságban lévő alakokról belül a hűvösebb éghajlat alatt élő alakok nagyobb méretekre hajlamosak, mint a melegebb éghajlat alatt élők (Bergmann, 1847). Ilyen módon nagyon jól értelmezhetők a dél-alföldi leleteknél az aránylag nagy koponyaméretek.

Elmondottak alapján a Kárpát-medence neolitikumában a déli vagy délkeleti (esetleg mind mindkét) irányból való benépesedés antropológiai adatokkal alátámasztható, de nem kizárt a keletről jövő migráció sem. Ugyanakkor az északnyugatról feltételezett bevándorlás további alátámasztást igényel (Nemeskéri, 1961).

Ezt a véleményt elsősorban Schwidetzky neolitikus leletekre vonatkozó megállapítására lehet alapozni, amely szerint Európa délkeleti térségében a neolitikum legkorábbi szakaszában megkezdődött egy relatíve egységes népesség kialakulása, melyből csupán Khirokitia brachykran szériája különül el. Európa más területein a népesség között nagyobb különbség mutatható ki. Ennek alapján tehát a neolitikumban Európa egy északi és egy déli népességkomplexumra tagolódott. A délin belül a görögországi és jugoszláviai (Vinča) leletek anyaga szignifikánsan hasonlít egymáshoz (Schwidetzky, 1967c). A szerző a magyarországi leleteket nem tudta bevonni a vizsgálatba, mivel azok nagy része akkor még nem volt publikálva, azonban éppen a taxonómiai hasonlóságok alapján a többi lelettel való rokonság minden bizonnyal fennállt.

Mindenesetre Gerhardt (1953) is fontos szerepet tulajdonít a mediterránoknak a közép-európai neolitikumban, ami arra utal, hogy abban az időszakban Közép-Európában ez az emberfajta volt a domináló típus.

IRODALOM

Angel, J. L.

1953 The human remains from Khirokitia. Appendix II. in Khirokitia, Ed. by Dikaos O. Oxford University Press. 416—430.

Bach, H.

1965 Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknöcheln weiblicher Skelette. *Anthrop. Anz.* 29. 12—21.

Bergmann, A.

1847 Über die Verhältnisse der Wärmökonomie der Thiere zu ihrer Grösse. *Göttinger Studien.* 1. Abt. 595—708.

Boev, P.

1972 Die Rassentypen der Balkanhalbinsel und der Ostägäischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung. *Sofia.* 269.

- Breitinger, E.*
1938 Zur Berechnung der Körperhöhe aus den langen Gliedmassenknochen. *Anthrop. Anz.* 14. 247—249.
- Bunak, V. V.*
1961 Neolitische Schädeltypen Ost- und Westeuropas und ihre vergleichende Charakteristik. *Anthrop. Közl.* 5. 21—38.
- Cappieri, M.*
1969 The mediterranean race in Asia before the Iron Age. *Miami.* 28. old.
1970 The Mesopotamians of the Chalcolithic and Bronze Age. *Miami.* 33. old.
- Farkas Gyula szerk.*
1972 Antropológiai praktikum I. Paleoantropológiai metodikák. *JATE Termtud. Kari jegyzet.* 233 old.
- Farkas Gyula*
1974 Neolitikus leletek Vésztő-Mágori halom lelőhelyről. *Anthr. Közl.* 18. 55—64.
1975 A Dél-Alföld őskorának paleoantropológiája. — Kandidátusi értekezés. Kézirat. 263 old.
1976 Das Problem der Koinzidenz der archäologischen und anthropologischen Geschlechtsbestimmung bei prähistorischen Funden aus dem südlichen Tiefland Ungarns. *Anthropologie.* 14. 97—99.
- Gazdapusztai Gyula*
1957 Kőkorszaki mécses Hódmezővásárhelyen — *Arch. Ért.* 84. 211—213.
- Gerhardt, Kurth*
1953 Studien zur Anthropologie des mitteleuropäischen Neolitikums. — *Z. Morph. Anthrop.* 45. 338—367.
- Harsányi László—Földes Vilmos*
1968 Orvosszakértői személyazonosítás. — A BM Tanulmányi és Képzési csoportfőnökségének kiadása. Budapest. 102—201.
- Hegedűs Katalin*
1973 Archaeologischen Forschungen im Jahre 1972. Vésztő-Mágori-halom. — *Arch. Ért.* 100. 261.
- Horváth Ferenc*
1976 Deszk—Ordos. — *Régészeti Füzetek* 1,5.
1982 A gorszai halom későneolitik rétegei. — *Arch. Ért.* 201—202.
- Konduktorova, T. Sz.*
1973 Antropológija naszelenyija Ukrajni mezolita, neolita i epohi bronzi. — Moszkva. 126 old.
- Kurth, Gerhardt*
1958 Zur Stellung der neolithischen Menschenreste von Khirokitia auf Cypern. — *Homo.* 9. 20—31.
- Lipták Pál—Farkas Gyula*
1967 A Békés-Povádzugi őskori és 10—12. századi temető csontvázyanyagának embertani vizsgálata. — *Anthrop. Közl.* 11. 127—163.
- Necrasov, O.*
1964 Étude anthropologique des restes osseux néolithiques appartenant à la culture Cucuteni—Ariusd, découverts à Doboseni. — *Ann. roum. d'Anthrop.* 1. 15—17.
1965 Nouvelles données anthropologiques concernant la population de la culture néolithique Starcevo—Cris. — *Ann. rouman. d'Anthrop.* 2. 9—17.
- Necrasov, O.—Cristescu, M.—Maximilian, C.—Nicolaescu Plopsor, D.*
1959 Studiu antropologic al scheletelor neolitice, descoperite in cimitirul preistoric de la Cernavoda. — *Prob. de Antr.* 4. 21—45.
- Nescarov, O.—Cristescu, M.*
1967 Aspeste antropologice ale neoliticului si eneoliticului romanesc. — *St. si cer. antrop.* 2. 2. 159—169.
- Nemeskéri János*
1961 Die wichtigste anthropologischen Fragen der Urgeschichte in Ungarn. — *Anthrop. Közl.* 5. 39—47.
- Nicolaescu Plopsor, D.—Popovici, I.*
1967 Les populations néolithiques du bassin du Bas-Danube. Les tribus des civilisations de Boian et de Goumelnitza. — *Ann. roum. d'Anthr.* 4. 3—16.
- Nicolaescu Plopsor, D.—Wolski, W.*
1974 Head-hunting, ethnoliatry or skull-cult during the Neolithic in Romania? — *Ann. roum d'Anthr.* 11. 3—7.

Roth—Lutra, K. H.

1968 Klimazonen und anthropologische Typologie bei den Europiden des 5—2. Jahrtausend v. Chr. — Homo. 19. 74—78.

Schwidetzky, I.

1967 Ergebnisse der Penrose-Analyse: Ost-, Südost- und Ostmitteleuropa (in: Schwidetzky, I. Hrsg.: Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Neolithikums). — Homo. 18. 151—159.

1967a Ergebnisse der Penrose-Analyse: Süd und Südwesteuropa (in: Schwidetzky, I. Hrsg.: Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Neolithikums). — Homo. 18. 169—174.

1967b Ergebnisse der Penrose-Analyse: das Gesamtmaterial (in: Schwidetzky, I. Hrsg.: Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Neolithikums). Homo. 18. 174—198.

1967c Vergleichend-statistische Untersuchungen zur Anthropologie des Neolithikums. Einleitung. — Homo. 18. 133—134.

1968 Die Abnahme der Unterschiede zwischen europäischen Bevölkerungen vom 5. vorchristlichen bis zum 2. nachchristlichen Jahrtausend. — Homo. 19. 61—64.

Tóth Tibor

1971 On the morphological modification of anthropological series in the Lithic and Paleometallic Ages II. — Ann. Hist. — nat. Mus. nat. Hung. 63. 401—408.

Trogmayer Ottó

1959 Archaeologischen Forschungen im Jahre 1958. Békés—Povád. — Arch. Ért. 86. 213.

1962 X—XII. századi magyar temető Békésen. MFMÉ. 1960—1962. 9—38.

Einige menschliche Skelette aus dem Spätneolithikum in Südungarn (Gozsa, Deszk)

Gyula Farkas—Antónia Marcsik

Im Aufsatz werden die ersten Ergebnisse der anthropologischen Untersuchungen menschlicher Knochengerüste aus zwei Fundorten der Theisskultur (Meierhof Gorzsa-Czukur und Deszk-Ordos) veröffentlicht. An dem Fundort Meierhof Gorzsa—Czukur wurden ausser den Gräbern aus Neolithikum noch weitere ausgegraben, und zwar ein Urnengrab aus der Bronzezeit, vier Gräber aus der mittleren Bronzezeit und ein sarmatisches Grab. Unter den 17 neolithischen Skeletten sind die von 4 Minderjährigen, 8 Weibern und 5 Männer vorzufinden. Vier Funde sind mit den Charakterzügen der grazil mediterranen, ein weiterer mit den der protonordischen Rasse identisch, in einem anderen Fall wurden Merkmale der Cromagnonrasse aufgezeigt. Die Untersuchung der spärlichen Deformationen (spondylosis deformans, periostitis) hat das Ergebnis, dass schwere Erkrankungen in dieser Serie nicht festzustellen sind.

Das Skelett aus dem Fundort Deszk-Ordos hat weibliche Merkmale, aber es ist unvollständig. Die Funde aus Gorzsa werden noch mit denen vom gleichen Alter aus Ungarn, Bulgarien, Rumänien und aus der Ukraine verglichen. Eine genaue Analyse der Skelette dieses Gräberfeldes kann also anhand weiterer Funde der Ausgrabungen fortgeführt werden. Daher ist dieser Aufsatz als eine vorhergehende Darlegung zu betrachten.

Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur-major újkőkori temető embertani anyagának fogantropológiai és patológiai leírása

KOCSIS S. GÁBOR

(Szeged, SZOTE Fogászati és Szájsebészeti Klinika)

Leletkörülmények

A Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur-major nevű telepen 1978—82 között Horváth (1982) végzett ásatásokat, amelyek késő neolitikus (a Tiszai kultúra időszakra eső) települést tártak fel a hozzátartozó sírokkal együtt. A vizsgált területen bronzkori és szarmata kori leletek is előkerültek.

Vizsgálati anyag és módszer

Az 1982-ig tartó ásatási időszakban 25 sírt sikerült feltárni, amelyből 19 sír keltezhető a késő neolitikus időszakra. A 9. sír szarmata kori, illetve az 1., 13., 21., 22. és 23. sírok a bronzkorból származnak. Ezek feldolgozását ebben a dolgozatban nem végeztük el. Az 1., 6. és 14. sírből emberi csontok nem kerültek elő.

Az újkőorból származó 19 sír embertani leleteiből fogászatilag 13 esetet tudunk ismertetni, ugyanis a 6. és 14. síron kívül a 8., 15., 19. és 25. sír leleteiből hiányzott a koponya, illetve a fogak. A feldolgozás tematikájában *Brabant és Sahly* (1962) dolgozatára támaszkodtunk. Az egyes fogakat kettős számjeggyel jelöltük.*

Az Infans I. és Infans II. korcsoportba tartozóknál a még elő nem tört fogakon (fogkoronákon) is vizsgáltuk az antropológiai jellegeket és a fejlődési rendellenességeket, s ennek megfelelően megadtuk a koponyákhoz tartozó ideális fogszámot és ADI értéket (Teljes ADI) ebből a szempontból is a szokásos (Patológiás ADI) értékek mellett (Kocsis—Trogmayer 1986).

A fogkopás mértékét Huszár (1976) szerint értékeltük. A fogkő mennyiségét jelölő szám a Greene—Vermillion-féle „Calculus index”-nek felel meg (Sallay—Gera 1981). A processus alveolaris állapotára vonatkozóan Tóth (1966) beosztását követjük.

A megvizsgált leletek elhalálozási életkorát és nemi hovatartozását Farkas—Marcsik ugyanerről a temetőről írott beszámolójából vettük. A 13 leletből 2 Inf. I., 1 Inf. II., 1 Juvenis, 6 Adultus, 2 Maturus és 1 Senilis korában halt meg. Az Adultus—Senilis korúak nemi megoszlása: 6 nő és 3 férfi.

A 13 leletből összesen 202 db maradófogat és 31 db tejfogat tudunk megvizsgálni. (A maradófog-számba belevettük a kifejlődött koronájú fogcsírákat is). A vizsgált anyag TADI-értéke, ill. PADI-értéke egyaránt 59,4%.

* A rendszer lényege, hogy az első szám a Zsigmondy keresztnek megfelelő quadránst, a második szám ezen belül a fogat jelöli. A maradó fogzatban a jobb felső az egyes, az óramutató járásának megfelelően haladunk 4-ig, a tejfogzatban ez a quadráns az 5-ös, s haladunk 8-ig (Fogorv. Szle. 1972. 65: 27—28.).

A leletek leírása

2. sír, Juvenis.

Fogstatus: P P 6 5 4 P P P P P P P P P P P P P P P P P
P P 6 P P P P P P P P P P P P P P P P P

T. ADI=16% P. ADI=18%.

Variációk és rendellenességek

— alaki: 14 fogon a meziális zománchíd hasadt. Egy gyökerű. 16 fogon Carabelli képlet (meziálisan gödör), gyökerek hegyesek, disztálisan zománcnyelv. 27 fogon Carabelli-képlet (meziálisan barázda), disztobukkális gyökér egyenes, csökevényes 4. csücsök, meziálisan és disztálisan zománcnyelv. 46 fog 5 + csücsök-barázda rajzolatú, lingualisan zománcnyelv.

— helyzeti rendellenességek: 14 fog intraverziós.

— harapás: I. osztályba tartozó.

Fogkopás

14, 15, 27 fogakon abrasio superficialis, 16 és 46 fogon abrasio media.

Fogkő

14, 15, 27 fogakon 1-es, 16, 46 fogakon 2-es mennyiségben.

Proc. alb. felszívódás 1-es mértékű.

Foramen mentale jobb oldalon 4-es és 5-ös között.

Egyéb 14, 15 között az alveólusban tejfoggyökér maradványok.

3. sír, Inf. I./alsó középső metszők előtörése megkezdődött = kb. fél éves (1. ábra).

Fogstatus: V. IV. III. II. I. I. P. P. P. V. T. ADI=85% P. ADI=0
V. IV. III. II. I. I. II. III. IV. V.

Variációk

55 és 65 fogon Carabelli-képlet (meziálisan árok), 54, 74, 84 fogon tuberkulum Zuckerkandl, 75, 85 fogak 5Y csücsök-árok-rendszerűek. Alsó fogív (állcsontív) félkör alakú.

Foramen mentale jobb oldalon 84 meziális gyökere alatt, bal oldalon 74 meziális gyökere alatt. Incisura semilunaris index: 5:19=0,26 (jobb o.) Jobb oldali állkapocsszöglet 139°, Bonwill érték jobb old. 58 mm, symphysis magasság 16 mm. Jobb old. fejecs-állcsúc 63 mm.

4. sír, Adultus nő.

Fogstatus: P
E 7 6 5 4 3 2 P P P P P P P P P P

ADI=25%.

Variációk és rendellenességek

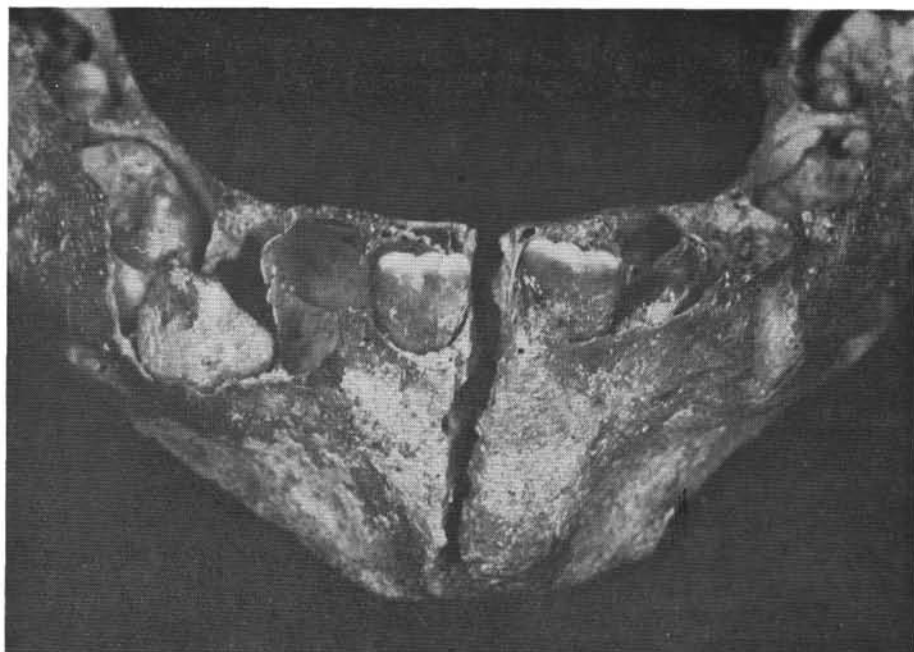
— alaki: 43 fog enyhén dilacerált. 44 fogon a lingualis csücsöktől meziálisan a rágófelszíni barázda átnyúlik lingual felé. Gyökere kúpos, disztál felé hajlik. 45 fog kétsücskű, kúpos gyökerű. 46 fog csücsök-barázda rajzolata 5Y, 47 fogé 4Y.

— számbeli rendellenesség: 48 fog csírája hiányzik.

— helyzeti rendellenességek: 43 fog torziós és extraverziós, 44 és 47 fog torziós. Torlódás 42, 43, 44 területén.

Fogkopás

Minden fogon abrasio profunda compensata. 45, 46 és 47 fogon a kopásfelszín bukkális felé lejt. Kontaktfelszíni kopás szuperficialis, 46 és 47 fogak között S alakú, valószínűleg a 7-es fog torziója miatt.

1. ábra. Fogelőtörés gingivális stádiuma. Az alsó középső tejmetszőfogak élőben éppen áttörték a gingivát. Gorzsa 3. sír, fél éves gyermek.

A 44, 45, 46 fogak között fogvájásból eredő kopásnyomok vannak.

Fogkő 2-es mennyiségben.

Proc. alv. felszívódás a molárisoknál 3-as, a többi fognál 2-es mértékű.

Foramen mentale helye jobb oldalon a 45 fog előtt.

5. sír, Adultus nő.

Fogstatus: 8 7 6 5 4 3 2 1 1 2 3 4 5 6 7 8
8 7 6 5 4 3 P P P 2 3 4 5 6 7 8

ADI=91%

Variációk és rendellenességek:

- alaki: 12 és 22 fog golfütő alakú, palatinálisan foramen coecum, 11 fagon a zománcon disztálisan barázda, mely a gyökéren nem folytatódik. 14 fagon a meziális zománchíd hasadt. 16 és 26 fagon kicsi Carabelli csücsök. 17, 18, 27, 28 fogak háromcsücskűek. 34 fog lingualis csücske hasadt, 34, 44 fog lingualis csücskétől meziálisan a rágófelszíni barázda átfut. 35, 45 fog kétcsücskű. 36, 46 fogak csücsök-barázda rendszere 5Y, a 37, 47 fogé 4+, 38, 48 fogak 4 csücskűek, szabálytalan rajzolattal (árok közepén zománchíd). 32, 34, 35, 43, 44 és 45 fogak gyökerei hosszúak, kúposak, 33 gyökere széles.

— helyzeti rendellenességek:

11, 13, 21, 22, 23, 33, 34, 38, 43, 44 és 48 fogak torziós állásban, 12 extra-verzióban, 32, 35, 45 intraverzióban, 32, 33 és 43 fogak supravertióban vannak. Torlódás felül 3-tól 3-ig, alul 4-től 4-ig. Alsó fogak gyökércsúcsai egymás felé dőlnek.

Harapás:

II/1 osztályba tartozó (jobb oldali alosztály) 2 mm-es disztálharapás. Felső fogív gótikus, alsó fogív szabálytalan parabola.

Fogkopás:

17, 18, 24, 25, 27, 28, 33, 34, 35, 37, 38, 43, 47, 48 fogakon abrasio superficialis, a többi fogon abrasio media.

Fogkő:

Felső fogakon 2-es, alsókon 3-as mennyiségű.

Proc. alv. pusztulás mértéke 1-es.

Foramen mentale jobb oldalon 45 alatt, bal oldalon 35 alatt.

Incisura semilunaris index jobb oldalon: 11:32=0,34.

7. *sír*, Inf. I. (foglelete szerint kb. 5 éves)

(A vastag betűvel szedett fogcsírák még annyira fejletlenek, hogy az ADI-ben nem szerepelnek!)

Fogstatus: P IV. P II. I. I. P III. P P	T. ADI=67%
— P 6 P P 3 2 P 1 P P 4 P P P —	P. ADI=65%
— 7 6 5 4 3 2 1 1 2 3 P P 6 P —	
V. IV. III. II. I. I. II. III. P P	

Variációk és rendellenességek

— *alaki*: 12 fog golfütő alakú, foramen coecummal, kifejlődőben levő koronai invaginálódással. 21 fog koronája szintén golfütő alakú. Minden maradó fog csücske hegyes, a többcsücskűek barázdái mélyek. 16 fog koronája összenyomott, rombusz alakú, Carabelli nincs. 36, 46 fogak csücsökbarázda rajzolata 5+, foramen coecum.

Tejfogakon: 51, 52, 61, 63, 71, 72, 73, 81, 82, 83 fogakon enyhe lapátság, cingulum közepesen fejlett. Tejszemfogak hegyesek. 54 fogon közepes tub. Zuckerkandl, DB és P gyökér összenőtt. 84 fogon közepes tub. Zuckerkandl, D. árok és gödör, csücsök-barázda rajzolat 5Y, meziálisan zománckáva. 85 fogon tuberkulum Zuckerkandl nélkül disztálisan árok és gödör, csücsök-barázda rendszer 6Y, meziálisan zománckáva,

— szerkezeti rendellenességek:

Maradófogakon lépcsőzetes zománc-hyoplázia; 73, 83, 85 fogon erősebb, pontszerű zománc-hyoplázia a bukkális felszínen (2. *ábra*).

— harapás: 54, 84 érintkezése alapján normális, élharapás.

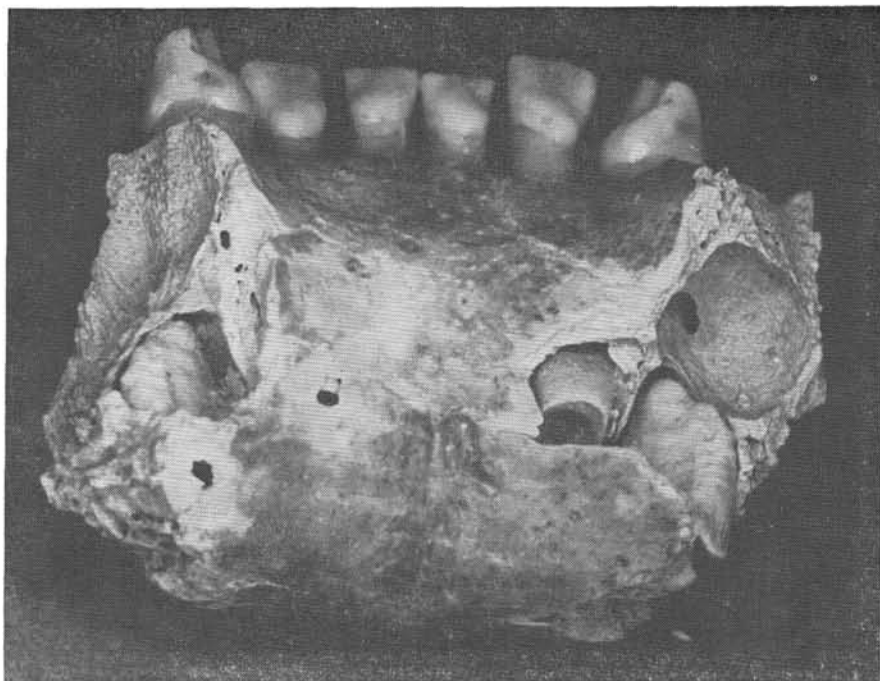
Fogkopás: tejfogakon: 54, 84, 85 fogakon abrasio superficialis, 51, 61, 63, 72, 73, 82, 83 fogakon abrasio media, 71 fogon abrasio profunda compensata, 81 fogon abrasio profunda incompensata.

Következmenyes megbetegedés a 81 fog traumája következtében a tejfogból elhalt, a gyökéresűcs magasságában sipolynylás, periostitis nyoma (3. *ábra*).

Foramen mentale helye: jobb oldalon 84 fog disztális gyökere alatt.

10. *sír*, Adultus nő.

Fogstatus: 8 7 6 5 4 3 P P 1 2 3 4 5 6 7 8	ADI=84%
E 7 6 E 4 3 2 P P P 3 4 E 6 7 E	

2. ábra. A gyermek alsó állcsontjában levő maradófog csírákon súlyos, lépcsőzetes gománcypoplázia látható. Gorzsa 7. sír.

Variációk és rendellenességek:

- alaki: 14, 24 fogak meziális gománclece hasadt. 34, 44 fogak csücskeit összekötő gerinc látható. 34 fogon a rágófelszíni barázda a lingualis csücsöktől meziálisan fut át. 18 fog 4 csücskű, de disztálisan még kettő kicsi csücsökre hasadt a gománcchíd. 28 fog 3 csücskű, s mellette 3 kicsi csücsök látható. 16 fogon nincs Carabelli képlet, 26 fogon mezálisan árok. 22 fog golfütő alakú, foramen coecummal. 16, 17, 26, 27, 36, 37, 46 és 47 fogakon bukkálisan gománcnyelv. 36, 37, 46, 47 fogakon a csücsökbarázda rajzolat 5+, mind-ezen fogon foramen coecum. 14, 24 fogak egygyökerűek. Gyökerek végein enyhe hypercementózis.
- szerkezeti: Minden fog bukkális felszínén vízszintes gománcsíkolat formájában gománcypoplázia.
- számbeli: 35, 38, 45, 48 fogak csírahiányosak. Az okkluzió megakadályozta az alsó őrlőfogak előrevándorlását.
- helyzeti: 15, 25, 33, 43 fogak torziósak, a 25 fog 90°-ban fordult el. 14, 24 fogak intraverziós állásúak. Alsó frontfogak enyhén torlódottak.

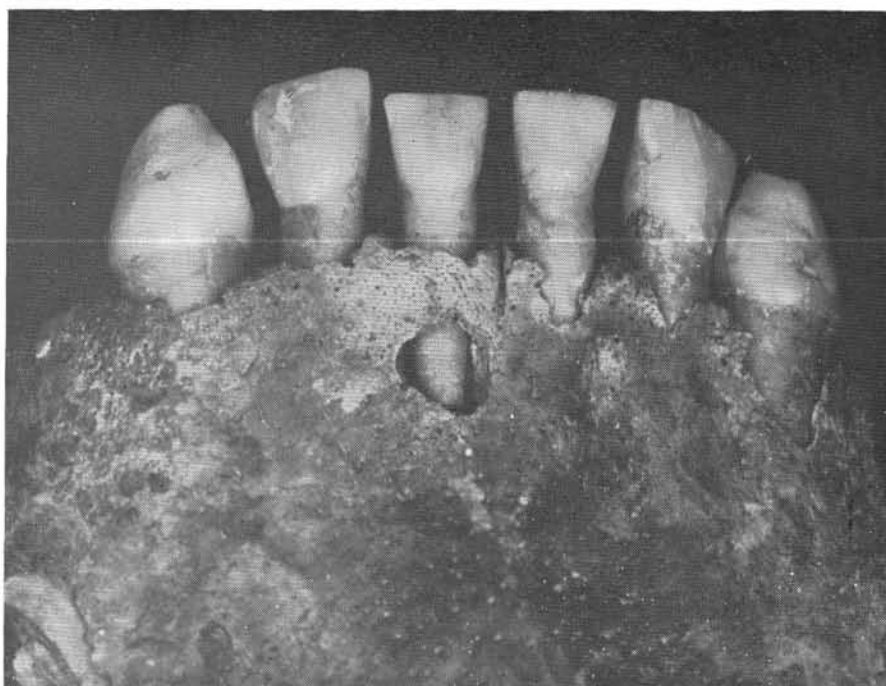
Harapás: Angle II/1 osztályú, enyhe fokú disztálharapás. Felső fogív enyhén gótikus, alsó széles parabola.

Fogkopás: abrasio superficialis.

Fogkő: alsó frontfogakon I-es mennyiségű.

Proc. alveolaris felszívódása: 2-es.

Foramen mentale: 35 illetve 45 előtt. Incisura semilunaris bal oldalon 10,5:33 = 0,31.

3. ábra. A jobb alsó középső tejmeteszőfog gyökércsúcsán cysta és sipolynyílás. A fogbél elhalását valószínűleg trauma okozta. Gorzsa 7. sír.

11. sír, Inf. II. (fogak alapján kb. 8 éves)

Fogstatus: P P P — — — — P IV. P T. ADI=43%
 - P 6 P P 3 2 1 1 2 3 4 P 6 7 —
 - 7 P P P P P P 1 2 3 P P 6 7 —
 P P P — — — — P P P

Variációk és rendellenességek:

— alaki: 11, 12, 13, 21, 22, 23, 31, 32, 33 fogakon enyhe lapátsággra utaló jelek. 12 fog enyhén golfütő alakú, palatinálisan corono—cervico—radicularis barázda. 22 fog disztális zománcszéle hasadt, barázda nincs. 16-on Carabelli (kis csücsök), 26 és 27 fogon meziálisan barázda, disztálisan gödör. 64 fogon meziálisan barázda, 24 fogon a meziális zománcléc hasadt. A fog bukkális csücskén, illetve a 27 fog meziobukkális csücskén zománc-kiemelkedés. 36 fog csücsök-barázda rendszere 5Y, foramen coecum. 37, 47 fogon a csücsök-barázda rajzolat 4+, nagy foramen coecum. 36, 37, 47 fogon bukkálisan és linguálisan zománcnyelv.

harapás: 26 és 36 érintkezése alapján normális.

Szerkezeti és színbeli: 31 fogon enyhe foltos zománchyopoplázia. Az összes fog zöldesen elszíneződött, melyet postmortalisan az együtt eltemetett rézmellékek okoztak.

Fogkopás: 16, 26, 36 fogon abrasio superficialis. A többi maradófog előtörőben. 64 fogon abrasio media.

Fogszuvasodás: 64 fogon disztálisan cementkáriesz, caries media.

12. *sír*, Adultus férfi.

Fogstatus: 8 7 6 5 4 3 P P P P P P P P
8 7 6 5 4 3 P P P 2 3 4 5 6 7 8

ADI=63%

Variációk és rendellenességek:

- alaki: 14 fogon a meziális zománclec hasadt. 16 fogon Carabelli képlet meziálisan árok. 34, 44 fogakon caninizálódás, lingualis csücsök hiányzik. Rágófelszíni barázda meziálisan átfut. 35, 45 fog kétcsücskű, lingualis csücsök kisebb, csücsökök között gerinc. 36, 46 fog csücsök-barázda rajzolata 6Y, 37, 47 fogé 5+, 38, 48 fogaké 5X. 15 fog kettős gyökerű, 36, 46, 47 és 48 fogak meziális gyökere az apexnél kettős, 38 fog háromgyökerű.
- helyzeti: 13, 23 torziós.
harapás: I. osztályba tartozó.
Szerkezeti: A felső fogaknál és az alsó szemfogakon fokozottabban, a fogak bukkális felszínén hypopláziás zománcbehúzódnások vannak.
Fogkopás: 18, 28, 38, 48 fogakon abrasio superficialis, a többi fagon abrasio media.
Fogkő: Az alsó, hátsó fogakon — inkább approximálisan 1-es.
Proc. alv. pusztulás: 1-es mértékű.
Foramen mentale helye: Bal oldalon 4-es és 5-ös között.

16. *sír*, Senilis nő.

Fogstatus: 8 7 6 P P 3 P 1 E P 3 4 5 6 7 8
8 7 6 5 4 3 P P P 2 3 4 5 E P 8

ADI=75%

Variációk és rendellenességek:

- alaki: 17, 18, 27 fogak koronája M—D irányban összenyomott, rombusz alakú. 32, 33, 43 fogak enyhén lapát alakúak. 34, 44 fogakon a kicsi lingualis csücsköt gerinc köti a bukkálishoz. Felső molárisokon nincs Carabelli. 48 fog csücsökbarázda rendszere 5+, protostylid meziálisan gödör és disztálisan árok. 14 fog egy gyökerű, míg 24 fog gyökere a középső harmadától kettős. 16, 26 fogak gyökerei szétállóak. 18, 28 gyökerei összenőttek. 43 fog kettős gyökerű. 33 fog egy gyökércsatornájú.
- helyzeti: 13, 16, 33, 43, 44 fogak torziósak, 23, 34 intraverziós, 43 extraverziós. Alsó és felső frontrészen enyhe torlódás. Felső fogív patkó alakú, alsó széles parabola.

Fogkopás: 13, 16, 23, 24, 25, 26 fogakon palatinálisan erősebb kopás, abrasio profunda compensata, a többi fagon abrasio media, az alsó oldalsó fogak bukkálisan erősebben kopottak. Erős az approximális kopás is.

Fogkő: minden fagon 1-es mennyiségű.

Proc. alv. pusztulás: felső fogaknál 3-as, alsó frontfogaknál 3-as, alsó molárisfogaknál 4-es mértékű.

Fogszuvasodás: 27 fog disztálisan c. profunda, 28 fog meziálisan c. media, bukkálisan c. profunda. 35 fagon disztálisan c. superficialis, 36 fog életben elveszett (valószínűsíthető a kariológiai ok), 38 fog radix, 45 fog disztálisan c. profunda, 46 fog meziálisan c. media, disztálisan radix. 47 fog radix, 48 fog bukkálisan c. profunda, meziálisan c. media. Valamennyi karieszes elváltozás a zománcszél alatt, a cementből indult ki (cementkáriesz).

Proc. alb. pusztulás: 1-es fokú sorvadás, felső molárisoknál horizontális, alsó molárisoknál peremképződés.

Foramen mentale jobb oldalon az 5-ös alatt.

Egyéb jellegzetesség: Az arcüregbe — vékony csonttal fedetten — belógnak a felső molárisok gyökerei.

20. *sír*, Maturus ffi.

Fogstatus: 8 7 6 5 4 3 2 1 P 2 3 4 5 6 7 8
8 7 6 5 4 3 2 1 1 P P P P P P 8

ADI=78%

Variációk és rendellenességek:

— alaki: 12 fog koronája golfütő alakú. 17 fog 3+1 csücskű, 18 fog 2+3 kicsi csücskű, 27 fog 3 csücskű, 28 fog 2+2 csücskű. Ezek a fogak mezio-disztális irányban összenyomottak, rombusz alakúak. 14 és 24 fogon meziálisan a zománchíd hasadt. 44 fogon erős caninizáció, gerincképződés, a lingualis tuberkulumtól meziálisan a rágófelszíni barázda átfut. 45 fog kétsücskű. 46 fog csücsök-barázda rendszere 5+, foramen coecum. 47 fog csücsök-barázda rajzolata 4+, foramen coecum. A 38, 48 fogak 4 csücskű, X rajzolatú barázdával, de a meziális zománcléc 6 apró csücsökre tagolódott. A 11 fogon corono-cervicoradicularis barázda, valamint meziobukkálisan is zománccbarázda látható. 14, 24 fogak kettős gyökerűek.

— Szerkezeti rendellenességek:

12 fogon bukkálisan zománchypopláziás folt, a többi fogon is bukkálisan enyhe zománccsíkoltság.

— helyzeti rendellenességek:

11, 21 fogak torziósak, 11, 14, 15, 22, 24, 25 fogak intraverziós állásúak. Felső fogív gótikus, lelaposodott frontrésszel. Torlódás 13 és 23 között. Alsó fogív parabola alakú.

— harapás:

Angle II/2 (fedőharapás). Mélyharapás. Felső fogív előretolódott 1 pm. nagyságban. Bázis 2-es.

Fogkopás: 16, 26, 31, 41, 42, 46 fogakon abrasio profunda compensata, 43, 44, 45 fogakon abrasio media, a többi fogon abrasio superficialis.

Fogkő: felső fogakon 1-es, alul 2-es mennyiségű.

Proc. alb. sorvadás mértéke: 2-es.

Foramen mentale: jobb oldalon a 45 fog alatt. Incisura semilunaris index jobb oldalon 11:30=0,37.

24. *sír*, Maturus nő.

Fogstatus: E E 6 5 4 3 2 P P P P 4 5 6 E E
8 7 6 5 4 3 P P P P 3 4 5 6 7 8

ADI=63%

Variációk és rendellenességek:

— alaki: 12 fog taloncsücsa hasadt. 34, 44 fogak caninizáltak, 44 fog lingualis tuberkuluma hasadt. 35, 45 fogak kétsücskűek. 37, 47 fog csücsök-barázda rajzolata 4+, foramen coecum. 38 fog 5 csücskű, szabálytalan barázdarendszerrel, foramen coecum mellett kis Bolk csücsökkel. 48 fog 4 csücskű, szabálytalan árokrendszerű, foramen coecum. 14, 24 fogak gyökerei az apexnél kettősek.

- Szerkezeti rendellenességek :
Főleg az alsó fogakon, a bukkális felszínen gödrös zománchypoplázia,
- Helyzeti rendellenességek :
15, 16, 25, 26 fogak torziósak, 38, 48 fog supravertiósak.
- harapás: Angle I. osztályú, normál harapás (élharapás), felső fogív féllip-szis, alsó parabola. Felső fogív szélessége 4—4: 38 mm, 6—6: 51 mm.
fogkopás: Felül palatinálisan, alul bukkálisan abrasio profunda compensata.
38, 48 fogakon abrasio superficialis.
fogkő: 1-es mennyiségű.
Proc. alv. sorvadás: 1-es mértékű.

Következményes megbetegedés: valószínűleg fogkopás miatt. 17, 18, 27, 28 fogak területén csontfelszívódás, bal oldalon ciszta. 38, 48 fogak emiatt supravertiósak.
Foramen mentale helye: jobb oldalon a 4-es és 5-ös fogak között, bal oldalon 5-ös alatt. Incisura semilunaris index jobb oldalon $11:33=0,33$ bal oldalon $12:33=0,36$. Állkapocsszöglet mindkét oldalon 125° , ízületi fejecsk szélesség 94 mm, Bonwill méretek: mindkét oldalon 100 mm.

Megbeszélés

A leletek kis létszáma miatt statisztikai következtetéseket nem tudunk leírni. Azonban a következő megjegyzéseket tehetjük részint etnogenetikai, részint paleopatológiai vonatkozásban.

1. A 13 megvizsgált egyénből 12 (az Infans I és II korcsoportúaktól eltekintve 10-ből 9 esetben) jó fogúnak, karieszes megbetegedéstől mentesnek tekinthető. Ezzel szemben a 16-os sírban talált női koponya fogazata erős szuvasodást mutat, s ezzel elkülönül a többiektől. Az erős karieszképződés nem magyarázható egyedül az előrehaladott életkorral (Senium), mert a két Maturus korban meghalt egyén fogazata (20. és 24. sír) nem volt szuvas. Valószínűbbnek tartjuk azt, hogy a 16. sírban eltemetett egyén a többiektől eltérő, idegen származású volt.

2. Az egyének fogazatának harapási típusát 11 esetből 7-nél lehetett meghatározni. Ezek megoszlása: normális harapás 4 esetben (2., 4., 18., 24. sír), II/1 osztályú harapás — tehát az alsó fogsor disztális harapása a felső frontfogak előreállításával — kettő esetben (5., 10. sír), és II/2 osztályú harapás — az alsó fogsor disztális harapása a felső metszőfogak hátrafelé dőlésével és mélyharapással — egy esetben volt megfigyelhető (20. sír). Tekintettel a különböző harapásformák erősen öröklődő jellegére, feltételezzük, hogy az 5-ös, 10-es illetve a 20-as sírban eltemetett egyének között vérségi kapcsolat nem lehetett.

3. A hetedik sírban feltárt kb. 5 éves gyermek foglelete (maradófogakon lépcsőzetes zománchypoplázia, tejfogakon ponszerű és foltos zománchypoplázia) súlyos, nutritív eredetű károsodásra utal. Ezt alátámasztja a koponyacsontokon megfigyelhető enyhe cribrásodás is. A patológiás elváltozás oka az elégtelen táplálékfelszívódás, mely súlyos belsőszervi vagy általános megbetegedés (fertőzés, vérszegénység) következménye lehetett.

Összefoglalás

A szerző a Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur major nevű telepen feltárt késő neolitikus korú sírok embertani leleteinek vizsgálatát végezte. A fogak antropológiai jellegeit és patológiás elváltozásait írta le. Összesen 13 sír került feldolgozásra. Az egyik eltemetett egyén — a fogletek alapján — idegen származású lehetett, más egyének között pedig nem valószínűsíthető a vérségi kapcsolat. Egy kb. 5 éves gyermek súlya — akadályozott táplálékfelszívódásos betegségben szenvedett.

IRODALOM

Brabant, H.—Sahly, A.

1962 La paleostomatologie en Belgique et en France. Acta Stomat. Belg. 59: 285—355.

Farkas Gyula—Marcsik Antónia

1987 Dél-magyarországi késő neolitikus emberi csontvázak (Gorzsa, Deszk). Előzetes közlemény. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. 1987—1.

Horváth Ferenc

1982 A gorzsai halom későneolit rétegei. Arch. Ért. 109: 201—222.

Huszár Gy.

1976 A fogkopás vizsgálatának újabb módszerei és ezek alapján végzett összehasonlító értékelések eredményei. Doktori disszertáció.

Kocsis S. Gábor—Trogmayer Helga

1986 A fogak fejlődési rendellenességei Vésztő—Mágorhalom újkőkori és rézkori temető embertani anyagában. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984/85—1. 65—76.

Sallay K.—Gery I.

1981 Parodontológia. Medicina, Budapest 134—135.

Tóth K.

1966 A processus alveoláris állapota az avar- és Árpád-kori koponyák vizsgálata alapján. Fogorv. Szle. 59: 1—11.

Die antropologische und pathologische Untersuchungen menschlicher Zähne aus dem Gräberfeld von Jung-Steinzeit bei Hódmezővásárhely Gorzsa-Czukur major

Gábor S. Kocsis

In diesem Aufsatz wird eine Untersuchung antropologischer Funde der Gräber aus dem Spätneolithikum am Meierhof Hódmezővásárhely Gorzsa—Czukur durchgeführt. Der Verfasser hatte die Absicht, nach der Verarbeitung von 13 Gräbern die antropologischen Merkmale und pathologischen Veränderungen der Zähne darzulegen. Nach der Untersuchung kann festgestellt werden, dass einer der Begrabenen von fremder Herkunft sei, und unter den anderen keine geschlechtliche Verwandtschaft festzustellen ist. Ein Kind von etwa 5 Jahren hat an einer schweren Krankheit von gehinderter Nahrungsabsorption gelitten.

A magyar antropológia története kezdettől 1945-ig

FARKAS GYULA

(Szeged, JATE Embertani Tanszéke)

Bevezetés

Az antropológia, vagy — ahogyan újabban nevezik — humánbiológia a természettudományokon belül a harmadik biológiai tudományág.

Csírái már, mint minden más tudománynak, az ókorban is megtalálhatók, hiszen már Aristoteles antropológusnak nevezte mindazokat, akik az „ember”-ről értekeztek (BARTUCZ 1954). Ugyancsak ő volt, aki elsőként kereste az ember helyét a természetben és aki először foglalkozott az ember természetrajzának felvázolásával.

Az antropológia, mint tudomány a görög filozófusok és természettudósok első kezdeményezései után, a középkor és újkor fordulóján született meg, amikor az emberi testre és lélekre vonatkozó ismeretek a filozófia keretében, a metafizikán belül találkoztak össze. Ez azonban lényegesen eltért attól, amit ma nevezünk antropológiának, mivel az embert a természettől elvonatkoztatott lényként, főként filozófiai szempontból vizsgálta. Az első ilyen munka MAGNUS HUNDT marburgi filozófusnak „Anthropologium de Hominis dignitate, natura et proprietatibus etc. Liptzik. 1501” című könyve volt (BARTUCZ 1964).

A két irány, a filozófiai és természettudományos antropológia ebben az időben még békésen megfert egymás mellett. A világnézeti harc akkor kezdődött, amikor Ch. DARWIN, T. H. HUXLEY, E. HAECKEL az evolúció tanával felléptek, megtalálták az első hiteles ősemberi leleteket. Ez a harc az idealista és realista emberszemlélet, a filozófiai és természettudományos antropológia között a múlt század második felében a durva személyeskedésig kiéleződött (BARTUCZ 1964).

A természettudományos antropológia megszületését a Párizsi Antropológiai Társaság 1859-ben történt megalakulásától számítjuk. Ennek célkitűzését P. BROCA a következőképpen fogalmazta meg: „Az új társaság legott kibővítvén az etnológia programját, az emberi rasszok tanulmányozása köré csoportosítván az orvosi tudományokat, az összehasonlító bonctant és az állattant, az ősrégészetet és a palaeontológiát, a nyelvtudományt és a történelmet és végül anthropologia névre keresztelvén a tudományt, melynek határait imígy kibővítette, az új társaság kitarta kapuit mindazok előtt, akik az emberi tudás e különféle ágait művelték” (BARTUCZ 1954).

A létrejött új tudománynak rövid idő alatt két jelentős iskolája alakult ki: a francia és a német, melyek jóllehet a célkitűzésben egyetértettek, tagjaik között metodikai kérdésekben lényeges eltérések voltak. A sokkal precízebb, konkrétabb módszereket létrehozó német iskola diadalmaskodott, s ennek eredményeként jelent meg 1928-ban R. MARTIN szerkesztésében az a kézikönyv (MARTIN 1928), amely a mai napig is alapul szolgál a módszertani kérdések megismeréséhez. MARTIN az antropológia tárgyát és feladatát a következő módon fogalmazta meg: „Az antro-

pológia a Hominidák természettörténete térben és időben. Az antropológia csoporttudomány, amely az emberi anatómiát, fiziológiát, stb., mint egyedi tudományt köréből kirekeszti, csak a Hominidáknak a természetrajzával foglalkozik és ezt az egész zoológiai formakört minden korlátozás nélkül átfogja” (MARTIN 1928).

Az antropológia fogalmán azonban e század első felétől az amerikai kontinensen az európai megfogalmazástól eltérőt értettek. Az amerikai antropológusok nagy része ma is elsősorban néprajzot, szociológiát és ehhez hasonló diszciplinákat művelve nevezi magát antropológusnak. Ezért szükségszerűen kellett bekövetkezzen, hogy E. EICKSTEDT az európai értelemben vett antropológiának, az amerikai változattól való megkülönböztetése érdekében új nevet, a fizikai embertan nevet adja.

Ez természetesen azzal is együttjárt, hogy a fizikai embertan európai művelői figyelmüket elsősorban (olykor kizárólagosan) csak az ember biológiai lényére fordították és lassan háttérbe szorult az ember társadalmi lényéből adódó hatások vizsgálata.

Közben fejlődött az ún. filozófiai antropológia is, amely az utóbbi évtizedekben nálunk igyekezett „bekebelezni” a fizikai embertant (ÁGH 1965) s az összes emberrel foglalkozó diszciplína gyűjtőneveként elfogadtatni az antropológia megjelölést (FARKAS—VÉGH 1966). Nem csoda tehát, ha részben ilyen okok, részben az antropológiát a két világháború után ért diszkrimináló megkülönböztetés miatt ma már a legtöbb, fizikai embertant művelő európai intézmény szívesebben használja a humánbiológia szót tudományszakának megjelölésére.

Ez azonban nem csupán formai és nevezéktani kérdés. Közben változott e tudomány tárgya, célkitűzése és feladata is. MARTIN idézett munkájának átdolgozott kiadását K. SALLER 1956-ban kezdte megjelentetni, amelyben az antropológia tárgyát a következőképpen fogalmazta meg: „Az antropológia a Hominidák természettörténete, természeti jelene és természeti jövője térben és időben. Egy ilyen definícióból nemcsak elméleti kutatások következnek, hanem javaslatok is a gyakorlati alkalmazásra, azaz az antropológia egyúttal az emberiség egészségtudománya is” (MARTIN—SALLER 1956). Mivel azonban az antropológia ezeket a célkitűzéseket egyedül nem tudja megoldani, ezért számos segédtudomány eredményét veszi igénybe, részben a természettudományok, részben a társadalomtudományok köréből. Más tudományok számára ugyanakkor segédtudományként szolgál. LIPTÁK PÁL szerint azt mondhatjuk, hogy az antropológia fogalma szűkebben és tágabban is megfogalmazható, azaz, amíg „a szűkebb értelmezés szerint vett antropológia (antropobiológia, vagy humánbiológia, fizikai embertan) csupán az ember biológiájával foglalkozik, a tágabb értelemben vett antropológia az ember szellemi tevékenységének alapvető tényeit részben önmagukban, részben biológiai jelenségekkel kapcsolatban vizsgálja” (LIPTÁK 1969).

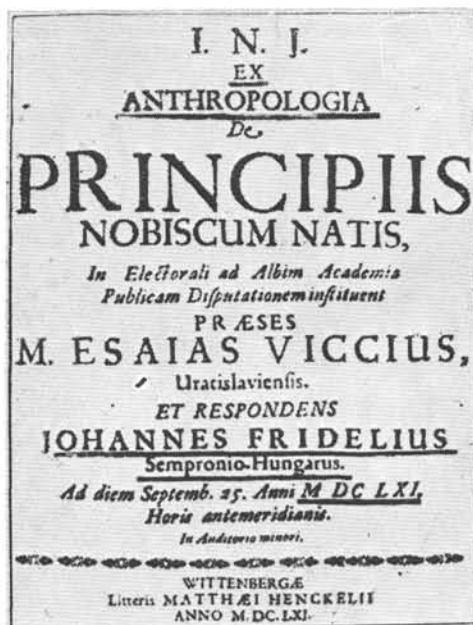
Tekintsük most át, hogy ennek a komplex tudománynak Magyarországon miként alakult a története, melyek voltak kialakulásának előzményei s e század közepéig hogyan ment végbe fejlődése.

A magyar antropológia előzményei 1881-ig

A magyarországi antropológia történetének felvázolása előtt feltétlenül szólni kell arról, hogy ehhez a dokumentációt BARTUCZ LAJOS már évtizedek óta gyűjtötte, amelynek céljáról egy vele készített riportban a következőképpen szólt: „És még nagyon meg kellene írni a magyar antropológia történetét” (ZSIGOVITS 1964). Erre azonban már nem kerülhetett sor, mivel a riportot követő második évben meghalt.

Összegyűjtött iratai, feljegyzései jelenleg részint a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában vannak elhelyezve, részint a családja őrzi. Amikor az egyes eseményeket áttekintjük, ezekre a dokumentumokra nagymértékben fogunk támaszkodni. Rendelkezésünkre bocsájtásukért ezúton mondunk köszönetet a család tagjainak, valamint Dr. KÖRMENDY KINGA levéltárosnak.

A magyar antropológia fejlődése lényegében a külföldi törekvéseknek megfelelően alakult. Voltak időszakok, amikor a magyar embertani kutatások lassúbb tempóban követték az egyetemes antropológia fejlődését, máskor azzal lépést tartottak, de — legalábbis gondolatban — olykor egyes nyugati országokat is megelőztek.

1. kép. Fridelius „anthropologia”-jának címlapja

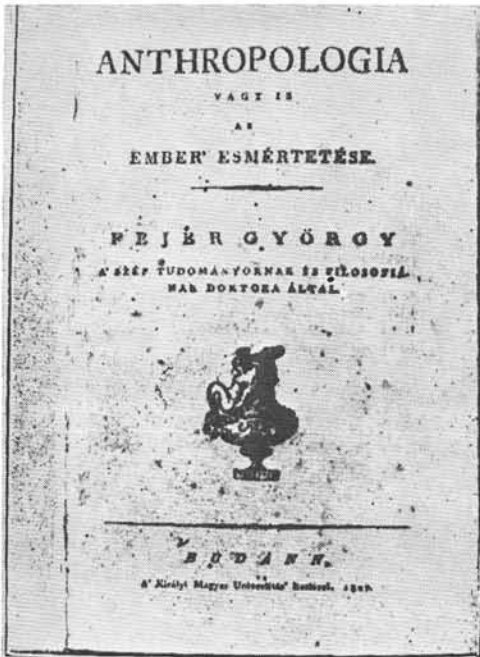
A magyar antropológia első kezdeményezései szintén a filozófiai antropológia területén jelentkeztek, amit jelzett a soproni születésű J. FRIDELIUS 1661-ben „Ex anthropologia” címmel Wittenbergában megjelent doktori értekezése is. A 18. században és a 19. század első felében hazánkban a természettudományos antropológiának egyáltalában nem volt művelője (BARTUCZ 1964), legfeljebb néhány hirdetője.

Ezek között említhetjük APÁCZAI CSERE JÁNOS nevét, aki „Magyar Encyclopédia” című 1653-ban megjelent könyvében külön fejezetben foglalkozott az emberrel.

A 18. századi orvosi munkák az emberi szervezet ismertetésén túl a koponyatorzítást is említik. Az első magyarországi antropológiai megfigyelést BÉL MÁTYÁS közli, aki 1735-ben a csallóközi ember testi külsejét jellemezte. A rasszjellegeket öröklődőknek tartotta, míg HUSZTI ZAKARIÁS 1781-ben a környezet döntő szerepét hangsúlyozta. KLEIN MIHÁLY 1778-ban a Ruszt mellett talált fosszilis embercsontokról tudósított.

Az emberiség fajtabeli tagolódását és a monogenizmust magyar nyelven először GÁTY ISTVÁN ismertette 1795-ben. 1807-ben jelent meg FEJÉR GYÖRGY könyve „Anthropologia vagyis az ember esmértetése” címmel, amely az első magyar nyelvű antropológiai munka (BARTUCZ 1937). Ez azonban mégis inkább az akkori „filozófiai antropológia” megnyilvánulásának tekinthető.

KISSZÁNTÓI PETHE FERENC „Természethistoriá”-ja 1815-ből szintén tartalmaz embertani ismereteket. MIRSVINSZKY IGNÁTZ 1837-es munkája a BLUMENBACH-féle antropológia magyarországi visszhangjának tűnik, éppúgy, mint PATZEK KÁROLY „Emberismértető töredék”-e 1833-ból (BARTUCZ 1954).

2. kép. Fejér György „Anthropologia”-jának címlapja

3. kép. Fejér György

Míndezek a kisebb terjedelmű könyvek és cikkek, több más szerző munkájával együtt hozzájárultak a természettudományos embertani ismeretek hazai terjesztéséhez (BARTUCZ 1964).

A múlt század 60-as éveiben külföldön a közérdeklődés homlokterébe került legkényesebb tudományos kérdések, mint amilyen a fajok eredete és átalakulása, az ember származása, első hazai tudatos, tárgyilagos ismertetőjének RÓNAY JÁCINT-ot kell tekintsük. „Fajkeletkezés” című munkájában az ősember kérdését korának viszonyaihoz képest meglepően bátor természettudományos szemlélettel tárgyalta. Akadémiai székfoglaló beszédét „Az ősemberek haladása” címmel 1867-ben tartotta meg s abban az ősemberkutatóval foglalkozó tudománynak új nevet adott, mondván: „... az Anthropologia egy új tannal gazdagodott, melyet: Palaeo-anthropológiának, ősembertannak lehetne nevezni” (RÓNAY 1868). RÓNAY sem

régész, sem antropológus nem volt. A szabadságharc leverése után, angliai száműzetésében ismerekedett meg Ch. LYELL, Ch. DARWIN és T. H. HUXLEY munkásságával, az ősembertani és prehisztórikus leletek jelentőségével. 1864-ben írta: „... tekintélyes tudósok kik évekig küzdöttek az ember diluviális létezésének tana ellen, kénytelenek bevallani, hogy tévedtek...” (RÓNAY 1864). Említett székfoglaló értekezésében azt is hangoztatta, hogy: „Hazánk oly gazdag a negyedrendű őslények maradványaiban és csontbarlangokban, melyek közül némelyek, mint például a biharmegyeiek, oly kitűnő gonddal tanulmányoztattak. Ez állatokkal Európában csaknem mindenütt együtt élt az ősember, csak hazánkban nem volt tanúja e világnak?” (RÓNAY 1868).

Nagy izgalmat és szellemi forradalmat jelentett K. VOGT-nak, a genfi geológus professzornak 1869 decemberében Budapesten „Az ember őstörténetéről” tartott előadássorozata. Az orvostanhallgatók ünnepélyes fogadtatása, a nagy közönségsiker felkeltette a klerikális körök ellenszenvét s a „Magyar Állam” december 14-iki számában nagyon erős és ízléstelen támadást intézett VOGT ellen. Ilyeneket írtak: „VOGT úr kénytelen volt majomszívének meghatottságát kihebegni”, „... miután VOGT úgyis azt hirdeti, hogy ő majom: nem volna-e kedve az itteni állatkert állandó lakójává lenni?” (BARTUCZ 1964).

Ezek az események nagyban közrejátszottak abban, hogy RÓMER FERENC FLÓRIS buzdítására, — aki az 1867-es párizsi ősrégészeti kiállítás hatására vált a magyarországi ember őstörténetének kutatójává — csakhamar megindultak a kutatások. Ezek közül nagy figyelmet keltett MAJLÁTH BÉLA ásatása a Rózsahegy melletti „Baráthegy” barlangban, melyről külön értekezést is közölt (BARTUCZ 1958, MAJLÁTH 1874). MAJLÁTH ezen túlmenően lelkes híve volt egy magyar antropológiai társaság létrehozásának is. Említett tanulmányában írta: „Amde ne kérdezze senki, van-e nálunk már ez idő szerint, 1874 évben antropológiai társulat? — ezt ne kérdezze senki, mert az elszomorító felelet: nincs. Itt az ideje, hogy e tekintetben is talpra álljunk, hogy reánk ne nyomják a barbárság bélyegét... létesítsünk egy antropológiai társulatot, mely idő múltával maga is járulhasson a tudomány szabadelvű emeléséhez annyival, mint azt a kis Helvétzia évek óta teszi s ne legyünk kénytelenek szemlesütött fővel felelni a feltett kérdésre: nincs, mert hát nincs” (BARTUCZ 1958).

Az említett társaság létrejöttében különösen kiemelkedő érdeme volt RÓMER FLÓRIS-nak, akinek a javaslatára az 1874-es stockholmi nemzetközi ősrégészeti és embertani kongresszus egyhangúlag elhatározta, hogy 1876-os összejövetelét Budapesten fogja tartani.

Ebben a szellemi előkészítésben jelentős szerepet játszott JÓKAI lapja „A Hon” is. Itt jelent meg ugyanis 1873-ban SCHEIBER SÁMUEL „Pro memoria”-ja egy antropológiai társaság, tanszék és múzeum létrehozása érdekében. Itt közölte cikkeit 1875-ben RÓMER az 1876-os kongresszus előkészítéséről és az ember első magyarországi nyomairól (BARTUCZ 1958).

A kongresszusra való előkészületet jelezte, hogy WEISZ BÉLA és KÖRÖSI JÓZSEF 14616 budapesti gyermek szem-, haj- és bőrszín adatait gyűjtötte össze. STEINBURG MÓRITZ a székelyudvarhelyi makrokéfal koponyát írta le. SCHEIBER 80 ezer újonc termetadatát dolgozta fel, amelynek alapján a finn-ugor antropológiai rokonságot bizonyította (BARTUCZ 1954). LENHOSSÉK JÓZSEF megírta „Az emberi koponyaisme, Cranioscopia” című könyvét (LENHOSSÉK 1875), melyben a kraniológia részletes ismertetésén kívül az élő magyarságon és koponyákon végzett vizsgálatainak eredményeit is közölte. Ezt a munkát LENHOSSÉK további hasonló jellegű publikációi követték. HUNFALVY PÁL könyvében 1876-ban fogalmazta meg a nép és faj fogalmának különbségét: „A nyelvet szellemi tulaj-

donnak azért nevezhetjük, mert az nem születik az emberrel, mint valamennyi testi jele a mely tehát testi, azaz állati tulajdonság. Itt tűnik szembe a nagy különbség a faj és a nép, vagy a nemzet közt” (22, HUNFALVY 1876).

Ilyen előzmények és szellemi előkészítés után ült össze 1876. szeptember 4-én Budapesten a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus 138 magyar és 122 külföldi szakember részvételével. Ennek keretében valósult meg hazánkban először a régészet és embertan szorosabb együttműködése, ami döntően befolyásolta mindkét tudományág további hazai fejlődését. Ez az együttműködés azonban ekkor még csupán ad hoc jellegű volt, szervezetté akkor vált, amikor 1878. május 12-én RÖMER FLÓRIS és PULSZKY FERENC lelkes munkájának eredményeként létrejött az Országos Régészeti és Embertani Társulat alapszabályzata, majd 1878. november 17-én megalakult a társaság is (33). Ennek céljáról az első főtitkár, HAMPEL JÓZSEF a következőket írta: „... az ősrégészetnek és a vele oly szorosan összefüggő embertannak központot adni; ez volt elsősorban az alapítók szándéka” (BARTUCZ 1958). A létrehozott társaság négy szakosztálya közül az első az „ősrégészeti és embertani” volt. Ennek elnöke RÖMER FLÓRIS és LENHOSSÉK JÓZSEF lett. A szakosztályban beszámoló hangzottak el a régészek ásatásairól, melyek az antropológiai leletek gyarapodását is jelentették. Kifejezetten antropológiai előadás azonban csak egy volt az első működési év 60 előadása közül. Azt KÖRÖSI JÓZSEF tartotta, aki „A magyarhoni fajok magassági arányáról” értekezett.

A második évben, 1880-ban LENHOSSÉK „A rendes, rendellenes és eltorzított koponyákról”, KELETI KÁROLY pedig „Németországi kutatások a haj és szem színéről és e kutatások folytatásáról Magyarországon” címmel tartott előadást (BARTUCZ 1958).

A harmadik évben, 1881-ben új név válik ismertté, TÖRÖK AURÉL-é, aki a társaságban az uralvidéki baskirokról, valamint a német régészek és antropológusok regensburgi gyűléséről tartott előadást. Emellett LENHOSSÉK a hazánkban újabban feltárt makrokefál koponyát ismertette (BARTUCZ 1958).

Az előbbieken említett tények mind hozzájárultak tehát ahhoz, hogy a Budapesti Tudományegyetem nem zárkozhatott el az egyetemi antropológiai tanszék létrehozása elől. Ennek azonban személyi és világnézeti előzményei is voltak.

Az első állásfoglalás a magyar antropológiai tanszék létesítésével kapcsolatban sajnos a filozófiai antropológia mellett döntött, jóllehet a tanszék létesítésének ügyét is előmozdította.

A kérdés összefügg K. VOGT előadásával. A „Magyar Állam” 1869. december 28-i számában ugyanis ZIMÁNDY IGNÁC „Székesfehérvár-i tanfelügyelő és szentszéki ülnök” nyílt levelet jelentetett meg „VOGT KÁROLY majomrokonainak” címmel, melyben ezt írta: „Elkoreszosult ifjúságunk kerüli, gúnyolja, meggyalázza komoly, józanirányú tanárait... De jöjjön csak közéjük egy ribanc charlatán, ki őket a páviánok s gorillák sorába állítja, azt aztán megéljenzik, sőt megaranyserlegezik... (23). Cikkét azzal fejezte be, hogy „Jövő évben még látjuk egymást e téren” (BARTUCZ 1964), amiből úgy tűnik, hogy ZIMÁNDY-nak magasabbra törő egyetemi tervei voltak.

Ezzel szemben 1870 őszén hirtelen a Pesti Egyetemre jött bölcsészelőadásokat hallgatni FISCHER LAJOS szombathelyi áldozópap, aki egy év múlva 1871 októberében már bölcsészdoktor, majd 1872-ben — féléves, állítólagos berlini „antropológiai tanulmányok” után — a pesti egyetemen „az antropológia, pszichológia és logica magántanára” lett (SZINNYEI 1894). Ez a rendkívül gyors, komolyabb természet-tudományos antropológiai tanulmányokat és reális tudományos vizsgálatokat nélkülöző magántanári képesítés nyilvánvalóan azzal az elképzeléssel történt, hogy azál-

tal az ún. filozófiai antropológia megvetheti lábát az egyetemen. Ezt támasztotta alá az is, hogy az új magántanár a budapesti egyetem Bölcsészeti Karának „Bölcsészeti szakcsoport”-jában az 1872–73-as tanév II. félévében például „A Darwin-féle leszármazási elvről” címmel heti 1 órás előadásával megkezdte működését, melyben nyilván inkább az evolúció tanát megcáfolni, mint hirdetni igyekezett. Az 1873/74-es tanév első félévében már „Részletes antropológia” és „A Darwin-féle nemi párosításról”, a következő tanév első félévében a „Darwin-féle fajeredetről” tartott előadást. Az 1875/76-os tanév első félévére meghirdetett előadásait azonban már nem tarthatta meg, mert átlépett a református egyház kebelébe és eltávozott Budapestről.

Ezzel az első próbálkozással azután az ún. filozófiai antropológia egyelőre befejezte szerepét a budapesti egyetemen (BARTUCZ 1964).

Említettük, hogy a magyar antropológiai tanszék megalakítása érdekében először SCHEIBER nyújtott be javaslatot. Ő 1862-ben Jassy-ban, 1864-ben pedig Bukarestben volt sebészprofesszor, ahol az egészségtelen klíma szervezetét súlyosan megviselte, s ezért Karlsbad-ba utazott gyógyítás céljából, ahol az akkori közoktatásügyi minisztertől, báró EÖTVÖS JÓZSEF-től ígéretet kapott budapesti professzori kinevezéséhez. Nem ismeretes, hogy ez az ígéret az antropológiai tanszékre vonatkozott-e. EÖTVÖS 1871 februárban bekövetkezett halála a terv megvalósulását megakadályozta, SCHEIBER azonban mindenképpen Budapestre akart költözni, ezért 1873-ban az új kultuszminiszterhez, TREFORT ÁGOST-hoz egy terjedelmesebb Promemoria-val fordult, melyben kifejtve az embertan lényegét, javasolta: „1. embertani múzeum felállítását, 2. népszerű és tudományos előadások által e tant meghonosítani és ez úton, 3. anthropologiai társaság képződését előkészíteni”

4. kép. Scheiber Sámuel

5. kép. Lenhossék József

(BARTUCZ 1964). Ő volt az első hazánkban, aki ebben a beadványában propagálta a történeti embertani anyag gyűjtését, olyan intézkedéseket javasolva több, mint 110 évvel ezelőtt, melyeket csak újabb múzeumi törvényeink valósítottak meg.

A miniszter SCHEIBER beadványát a budapesti egyetem orvoskarához küldte véleményezésre, amely nem tartván magát illetékesnek a kérdésben, átküldte azt a bölcsészeti karhoz. Utóbbi SCHEIBER tervezetét helyeslő válasszal terjesztette fel a miniszterhez. LENHOSSÉK — aki például a SCHEIBER által ajándékozott koponyákon nevetségesnek tűnő kifogásokat talált (zsírfoltosak) — úgy tűnik, nem szimpatizált a javaslattal, így személyi okok miatt az ügy ad acta került. Ezzel szemben 1875 őszén maga LENHOSSÉK lépett a nyilvánosság elé, mint antropológus. „Cranioscopia” című munkájából kitűnt, hogy sem SCHEIBER hármasként javaslatával, sem személyes tanszéki igényével nem értett egyet és azt nem támogatta. Ezzel a személyi harc az antropológiai tanszék ügyében SCHEIBER és LENHOSSÉK között végleg kiéleződött. Előbbi 1876-ban a Wiener Medizinische Presse-ben nemcsak éles kritikát írt LENHOSSÉK Cranioscopia-járól, hanem feltárta a személyi háttérrel is a következőket írva: „Lenhossék... a helyett, hogy e tervemet támogatta volna, a helyett, hogy e területen való további munkára bátorított volna, és engemet meghívott volna, hogy mellette dolgozhassak, amíg beadványom felett döntöttek volna — koponyagyűjteményemet... hivatalosan gúny tárgyává tette” (BARTUCZ 1964).

Jelentős fordulat következett be az 1876-os budapesti kongresszus hatására. A kongresszuson elhangzott előadások két kötetben, francia nyelven jelentek meg. P. BROCA-nak és több külföldi antropológusnak a hazai illetékesekkel folytatott beszélgetései, a sajtó visszhangja olyan hatást fejtettek ki, hogy a hivatalos és nem hivatalos magyar közvélemény többé nem vonhatta ki magát a kérdéssel való foglalkozás alól. Annál is inkább, mert ezen a kongresszuson olyan neves antropológusok vettek részt, mint J. KOLLMANN (Basel), R. VIRCHOW (Berlin), H. SCHAAFFHAUSEN (Bonn), I. KOPERNICKI (Krakkó), I. WAHRMANN (Bécs), P. BROCA (Paris), E. CHANTRE (Lyon), A. RETZIUS (Stockholm).

A kongresszuson 48 szekrényben 22 000 tárgyat állítottak ki s a hét szakülés közül kettő kimondottan antropológiai témához kapcsolódott. Az első ülés az ember létezésének legrégebb magyarországi nyomaival, a kilencedik pedig a Magyarországon talált koponyák anatómiai és etnikai jellegeivel foglalkozott.

Az idő azonban a hosszú értekezések felolvasásával telt el, amelyek részben ismert dolgokat említettek, ... „jóformán semmit sem hallottunk a prehisztorikus Magyarországról” írta BARTUCZ LAJOS (85) s a magyarok udvariasságból háttérbe helyezték saját érdekeiket. A szeptember 4—11 között lezajlott kongresszuson, 9-én LENHOSSÉK a mesterségesen torzított csongrádi koponyáról, 11-én pedig SCHEIBER a regruták testmagasságáról tartott előadást.

A kongresszus hatására megkezdődtek az ősembertani ásatások, majd 1878 őszén megalakult az Országos Régészeti és Embertani Társaság. Ez utóbbiban azonban az eszme egyik eredeti felvetője, SCHEIBER — a már ismertetett okok miatt — nem vett részt. De nem vett részt sem a kongresszuson, sem a társaság megalakulásánál TÖRÖK AURÉL sem, aki a következő időszak meghatározó egyéniségévé vált. Mégis ez az 1878-as év volt az egyik döntő időpont a magyar antropológia létrejöttében.

Mindezt csak erősítette az, hogy LENHOSSÉK 1879. május 13-án tartott rektori beszédének „Az antropológiáról, mint a jelenkori műveltség nélkülözhetetlen kellékéről” címet adta, melyben javasolta antropológiai tanszék felállítását (85), meg-

jegyezve: „Meg vagyok győződve, hogy... közoktatásügyi Miniszter úr... bizonyosan az anthropologiai tanszék felállításáról is gondoskodni fog” (20).

Ahhoz azonban, hogy az események jelentőségét megérthessük, kicsit bővebben kell megismerkednünk TÖRÖK életútjával.

A természettudományos antropológia intézményes létrejötte 1881-ben

TÖRÖK AURÉL, teljes nevén PONORI TÖRÖK (THEWREWK) AURÉL 1842. február 13-án született Pozsonyban, abban az évben, amikor A. RETZIUS munkája megjelent. A budapesti piarista gimnáziumban érettségizett, majd 1861-1863 között hat féléven át a Budapesti Tudományegyetem Orvosi Karának hallgatója volt. A következő négy félévet a bécsi orvosi karon töltötte, ahol 1867-ben avatták „orvostudorrá” (36). 1867 őszétől a Budapesti Egyetem Élettani Intézetében négy féléven át tanársegéd és közben a Budapesti Kereskedelmi Akadémián a vegytan és technológia tanára volt (37). 1869. május 24-én a budapesti orvoskaron „a képezési cselekvények” elengedése mellett az ébrény- és szövetejlődéstan magántanárává nyilvánították. 1869. július 29-én nevezte ki báró EÖTVÖS JÓZSEF miniszter a „Kolozsvári orvos-sebészeti tanintézethez az élettan és vele kapcsolatos szövettan és orvosi physika, nemkülönbén egyenlőre a kórbonctan és törvényszéki orvostan nyilvános rendes tanárává” (84). Itt négy féléven át oktatott. 1871–72-ben Bonnban, Nürnbergben, Würtzburgban, Tübingenben volt egy évig tanulmányúton, majd 1872. április 26-án a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter engedélyével 1872 szeptember végéig a strassburgi egyetemi oktatást, kutatást tanulmányozta (BARTUCZ 1962).

TÖRÖK eddigi életútja alatt azonban még mindig nem szerepeltek olyan események, amelyek az antropológia iránti érdeklődését felkeltették volna. Ez 1878-ban egy véletlen eseménynek köszönhető.

A kolozsvári egyetem bonctani tanszékén a CZIFFRA tanár halála miatt megüresedett állásra javasolt KLUG NÁNDOR inkább az élettani és szövettani tanszékét választotta, s ezért a tanári comissio javasolta TÖRÖK-nek, hogy vállalja el a bonctani tanszék vezetését. 1889. november 10-én kelt önéletrajzában írta, hogy: „...felszólítottam, hogy valjon nem volnék-e hajlandó tanszékemet cserélni... s mint ez különben a kolozsvári orvostudományi kar tanszéki bizottsága tárgyalási — valamint az illető kari ülések jegyzőkönyveiben is dokumentálva van — én sem egyszerű tanszékvaltoztatási hajlamból, sem pedig más mellékes előzetes szempontokból nem hagytam el régi tanszékemet és csupán csak az időközben előállott körülményeknél fogva léptem át a bonctani tanszékre” (38).

Az egyetemi tanács felterjesztése alapján TREFORT miniszter 1878. augusztus 8-án az áthelyezést engedélyezte (40) és 1878. december 3-án kinevezte TÖRÖK-öt a leíró- és tájbonctani tanszékre nyilvános rendes egyetemi tanárnak (41).

Azt, hogy TÖRÖK-nek az antropológia felé való orientálódását ez a tény határozta meg, önéletrajzi adatai is igazolják; „Hogy a bonctani tanszék elfoglalása után miképp jutottam az embertani bűvárlat eszméjére, szolgáljanak röviden a következő tények... a kolozsvári bonctani tanszék... legbecsesebb gyűjtemény tárgyait egyfelől a néhai CZIFFRA tanártól eredő koponyagyűjtemény és másfelől a néhai GENERICK tanártól készített fagyasztott tetemek átmetszetei képezték. Ez időtájt a modern embertani bűvárlat eszméje mindenütt élénk mozgalmat idézven elő s vissza emlékeztet tanuló koromból HYRTL bécsi bonctanár szavaira a ki... az embertan művelésének nagy fontosságát kiemelte, a mely alkalommal különösen hazánkat 'Ungarn ist eine ethnographische Musterkarte' fölemlítette, a

6. kép. Török Aurél

kínálkozó alkalmat megragadtam és a néhai CZIFFRA tanártól fennmaradt beces koponyagyűjteményt speciális tanulmány tárgyává tettem. 1878 ősztől kezdve a kapott irányeszmék értelmében már nem pusztán csak a koponyák vizsgálatával, hanem a bonczolásra került tetemek speciális ún. faji anatómiájával (anatomie des races humaines) kezdetem foglalkozni... A kérdésbe mindinkább belémerülvén figyelmessé lettem a mai anthropologiai bűvárlat nagy jelentőségére. E tanulmányom alatt érlelődött meg bennem az eszme, hogy tanszéki működésemből fennmaradt minden szabad időmet az anthropologiai bűvárlatoknak szenteljem és elhatározásommá vált, hogy magamat a „magyar faj” anthropologiai kiderítésére előkészítsem” (38).

A 36 éves, nős, családos, kolozsvári élet-szövevettan professzor tehát eredeti szakjában való 12 évi működés után keresett kapcsolatot az antropológiával és elhatározta, hogy ezt a szakterületet is elsajátítja.

Ennek érdekében 1878-ban részt vett a párizsi világkiállítás alkalmából egybehívott nemzetközi antropológiai kongresszuson, ahol hazánkat képviselte. Ott került kapcsolatba P. BROCA-val, akivel haláláig levelezett.

„A párizsi világhírű anthropologiai intézet, valamint a nagy mesterek barátságos buzdítása érlelte meg bennem az elhatározást, hogy szabadságidőt kérve, magamat a nagy mester mellett, életem főcéljául kitűzött nagy munkára, a mindeddig csak hiányosan és legtöbb tekintetben hibásan ismertetett ’magyar faj’ anthropológiájára minden irányban előkészítsem, s önálló bűvárképen kiképezem magamat” (37).

TREFORT francia nyelvű ajánló levelét (42) augusztus 16-án TÖRÖK már átadta Párizsban, melyben a miniszter kérte, hogy segítsék elő tanulmányait és „bocsássák rendelkezésére a szükséges eszközöket, hogy elérje tudományos célját” (BARTUCZ 1964). BROCA külön levélben hívta meg TÖRÖK-öt, mint külföldi

delegátust — holott erről a miniszter ajánló levelében nem volt szó — a kongresszus augusztus 21-ig terjedő idejére, majd az azt követő augusztus 23—28 közötti szakosztályülésre. TÖRÖK-nek kormánydelegátussá való előléptetése megerősíti azt a feltevést, hogy a budapesti tanszék felállításának szükségessége már a magyarországi kongresszuson megbeszélés tárgya lehetett BROCA, TREFORT, PULSZKY és RÖMER között.

TÖRÖK több cikkében a BROCA-val való párizsi találkozását jelölte meg olyan döntő tényezőként, amely őt antropológussá tette. Egyik legérdekesebb cikk-töredéke 1885-ből származik, melyben ezt írta: „Egyik külföldi tartózkodásom sem volt oly rendkívül tanulságos rám nézve s úgyszólván döntő befolyású életpályám jövőjére nézve, mint mikor 1878-ban Párisban világtárlatnézni jártam... olyan leckében részesültem, amelyet míg élek, el nem fogok felejteni: sohasem, hisz’ ennek köszönhetem, hogy anthropologus lettem” (BARTUCZ 1964). A világiállítás alatt a Trocadero-ban rendezett antropológiai kiállítással kapcsolatos és több helyen ismertetett felháborodása is közrejátszhatott ebben. Amikor ugyanis ott az egyik szekrényben „Igazi magyar typosok” cím alatt rablógyilkos koponyákat látott és másnap a francia embertani társaság vezetőjét meglátogatta s ezt szövéttette, BROCA így förmedt rá: „Hát önök, nemes magyarok, ide jönnek protestálni, hát önök csak beszélni tudnak? Nálunk csak tényekkel lehet előállni. Hát hozott-e a tanár úr magával koponyákat, hogy dr. BENEDICT urat (t.i. aki küldte a koponyákat) megcáfolhassa... Önök maguk nem tartják érdemesnek, hogy saját fajukat kutassák? Hát hol vannak önöknél a koponyagyűjtemények?... Mikor az 1876-iki nemzetközi kongresszuson Budapesten jártam, LENHOSSÉK is magyar rablók koponyáit mutogatta”. Mikor erre TÖRÖK azt válaszolta, hogy „Én nem vagyok anthropologus, én az élettan tanára vagyok,” BROCA szavába vágott: „Hátha nem anthropologus, akkor legyen azzá, ön még fiatal ember s reá adhatja még magát. Jöjjön el hozzánk egy évre, majd kiképezzük; TREFORT minister úr úgyis megígérte nekem Budapesten, hogy fog majd nekünk egy fiatal tudóst e czélból küldeni” (BARTUCZ 1964).

Ezeket a szavakat TÖRÖK nagyon megszívlelhette, mert már 1878 őszén javasolta, hogy a M. kir. Természettudományi Társulat Közlönyében antropológiai rovatot rendszeresítsenek s ennek megvalósulása után annak vezetésével őt bízták meg. Életrajzában megjegyezte, hogy: „...ez az egyedüli rovat a melynek vezetője nem a fővárosban lakik” (37). 1878 és 1881 között antropológiai témakörből e rovatban 24 közleménye s ezen kívül más helyen két nagyobb tanulmánya jelent meg.

1879-ben egész Magyarországon először hirdetett és tartott rendszeres előadásokat antropológiából (37).

1880—81-ben saját költségén egy éves külföldi tanulmányútra ment s ekkor vett részt a német antropológusok 1880-as berlini konferenciáján, 1881-ben a párizsi Embertani Társaság ülésén, ahol januárban „Sur le crane d’un jenne Gorille” címmel előadást tartott. 1881 márciusában E. HAMY felkérte a „Crania ethnica” című munka társszerzőjének. 1881-ben az algiri, regensburgi antropológiai gyűléseken vett részt. 1881-ben Algir és Tunisz határán, valamint Svájcban, a bieli tó környékén ásatásokat végzett.

Egy éves szabadságának ideje alatt PETHŐ GYULÁ-val lefordította és megjelentette P. TOPINARD „Anthropologie” című 47 íves munkáját (TOPINARD 1881). E munka során ő állapította meg legelőször magyar nyelven az antropológiai szakkifejezéseket.

TÖRÖK tehát tudatosan készült az antropológusi pályára és mint BARTUCZ feljegyzéséből olvashatjuk, a pesti tanszék megalapítására „A korszellem alkalmas

volt, az intéző körök fogékonyak voltak, a talaj elő volt készítve, de olyan nagylátókörű, európai műveltségű kultuszminiszter kellett hozzá, mint TREFORT ÁGOST volt, egyetemi természettudományi intézetek alapítója” (32).

Ilyen előzmények után született meg az a — magyar antropológia szempontjából — történelmi jelentőségű okmány, melyet FERENCZ JÓZSEF az éppen akkor tartott hadgyakorlat miatt Mezőkövesden írt alá s amelynek alapján TREFORT kinevezte TÖRÖK-öt a budapesti tanszékre (44).

TÖRÖK erről már korábban tudhatott, mivel 1881. augusztus 19-én kérte felmentését „a kolozsvári boncztnai tanszéki állomásától” (43).

TÖRÖK AUREL antropológiai tevékenysége 1881—1912 között

Mint az előzőekben láttuk, TÖRÖK minden alkalmat megragadott arra, hogy antropológiai ismereteit bővítse. Közvetlenül a budapesti tanszékre való kinevezése előtt, 1881. augusztus 18-án írta önéletrajzában: „Ezek után leghőbb óhajom az, hogy alkalmam és működési terem legyen mindazon, a magyar névre bizonyára kitüntetőleg ható, megbízásoknak megfelelhessen és e hazában az anthropologiai búvárlatokat lendületbe hozni s ekkép egyik nemzeti kötelességünk: saját fajunk meghatározásának teljesítésében külföldön szerzett tapasztalataimmal és ismereteimmel résztvenni” (37).

Az újonnan létesített tanszékkal kapcsolatos programjának benyújtására TREFORT 1881. október 16-án szőlitotta fel, utalva arra, hogy abban a helyiségek kijelölésével és az embertani múzeummal kapcsolatos terveit is vázolja fel (45). TÖRÖK ezt az 1881. december 16-iki kari ülésre terjesztette be, melyben az alábbi feladatokat jelölte meg a tanszék működésével kapcsolatban (46):

- 1) a mai embertani tudomány szakma ismertetése,
- 2) az embertani előadások tervezete,
- 3) a budapesti embertani intézet tudományos működésének hivatása és iránya,
- 4) a felállítandó embertani múzeum berendezésének javaslata,
- 5) az embertani tanszék és intézet berendezéseinek tervezete,
- 6) az embertani intézet helyiségeinek megjelölése.”

Az embertan fő diszciplínáiként a következőket adta meg:

biológiai embertan (az emberi test boncz- és élettani vizsgálata az emberrasszok szerint és a főemlősökre való tekintettel; kraniológia, antropometria, stb.);

etnológiai embertan (az embernek, mint társadalmi lénynek a vizsgálata: az emberfajták és népek testi és lelki sajátosságainak leírása, az emberfajták és népek társadalmi életének megnyilvánulásai);

demográfiai embertan (a környezeti tényezők vizsgálata az élet létrejöttére, lefolyására statisztikai elemzéssel);

prehisztóriai embertan (az emberiség geológiai történelme fosszilis maradványok alapján).

Ez a tematika sokkal bővebb és egyértelműbb volt, mint LENHOSSÉK elképzelése, aki az antropológiát a boncztan egyik ágának tekintette. Már idézett rektori beszédében ezt így fogalmazta meg: „...jelen beszédem tárgyává az emberi boncztan azon tudományos ágát választám, amely... ismerete nélkül általános műveltségre igényt senkisé tarthat, ... értem az Anthropológiát, vagyis embertant, melyet P. BROCA igen helyesen 'L'histoire naturelle du genere humain' azaz az emberi nem természetrajzában nevez” (33).

TÖRÖK tervezetében megemlítette, hogy jóllehet külföldön ezek közül csak egyiket vagy másikat adják elő, ő valamennyit oktatni kívánja „hogy az embertani bűvárlat hazánkban minél inkább meggyökeresdjék” (46).

Az 1881—82-es tanévben ennek megfelelően hirdette meg előadásait is. Alaposágára utal, hogy a gyakorlatoknál feltűntette: „heti 5 órában, a nap világos óráiban”.

Kutatási terveit a következőképpen fogalmazta meg: „...hazánk emberraszait és népességeit rendszeresen, vidékről vidékre biológiai, ethnologiai és demográfiai embertan szempontjából” megvizsgálni és ennek alapján megírni Magyarország antropológiáját, amire ... buzdító felhívást is kapott” a francia és német antropológusoktól.

Tervei között szerepelt továbbá egy embertani múzeum létesítése is, amely „...nélkülözhetetlen alapját teszi az embertani tudományok oktatásának és bűvárlati művelésének”. Úgy képzelte el, hogy az biológiai (csontváz, koponya, agyvelő, szervrészek gyűjteménye), etnográfiai (ruházat, ipar stb.), demográfiai (florisztikai és faunisztikai térképekkel, a lakosság különböző szempontok szerinti megoszlását bemutató ábrákkal), prehisztikus (a Föld különböző területein talált leletekkel), nevezetes emberek koponyamintáit, képeit magában foglaló osztályokból fog felépülni.

Nyugodtan mondhatjuk, hogy ez olyan monumentális terv volt, amelyre akkor sehol sem lehetett példát találni Európában. S hogy miért akart ilyen intézetet létesíteni, arra saját maga adta meg az indoklást: „Ha sikerülni fog Budapesten egy ily berendezésű embertani múzeumot létesíteni, úgy hazánk egy oly új kultúrintézettel fog dicsekedhetni a mely egyenesen mintaszerűnek tekintendő” (46).

Ehhez mindössze egy egyetemi tanári, egy tanársegédi, egy preparátori és egy „szolga” állást kért, továbbá 10 500 frt-ot.

De vajon mit kapott ennek megvalósításához?

A tanszéket a központi épületben helyezték el (27), ami öt *helyiségből* állt s előzőleg lakás lehetett. Két év múlva, 1883. április 25-én jelzi a dékánnak, hogy az embertani tanszék számára kijelölt helyiségek (két kicsi, egy nagyobb szoba, konyha és kamra) összes alapterülete 64,85 m², ami nem elegendő (86).

Különösen nagy problémát jelentett számára, hogy boncolásra alkalmas helyisége nem volt, amit már egy évvel a tanszék megalakulása után kért (46, 23). Ebben a beadványában jegyezte meg, hogy a bonctani helyiség ügyében „LENHOSSÉK tanárral 'pour parler' tartatott, de aminek gyakorlati eredménye nem lett”. Ezért „...nagyon is megfontolandó: hogy az embertani tanszék felállításával kitűzött cél, vajjon nem érhető el sokkal biztosabban, ha a tanszék mint olyan ugyan beszünttetik — de az embertani szakmának művelése és tanítása ezentúl is biztosítottak?... a disciplinának sikeres oktatása csakis a rendszeres bonctanban kellőleg járatos hallgatóság mellett lehetséges”. Mivel a tárgyat addig tanárjelöltek, jogászok és teológusok hallgatták, mindezek figyelembe vételével „...legjobb esetben is csak dilettánsok kerülhetnek ki...” az egyetemről, mivel „...a tudományos embertani szakma művelése és tanítása csakis az orvostudományi szakmák keretén belül lehetséges...” (46). Állításának igazolásául említi meg BLUMENBACH, BROCA, RÉTZIUS, WELCKER, STIEDA, VIRCHOW és mások nevét, akik mind vagy bonctannal foglalkoztak, vagy kórboncnokok, sebészek voltak s azután váltak antropológussá.

Abban a talán kissé bizarrnak tűnő elképzelésében, hogy az önálló embertani tanszék megszűnjön, anyagi háttér nem játszhatott szerepet, hiszen mindkét tanszéken ugyanaz volt a professzori fizetés.

A bonctannal való foglalkozás azért volt TÖRÖK-nek szívügye, mert az ember-tani gyűjtemény létrehozásán kívül vonzotta az emberszabású majmok összehason-lító bonctanával való foglalkozás is. Erről életrajzában (38) a következőképpen emlé-kezett meg: „Midőn tehát Párizsból visszaérkezvén, az embertani tanszéket elfog-laltam, mindjárt kezdettől fogva odairányoztam minden törekvésemet, hogy az embertani tudományszakmát a maga teljességében művelhessem és taníthassam — de a mi igen kicsiny részben sikerült. A legnagyobb hátrány e tekintetben az vala, hogy az embertani tanszék a bölcsészettudományi karnál állíttatván fel, a bonczo-latokkal járó embertani kutatásokról le kellett mondani; ... „Érdekes, hogy a bonc-tani helység kérdésében még TREFORT-nak az orvoskari dékánhoz intézett levele alapján (89) sem tudott eredményt elérni.

TÖRÖK kezdettől fogva jelezte az illetékeseknek helységproblémáját. Egyik ilyen beadványa báró EÖTVÖS LÓRÁND vallás- és közoktatásügyi miniszterhez 1894. október 22-i keltezésű, melyben írta, hogy a tanszéken „...nincs tanterem, könyvtár, laboratórium. Az anyag a padláson és pincében van” (50). Egy korábbi 1884. május 27-én kelt átiratában javasolta a tanszék alapterületének 444 m²-re való megnagyobbítását (87). Végül is a miniszter 1885. február 20-án kelt levelében enge-délyezte, hogy az embertani intézet a Múzeum körútbeli új épületben legyen elhe-lyezve és a költözködéshez, valamint új berendezések vásárlásához 26 880 frt-t utalt ki, de a bonctani helység kérdése ekkor sem oldódott meg (85). Az új tanszék alap-területe viszont 446,89 m² lett (88).

TÖRÖK nemcsak a saját tanszékére gondolt, amikor helységügyben állandó jelleggel ostromolta az illetékeseket, hanem az egész bölcsészkar fejlesztését szem előtt tartotta. 1902-ben erről így írt egyik átiratában: „...a Lágymányoson tervbe vett műegyetemi építkezések elkészültével megürülendő összes jelenlegi épületei a műegyetemnek, a Tudományi-Egyetem bölcsészettudományi Kara számára tartas-sanak fenn...” (52).

Tervei között egy nagyon jelentős embertani múzeum felállítása is szerepelt. Ezzel kettős célt szeretett volna elérni: egyrészt lehetővé tenni az ásatásokból szár-mazó emberi csontvázak megmentését és összegyűjtését, másrészt biztosítani az előá-dásokhoz a szemléltető anyagot.

A cél elérése érdekében tevékenysége is kettős volt. Már nagyon korán kereste a lehetőséget a régészekkel való együttműködésre, de részt vett ásatásokon is. Erről tanúskodik a „Tisza-Zugi archeológiai magántársulat” egyik jegyzőkönyve, amely szerint már 1883. augusztus 22-én TÖRÖK is jelen volt a szelevényi ásatáson, ahol valószínűleg honfoglalás kori, vagy avar kori leletet tártak fel (90). Hasonló ásatásokat végzett máshol is (18, 69) és ezekbe a munkálatokba tanítványait is be-vonta (70). Későbbiek során ezt a tevékenységét az ország különböző területeire kiterjesztette (64, 91), sőt őt is meghívták ásatásokra (92).

Ennek a munkának az eredményeként elérte, hogy a régészek — gyűjteményé-nek gyarapítására — a leleteket elküldték TÖRÖK-nek (74, 76, 93), de még SCHEI-BER is megajándékozta egy koponyával (35).

Érdeemes megjegyezni, hogy a napjainkban létesült pusztaszeri emlékpark terü-letén is ő végzett először ásatásokat (57).

Az embertani múzeum anyagának gyarapítása érdekében igyekezett a már meg-levő gyűjteményeket is megszerezni. Alig két évvel a tanszék megalakulása után vette át a Nemzeti Múzeum által felajánlott koponyagyűjteményt (94). A múzeum állat-tani osztályától majomkoponyákat vett kölcsön az előadásokhoz (102). Kevésbé volt sikeres az az igyekezete, hogy ISZLAY JÓZSEF gyűjteményét (54) megkap-hassa, mivel azt ISZLAY életében az „előkészítő fogászati intézetnek” ajándékozta

(95). Ezzel a gyűjteménnyel kapcsolatos tevékenysége már előre vetíti azokat a problémákat, amelyek később nagyon sok nehézséget jelentettek TÖRÖK-nek. Újabb beadvánnyal fordult ugyanis BERZEVICZY ALBERT közoktatásügyi miniszterhez, hogy ha már nem is kaphatja meg a gyűjteményt, legalább az előadásokhoz kölcsön kaphassa (96). A válasz az volt, hogy „...a gyűjteménynek szaktudósok, tehát dr. TÖRÖK AURÉL által való használatát” nem akadályozza senki, csak azokat minden alkalommal kölcsön kell kérni. Ez az intézkedés úgy tűnik TÖRÖK hiúságát bántotta, mert egy 14 oldalas újabb beadványt intézett a miniszterhez, melyben többek között ezt írta: „...én tehát eme mintegy büntetés számba menő intézkedésekben úgy tanszékemnek hivatalos lebecsülését, mint saját az e tanszéken immár 23 éves működésem felett való hivatalos pálcatorést vagyok kénytelen látni” (53).

Mindenesetre TÖRÖK a magyarországi leletek megmentése érdekében rendkívül sokat tett. Ezt elsősorban azzal érte el, hogy már 1883-ban kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, rendelje el a földmunkák során előkerült csontok bejelentését az Antropológiai Múzeumnak (98). Ezt a fővárosi tanács még az évben engedélyezte (99).

Az a nagy energia, amellyel TÖRÖK az antropológiai múzeum létesítése érdekében fáradozott, rövidesen meghozta eredményét. A gyűjtemény 1883. szeptember 15-én kelt feljegyzése szerint 974 darabból állt (56), amely 1884 májusára 1667-re növekedett és 3 év alatt már 1500 koponyát, 25 teljes csontvázat, 70 gipszlenyomatot és 40 agyvelőt gyűjtött össze (100). 1884-ben „Antropológiai Múzeum, Budapest, Egyetem” feliratú levele arról tanúskodik, hogy tervezett múzeuma már létezett. De elérte azt is, hogy ásatásaira külön pénzt biztosítottak (56), valamint az előljáróságok az előkerült leleteket bejelentették neki (83). A szorgalmas munkával összegyűjtött anyagból az 1885-ös budapesti általános kiállításon a zenecsarnokban bemutatást rendezett (101).

TÖRÖK egy későbbi jelentésében, melyet a Bölcsészettudományi Kar dékánjának készített és amely pontos dátummal nincs ellátva, de 1886 és 1894 közé tehető, a következőket írta: „...mintegy 10 000 koponyát és 1000 csontvázat sikerült 'egybeállítani', aminek következtében a budapesti embertani intézet és múzeum az összes külföldi társzéki és intézetei között elismert előkelő szerepet játszik.” Ugyanakkor megjegyzi azt is: „Sajnos, hogy az embertani szakma fontosságát a többi természetrajzi szakmákéival hazánkban még nem tekintik egyenlő rangúnak” (116).

Az összegyűjtött jelentős számú lelet és az ennek elhelyezéséhez hiányzó helyiség problémája végül is arra készítette TÖRÖK AURÉL-t, hogy kérje a gyűjteménynek a városligeti Néprajzi Osztályon való elhelyezését (61), amelyet 1906-ban a Magyar Nemzeti Múzeum el is fogadott (62). Ez az intézkedés kezdetét jelentette a Természettudományi Múzeum keretében 1945-ben megalakult Embertani Tár létrehozásának.

Nem a múzeum gyarapítását szolgálta, hanem a nemzeti múlt megbecsülését jelentette az a tevékenysége, amely az Árpád-házi királyok csontvázainak vizsgálatával és méltó elhelyezésével függött össze. TREFORT miniszter 1883. október 31-én bizta meg a budavári plébániatemplom úgynevezett ZICHY kriptájában levő „...III-ik Béla királyunknak és nejeének tulajdonított tetemek megvizsgálásával dr. TÖRÖK AURÉL az embertan nyilvános rendes tanárát saját kérelmére...” (68), aki a csontvázak rendkívül részletes vizsgálatát (67) végezte el, fényképeket készített a csontokról (63), de mindez meglehetősen sok évet vett igénybe. Azok a dokumentumok, amelyek jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található III. Béláról és nejeéről (65, 66, 67), ma már alapvető forrásmunkaként szolgálnak. 1896. február 27-én a Bölcsészettudományi Kar dékánjától kért segítséget

ahhoz, hogy III. Béláról hí rajzokat készíttethessen, mivel a csontok visszahelyezésére 1897-ben sor fog kerülni (58). Ezt a kérését korábban — 1896. január 27-én — a MTA elvetette. Végül is a közoktatásügyi miniszter 1897. november 20-án „III. Béla testereklyéinek tudományos célú reprodukciójához legfeljebb 2500 frt erejéig” engedélyezte terv készítését (104).

A királyi csontok újbóli eltemetése azonban késett, amiért TÖRÖK-öt nyíltan is elmarasztalták. Miután 1892-ben az Akadémia levelező tagja lett (27), 1893-ban székfoglaló beszédét tartotta III. Béláról. Ezt a beszédet SEBESTYÉN GYULA kritizálva azt mondta, hogy előadása „a kútfők hiányos ismeretéből folyó botorkálás volt” (26, SEBESTYÉN 1893). A másik támadás ellen — amikor TÖRÖK Marienbadban volt — tanítványa, DOBSA LÁSZLÓ védte meg, amikor az „Egyetértés” című lap 1897. július 13-iki számában leírta, hogy III. Béla király csontjainak eltemetése nem „az embertani intézet által okozott” halasztás miatt következett be (73). Végül is a királysír ügye 1898. október 28-án azzal zárult, hogy BÁNFFY miniszterelnök a következő szövegű levelet küldte TÖRÖK-nek: „Ő cs. és ap. kir. Felseje f. év október 24-én kelt legfelső elhatározásával Nagyságodnak, boldog emlékű III. Béla király és hitvese földi maradványainak végleges nyugalomra helyezése és a síremlék felállítása körül szerzett érdemei elismerésül a III-ad osztályú vaskrona rendet legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Erről Nagyságodat örvendetes tudomásul azzal értesítem, hogy a rendjelvény és a rendirodai nyomtatványok később fognak Nagyságodnak kézbesítettni. Budapest, 1898 évi október 28-án. B. BÁNFFY” (103).

Alighogy befejezte TÖRÖK III. Béla csontvázának vizsgálatát, máris hozzálátott a székesfehérvári bazilika területén előkerült sírok megmentéséhez. Ez ügyben a MTA elnökének, báró EÖTVÖS LÓRÁND-nak írt kérvényt (60), amelyre 600 frt támogatást kapott (82).

TÖRÖK AURÉL — mint korábban láttuk, — komoly tervvel indult az ember-tan oktatását illetően (46). Ezt azáltal igyekezett megvalósítani, hogy változatos témakörű előadásokat tartott. Hallgatóiról pontos feljegyzést készített (47, 55), amelyből kitűnik, hogy amíg 1881—82-ben mindössze 2 tanítványa volt, ez a létszám az 1903—1904. évi téli szemeszterben elérte a 174-et. Összesen 2732 hallgatója volt 1881 és 1912 között. Az új tanszéken első előadását 1881. október 3-án kezdte meg. Két első tanítványa THIRING GUSZTÁV és PÁPAI (SCHIP) KÁROLY később munkatársai lettek, de tanítványai közül (19) mellette dolgozott GRITNER GYULA, JANKÓ JÁNOS, DOBSA LÁSZLÓ és BARTUCZ LAJOS is. Ugyancsak antropológiával foglalkozott később TESZÁK KÁROLY és HILLEBRAND JENŐ, akik az 1902—1904-es tanévben látogatták előadásait. Sok későbbi tudós volt hallgatója mint pl. ENTZ GÉZA, MADZSAR JÓZSEF, SEEMAYER VILMOS, BRÜCKNER GYÓZÓ, PRINZ GYULA, KORMOS TIVADAR, RAPAICS RAYMUND, POGÁNY ÖDÖN, KOGUTOWICZ KÁROLY, MAUCHA REZSŐ, VERZÁR FRIGYES, HANKÓ BÉLA, TELEGDI-RÓTH KÁROLY s nem utolsósorban azok, akik később rövidebb-hosszabb ideig művelték az antropológiát, mint a már említettekén kívül KUBÁSS MARIANN, BALOGH BÉLA, LAMBRECHT KÁLMÁN, NÁNÁSY LÁSZLÓ, GSTETTNER KATALIN (59).

TREFORT 1886-ban engedélyezte, hogy a „polgári iskolai tanítóképezde növendékei nevezett tanárnak az antropológiáról tartott előadásait az egyetemen hallgathassák” (49), TÖRÖK tehát nemcsak az egyetemistákat oktatta.

Professzorsága alatt 23 egyetemi doktori értekezés készült. Magyarországon antropológiából az első egyetemi doktori értekezést MOLNÁR ISTVÁN hajdúböszörményi tanár írta „Az ősemlék lélektana” címmel, amely francia nyelven je-

lent meg (17). Későbbi munkatársai közül GRITTNER alig négy évvel a tanszék megalakulása után készítette el „Craniológiai vizsgálatok magyarországi lakosok koponyáiról” című doktori értekezését. TÖRÖK tanítványait „jutalomtételek” kiírásával is készítette a tudományos munkára. Az 1884–85-ös tanévben éppen GRITTNER „Progrediamur” jeligével beadott pályamunkáját jutalmazták. De hasonló sikert ért el 1898-ban későbbi tanársegédje, DOBSA is (27).

A tanársegédén kívül TÖRÖK-nek egy hivatalsegédje volt még, a tanszék tehát összesen három személyből állott. TÖRÖK 1881-ben elkészített tervezetében (46) kutatási célt is megjelölt. Ennek elérése érdekében egyfelől régi csatahelyek, sírhalmok és barlangok rendszeres antropológiai átkutatását tervezte, másfelől hazánk élő lakosságának vidékek szerinti rendszeres tanulmányozását tűzte ki célul (BARTUCZ 1942).

E kettős célt nem tudta megvalósítani. Munkássága — a törvényszéki szakértői véleményező tevékenységen kívül (71, 72) — csaknem kizárólag a koponyák tanulmányozására korlátozódott. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg BARTUCZ, hogy „A sok osteológia nem TÖRÖK bűne, hanem az európai antropológia akkori iránya” (17). Úgy tűnik azonban, hogy ebben sokkal nagyobb szerepe volt azoknak a vitáknak, amelyekbe TÖRÖK belement.

Ezek közül különösen kettő emelkedik ki.

Az egyik RÉTHY LÁSZLÓ-val folytatott vitája, amely úgy kezdődött, hogy 1885-ben HAMPEL JÓZSEF-nek, az Archaeologiai Értesítő új szerkesztőjének felajánlotta, hogy a magyar nép eredetének kérdését a régészet, embertan és a néprajz együttesen oldja meg. RÉTHY erre „Mit akar a craniológia magyarázni olyan fogalmakkal szemben, mint a nemzet?” — kérdéssel támadt TÖRÖK-re, akit „álomhüvelyező”-nek nevezett (BARTUCZ 1942). Ez az eset annyira haragossá tette, hogy egy újabb publikációs lehetőség felajánlását a következőkkel utasította vissza HAMPEL-nél: „...az első nyilatkozatom becses lapjában egy oly ember részéről, akinek semmiféle előismerete nincsen a kérdésre nézve, éretlen gúny tárgyává tétetett; ...ugyan mi hasznát veheti a hazai tudományosság annak, ha RÉTHY az ő személyes gúnyoros nézeteit az Anthropologia ellen világággá bocsájtja... én ily lapban közreműködni nem tarthatom megegyeztetetőknek hivatásommal” (75). A RÉTHY és közte kialakult vita, mint ahogyan BARTUCZ írja, „...olyan volt, mint a forgószeles nagy nyári zivatar. Hirtelen jött, nagy erővel tombolt, ezután gyorsan el is múlt. A kár pedig, amit okozott, jövátéhetetlen volt” (BARTUCZ 1942). Ahhoz mindenesetre elegendő volt, hogy TÖRÖK-öt eltérítse az élő magyarság tanulmányozásától és a hazai problémák kutatása helyett a külföldön is divatos kraniológiai reform felé forduljon. Ennek eredményeként készítette el 1890-ben „Grundzüge einer systematischen Kraniometrie” című 613 oldalas német nyelvű munkáját, melyben ismertette azt az 5371 méretet, sok száz szögméretet és jelzőt, melyeket mérőeszközeivel és módszerével a koponyán mérni és meghatározni lehetett (14). A munkát József főhercegnek is megküldte (77).

És itt érte a második összeütközés KOLLMANN-al, aki szerint a „középrértékek módszere” helyett helyesebb az agy- és arckoponya részei között meglévő korrelációk vizsgálata. KOLLMANN-nak az a megállapítása, hogy öt európai típus létezik, nem nyerték meg TÖRÖK tetszését, s az 1883-as trieri kongresszuson kitört köztük egy hosszú és szívós vita. TÖRÖK ennek hatására, régi vágyának, a kraniológiai módszerek reformálásának a megvalósításához fogott. Számos elmés mérőeszközt szerkesztett. A 700 oldalra terjedő és 12 évig elhúzódó értekezéssorozata „egy Jezó szigeti ajnó koponyáról” tökéletesen visszatükrözi azt, hogy mennyire belemerült a koponyamérés reformjába és hogy a kraniológiai vizsgálatokat mennyire

matematikai alapokra helyezte. Ennek a munkának 106 oldalas függeléke csak szám-táblázat volt. Jóilehet ebben a modern biometriai módszereknek és a valószínűség-számításnak az antropológiában való alkalmazását az elsők között mutatta be, s voltak, akik munkáját mintaszerűnek tartották, régi ellenfele, KOLLMANN őt gúnyosan „a kranimetria pesti reformátora”-nak nevezte, mérési módszerét pedig zsákcucának tartotta.

TÖRÖK-nek már nagyon korán elhidegült a kapcsolata LENHOSSÉK JÓ-ZSEF-fel is, aki mint a Magyar Tudományos Akadémia tagja nagyobb terjedelmű antropológiai tanulmányokat jelentetthetett meg. TÖRÖK ugyanakkor 1882-ben saját költségén volt kénytelen kiadni az „Antropológiai Füzetek” 312 oldalas első számát (TÖRÖK 1882), amelyből a „művelt nagyközönség” soraiból is mind-össze 40 volt hajlandó egy-egy példányt 1 forintjával megvásárolni (29). Az 500 kinyomtatott példányra 460 forintot fizetett rá. Így azután a magyar antropológia folyóirat nélkül maradt, és TÖRÖK külföldön volt kénytelen cikkeit publikálni (39).

Pedig TÖRÖK céljának megvalósulását ebben az időszakban mások is segítették. Így TÖMÖSVÁRY LAJOS 1886-ban megjelent cikkében szóváltette, hogy az Ural-vidéki rokonnépek esetében „...az anthropologiai rokonság igen el van hanyagolva” (21, TÖMÖSVÁRY 1886). De meg lehet említeni HAJÓSS JÓZSEF könyvét is, amelyben részletesen foglalkozik világnézeti szempontból az ember eredetével (21, HAJÓSS 1912). Ezek a munkák azonban sokkal jobban előbbre vitték volna az antropológia ügyét, ha mondanivalójukat TÖRÖK magyar nyelven megjelent cikkei is alátámasztják.

Szinte érthetetlen, hogy egyik legtehetségesebb tanítványának, tanársegédjének PÁPAI KÁROLY-nak a munkájáról mennyire elítélő véleménye volt annak ellenére, hogy négy évvel megelőzően a Magyar Földrajzi Társaság 1888. november 22-i ülésén éppen TÖRÖK ismertette PÁPAI Ural-vidéki kutatásait (29). Amikor az Akadémia felkérte, hogy bírálja PÁPAI munkáját, 1892. december 9-én többek között a következőket írta: „E munka a mostani alakjában ... nem jelenhet meg a Magyar Tudományos Akadémia kiadványai közt”. Megemlítette, hogy a kézirat pongyola, német mondat szerkezetre valló idegenségek, felesleges szószaporítás található benne, homályos, akaratos Irály, a felölelt bűvárlati probléma tervszerű kidolgozásának a hiányában leledzik... teljesen nélkülözi a mai tudományos bélyeget. Egyáltalában annak semmi nyomát sem fedezhetjük fel, hogy dr. PÁPAI a szakirodalmat rendszeresen átvizsgálta volna” (106). Nehéz lenne pontosan megállapítani, de valószínűleg ez is közrejátszhatott abban, hogy PÁPAI KÁROLY, aki 1888-ban egyéves tanulmányút keretében embertani kutatásokat végzett a vogulok (manysik) és osztjások (hantik) között és erről az útvjáról több levélben is tájékoztatta TÖRÖK-öt (79, 80, 81), amelyben leírta nehézségeit, végülis összegyűjtött anyagának feldolgozása előtt 1893-ban, 32 éves korában meghalt (ORTUTAY 1981).

Nem kevésbé éles vitát folytatott HERMAN OTTÓ-val is, akinek a könyvét (HERMAN 1902) az Országos Régészeti és Embertani Társulat 1903. március 31-én tartott „Az emberfajta és a magyar nép típusáról” című előadásában bírálta. Többek között a következőket mondta: „Ez a kérdés oly nehéz, hogy valóban bámulnunk kell HERMAN OTTÓ bátorságát, hogy ilyen rövid munkában oly messze kiható kérdést merészelt, mely számos más szaktudomány körébe vág... HERMAN OTTÓ a faj fogalmát nem határozta meg... az arcból akarja a faj típusát meghatározni... Bennem az a meggyőződés, hogy ez volt az ilyen első munka, melyet olvastam” (30). HERMAN 1902-ben megjelent munkájában valóban sok vitatható megjegyzés volt, arról nem is szólva, hogy abban könnyörtelenül kipellengérezte (KÓSA—

7. kép. Jankó János

KEVE—FARKAS 1971) JANKÓ kiadványát (JANKÓ 1900). Pedig JANKÓ is három hónapon át tanulmányozta 1898-ban az osztjások embertani jellegeit (ORTUTAY 1979, LIPTÁK 1968) és rendkívül jó felkészültséggel sokat és nagy munkabírással dolgozott. Nagy veszteség, hogy 1902-ben, 34 éves korában meghalt. Talán kissé elhamarkodott következtetései a korabeli tudomány színvonalával is magyarázhatók (ORTUTAY 1979.) Munkája még ennek ellenére is biztosan több biológiai alapot tartalmazott volna, mint az a könyv, amely 1902-ben jelent meg és a magyarországi „népfajok”-at tárgyalta (BALOGH 1902).

Mindenesetre TÖRÖK-nek PÁPAI-val, HERMAN-nak JANKÓ-val folytatott polémiája odavezetett, hogy a századforduló két tehetséges antropológus reménységét veszítette el a tudomány.

A magyar antropológia megszületéséért, az embertani tanszék és múzeum létrehozásáért, felszereléséért folytatott küzdelem, mint láttuk még az őt támogatóival szemben is folytatott harca végül is felőrölte TÖRÖK AURÉL idegrendszerét. Már 1898. október 17-én egészsége helyreállítása céljából két hét szabadságot kért (105). Más helyen meg nem értéséről panaszkodik, mondván, hogy „20 év alatt egyszer sem részesült hivatalos kiküldetésben” (51). Az 1907—1908-as tanévben az egyetem rektora volt, de ezek az évek megviselték szervezetét, régi érlemeszedése, asztmája, főütőértágulata ismét problémákat okozott. 1908 szeptemberben egy hónap szabadságot kért, hogy az Adrián, illetve Bécsben gyógyíttassa magát. Az 1908—1909-es tanévet azonban részint ágyban, részint szobában kellett eltöltenie. Jóllehet 1909 őszén ismét megkezdte előadásait, de ez a megerősödés csak látszat volt (34). A tragédia 1912. szeptember 2-án, a genfi antropológiai kongresszus megnyitásának

előestéjén bekövetkezett, amikor telve munkakedvvel és tervekkel elragadta a kéréssel halálát.

TÖRÖK érdemeiről volt tanítványának és munkatársának, BARTUCZ-nak a feljegyzéséből szerezhetünk információt.

Szerinte „TÖRÖK közel négy évtizeden át egyedül képviselte és művelte a magyar antropológiát. Munkássága külföldön is nagy hatást gyakorolt. A semmiből hatalmas gyűjteményt, intézetet és múzeumot hozott létre, amely rendezve és hitelesítve egyik forrása lehet a magyar antropológiai kutatásoknak.”

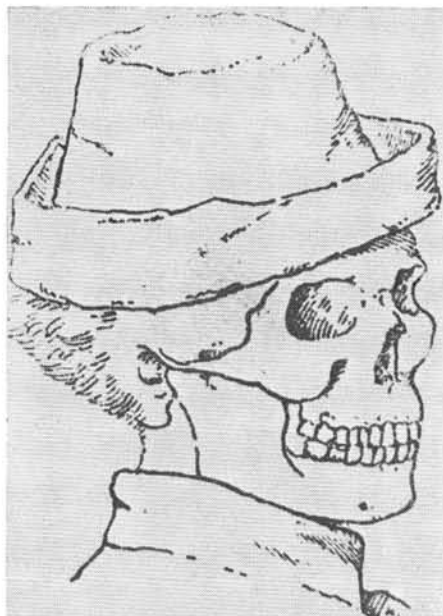
Az elsők egyike volt a darwinizmus és az emberszármazástan hazai hirdetőinek (25), amit az is bizonyít, hogy DARWIN „Az ember származása” című munkáját ENTZ GÉZÁ-val lefordítatva már 1884-ben magyarul megjelentette (DARWIN 1884, RAPAICS 1953).

8. kép. Bartucz Lajos 1910-ben

Más helyen BARTUCZ a következőket jegyezte fel volt professzoráról: „Működése nagy fellendülést, műszer- és gyűjteménygyarapodást jelentett, ásatásokat, kiállításokat szervezett, kapcsolatai voltak külfölddel, sok külföldi látogatója volt. De szélsőséges volt, mert túlhajtásai voltak, túlérzékeny, hirtelen haragú volt, összekülönbözött azokkal, akik támogatták volna (HERMAN OTTÓ, WLAŠIČ GYULA, RÉTHY LÁSZLÓ, JANKÓ JÁNOS), túlméretezett mindent. Előadásai érdekesek, változatosak, nagy kört öleltek fel, de rendszertelenek, a gyakorlatozók magukra utalva” (29). TÖRÖK-öt „...külföldön még jobban ismerték s főleg jobban becsülték mint idehaza, ahol a legtöbben a szeszélyes tudóst s egyoldalú csontanthropologust látták benne. Igaz, hogy (sokszor) nem volt éppen behízelgő ter-

mészetű (96) és nem kereste azok kegyeit, kikkel a tudományon belül vagy azon kívül érintkezett... véleményét nyíltan megmondta akkor is, ha az tetszésre nem talált. (Ezért életét a félreértések, meg nem értések sora s nyomában a mind nagyobb elkedvetlenedés kíséri.) A tudományos munka volt egyetlen szenvedélye, melyben nem ismert határt, sem mértéket. Amilyen szigorú volt hivatalos dolgokban, ép oly jó szívű volt, ha kértek tőle. A legnagyobb szíveséggel, örömmel adott tanácsot sok-

9—10. kép. Benczur Gyula rajza Kollmann keletbalti típusáról (Bartucz nyomán)

szor anyagi támogatást is a hozzá bizalommal fordulónak. Rajongó szeretettel tanított, mégha gyengélkedett is. A tanításnak és tanítványainak élt. Lelkes hazafi fájó szívvel látta a magyarság pusztulását, az egykékét” (34). Ugyanakkor „TÖRÖK ma összekötő kapocs lehet a magyar és szlovák antropológia között”, mint ahogyan BARTUCZ írta (105).

TÖRÖK halálával befejeződött a magyar antropológia első, hősi korszaka s a megalapozott tanszék, múzeum jó lehetőséget biztosított arra, hogy a hazai antropológia fellendülése bekövetkezzen. Aligha lehetett azonban sejteni, hogy ez a tudományág Magyarországon ezt követően még nehéz évtizedeket fog átélteni.

A magyarországi antropológia alakulása a Török Aurél utáni időszakban

Az 1881 és 1912 közötti időszak bármennyire is rendkívüli haladást jelentett a magyar antropológia fejlődésében, aránylag már korán jelentkeztek a problémák. Ez elsősorban az Országos Régészeti és Embertani Társulatban mutatkozott meg, amelynek működése negyedik évében, 1882-ben sem TÖRÖK, sem LENHOSSÉK JÓZSEF nem szerepelt az előadói között. Ekkor még ugyan BARNA

FERDINÁND nyelvész tartott egy előadást „A finn-ugor népek fejalakata” címmel, de 1883-ban már nem volt egyetlen embertani előadás sem, sőt ennek az évnek a végén TÖRÖK, aki 1879 óta volt tagja a társulatnak, bejelentette kilépését (BARTUCZ 1958).

A nehézségeket csak fokozta TÖRÖK AURÉL halála.

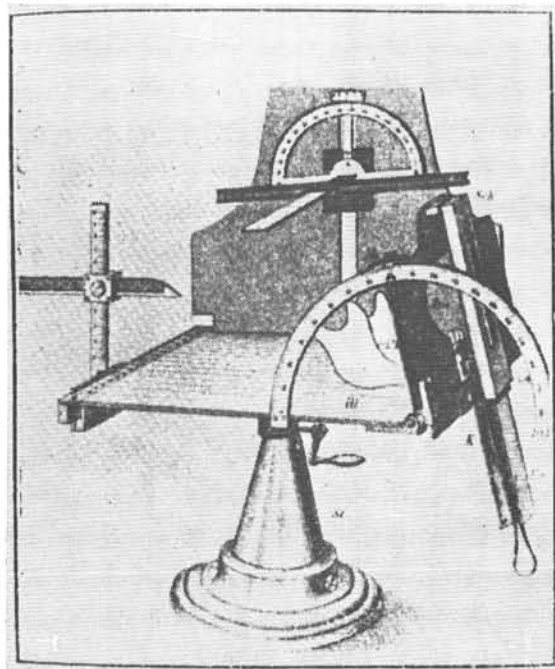
Az 1912/13-as tanévben nem volt a budapesti egyetemen embertani előadás, a tanszékre pedig helyettes igazgatót neveztek ki KOCH ANTAL személyében (13).

A következő — 1913/14-es tanévben — LENHOSSÉK MIHÁLY kapott ugyan-csak helyettes igazgatói megbízást az antropológiai intézet vezetésére, amely 1919-ig tartott.

LENHOSSÉK MIHÁLY 1863. augusztus 28-án Budapesten született. 1888-ban az anatómia magántanára lett és 1899-től 1934-ig a budapesti I. anatómiai intézet igazgatója volt. Kiterjedt antropológiai kutatásokat is végzett (KENYERES 1969, ALLODIATORIS 1958). Több alkalommal foglalkozott cikkeiben a hazai antropológia feladataival, jövőjével, könyvet írt az ember eredetéről (LENHOSSÉK 1915), de kutatásai során a kraniológiától a nemi dimorfizmusig nagyon sok tudományos kérdést érintett. Nyilván ennek is köszönhető, hogy megbízták az embertani tanszék vezetésével. TÖRÖK-kel ellentétben élő magyarokon is végzett méréseket (20).

BARTUCZ mellette dolgozott az 1913/14-es tanévben, mint tanársegéd, 1914—1920 között, mint adjunktus.

1913 és 1917 között LENHOSSÉK MIHÁLY, 1917 és 1920 között LENHOSSÉK, BARTUCZ és HILLEBRAND tartották az előadásokat (14). Ezek legalább annyira alaposak lehettek, mint TÖRÖK előadásai, amit például BARTUCZ saját-kezű vázlatai igazolnak.

11. kép. Török Aurél gnathometer-je (Bartucz nyomán)

Meglehetősen magas volt a hallgatók létszáma is, hiszen az 1913/14-es tanévtől az 1919/20-as tanévvel bezárólag összesen 1998-an hallgatták az antropológiai előadásokat (13). A LENHOSSÉK által vezetett tanszéken készült négy egyetemi doktori értekezés és három volt hallgató (2) magántanári képesítést kapott. A doktorandusok elsősorban osteológiai témákat választottak és abból készítették el munkájukat: RIEDL GUSZTÁV 1913-ban (RIEDL 1913), NÁNÁSY LÁSZLÓ 1914-ben (NÁNÁSY 1914), GSTETTNER KATALIN és KUBÁSS MARIANN 1915-ben (GSTETTNER 1915, KUBÁSS 1915).

BARTUCZ 1914-ben az emberméréstanból lett magántanár. HILLEBRAND 1915-ben „A kőkori emberről különös tekintettel a diluvium emberére”, KADIĆ OTTÓKÁR pedig 1917-ben „Karsztgeológia és a gerincesek őslénytana” címmel készített munkája alapján kapta meg ugyanezt a címet (13).

Erre az időszakra tehát „fellendülés, a hallgatók számának gyarapodása, jó előadások, gyakorlatok, kapcsolat az orvostanhallgatókkal, bizonytalanság a jövő iránt, a tanszék elkapcsolási terve” jellemző, mint ahogyan azt BARTUCZ feljegyezte (13).

Ebben a periódusban is hallgattak antropológiai előadásokat olyan hallgatók, akikből később kiemelkedő tudósok lettek, mint például JENDRASSIK LORÁND, ÁBRAHÁM AMBRUS, KANYÓ BÉLA, GREGUSS PÁL, HATTYASSY DEZSŐ, MÖDLINGER GUSZTÁV. De voltak olyanok is, akik részben már korábban is elkötelezték magukat az antropológia mellett, mint NÁNÁSY LÁSZLÓ, GSTETTNER KATALIN, KUBÁSS MARIANN s az 1919/20-as tanévben hallgatta az antropológiai előadásokat MALÁN MIHÁLY is, a későbbi antropológus professzor (59).

A kutatás kiterjedt a történeti embertani leletekre éppúgy, mint az élő lakosságra. Ha áttekintjük a magyar antropológia bibliográfiáját (ALLODIATORIS 1958, FARKAS 1966), azonnal szembetűnik, hogy a legtöbb publikáció egy akkor fiatal antropológustól származik, aki már ekkor kezdte munkáival is jelezni, hogy nem soká kell várni TÖRÖK AURÉL igazi utódjára.

Ez a fiatal antropológus BARTUCZ LAJOS volt, aki Szegváron született 1885. április 1-én, a budapesti egyetemen szerzett természetrajz-földrajz szakos tanári oklevelet 1908-ban. Már elsőéves egyetemista korában érdeklődést mutatott az antropológia iránt s TÖRÖK mellett 1904-ben megbízott tanársegéd lett (FARKAS 1985). TÖRÖK halála után — mint láttuk — végig LENHOSSÉK mellett dolgozott az embertani tanszéken. Amikor felmerült annak a gondolata, hogy az Országos Régészeti és Embertani Társulat nevéből törlik az „embertani” szót, 1915-ben megjelent munkájában — TÖRÖK-höz hasonlóan — ő is jelzi, hogy csak az embertan, a régészet és néprajz képes felderíteni együttesen őstörténetünk egyes szakaszait. Már harmadéves egyetemista korában létrehozta az egyetemi hallgatók Természetrajzi Szövetségében az Embertani Szakosztályt. 1914-ben ugyanezt alakította meg az Országos Régészeti és Embertani Társaságon belül, majd 1919-ben a Magyar Gyermektanulmányi Társaság keretében kezdte meg hasonló szervezését (FARKAS 1985).

Tudományos érdeklődése széleskörű volt s 1908-ban megjelent doktori értekezését (BARTUCZ 1908) követően 1920-ig 45 közleménye jelent meg. Ezekben vagy a feltárt leletekről, vagy az élő magyarság és a gyermekek tanulmányozásáról, vagy az ősemlék problémájáról írt, átfogva csaknem az egész antropológia területét (FARKAS 1966).

1918-ban a Magyar Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztosa a budapesti egyetemen annak a kari bizottságnak a tagjává nevezi ki, melynek többek között FEJÉR LIPÓT, HEVESI GYÖRGY, VADÁSZ ELEMÉR is tagjai voltak. Előadá-

GRAND HOTEL DE RUSSIE
GENÈVE

Genève le 31. Aug. 1912.

Kedves Tanszékem! Kérlek!

Mint hogy a júni heten kezdődő kongresszus
miatt én ismét a hó napok óta kénytelen
jártam haza, arra kívánok, legyen szíves
lept. Gálát kérésre az intézetben
megjelenni a azt kiadatlan
Rövidülési, a kértaként előjegyzés
és a felelős táblán ut. kiadatlan
nyilvánítás, hogy az előzetes
lept. 20. in folyam magter
dará.

E kéresemre jelle. Ön is
ben kénytelen kénytelen
annál, hogy az ott maradt
születésükkel leg. a kénytelen
lept. magter 20. in, Ön pedig
előzetes (lept. 20. in) kénytelen
melyek ut. a kénytelen, az
intézetből előzetes kénytelen
együtt kénytelen előzetes
A kénytelen a kénytelen kénytelen
Ön jelle. kénytelen kénytelen
kénytelen kénytelen kénytelen
kénytelen kénytelen kénytelen

Török Aurél

... a kénytelen kénytelen kénytelen
kénytelen kénytelen kénytelen

12. kép. Török Aurél utolsó levele Genfből Bartucz Lajosnak

sokat tartott a Marx—Engels Munkásegyletben, valamint LEIDENFROST GYULA és LAMBRECHT KÁLMÁN javaslatára a Természettudományi Múzeum keretében egy külön Embertudományi Osztály és Múzeum megszervezésével is megbízták. Ezzel egyidejűleg BARTUCZ a Magyar Gyermektanulmányi Társaság keretében, annak főtitkárával, BALLAI KÁROLY-lal ugyancsak Embertani Szakosztály szervezését kezdte meg azzal a céllal, hogy megindulhasson a magyarországi gyermekek rendszeres antropológiai vizsgálata (39). Exhumálta MARTINOVICS IGNÁC és társai csontmaradványait s erről több helyen beszámolt. BARTUCZ tehát volt professzorához hasonlóan nagyon aktívan kezdte művelni az antropológiát és sok olyan törekvése volt, amelyek tanítómesterének a tervével összhangban voltak.

Közben LENHOSSÉK is igyekezett a lehetőségekkel élni, mint BARTUCZ írja: „Az intézet igazgatója felhasználva éppen a nagy világgégés által nyújtott alkalmakat az orosz hadifoglyok és közöttük főleg a magyar rokon törzsekből származók antropológiai felvételét irányította” (15). Feljegyzésekből ismerjük (7, 8), hogy az államasutak 34 ilyen hadifogoly névsorát küldte meg a tanszéknek. Ezekkel a vizsgálatokkal LENHOSSÉK nyilvánvalóan a magyarsággal rokon népek antropológiai kutatásának ügyét akarta előbbre vinni. Ez annak a nemzeti irányú antropológiának, az élő magyarság kutatásának a folytatása lett volna, amelyet TÖRÖK AURÉL

tanítványai: PÁPAI, JANKÓ és SEEMAYER szerettek volna 1900—1912 között megvalósítani (24).

A fellendülés és a Tanácsköztársaság adta lehetőségek azonban a munkáshatalom bukása után megszűntek. Ennek konkrét jelei is mutatkoztak. 1920-ban (16), más feljegyzés szerint 1919-ben (28) a tanszék megbízott vezetője, mint helyettes, MÉHELY LAJOS lett, akivel a budapesti embertani tanszék nehéz korszaka kezdődött el.

A magyar antropológia helyzete 1920—1930 között

Az 1920 és 1930 közötti időszak a magyar antropológia fejlődése szempontjából az egyik legkritikusabb korszak volt, amikor gyakorlatilag két teljesen ellentétes irányzat jutott érvényre.

Az egyik a budapesti egyetem Embertani Intézetéhez kapcsolódik és szorosan összefügg MÉHELY LAJOS zoológus professzor tevékenységével.

MÉHELY tanulmányait a budapesti egyetemen végezte és ugyanott lett 1915-ben egyetemi nyilvános rendes tanár. Fő kutatási területe a különféle állatcsoportok fejlődése és rendszertana volt. Az antropológia szempontjából káros tevékenysége akkor kezdődött, amikor az I. világháborút biológiai magyarázattal igyekezett igazolni. 1919 elején a fajvédőkhez csatlakozott és előbb a darwinizmus leple alatt, majd nyíltan hirdette a fajvédelem reakciós eszméjét. Ezt a szélsőséges fajbiológiai irányzatot a „Cél” című „fajvédő” folyóiratban igyekezett terjeszteni, melynek maga is szerkesztője volt.

Nem lehet tehát csodálkozni azon, hogy ilyen előzmények után 1920-ban őt bízták meg a budapesti Embertani Tanszék vezetésével (13), amelyet 1930-ban (39), más helyen 1933-ban (KENYERES 1969) történt nyugdíjazásáig vezetett.

1920 és 1923 között TÓTH ZSIGMOND anatómus professzor tartotta az előadásokat (9, 28), majd miután őt a pécsi egyetemre nevezték ki, az 1924/25-ös tanév első félévében nem volt hivatalosan embertani előadás Budapesten (14). E tanévtől kezdve, mint tanársegéd MALÁN MIHÁLY, az 1928/1929-es tanévtől GÁSPÁR JÁNOS, mint fizetéstelen adjunktus tartották az előadásokat (8). 1920 és 1929 között összesen 373 hallgatója volt a tanszéknek (13), ami az előző időszakhoz képest lényeges visszaesést jelentett. Jóllehet a hallgatók között olyan, későbbi kiváló kutatók, mint JULESZ MIKLÓS, SZUNYOGHY JÁNOS, valamint a régészként tevékenykedő CSALLÁNY DEZSŐ neve is szerepel, aránylag kevés azoknak a száma, akik egyetemi tanulmányaik után is antropológiával foglalkoztak. Közülük említetjük elsősorban MALÁN, GÁSPÁR és APOR LÁSZLÓ nevét. Ugyancsak ebben az időszakban ismerkedett meg az antropológiával KRETZÓI MIKLÓS is, aki később, mint paleontológus került kapcsolatba tudományunkkal (59).

MÉHELY igazgatása alatt mindössze két egyetemi doktori értekezés készült (14). Az egyiket KOLLER PIUS „Faj és haj” címmel (1926), a másikat MALÁN a lengyeli neolitikus leletekről (MALÁN 1929) készítette. Ebben a dekádban a budapesti tanszéken embertanból senki sem ért el magántanári minősítést.

Ennek az időszaknak a tanszéki munkájáról BARTUCZ a következőket jegyezte fel: „Tudományos kutatások süllyedése, elfogult, szélsőséges faji előítélet” jellemezte a kutatás irányát. Magáról MÉHELY-ről a következőket írta: „Amilyen jó herpetológus, olyan rossz antropológus. Kevés volt az antropológiai tárgyi tudása, nem ismerte jól a Primates morfológiáját, sem az ősemberleleteket. Ehhez járult szélsőséges elfogultsága, a Gobineauizmus alapján állott, üldözte az ellenkező véle-

Direkt és indirekt mérések.
 A fejnyél, peres orrepe az anthropometriában.
 A Bestillonage az anthropometriában a csontvelői áram.
 A cloemberi test mézőpontjai és méretei.
 A teniszt. ^{test} ^{test} ^{test} A hajvénék sűrűsége, női gyermek
 A test súlya ^{Test} ^{Test} ^{Test} Belet, munkahely, hőfok, felület
 A test anatómiai ^{anatómiai} ^{anatómiai} ^{anatómiai} A csontok test szimmetriája
 Fejmagasság és teniszt. ^{magasság} ^{magasság} ^{magasság} A csontok test szimmetriája
 A törzs és a teniszt. ^{törzs} ^{törzs} ^{törzs} A csontok test szimmetriája
 A végtagok és a teniszt. ^{végtagok} ^{végtagok} ^{végtagok} A csontok test szimmetriája
 A végtagok viszonya egy máshoz agyában és rórcsiben.
 A fej anthropometriai jellegai.
 Az agy koponya méretei és jelzői. ^{agy} ^{agy} ^{agy} A csontok test szimmetriája
 Az arc méretei és jelzői. ^{arc} ^{arc} ^{arc} A csontok test szimmetriája
 Szemjelző. ^{szem} ^{szem} ^{szem} A csontok test szimmetriája
 Orrjelző. ^{orr} ^{orr} ^{orr} A csontok test szimmetriája
 Füljelző. ^{fül} ^{fül} ^{fül} A csontok test szimmetriája
 A törzs jelzői. ^{törzs} ^{törzs} ^{törzs} A csontok test szimmetriája
 A végtagok, kéz és láb jelzői.
 A test egyes méretei és jelzői s azok correlatiója.
 A somatometriai vizsgálata (eredményei). ^{somatometria} ^{somatometria} ^{somatometria} A csontok test szimmetriája
 A test egyes test méretei a női különböző szakaszaiban.
 A férfi és női test méretei. ^{test} ^{test} ^{test} A csontok test szimmetriája
 A egyes emberfajták somatometriai jellemzése. Különböző
 tekintettel a magyar fajra (aditívumokkal kiegészítve a
 az anthropometria és antropometriai jelzők).
 A csont mérester (osteometria) feladatai és módszerei.
 A cranioetria türetelei tárgyalása.
 A cranioetria módszerei.
 A különböző mézőpontok és méretek eljárásiak.
 A koponya beállításai a német és francia rendszerben.
 Osteometriai mézőpontok.
 A koponya sajtolásának módszerei (Cranio-graphia)
 A koponya köbtartalmanak mérése. Semleges köbtart.
 A koponya súlyának és felületének meghatározása.
 A koponya kaméletti méretei.
 A koponya vonal méretei.
 A homorúság - síkességi jelző
 A homorúság - magassági jelző
 A síkesség - magassági jelző
 Az agy koponya méreteinek és jelzőinek correlatiója.

Az arckoponya méretei.

Arejles Hollmann és Virchow szerint

Az arckoponya méretes cranionometriai jellegei.

Szeméregi jelek:

Orvjelek

Szájpadli jelek.

Floortyogo és öreglik jelek.

Az agy és arckoponya szög méretei.

Az emberi comtvár többi részeinek méretei vizsgálata.

A gesim orlop, az egyes csigolyák, keresztmetsz méretei és jelei.

Mellkas jelek.

Szegycsonthi jelek.

A kulcscsont és lapocka méretei és jelei.

A medence méretei és jelei.

A vértágok egyes csontjainak méretei és jelei.

A csigolyák méretei és jelei.

A somato- és osteometria közötti összefüggés.

Az egyes antropológiai osteometriai jellemzők kölcsönös behatárolása és összefüggése.

Idő becsülése az anthropológiai és anatómiai kérdésekkel kapcsolatban, különösen a csigolyák és a csigolyák méretei alapján. A minden méretnél szükséges, hogy minden vizsgálatban van a név a morphológiai elváltással. Mivel az anyagot egyik tárgyalandó.

Budapest, 1913, apr.

J. Bartucz Lajos.

Vásárlás

Bertillon és Charbon antropológiai metrikus

Waisenkopf, Wuchstum der mensche

Daffner: Das Wachstum

Előadásaim mindig vándorúton kidolgozandók, és egy könyv alakjában megírandók. Akar: Előadások az antropológiai és osteometriai tárgyakról vagy mértéki euclae tárgyakon.

ményen levőket. Megtiltotta, hogy az intézetbe lépjek, a könyvtárt használjam és ott vizsgálatokat végezzek” (14).

MALÁN 1936. március 2-án készített feljegyzése szerint (12) MÉHELY jóllehet több településen (Noszvaj, Dudar, Bakonyháza) végzett kutatása során az antropológiai méreteket, a színkomplexiót is vizsgálta, sőt a főbb típusokról fényképeket is készített, érdeklődése mégis elsősorban a vér vizsgálatára irányult. TÓTH ZSIGMOND, amíg a tanszéken dolgozott, a hallgatók tanulmányi eredménye és az agykapacitásuk közötti összefüggést vizsgálta. GÁSPÁR honfoglaláskori leleteket publikált, „Ezenkívül több fajbiológiai cikket írt a Cél-ban és a Népegészségügyben” (12).

Ezek a kutatások tehát meglehetősen egyoldalúak, MÉHELY célkitűzésének megfelelőek és a tanszék korábbi kutatásaitól távolállóak voltak. Ennek a hatását csak bizonyos mértékben tudták ellensúlyozni MALÁN 1926-tól kezdett vizsgálatait, melyek részben a feltárt leletek, részben az egyetemi hallgatók és tanoncok tanulmányozására irányultak (12).

Az 1920 és 1930 közötti időszak másik eseménysorozata szorosan összefügg BARTUCZ nevével. Őt 1920 szeptemberében megfosztották egyetemi adjunktusi állásától és csak részben tudott a tudományterülettel foglalkozni, mivel négy évig volt kénytelen magát háztartási szerek gyártásából fenntartani (FARKAS 1985). Ugyanakkor azonban már 1921-ben a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya BÁTKY ZSIGMOND révén lehetőséget teremtett számára, hogy JANKÓ antropológiai hagyatékát rendezze, illetve hazánk különböző vidékein (matyók, palócok, kunok között, Göcsejben és Hetésben, a Balaton-melléken, Csongrád és Fejér megyékben) részleges embertani vizsgálatokat végezzen, valamint folytathassa a régészek által feltárt leletek gyűjtését. Ez utóbbiban a régészek is támogatták (MÓRA FERENC, MAROSI ARNOLD, CSALLÁNY GÁBOR, FETTICH NÁNDOR, CSALLÁNY DEZSŐ). Mindezek eredményeként mintegy tíz év alatt 3000 hiteles koponyával és 2000 csontvázal gyarapodott a Néprajzi Múzeum embertani gyűjteménye és megkezdődhetett a történeti embertani leletek rendszeres feldolgozása és publikálása (39). Emellett a Magyar Néprajzi Társaságban kapott „második otthont, előadási és publikálási lehetőséget a hontalan, az egyetemről kiszorult és a hazai fasiszták mind nagyobb nyomásának kitett tárgyilagos magyar antropológia” (39). 1922-ben létrejött a Magyar Néprajzi Társaság keretében az Antropológiai Szakosztály és 1923-ban társadalmi gyűjtés eredményeként újból megjelent az Antropológiai Füzetek című folyóirat. Ez utóbbi kísérlet sikeresebbnek tűnt TÖRÖK kezdeményezésénél, hiszen 150 előfizetője volt és külföldön is támogatásban részesült. „A gazdasági helyzet romlása, az anyagi támogatás fokozatos csökkenése, a mindjobban terjedő rasszista, nordista, fajbiológiai mentalitás nyomása alatt azonban a folyóirat megjelentetése mind nehezebbé vált és végül 1928-ban” a III. évfolyam megjelenése után kiadása hosszabb ideig szünetelt (39).

Az első évfolyamokban (1923) BARTUCZ az embertan akkori helyzetét és jövőjét elemző cikket írt (BARTUCZ 1923), HILLEBRAND, az azóta már régészeti kultúra nevét adó bodrogkeresztúri ásatásokról (HILLEBRAND 1923), BALLAI pedig matyó fiúk testi fejlődéséről számolt be (BALLAI 1923). A mai értelemben vett fizikai embertanhoz tartozó kutatási eredmények a későbbi kötetekben (1926-ban és 1928-ban) is megtalálhatók, amelyek arra utalnak, hogy a magyar antropológiai vizsgálatok — nagy részben függetlenül az egyetemi tanszéktől — egy másik irányban, más intézmény keretei között tovább folytatódtak. Az eredmények megismerését az is elősegítette, hogy az újonnan megjelent antropológiai folyóiratban azokat nemcsak magyar, hanem idegen nyelven is publikálták, sőt voltak olyan cikkek, melyek csak idegen nyelven jelentek meg (BARTUCZ 1923, DÚS 1923).

A huszas években tehát kezdett kirajzolódni a néprajz, a régészet és embertan együttműködésének a körvonala. Kétségtelen, hogy ebben elsősorban az játszott nagy szerepet, hogy 1924. február 16-án BARTUCZ a Néprajzi Múzeumban szakdíjnoki megbízást, 1926 júniusától pedig múzeumi őr (muzeológusi) kinevezést kapott (FARKAS 1985). Ez új fellendülést jelentett az antropológiának (24).

Nagyon jelentős volt BARTUCZ szakirodalmi tevékenysége, aki ebben a tíz évben 92 különböző cikket jelentetett meg, melyek vagy konkrét kutatási eredményekről számoltak be, vagy külföldi szerzők munkáit, külföldi kongresszusok tapasztalatait ismertették. Különösen fontosak voltak a pár soros beszámolók, melyek a külföldi antropológusok tevékenységéről, új intézetek létrejöttéről, személyi változásokról tudósítottak, mert biztosították az antropológiával foglalkozó hazai kutatóknak a világban folyó események gyors megismerését. De sokat tett BARTUCZ azért is, hogy az antropológia érdekességeit, új eredményeit a nagyközönséggel megismertesse. Nagyon sok napilapban jelent meg tudósítás a hazai embertan témaköréből, eseményeiről. Igyekezett rádöbenteni a közvéleményt arra is, hogy a magyar antropológia milyen nehéz helyzetben van, amit például a Néprajzi Múzeum költöztetésével kap-

15. kép. Bartucz Lajos Móra Ferencsel 1927-ben (Móra csokornyakkendővel)

csolatos és napilapokban megjelent tudósítások is bizonyítanak (KELLÉR 1925, LÁZÁR 1925, 107). Feltétlenül meg kell említsük, hogy már 1926-ban felemelte szavát a helytelen fajbiológiai nézet ellen, amikor a róla készült riport „Tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félremagyarázott fajvédelem szolgálatába állítani” címmel jelent meg a Magyar Hírlap-ban (109), vagy amikor kijelentette, hogy „Nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogy nincs indogermán vagy német rassz sem” (108).

Egy évvel azután 1928-ban, hogy MÉHELY fajbiológiai intézet létesítése érdekében cikket írt (MÉHELY 1927), BARTUCZ a „fajbiológiai” elmélet ellen emelt szót (78).

Folytatta MARTINOVICS-ék, II. RÁKÓCZI FERENC, BÉLA herceg, GÜL BABA és más híres személyiségek csontvázainak antropológiai vizsgálatát is.

Nyilvánvalóan ennek a széleskörű és nagy intenzitással végzett munkájának köszönhető, hogy lassan más munkahelyeken dolgozók is egyre inkább kezdenek bekapcsolódni a magyar antropológiai kutatásokba.

A huszas évek végén, 1929-ben kezdte az antropológiát aktívan művelni BALOGH BÉLA, aki 1890. január 3-án Kassán született, majd a budapesti tudományegyetemen tanult, ahol az 1907/1908-as tanév első félévében, mint elsőéves bölcsész hallgatta TÖRÖK előadásait. 1911-ben antropológiából egyetemi doktori szigorlatot tett (BALOGH 1911), 1914-ben természetrajz—földrajz szakos tanári diplomát kapott. Alig kezdte meg azonban tanári pályáját, amikor behívták katonának s az I. világháborúban a harctérre, majd hadifogságba került. Onnan 1918-ban tért vissza s ekkor kapott Szolnokon középiskolai tanári állást. Már 1923-ban megjelent első rövid ismertetése a Broken Hill-i koponyáról (BALOGH 1923) s ettől kezdve rendszeresen publikált. A természetrajzi szertár mellett csakhamar kis antropológiai laboratóriumot hozott létre és 1929-ben megkezdte a középiskolás tanulók rendszeres embertani vizsgálatát és mérését (BARTUCZ 1948, BALOGH 1931).

1926-ban adták ki LAMBRECHT KÁLMÁN „Az ősemlék” című könyvét (LAMBRECHT 1931), amely népszerű stílusban foglalta össze korának ismeretei alapján az eredetünkre vonatkozó elképzeléseket. Ez a munka 1931-ben már harmadik kiadását érte meg, ami népszerűségét bizonyítja. Nagyon jó szolgálatot tett az emberréválás megismertetésében, de a „szegedi majompör” felidézésével annak nehézségeire is rámutatott. Ezen túlmenően hites bizonyítékot szolgáltat arra, hogy MÓRA a magyar antropológia terén milyen értékes tevékenységet folytatott már a huszas évek elején.

Az évszázad harmadik évtizedében tehát — mint láttuk — a magyar antropológia két, egymástól távolos irányban haladt: egyik a MÉHELY által „képviselt” tudománytalannak bizonyult irány, a másik a TÖRÖK tanítványai — BARTUCZ, HILLEBRAND, BALOGH, LAMBRECHT — által megvalósított természettudományos ismereteken nyugvó irány volt. A sors szeszélye folytán az első kapott intézményes jogot az egyetemen, a másik harcolt azért, hogy egyáltalában helye legyen. Bár ez a küzdelem sok energiát vett el az embertani ismeretek oktatásától, a kutatástól, arra mégis jó volt, hogy a Néprajzi Múzeum keretén belül lehetőséget teremtett a hazai antropológia műveléséhez s ezáltal újabb hely teremtődött a hazai kutatás számára. Más kérdés, hogy ha 1930-ban nem következik be MÉHELY nyugdíjaztatása, vajon az egyre erősödő faszálódás hatására mivé vált volna a harmincas években a hazai embertan. Szerencsére azonban a „fajbiológia” elvesztette intézményes pozícióját s egy újabb korszak kezdődhetett a magyar antropológia történetében, mely sok tekintetben az utána következő időszak meghatározójává vált.

Kedves Lajosom,
Tudja feritől a pikareszkus kapom az éreztetés,
hogy kedden i. e. a 11-es 11óra felé - Pestnél 1/2 8
közül melles - ide érkezett az egyre megújuló rekonstrukció
váltó szőregi ásatásnak megkezdésére. Ha kedves és
lehet és mindenképpen van, keress vele. Tudom, hogy 1915
szükségként van lépései a keretében, ha egyszer

16. kép. Móra Ferenc levele Bartucz Lajosnak a szőregi bronzkori ásatással kapcsolatban

Az újabb fejlődés lehetőségei 1931-től 1940-ig

A magyar antropológia szempontjából kétségtelenül rendkívül fontos eseménynek számított MÉHELY távozása a budapesti tanszék éléről.

1931-ben BARTUCZ újabb megbízást kapott az egyetemi előadások tartására, hatásköre azonban gyakorlatilag nem volt, és a tanszék fejlesztésére sem volt lehetősége, így az elkövetkezendő 10 év alatt a fiatalabb antropológus generáció nevelésére fordított nagyobb figyelmet (39).

Az 1932/1933-as tanévtől kezdve az 1938/1939. tanévvel bezárólag a budapesti tanszék helyettes igazgatója PAÁL ÁRPÁD, a neves növényfiziológus lett (9). Személyében a tanszék élére ismét nem antropológus szakember került. Megbízott előadói minőségben BARTUCZ tartotta az előadásokat (6). Mellette az 1932/1933. tanévtől az 1938/1939. tanévig bezárólag MALÁN tanársegédként működött. Az 1935/1936. tanévtől ugyancsak az említett időszak végéig LIPP IMRE, 1936/1937-ben STEIN ERZSÉBET, 1937 és 1939 között ALLODIATORIS IRMA voltak díjaztan gyakornokok (9). Az 1930/1931-es és 1937/1938-as tanév között 651-en hallgattak antropológiai előadásokat, ami az előző időszakhoz képest jelentős emelkedésnek számít (9). A nagylétszámú hallgatóság közül később számosan — ha nem is az antropológia területén — jelentős tudóssokká váltak. Közülük említhetjük a geográfus KORPÁS EMIL, LÁNG SÁNDOR, a zoológus WOJNÁROVICH ELEK, KASZAB ZOLTÁN, a botanikus FRENYÓ VILMOS, SÁRKÁNY SÁNDOR, a művésztörténész KÁDÁR ZOLTÁN nevét (5). A mi szempontunkból azonban sokkal fontosabb, hogy több olyan hallgató szerzett ebben az időszakban antropológiai

alapképzettséget, akik később az antropológia segédtudományaként felfogható tudományterületen dolgoztak vagy dolgoznak jelenleg is. Így a később néprajzkutatóvá vált GUNDA BÉLA, TÁBORI GYÖRGY, a történész GYÖRFFY ISTVÁN és a régészek közül KAPOSVÁRI GYULA, PATAY PÁL látogatták több tanéven keresztül az antropológiai előadásokat. Az 1933/1934-es tanévtől kezdve a később antropológusként működő LIPTÁK PÁL, ALLODIATORIS, LIPP, STEIN, az 1934/1935-ös tanévtől KURZENREITER (NEMESKÉRI) JÁNOS, FEHÉR MIKLÓS, BOTTYÁN OLGA voltak hosszú ideig BARTUCZ előadásainak hallgatói (3, 5, NEMESKÉRI 1975). Lényegében tehát egy nagyon nehéz időszakot követően a budapesti Embertani Tanszék ismét a szakember-utánpótlás és az antropológiai kutatások egyik helyévé vált.

A tíz év alatt öt egyetemi doktori értekezés készült (153, 154, 155, 156, 157), kettő az Árpád-kori leletek feldolgozásához kapcsolódott (STEIN, 1935, ALLODIATORIS 1937), egy az arckoponya variációival foglalkozott (FEHÉR 1937), kettő az élő magyarság vizsgálatán alapult (NEMESKÉRI 1938, LIPP 1938). 1937-ben (NEMESKÉRI 1968), más adat szerint 1938-ban (9) habilitálta a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem MALÁN MIHÁLY-t „A fajanthropologia és eugénica” magántanárává.

BALOGH BÉLA a debreceni egyetemen 1934-ben nyert magántanári képesítést s 1937-től megbízták ugyanott az embertan oktatásával (BARTUCZ 1948). Ezen az egyetemen csak 1950-ben alakult meg az Embertani Tanszék (NEMESKÉRI 1968), amelynek vezetője MALÁN lett.

1936-ban BARTUCZ-ot kinevezték a Néprajzi Múzeum megbízott igazgatójává, 1938-ban pedig múzeumigazgatónak (FARKAS 1985). Az ásatásokból származó leletek gyűjtését az 1930-as évek közepén a főváros vezetése is segítette azzal, hogy megbízta a budapesti Embertani Intézetet a leletek megvizsgálásával, elrendelte a leletek bejelentését (10) és ehhez anyagi támogatást is biztosított (11).

Az antropológiai kutatások ezekben az években már meglehetősen sokrétűek voltak. Intenzíven megkezdődtek az elemi és középiskolás tanulók korszerű testnövekedési vizsgálatai, melyeket a fővárosban MALÁN és BRAUNHOFFNER JENŐ (MALÁN 1934, BRAUNHOFFNER 1930, 1934), vidéken VÉLI GYÖRGY, BALOGH és NEUBER EDE végeztek (BALOGH 1931, NEUBER 1933). Ezek egy része összefüggött az iskolai testneveléssel és a később kifejlődött sportantropológiai kutatások kezdetét jelentette (MALÁN 1934, 1936). Debrecenben NEUBER az egyetemi hallgatók rendszeres mérését végezte (NEUBER 1936), de a hazai alkattani vizsgálatok kezdete is erre az időszakra esik (NÉMETH 1935—36, BUDAY 1934).

NEMESKÉRI és LIPP etnikai vizsgálatai (NEMESKÉRI 1938, LIPP 1938) után az élő magyarság antropológiai tanulmányozása egyre inkább előtérbe került (MALÁN 1947) s 1939-ben NEMESKÉRI vezetésével megkezdődött az ivádi izolátum komplex kutatása (ACSÁDI—CSIZMADIA—LIPTÁK—NEMESKÉRI—TARNÓCZY 1953), amely a felszabadulás után is folytatódott.

1932-ben megtalálták az első magyarországi ősemberleletet a Bükk hegységben (Subalyuk barlang), melyről rövid idő alatt BARTUCZ számolt be (BARTUCZ 1934).

Tovább folytatódott az ásatásokból előkerült leletek vizsgálata. A 30-as évek vége felé tárták fel a székesfehérvári bazilika helyén azokat a csontvázakat, amelyeket az Árpád-házi királyokkal hoztak kapcsolatba.

Ezek a kutatások tették lehetővé, hogy 1938-ban BARTUCZ „A magyar ember” című munkájában összefoglalhatta mindazokat az ismereteket, amelyeket addig az élő magyarságra és a feltárt leletekre vonatkozóan a hazai antropológusok megállá-

pítottak (BARTUCZ 1938). Ugyancsak BARTUCZ jelentette meg 1940-ben „Fajkérdés fajkutatás” című munkáját, mely nemcsak módszertani kérdéseket tartalmazott, hanem érintette az antropológia minden területét, az ember eredetéről és az egész emberiség rasszbeli tagolódásáról is képet adott. Ebben írta: „A legújabb emberörökléstan kutatások szintén azt bizonyítják, hogy az emberiség gén-állományában egész sereg olyan öröklődő tulajdonság van képviselve, amelyek a rasszokon túl, az egész emberiségben közősek, az összes állatokétól különböznek s az emberi alakkör ősi egységességére vallanak” (BARTUCZ 1940). BARTUCZ ezzel egyértelműen állást foglalt az emberiség faji egysége mellett mindazokkal szemben, akik kreált elmélettel a „fajbiológia” hirdetésével igyekeztek az emberiség megosztottságát elhitetni.

1940. október 19-én a Szegedi Tudományegyetemen Embertani Intézetet létesítettek, amelynek vezetője egyetemi nyilvános rendes tanári minőségben BARTUCZ lett. Ő még ugyanebben az évben megszervezte az Alföldi Tudományos Intézetet, melynek célkitűzése a Dél-Alföld természeti és néprajzi kincseinek, köztük az antropológiai értékeknek a tudományos feldolgozása volt (FARKAS 1985).

Ugyancsak 1940-ben alakult a kolozsvári tudományegyetemen Embertani Intézet, melynek vezetésével MALÁN-t bízták meg egyetemi tanári minőségben (178), aki rövid idő alatt kitűnően felszerelt intézetet szervezett (166). Célul tűzte ki a székelység embertani vizsgálatát. A vizsgálati programban nemcsak a szokásos metrikus és leíró jellegek szerepeltek, hanem a családfák vizsgálata alapján lehetőségessé vált az örökléstan értékelés is (MALÁN 1947). Ez az intézet az Alföldre is kiterjesztette érdeklődését és néhány év alatt nagyon jelentős számú egyén vizsgálatát végezték el.

A 20. század negyedik évtizedében tehát ismét bővült az antropológiai kutatások és oktatás lehetősége Magyarországon, néhány olyan fiatal szakember kapott antropológiai szakképzést, akik az elkövetkezendő évtizedekben a hazai kutatások meghatározó egyéniségeivé váltak (NEMESKÉRI, LIPTÁK, FEHÉR). Nem utolsósorban sikerült kivédeni annak a helytelen irányzatnak a nagyobb befolyását, amely — ha MÉHELY elgondolása szerint fejlődött volna — lehet, hogy teljesen visszavetette volna a magyar antropológia fejlődését.

A magyar antropológia helyzete 1940—1945 között

A negyvenes évek elején tehát önálló intézményként működtek a szegedi és kolozsvári egyetemeken az embertani tanszékek, gyakorlatilag létezett a budapesti Embertani Intézet is és a Néprajzi Múzeumban egy gyűjtemény megalapozása révén kibontakoztak az embertani múzeum létrehozásának lehetőségei.

Az 1940/1942-es tanévben a budapesti tanszék vezetésével ENTZ GÉZÁ-t bízták meg, akit az 1943/1944, és 1944/1945-ös tanévekben PAPP KÁROLY geológus professzor váltott fel ebben a minőségben (3). Az 1940/41-es tanév első félévében az előadásokat még BARTUCZ tartotta, de Szegedre való kinevezése miatt az elkövetkezendő években új oktatók kerültek a tanszékre. Így 1940-től tanársegédként FEHÉR, aki aztán hosszú ideig volt a tanszék munkatársa és aki származásmegállapítási vizsgálatokkal foglalkozott. „Szünetelő tanszéket ellátó megbízott előadói” minőségben HILLEBRAND és KADIĆ tartották még az előadásokat (3, 4). A hallgatók közül a későbbiek során BOTTYÁN OLGA végzett antropológiai kutatásokat (4), a híres egyéniségek közül említhetjük ABA NOVÁK VILMOS-t (3).

A kutatások ebben az időszakban főként az ásatási leletek feldolgozására, az élő magyarság megismerésére irányultak és kissé háttérbe szorult a gyermekek testnövekedésének tanulmányozása. Ugyanakkor bővült azoknak a száma, akik jóllehet nem antropológiai intézetben dolgoztak, mégis jelentős volumenű kutatást végeztek. Ez utóbbiak tevékenysége elsősorban a vércsoport vizsgálatokra irányult és ROSZTÓCZY ERNŐ, valamint JENEI A. nevéhez fűződik (MALÁN 1947).

BUDAY LÁSZLÓ 1943-ban jelentette meg „Orvosi alkattan” című munkáját (BUDAY 1943), amely nemcsak az antropológiai módszerekről, hanem az alkat és a betegségek kapcsolatáról is nagyon jó áttekintést nyújtott. Talán ez tekinthető az első alkalmazott antropológiai könyvnek hazánkban.

Mint minden más tudomány fejlődését, így az antropológiáét is nagymértékben befolyásolta a második világháború eseménysorozata, amelynek befejeződésével a magyar antropológia előtt újabb lehetőségek teremtődtek.

Összefoglalás

A magyar antropológia történetének áttekintése után megállapíthatjuk, hogy ez a tudomány Magyarországon már nagyon korán igyekezett felzárkózni a külföldi színvonalhoz. A kezdeti időszak nehézségeit követően reménykeltő fejlődés bontakozott ki, amelynek fő irányítója TÖRÖK AURÉL volt. A század elején — jóllehet tehetséges tanítványaiban adva volt a szaktudomány továbbfejlesztésének lehetősége — korai haláluk bénítólag hatott a magyar antropológia további alakulására.

TÖRÖK tanítványai közül BARTUCZ LAJOS vette át a szervezés, irányítás, az utánpótlásnevelés feladatát, melyet közel 40 évig egyedül kellett megoldania.

Kétségtelenül visszavetette tudományunkat az első világháborút követően jelentkező „fajbiológiai” irányzat, melyet szerencsére sikerült semlegesíteni.

A harmincas évek közepe táján új generáció nevelődött ki, mely a további évtizedekben részben a korábbi eredményeket meg tudta őrizni, részben képes volt arra, hogy az antropológia modernebb irányzatait megértve, újítani tudjon és olyan területekre is kiterjessze a kutatásokat, melyek biztosították a magyar antropológia európai színvonalra való felfejlődését.

A mai magyar antropológusok feladata ezt a hagyományt tovább ápolni és fokozott felelősséget kell érezzenek tudományuk jövője iránt. Szolgáljon számukra tanulságul ez a történeti áttekintés, mely igyekezett az objektivitás szem előtt tartásával nem csupán az eredményeket, hanem a fejlődést gátló tényezőket is bemutatni.

IRODALOM

- Acsádi György—Csizmadia Andor—Lipták Pál—Nemeskéri János—Tarnóczy Tamás*
1953 Az ivádi embertani kutatások. I. MTA Biol. Oszt. Közl. 2. 137—243.
- Allodiatoris Irma*
1937 Adatok az árpádkori alföldi magyarság anthropológiájához. Budapest. 60 old.
1958 A Kárpát-medence antropológiai bibliográfiája. Akadémiai Kiadó. Budapest. 183 old.
- Ágh Attila*
1965 Marxizmus és antropológia. Valóság. 8. 11. sz. 42—57.
- Ballai Károly*
1923 A magyar gyermek testi kifejlődése. I. Matyó fiúk. Antropológiai Füzetek. 1. 36—43
- Balogh Béla*
1911 Adatok a lapockacsont méreti vizsgálatához. Budapest. 47 old.
1923 A Broken Hill-i koponya. Antropológiai Füzetek. 1. 92—94.
1931 Jelentés tanulokon végzett szomatoszkoپیai, szomatometriai és fiziológiai vizsgálatokról. A szolnoki Verseghy Ferenc reálgimnázium 1930—1931. évi Értesítője. 3—15.

Balogh Pál

1902 A népfajok Magyarországon. M. kir. Vallás- és Közokt. Min. kiadása. Budapest. 1113 old.

Bartucz Lajos

1908 A csontos orr négy fő vonalmérete törvényszerűségének és correlációjának vizsgálata 3000 magyar koponyánál. Budapest. 63 old.

1923 A hazai embertan múltja és a jövő feladatai. Antropológiai Füzetek. 1. 53—58.

1923a Über die Anthropologie der Ungaren aus der Umgebung des Balaton-Sees. Antropológiai Füzetek. 1. 61—71.

1934 A neandervölgyi ősember első magyarországi csontváza. Magy. Orv. Termvizsg. 12. Vándorgyűlésének munkái. 140—146.

1937 Die Anthropologie in Ungarn. Zsch. für Rassenkunde. 6. 254—255.

1938 A magyar ember. A magyarság antropológiája. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. Budapest. 509 old.

1940 Fajkérdés fajkutató. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda kiadása. Budapest. 322 old.

1942 A „kraniológia pesti reformátora”. Tud. Közl. 74. 33—40.

1948 + Dr. Balogh Béla 1890—1947. Alföldi Tud. Gyűjtemény (Az Alföldi Tudományos Intézet Évkönyve) II. 1946—1947. Szeged. 329—332.

1954 Embertan. IV. éves biológia—kémia szakos hallgatók részére. Felsőoktatási Jegyzetellátó Váll. Budapest. 378 old.

1957 A magyar antropológia múltja és szakosztályunk jövő feladatai. Anthropol. Közl. 4. 3—13.

1958 A magyar régészet és embertan kapcsolatának megszületése 80 év előtt. Anthropol. Közl. 1. 71—79.

1962 Dr. Török Aurél élete és működése. Anthropol. Közl. 6. 67—75.

1964 Világnézeti viták és egyéb tényezők a budapesti embertani tanszék felállításának hátterében 85 év előtt. Anthropol. Közl. 8. 51—68.

Braunhoffner Jenő

1930 Az 1929. évi május havában Budapest székesfőváros községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. Népegészségügy. 11. 986—997.

1934 Az 1934. év május havában Budapest székesfőváros községi elemi iskoláiban végzett testhossz- és testsúlymérések eredménye. Iskola és Egészség. 2. 68—75.

Buday László

1934 Serdülés és alkat. Iskola és Egészség. 2. 1—10.

1943 Orvosi alkattan. Cegléd. 414 old.

Darwin, Charles

1884 Az ember származása. I—II. kötet. Atheneum Nyomda kiadása. Termtud. Társ. Budapest.

Dús Ferenc

1923 Deux cranes néolithiques sibériens. Antropológiai Füzetek. 1. 72—78.

Farkas Gyula

1966 In memoriam Prof. Dr. Lajos Bartucz. Acta Biol. Szeged. 12. 1—16.

1985 Lajos Bartucz, the outstanding personality of Hungarian anthropology (Commemoration on the centenary of his birth). Acta Biol. Szeged. 31. 3—8.

Farkas Gyula—Végh Gyula

1966 Filozófia vagy saktudomány az antropológia? Valóság. 9. 50—59.

Fehér Miklós

1937 Az ember járomcsontjának varratrendellenességei. Budapest. 46 old.

Gstettner Katalin

1915 Rendellenességek a nyakszirtipikkely felső részén. Schwarz nyomda. Budapest. 88 old.

Hajóss József

1912 Az ősember a modern tudomány világtításában. Budapest. 427 old.

Herman Ottó

1902 A magyar nép arcza és jelleme. Budapest. Termtud. Társ. kiadása. 212 old.

Hillebrand Jenő

1923 A bodrogkeresztúri ásatásokról. Antropológiai Füzetek. 1. 12—15, 59—60.

Hunfalvy Pál

1876 Magyarország ethnográphiaja. Budapest. 544 old.

Jankó János

1900 Magyar típusok. MNM Népr. Oszt. kiadványa. Budapest.

Kellér Andor

1925 Nyolcszáz koponyával végig a városon. Világ. január 13

Kenyeres Ágnes (főszerk.)

1969 Magyar életrajzi lexikon. 2. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 62, 184, 335, 898.

- Kósa László—Keve András—Farkas Gyula* (főszerk.; Ortutay Gyula)
1971 A múlt magyar tudósai. Akadémiai kiadó. Budapest. 125—171.
- Kubáss Mariann*
1915 A prognathia mint nemi jelleg. Budapest. 32 old.
- Lambrecht Kálmán*
1931 Az ősemler. Dante kiadás. Budapest. 3. kiadás. 380 old.
- Lázár István*
1925 A háromezeresztendő halott. Költöztetik a Néprajzi Múzeumot. Tudósok, mint tehervivők. A Nép. február 15.
- Lenhossék József*
1875 Az emberi koponyaisme. Cranioscopia. 176 old.
- Lenhossék Mihály*
1915 Az ember helye a természetben. Franklin Társulat kiadása. Budapest. 130 old.
- Lipp Imre*
1938 A sárréti magyarság anthropológiája. Debrecen. 45 old.
- Lipták Pál*
1968 Megemlékezés Jankó Jánosról. Anthropol. Köz. 12. 83—85.
1969 Embertan és emberszármazástan. Tankönyvkiadó. Budapest. 284 old.
- Malán Mihály*
1929 Adatok a lengyeli őstelep neolitikus lakóinak antropológiájához. Budapest. 24 old.
1934 A 11—14 éves fiúk és lányok testi fejlődése és testnevelésének biológiai alapjai. Testnevelés. 7. 1—12.
1934a A budapesti tanoncok testfejlődése. Pécs. 8 old.
1936 Mindennapi iskolai testgyakorlás és testfejlődés. Testnevelés. 9. 2—27.
1947 Az élő magyarság embertani kutatása. In: Magyar Népkutatás kézikönyve. Budapest. 3—36.
- Majláth Béla*
1874 Tanulmányok az ember eredetének történetéből. Arch. Köz. 9. 2. füz. 1—36.
- Martin, Rudolf*
1928 Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag. Jena.
- Martin, Rudolf—Saller, Karl*
1956 Lehrbuch der Anthropologie in systematischer Darstellung. Bd. 1. Gustav Fischer Verlag. Stuttgart. 8.
- Méhely Lajos*
1927 Állítsunk fel magyar fajbiológiai intézetet. Held Nyomda. Budapest. 18 old.
- Nánásy László*
1914 Adatok az ember medencecsontjának alak- és mérettani sajátságaihoz. Attila nyomda. Budapest. 58 old.
- Nemeskéri János*
1938 Adatok a hajdúk antropológiájához. Antropológiai Füzetek. 4. 54 old.
1968 Malán Mihály 1900—1968. Anthropol. Köz. 12. 197—198.
1975 Fehér Miklós 1914—1975. Anthropol. Köz. 19. 59—60.
- Németh László*
1935—36 Alkati vizsgálatok az 1935—36. tanévben. Iskola és egészség. 3. 52—56.
- Neuber Ede*
1933 A debreceni I. oszt. elemi iskolás tanulók átvizsgálása egészségügyi szempontból az 1931/32. tanévben. Orvosi Hetilap. 77. 440—444.
1936 A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem I. éves hallgatóinak átvizsgálásáról egészségügyi szempontból. Orvosi Hetilap. 80. 189—191.
- Ortutay Gyula* (főszerk.)
1979 Magyar Néprajzi Lexikon. 2. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 659.
1981 Magyar Néprajzi Lexikon. 4. kötet. Akadémiai kiadó. Budapest. 173—174.
- Rapaics Raymund*
1928 Véglegesen megdőlt Méhely tanár „fajbiológiai” elmélete. Magyarország. április 27.
1953 A magyar biológia története. Akadémiai kiadó. Budapest. 165, 170—172.
- Riedl Gusztáv*
1913 Adatok az ember keresztcsontjának alak- és mérettanához. Lajszky nyomda. Esztergom. 54 old.
- Rónay Jácint*
1864 Fajkeletkezés. Az emberek helye a természetben és régisége. Pest. 2. kiadás. 249 old.
1868 Az ősemler haladása. Székfoglaló értekezés. Pest. 10 old.

Sebestyén Gyula

1893 Székfoglaló — foglalo nélkül. Pesti Napló. június 20.

Stein Erzsébet

1935 A pusztaszeri Árpádkori lelet antropológiai vizsgálata. Budapest. 42 old.

Szinnyei József

1894 Magyar írók élete és munkái. III. k. Budapest. 531—532.

Topinard, Paul

1881 Az anthropologia kézikönyve. Budapest. 768 old.

Tömösváry Lajos

1886 A hazai antropológia ügyében. Földr. Közlem. 14. 85—90.

Török Aurél

1882 Antropológiai Füzetek I. Franklin Társulat kiadása. Budapest. 312 old.

Zsigovits Edit

1964 Az antropológus régi kultúrák történetét kutatja. Beszélgetés Bartucz Lajossal. Magyar Nemzet, október 25. 8.

JEGYZETEK

Az Ms jelzésű forrásmunkák (Bartucz Lajos hagyatéka) megtalálhatók a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában

(1) Ms.4000/52.	(2) Ms.4000/54	(3) Ms.4000/57
(4) Ms.4000/63.	(5) Ms.4000/65	(6) Ms.4001/47
(7) Ms.4001/130	(8) Ms.4001/131	(9) Ms.4001/132
(10) Ms.4001/134	(11) Ms.4001/135	(12) Ms.4001/136
(13) Ms.4001/163	(14) Ms.4001/164	(15) Ms.4001/166
(16) Ms.4001/167	(17) Ms.4007/9	(18) Ms.4007/17
(19) Ms.4007/20	(20) Ms.4007/23	(21) Ms.4050/3
(22) Ms.4050/4	(23) Ms.4050/5	(24) Ms.4050/11
(25) Ms.4084/85	(26) Ms.4084/86	(27) Ms.4084/88
(28) Ms.4084/90	(29) Ms.4084/93	(30) Ms.4084/95
(31) Ms.4084/97	(32) Ms.4084/98	(33) Ms.4084/99
(34) Ms.4084/101	(35) Ms.4084/102	(36) Ms.4085/5
(37) Ms.4085/7	(38) Ms.4085/10	(39) Ms.4085/20
(40) Ms.4085/43	(41) Ms.4085/44	(42) Ms.4085/49
(43) Ms.4085/51	(44) Ms.4085/52	(45) Ms.4085/57
(46) Ms.4085/58	(47) Ms.4085/59	(48) Ms.4085/64
(49) Ms.4085/81	(50) Ms.4085/87	(51) Ms.4085/89
(52) Ms.4085/91	(53) Ms.4085/93	(54) Ms.4085/94
(55) Ms.4085/99	(56) Ms.4085/109	(57) Ms.4085/1—30
(58) Ms.4086/18	(59) Ms.4085/23	(60) Ms.4086/28
(61) Ms.4086/38	(62) Ms.4086/40	(63) Ms.4088/1—47
(64) Ms.4088/7	(65) Ms.4088/16	(66) Ms.4088/18
(67) Ms.4088/21	(68) Ms.4088/39	(69) Ms.4090/57
(70) Ms.4090/58	(71) Ms.4092/1—4	(72) Ms.4092/5—14
(73) Ms.4093/223	(74) Ms.4093/383	(75) Ms.4093/386
(76) Ms.4093/383	(77) Ms.4094/62	(78) Ms.4094/64
(79) Ms.4094/285	(80) Ms.4094/286	(81) Ms.4094/287
(82) Ms.4095	(83) Ms.4095	

A (84)-től (106)-ig számozott hivatkozások a MTA Könyvtárában, Bartucz Lajos hagyatékában külön nem számozott levéltári anyagra utalnak.

- (107) Esti Kurir. 1925. február 14. Nincs hajlék a túlsúfolt Nemzeti Múzeum áthelyezéséhez. Nap-számosmunkát végeznek híres egyetemi tanárok a Néprajzi Múzeum költöztetésénél.
- (108) Magyar Hírlap. 1927. december 13. „Nincs magyar típus és magyar faj, mint ahogy nincs indogermán vagy német rassz sem” — mondja dr. Bartucz Lajos egyetemi tanár.
- (109) Magyar Hírlap. 1926. október 14. Tudományos kutatásokat nem szabad a politika és a félre-magyarázott fajvédelem szolgálatába állítani.

Die Geschichte der Anthropologie in Ungarn von den Anfängen bis 1945

Gyula Farkas

In der Einleitung des Aufsatzes wird darauf hingewiesen, unter welchen Umständen sich die naturwissenschaftliche Anthropologie, von der philosophischen schon abgelöst, in der Mitte des vergangenen Jahrhunderts herausbildete. Danach werden diejenigen Bestrebungen charakterisiert, die der Entstehung der ungarischen Anthropologie eigentlich vorangingen. In dieser Hinsicht ist die wissenschaftliche Tätigkeit von György Fejér besonders hervorzuheben, der 1807 sein Buch über die Anthropologie in ungarischer Sprache veröffentlichte. Die institutionelle Entstehung der ungarischen Anthropologie in der zweiten Hälfte des vergangenen Jahrhunderts ist vor allem mit der Tätigkeit der beiden Archäologen Flóris Römer und Jácint Rónay zu verbinden. Der VIII. Internationale Kongress für Urgeschichte und Anthropologie in Budapest 1876 spielte aber auch eine entscheidende Rolle dabei. Von Mihály Lenhossék und József Kőrösi wurden schon hier anthropologische Vorlesungen gehalten.

1873 entwarf Samuel Scheiber die Grundrisse zur Entfaltung der Anthropologie in Ungarn. Das erste ungarische Institut für Anthropologie wurde endlich an der Péter Pázmány Universität in Budapest 1881 errichtet. Der Institutsleiter war zur Zeit der Professor der Medizin aus Kolozsvár (Klausenburg) Aurél Török. Im Aufsatz wird die wissenschaftliche Laufbahn des Professors von der Gründung des Instituts bis zu seinem Tode im Jahre 1912 dargestellt. Anhand der Handschriften im Archiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften werden diejenigen Ereignisse rekonstruiert, die mit der Tätigkeit von Aurél Török zu verbinden sind. Mit der Hilfe dieser Dokumente können mehrere Fragen erklärt werden: wie seine Ausbildung zu einem Anthropologen verlief, in welcher Weise und mit welchen Ergebnissen er seine pädagogische und wissenschaftliche Bestrebungen ausüben konnte, und zuletzt wie er mit sich selber in Konflikt geriet und wurde „der Reformator der Kraniologie in Budapest“.

Im Aufsatz werden die bekanntesten Schüler von Aurél Török aufgezählt, z.B. die Ethnographen János Jankó und Károly Pápay sowie auch diejenigen, die später auf anderem Fachgebiet tätig waren, bzw. die die ersten Dissertationen in dem Themenkreis Anthropologie schrieben. Zuletzt wird die Tätigkeit von Lajos Bartucz ausführlich behandelt, der nach dem Tode von Aurél Török die Entwicklung der ungarischen Anthropologie förderte.

In den Jahren 1912—1919 bestand schon die Möglichkeit der Weiterentwicklung der Anthropologie in Ungarn, aber es konnte nicht realisiert werden. Die sehr kritischen Jahre von 1920 bis 1930 werden auch eingehend analysiert. Nach dem Tode von Aurél Török bis 1959 wurde der Lehrstuhl für Anthropologie in Budapest von verschiedenen Wissenschaftlern, aber von keinem Anthropologen geleitet.

Unter den Institutsleitern spielte der Zoologe Lajos Méhely eine ausdrücklich negative Rolle in diesen Jahren. Er versuchte nämlich die biologische Lehre von den Menschenrassen in die ungarische Anthropologie hineinzuführen. Diese Bestrebung wurde vor allem durch die Tätigkeit von Lajos Bartucz verhindert, der in dem Museum für Ethnographie anthropologische Untersuchungen vom heutigen Sinn durchgeführt hat.

Die Jahre zwischen 1931 und 1940 bedeuten eine weitere Entwicklungsphase, in der zahlreiche Spezialisten der Anthropologie ausgebildet wurden, wie u.e. Mihály Malán, János Nemeskéri, Pál Lipták und Miklós Fehér. Am Ende dieser Periode wurde in Szeged 1940 der Lehrstuhl für Anthropologie gegründet, dessen Leitung Lajos Bartucz übernahm.

In den Jahren 1940—1945 wurde die Entwicklung der ungarischen Anthropologie durch die Kriegsereignisse stark gehindert, die eigentliche Entfaltung begann erst nach 1945. Erst jetzt konnten die Absichten von Aurél Török verwirklicht werden: in der Abteilung für Anthropologie des Naturwissenschaftlichen Museums wurde eine anthropologische Sammlung gegründet, in Budapest, Szeged und Debrecen Lehrstühle an den Universitäten aufgestellt, das Fachbereich hatte schon eine eigene Zeitschrift unter dem Titel Anthropologische Mitteilungen (Anthropologiai Közlemények), im Rahmen der Ungarischen Gesellschaft für Biologie wurde eine Sektion, und an der Ungarischen Akademie der Wissenschaften eine Kommission für Anthropologie gegründet.

Im Aufsatz wird die Geschichte der ungarischen Anthropologie von den Anfängen bis 1945 ausführlich dargestellt, und damit auch diejenigen Hauptzüge der Vorgeschichte analysiert, die Entwicklung nach dem zweiten Weltkriege genau erklären können.

Der Aufsatz wird durch ein Literaturverzeichnis und Berufungen auf die Dokumente im Archiv der Ungarischen Akademie der Wissenschaften ergänzt.

Néprajz

A táplálkozáshoz fűződő hiedelmek nyoma Szentesen

SZÚCS JUDIT

(Csongrád, Múzeum)

A századforduló és a század első fele táplálkozásával összefüggő szentesi hiedelmeket, szokásokat rendszereztünk az alábbiakban. Az anyagot 1977—81-ben, katolikus és református felekezetű, földművelő népességtől gyűjtöttük.

A növényi alapanyagok és azokból készült ételek hiedelmei

A búza, a gabona betakarítása közben a gabonadémonra utaló fordulatokat is használtak, ahogyan azt Papp Imre leírta. „Megzavarta a nyomtatás rendjét... a hirtelen jött nyári zivatar vagy zápor. Ennek jöttét látva, ha nem érkeztek idejében kitakarítani a beágyazott gabonát a szérú szélére, akkor bizony meg lett fogva a „medve”, és aztán a szérúben bennázott ágyásnak a szérúból való kitakarítását nevezték „medvenyúzás”-nak, majd ha ezt az „ázott gatz” a jobb idő jöttével újból beterítették a szérúbe száradni, vagy netalán ha a szérú szélén száríttatták, akkor mondták, hogy „szárítjuk a medve bőrét”.¹

A *meg lett fogva a medve, a medvenyúzás, szárítjuk a medve bőrét* fordulatok az állat alakú gabonadémon elejtésének fázisait jelzik. A medvét fogtunk, medvét fog az ágyás szókapcsolatok szerepelnek a szlovákokkal érintkező területeken a nálunk is ismert gabonadémon alakjának jeleként.² A magyar adatok európai adatokkal összevethetők, rendszerezhetők; az állat alakú démonok „a gabona növekedésének, fejlődésének lettek a megtestesítői”, és azért kellett elpusztulniuk.³

Az ősi hitvilágra utaló képzet, szellem nyomát a szentesi népnyelvből Papp Imrén kívül a múlt század végéről Goldstein Vilmos gyűjtéséből idézhetünk: „Medvét fog a búza, ha az ágyásban megázik.”⁴ (Sajnos, az 1970-es évek végén, a 80-as évek elején a legidősebbek ajkán már nem találtuk a tárgyalt fordulatokat.)

A Kisér nevű városrész döntően katolikus népessége is hitte az apokrif hagyományokra visszamenő hiedelmet, hogy a *búzaszemen Krisztus képe* van.⁵

Nemcsak a takarás és nyomtatás függ külső hatalmaktól, hanem a *kenyér sütése* is, ennek megfelelően sok hiedelem alapú szokás is fűződik hozzá.⁶ Néhányat — a teljesség igénye nélkül — bemutatunk. „Ha *csíp* valaki a *tésztabú*, akkor még-

¹ Papp Imre 1955. 14. Az idézeteket a kéziratból szöveghűen adjuk.

² Dömötör Tekla 1981. 96.

³ Ujváry Zoltán 1964. 129., 137.

⁴ Goldstein Vilmos 1879. 331.

⁵ Bálint Sándor 1977. 77.

⁶ A magyarság néprajza 1933—37. II. 187., Kiss Lajos 1922. 86—90.

rontyák. Mán nálam idősebbek monták. Lēhettem ojan tizenkēt éves. Ęn sohasēm hittem benne.” (Erdeiné).

A *keresztvetés* az egyház által nem előirt alkalomként, egyben rontáselhárító gesztusként élő szokása⁷ katolikus családoknál általános volt, reformátusoknál előfordult. „Mikor *kemēncébe akarták* vetni, kērésztet vetettek az ajtajára. Ugyancsak *mikor kisült*, mēgmozdatták, akkor újra (ti. keresztet vetettek rá). Mēg mikor *mēg akarták szegni*, az ajjára kērésztēt, ad mēg a mindēnnapi kēnyerūnket (ti. kōzben ezt mondták).” (Kátainé, katolikus).

A gyerekeket intették, hogy *meg ne lōkjék* a kelesztésre letakart *tészttát*, mert visszaesik. Ennek racionális oka lehetett. „Mēg nē tuggyam, hogy *kēnyérrel a szādba mész pisálni*. Mer akkor nem lēsž jó a kēnyér.” (Szopkáné, Gránitz). Ennek az intelemnek viszont hiedelem-alapja lehetett.

Szólásként járta: „Ha karácsony locsog, a hūsvét mēg kopog, a *kēnyér kicsi és lapos lēsž*.” (Kátainé). Megfigyelés, tapasztalat útján is eljuthattak ilyen általánosításhoz.

A *halottnak kēnyérrel etetésére* is van adatunk. A 30-as években bálból hazatérő legény az eresz alatt *egy tányéron kēnyeret* talált. Megette. Másnap édesanyja kereste a kēnyeret, ugyanis a kevéssel azelőtt meghalt anyjának tette ki. De ez már csak szokásszerű cselekvés volt (Szűcs Imre közlése alapján).

A tésztták készítéséhez, fogyasztásához is fűződhetett több hiedelem; talán a lányok és a fiúk játékos *perectördelése* (Kátainé) és a *lakodalmi kulcsoskalács* (Csákék) is ilyen lehetett.

Ahogy „Európa számos népe kultikus célzatú sütemény evésével” ünnepli Luca napját,⁸ úgy Szentes katolikus lakói is. Szűcs Imre anyja — más kiséri asszonyhoz hasonlóan — ez alkalomból süttött *pogácsák egyikébe pénzt tett*, melyre az egyik gyerek talált rá nagy örömmel; baljós jelentése már nem volt. A Kiskunságban a lucagombócot és pogácsát a halál jövendölésére készítették⁹. Az utóbbi időszakra Szegeden is a szentesi példához hasonlóan elvesztette ezt a jelentését¹⁰.

A katolikusok karácsony szombatján *mákos tészttát* vagy *gubát* ettek, az új év első napján *lencsét* főztek: esetenként a reformátusok is, hogy sok pénzüik, illetve szerencsájük legyen¹¹. A szokás, az étel alkalomhoz kötött készítése, annak analógiás jelentése nélkül is élt.

Az állati eredetű nyersanyagokhoz, ételekhez fűződő hiedelmek

A *tej* a paraszti gazdaságban, családban fontos nyersanyag, áru és táplálék. Érthető módon a tehén fejhetőségét, a tej milyenségét és mennyiségét számontartották. Ha nem tudták fejni a tehenet, vagy használhatatlan tejet adott, véres volt a tej, akkor annak okát és a baj elhárításának módját keresték.¹²

A *tejbe késsel nyúlni, késsel kēnyeret aprítani* nem szabad, mert a *tehen teje véres lesz*¹³, ez az általános tiltás Szentesen még a közelmúltban is érvényes volt. A meg-

⁷ Magyar Néprajzi Lexikon 1980. III. 163. A keresztvetés szócikkből.

⁸ Bálint Sándor 1977. 75.

⁹ Tálasi István 1977. 295.

¹⁰ Bálint Sándor 1977. 75.

¹¹ A magyarság néprajza 1933—37. II. 188. „A halpikkely, a lencse, a köles, bab és mák a pénz szimbólikus előterjesztésére szolgál.”

¹² Cs. Pócs Éva 1961. A tejbabonát nem a tej táplálék voltával hozza kapcsolatba. Ennek ellene a táj- és település-monográfiák szokásához híven itt tárgyaljuk.

¹³ Tálasi István 1977. 302—303. Hasonló eljárás leírása.

rontott tehen tejét az ország más részein is ismert módon a szentesi katolikusok is vályúba öntötték, új ingvállat tettek bele. Ezt addig vágták baltával, míg oda nem ment a kapuba az, aki a rontást végezte (Agócsné)¹⁴ Ha a tehen véres tejet adott, a favályúba baltával kellett ütni, míg a tettes sírva nem kérte, hogy hagyja abba (Gránitz, vö. még a szövegmutatvánnyal). A harmadik változat szerint, ha elment a teje a tehennek, az istállóban a számlit verték söprűvel, miközben jajgatva jött, aki megrontotta a tehenet. (Józsa Erzsébetnek nagyanyja mondta el mint felsőréti, tési szokást.)

A vas, a fém ambivalenciáját mutatja, hogy rontó hatása is van, és a rontás feloldására is használható¹⁵, a gyűjtött három, tejrontást feloldó eljárásból kettőben is balta, vagyis fémtárgy a hatásos eszköz.

A tojás, a baromfi a gabonával, tejjel egyenértékű tápláléka és haszna a paraszti gazdaságnak. Érthető, hogy mágikus szertartások kapcsolódtak szaporaságukhoz, egészségükhöz. A református Erdőháti Nagy Antal mondta: „Nem gyakoroltunk ojan babonafélit. Nem. Csak annyi vót az összes, ha tyúkot ültettünk vagy libát, mán ludat, eszt csak kedden vagy péntékén. Ezeken a bizonyos napokon. Ennyi vót a babona.” Péntek az előírt napok között szerepel¹⁶, a „kedd asszonya” hatása már nem érvényesült¹⁷.

A tyúkok Luca napi megpiszkafázásának általános szokását ismerték, gyakorolták¹⁸. (Célja, hogy jól tojjanak a tyúkok.) *Tojást nem adtak el akármikor.* „Estefelé, naplēmēnt után mán nem... Most nincs. Gyere hónap!” (Nagy Bálintné). A magyar néphitben Róheim szerint a besötétedés kritikus időszak¹⁹.

Szentesre vonatkozóan Papp Imre feljegyezte, hogy „*Nem volt tanácsos csirkeketetés céljából tojást kiadni a házból, míg előbb maguk nem ültettek belőle, stb.*”²⁰

De nemcsak az alkalmatlan időben kiadott, eladott tojás, hanem az *elcserélt magliba* is szerencsétlen kimenetelű lehetett. „Énvelem történt a dolog, hogy elcseréltem maglibát. Asztán utánna nem lēt liba. Minden tojászba bele penészédēt. Hogy mivel rontyák mēg, nem tudom, mer nem rontottam soha.” (Agócsné).

A régi helyről új helyre költöző tanyások között a *baromfi-, tojás-rontás különböző módjait* gyakorolhatták (vö. még a szövegmutatvánnyal).

Az adatok egyaránt származnak református és katolikus környezetből.

Az állati származékokhoz fűződő hiedelmek

A magyarok kereszténység előtti hitvilágának nyomait a táltos alakjával jelölt hiedelmkörben dolgozta fel Diószegi Vilmos²¹.

A *disznóvér ivásában, a vér* — XX. századi változatában játékos, tréfás — *szétfröcskölésében* talán szintén a pogány magyarok hiedelmei fedezhetők fel. A disznóvér ivása Szentesen a bellérek, hentések szokásaként maradt fenn²². Csák Imre név nélkül emlékezett a szokásra, Kázmér József városi hentéseket, a Vass testvéreket emlegette. Szel Sándor a rokonságból ismert olyan bellért, aki disznóöléskor megitta

¹⁴ A magyarság néprajza 1933—37. II. 190., Ecsedi István 1933—35. 308.

¹⁵ A magyarság néprajza 1933—37. II. 297.

¹⁶ Magyar Néprajzi Lexikon 1977. I. 225—228. A baromfitartás szócikkből.

¹⁷ Magyar Néprajzi Lexikon 1980. III. 115. A kedd asszonya szócikk. Ezen a napon bizonyos munkákat tiltottak.

¹⁸ Papp Imre 1955. 26., Dömötör Tekla 1981. 100.

¹⁹ Róheim Géza 1925. 126—127.

²⁰ Papp Imre 1955. 26.

²¹ Diószegi Vilmos 1978.

²² A szokás közelmúltbeli létére Nyíri Antal hívta fel a figyelmemet. Ezúton is köszönöm.

a vért. A vér ivásának szokása Szentesen — úgy tűnik — a húszas évekig maradt fenn.

Mácsai Imréné sokfelé cselédeskedett lánykorában. Az egyik helyen a bellér mindig kért egy begrébe vért a cselédlányoktól. A frissen levágott *disznó szalonnájából* evett hozzá. Több hasonló, szóbeli adattal összevetve valószínű, hogy a friss szalonna evése a vér ivásánál későbbi és gyakoribb szokásként maradt fenn.

Papp Imre — a tőle megszokott pontossággal és részletességgel — ír a disznóvértnek a disznóöléskor történő szétfröcsköléséről. Az egyik a „Kóstojjad mán sógor!” címet viseli. Ez következik kivonatosan. Az egyik sógor „magához vette a gömböcbe szánt disznóvért, és így begréstül együtt bevitte a házba, majd ott meg így szólt a másik sógorhoz, miközben mán bele is markolt a kezivel a disznóvérbe. Kóstojjad mán sógor! — Evvel el is kezdte a kezivel a *vért a begréből* kifelé szedegetve a *sógor felé csapkodni*, mintha aszt a sógorral akarta vóna megkóstoltatni... a gömböcbe szánt disznóvérből jutott a házban levő ágyra, valamennyi bútordarabra.”²³

A másik történet „A rosszul sikerült származékok” címet viseli. Háttére, hogy az „1917 évre kelő télen” az ifjú Papp Imre apja mellett segített a disznóölésnél segédbelléreként. „Őreg este lett mire mindennel kisen lettünk... egy kicsit alaposan bele is jöttünk, belemelegettünk a bellér asszonyokkal és a bellér lányokkal történő jáccadozásokba.” Ángyikája, aki a vacsorát készítette, segíteni hívta. „Oda kiérve, az tűnt a szemembe, hogy ángyikám egymaga van a konyhában... a körülötte levő fehérség mind eltűnt onnan.” Ángyikája megkérte, hogy fordítsa meg a szármát. A fazekat kézbe véve próbálta a kért műveletet végrehajtani, közben „a konyhábul eltűnt fehér nipsig most hirtelenibe előkerült. És pedig az egyik a kaminajtó, a másik a konyhaajtó mögül. A harmadik a spájbuz, a negyedik pedig ki tudná mán megmondani, hogy honnan előugorva, a kezibe mindeniknek egy begre, vagy más edény féleség. Bennük elosztva az a *disznó vir*, amit a vires hurkába elfelejtettek beletenni. Így aszt most hirteleniben mind az én *kípemre kentik rá*, de jutott abbul még az ingemre is...”²⁴

A vér ivásának és szétkenésének szentesi adatai a rokonépek hiedelemvilágának, szokásainak ismeretében egymással kapcsolatba hozhatók és értelmezhetők. „Vogul és osztyák nyelvrokainak a nyers húst és eleven vért mindenek fölött kedvelték, tehát abból rendezték a nagy áldozati lakomákat.”²⁵

A szerző Munkácsi Bernát gyűjtésére hivatkozik, aki áldozati lakomák részletes leírását adja. A lakomáknak tárgyalt témánkra, a vér ivására, a szalonna evésére, a vér szétfröcskölésére, annak értelmezésére vonatkoztatható elemei, részletei következnak. Az áldozati állat vérért megisszák, homlokukra kenik²⁶, a nyers, véres húsdarabokat megették, közben „össze-vissza mázolták arcukat, kezüket és ruházatukat.”²⁷ Régi források jelzik, hogy „leölt áldozati állat vérével befecskenedik lakaikat.”²⁸ Egyik esetben távol tartották a nőket az áldozati lakomáktól²⁹, más esetben velük hajtatták végre³⁰.

Helyi adatunk szerint a bellér ivott a leölt disznó véreből egy begrényit, esetleg ekkor evett a szalonnából is, a vérrel a disznóölésben résztvevők összekenték egy-

²³ Papp Imre 1967. 5.

²⁴ Papp Imre 1973. 153—155.

²⁵ Mészöly Gedeon 1952. 50. Kiinduló irodalomként Nyíri Antal ajánlotta.

²⁶ Munkácsi Bernát 1910.¹ 107., Munkácsi Bernát 1910.² II. 0452—53.

²⁷ Munkácsi Bernát 1910.² II. 0453., 0455.

²⁸ Uo. 0454.

²⁹ Uo. 0445.

³⁰ I. Ny. Szmírnov 1980. 321. Ősszel a szántóföldön a jó termésért az áldozati állatot a férfiak jelenlétében az asszonyok és a gyerekek ölték le.

mást és lakhelyük berendezéseit is. Mindez az ősi áldozati lakomák szertartásainak megőrzött nyoma?

A vérnek a hiedelemvilágban gyógyító és varázsereje is volt. Az áldozati állat véréhez fűződő szokásokból kiindulva az ember és az állat vérének különös erejében való hitig megjárt szakaszait jelöli (nem biztos, hogy a leírt sorrendben) az ember-, állatvérrel való gyógyítás³¹, a megégetés³² (vagyis a vér szerelmi varázslásra történő felhasználása); a ráolvasásokban szavakban megjelenő gyógyító³³ vagy rontóerővel³⁴ bíró vér.

A *megégetésről* is vannak adataink. A századfordulón és a század elején a lányok mulatságban furcsa ízű pogácsával kínálták meg a legényeket³⁵. Városi kereskedő-pap családban fiatalon az apát, majd később a fiút is a házban éppen szolgáló cseléd-lány készült megégetni. Rajtakapták, hogy menstruációs vért gyűjtött és furcsa ízű palacsintával kínálta a család fiatal férfitagját (Gilicze László).

A *bájjalos asszony*³⁶ hírét reformátusok lakta városrészben találtam meg. Szerelmi praktikákkal foglalkozó, maga szabad életet élő nő volt a szentesi bájjalos asszony. (Bizonyára nem állt egyedül a városban tudományával.) Levéltári kutatásokból levont következtetések és közelmúltbeli szóbeli gyűjtések³⁷ is azt látszanak igazolni, hogy érdemes lenne napjainkban még Szentesen is önálló kutatási témaként foglalkozni a kérdéssel.

Ez és már korábban jelzett adatok is igazolni látszanak azt a feltevést, hogy a református vallási néprajz anyaga nem jellegtelen és szürke³⁸.

Az állatáldozatokhoz köthető tárgyat³⁹ és hiedelmet az óvó erejű lókoponya alakjában⁴⁰ találtunk. Református gazda tanyájából van adatunk; a padlás felső sarkában függött a lókoponya, hogy „jobb szerencse legyen a tyúkokhoz.”⁴¹

Nemcsak a vérnek tulajdonítottak rendkívüli erőt, hanem a vér színű, „vérés”⁴² növénynek, virágnak⁴³. E gondolatmenettel a húsvétkor adott *piros tojásig* jutunk. A húsvéti ünnep hagyományos ételei között is szerepel a főtt tojás, a főtt sonka és főtt kolbász mellett. A húsvéti locsolás szertartásának is lényeges része, kultikus tárgya. A locsolkodó fiúk színes, gyakran piros tojást kaptak. A táplálékot jelentő

³¹ Gönczi Ferenc 1901. 220. Az apa vérével kell gyógyítani a gyerek nyavalyatörését. — A magyarság néprajza 1933—37. II. 363. Az állatok gyógyító erejű váladéka között szerepel a vér.

³² Magyar Néprajzi Lexikon 1980. III. 562. A megégetés szócikk., Dömötör Tekla 1981. 101., Róheim Géza 1925. 65.

³³ Polner Zoltán 1978. 146. Ijedségre gyógyító hatású az Igyál szent vért! felszólítású imádság. 198. A vörös színű virág is gyógyító hatású.

³⁴ Bornemissza Péter 1977. 33. A hetvenhétfele csúz úgy tör az emberre, hogy piros vérét is megissza. 77. Hasonló példa.

³⁵ Papp Imre mondta el a szentesi Vámos Ilona Leánykollégiumban tartott egyik előadásán.

³⁶ Magyar Néprajzi Lexikon 1979. II. 362—365. A gyógyító szócikkhez utalva szerepel a bajos—bájós, a bájjalos fogalmát nem tárgyalja a lexikon.

³⁷ Szabó Kálmán 1957. 174., Beck Zoltán 1981. 52.

³⁸ Tálasi István 1979—80. 21. (A tanulmány első megjelenése 1945!), Pócs Éva 1964. 3., Kósa László kézirat.

³⁹ Munkácsi Bernát 1910.² 0459., 0461. A kézben tartott vagy karóra tűzött állatfej a pogány hitvilágban is biztosan kapott mágikus jelentést.

⁴⁰ Magyar Néprajzi Lexikon 1980. 268. A koponya szócikk., Dömötör Tekla 1981. 49., A magyarság néprajza 1933—37. IV. 240—241., II. 180. Méri István 1964. 111—115.

⁴¹ Papp Imre 1972. 19.

⁴² A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára ... II. 1117. vér szócikke szerint a vér -s képzős származékának eredeti alakja vérés-vörös volt. Ezt az alakot használják az í-ző nyelvjárást beszélő legidősebb generáció tagjai.

⁴³ Polner Zoltán 1978. 148., A magyarság néprajza 1933—37. II. 363.

állati származék adott (az utód kel ki belőle) vagy szerzett (színesre vagy mintásra festett) tulajdonsága alapján is szimbólikus jelentést vett fel.⁴⁴

A szentesi lányok is piros tojást adtak a locsolóknak. „Mikor kislány vótam, festéttünk piros tojást, aszt attunk a fíjúknak, még néhány fillért.” (Vajda Sándorné). Idős férfi adatközlőm, Csonka István köszöntő verse után, a vers szövege szerint is piros tojást várt, és kapott is a legutóbbi időkig. Gyermekeit is erre szoktatta. A legidősebb korosztály ifjúságában (esetleg később is) tisztelettel teljesítette a szokás szerinti nembeli feladatát, és még tovább adta a következő generációnak is.

Az *ital kiloccsantásának* szokását városban élő nagyszüleimnél, az ő nemzedéküknél találtam meg; ha a kútról a pohárba vizet engedtek, kiöntöttek belőle. Magyarázatát már nem tudták adni. A táplálkozás-vizsgálat részeként az Alföld más részéről is feljegyezték⁴⁵.

A rokonépek szokásaiban a századforduló táján Munkácsi Bernát ősi formájában találja még az engesztelő áldozatok részeként a pálinka földre öntését; az ételáldozat után a pálinkából a hora loccsintottak. De az áldozatban szerepelhetett bor is⁴⁶. A szokásnak a rokonépek szokásával történő összevetés gondolatmenete a vér ivásánál, szétfröcskölésénél leírtakkal azonos lehet.

Papp Imre „Kóstojjad mán sógor!” már idézett történet-címe az állatáldozat, kínálás mozzanatát idézi számunkra. Szentesi városi családban — saját családomban, gyermekkoromban — gyakran elhangzottak a következő fordulatok a gyerekek etetése közben: *Mit imátkozol neki?* Ne imátkozz neki! Jelentése: Miért kínálgatod annyit? Ne biztasd már evésre mindenáron!

Az állatáldozatok alkalmával „az áldozati ételnek a bálvány szájához kenése tulajdonképpen a bálványistennek étellel való kínálása volt.” „A kínálás — imádás volt. Meg fordítva is mondhatom, az imádás — kínálás volt.”⁴⁷

Felvetődik a kérdés, hogy az imád *-koz-* gyakorítóképzős és *-nak, -nek* vonzatú alakja az emberek együttes evésének helyzetében is a régi áldozatok megfogalmazásának nyomát őrzi-e.

A gyűjtés időpontja, (amelyet a bevezetőben jeleztünk) és a felekezeti hovatarozás a hiedelmek meglétében és kutathatóságában szerepet játszhattak. Tíz—húsz évvel korábban bizonyára gazdagabb anyagot lehetett gyűjteni. A recens anyag feldolgozásának többféle módja lehetséges. A fentiekben az állati származékokhoz fűződő szokásokat és hiedelmeket néztük meg részletesebben, próbáltuk visszavezetni pogány hagyományokra, ezzel a szokás hiedelem-magyarázatát adni. A növényi és állati alapanyagokhoz és azokból készült ételek hiedelmeit más összefüggésben is vizsgáltuk⁴⁸.

⁴⁴ Magyar Néprajzi Lexikon 1979. 608—612. A húsvéti tojás szócikk szerint nálunk legkedveltebb szín a piros., Földesné Györgyi Erzsébet 1980. 250. A „tojás piros színe a színnek tulajdonított mágiikus, bajelhárító erővel lehetett kapcsolatban.”

⁴⁵ Ecsedi István 1933—35. 352. Felhúzzák vödörben a vizet, kilötyintenek belőle és isznak.

⁴⁶ Munkácsi Bernát 1910.³ 0430. Hasonló példák. 0470—71., 0442., Magyar Néprajzi Lexikon 1977. I. 61—62. Az áldozat szócikk.

⁴⁷ Mészöly Gedeon 1952. 51.

⁴⁸ Szűcs Judit 1985. 321—330.

SZÖVEGMUTATVÁNYOK

Tejrontás

„Én nem babonáskottam. Nem is hittem, nem is hiszék ... Én nem is foglalkosztam vele. Ha valaki aszt monta, hogy így megrontották, úgy megrontották, megrontotta a maga két keze. Hallottam ... az én anyám annyáéknak is vót tehene. Oszt kijárt a csordára. Oszt aszt monták, hogy megrontották. Mer nem bírt alámenni, hogy mőkfejje, annyira rúgott. Egy másik öregasszony aszt monta, hogy fejje még a tehenet, oszt tőccse bele a vájúba. Végyn elő egy új ingvállat.

Oszt akkor vákta addig baltával — a kaput közbe bécsubta —, míg az az illető oda nem mēnt a kapura, addig vákta, mer akkor annak az illetőnek a hátát vákta.”

(Agócsné Fekete Nagy Rozália).

„Mégverte a tehenet szēmmel, oszt a tehén vérēs tejet adott. Elmēnt a kuruzslóhoz. Őnzsd bele a tejet a favájúba, oszt űssed, maj jelentkēzik. Gyütt is az öregasszony, cafatokba lógott a ruha (ti. rajta).

— Jaj, nē űssé, lelkēm!

Mer télēn ijenēket beszéltek az embērēk.” (Gránitz Imre).

A baromfi és a tojás megrontása

„Vannak csúnya asszonyok... karácsony éjszakáján ellopják a szalmát, kotlófészket lopnak. Abbú, úgy rontya még ... Hogy hogy csináltak, nem tudom, mer én nem csináltam...

Ha a szomszédbú kértem tojást, nem kelt ki.

Aszt az én szomszédasszonyom is csinálta, hogyha feles tanyába vót, oszt elmēnt, onnan, bēmēnt oda, ahun a tyúkja még a disznója vót, jószágjuk vót. Vētt egy zacskót, oszt mindēn jószágnak a ganéjábú behányt a zacskóba, még osztán a pókhálót mind lészette a kezivel bele a zsákba, oszt elvitte, hogy annak oszt nē légyēn szerēncsēje. Ijet hallottam.

Tisztára kidöglött az aprójószág, ēccēr így jártunk. Így ért a szerēncsētlenség, mikor felesk vótunk. Hogy valaki lészette a pókhálót, balkézzel ... Az ágylába alá tēszik. Nagyanyámtú hallottam.” (Agócsné Fekete Nagy Rozália).

Az adatközlőktől idézett, rövidebb-hosszabb, nagyolt fonetikus átírásban szereplő szövegek az adatoláson kívül a szentesi népnelv bemutatását is szolgálják.

Helyenként következetlennak tűnhet, hogy egy-egy adatról hiányzik az adatközlő neve. Ennek oka, hogy jelen sorok írója szentesi születésűként ezeket személyesen megélte, gyermekkorában hallotta.

Adatközlők

Agócs Jánosné Fekete Nagy Rozália sz. 1902., Csák Imre sz. 1910., Csonka István sz. 1905., Erdei Jánosné Szabó Margit sz. 1909., Erdőháti Nagy Antal sz. 1896., Gilicze László sz. 1915., Gránitz Imre sz. 1906., Kázmér József sz. 1908., Kátai Istvánné sz. 1893., Mácsai Imréné Csíger Eszter sz. 1906. körül, Nagy Bálintné Ladányi Rozália sz. 1902., Szél Sándor sz. 1901., Szopka Mihályné Berezvai Rozália sz. 1930., Szűcs Imre sz. 1916., Vajda Sándorné Kis Julianna sz. 1891.

Mivel a feldolgozásban jelentős mennyiségű és értékes adatokat idézhettünk Papp Imre munkáiból, olyanokat, amelyeket szóbeli gyűjtéssel már nem lehetett találni, róla külön is kell szólni. Papp Imre dónáti, református kisparasztból — 1952-

től 1973-ig, 31 éven át dolgozó — a legnevesebb szentesi önkéntes néprajzi gyűjtő lett. Munkái a vidék (Szentes határa) népzésének részletes leírásai önálló feldolgozásra is érdemesek, arra várnak. (Válogatásban Papp Imre: A parasztember élete Szentes tanyavilágában címmel, Juhász Antal szerkesztésében hozzáférhető: Szentes, 1982.)

IRODALOM

- A magyar nyelv* történeti-etimológiai szótára
1970 II.
- A magyarság néprajza
1933—37 II., IV.
- Bálint Sándor*
1977 Ünnepi kalendárium. Szent István Társulat. Bp.
- Beck Zoltán*
1981 Szerelmi varázslás-adatok Biharugra és Körösnagyharsány népi hitvilágához. Múzeumi. Kurír. IV. 6.
- Bornemissza Péter*
1977 Ördögi kísértetek. Magyar Helikon.
- Dömötör Tekla*
1981 A magyar nép hitvilága. Corvina.
- Diószegi Vilmos*
1978 A pogány magyarok hitvilága. Akadémiai Kiadó, Bp.
- Ecsedi István*
1933—35 A debreceni és tiszántúli magyar ember táplálkozása. Debrecen, DMÉ.
- Goldstein Vilmos*
1879 Tájszók. Szentesiek. Nyr.
- Gönczi Ferenc*
1901 Az emberi betegségek gyógyítása a göcseji népnél. Ethn.
- Földesné György Erzsébet*
1980 Egy ősi szimbólum — a húsvéti tojás. Világosság.
- Kiss Lajos*
1922 A kenyérsütés babonái Vásárhelyen. Ethn. 86—90.
- Kósa László*
Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. Kézirat az Új Magyarság Néprajza számára
- László Gyula*
1977 Östörténetünk kutatásának nehézségei. In: Régészeti tanulmányok. Magvető, Bp.
- Magyar Néprajzi Lexikon
1977 I.
1979 II.
1980 III.
- Méri István*
1964 Kiaggatott lókoponyák Árpád-kori falvainkban. AÉ. I.
- Mészöly Gedeon*
1952 Az ugorkori sámánosság magyar szókincsbeli emlékei. MNy.
- Munkácsi Bernát*
1910^a A sámán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztyák hitéletben. Ethn.
1910^b Vogul népköltési gyűjtemény II.
- Papp Imre*
1955 A tanyai ember élete Szentes tanyavilágában. Kézirat.
1967 Az öreg tanya. Kézirat. Apró történetek az öreg tanyával kapcsolatosan.
1972 A mi kis tanyáskánk. Kézirat.
1973 A régi szentesi disznótorok. Kézirat.
- Cs. Pócs Éva*
1961 Étel és étkezés a magyar néphitben és népszokásban. Népr. Ért.
1964 Zagyvarékas néphite. NéprKözl. II. 3—4.
- Polner Zoltán*
1978 Föld szülte fáját. Szeged környéki ráolvasások és népi imádságok. Szeged.
- Róheim Géza*
1925 Magyar néphit és népszokások. Bp.
- Szabó Kálmán*
1957 Szerelmi étető. Népr. Ért. 1—2.

I. Ny. Szmírnov

1980 Cseremisiz (mari) hiedelmek és áldozatok. In: A tejút fiai. Tanulmányok a finnugor népek hitvilágából. Európa Könyvkiadó., Bp.

Szűcs Judit

1985 A tiszántúli magyarok és szlovákok táplálkozásának hiedelmei. Békési Élet. 3.

Tálasi István

1977 Kiskunság. Gondolat, Bp.

1979—80 Az Alföld néprajzi kutatásának kérdései és problémái. In: Dissertationes Ethnographicae. 3—4.

Ujváry Zoltán

1964 A magyar agrárritusok zoomorf démonaihoz. In: Műveltség és Hagyomány. Debrecen

Die Spuren des Glaubenswelt der Ernährung betreffend in Szentes

Judit Szűcs

Die Glauben und Gewohnheiten betreffs der volklichen Ernährung werden in diesem Aufsatz nach der folgenden Systematisierung untersucht: die pflanzlichen Stoffe und aus diesen Stoffen, bzw. aus tierischen Produkten gewonnene Nahrung. Aus der ersten Gruppe sind die sg. Getreidedämonen hervorgehoben. Die Dämonen mit Tierkörper, die mit europäischen Parallelen zu vergleichen sind, haben noch Erinnerungen in den folgenden Redewendungen: "der Bär wurde gefangen", "dem Bären ist die Haut abgezogen", "die Bärenhaut wird getrocknet".

Aus den Produkten der Viehzucht können Elemente des Glaubens mit dem Schweineblut in Zusammenhang gebracht werden: das Trinken des Schweinebluts, das Essen von rohem Speck und das Zerspritzen des Blutes zeigen noch die Spuren des heidnischen Tieresopfers der Wogulen. Der mit Blut vermischten Nahrung wurde Zauberkraft beigemessen, solche Nahrung und Getränke wurden in Szentes von einer Zauberin der Getränke hergestellt.

Die Spuren "der Anbietung — Anbetung", der Beschmierung der Lippen von dem Götzen mit Opfernahrung sind unter den sprachlichen Formulierungen vorzufinden, die bei der Kinderernährung gebräuchlich sind: "Warum betest du ihn an?", "bete ihn nicht an!". Die Bedeutung dieser Formen: "biete ihm mal nicht mehr an!".

Bábaság Makón

MARKOS GYÖNGYI

(Makó, József Attila Múzeum)

„...mi a' Bábamesterségnek az ő
legfőbb tevélya?

Az, hogy az emberi Nem megtartas-
sék, és tovább szaporíttassék.”

(Peterka, 1814)¹

A születés körüli szokásokkal foglalkozó kutató elkerülhetetlenül találkozik a bábával, annak munkájával, feladataival, életével. A témát feldolgozó tanulmányokban természetesen csak érintőlegesen, meghatározott szempontú vizsgálatok alá estek azok a személyek, akik nélkül az emberiség fejlődése, életben maradása évszázadokon keresztül elképzelhetetlen volt.

A makói születés hagyományait vizsgálva figyeltem föl arra a rendkívül sok adatra, amelyek a bábákra vonatkoztak. Ez késztetett arra, hogy a születés körüli szokások kiegészítéseként megvizsgáljam a bábák történetét, életkörülményeit és annak változásait egy sajátosan fejlődő mezőváros közösségében.

Történeti előzmények

A születés körüli segítő asszonyok tudásukat hosszú ideig tapasztalati úton szerezték. Azok a fiatalabb nők, akik készséget éreztek erre a munkára, segédkeztek az idősebbeknek, akiknek nagyobb tudásuk volt, majd egy bizonyos idő után önállósították magukat. Közülük került ki a hivatásos bába.

A bába szláv eredetű szó. A magyar etimológiai szótárban található adatok szerint középkori forrásainkban vénasszony, nagyanya, születésznő, boszorkány jelentésben fordul elő.² Korbuly György *A magyar születészet bölcsőkorára* című cikkében a szó eredetével kapcsolatban Horger Antal kutatásait idézi, aki a bába szót szláv jövevényszavaink legrégebbi rétegéhez tartozónak tartja, amelyet szerinte két jelentéssel (obstetrix = születés körüli segítő, illetve vénasszony) vettünk át. Szintén ebben a tanulmányban olvashatjuk Szarvas Gábor feltevését, aki szerint a bába az öregasszony jelentésből természetesen alakult ki, mivel éppen a tapasztalt öregasszonyok munkája volt nélkülözhetetlen a születések körüli. Középkori kódexeinkben (Pray, Érdey, Érsekújváry) is előfordul a bába szó obstetrix jelentésben.³

A középkori születési állapotokra jellemző, hogy „egész Európában igen el volt hanyagolva. A képzett orvosok méltóságán alul levőnek tekintették a születésnél segédkezni... A születésznők rendszeres kiképzéséről még sehol sem gondoskodnak, a bábák tapasztalati úton szerzett ismereteiket bocsátották rendelkezésére a vajúdónak...” A XVI—XVII. sz.-ban nem adtak ki hazánkban egyetlen törvényt vagy

¹ Peterka Josef 1814. 1.

² A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára 1967. 209—210.

³ Korbuly György 1936. 169.

rendeletet, mely a szülésznoi gyakorlatot szabályozta volna vagy útmutatást adott volna a szülésznök számára.⁴ A rendeletek és útmutatások hiánya a XVIII. sz. közepéig fennállt.

Ebben az időben a szülést rettegett folyamatnak tartották, tele veszedelmekkel és a halál fenyegetésével az asszonyok fölött. Egy-egy jó, megbízható bába híre messze elterjedt. A bábák nemcsak a szüléseknél segítettek, hanem gyógyításra is vállalkoztak. Ezek az összetevők befolyásolták az embereket, hogy könnyen kialakult a bábák boszorkányhíre, amelyeket a boszorkánypercek iratai ékesen bizonyítanak. „Minden, gyermekágyban fellépett betegség vagy az újszülött bármely betegsége felhasználható volt arra, hogy egybehangzó tanúvallomások alapján a boszorkány hírében álló bába bűnlajstromát növelje.”⁵

A XVIII. sz. közepétől döntő változások következtek be az ország közigazgatásában. A felvilágosodás szellemében hozott törvények és rendeletek kiterjedtek az egészségügyre is, s mintegy évszázadra meghatározta az e területen dolgozók munkáját. Az egészségügyi szervezet kiépülése mellett országos rendeleteket bocsátottak ki a bábák számára, megindult a bábaképzés, s magyar nyelvű bábakönyvek jelentek meg.

Az első, az egész országra kiterjedő szabályzat a *Taxa pharmaceutica Posonienis*, közismertebben a Pozsonyi Taxa, 1745-ben jelent meg. Elsősorban gyógyszerészet szempontjából fontos, de részletesen foglalkozik a bábaüggyel is. Torkos Justus János pozsonyi főorvos utasítását a helytartótanács 1744-ben fogadta el és az egész országra kiterjesztette. Tartalma — Korbuly György után — röviden a következő:

1. A bábák a tisztí orvossal és a többi orvossal szemben kötelesek tiszteletet tanúsítani. Szükség esetén a hívásra azonnal meg kell jelenni, munkájukat pontosan és hűségesen kell végezni. Józan és becsületes életet kell élniük.

2. Fogadalmuknál fogva híváskor személyre való tekintet nélkül, éjjel vagy nappal a szülőnőnél meg kell jelenni.

3. Ha a szülés nehezebb vagy kétes kimenetelűnek látszik, kötelesek tapasztaltabb bábát vagy orvost hívni. Ha halálos veszedelmet látnak, a megérkező orvossal azt is közölni kell.

4. Gyenge és haldokló csecsemőt közönséges vízzel kereszteljék meg. (Mint erről már 1731-ben Mária Terézia rendelkezett.⁶)

5. A bábák nem alkalmazhatnak belsőleg ható gyógyszert csak az orvos tudtával. Különösen vonatkozik ez az olyan gyógyszerekre, amelyek abortust idézhetnek elő.

6. A bába csak akkor gyakorolhatja hivatását, ha a tisztí orvos előtt vizsgát tett.

A Torkos-féle szabályzat volt az alapja a későbbi utasításoknak, rendszabályoknak is. Gyakorlati megvalósulása hosszú időt vett igénybe. Legnagyobb akadálya a tanulatlan bábák nagy száma volt. A helytartótanács 1747-es összeírása alapján kimutatható, hogy képzett és esküdt szülésznök csak néhány városban volt.⁷

Az előzőekhez képest minőségi változás következett be a magyarországi bábaképzés megindulásával. 1770-ben a nagyszombati egyetemen orvosi kart szerveztek, amelyen elkezdődött hazánkban is a szülésznök képzése. Tovább folytatódott az egyetem 1777-ben Budára való helyezésével. Addig a kevés számú szakképzett bába oklevelét külföldön, elsősorban a bécsi egyetemen szerezte. A rendeletek lehetőséget adtak arra, hogy az egyetemi bábaképzéssel párhuzamosan a vármegye orvosai is

⁴ Demkó Kálmán 1894. 316.

⁵ Korbuly György 1936. 156.

⁶ Magyary-Kossa Gyula 1940. IV. 84—85.

⁷ Korbuly György 1936. 200—201.

adjanak képesítést. Az ilyen képzésben részesülteket nevezték *cédulás bábának*. A szülés körül legnagyobb számban olyan asszonyok segítettek, akik semmilyen vizsgával nem rendelkeztek. Ők képezték az ún. *parasztbábák* (kontárbábák) csoportját.

A XVIII. sz. második felében jelentek meg az első magyar nyelvű bábakönyvek⁸, amelyek hozzájárultak mind a szülő nők, mind a szülésznők ismereteinek gyarapodásához. Ezek közül az első német nyelvről való fordítások. Legelsőnek jelent meg 1766-ban Weszprémi István fordításában a *Bába mesterségre tanító könyv* (1. kép), majd 1772-ben Dombi Sámuel: *Bába mesterség c. könyve* követi. Steidele bécsi tanár munkáját Szeli Károly 1777-ben, Gellei Mihály 1789-ben fordította le magyarra (2. kép).

„... az együgyűbb és falusi Bábaasszonyoknak, nem különben minden rendben levő Asszonyágoknak, és falusi Bábáskodó Seborvosoknak a' számára” közhaszonra kidolgozta Peterka József Sebestyén 216 oldalas, 888 kérdést tartalmazó *Bábamesterséget tárgyzó kathecizmusá-t* (3. kép). Bevezetőjében a szerző így fogalmazta meg a könyv célját. „Orvosi figyelmetességem a' népesedés szaporodásának egy nevezetes akadályát lelta a' tudatlan szülőanyák körül foglalatoskodó még tudatlanabb Bábáknak lételekben ... jelen Könyvetskében Honnyi nyelveken előadott oktatásaim által mind értelmesebb Bábákat készítek, mind az anyákat, és a' szülőanyák körül foglalatoskodókat a' segedelem nyújtásra megtanítsam.”⁹

1817-ben újabb jelentős, két kötetes művel szaporodott a bábairódalom Lugosi Fodor András: *Szülést segítő tudomány és mesterség c. könyve* megjelenésével. (4. kép)

1770-ben jelent meg az egész országra kiterjedő általános egészségügyi szabályzat, a *Generale Normativum in Re Sanitatis*. Ennek a helytartótanácsi rendeletnek legjelentősebb intézkedése az volt, hogy megszervezte a rendszeres orvosi közigazgatást. A helytartótanács kebelében országos egészségügyi bizottság alakult, amelynek alárendelve minden megye és szabad királyi város köteles volt egészségügyi bizottságot állítani. Ennek a bizottságnak voltak alárendelve a területen működő orvosok, sebészek, szülésznők. Az 1752 óta működő tisztiorvosok, sebészek, szülésznők intézménye így ellenőrizhetővé és irányíthatóvá vált. A hivatalos alkalmazásban álló személyek kötelesek voltak a gondjukra bízott megyét, illetőleg járást beutazni, a szegény betegeket ingyen gondozni. A megyei tisztiorvos kötelessége volt ellenőrizni, hogy gyakorlatot csak kellő képesítéssel rendelkezők űzzenek. Évenként beszámolási kötelezettsége volt az országos egészségügyi bizottságnak.¹⁰ A megyei és városi tisztiorvosok jelentései alapját képezték kutatómunkámnak.

A *Generale* 9 pontban foglalkozik a bábákkal. A Pozsonyi Taxában megfogalmazott utasításokon kívül több új intézkedést is tartalmaz. Az egészségügyi rendeletek végrehajtására hivatott hatóságoknak kötelességükké tette, hogy gondoskodjanak arról: ha minden faluban nem is, de legalább 2—3 szomszédosban legyen szülésznő, akinek szülészmestertől vagy hatósági orvostól származó bizonyítványa van. A járásbeli tisztiorvos szülésznők fizetését évi 60 frt-ban állapították meg.¹¹ Kimondta a szabályzat azt is, hogy „csak vizsgázott és esküdt bába működhet”. Ennek az elvnek a gyakorlati megvalósulása még a XIX. sz. végén is gondot okozott. A bábák életmódját szabályozó utasítások között szerepelt, hogy becsületes, józan életet kell élniük.

⁸ Uő. 207.

⁹ Peterka Josef 1814. VII., VIII.

¹⁰ Berde Károly 1940. 527., 538—539.

¹¹ Demkó Kálmán 1894. 522—523.

B A B A
MESTERSEGRE
TANITÓ
K Ö N Y V .

Mellyet

KRANTZ HENRIK NEPOMUK JÁNOS,
KA. LL. és MED. DOCT.

MEDICINÆ és BABA PROFESSOR,

FELSÉGES TSÁSZÁRI és APOSTOLI
KIRÁLYNÉ ASZSZONYUNK
TANÁTSOSA,

A' Leopoldino-Josephina Académiának
Nat. Curios. Adjunctussa, és a' Florentzial
Botan. Societásnak Társa irt a' Bétsi
Univerfitásban NÉMET Nyelven
a' Köz-Jónak hafznára.

Mostan pedig MAGYAR Nyelvre fordított
WESZPRÉMI ISTVAN
MED. DOCT.

DEBRETZENBEN,

Nyomt: MARGITAI ISTVAN által,
c13 lccc LXVI. ÉÉtend.

1. Az első magyar nyelvű babakönyv, 1766. Weszprémi István fordításában
(Korbuly György után)

MAGAVISELESÉRE RENDMUTATÓ
REGULÁK,

MELLYEKET
A' TERHES, SZÜLŐ, ÉS GYERMEKÁGYAS
ASZSZONYOKNAK HASZNÁRA NÉMET NYEL-
VEN KI-ADOTT

STEIDELE RAPHAEL,

*A' Sebgyógyításnak Doktora, és Bétsi Közönséges
Isporályban a' Szülés segítő Tudományak Tanttója;*

ÉS MAGYARRA FORDITTATOTT

GELLEI MIHÁLY,

Az Orvosló Tudományak Doktora, és a'
Bétsi Fő Iskolákbéli Tárfaságnak egyik Tagjá-
nak gondvifélése alatt.

Akar sz. Korszorút az ajtadra, már Atya

BUDÁN,
Nyomtattatott Landerer Katalin Özvegyének betűvel
és költségével 1789.

2. Steidele bábakönyve Gellei Mihály fordításában, 1789.
(Somogyi Könyvtár tulajdona, Szeged)

BÁBAMESTERSÉGET TÁRGYAZÓ

KATHECHISMUS

AZ AZ

KÉRDÉSEKBE, ÉS FELELETEKBE FOGLALT

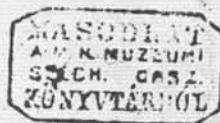
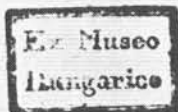
OKTATÁS,

mellyet

az együgyűbb, és falusi Bábaaszszonyok-
nak, nem különben minden renden lé-
vő Aszszonyságoknak, és falusi Bábás-
kodó Seborvosoknak a' számárã, köz
haszonra kidolgozott, és elkészített

Peterka József Sebestyén

A' Szabad Mesterségeknek, az Orvosi Tudomány-
nak Doctora, és a' Nemes Kis Kún Megyé-
nek Rendes Physicussa által.

P e s t e n ,

Nyomtatott Trattner János Tamás' betűivel.

1 8 1 4 .

3. Peterka Josef bábakönyve, 1814. (Somogyi könyvtár tulajdona, Szeged)

Titoktartónak kell lenniük. Hivatásuknak éljenek, kerüljék a babonát, egymást támogatassák. Ezenkívül intézkedett a szükségkeresztelőről, az anya gondozásáról is.¹²

1770-ben rendeli el a helytartótanács, hogy a bábák lakásuk könnyebb megtalálása céljából házukon cégért alkalmazzanak. (1825-ben az illetlen bábacégeket eltiltják)¹³.

Következő, a közegészségügy országos rendezését szolgáló jelentős intézkedés az 1876. XIV. törvénycikk szentesítésével következett be. Az addig eltelt időszakra jellemző, hogy a korábbi intézkedések nyomai fellelhetők ugyan, de előrelépés nem történt. Gyakran a visszaesés jeleivel lehetett találkozni. Az új korszakot nyitó egészségügyi törvény gyakorlativá tétele — a XVIII. sz-i intézkedésekhez hasonlóan — hosszú időbe telt. Fekete Sándor 1971-ben így értékelte az 1876-os törvényt: „A paragrafusok meg vannak ugyan alkotva, de bizton állíthatjuk, hogy a szülés körüli intézkedéseket s a bábaugyet illetőleg soha senki alaposan számba nem vette, hogy mi mindennel jár a törvény kívánalmainak a megvalósítása.”¹⁴ Ezzel a megállapítással csak bizonyos fokig lehet egyetérteni, mert 1876-ban, tehát a törvény előkészületeivel párhuzamosan részletes, az egész országot átfogó egészségügyi statisztika készült Oláh Gyula összeállításában¹⁵, amely, ha a törvény gyakorlati megvalósításának lehetőségét nem is segítette, de konkrét adataival az adott állapotot tükrözte.

Az 1876. évi XIV. törvénycikk célja, hogy mind a szülönő, mind az újszülöttek megfelelő ellátásban, ápolásban részesüljenek. Ennek érdekében ismételten elrendelte, hogy „zentül szülésznői gyakorlatra csak az bocsáttatik, ki az ország területén érvényes szülésznői oklevéllel vagy tiszti főorvosi képesítő okmánnyal van ellátva.” A szakmai képzettség színvonalát az határozta meg, hogy milyen messze lakik az illető a képzés helyétől. Rendes oklevél megszerzésére azokat kötelezte a törvény, akik 75 km-t meg nem haladó távolságra laktak. Akik ennél távolabbiak „míg elegendő számú bábaképezdek állíttatnak fel az országban, szülésznői gyakorlatra megkívántató jogosultságot a tiszti főorvosi képesítő okmány által is megszerezhetik.” Ha az adott helyiségben okleveles szülésznő állandóan letelepedik, csak akkor folytathatja tovább a munkáját a cédulás bába, ha két év alatt ő is rendes oklevelet szerez.

Hivatásos szolgálatra csak rendes oklevéllel ellátott bába alkalmazható. Községi szülésznői állás betöltésénél pedig előnnyel bír. Elrendeli a törvény, hogy minden 1500 lakost számláló község köteles szülésznőt alkalmazni. Ennél kisebb lélekszámú községek vagy települések közösen alkalmazhatnak bábát. (Őket nevezték *körbábáknak*) Esetükben is előnnyel bír az okleveles bába. A községi szülésznőt a községi egészségügyi bizottság kijelölése alapján a község választja. Hivatala állandó. Fegyelmi ügyekben a községi alkalmazásban levő szülésznőkre ugyanazok a törvények vonatkoznak, mint a községi tisztviselőkre. Fizetésüket a község állapítja meg. A községi szülésznőnek köteleességében áll minden vagyontalan szülönőnek díjtalanul, a vagyonosoknak pedig a megszabott díj mellett segílyt nyújtani.¹⁶

1875-ben a Vallás és Közoktatási Miniszter 27912. sz. rendelete tartalmazza az országos szülésznői tanintézetek szabályzatát. Meghatározza, hogy kik jelentkezhetnek az általában 5—5 hónapos tanfolyamra. A 20 és 40 év közötti nők közül előnyben részesülnek az írni és olvasni tudók, de az olvasásban való jártasság kötelező. Szükséges a községi előljáró vagy lelkész által kiállított erkölcsi bizonyítványon kívül

¹² Korbuly György 1936. 209.

¹³ Uő. 211.

¹⁴ Fekete Sándor 1971. 128—129.

¹⁵ Oláh Gyula 1876.

¹⁶ Magyar Törvénytár 1896. 1875—76. évi törvénycikkek 371—372., 389.

**SZÜLÉST SEGÍTŐ
TUDOMÁNY,**

ÉS

MESTERSÉG,

MELLYET ÍRT, ÉS KIADOTT

LUGOSI FODOR ANDRÁS,

DOCTOR ÉS SZÜLÉST SEGÍTŐ

NEMES DOBOKA VÁRMEGYÉNEK HÜTÖS

TÁBLA BÍRAJA,

ÉS UGYAN AZON

NEMES VÁRMEGYÉNEK VÓLT RENDES

FŐ ORVOSA.

Ex Museo
Hungarico

MÁSODLAT
A M. N. MUZEUMI
SZÉCH. ORSZ.
KÖNYVTÁRBÓL

PESTEN,

Trattner János Tamás betűivel.

1817.

4. Lugosi Fodor András bábakönyve, 1817. (Somogyi Könyvtár tulajdona, Szeged)

egészségi és illetékességi bizonyítvány. A felvételnél kizáró tényező, ha valaki ragályos betegségben szenved, vagy terhessége második szakaszában van.¹⁷

A szakképzett szülésznők számának növekedését segítette, hogy 1880-ra már több helyen folyt az országban bábaképzés. A budapesti egyetemen kívül a kolozsvárin, valamint a nagyváradi, pozsonyi és nagyszombati bábaképezdékben szerezhetek szakképzettséget az asszonyok. 1884-től Szegeden is működött bábaképző intézet. Újabb előrelépést jelentett, hogy 1881-ben a pesti egyetemen elvált egymástól az orvos és bábaképzés, amit orvosi körökben a modern szülészet megteremtéséhez vezető első lépésnek tartanak.¹⁸

A XIX. sz. második felének legfontosabb szülészeti problémája, hogy a szakképzetlen bábák nagy száma miatt rohamosan növekedett a gyermekágyi lázban elhalaltak száma. Bár a század közepén Semmelweis Ignác (1818—1863) „az anyák megmentője” fölfedezte a gyermekágyi láz kórokozóját, s munkájával bebizonyította a védekezés lehetőségét is,¹⁹ tömeges javulás nem állt be. Semmelweis eszméi Tauffer Vilmos (1851—1934) személyében akadtak követőre. Felmérései szerint évente 2600—2800 asszony halt meg a szörnyű betegségben. Véleménye szerint a tömeges megbetegedések megelőzésének alapfeltétele, hogy a szülések körül szakképzett, lelkiismeretes emberek dolgozzanak. Elengedhetetlenül szükséges, hogy országos szinten rendeződjön a bábák ügye, mindenütt legyen elegendő okleveles szülésznő. Ehhez első lépés az adott helyzet pontos ismerése.²⁰ Ugyanezt a célt szolgálta a Vallás és Közoktatási Miniszter 1889-ben kiadott A gyermekágyi láz meggátlása céljából követendő eljárás tárgyában c. utasítása. Az országos orvosegyesület 1883-ban bizottságot küldött ki a bábaügy tanulmányozására és felmérést végeztek a bábák személyi viszonyainak megállapítására. Ezt dolgozta fel Tauffer Vilmos A szülészet (bábaügy) állása hazánkban c. munkájában, amely 1891-ben jelent meg.

A rendszabályban kimondják, hogy a gyermekágyi láz fertőző betegséget elsősorban a tisztátalanság okozza, ezért szigorúan elrendeli a megfelelő higiéniai feltételek biztosítását. Mivel a bábának hivatásánál fogva gyakran van alkalma olyan anyagokkal érintkezni, melyek könnyen rothadnak, ezért „a bábának kötelessége mindenkor, midőn terhes, szülő vagy gyermekágyas nőkkel foglalkozik, a legszigorúbb tisztaságra törekedni. Különösen köteles kezeit és eszközeit karbolos vízben jól megmosni, hogy azokat a rajtuk levő káros anyagoktól megtisztítsa.” Részletesen előírja a rendelet, hogy milyen eszközöket köteles a baba magával vinni és ezeket a legszigorúbb előírás betartásával fertőtleníteni. Ugyanígy gondot kell fordítani arra is, hogy az anya és az újszülött körül nagyon nagy tisztaság legyen. Szigorúan tiltja az előírás, hogy a baba gyermekágyi megbetegedésben szenvedőt ápoljon. Kötelezi a szülésznőt, hogy a betegség tüneteinek felfedezésekor azonnal értesítse az orvost. Az a baba, aki a rendeletet nem tartja be, a büntetőtörvénykönyv szerint szigorú elbírálásban részesül.²¹

Ez az országos rendelet volt az alapja a később megszülető városi szabályrendeleteknek.

A szülésnél legtöbb helyen cédulás bábák segítettek, de az ország sok területén még ilyenek sem voltak. A szakképzett bábák számának növekedése érdekében

¹⁷ Dárday Sándor 1897. 317—322.

¹⁸ Fekete Sándor 1971. 30.

¹⁹ Semmelweis, Magyar életrajzi lexikon 1969. II. 617.

²⁰ Tauffer Vilmos 1891. IX.

²¹ Uő. IX.

Tauffer Vilmos azt ajánlotta, hogy a hat bábaképző intézet, valamint a nagyobb kórházak az igazgató vagy a tiszti orvos irányításával 3 hónapos (tehát rövidített) gyakorlati oktatásban részesítsék a cédulás bábákat. A tanfolyamra jelentkezőket hivatalosan segítsék.²²

A XX. sz. elején több rendelet és utasítás is megjelent, ami jelzi a közegészségügy általános fejlődését. Ezek közül meghatározó jelleggel bír az 1902-es és az 1935-ös. Mindkettő megjelenésében fontos szerepe volt Tauffer Vilmosnak, akit a belügy-miniszter 1900-ban bábaügyi kormánybiztossá nevezett ki.²³

A bábaügy fejlesztése érdekében a Vallás- és Közoktatási Minisztérium új hivatalos Magyar bábakönyvet adott ki az állami bábaképző intézetek számára, amely mellékletként tartalmazta az új Rendtartás és utasítás okleveles bábák számára című 1902-es BM rendeletet is.

A rendelet első része 14 paragrafusban foglalja össze a bába kötelességeit általában, ezen belül részletezi a felettes hatóságot (vármegyei illetve járási, városi vagy községi hatóság). Letelepedéskor az oklevelet és a fölszerelt táskáját a bába köteles bemutatni a hatósági orvosnak, lakását bejelenteni és a házát kifüggesztett táblával megjelölni. Intézkedik a bába bejelentési kötelezettségéről, valamint arról, hogy büntetés terhe alatt köteles az oklevél nélküli bábák munkáját a hatóság tudomására hozni. Megerősíti a már korábban hozott intézkedéseket a magzatölésről, magzatelhajtásról, valamint a titoktartásról. Minden bába kötelességévé tették szülési jegyzőkönyvet vezetni, ami a szülés pontos idején és az újszülött adatain kívül tartalmazza a magzat fekvését, a szülés alatti esetleges rendellenességeket, az anya állapotát és egyéb megjegyzéseket. Az utasítás második egysége részletezi a bába kötelezettségeit a terhes, szülő- és gyermekágyas nők, valamint az újszülöttek ápolásáról. A 10 paragrafus közül az első a tisztaság szabályait, a bába öltözetét, eszközeit és azok tisztántartását elemzi.²⁴ Mindezek az utasítások az újszülött és az anya egészségének megóvása érdekében adódtak ki. A nem okleveles, azaz cédulás bábák számára rövidebb formában, de ugyanezeket az elveket tartalmazó utasítás 1903-ban jelent meg.²⁵

Az 1908. XXXVIII. törvénycikk a községi szülésznők alkalmazását már a 800 lakosnál nagyobb községekben kötelezővé tette. Az anyák és újszülöttek védelmére jött létre 1915-ben az Országos Stefánia Szövetség, amely megszervezte és rendszeresítette a védőnői tevékenységet.²⁶

Az 1935-ös új Szülészeti Rendtartás — amelyet még Tauffer Vilmos állított össze — a legújabb időkig meghatározta a bábáság rendszerét. Már ekkor egyre többen szültek a kórházakban.

A felszabadulás utáni megváltozott életkörülmények általánossá tették a nők szülőotthonokban vagy kórházakban való szülését. Az 50-es évek végére véglegesen megszűnt a bábák hagyományos munkája.²⁷

²² Fekete Sándor 1971. 131.

²³ Uő. 60.

²⁴ Magyarországi rendeletek tára 1902 I. 915—952.

²⁵ Magyarországi rendeletek tára 1903. 785—790.

²⁶ Fekete Sándor 1971. 60.

²⁷ A bábák életkörülményeinek változását, az új társadalomba való beilleszkedését külön tanulmányban érdemes lenne megvizsgálni.

Bábák Makón a megyei közigazgatási rendszerben

A legkorábbi adatok

Makó egészségügyi helyzete nem választható el sajátos történelmi fejlődésétől, vármegyei székhely voltától. Bálint Nagy István szerint „a közegészségügy a közigazgatásnak a múltban igen mostoha gyereke volt, pedig a nemzet jövőjének biztosítása a testben és lélekben egészséges utód, ki a fenyegető veszedelmeken csak úgy eshet át bizakodó, alkotó lélekkel, ha testi ereje, egészsége erre képessé teszik.”²⁸

Nagy szerepe volt ebben a bábáknak, akikre az adatok többségét a makói és a Csongrád megyei Levéltárban,²⁹ valamint a már említett országos összesítésekben találtam. Ezek alapján ha nem is teljesen folyamatos kép tárul elénk, de kirajzolódnak a fejlődés szempontjából legfontosabb időpontok, s az adott korszak legégetőbb problémái.

A levéltárakban elsősorban a hivatásos, azaz a vármegye vagy a város által fizetett alkalmazottak kimutatásával, a rájuk vonatkozó iratokkal lehet találkozni. Az első adatunk 1749-ből való. A megye egészségügyi helyzetéről szóló jelentésben olvashatjuk, hogy „bába minden községben van, de azok is nyomorognak, mert a megye nem képes az adófizetők kicsi száma miatt róluk gondoskodni.” A század közepének egészségügyi helyzetét illetve annak elhanyagolt voltát tükrözi a jelentés további része: „és egyébként orvos és gyógyszerész az egész megyében nincs. Csak egy református vallású borbély van Makón.”³⁰ Gyógyszerész 1763-ban, orvos 1766-ban van először. Kezdetben az orvos nem tartozott a városi alkalmazottak közé, de a tanács szívesen fogadta letelepedésüket, állandó támogatást is nyújtott nekik.³¹ A XVIII. századi helyzetre jellemző, hogy orvostudomány helyett elsősorban a baj terjedésének megakadályozására törekedtek s legnagyobb számmal kuruzsoltak.³²

Makón is érezte hatását az 1770-es általános egészségügyi törvény. Hajdu Lajos II. József korát tanulmányozó könyvében részletesen foglalkozik a járási igazgatási szervezet létszámával, anyagi helyzetével. Megállapítja, hogy elvileg minden járásban működni kell egy seborvosnak és egy bábának. Az egészségügyi teendők ellátásán kívül feladatuk volt a bűncselekmények körülményeinek felderítésében, láttelek felvételében. A bábának feladata volt csecsemőgyilkosság esetében a nő vizsgálása. „Annak ellenére, hogy már Mária Terézia évtizedeken át szorgalmazta a járási egészségügyi személyzet kiépítését, 1780-ban 3 megyében még egyetlen hatósági seb-orvos sem működött, 17 megyében pedig nem alkalmazott a nemesi közösség egyetlen szülész nőt sem.” Ezek közé a megyék közé sorolja Csanád megyét is.³³ A járási tisztviselők és alkalmazottak állományának kimutatása szerint 1780-ban Csanád megyében (1620 km², 2600 lélekszámmal, 23 településsel) 2 felcser és 1 szülész nő volt. Ezt a táblás kimutatást Hajdu Lajos nem tartja megbízhatónak, mert szerinte néhol a rendszeresített létszámot, nem pedig a tényleges helyzetet tüntetik fel.³⁴ Területünkön

²⁸ Bálint Nagy István 1928. 5.

²⁹ Ezúton mondok köszönetet Vigh Zoltánnak, a makói levéltár igazgatójának és Gilitze János makói levéltárosnak a munkámhoz nyújtott segítségért, valamint Oltvai Ferencnek ny. megyei levéltárigazgatónak a témában nyújtott tájékoztatásért és az adatok önzetlen átadásáért.

³⁰ Csongrád Megyei Levéltár (továbbiakban CsML) Csanád vármegye közgyűlési jegyzőkönyve, 1749. május 20. 500. 1.

³¹ Eperjesy Kálmán 1984. 25.

³² Bohdaneczky Edvin 1940. 32.

³³ Hajdú Lajos 1982. 35.

³⁴ Uő. 35., 497.

— ha nem is a járási szervezetben —, de ekkor már működtek közösségi bábák, akik 1771-től adómentességet kaptak. „Az község javára rendeltetett bábák mivel minden szempillantásban kinek-kinek szükséges szolgálatjokra tartoznak megjelenni, nemes vármegye által 1771 április 24-én tartatott gyűlésben minden közönséges terhektől immunitáltattak. Ment, mely kegyes determinációját nemes vármegye helybeli bírák mindenütt obszerválván, a bábákat szabadságban tartásák, hogy annyival is inkább ők magok kötelességeinek eleget tehessenek.”³⁵

A 80-as években a városi tanács is megkapja II. József rendeleteit, amelynek következtében új intézkedések történnek a helyi viszonyok figyelembevételével.³⁶ Ezek közé tartozik a szakképzett bábák alkalmazásának szükségessége és a megfelelő fizetésük biztosítása, az arra hozott intézkedések. 1783-ban Makón már tanult bába dolgozott, akihez berendelték a többi, vármegyei pénztárból fizetett bábát. „Azon Helységbéli Bábák, kik a Nemes Vármegye casszájából fizettetnek, mivel referáltatott a Nemes Vármegyének, hogy a szükséges bábai mesterségeket nem tudják, a bírák és nótáriusok által a makai első tanult bábához küldessenek, hogy ott a kívántató mesterségeket elegendő képpen megtanulván, anyival is inkább a születendő személyek segítségére lehessenek, különben a ki meg nem jelent a bábáságtól elmarad, következőképpen fizetésé nem léssen.”³⁷

Arra nincs adatunk, hogy ki volt az említett első tanult makai bába, hol és mikor szerezte diplomáját.

1786-ban a vármegye főispánja utasítást adott ki a szakképzett bábák fizetéses alkalmazására.³⁸ A rendelet 3 évvel későbbi megismétlése azt bizonyítja, hogy sem az alkalmazásra kötelezettek, sem pedig a bábák nem tartották be az előírásokat. Az újabb rendelet a fizetést 6 frt-ban állapította meg, amiért a szegényeket ingyen kellett ellátni. „Méltóságos Fő Ispány Eö Exellenciája által keményen parancsoltatik, hogy minden examinált bábának 6 frt fizetése légyen a Bábák így azzal meg elégedvén, a szűkölködő asszonyokat semmi képpen terhelni ne merészellyék annyival inkább a szegényeket fizetésekért zaklatni ne bátorkodjanak.”³⁹

A fizetések között az országban vidékenként nagy eltérések mutatkoztak. Egyrészt azért, mert a nemesi közösség a seborvoshoz hasonlóan a szülésznőknek is megengedte a magánpraxist, másrészt egy-egy megye másként értékelte a hatósági bábák munkáját, amit fizetésben is kifejezett. Így pl. a 3 szegedi hivatásos bábának 1796-ban 100—100 frt volt a fizetése.⁴⁰

Igen meglepő volt számomra, hogy a XVIII. sz. végi állapotok összeírásában az iparosok nyilvántartásában, a csizmadiák, takácsok, harangozó mellett a bábák is szerepeltek.⁴¹ Ezek szerint 1791-ben és 1801-ben 3 bába volt Makón. Ez az összeírás a felsoroláson kívül más adatot nem tartalmaz. Feltételezésem szerint a megyei bábarendszer intézményes kiépülését tükrözik az adatok, a megye által fizetett bábákról van itt szó. Ezt a tényt erősíti meg egy 1808-ból származó adat, amely Makóról már 6 fizetéses bábát említ. Ebben a felsorolásban találkozunk először név szerinti említéssel: *Julis Éva*, a vármegye első bábája, akit évi 112 frt fizetéssel alkalmaztak. 1808-ban megyei orvos Szekér Károly, évi saláriumma 150 frt volt. Megyei seborvos Degri

³⁵ Makó Város Levéltára (továbbiakban MVL) Körr. Jkv. 1771. 28. 1.

³⁶ Eperjesy Kálmán 1984. 25.

³⁷ MVL Körr. Jkv. 1783. 141. 1.

³⁸ Uo. 1786. 108. 1.

³⁹ Uo. 1789. 119. 1.

⁴⁰ CsML Szeged város Tanácsának iratai. Tisztújító iratok. 1796. Oltvai Ferenc szives közlése

⁴¹ Bohdaneczky Edvin 1940. 72. Az adatra Fejér Gábor hívta fel a figyelmem.

Péter 200 frt fizetéssel. A megye által fenntartott egészségügyi szervezet 1808-as adatai szerint a makói és a vidéki bábák évi 6—6 frt fizetést kaptak.⁴² Összesítve a XVIII. és XIX. század fordulóján a vármegyében dolgozó szülésznők számát az alábbi táblázat mutatja be:

	1791	1801	1808
Makó	3	3	6
Apátfalva	1	2	2
Battonya	2	1	3
Földeák	—	1	2
Nagylak	2	2	3
Palota	—	2	2
Sajtény	2	1	2
Tornya	—	1	1
Csanád	—	—	1
Összesen:	10	13	22

Láthatjuk tehát, hogy 9 év alatt az alkalmazott bábák száma több mint a duplájára emelkedett. Nem találunk utalást arra, hogy milyen megosztásban voltak közülük okleveles vagy cédulás bábák, kik közül kerültek ki a bábák, valamint mennyire volt elég a bábaság a megélhetéshez vagy mint a későbbiekben is volt rá példa, egyéb kiegészítő tevékenységet is folytattak.

Valószínű, az előbbi táblázatban található 6 makói bába egyike volt Fekete János felesége, akiről az 1813-as rovatos összeírás 606-os számú bejegyzése alapján tudunk. A feltüntetett rovatok között egyik sincs kitöltve, csak a név mellett a megjegyzés „Bába a felesége” jelzi, hogy az 1771-es rendelet értelmében adómentességet élvezett.⁴³

Amennyiben a megyei állások közül valamelyik megürült, vagy valaki az alkalmazottak közül hibázott és ezért elbocsátották, közhírré tették a megürült álláshelyet s lehetett rá jelentkezni.⁴⁴

A megye és a város is fontosnak tartotta, hogy minél több okleveles alkalmazott dolgozzon és tudásának gyarapításával minél több betegséget tudjanak gyógyítani, egészséges gyermek szülessen. 1788-ban királyi rendelet jelent meg, amely kimondta, hogy sebészek, gyógyszerészek és bábák kötelesek az egyetemen levizsgázní.⁴⁵ Ennek szellemében a város és a megye közhírré tette, hogy „a bábái Tudományok közönségesen taníttatni fognak” 1809-től a pesti egyetemen.⁴⁶ Érdekes lenne tudni arról, volt-e jelentkező a hirdetésre. Adatot nem találtam rá.

A születendő gyermek életben maradása és megóvása érdekében két figyelemre méltó intézkedése volt a helytartótanácsnak, amelynek szellemében intézkedni kell a városban dolgozó egészségügyi személyzetnek és cselekedni a családi környezetnek. Kiadására azért volt szükség, mert a kora középkortól kezdve súlyos büntetések, számos hátrány és megkülönböztetés érte a törvénytelenül született gyermeket és anyját. Ezért a házasságon kívül teherbe esett nők inkább választották a magzatuktól való

⁴² CsML Csanád vármegye adószedői számadásai. Honi adó. 1808. március 11. kisgyűlésen, 266. sz. alatti irat. Oltvai Ferenc szíves közlése.

⁴³ MVL Rovatos Összeírás 1813.

⁴⁴ MVL Körr. Jkv. 1810.

⁴⁵ Magyary-Kossa Gyula 1940. IV. 212.

⁴⁶ MVL Körr. Jkv. 1808.

megszabadulást. Az 1786-os intézkedés a helység előljáróinak és a szülőknek kötelességévé tette az így született csecsemő védelmét. „Igyekezzenek minden módon, hogy a szülés után a csecsemő semmi veszedelemben ne essen.” Erre vonatkozóan a helytartótanács már 1769-ben adott ki egy rendeletet. A házasságon kívül terherbe esett nők továbbra is inkább választották a magzat vagy az újszülött megölését, mint a kegyetlen nyilvános megszégyenítést. Ennek a mértékére a helytartótanácsi tilalomból következtethetünk: „Átallyában tiltani méltóztatik Eöfelsege, hogy ezután az afféle megesezt személyek külső piaczkon ne vesszőztenessenek, sem egyéb nyilvánvaló gyalázatos büntetésekkel ne illettessenek...”⁴⁷

A másik helytartótanácsi rendelet értelmében az anya méhében levő gyermek a megfelelő időben és szakképzett ember közreműködésével megmenthető, ezért „mihelyest elegendő és nyomós jelek fognak tapasztaltatni, hogy az terhes személy, szülése előtt meg fog halni... a legközelebb levő Vármegye Orvosát, vagy Borbélyát vagy más egyéb Bábaságban tudós személyt” köteles a bába hívni, „a ki az annya méhében veszedelemben levő gyermeknek segedelmére légyen, aztat a haláltul meg-mentse.”⁴⁸

Ha a gyermek születésekor életképtelen, akkor a bába az 1731-es utasításnak megfelelően köteles megkeresztelni. Nem szabad viszont zsidó gyermeket keresztény bábának keresztelni, ha a szülő nem egyezik bele. Ennek megelőzésére „a zsidó bábáknak száma, mellyek a bába mesterségben oktatást vesznek, meg öreg bíttessék.”⁴⁹ Ezt a rendeletet — több máshoz hasonlóan — nem tartották be, mert 1829-ben a Kőrrendeletek jegyzőkönyve tanúsítása szerint meg kellett ismételni.⁵⁰

A reformkortól a 60-as évek végéig

A reformkorban mind létszámban, mind szemléletben jelentős változások következtek be a vármegye és a város területén is. Ugrásszerűen nőtt az orvosok száma.

Onossy János 1830-ban bekövetkezett halála után Hofman Károly lett a megyei főorvos 1834-ig. Utána Meskó Jánost nevezte ki a főispán, aki 1884-ben vonult nyugdíjba. A 30-as években sebészmesterek Makón és Battonyán voltak. Különösen fontos volt az orvosok szerepe az 1831-es kolerajárvány idején. Vármegyei alkalmazáson kívül dolgozott Urbanits Mihály. 1831-ben települt le Makón Einstein Ignác izraelita seborvos és baromorvos, 1835-ben Abelesz József orvos. Meskó János megyei főorvos ténykedése során, az 1835-ös és 1844-es javaslata után a 60-as években megépült a megyei kórház. Gyógyszertár az 1780-as alapítású után 1843-ban gyarapodik kettőre.⁵¹

A szemtanú hitelességével mutatja be a reformkori Makót Szirbik Miklós. Az egészségügy szerepéről így ír: „A köznép, ha baja esik magát vagy a természetre bízza, vagy valami kuruzslókhöz, kenőfenőkhöz folyamodik.” Az egészségügyi személyzetről a következőket tudhatjuk meg: „Orvos Doktor van 1, Seborvos 5, kik közül 3 izraelita. Tsak ez is mutatja, hogy itt az Orvos az Uraságokon kívül leginkább tsak a Sidóknak kell; ... Diplomás Bába van: Keresztyén 3, Sidó 2, paraszt s tapasztalásból tanult 10.”⁵² A korabeli lakosság felekezeti megoszlását Palugyay Imre adatai alapján

⁴⁷ Uo. 1786. 474. 1.

⁴⁸ Uo. 1787. 70. 1.

⁴⁹ Uo. 1787. 280. 1. ill. Magyary—Kossa Gyula 1940. IV. 209.

⁵⁰ MVL Kőr. Jkv. 1829. szept. 8/11.

⁵¹ CsML Csanád megye tisztí főorvosának iratai (továbbiakban mtf) Oltvai Ferenc szives közlése

⁵² Szirbik Miklós 1979. 35.

tudjuk: 1827-ben a 17 148 fő közül evangélikus 8853, római katolikus 5367, görög-katolikus 1817, zsidó 1111.⁵³ Látható, hogy az egészségügyi személyzetben lényegesen nagyobb szerepet játszanak a zsidók, mint az a lakosságban elfoglalt arányából várható volna.

Az 1848-ig folyamatosan működő közigazgatási egészségügyi szervezet adatai megfelelnek az 1808-as adatoknak. Az 1803-as összesítésből láthattuk, hogy a vármegye első bábája Julis Éva volt. A makói járásban dolgozott még Kiss Anna nevű, a városban pedig 6 bába volt megyei alkalmazásban. Közéjük tartozott a már említett Fekete János felesége. Későbbi adatok alapján ismert, hogy a makói születésű Felberbauer Anna, Zsaszó Rozália és Tausig Antónia 1840, 1843 és 1846-ban szereztek oklevelüket Pesten. Minden bizonnyal közvetlenül diplomájuk kézhezvétele után szülővárosukba jöttek vissza dolgozni. Mindhármuk nevével a nyilvántartásokban csaknem a század végéig találkozunk, tehát meghatározó szerepük volt a születések körül.

A megyei tisztiorvosnak minden évben összegző jelentést kellett küldenie az egészségügyi személyzetről a helytartótanácsnak.⁵⁴ Mint már említettem, ezek a jelentések alapját képezték a kutatómunkámnak, mert leggyakrabban részletezték benne a születési adatokon kívül a képzés helyét és idejét, a szakemberek nyelvbéli jártasságát. Mégis föltétlenül meg kell említeni három dolgot, ami nehezítette a munkát. Az első, hogy csak néhány évről (1866, 1881, 1901–2) maradt fenn statisztikai összesítés. Ezek is gyakran pontatlanok, időnként hiányosak. A pontos adatok közlésére többször is körlevelet és utasítást adott ki a helytartótanács. A harmadik problémát a bábák nem egységes névhasználata jelentette. A hivatalos iratokban egy-egy bába neve négyféle változatban is előfordulhatott:

1. Leánykori név (férjezett asszony esetében is);
2. Férjezett asszonyoknál a férj családneve és az asszony keresztnéve;
3. Férjezett asszonynevük;
4. A férj családneve + né + leánykori név;

Ezek közül az első két forma alkalmazása volt a leggyakoribb. Előfordult, hogy az egyik helyen leánykori néven, másik helyen férjezett asszonynévvel szerepelt az illető, vagy más variációban. Egy-egy személy azonosítása gyakran a legpontosabban nyilvántartott adattal, az oklevél megszerzésének időpontjával történhetett.

Az 1850-es, 60-as években két irányú tevékenységet fejtett ki Meskó János irányításával a megyei és a városi közigazgatási szervezet. Gyakorlattá szerették volna tenni, hogy szüléseknél csak okleveles bábák működjenek közre, valamint az 1848 előtt működő megyei közegészségügyi szervezet rendszerének visszaállítására törekedtek.

Többször is szigorú utasítást adtak ki, hogy csak okleveles bábákat hívjanak szülésekhez. Szalai főszolgabíró 1852. augusztus 7-én kelt utasítása alapján — melyet Meskó János megyei főorvos kért — „az oklevéllel el nem látott Eábák büntetés alatt szüléseknéli foglalkozásoktól eltiltattak”, amelyet minden egyház előtt ki kellett hirdetni. Indoklásul a városban dolgozó okleveles bábák elegendő számát hozza föl. „Különben is Makón 9 okleveles bába lévén a szülési foglalatosságok végzésére elégségeseknek találtattak.” Hogy a lakosság könnyebben megtalálja az okleveles bábákat, azok lakásukra kötelesek voltak címtáblákat fölszerelni.⁵⁵

⁵³ Palugyay Imre 1855. 185.

⁵⁴ CsML mfi 1861. ápr. 2.

⁵⁵ MVL Makó Város Tanácsának Iratai (továbbiakban MVTI) 871/1852.

Név	Születés		Vallás	Akadémia foka	Oklevelezés helye, ideje
	helye	éve			
Meskó János	Szamosújvár	1805	r. k.	orvosdoktor	Magy. Kir. Pesti Egy. 1830
Urbanits Mihály	Torontál m. Kiszombor	1810	rk.	orvosdoktor és szülésmester	uo. 1836.
Abelles József	Pest m. Sz. k. Pest város	1812	izr.	orvosdokt.	uo. 1835.
Eisler Jakab	Veszprém m. Veszprém	1833	izr.	orvostudor	uo. 1860.
Otniger Antal	Baranya m. Pécs	1813	rk.	seborvos	Bécsi Egyetem 1838.
Einstein Ignácz	Morvaország	1804	izr.	seborvos	Magy. K. Pesti Egy. 1830.
Papp Mihály	Csanád vm. Makó	1837.	ref.	seborvos	uo., 1863.
Gyüge János	uo.	1817	ref.	állatorvos	uo., 1839.
Felberbauer János	uo.	1815	g.e.h.	állatorvos	uo., 1840.
Spiró Lajos	Csanád vm. Mezőhegyes	1842	izr.	állatorvos	uo., 1861.
Nagy Adolf	Temes m. Temesvár	1831	rk.	gyógyszerész	uo., 1856.
Gyuritza Sándor	Torontál m. Törökbecse	1821	rk.	gyógyszerész	uo., 1843

1854-ben Nagy Károly megyei főorvos Makra Imre kat. plébános és alesperesnek írt levelében a fenti elveket ismétli. Azon kívül intézkedik, hogy a keresztelésnél történt visszaélések elkerülésére minden bábának kiadnak egy kemény táblácskát, amelyet a megyei főorvos a nevével és pecsétjével lát el. Ha a baba szülés miatt akadályozva lenne a keresztelésen részt venni, az őt helyettesítőnek köteles átadni ezt a táblát. Ezzel meg lehet előzni, hogy a kontárbába hivatalosan részt vegyen a keresztelésen. Először találkozunk az okleveles bábák név szerinti teljes felsorolásával, akik a következők:

1. Kiss Anna
2. Barczán Katta
3. Székely Susa
4. Zsaszó Rózsi
5. Tausig Antónia
6. Felberbauer Anna
7. Polya Julis
8. Klein Anna
9. Ficher Theres
10. Szabó Anna

személyzete 1866-ban

Nyelvismeret	Hivatalos állása	Ideje	Fizetés		
			Rf.	T.	mely alarból
magyar, latin, német, román	megyei főorvos	1835, 1849. 1860.	600 200	utazási	Csanád vm. pénztárából
magyar, latin, német	Makó város rendes orvosa	10 év óta	200		a város pénztárából
magyar, latin, német, francia	magángyak.	31 év óta			
magyar, német, latin	magángyak.	6 év óta			
magyar, német, szerb	a makói járás rendes orvosa	15 év óta	300 100	utazási	Csanád vm. pénztárából
magyar, német, cseh	magángyak.	37 év óta			
magyar, német	tiszteletbeli megyei seborvos	3 év óta			
magyar					
magyar	Csanád m. állatorvosa	25 év óta	300		Csanád vm. pénztárából
magyar, német, francia					
magyar, német, latin, román					
magyar, német, szerb, latin, román					

Ezen kívül a kontárbábák munkáját igénybevevők és maguk a kontárbábák büntetése is ismét kihirdetésre került: „... minden asszonyt, ki szülőkhöz járulni merészlend, valamint mind azon egyént ki ezen kontárbábáknak akár mi módon a szülők járulásához segéd kezeket nyujtaná, a törvénykezésnek által adni el ne mulasztandja.”⁵⁶ A kontárbábák munkája „nem csak az oklevelezett bábák kárára, hanem az illető nők, magzataik s férjök veszedelmére szolgál, kitünőleg pedig az Állam jövedelmének csökkenésére történik.”⁵⁷

A gyermekági láz megfékezésére a városban még nem fordítottak külön figyelmet.

1861. március 20-án az állandó bizottság ülésén került megtárgyalásra Meskó János megyei főorvosnak a megyei bábák iránt beadott jelentése, amelyben kéri, hogy a volt megyei bábákat helyezték vissza állomásaikba és a fizetésüket tegyék folyamatossá. Ekkor született döntés arról, hogy a megyei albábák évi 15 frt fizetéssel lesznek alkalmazva. A számukról Meskó János a következő bizottsági ülésen, április 4-én számolt be.⁵⁸ A megfelelő személyek kiválasztása érdekében Meskó János kör-

⁵⁶ Szt. István Plébánia Levéltára 1854. 23. cs. 2/90.

⁵⁷ U.o. 1858. 27. cs 3/46.

⁵⁸ CsML mtfi 1861.

utat tett a vármegyében s azután állította össze javaslatát: „Makó várossában albábakül következő okleveles bábák kineveztetését megerősítés végett a Tekintetes Megyei állandó bizottmánynak előterjesztem úgy mint Zsazsó Rozáliát, Tausig Antóniát, Barna Teréziát, Schwab Annát, Bartha Annát és Bayer Katalint.”⁵⁹

A Csanád vármegyében működő egészségügyi személyzet első részletes kimutatása 1866-ból található a megyei levéltárban „Név jegyzéke 1866 évben Csanád megye kebelében létező Orvos Tudorok, Sebészek, barmászok, gyógyszerészek és Bábáknak” című összeírásban. Ennek alapján Makón ekkor 4 orvostudor van, közülük 1 megyei főorvos, 1 szülész-mester; 3 seborvos, közülük 1 makói járási seborvos; 3 állatorvos, akik közül 1 megyei főállatorvos; 2 gyógyszerész és 9 okleveles bába dolgozott.⁶⁰

Vallási megoszlás szerint: — orvosok közül 3 római katolikus, 3 izraelita, 1 református; — állatorvosok közül 1—1 református, görögkeleti, izraelita; — mindkét gyógyszerész római katolikus; — bábák közül 2 római katolikus, 2 református, 3 görögkeleti, 2 izraelita.

Az egyetem elvégzése: 1 orvos Bécsben, a többi dolgozó Pesten végzett.

A nyelvbéli jártasságot tekintve a magyaron kívül minden orvos tud németül, latinul 4, ezenfelül 1—1 orvos ismeri a román, cseh, szerb és a francia nyelvet. A bábák közül 3 fő németül beszél, akik közül egy még valamelyik szláv nyelvet is ismeri, nincs pontosan megjelölve.

1871: városi bábák alkalmazása

A város egészségügyi ellátásának történetében fontos évszám az 1870-es. Ebben az évben Dr. Urbanits Mihály városi orvos felterjesztése alapján tanácsulési határozat született arról, hogy a város pénztárából fizetett 4 városi bábát alkalmaznak, akiknek feladata a szegénysorsú lakosság ellátása volt. Fizetésüket fejenként évi 50 frt-ban állapították meg. „Miután ... a felállítandó 4 szülésznő csak is a szegény sorsúak és megesettektől születendő kisdedek megmentése tekintetéből hozandók létre ugyan azért a lakások akként osztatnak fel, hogy a szegényekhez minél közelebb legyenek, minél fogva 1-ső lakás a római katolikus temető környékén, 2-ik a Veresökör és vásártér közeli téren, 3-ik a Cath. templom környékén s a 4-ik a Városház vagy református egyház körül lenne felállítandó.”⁶⁰

Az 1871. januártól történő alkalmazásra pályázatot hirdetett a város, amelyre 9-en: Barta Anna, Barna Terézia, Farkas Antalné sz. Sonkovits Julianna, Julis Istvánné sz. Maszkán Anna, Horváth Julianna, Kecskeméti Holesz Rozália, Schved Katalin, Tausig Antónia és Vizi Eszter okleveles szülésznők adták be kérvényüket.⁶¹ A pályázatok közül Horváth Juliannáé, Barna Teréziáé és Kecskeméti Holesz Rozáliáé maradt meg.

Mindhárom pályázó kérelmében hivatkozik a szakmai megbízhatóságukra, valamint Barna Terézia és Horváth Julianna arra, hogy régóta a városban dolgoznak, de munkájuk ellen a legkisebb kifogás sem merült fel. Nem tettek különbséget szegény vagy gazdag között, sem pedig abban, hogy tanyára kellett-e menni vagy városi asszonynál kellett a szülést levezetni.⁶² Ők mindketten kérelmükben megjelölték a

⁵⁹ U.o.

⁶⁰ U.o.

⁶¹ MVL Tanácsulések jegyzőkönyve (továbbiakban Tan. Jkv.) 1871. febr. 7.

⁶² MVL MVTI. 59/871.

2. táblázat

Okleveles bábák Makón 1866-ban

Név	Születés		Vallás	Oklevelezés helye, ideje		Nyelvismeret	Hivatalos állása
	helye	éve					
Barna Therésia	Csongrád m. Szentés	1833.	ref.	Magyar. K. Pesti E.	1859.	magyar	magán
Farkas Julianna	Csanád m. Makó	1834.	g. e. h.	uo.	1862.	magyar	magán
Felberbauer Anna	uo.	1815.	rk.	uo.	1840.	magyar	magán
Gyuritza Anna	Csongrád m. Szeged	1825.	rk.	uo.	1855.	magyar, német	magán
Horváth Julianna	Csanád m. Makó	1837.	g. e. h.	uo.	1859.	magyar	magán
Svéd Katalin	Pest m. Albertirsa	1831.	izr.	uo.	1850.	magyar, német szláv	magán
Tausig Antónia	Csanád m. Makó	1815.	izr.	uo.	1846.	magyar, német	magán
Vizi Eszter	uo.	1832.	ref.	uo.	1866.	magyar	magán
Zsaszó Rozália	uo.	1815.	g. h. e.	uo.	1843.	magyar	makói járás bábája 2 éve, vm. pénztárá- ból fizetik

számukra legkedvezőbb városrészt, amelyen szívesen dolgoztak volna alkalmazásuk esetén. Mint később látni fogjuk, ezt az elbíráláskor figyelembe is vették.

Kecskeméti Holesz Rozália Magyarpécskáról pályázott. „...bár a sors szeszélye kényszerített is eddig távol élni szülőtte földemtől, szívem azért nem szűnt meg érte dobogni, és nékie szolgálni hátra lévő napjaimat legszentebb kötelességemnek ösmerenden.”⁶³ Pályázatához Magyarpécskáról a bíró és az esküdt aláírásával, pecséttel ellátott hivatalos bizonylatot is mellékelte, miszerint „nevezett, mint szülésznő községünkben 1868 s így Három év óta tartózkodik, mely idő alatt magát mindig becsületesen viselte legyen, — nemcsak, — de szakmája tekintetében és a közönség tellyes megelegedését bírja.”⁶⁴ (5. kép)

A pályázatok elbírálását, az alkalmazandó 4 városi bába kiválasztásáról az 1871. február 7-én megtartott tanácsülésen döntöttek. A tanácsülés elnöke Gráner Ignác helyettes polgármester volt, tagjai Nagy János városgazda, Szántó Mihály, Raffai János, Lehvicky Gáspár, Vajda István, Kecskeméti Pál, Fazekas Lajos tanácsosok, dr. Urbanits Mihály városi orvos, Forgó József városi számvevő, Mátéffy Pál mérnök, Fodor Mátyás jegyző voltak. Választásuk a következőképpen történt:

Az első járást Horváth Juliannát, akinek területe az Aradi utcától a Vásárhelyi utcán elválasztva az Alma utca, amelyhez Honvéd városrész is hozzátartozik.

A második járás területe az Alma utcától a Bécsi putri-Czédulaház-Újvágóhídon keresztül a Kálvária utcáig tart, amelyre Kecskeméti Holesz Rozáliát nevezték ki.

A harmadik járást a Kálvária utca—Sóház— és Szegedi utcák közötti városrész alkotta, amelynek bábájául Vizi Esztert bízták meg.

A negyedik járás magában foglalta a Szegedi utcának Szt. Lőrinc felé eső részét és az Aradi utcáig terjedő városrészt. Ide Barna Terézia okleveles szülésznőt választották.

A járásokban alkalmazott szülésznők fizetését fejenként évi 50 forintban állapították meg.⁶⁵

A városi szülésznők, ha hívják őket, kötelesek a kijelölt területen kívül is ellátni a szegénysorsúakat. Felügyeletükkel dr. Urbanits Mihály városi orvos lett megbízva. A tanácsülés elrendelte, hogy a lakosságot a lelkeszi hivatalok is tájékoztassák és figyelmeztessék, hogy a kontárbábák helyett a szakképzett szülésznőket hívják, megelőzve ezzel, hogy tudatlanságukkal és értetlenségükkel kárt okozzanak.

A városi bábák alkalmazása nagy előrelépést jelentett. Biztos megélhetést nyújtott a kinevezett bábáknak és újabb lehetőséget a kontárbábák munkájának visszaszorítására. Nagyon kevés visszajelzés maradt fent arról, hogy hogyan teljesítették ezek a bábák kötelezettségüket. Egy ilyen eset Börcsök Gergely képviselő indítványozására történt 1874-ben, aki javasolta, hogy Kecskeméti Holesz Rozáliát mozdítsák el szülésznői állásából, mert kötelességét nem teljesíti, ha hívják, nem megy ki beteg nőhöz.⁶⁶ A feljelentés eredményét nem ismerjük. Feltételezhető, hogy megmaradt állásában, mert Börcsök Gergely képviselő közismert volt állandó felszólalásairól.

Az 1876-os közegészségügyi törvény megjelenésével párhuzamosan látott napvilágot Oláh Gyula Magyarország közegészségügyi statisztikája című könyve, amely részletesen elemzi a Csanád megyeihez hasonlóan az ország állapotát.⁶⁷ Ebből

⁶³ U.o.

⁶⁴ U.o.

⁶⁵ MVL Tan. Jkv. 1871. febr. 1.

⁶⁶ MVL Közgyűlések jegyzőkönyve (továbbiakban Közgy. Jkv.) 1874. 3708/874

⁶⁷ Oláh Gyula 1876. 100—102, 107, 111.

16. ki.
1871.

M. Pécse városi elöljáróitól.

Községi bizonylat.

Melynek alapján alóltek M. Pécse városi elöljáróságai részéről - Kecske-méti Pécse uttam lakosné illő megkeresésre folytatás - azon, nál hivatalos bizonyság tételük arról, hogy nevezett mint említett községünkben BBS. és így Húrom év óta tartózkodik, mely idő alatt magát mindig becsületesen viselte községünkben, - nemcsak, - de szakmája tekintetében is a község telkes megelégedéséig bírja.

Elliről is részére kiadtlak jelen bizonyság levelünket.

Hely M. Pécshán, 1871. évi január 2-én

[Handwritten signature]
jegyző

[Handwritten signature]
bíró

Hájasos Miklós
44. kint

5. Községi bizonylat Kecskeméti Holesz Rozália pályázatához, 1871.

a megyére és a Makóra vonatkozó adatokat részletezem. Csanád megye helyzetét összevetem a szomszédos Csongrád megyével (3. táblázat); Makó adatait pedig az adott időben kb. azonos lélekszámú, bár kisebb területen fekvő Szentessel. (4. táblázat)

3. táblázat

Csanád és Csongrád megye egészségügyi helyzete 1876-ban

	Csanád megye		Csongrád megye (Szeged és Hódmezővásárhely kivételeivel)	
Iorvos	1,69 □ mfd-re,	5 638 lakosra	1,84 □ mfd-re,	5 515 lakosra
1 okleveles bába	1,20 □ mfd-re,	3 993 lakosra	1,05 □ mfd-re	3 151 lakosra
1 gyógyszerész	5,77 □ mfd-re,	19 169 lakosra	7,39 □ mfd-re	22 062 lakosra

Csanád megyében az összes egészségügyi személyzet 10 községben található, amely az összes községek 27,02%-a. A 10 község lakosainak a száma 68 346, ez a megye összlakosságának 71,30%-a. A 10 község területe 17,11 □ mfd, ami a megye összes területének 68,59%-a.

Okleveles bába 6 községben van, ahol a lakosság 59,58%-a él. Ebben a 6 községben a 11 bába a következőképp oszlik meg. Zárójelben összehasonlításként az 1808-as adatok találhatók.

Battonya	3 (3);	Sajtény	1 (2);
Nagylak	3 (3);	Apátfalva	— (2);
Kovácsháza	2 (—);	Földeák	— (2);
Palota	2 (2);	Tornya	— (1).

4. táblázat

Szentes és Makó egészségügyi ellátása 1876-ban

	Makó	Szentes
Lakosság	27 449	27 658
Terület	57 939 hold	28 157 hold
Orvostudor	5	4
Sebész	2	2
Gyógyszerész	3	2
Okleveles bába	13	17

Tehát a kisebb területű Szentesen több szülész nő dolgozik, amiből arra lehet következtetni, hogy a szülő anyát és az újszülöttet jobb, pontosabb ellátásban tudták részesíteni.

Makó városában dolgozó orvosok és szülész nők név szerinti kimutatása az 5—6. táblázatban található. Az okleveles bábák táblázatához meg kell jegyezni, hogy Oláh Gyula kimutatásában 3 városi alkalmazott szerepel. Az előző és későbbi időből való jelentések alapján Horváth Julianna is városi pénztárból fizetett volt. Nyilvánvaló, hogy téves statisztikai kimutatásról lehet ez esetben szó.

5. táblázat

Makó egészségügyi személyzete 1876-ban

Név	Születés éve	Vallás	Akadémia foka	Oklevelezés		Megjegyzés
				helye	ideje	
Borotvás Dezső	1844	ref.	orvostudor	Budapest	1869.	közkórházi sé városi főorvos
Budaspits Simon	1841.	izr.	orvostudor	Bécs	1868.	
Dózsa Ármin	1844.	izr.	orvostudor	Bécs	1869.	törvényszéki orvos
Kúthy Emil	1842.	ref.	orvostudor	Budapest	1867.	
Meskó János	1805.	rk.	orvostudor	Budapest	1830.	Csanád megye főorvosa
Einstein Ignác	1804.	izr.	sebészmester	Budapest	1830.	
Pap Mihály	1837.	ref.	sebészmester	Budapest	1863.	városi alorvos
Maléter Albert	1825.	ev.	gyógyszerész-mester	Budapest	1851.	Alapít. 1780, „Isteni gondviselés”
Nagy Adolf	1831.	rk.	gyógyszerész-mester	Budapest	1856.	Alapít. 1844. „Reménység”
Tarnay István	1845.	rk.	gyógyszerész-mester	Budapest	1871.	Alapít. 1872. „Órangyal”

Az 1875-ös év születési statisztikája nincsen meg. Erre következtethetünk az előtte és utána születettek számából, amely szerint erre az évre is 1350 születést számolunk. Ennek alapján — ha csak okleveles bábákat hívtak volna szülésekhez — 1 szülésznőre évi 103 szülés esett.

6. táblázat

Okleveles bábák Makón 1876-ban

Név	Születés éve	Vallás	Akadémia foka	Oklevelezés		Megjegyzés
				helye	ideje	
Barna Terézia	1833.	ref.	okleveles bába	Budapest	1859.	városi bába
Farkas Julianna	1834.	g.e.	ua.	uo.	1862.	
Felberbauer Anna	1815.	rk.	ua.	uo.	1840.	
Fleischmann Anna	1836.	izr.	ua.	uo.	1872.	
Gyuricza Anna	1825.	rk.	ua.	uo.	1855.	
Horváth Julianna	1837.	g.e.	ua.	uo.	1859.	
Kecskeméti Katalin	1842.	ref.	ua.	uo.	1864.	városi bába
Keiser Eszter	1839.	rk.	ua.	Pozsony	1875.	
Schwartz Julia	1841.	izr.	ua.	Budapest	1850.	
Tausig Antónia	1815.	izr.	ua.	uo.	1846.	
Vizi Eszter	1832.	ref.	ua.	uo.	1846.	városi bába
Zsaszó Rozália	1815.	g.e.	ua.	uo.	1843.	megyei járási bába

Harc a kontárbábák működése ellen (1877—1880)

Az 1876-os közegészségügyi törvény szigorú utasítást adott ki, hogy csak okleveles bába gyakorolhatja munkáját. Makón már a korábbi években is sokat tettek a kontárbábák működése ellen. A törvény végrehajtásának szellemében fokozottan igyekeztek visszaszorítani a nagyszámú kontárbába működését.

1877. július 6-án tartott közegészségügyi bizottsági ülésen Csécsi Miklós bizottsági tag szólt a nagyszámú kontárbába munkájának megakadályozásáról: „...mivel szomorúan tapasztalható, hogy a nagy többség által ezek vétetvén igénybe; az anya nyomorítás és gyermek elvesztéseket a bábák tudatlanságában véli rejteni.”⁶⁸ Horváth István bizottsági tag szerint a tudatlanság mellett súlyosbító körülmény, hogy a legnagyobb betegeknél babonás eljárásokat is alkalmaznak, amelyek bűnös kimenetelt eredményeznek. Az ülés határozata szerint: „minden kontár bába ki működési jogosultságát beigazolni képes nem leend, eltiltatik, esetleg szigorúan bírságoltatik.”

A városi egészségügyi bizottság javaslatára több intézkedés is született. Pozsonyi Ferenc polgármester utasítására október 21-én dobszóval kihirdették a városban a határozatot. November 5-én körlevelet küldött a város lelkészi hivatalainak (6. kép) hogy ők is segítsenek, a hirdetményt (7. kép) a szószékről tegyék közzé. A keresztelekknél kísérik figyelemmel, hogy ki volt a bába. Ha kontárbábákkal találkoznak, kötelességük jelenteni.⁶⁹ A legismertebb kontárbábák nevét lakhelyük megjelölésével szintén kihirdették. (8. kép)

A kontárbábák közül többen röviddel a hirdetés után megszerezték oklevelüket. Mivel több évtizedes tapasztalattal rendelkeztek, feltételezésem szerint ezt különösebb erőfeszítés nélkül tették meg. Így pl. az úJVárosi Hős Erzsébet Nagyváradon, Dégi Pálné (=Dégi Mária) Budapesten már 1877-ben diplomázott.⁷⁰ Mások nem törekedtek az oklevél megszerzésére. A kontárbábák egy kisebb csoportja csak többszöri büntetés után látta be, hogy szükséges a bábaképző tanfolyam elvégzése. (Pl. Kakusziné, Klimanné)

Az egészségügyi bizottságnak újabb ülésén, 1879. március 31-én ismét határozata született arról, hogy a lelkészeknek kötelessége jelenteni, ha kereszteleknél kontárbába működne közre.⁷¹ Mindez jelzi, hogy az 1877-es intézkedés nem hozta meg a várt eredményt, a szakképzetlen bábák tovább is dolgoztak. A törvényes előírás szerint mindenkinek, akinek tudomása volt a kontárbába munkájáról, kötelesség szerint jelentenie kellett az illetékes első fokú törvényhatóságnak, ami Makón a polgármesteri hivatal volt. Büntetést szabtak ki a bábára, de a hívó félre is. Pénzbírság esetében a kiszabott díjat a városi pénztárba kellett befizetni, amit a szegények javára használtak fel.⁷² Visszaélésre adott alkalmat az a szokás, hogy az okleveles bába segédet alkalmazott szakképzetlen bába személyében. Erről igazolást is adott ki. (9. kép) Ez a munka nem jogosította föl a kontárbábát arra, hogy születeket vezessen le, esetleg önállóan lássa el a gyermekágyast vagy az újszülöttet. Ennek ellenére gyakran előfordult, hogy születek ideje alatt egyedül volt a beteg asszonynál. A kontárbábák között olyan is akadt, aki nyíltan vállalta tevékenységét, „...mert az ő adóját nem fizeti senki aki elakarja tiltani adjon neki kenyeret.”⁷³

⁶⁸ MVL Polgármesteri Hivatal iratai (továbbiakban PHI) Közegészségügyi bizottságának jegyzőkönyve

⁶⁹ MVL PHI 6225/1877

⁷⁰ CsML mtfi 1883.

⁷¹ Szt. István Plébánia Levéltára 1879. 46. cs. 1/46.

⁷² MVL PHI 230/879.

⁷³ Uo.

1877. szept. 22. Makó Város polgármesteri hivatalától

A rom. Cath. egyház Szentlélek-templonának

Helyt.

A városi egészségügyi bizottság elterjeszté-
se folytán a hivatalos állásbannál fogva
és, a miér nagyon elcsúszandó kántor-
bábák munkáját teljesen elenyésztetni
szándékozik.

A hivatalos levéllel megkeresem,
misterint a köztársaság figyelmeztetése
végett a f. alatt helytlenített szövekből
kiszűrtetési javaslatját.

Az ed. kivételhez képest az egyesítke-
zet nyújtotta a Nagytemplonban
székeltetve kérték a kántorok kérem is,
ha kérésre az állásbannal járhatók,
hogy a székelnél, ha nyújtott végzetke-
sét, ha látják, hogy kántor bábák
f. kántorok az új megbeszélés helye meg-
székel a f. alatt közzé, az eddigi hivatalos
levegő helytelenül kérték a kántorok.
Makó 1877. Szept. 22.

P. P. P.
polgármester

6. A polgármester kontárbábák ügyében frott levele, 1877.
(Makó Város Levéltárának tulajdona)

6225. k. sz. sz. sz.
1877

Hirdetmény.

A városi polgármestere hivatal gillat
közhírré tétetik, hogy a város anyagi
hoz. csakis a sz. sz. sz. sz. sz. sz. sz.
& kell hírné, etc. pedig név szerinti.
Hercséméty, Katalin, Pál, Bernadett,
Anna, Károly, Pál, János, János,
Antónia, Fleischmann, Anna,
Háyer, Ester, Schygau, Julia,
na, tyabha, Horváth, Julia,
Pál, Julia, Viki, Ester,
Panna, Terézia, az utolsó négy a
város által fizettetik, mint is sa, és
gombaként ingere tartoznak köze.
László, János, János,
Kontár, bábák a mi köze-
tel állhatnak & szigorúan büntet-
tetnek, sőt ismétlés végett a bünt.
fegyver, törvény szerinti új adhatnak.
Ha a nevezett bábák mi köze,
sőt közeben vid. sz. sz. sz. sz. sz. sz.
el, e nem hely, panaszok véntem a pol-
gármesteri hivatalban sz. sz. sz. sz. sz.
jesszethetők.

Makó 1877. Novemb. 5.

P. J. J.
polgárm.

7. Kontárbábák ellen kiadott hirdetmény, 1877.
(Makó Város Levéltárának tulajdona)

Névsora
 Névsora, hiki Mikó városiban a
 kontár bábák névsora.

Névsora	Nev	Sokhelye	Fogyet.
1	Hős Erzsébet	Ujvárosban	
2	Podáni Erőbe Anni	"	
3	Vör. Václav	"	
4	Tejés Mária	"	
5	Gulhá Matyás	vitéz utca	
6	Sulányosi	Kelemen híd	
7	Júlia Magda	"	
8	Kakassiné	ujváros híd	
9	Stellné	ujvárosban	
10	Berezsné	ja nagy Csak.	
11	Dezi Pálné	templom mellett	
12	Nagy Anna	"	
13	Magori Katalin	aradi utca	
14	Váro. Szegedini	nagy sötét,	
15	Mimáné	labod utca	
16	Jurcsiné	Állatorint	
17	Nagy Istváné	"	
18	Váro. János	hika ahol mel	
19	Falkó János	let	
20	Ujvárosi János	háznál	

8. Kontárbábák névsora 1877. (Makó Város Levéltárának tulajdona)

Ezennel igazolom, miseréit jól Teréziané
Dr. Annai Katalint, felvettem mint
szülészeti főorvos segédnek,
és alkalmazra van.

Kelt 1879 október 3-án

Dr. János Teréziané okleveles
városesülésnő

9. Bábsegéd meghatalmazása, 1879. (Makó Város Levéltárának tulajdona)

A kontárbábákkal kapcsolatos iratokból kitűnik, hogy a városban működő okleveles bábák száma kevés. Előfordult az is, hogy szegénysorsú nőhöz szülés alkalmával több bábát is hívtak, de egyik sem ment el hozzá és így a gyermek bába nélkül jött a világra.⁷⁴

A bábák általános műveltségbeli képe is megfigyelhető az iratokból. A kihallgatott bábák közül 2 tudott írni. Ha megvizsgáljuk a kézírást (9. kép), az is igen primitívnek és gyakorlatlanak tetszik. A többség, 6 fő a kihallgatási jegyzőkönyveket + írta alá. Igaz, hogy a bábáságot tanulni akarók felvételi követelményei között sem szerepelt kötelezően az írni tudás.⁷⁵

Kliman Mátyásné német ajkú kontárbábát Barna Terézia (=Barna Jánosné) okleveles szülésznő jelentette föl dr. Kuthy Emil városi főorvosnak, aki az ügyet a polgármesteri hivatalnak továbbította. A konkrét eset Dobai Jánosné szülőasszony-nál történt. Reggel 9 órakor érkezett az okleveles szülésznő, ahol „... a nagy fájdalomba a nő kivolt merülve”. A vizsgálat során Barna Terézia megállapította, hogy a gyermeknek a jobb karja és a köldökzsinórja kint csüngött. Elmondták neki, hogy Klimanné ott járt, de elment. Felháborítónak tartotta, hogy „...mikor kikínózta a szülőasszonyt akkor ot hagyja akkor mennek más bábáér.” Kliman Mátyásné Kitli Anna a március 26-án megtartott kihallgatáson nem ismerte el bűnösségét. Azt vallotta, hogy ő csak megkente az asszonyt és kérte, hogy hívjanak más bábát. Hivatkozott rá, hogy Vizi Eszter és Kecskeméti Eszter után Hős Erzsébet segédje, és ahol segíteni nem tudott, mindig okleveles szülésznőt hívatott. Kliman Mátyásné 100 frt pénzbírságra ítélték, ami ellen fellebbezéssel élt. Jogtalanak tartotta, hogy a polgármester helyett a jegyző bíraskodott (ez egyébként alaptalan vád volt, félreértésen alapult), másrészt ő nem vallotta, hogy szülésnél segédkezett volna. Kérte, hogy ha a teljes büntetést nem tudják elengedni, legalább mérsékeljék a kiszabott

⁷⁴ MVL Városi tisztii főorvos iratai (továbbiakban vtfi) 221/886. V. 24.

⁷⁵ Dárday Sándor 1897. 323.

díjat. Az alispáni hivatal július 5-i döntése értelmében ez ügyben 20 frt bírságot szabtak ki rá. Fazekas János jelentése szerint a büntetést Klimanné július 27-én befizette.⁷⁶ Kakuszi Mihályné Vetró Viktória kontárbába nevével és ügyével két esetben is találkozunk. 1879-ben furcsán kezdődött az ügye. Április 18-án jelentkezett a rendőrkapitányi hivatalnál, hogy ő mint Horváth Julianna megbízottja egy szegedi menekült szülésénél segédkezett s kérte szolgálata díját kifizetni. Horváth Jánosné Jankai Julianna (= Horváth Julianna) kihallgatása során tagadta, hogy fölhatalmazta volna segédjét szülések levezetésére. Feladata a fürösztés és a takarítás volt. Egyúttal feljelentést tett még Klimán Mátyásné, Fodor Kata és Görbe Zsuzsanna kontárbábák ellen, kik a „...mai napon is gyakorolják a szülésznői teendőket, a kiket ő ezen gyakorlat elhagyására többször már felhívta.”⁷⁷ Ezzel a feljelentéssel mintegy felgöngyölödött a leggyakrabban dolgozó kontárbábák ügye. Beidézésük és kihallgatásuk már két nap múlva megtörtént.

Kakusziné és Klimanné azt vallották, hogy a törvény tilalma óta ők csak fürösztetni jártak. Mindketten Hős Erzsébet okleveles szülésznőt neveztek meg megbízónak. „Én mostanába szülönőnél nem voltam szülésznői teendőt teljesíteni, hanem voltam Hős Erzsébet okleveles szülésznő felhívására Kenéz lányánál kit Klárának hívnak és Csillag Katánál, de csak füröszteni a gyereket”⁷⁸ — vallotta Klimanné.

Görbe Zsuzsanna Halász Mihályné is tagadta a vádat. Kijelentette, hogy mióta kihirdették a törvényt, sem szülésnél, sem pedig fürösztésnél nem volt jelen.

Veres Mihályné Engedi Rozália bevallotta, hogy nagypénteken Hári Jánosné a keze alatt szült egy gyereket. Beteg nőket többször is megkent.

Fodor Katalin özv. Tóth Andrásné is a beidézettek között volt. Szintén bevallotta, hogy ha hívják, elmegy daganatokat megkenni, sebeket kötözni, gyermeket fürösztetni. Mindkét vallomástevőt 50—50 frt pénzbírságra büntették.

A kontárbábák teljesen tisztában voltak a rájuk vonatkozó törvényekkel és rendeletekkel, tudták, hogyan kell védekezni. Az 50 frt bírság komoly büntetésnek számított. Ennyi volt a városi bábák évi rendes fizetése.

A bírság nagysága miatt Kakuszi Mihályné hosszas ügyintézésbe keveredett. 1879. május 30-án kapta büntetését, de — mint Pilkó Tódor városi tanácsos szeptember 25-én jelentette — vagyontalansága miatt nem lehetett tőle az összeget behajtani. Temmer Herman adóbehajtási számtiszt irányításával Kakusziné vagyontárgyait lefoglalták, amit később a benyújtott kérelme alapján visszaszállítottak neki. Az 50 frt nagyságát jelzi, hogy ennek fejében — mint kérelmében írja a büntetett — „nállam minden holmim és utolsó párnám is lefoglaltatott elvitetett.”⁷⁹ A kérelme meghallgatásra talált, a polgármesteri hivatal havi 5 frt-os törlesztésre változtatta meg a szigorú büntetést.

A büntetés nagysága nem riasztotta el Kakuszinét a további bábáskodástól, mert a következő évben ismét az elsőfokú törvényhatósági bizottsághoz került Kakuszi Mihályné sz. Vetró Viktória kontárbába ügye.⁸⁰

Kiss István makói lakos jelentette, hogy felesége szülését Kakusziné vezette le — még nem tudta az asszony, hogy kontárbába — s a gyermek a hibás köldökvágás következtében beteg lett. A bejelentést követően öt tanút: Barát Rozáliát, Kelemen Rozáliát, Domlényi Klárát, Széchenyi Máriát és Kocsis Annát hallgatták ki. A Kakusziné személyét és munkáját illetően ellentmondásos vallomásokat tettek. Kaku-

⁷⁶ MVL PHI 230/879.

⁷⁷ Uo.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

színé ügyén keresztül következtethetünk a többi makói kontárbába helyzetére és megítélésére is. A megidézettek között volt olyan, aki teljes elégedettségét fejezte ki a szakszerű ellátásért. Mások Kakusziné vallomását támasztották alá, hogy csak a fűrösztésnél segédkezett, önállóan nem dolgozott. Többen vallották, hogy rosszul bánt a szülónővel, semmit sem tett a vérfolyás ellen, így annak halálát okozta. Később is gyakran érte az a vád a szülésznőket, hogy iszákosak. Ez Kakusziné esetében is előfordult. A vallomásokból kiderült, hogy nem vetette meg az italt, de munkavégzés közben sohasem részegedett le.

Ellenőrizhetetlen, hogy a vallomások közül melyik fedi a valóságot. Bizonyára mindegyiknek van valós magva.

A kontárbábák munkájának szükségessége is kiderült a periratokból. Hős Erzsébet okleveles bába kihallgatása során kitért arra is, hogy a szegénysorsú lakosokhoz gyakran nem ment ki sem az „úri” magánbába, sem a városi alkalmazásban álló.

Dokumentumok hiányában nem tudható, hogy ez esetben milyen büntetést szabott ki a városi polgármesteri hivatal a kontárkodó bábára. A perek tanúságait Kakusziné levonhatta, mert a későbbi nyilvántartásokból kiderült, hogy 56 éves korában 1880-ban Nagyváradon letette a vizsgát és oklevelet szerzett.⁸¹

Az 1877-ben kontárként felsoroltak közül tudjuk még Kliman Annáról (=Kliman Mátyásné sz. Kitli Anna), hogy szintén nem fiatalon, 51 évesen Budapesten szerzett oklevelet. A perekben is szereplő, Újvároson élő özv. Halász Mihályné Görbe Zsuzsanna (volt Bodáné) 63 évesen Budapesten 1880-ban tett vizsgát és került az okleveles bábák közé.⁸²

A XX. század küszöbén: küzdelem a gyermekági láz megfékezésére

A szülésznők személyi viszonyainak vizsgálata

Az előzőekből is kitűnt, hogy az oklevéllel nem rendelkező bábák közül a többszöri figyelmeztetések és a szigorú büntetések ellenére is többen folytatták munkájukat. Korábban volt arról szó, hogy a szülések utáni elhalálozás okai között leggyakrabban a gyermekági láz szerepelt. Az orvosok a nagyobb szakértelem és a megfelelő higiénia betartásával megelőzhetőnek tartották ezt a betegséget. A vallás- és közoktatási miniszter 1883. július 24-én rendeletet adott ki a szülészeti személyzet viszonyainak a felmérésére. Az utasítás ennek célját többek között a következőképpen indokolta: „A tudomány mai állása szerint a gyermekági láz fertőzési kor, és ezen fertőzés közvetítői az orvosok egyező tapasztalatai szerint leginkább a szülésnél segédkező tudatlan és fegyelmezetlen bábák... a gyermekági láz pusztításának meggátolása végett a bábáknak kellő kiképzésére, s a bába ügy rendezésére kívánatos lévén az ez irányban teendő intézkedések tüzetes megállapítása céljából mindennek előtt a szülészeti személyzet mai napi állásának kiderítése szükséges.”⁸³

Az országos rendelet hatásosabbá tétele érdekében dr. Novák József városi főorvos felhívást intézett a városban dolgozó szülésznőkhöz. Nyomatékosan felhívta a figyelmet arra, hogy csak szakképzett bábák gyakorolhatják a munkát. A gyermekági láz pusztítását saját maga is tapasztalta, ezért szigorúan elrendelte, hogy a nem

⁸¹ CsML mtfi 1883.

⁸² Uo.

⁸³ MVL vtfi 1883.

rendes lefolyású szülésekhez orvost hívnak. A bábák kötelességérzetén és szakmai hiúságán kívül a főorvos ebben a levélben a szülésznők iránti bizalmát is kifejezte, felvetve azt a gondolatot, hogy ő biztos benne, a bábák nem feledkeznek meg kötelességükről és nem lesz szükség a szigorú rendelet alkalmazására.⁸⁴

Makón az 1883-as statisztikai adatok szerint — amelyet az országos összesítéshez készítettek el — 20 bába közül 18 volt okleveles. Közülük 13 Budapesten, 5 Nagyváradon szerezte diplomáját. A felszerelések vizsgálatából kiderült, hogy olló, vászonzalag, klistélyfecskendő, húgycsap, minden bába eszközei között szerepelt. Szappan csak egy esetben hiányzott. A fertőtlenítéshez szükséges 10%-os karbolos víz csak öt, körömkefe és irrigátor pedig egy-egy bába felszerelésében volt megtalálható.⁸⁵

Tauffer Vilmos értékelő összesítésében hangsúlyozta, hogy mind a bábák fizetésében, mind pedig a területi elosztásban nincs egység. Az országban mindenütt megfigyelhető jelenség volt vidéken a bábák hiánya, a városokban a túlságos felszaporodásuk. Az egész országra kiterjedő kimutatásból a Csanád megyei és makói adatokat emelem ki, néhány más várost pedig összehasonlításként mutatok be.⁸⁶ Az adatokat a 7. táblázat mutatja.

Évenként egy bábára jutó szülések száma a megyében átlagosan 50, Makón 73,3, Aradon 18,1, Brassóban 36,9, Nagyváradon 25,3.

A hivatalos javadalmazásban is nagy különbségek mutatkoztak, mint a megélhetés lehetőségében is. Makón pl. a bábáknak több mint a fele élt csak a bábáság után. Számokban ez a következőképpen tükröződik.

	Csanád m.	Makó	Arad	Brassó	Nagyvárad
Bábák száma:	81	20	82	34	53
Csak bábáságból él:	34	13	66	34	13
Más jövedelem:	47	7	16	—	40

Az 1883-as összeírás szerint Makón név szerint a következő bábák dolgoztak.⁸⁷ Farkas Antalné 51 éves, városi bába; Harsányi Lajosné 41 éves, Dégi Mária 34 éves, Kecskeméti Eszter 44 éves, Blaskó Anna 52 éves, Harcsa Andrásné 43 éves, Hős Erzsébet 61 éves, Kakuszi Mihályné 59 éves, Szabó Erzsébet 39 éves, Horváth Jánosné 56 éves, városi és megyei kórházi bába; Friedman Katalin 45 éves, Igaz Imréné 31 éves, Szkrum Mária 37 éves, Zsaszó Jánosné 68 éves, Schwarcz Juli 36 éves, Kliman Anna 55 éves, Barna Jánosné Köteles Teréz 52 éves, özv. Halász Mihályné Görbe Zsuzsanna 66 éves.

Ebben az összesítésben nem szerepelt Tausig Antónia izraelita bába neve. Feltételezhetően ez idős kora miatt történhetett. Más források szerint még 1886-ban is, amikor 71 éves volt, vezetett le szüléseket.⁸⁸

A nyilvántartásban szereplő 2 parasztbábáról a város főorvosa a következőket jegyezte fel: „Szel Ferencné Szatmári Kató nincs oklevele, a Farkas bábának segédje.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Uo.

⁸⁶ Tauffer Vilmos 1891. A megyéket feltüntető tábla ill. A szabad királyi és rendezett tanácsú városok című tábla

⁸⁷ MVL vtfi 1886.

⁸⁸ U.o.

7. táblázat

A bábák személyi viszonyai az 1880-as években

	Csanád megye (26 község)	Makó	Arad	Brassó	Nagyvárad
Lakosság	75 237	30 063	35 556	29 584	31 324
Szülések száma évenként	4 469,3	1 466,4	1 491	1 255,2	1 246
Bábák száma összesen	81	20	82	34	53
Okleveles bábák száma	34	18	82	34	53
Főorvos által képzett bábák száma	18	—	—	—	—
Parasztbábák száma	2	—	—	—	—
Saját költségén tanult a bábák közül	55	18	—	31	—
Hivatalos alk.-ban ok- leveles bábák közül	18	2	8	2	2
Hivatalos alk.-ban nem okleveles bábák közül	3	—	—	—	—
Hivatalos alk. javadalm. pénzértéke (ft)	1 160	120 (70 + 50)	750	240	540
Magánbábák száma	60	18	74	32	51
Csak bábaságból él	34	13	66	34	13
Más jövedelemforrás is	47	7	16	—	40
1 bábára jutó szülések száma évente	50	73,3	18,1	36,9	25,3
Fölösleges bábák száma	2	8	60	15	30

özv. Kiss Györgyné Fejes Róza 53 éves, nincs semmi oklevele, 28 év óta gyakorol bábaságot. Nincs semmi eszköze a szüléshez, részeges tanyai.” Mindkét esetben jelen vannak azok a jellemző tulajdonságok és esetek, amelyekről a kontárbábák pereinél említést tettünk.

Érdeemes megjegyezni, hogy Tauffer Vilmos kimutatása szerint 1882—1890 között végzetkekből Makón még 14 bába telepedett le, növelve ezzel is a szerinte fölösleges bábák számát. Véleményem szerint ez csak a vidéki helyzethez viszonyítva tekinthető „fölöslegesnek”.

Az 1891-ben nyomtatásban is megjelent számadatokat érdemes összevetni a vármegye tiszti főorvosának irataiban talált névjegyzékben felsorolt adatokkal. E szerint Csanád megyében 16 bába található:

Nagylak	3	Magyarcsanád	1
Battonya	3	Apátfalva	1
Mezőkovácsháza	2	Sajtény	1
Csanádpalota	2	Tornya	1
Földeák	2		

Az 1881-es tiszti főorvosi adatokat több vonatkozásban is igen pontatlannak találtam.⁸⁹

Rendszabály-szabályrendelet (1890, 1894)

A gyermekági láz megfékezésére tett intézkedések közül csak egy lépés volt a személyi viszonyok feltárása. 1885. szeptember 2—6-a közötti országos orvoskongresszus egyik napirendi pontja is érintette ezt a kérdést.

A kongresszuson Makót dr. Novák József városi főorvos képviselte, akit az ott ért benyomások és információk is megerősítették abban, hogy a gyermekági láz megelőzésére Makón is nagyobb súlyt kell fektetni.⁹⁰ Csanád vármegyében a hivatalos jelentések szerint gyermekági lázban meghalt betegek száma 1879—1886 között 175 volt.⁹¹

Év	Meghaltak száma	Év	Meghaltak száma
1879	23	1883	22
1880	21	1884	16
1881	18	1885	33
1882	21	1886	21

A vallás- és közoktatási miniszter által 1889. március 25-én kelt — már idézett — 2771-es számú rendeletet Meskó Sándor, Csanád megye alispánja 1889. április 19-én azzal az utasítással továbbította valamennyi járási főszolgabírónak és Makó város polgármesterének, hogy a rendeletben foglaltakat minden címzett szigorúan tartassa be és hatáskörében mindent kövessen el az abban elrendelték pontos megtartásáért.⁹²

A rendelet értelmében dr. Hoffer Lipót külterületi városi orvos Major Miklós polgármesterhez 1890. február 28-án írt jelentésében felhívja a figyelmet arra, hogy a szülésznők nem tartják be a tisztaságra és a fertőzés megelőzésére szolgáló utasításokat. A tisztátalan kézzel és eszközökkel a baba szinte beoltja a szülő nőt a halálos betegség csírájával. Hoffer Lipót szükségesnek tartaná, hogy a halottkém a halottszemle alkalmával fokozottan figyelne arra, hogy mi okozta a halált. Ha feltűnően sok lenne a hasonló betegségben elhalálozott nők száma, szükségesnek tartaná az okok kivizsgálását. Feltételezte, hogy a fertőzés forrása ugyanaz az illető. Pl. mint írja: „... kerületemben a múlt héten négy szülő nő esett — tudtommal — ily gyermekági láz áldozatává... Ezen négy elholtak közül háromnál egy és ugyanazon szülésznő segédkezett, mely utóbbi aztán szintén ezen betegségben halt meg...”⁹³

⁸⁹ CsML. mtfi 1881.

⁹⁰ MVL vtfi 1885.

⁹¹ Tauffer Vilmos 1891. IV.

⁹² MVL PHI 309/1889.

⁹³ Uo.

Hoffer Lipót jelentése alapján dr. Fodor János városi tisztiorvos egy kibocsátandó óvó rendszabály tervezetet dolgozott ki, amelyet a városban működő többi orvos javaslataival kiegészített.⁹⁴ Ez az óvó rendszabály 1890. április 15-én Meskó Sándor alispán körrendeletként látott napvilágot. A Makón dolgozó 19 bábát Major Miklós polgármester május 23-án összehívta, ahol a rendeletet ismertette.⁹⁵

A rendszabály kimondja az 1889-es országos rendelet részletes ismertetését, amely elsősorban a szülés körül kialakítandó higiéniai előírások szigorú betartását írja elő. A jobb és hatásosabb ellenőrzés érdekében a szülések jegyzőkönyvét pontosan kell vezetni, amelyet a felettes hatóságnak havonta egyszer be kell mutatni. A hatósági orvos köteles évente kétszer a körzetéhez tartozó bábákat ellenőrizni.

A rendszabály megtiltja a szülésznőknek a gyógyítást és a kuruzslást, különösen a mesterséges korai szülés (abortus) előidézését. A halottkémnek a gyanús eseteket jelentenie kell.⁹⁶

A bábák ügyének rendezése 1894-ben folytatódott. A város képviselő-testülete november 14-én tartott rendes havi ülésén elfogadta a hatósági és a magánszülésznők fizetését rendező díjszabást.⁹⁷

A szabályrendelet kimondja, hogy minden bába, aki a városban akarja hivatását gyakorolni, oklevelét köteles Makó város polgármesteri hivatalánál bemutatni, ahol megkapja a vezetendő szülésznői könyvet.

Fizetésüket a következőképpen határozták meg:

- minden szülésznő a szülésnél való segédkezésért és az azt követő 7 napon át való egyszeri látogatásért a város belterületén 3 frt-t, külterületén 4 frt-t kérhet;
- minden ezen túl levő látogatás alkalmával a belterületen 30 korona díjat kérhet.

Kimondja a szabályrendelet, hogy minden szülésznő, ha hívják, köteles a szülő nőnél megjelenni. Városi szülésznők a teljesen vagyontalanokat ingyen kötelesek ellátni. A városon kívül eső területekre csak akkor köteles a szülésznő elmenni, ha érte kocsit küldenek.

Az 1890-es rendszabály és az 1894-es szabályrendelet hosszú ideig meghatározta és a lehetőséghez képest egységessé tette a Makón dolgozó szülésznők munkáját és díjazását.

Városi bábák ügye, 1890

Az 1871-ben bevezetett városi bábák alkalmazásakor 4 volt a város pénztárából fizetett bábák száma. Ez nem maradt meg ennyinek. 1890-ben az egészségügyi bizottság ülésén úgy merült fel a kérdés, hogy *még egy, harmadik* városi szülésznői állás bevezetése szükséges. Eddigi kutatásaim alapján 1877-ig biztosan visszavezethető a 4 városi bába alkalmazása. Nem sikerült megállapítani, hogy mikor és milyen körülmények között csökkent le ez a szám az eredeti 4-ről 2-re. A városi bábák fizetésének nyilvántartásából tudjuk, hogy 1883-ban már csak két személy kapott 50—50 frt-t, ugyanígy 1884-ben és 1885-ben is.

Az egészségügyi bizottság ülésén (szeptember 20-án) ismét dr. Hoffer Lipót volt a probléma felvetője. Elmondta, hogy Újvárosnak, a város legszegényebb sorsú lakóinak rossz az egészségügyi ellátása. Mivel sem a városi orvos, sem a városi szü-

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ József Attila Múzeum Adattára 257.

lélszű nem lakik helyben, így a leginkább rászorultak nem jutnak gyors és szakszerű ápoláshoz. Javasolta, hogy tekintettel a közelgő tisztújításra, olyan szülésznőt válasszanak, aki Újvároson vagy ennek közelében lakik. Az egészségügyi bizottság a felvetett gondolatot továbbfejlesztette, s kimondta, hogy egy harmadik városi szülésznői állás rendszeresítésére van szükség. Az alkalmazást olyan megszorítással hajtsák végre, hogy a választandó szülésznő állandóan a Honvéd és Bécs városrészekhez legközelebb eső Hosszú utcán lakjon. A városi tanács elfogadta a javaslatot, elismerve, hogy „...két városi szülésznő ily nagy helyen fekvő városnak, mint Makó városa megfelelni alig képes”, s október 17-én tartott ülésén ennek szellemében döntött.⁹⁸

A hivatalos utat végigjárt irat a Csanád megyei egészségügyi bizottság határozatával 1891. július 1-vel lépett életbe. Az újonnan alkalmazott bába fizetését is évi 50 frt-ban állapították meg, melynek 1891-re eső részét a város közpénztárából az „előre nem látható” kiadások rovatából kellett kiutalni.⁹⁹

Az említett 1891-es tisztújító közgyűlésen — mint arról a korabeli sajtó is beszámolt¹⁰⁰ — Farkas Antalnét egyhangúlag, Viday Károlynét szavazattöbbséggel választották meg városi szülésznőnek. Viday Károlyné — ilyen néven — nem szerepel az 1889-es név- és címjegyzékben¹⁰¹, amelyben a városban dolgozó szülésznők házszámaik megjelölésével kerültek nyilvántartásba.

Házszám	Név	Utcanev házszámmal
3031	Tombotzki Amália	Szt. István tér 21.
2992	Dégi Mária	Vörösmarty u. 4.
1901	Kliman Mátyásné	Bajza u. 36.
1951	Harsányi Lajosné	Bajza u. 7.
1961	Fazekas Jánosné	Megyeház u. 34. Ma Felszabadulás u.
1957	Barna Jánosné	Megyeház u. 26. Ma Felszabadulás u.
1674	Horváth Jánosné	Kiss János tábornok u. 21.
1597	Weinstein Salamonné	Deák F. u. 5.
1341	Földházi Ferencné	Luther u. 26.
357	Özv. Farkas Antalné	Bolygó u. 11.
872	Görbe Zsuzsanna	Ágyú u. 19. v. 21.
347	Szabó Erzsébet	Wesselényi u. 17.
396	Szőke Otilla	Balassa u. 2. v. 4.
198	Erdei Jánosné	Perczel u. 38.
2831	Harcza Andrásné	Kálvin u. 14.
177/b	Dán Antalné	Bethlen u. 74.
1556	Pócsi Györgyné	Tulipán u. 17.
289/a	Friedman Kata	Bolygó u. 5. v. Eötvös u. 40.
2363	Molnár Luiza	Héderváry u. 26.

Érdeemes kicsit részletesebben megvizsgálni a bábák és az évenkénti születések számának alakulását. A Tauffer-féle összeírás alkalmával (1883) 5 éves átlaggal az évenkénti születésszám 1466 volt. Ekkor a városban 20 bába dolgozott. A 90-es évektől már megfigyelhető ez a később is jellemző tendencia: a bábák száma nő, a születések száma csökken.¹⁰²

⁹⁸ MVL Közgy. Jkv. 1890.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Maros XXI. évf. 76. sz. 1890. szept. 21. 2.

¹⁰¹ MVL PHI 5199/889.

¹⁰² MVL PHI, Polgármesteri jelentések

Az okleveles bábák és születések száma 1890—1901

Év	Bábák száma	Születések sz.	Év	Bábák száma	Születések sz.
1890	19	1440	1897	23	1289
1891	20	1392	1898	32	1205
1893	23	1498	1900	32	1236
1894	25	1370	1901	37	?
1896	26	1260			

1891-től, mint láttuk, 3 szülésznő volt városi alkalmazásban. 1898-tól a városi pénztárból külön tanyai bábaasszonyt is fizettek.

A városban dolgozó szakképzett szülésznők számának nagyarányú növekedését segítette, hogy 1884-től a Szegedi Bábaképző Intézetben is megindult a bábaképzés. Szeged közelsége hozzásegítette a környékbeli asszonyokat a szakképzettség megszerzéséhez. A Makón dolgozó bábák többsége Szegeden végzi a tanfolyamot. Pl. 1901-ben a 37 szakképzett szülésznő közül 29 itt szerzett diplomát.¹⁰³

A 37 okleveles bába közül *Bojtár Szél Viktória*, *Csorba Imréné* és *Katona Jánosné* volt városi alkalmazásban. Nem találtam a névsorban Kovácsné Kecskeméti Lídia nevét, akinek 1883-ban kiállított oklevele nemrég került a József Attila Múzeum gyűjteményébe. Feltételezhető, hogy a városban dolgozott, mert itt temették el 1930-ban. Oklevelét Budapesten állították ki. 46×64 cm, pergamen, széle több helyen hiányos. Az egyetem pecsétjével ellátott viasz is hiányzik az oklevélről. Szövege két jól elhatároló részre osztható. Felső részén réznyomatos nyomtatott nagybetűs szövegrészben a kibocsátó intézmény szerepel. A dokumentumot az egyetem dékánja és jegyzője aláírással látta el. Az oklevélen az alábbi szöveg olvasható. (10. kép)

„Mi Magyar Királyi Tudományos Egyetem Orvosi Kar' Elnöke Dékánja és tanárai ezennel nyilván meg ismerjük, és mindeneknek, a kiket illet, tudtára adjuk:

Mi szerint tisztességes Kecskeméti Lídia Kovácsné asszony 24 éves ev. helvét val. csanádm makó(i) az előírt tudományok megtanulása után, a Felső által rendelt szigorú próbatételt a bába mesterségből, hogy ennek gyakorlására jogot nyerje(n) és hó alulírt napján kiállván, ez alkalommal, szerzett ügyességének és tulajdonává tett tudományának oly tanúságát adta, hogy feleleteivel a vizsgá(n) mindnyájan meglegedének. Azért mi őt, a reánk Felsőes Urunk Császár és Királyunk által ruházott hatalomnál fogva, alkalmas és tapasztalt B(ábának) ismerjük, nyilatkoztatjuk és megerősítjük és pedig úgy, hogy őt mindenki annak ismerni tartozzék, és őt mindenütt, nemcsak Magyarországon és kapcsolt R(észei)-ben, hanem a Felsőes Ausztriai ház minden örökös tartományaiban is, a bécsi és prágai egyetemeken oklevelezett bábákkal mesterségét egyenlő joggal gyakorolhassa, úgy mindazon által, hogy a mi orvosi karunk előtt letett esküjéhez magát alkalmazza. Ezeknek hitelül említett tisztességes Kecskeméti Lídia Kovácsné asszonynak kiadtuk ezen az orvosi kar nagyobb pecsétével, s a Dékán s Jegyző Urak sajátkezü aláírásaikkal megerősített Oklevelet. Kelt Budapesten Magyarországon boldogasszonyhó huszonkettedik napján, ezernyolcszáz nyolevan harmadik évben.”

Az okleveles bábák száma nemcsak Makón, hanem az egész megyében nőtt. 1901-ben a megye 26 településén 82 bába dolgozott.

¹⁰³ CsML mtfi 1901 — az 1901-re vonatkozó összes adatot itt találtam.

10. Bábaoklevél, 1883. (József Attila Múzeum tulajdona)

9. táblázat

Csanád megyében dolgozó bábák száma 1901-ben

Település	Bábák sz.	Település	Bábák sz.
Nagylak	11	Apátfalva	2
Battonya	10	Kunágota	2
Csanádpalota	7	Ref. Bánhegyes	2
Mezőhegyes	6	Ref. Kovácsháza	2
Sajtény	6	Végegyháza	1
Földeák	4	Tornya	1
Tótbánhegyes	3	Magyarcsanád	1
Kevermes	3	Ambrózfalva	1
Mezőkovácsháza	3	Magyarbánhegyes	1
Lele	2	Kiskirályhegyes	1
Pitvaros	2	Dombíratos	1
Apáca	2	Alberti	1
Kisíratos	2	Nagymajláth	1

Okleveles bábák Makón 1901—1902-ben

Ssz.	Név	Születés éve	Vallás	Oklevelezés helye	Oklevelezés ideje	Hiva- talos állása	Fize- tés (ko- rona)
1.	Ábrahámné Erdei Klára	1858.	ref.	Szeged,	1892.	magán	
2.	Ádók Mária	1877.	rk.	uo.	1896.	ua.	
3.	Barna Anna	1862.	rk.	uo.	1900.	ua.	
4.	Bojtár Széll Viktória	1868.	ref.	uo.	1895.	városi	100
5.	Braunstein Adolfné	1864.	izr.	Nagyvárad	1889.	magán	
6.	Brutzáné Horváth Veronika	1860.	rk.	Szeged,	1898.	ua.	
7.	Bubelényi Takács Regina	1867.	rk.	uo.	1893.	ua.	
8.	Csorba Imréné	1858.	gör. k.	uo.	1895.	városi	100
9.	Csikós Rozália	1859.	gör. k.	uo.	1891.	magán	
10.	Doránszki Károlyné Dégi Mária	1849.	rk.	Budapest,	1876.	ua.	
11.	Igaz Julianna	1854.	rk.	Szeged,	1890.	ua.	
12.	Igaz Gyurász Erzsébet	1864.	ev.	uo.	1897.	ua.	
13.	Katona Jánosné	1855.	gör. k.	Nagyvárad,	1885.	városi	100
14.	Kasza Róza	1860.	rk.	uo.	1894.	magán	
15.	Kiss Bajusz Rozália	1874.	rk.	Szeged,	1897.	magán	
16.	Kovács Rozália	1855.	rk.	Szeged,	1884.	ua.	
17.	Kovács Vojtai Etel	1864.	rk.	uo.	1898.	ua.	
18.	Kozonkainé Ábrahám Klára	1873.	rk.	uo.	1901.	ua.	
19.	Major Julianna	1869.	gör. k.	uo.	1894.	ua.	
20.	Mihálovics Teréz	1872.	gör. k.	uo.	1897.	ua.	
21.	Nacsáné Kurai Etel	1867.	rk.	uo.	1901.	ua.	
22.	Németh Erzsébet	1865.	ref.	uo.	1895.	ua.	
23.	Pásztor Rozália	1863.	rk.	uo.	1893.	ua.	
24.	Péntek Emília	1870.	rk.	uo.	1897.	ua.	
25.	Pócsiné Szikrai Éva	1838.	gör. k.	Nagyvárad,	1879.	magán	
26.	Péli Julianna	1860.	rk.	Szeged,	1890.	ua.	
27.	Strahl Dávidné	1846.	izr.	Kolozsvár,	1870.	ua.	
28.	Szabó Erzsébet	1844.	ref.	Budapest,	1880.	ua.	
29.	Szalainé Köteles Viktória	1874.	ref.	Szeged,	1901.	ua.	

Szsz.	Név	Születés éve	Vallás	Oklevelezés helye	ideje	Hivatalos állása	Fizetés (korona)
30.	Szilágyi Rozália	1859.	rk.	uo.	1889.	ua.	
31.	Schwartz Hermina	1857.	izr.	uo.	1891.	ua.	
32.	Tóthné Tamás Júlia	1872.	rk.	uo.	1898.	ua.	
33.	Vargáné Hoffer Mária	1857.	rk.	Szeged,	1894.	ua.	
34.	Volánszky Alojza	1850.	rk.	Nagyvárad,	1885.	ua.	
35.	Vozarik Györgyné	1861.	ág. ev.	Szeged,	1893.	ua.	
36.	Murvainé Pállagi Viktória	1878.	gör. k.	uo.	1902	ua.	
37.	Ádám Kovács Etel	1869.	ref.	uo.	1901.	ua.	

Bábaság a XX. században

A XX. században a szülésznőkre a már említett 1902, illetve 1903-as országos rendelet határozatai vonatkoztak. A Makón dolgozó bábák munkáját az 1890-es megyei körendelet, az 1894-es, majd az azt hatályon kívül helyező új, 1920-as szabályrendelet határozta meg. Az anyák és csecsemők védelmére létrejött Országos Stefánia Szövetség makói csoportja 1920-ban alakult. Célja a szociális segítségnyújtáson kívül a szülés minél tökéletesebb lebonyolítása és az újszülött egészséges fejlődésének biztosítása.

A született gyermek					A szülők			
Profil szám	Néve melyre keresztelendő	nem	születési napja	valása	név	foglalkozása	lakás a ház számával	A keresztelők neve és lakás
1	Evel	nő	4	1899	Kovács Etel			
9	Szilágyi	nő	17	1859	Schwartz Hermina			
10	Evel	nő	18	1899	Tóthné Tamás			
11	Szilágyi	nő	21	1859	Vargáné Hoffer			
12	Murvainé	nő	24	1878	Pállagi Viktória			
13	Szilágyi	nő	28	1859	Vozarik György			
14	Evel	nő	5	1899	Ádám Kovács			

11. Szülésznői Könyv, 1901. (Makó Város Levéltárának tulajdona)

Az 1920-as szabályrendelet érvényességi idejére vonatkoznak az adatközlők visszaemlékezései is. A kutatásaim ideje alatt már nem találtam igazi bábaasszonyt, ezért a munkájukat a szülő nők oldaláról megközelítve, az ő visszaemlékezéseik alapján mutatom be.

A szabályrendelet részletes ismertetése előtt tekintsük át Joó Imre adatai alapján¹⁰⁴ Makó 1920-as közegészségügyi helyzetét.

Lakók száma: 37 141
Területe: 46 709 kh.

A lakosságból:
belterületen él: 30 017 fő
külsőterületen: 7 121 fő.

Helyben lakó orvos:
1 megyei főorvos
1 városi ügyvezető orvos
2 városi kerületi orvos
1 járási tiszti orvos
1 kórházi igazgató főorvos
2 kórházi osztályos főorvos
17 magánorvos

Helyben: 8 gyógyszertár, 250 ágyas kórház

Van: lakóház 7746
artézi kút 86
korcsma 46
közfürdő 1

Helyben lakó szülésznő:
6 városi bába
25 magánbába

Az új szabályrendeletet a városi tanács előterjesztésére az 1920. október 11-én összeült képviselőtestületi ülésen fogadták el. Ez az új szabályrendelet meghatározta a város területén működő hatósági (városi) és magánszülésznők teendőit és a munkájukért igénybe vehető díjakat is.¹⁰⁵

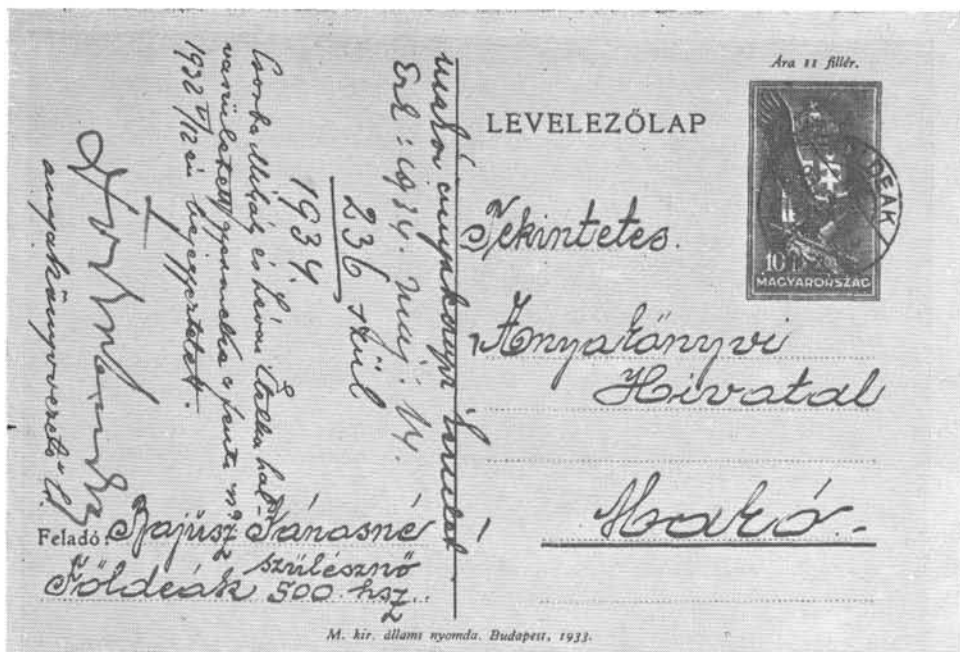
Ismételten kimondja, hogy csak okleveles szülésznő működésére adható ki engedély. Megismétli és megerősíti az 1902. rendeletben foglalt utasítások egy részét: a felügyelő szervről, az adminisztrációról (szülések jegyzőkönyve, illetve ellenőrzési könyvecske vezetése), a címtábla alkalmazásáról.

A bába legfontosabb feladata — mondja ki a szabályrendelet — a szülésnél való segédkezés, amit senkitől sem szabad megtagadni. A város belterületén kívül csak akkor köteles menni a szülésznő, ha érte kocsit küldenek. Ha a tanyai lakos szegény, a várostól ingyenes fogatot igényelhet. Saját lakásán a bába csak családtag terhes vagy szülő nőt fogadhat, mást a hatóság külön engedélyével.

A városi szülésznők — akiknek állását mindig választás útján töltik be — fizetését évi 600 koronában állapították meg. Ennek fejében tartoznak a hatóság hivatalos utasításainak mindenkor pontosan eleget tenni, a rájuk bízott vizsgálatot teljesíteni és a hatóságilag igazolt vagy fizetésektelen szülő nőket ingyen kezelni.

¹⁰⁴ Joó Imre 1931. 36.

¹⁰⁵ MVL Közgy. Jkv. 1920.

Tekintetes Hivatal!

Biztalettel jelentem:

Csorba Miklós, Lévai Etelka szül. ökrök, 1934. máj. 12-én. Makó. anyja 34 3/2 sz. alatt. „fiú gyermekre halva született.”

Földiák 1934. máj. 13-án
Bajusz Jánosné
szül. sz.

12—13. Tanyai bába jelentése halva született gyermekről
(Makó Város Levéltárának tulajdona)

A magánszülésznek az alábbi díjakat kérhették. A város belterületén a szülés vezetéséért 30 koronát, a gyermekágyas látogatásáért és kezeléséért 5 koronát. Ha belterületi bábát hívtak tanyára, a szülés levezetéséért 40, egy-egy látogatásért 7 korona díj illette meg.

Ha városi szülész nőt fizetőképes családhoz hívtak, ugyanezt a díjat kapta. Fordított esetben, azaz ha szükség esetén magánszülész nőt hívtak szegény családhoz, a munkáért járó díjat a városi pénztárból fizették ki.¹⁰⁶

A szabályrendelet a városban letelepülő és dolgozó magánszülésznek számát nem korlátozta. A századfordulótól kezdve 25—30 között volt a számuk. A születések számában a múlt század végétől erőteljes csökkenés figyelhető meg. A városi fejlődéssel járó polgárosodás átalakította a családról és a házasság céljáról alkotott felfogást. A múlt század utolsó harmadában még Makón is a hagyományos, paraszti társadalom által elfogadott többgyermekes család volt az ideális. A házasságkötés elsődleges célja az utódok biztosítása volt. Erdei Ferenc szavaival élve: „a paraszti osztályszerep elsőrendű követelménye a gyermek produkció volt.”¹⁰⁷ Különösen az első világháborút követően figyelhető meg a hagyományos családról alkotott felfogás megváltozása. A családok már arra törekedtek, hogy az ő gazdasági és egyéni érdekeiknek, elképzelésüknek megfelelően 2—3 gyermeknél ne szülessen több. A századforduló körül már kevesebb gyermek született mint az előző évtizedekben, de a születések számának zuhanásszerű csökkenése az első világháború után szembeötlő.

<i>Év</i>	<i>Születések száma</i>	<i>Év</i>	<i>Születések száma</i>
1900	1236	1920	889
1906	1108	1922	858
1910	1143	1925	815
1912	1137	1927	788
1915	729	1929	749

A táblázat is kimutatja, hogy 60 év alatt mintegy felére csökkent az évenkénti születések száma. Joó Imre az 1920—29-re vonatkozó adatai alapján az egész vármegyére kiterjedően a következőképpen értékeli ezt a folyamatot: „A születési ezrelék ezen 10 éven belül feltűnően csökkenő tendenciát mutat. Lehetetlenség elmenteni szó nélkül e tény mellett. Ha az összetevő eredőket kutatjuk, azt látjuk, hogy általában a városban vagy a nagyobb lakosságú községekben érezhető legjobban a születések számának a csökkenése... Ma még nem beszélhetünk vármegyénk területén egykéről, de a főntvázolt jelenség annak veti előre árnyékát. A városi lakosságnál csökkent legjobban a szaporulat, itt is a legműveltebb, talán a legvagyonosabb elemnél.”¹⁰⁸ Erdei Ferenc ugyanezt a jelenséget így fogalmazta meg: „Makó társadalmában nem általános az egykezés vagy a teljes gyermektelenség, de minden osztályban föllelhető.”¹⁰⁹

A természetes népszaporodás visszaszorítására irányuló születésszabályozás az emberiség történetének legkorábbi szakáiban is megvolt, állapítja meg Gémes Balázs a magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmeket feldolgozó munkájában.¹¹⁰ Már Kálmán király törvényei között találkozunk a magzatelhajtás büntettével.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ Erdei Ferenc 1982. 27.

¹⁰⁸ Joó Imre 1931. 7.

¹⁰⁹ Erdei Ferenc 1982. 75—76.

¹¹⁰ Gémes Balázs 1975. 234.

A törvény kimondja: „A magzatjokat vesztő asszonyok a főesperes előtt vezekeljenek.”¹¹¹ Történelmünk évszázadain végigkísérhető a magzatelhajtás különböző büntetése. Büntetést kapott az asszony, ha önállóan követte el tettét. Szigorúan jártak el az abban segédkezővel is, aki leggyakrabban a bába volt. Az 1902-es utasítás szerint az a bába, aki magzatelhajtást, magzatölést, gyermekelhagyást vagy gyermekcsempészetet követ el, szigorúan büntetettik.¹¹² A hiedelemvilágban fentmaradt adatok bizonyítják, hogy a törvénytől büntetésen kívül milyen következményekkel járhatott a magzatelhajtás.

Legsúlyosabb büntetés a magzatelhajtó asszonyokat halálukkor érte: csak bizonyos cselekedetek végrehajtása után tudott az ilyen nő meghalni. Ezek közé tartozott, hogy csak ha bevallotta titkát, hány gyermeket ölt meg, akkor érte el a halál. Másik büntetés volt, hogy meg kellett enni az elveszejtett magzatot. Vidékünkéről Gémes Balázs két adatot közöl, ami jelzi, hogy az országosan elterjedt hiedelmek itt is ismeretek voltak.

„Addig nem hal meg (az asszony), amíg el nem mondja, hogy hány magzatot tett el a túlvilágra.” (Királyhegyes) „Halála előtt meg kell enni, s a fejét a legnehezebb elrágni.” (Nagyér)¹¹³

A bábáknak fontos szerepük volt a születésszabályozásban, amelynek gazdag táráat mutatja be a múlt század végéről Temesváry Rezső.¹¹⁴

Leggyakrabban a bábák adták az első tanácsokat a fiatalasszonyoknak a terhesség megelőzésére, esetleg a már nem kívánt terhesség beavatkozás nélküli megszakítására. Hozzájuk fordultak leggyakrabban a nők, ha nem kívánt terhességüktől meg akartak szabadulni.

A terhesség megelőzésének általánosan elfogadott elve volt Makón is, hogy „...ne engedjék össze a magvakat, oszt akkor nincs. Mikor már érzi a férfi, hogyhát már mén, vegye ki, osztán kész van... A bába néni monta.” Szülés után gyakran följájlotta a bába segítségét arra az esetre, ha nem akarnak több gyereket.

Ha a megelőzés nem járt sikerrel, akkor került sor a tényleges beavatkozásra.¹¹⁵ Ilyen esetekben felkeresték a bábát, aki valamilyen hegyes eszközzel felnyúlt a méhbe, megsértette, ami után megindult a vérzés. Más bábaasszonyok (feltételezhetően valamilyen mérget tartalmazó) teát itattak az asszonnyal, ami a magzat megöléséhez vezetett.¹¹⁶

Makón is tartották azt az általános elvet, hogy *angyalcsinálás*ra csak a terhesség korai szakaszában kerülhetett sor. Fele idő után csak ritkán nyúltak a magzathoz. Ha késői terhes nőnél került sor beavatkozásra, ez esetben többször súlyosabb következmények is előálltak, ami nyilvánosságra is került. A bábák és a rendellenes műtetre vállalkozók tisztában voltak tettük súlyosságával, a törvényes büntetéstől félve a legnagyobb titokban, rossz körülmények között került sor a beavatkozásra. Gyakran elvérzett a nő, vagy végleges terméketlenség következett be.

A bábák legfontosabb feladata — mint az 1920-as szabályrendelet is megfogalmazta — a szülésben való segítség, az anya és az újszülött ellátása, 7—10 napig a gondozása.

¹¹¹ Magyar Törvénytár 1000—1526., Kálmán I. törvény, 58. fejezet 113.

¹¹² Magyarországi rendeletek tára 1902. 925.

¹¹³ Gémes Balázs 1975. 250., 251., 253.

¹¹⁴ Temesváry Rezső 1899.

¹¹⁵ A magzatelhajtás más Makón ismert módjairól Markos Gyöngyi idézett mű.

¹¹⁶ A téma részletes történeti feldolgozását lásd. Seregély — Szentgyörgyi 1969.

A családi életről, terhességről, szülésről még a két világháború között is igen kevés ismerettel rendelkeztek az asszonyok. Előfordult, hogy a terhességet is csak akkor vette észre az anya, amikor már nagy volt a hasa, vagy megmozdult a gyermek. A fiatalasszony a szülés idejét sem tudta pontosan kiszámítani, az előjeleit nem értette. A bába — különösen ha már szülés előtt hívták — figyelmeztette az asszonyt. Más esetben meg is kente a terhes nőt. A tapasztaltabb szülő nők azt tartották, hogy amikor a gyereknek „megért a körme” vagy az asszonyt „előveszi a baj”, következik a szülés. A bábáért általában a férj ment, egyúttal értesítette a szülő nő édesanyját vagy anyósát. Gyakran előfordult, hogy későn mentek a bábáért vagy a bába rosszul állapította meg az asszony állapotát, és elment. Ilyen esetekben bába nélkül jött a világra a gyermek.

Korszakunkban a szülés már mindenütt ágyban folyt le. A múlt század végén még szültek az asszonyok földön, illetve széken is. A szülő asszony ágyát az édesanya, ritkább esetben a bába készítette elő.

A bába a szülő nőhöz úgy fordult, hogy „keze alá essön”. A szülést a bábaasszony egyedül vezette le, orvost csak szükség esetén hívtak. Az édesanya vagy anyós a szükséges meleg vízről gondoskodott.

A szülést a terhesség alatti életmódon kívül a bába javaslatára sétálással vagy fürdetéssel is könnyítették. A szülési fájdalmak enyhítésére adott tanácsok közt szerepelt, hogy kapaszkodjon az ágy szélébe vagy a párna csücskébe, sóhajtson nagyokat. A másik bába masszírozta az asszony hasát, majd a végpercen tiszta zsírral kente be a méhszájat. Nehéz szülések esetén előfordult, hogy a bába az asszony hasát lepedővel szorította le, amelynek egyik végét ő, a másikat egy másik személy fogta és így segítette a gyermek világra jöttét.

A szülés körüli szokások és hiedelmek hagyományozódásában fontos szerepe volt a bábának. Különösen az idősebb bábák ragaszkodtak a régi szokások megtartásához, régi gyógymódok alkalmazásához. Makón már nem sok hiedelem fűződik a másához (méhlepény). Gyakorlatban élt még a szokás, hogy a földbe, udvarra, fa alá ásták, de elhalványult a termékenyítő hatásához fűződő hiedelem. Homályosan élt még az emlékezetben, hogy a másával körülkerítették az asszony arcát, illetve „megharaptatták az asszonnyal aztat”, de szintén nem ismert már a célja, hogy az arcról eltűnjön a májfolt, illetve a gyermekágyban ne legyenek utófájásai.¹¹⁷ Az arcon vagy a test más részén keletkezett májfoltot a bábaasszony úgy is próbálta eltüntetni, hogy a gyermekágyi vérzést fölfogó ruhával törölgette meg a foltos testrészt. Ezzel, mint a saját vérével gyógyított. „Aki betarkult, akkor avval a vérös ruhával mögtürüli a bábaasszony, akkor nem láccik aztán.”

Szülés után a gyermeket fehér lepedőbe csavarva félretették, és az anyát „letisztálták”. Rendbe tették az ágyát, kicserélték az ágyneműt. A bába megmosdatta az asszonyt: meleg vizes ruhával letörölgette vagy hiper-mangás vízzel lemosta, mások teljesen lefürösztötték. Hogy az asszony hasa minél előbb visszanyerje eredeti formáját, a legtöbb bába megmasszírozta, kezével eligazgatta, megkente a hasfalat. 1920-tól ezt a módszert tiltották, helyette a hideg vizes borogatást alkalmazták. A vérzés felfogására négyrét hajtott lepedőt vagy pelenkát tett a lába közé.

A bába szülés után 2—3 óra hosszáig még ottmaradt. Nagyon kellett vigyázni arra, hogy ne aludjon el a szülő asszony, mert alvás közben könnyen elvérezhetett. Ezért gyakran „a bábaasszony az úgy cselekedött, hogy mikor végezte a dógát, mindég kiabált. Szóval, beszélt, de ojan hangossan, hogy ne tudják aludni.” Távozása után a családtagok közül figyelt valaki az anyára.

¹¹⁷ Gönczi Ferenc 1906. 46.; Temesváry Rezső 1899. 60.

Az anya után az újszülöttet vette kézbe a bába. Fürdetés előtt leszedte a „mász-kos” testről a „kacaték”-ot, azaz a véres nyálkás váladékot. A kezével lekaparta a zsírt a gyermek testéről. Rendesen a fürösztővízben takarította meg a gyermeket. A magával hozott csővel kitisztította az orrát, kiszedte a „csúnyaságot” belőle. Fürdetésre legalkalmasabbnak a jó minőségű háziszappant tartották.

A köldök szakszerű lekötésére igen vigyáztak. Bekötésre köldökfáslit vagy „ködökkötőt”, „ködökruhát” használtak. A bába kicsit visszanyomta a gyermek elkötött köldökét, amelyre egy kis darab összehajtott ruhadarabot helyezett, majd a köldökruhával körbetekerte.

Az első fürdetéshez régen igen sokszínű, mágikus cselekedetek járultak. Sok helyen a gyermek egész fejlődését és a családba fogadás rítusát ekkor végezték. Makón a fürdetéshez kapcsolódóan csak néhány mozzanat maradt fenn. A bába néni „mondott valami bolondságot, hogy nagyra nőjél. Aztán rácsapkodott a kis fenekire. Megfogta a két kis lábát, s így felemelte.” Vagy azt mondták: „Nagyot nőjél! Akkora légy, mint apád!”

A fürdetés módjára is a bába tanította meg az asszonyt.

A bába tanácsolta a szülőknek, hogy tegyék el a gyermek köldöksinóráját. Szokás szerint 7 éves korában kellett a megszáradt köldöksinórt a gyermek kezébe adni, hogy azt bontsa ki. Ha a feladatot sikeresen oldja meg, akkor ügyes, más adatok szerint boldog lesz az életben.

Ha az újszülött életképtelennek bizonyult, a bába megkeresztelte. Ez a Mária Terézia korabeli rendelet mint népszokás él az emberek tudatában. „Szükségkörösz-tőlő” vagy „bábakörösztség” volt a neve.

A szülés után 7–10 napig járt a bába a gyermekágyashoz az anyát és az újszülöttet rendbe tenni. Ha a szülés nem volt teljesen sima, akkor a lelkiismeretes bába naponta többször is megnézte az asszonyt, bár ez nem tartozott a kötelezettségei közé. A bábák szükség esetén tanácsokkal is ellátták az anyát, ha az újszülött nem szopott, hoztak neki mellszívót.

Amelyik bábának mosóasszonya — az iratok szerint segédje — is volt, az csak az anyával és a csecsemővel foglalkozott, a mosást a mosóasszony végezte.

Egy bábának egyszerre több újszülöttje is lehetett. Ilyen esetben egymás után az általa kialakított sorrendben ápolta le őket. Ha tanyára kellett menni, akkor a szülő nő családjának kellett a naponkénti el- és visszazállításáról gondoskodni.

A gyermekágy időtartama hat hét. Ezt az időt tartották elegendőnek arra, hogy az asszony visszanyerje erejét, egészségét. Szigorú rend szabályozta életét, mert a néphit ezt az időszakot tartotta mind az újszülött, mind a gyermekágyas részére a legveszélyesebbnek.¹¹⁸ A kötelező pihenési időt nem tudta mindenki megtartani. A szegények folytatták a munkát szülés után szinte azonnal, mások két-három hétig pihentek. Ez alatt a hat hét alatt nem kellett végig feküdni, az asszony fokozatosan szoktatta magát a munkához. A gyermekágyasnak nem volt szabad megerőltetnie magát, amire a bábaasszony is figyelmeztette.

A bábának fontos feladata volt a keresztelőn. A családok egy részénél ekkor találjuk meg az újszülött életének, szerencsésének befolyásolására szánt cselekedeteket, hiedelmeket. A múlt század végén és a 10-es években még az volt a szokás, hogy nagyon hamar, sokszor még aznap vagy másnap megkeresztelték a csecsemőt. Később ez az időpont két-három héttel is eltolódott. Ez esetben a bába munkája a keresztelőn ért véget. Minden bábának volt egy csipkés vagy hímzett terítője („körösz-tőlőtakaró” vagy „körösz-tőlőpaplan”, amit magával vitt. A keresztelőre ünneplősen felöltözte-

¹¹⁸ Markos Gyöngyi i.m.

tett gyermeket ezzel takarták le. A bába szertartásmester szerepe a keresztelőn a katolikus családoknál maradt fenn tovább. A keresztelőre induláskor ő mondta: „Pogányt viszünk, keresztényt hozunk.” Néhányan emlékeztek rá, hogy indulás előtt a bábaasszony nagyon szép beszédet mondott az édesanyjáról, az édesapáról.

A templomi szertartáson a keresztyán és a bábán vagy helyettesén kívül más nem vett részt. A bába mondta be a papnak az újszülött adatait, ő segítette le a csecsemő fejéről a sapkát. Hazaérkezve a bába mondta: „Pogányt vittünk, keresztényt hoztunk.” Másutt a csecsemőt kísérő szöveg közben az újszülöttet letették a földre, és onnan valakinek föl kellett kapnia. Másutt az ágy alá tették az újszülöttet, „a bába néni mondta, az apja vegye ki.” Szokásban volt, hogy a nagygerenda alá tették a csecsemőt, és a bába ekkor beszédet mondott. Utána a keresztyánynak kellett felemelni a gyereket, és mondani: „Akkorát nőjön, egészséges legyen!” Református családoknál hazaérkezéskor az asztalra tették az újszülöttet, s közben mondták: „Möggýüttünk az új keresztyénnel! Kérjük a ház áldását rá!” E szokáscelekvés magyarázata, hogy olyan jó legyen a gyermek, mint egy falat kenyér, feledésbe merült.

A bába hivatalos volt a keresztelői ebédre is. A katolikus családoknál ő irányította az étkezés mozzanatait, a köszöntőket.

A bába munkája a keresztelővel véget ért.

Munkájáért a fizetést általában a szülés után, ritkábban munkája végeztével kapta meg. Bére — mint láhattuk — pénzben volt megállapítva, amit átválthatott terményre is. A hivatalos fizetésen túl gyakran dupláját is megadták a bábának, hogy vigyázzon a rábizottakra. Nem hivatalosan az első gyermek születése mindig többet került. A gazdagabbak bőkezűbben fizettek, különösen, ha fiú volt az elsőszülött. Láhattuk, hogy a szülésznők nem tartoztak a város legszegényebbjei közé. Elképzelhető, hogy ezért is választották többen ezt a szakmát.

A hivatalos felvételi szempontok azt írták elő, hogy 20—40 év közötti erkölcsi és egészségügyi bizonyítvánnyal rendelkező nők jelentkezhetnek bábának. Írni-olvasni vagy legalább olvasni tudni kell, s ne legyenek a terhesség második szakaszában. A gyakorlatban a gyermekes anyák előnnyel bírtak. „Oly bába-növendékek, kik a szülésznői hivatás teljesítésre testileg alkalmatlanok, vagy pedig a kellő ismeretek elsajátítására megkívántató lelki tehetségekkel nem bírnak, a tanfolyam alatt elbocsátatnak.”¹¹⁹ Ez az előírás a lelki adottságokat nem részletezi. Makón azt tartották igazán jó bábának, aki megbízható szakmai ismeretekkel rendelkezett. Hamar elterjedt a híre, ha valakinek a keze alatt sokan meghaltak. Fontos volt a jó kapcsolatteremtés képessége, a jó humor és közvetlenség. Ha egy-egy család megszokott egy bábát és elégedett volt munkájával, akkor mindig azt hívták.

*

Az 50-es évek közepétől Makón is egyre többen szültek a kórházban, majd véglegesen megszűnt a háznál való szülés. A bábák egy része kórházi szülésznő lett, mások egészen új munkaterületen helyezkedtek el.

A bábák munkája meghatározó szerepet töltött be egy-egy település életében, befolyásolták népességének alakulását. A munkáját szerető, jó szakértelemmel rendelkező szülésznők segítették, hogy egészséges újszülöttek jöjjenek a világra, ezzel mintegy biztosították az élet folytonosságát.

¹¹⁹ Dárday Sándor 1897. 322—323.

Ehhez két dologra elengedhetetlenül szükség volt. Egyrészt biztosítani kellett a megfelelő egészségügyi személyzet létszámát, azok megélhetését, a megfelelő élet-körülmények biztosítását. Másrészt szigorúbb rendeletekkel, ezek betartásával, következetes odafigyeléssel háttérbe kellett szorítani a hozzá nem értők munkáját, akik gyakran igen nagy károkat okoztak.

A makói történeti—néprajzi adatok vizsgálatából egyértelműen kitűnik ez a két-irányú tevékenység. Néhány sajátosság is megfigyelhető.

Megállapítható, hogy az országos rendeletek végrehajtásánál mindig figyelembe vették a helyi lehetőségeket. A városi tanács — felismerve az intézkedések szükségességét — sokszor megelőzve az általános útmutatást, helyileg intézkedett. Így pl. az 1876-os országos törvényt megelőzve, amely szigorúan tiltotta a kontárbábák munkáját, már az 1850-es években komoly intézkedéseket adott ki.

A városi bábarendszer bevezetésével a legszegényebb sorsú lakosság számára is biztosítva volt a szakképzett ellátás. A város településrendszerére jellemző tanyásodás szükségessé tette, hogy a belterületen kívül is dolgozzanak városi pénztárból fizetett bábák. Ez rendkívül fontos volt a szegényparasztok és a tanyásbéresek számára, mert a gazdák szülés idejére a városi házukba költöztették haza asszonyaikat, és a városi magánszülésznök munkáját vették igénybe, de a szegények kint maradtak a tanyán.

A bábáknak fontos szerepük volt a hagyományok ápolásában. A születés körüli szokások és rítusok sok esetben az ő közvetítésükkel maradtak fenn és terjedtek tovább. Életükre, munkájukra vonatkozóan maradtak még nyitott kérdések a későbbi kutatók számára is.

ADATTÁR

I.

A rom. Cath. egyház Főtiszt. lelkészi hivatalának Helyb.

A városi egészségügyi bizottság előterjesztése folytán a hivatalos állomásomnál fogva is, a már nagyon elszaporodott kontárbábák működését teljesen elenyésztetni szándékozván.

Hivatalos tisztelettel megkeresem, miszerint a közönség figyelemzetése végett a :/. alatti hirdetményt szöszékből közzé tenni sziveskedjék.

A cél kivitelében hasznos segédkezet nyújthatnak a Nagyt. lelkész urak s erre nézve közreműködésüket kérem is. ha keresztelesek alkalmával puhatolják hogy a szülésnél ki nyújtott segéd kezét s ha látják, hogy kontár bába kik közzül az ösmeretesebbek névjegyzékét 2:/. alatt közlöm, az esetet hivatalomhoz bejelenteni készségeskedjenek.

Makó, 1877. novb. 5-én.

Pozsonyi Ferenc
polgármester

2.

Hirdetmény

A városi polgármesteri hivatal által közhírré tétetik, hogy a szülő anyákhoz csakis okleveles bábákat szabad s kell hívni, ezek pedig név szerint Kecskeméti Katalin, Felberbauer Anna, Zsászó Rozália, Tauszig Antónia, Fleischmann Anna, Kaiser Eszter, Schwarcz Julianna, továbbá Horváth Julianna, Farkas Julianna, Vizi Eszter, Barna Terézia. Az utóbbi négy a város által fizetetik, miért is a szegényeknél ingyen tartoznak kötelezettségeiket teljesíteni.

A kontár bábák a működéstől eltiltatnak s szigorúan büntetettnek, sőt ismétlés esetén a bűnfenyítő törvényszéknek át adatnak.

Ha a nevezett bábák működésük közben visszaélést követnének el, e nembeli panaszok szintén a polgármesteri hivatalban szóval is előterjeszthetők.

Makó, 1877. Novemb. 5.

Pozsonyi Ferenc
polgármester

3.

Névjegyzéke

Azoknak, kik Makó városában a kontár bábaságot űzik

F. szám	Neve	lakhelye	Jegyzet
1.	Hős Erzsébet	Újvároson	
2.	Godáné Görbe Zsuzsi	Újvároson	
3.	özv. Pásztorné	Újvároson	
4.	Fejes Ruzsa	Újvároson	
5.	Patkó Katalin	vizes utca	
6.	Ludányiné	Kelemen híd	
7.	Tisza Magda	Kelemen híd	
8.	Kakusziné	újjágóhíd	
9.	Széllné	újjvároson	
10.	Perczelné	a rom. kath. templom mellett	
11.	Dégi Pálné	a rom. kath. templom mellett	
12.	Nagy Ilona	aradi utca	
13.	Mágori Zsuzsi	nagy gőzmalom utca	
14.	özv. Szegediné	Szt. Lőrincen	
15.	Klimáné	Szt. Lőrincen	
16.	Fürediné	Szt. Lőrincen	
17.	Nagy Istvánné	bika akol mellett	
18.	Vörösné	honvédba	
19.	Patkós Panni	honvédba	
20.	Vígh Julis	honvédba	

II.

1.

Jegyzőkönyv (felvétel Makó város polgármesteri hivatala előtt) 1880 évi július hó 7-ik napján.

Mely alkalommal Kis István makói lakos megjelenvén, panaszképen előadja, miszerint neje Szántó Terézia, f.é. ápril hó 1-én lebetegedvén, elment Kakuszi Mihálynéhoz, mert azt hallotta, hogy az bába asszony s nem tudta azt, hogy annak a bábaságot űzni nem szabad, mert eddig tanyán lakott, és elhívta a szülésnél végezni a szokásos bábai teendőket. Kakuszi Mihályné azonnal eljött hozzám s keze alatt megszületett a kis gyermek s annak kódöket nem jól metszette el, úgy, hogy a gyermek sokáig beteg volt a rossz elbánás miatt, s midőn máskor hívtuk, hogy segítsen a gyermekem, mert megtalál halni, azt felelte, hogy ő nem segíthet rajta, mert nem tudja mi baja van.

Tudom továbbá, hogy Kakuszi Mihályné Konti Mihálynál is végezte a bába kötelességét. Állításom igazolására tanúkul megnevezem Szécsenyi Mária férj. Michael Mihálynét, lakik zöldfa utcán ez a gyermeknek keresztanyja, továbbá Kocsis Anna Hallai Ferencné, lakik Balog G. Mihály utcáján. A gyermek neve Kiss György.

Csak Ferenc/kv. vez.

+ Kiss István

2.

Jegyzőkönyv felvétellett Makón, 1880. évi augusztus hó 11-én Makó város polgármesteri hiv. előtt Kis István makói lakos által f.é. 400 sz. alatt felvett jegyzőkönyvbe Kakuszi Mihályné Vetró Viktor kontár bába ellen bementett panasza folytán alább megnevezett tanúk kihallgatása tárgyában.) Mely alkalommal: I-ő tanú Barát Rozália özv. Megyesy Jánosné a hozzá intézett következő kérdésekre: ismeri e özv. Kakuszi Mihálynét személyesen, tudja, hogy az nem okleveles bába, s mégis szülő asszonyok körül a bábai teendőket végzi, s ha igen tudja e minő sikerrel szokta és illetve teendőit végezni? —

özv. Kakuszi Mihálynét személyesen ismerem, tudom, hogy nem okleveles bába, de a bábai teendőket még is teljesíti, — hogy Kiss Istvánné betegágyasnál miként jött el, nem tudom, de annyi bizonyos hogy menyemhez, — mert Hős Erzsébet bába hon nem volt — én hívtam meg, s Kakuszi Mihályné a bábai teendőket szerencsésen bevégezte, szülés előtt és után is járt hozzá többször megkente, sőt szülés után egy hétig folyamatosan járt hozzá s teendőit jó sikerrel bevégezte. Végre kijelentem, hogy Kakuszi Mihálynét részeg állapotba soha sem láttam.

+ Barát Rozália

II. Tanú Kelemen Rozália Kis Istvánné makói lakos az I. pont alatti kérdésekre következő vallomást tesz:

özv. Kakuszi Mihálynét személyesen ismerem, tudom, hogy ezen nő nem okleveles bába, s a szülésznői teendőket mint kontár folytonosan gyakorolta és gyakorolja. Tudom, hogy Kiss Istvánné Horváth Ágnesnél szintén kontárkodott, ki mint saját szájából hallottam mert rosszul bánt vele vér folyásba esett s néhány nap múlva bele is halt.

Tudja-e a tanú, hogy Kakuszi Mihályné a törvény világos rendelete ellen más szülő asszonyok körül is végezte a bábai teendőket? S hogy ezen teendői alkalmával rendszerint leissza magát?

Tudom, hogy résztvett néném Kelemen Erzsébet férj. Simon Józsefnél is ő működött, mint azt is, hogy szülés közben és után semmi baj sem történt, míg a házhoz járt a bábai teendők alatt ha ivott is részeg nem volt, de azután rendesen leitta magát. Azt is tudom, hogy Natsa Istvánné is kontárkodott egy ízben, de mert rosszul bánt vele többször nem hívta meg a miért Kakuszi Mihályné összevezett vele.

Kelemen Rozália

III.-ik: Tanú Domlányi Klára ... Józsefné az első pont alatti kérdésekre:

Kakuszi Mihálynét személyesen ismerem, tudom hogy a kontárkodást folytonosan űzi, s hogy működése ellen több oldalról merültek panaszok, de mert engem senki ügye nem érdekel nem sokat törődtem azzal, hogy kiről mit hallottam, azért senkit megnevezni nem tudok. Az elősoroltakhoz még csak annyit adok, s jegyzek meg, hogy Kakuszi Mihályné midőn betegágyashoz megyen olyan ruhákba jelenik meg, hogy ruhájáról itélve azt kellene himni hogy földhöz ragadt koldus, pedig háza, és földje van — s a mellett a fia őt tartani köteles. Egyebet nem tudok.

IV.-ik Tanú Szécsényi Mária férjzett Michael Mihályné az I-ő pont alatti kérdésekre: *özv. Kakuszi Mihálynét ismerem, tudom, hogy nem okleveles bába, valamint azt, hogy a bábai teendőket végzi de úgy tudom hogy ily minőségben nem ön állólag, ha nem mint Hős Erzsébet okleveles bába megbízottja működik. Egyebet nem tudok.*

+ Széchenyi Mária

V. Tanú Kocsis Anna férj. Hallai ferencné 44 éves r. chat. vallású az I-ő pont alatti kérdésekre: *Özv. Kakuszi Mihálynét személyesen ismerem, hogy okleveles bába-e, vagy nem? azt nem tudom, de azt tudom, hogy a bábai teendőket szakadatlanul végzi, nekem is ő volt a bábám a télen midőn a gyermek elment töllem, de hála Istennek szerencsésen keresztül estem a bajon. Egyebet nem tudok.*

+ Kocsis Anna

3.

Jegyzőkönyv (felvétellett Makón 1880. aug. 22-ik napján a városi polg. mesteri hivatal mint az 1876. évi XIV. t. cz. 4. §. b. pontja szerint közegészségi ügyekben illetékes 1-ső fokú hatóság által özv. Kakuszi Mihályné Vetró Viktor kontár bába ellen Kiss István makói lakos által bejelentett panasz megvizsgálása tárgyában.) mely alkalommal:

Panaszlott ö. Kakuszi Mihályné született Vetró Viktória s hozzá intézett következő kérdésekre:

Ön ellen ismételtén azon panasz jelentetett be, hogy szülő asszonyok körül a bábai teendőket végzi. Mint nem okleveles bába tudva, hogy a törvény a kontárkodást nemcsak tiltja, de az ellene vétőkre büntetést is szab, s ön hasonló vétségért egy ízben 50 ft bírságban már marasztalva is volt, miért folytatja még most is a kontárkodást? — következő vallomást teszi:

Tagadom, hogy valaha a bábai teendőket önállónak teljesítettem volna, okleveles bába nem lévén nem is mertem volna azt tenni, hogy szülő asszonyok körül szolgálatokat tettem és teszek azt nem tagadom, de azt sem magamtól teszem önállónak, hanem Hős Erzsébet okleveles bába megbízásából egyedül a gyermek fűrésztést végzem.

Hogy egy ízben 50 ft-ban már elmarasztalva voltam, arra csak annyit jegyzek meg, hogy jogtalanul lettem elmarasztalva Barna Jánosné bába méltatlan és jogtalan panasza folytán, mert arra is csak azt mondom, hogy az előtt sem kontárkodtam, mert csakis Horváth Julianna bába megbízásából jártam fűrésztelni.

ö. Kakuszi Mihályné az aláírást ill-mert állítása szerint írni nem tud — a keresztvonást megtagadta.

Vastag Mihály h. jegyző

Hős Erzsébet okleveles bába előtt özv. Kakuszi Mihályné és a tanuk vallomásai felolvasása után következő vallomást tett:

özv. Kakuszi Mihálynét egy év óta én alkalmazom betegágyas asszonyoknál a fűrésztés és tisztogatással, a miért minden egyes betegől 50 kor. fizetek neki. Hogy ő kontárkodást üzne, arról semmi tudomásom nincs.

Megjegyzem, hogy ő. Kakuszi Mihályné a vágó híd nál lakik, hová úri bába nem megy ha csak kocsin nem viszik, már pedig ott csupán szegénység lakik s ezek közt olyan, kinek kocsija volna alig található, nem csoda hát ha kényszerűségből őt egyik vagy másik meghívja, mikor a gyermek megvan.

+ Hős Erzsébet

III.

1.

3293/1890.

Csanádvármegye alispánjától. — Körrendelet valamennyi járási főszolgabírónak és ezek által a községek előljáróinak és Makó város polgármesterének. — A gyermekágyas betegek körüli visszaélések meggátálása céljából a következőket rendelem el; — 1.) A Nagymélt. vallás- és közoktatásügyi Miniszteriumnak a belügyminiszteriummal egyetértőleg a bábák számára kiadott 1889. évi 2771. számú és innen 2810/89. sz. alatt megküldött rendelete az összes hatósága területén levő bábákkal szigorú mihez tartás végett közlendő. — 2., A szülésznők figyelmeztetendő, hogy a szülésnél tapasztalt legkisebb rendelleneséget — a legszigorúbb büntetés terhe mellett — haladéktalanul egy orvosnak jelentse be. — 3., Utasítandók a szülésznők, hogy úgy a rendes, mint a korai születekről (:abortus:) a részükre e célra előírt jegyzőkönyvet pontosan vezessenek, hogy működésük ez által hozzáférhetőkké, illetve ellenőrizhetővé tétessék; mely jegyzék az illető városi, községi, illetve körörszónak havonként egyszer bemutatandó, mely alkalommal az illető orvosoknak a szülésnél alkalmazott eszközök szigorú megvizsgálása is kötelességévé teendő. — 4., A járási, illetve városi főorvos — a hatásköréhez tartozó községekben, illetve városrészen teljesített havonkénti ellenőrzésen kívül — köteles még évenként legalább kétszer a járási területén létező összes bábák eszközeit, az általuk vezetett jegyzőkönyveket behatóan felülvizsgálni s a szerzett tapasztalatokról a megyei főorvosnak minden év január és július havában jelentést tenni. — 5., A bábák — a náluk igen gyakori esetben tapasztalt gyógykezelések, illetve kuruzslásoktól a legszigorúbban eltiltattatik; különösen szigorúan tiltandó orvosi belegyezés nélkül a terhes nőknél a nagyon divatba vett kenés, mely által igen gyakran korai szülés idéztetik elő. — 6., Miután továbbá tapasztaltatott, hogy a bábák részben a terhes nők kívánságára, részben tudatlanságból — a törvény által is szigorúan tiltott — mesterséges korai születt idéznek igen gyakran elő, — a legkomolyabban figyelmeztetendő, hogy az ily nemű lelkiismeretlen eljárásból jövőben ovakodjanak, sőt ha netán tudomásukra jönne, hogy a korai születt az illető terhes nő maga idézte volna elő, azt a tényálladék kiderítése céljából azonnal orvossal közöljék, mivel ellenkező esetben a törvényt szabta büntetés rájuk fog háramlani. — 7., A halottkémekek szigorúan utasítandók, hogy gyermekágyban, vagy korai szülésben, avagy annak gyanújában elhaltakról — a mennyiben kezelő orvos nem volt — a községi orvosnak haladéktalanul jelentést tegyenek, a kik viszont kötelesek a halálozás okát kideríteni. — Elvárom a címzett hatóságoktól, hogy jelen rendeletemet, a legszigorúbb pontossággal hajtják végre és a tapasztalendő visszaéléseket a kellő szigorral fogják megtorolni. — Makón, 1890. ápril hó 15-én Meskó Sándor, sk. alispán. —

1890.

Másolatban a Makón működő orvos uraknak, valamennyi szülésznőnek, rkapitányi hivatalnak és különösen városi orvosoknak s Papp Mihály halottkémmek azon utasítással adatik ki, hogy Makó városában működő összes bábákat rövid idő alatt, egy bizonyos napra a városháza nagy tanácstermébe egybehivatván, őket ezen rendelet tartalmáról s egyáltalában a bábák kötelességeiről utasítván; figyelemztessék, hogy a legkisebb mulasztás is a legszigorúbban fog büntettetni. —

Makón, 1890; évi ápril hó 20-án

Major
polgármester

2.

Szabályrendelet

1894

Makó rendezett tanácsú város területén működő hatósági és magán szülésznők teendőinek és a igénykedésükért igénybe vehető díjaknak szabályozása tárgyában.

1. §.

Minden szülésznő köteles szabályszerű hirdetési záradékkal ellátott oklevelét szülésznői gyakorlatának megkezdése előtt Makó város polgármesteri hivatalánál bemutatni, ahol az alkalommal szülésznői könyvvel láttatik el. Ezen szülésznői könyv a következő rovatokat tartalmazza: a születés éve, hava, napja és órája: a szülők neve foglalkozása és lakhelye; a keresztszülők neve, foglalkozása és lakhelye, a szülők illetőségi helye, — a szülöttnek vallása, törvényes vag törvénytelen volta, — jegyzet.

Köteles a szülésznő a szülésznői könyvet vezetni, s annak rovatait a születési anyakönyvbe vezetés előtt pontosan és lelkiismeretesen kitölteni, s a szülésznői könyvet esetről esetre az anyakönyvvezetőnek bemutatni, s végre a jegyzet rovatba azon körülményt, hogy ingyen vagy díjazás mellett teljesítette a szülésznői teendőket — bejegyezni.

2. §.

Minden szülésznő a szülésnél való segédkezéért és a következő 7 napon át való egyszeri látogatásért a város belterületén 3 frt. — a külterületen 4 frt ezentúl minden látogatásért a belterületen 30 kr. a külterületen 40 kr. díjat követelhet, oly esetekben midőn naponkint több látogatás szükséges, vagy igénybe vétetik, a megállapított 3 frton (:4 frton:) felül eső minden egyszeri látogatásért a 7 napon belül is 30 kr. illetve 40 kr. díj fizetendő.

3. §.

Köteles minden szülésznő a város belterületén felhívás folytán a szülönőhöz feltétlenül bármily időben sürgősen elmenni, a szülésnél pontosan eljárni még azon esetben is, ha díjainak megfizetésére a szülők szegénységük miatt képteleneknek látszanak; — a városi szülésznők teljesen vagyontalanoknál ingyen tartoznak a szülésznői teendőket teljesíteni, magán szülésznők pedig a szabályszerű díjaknak a város részéről leendő megtérítésére igényt tarthatnak. —

A szülésznő a város belterületén kívül csak az esetben köteles a szülönőhöz menni, ha érte kocsi küldetik, kivéven azon esetet, midőn a szülésznő azon szegények közzé tartozik, kiknél a szülésznői teendők jelen §-szerint ingyen teljesítendőek, — ez esetben a szülésznők a jelen § első bekezdésében körülírt kötelezettség terheli.

4. §.

A városi szülésznők jelen szabályrendelet áthágása esetén az 1876. évi XIV. tcz. 147 §-a értelmében — amennyiben tettük súlyosabb beszámítás alá nem esik, — fegyelmi úton büntettek.

A magánygyakorlattal foglalkozó szülésznők pedig, — ha az elkövetett kihágás súlyosabb beszámítás alá nem esik 50 krtól—20 frtig terjedő és a város szegényalap javára fordítandó pénzbüntetéssel büntettetnek.

5. §.

A jelen szabályrendelet elleni kihágások az 1880 évi XXXVII. tcz. végrehajtása tárgyában kiadott belügyminiszteri 38 547/880 számú körrendelet 8. §-a értelmében a rendőrkapitányság illetékesége alá tartoznak.

461 kgy. 13 912 ikt. sz.

1894.

Elfogadtatott Makó város képviselőtestületének 1894. évi november hó 12-ik napján tartott rendes havi közgyűlésében. Major s.k. polgármester. Bakos sk. főjegyző, (p. h.) M. Kir. belügyminiszter 13 032/III. b. szám. Jelen szabályrendeletét jóváhagyom Budapesten 1895 évi február hó 19-én a minister helyett Reiszig s.k. államtitkár (:p.h.): Hivatalos másolat hitelül Domsity s.k.v. kiadó

3.

Kivonat

Makó város képviselő testületének 1920. október 11-én d.u. 3 órakor folytatólag tartott közgyűlése jzökönyvéből.

90. kgy. 12 207. ikt.

1920.

Városi tanács előterjesztése, a szülésznői szabályrendelet módosítása iránt.

Határozat:

Makó r. t. város képviselő testülete a szülésznők tevékenységéről a díjazásáról szóló 461. kgy. 12 212. ikt. számú városi szabályrendeletnek egészben való hatályon kívül helyezése

1894

mellett a bemutatott szabályrendelet tervezetet, mely szerint:

Szabályrendelet

A Makó r.t. város területén működő hatósági (:városi:) és magánszülésznők teendőinek és a ténykedésükért igénybe vehető díjaknak szabályozása tárgyában.

1. §.

Makó r.t. város területén csakis okleveles szülésznő működésére adható engedély. Az itt működő bábák közvetlenül a városi hatóságnak vannak alárendelve s működésük ellenőrzése a városi kerületi orvosok kötelessége illetőleg a magánorvosok joga.

A városi szülésznők a lakásukra alkalmazott címtáblán világosan feltüntetni tartoznak hivatalos szülésznői állásukat.

2. §.

Minden szülésznő letelepedése alkalmával köteles oklevelét és felszerelt bábatáskáját a városi ügyvezető orvosnak személyesen bemutatni, letelepedéséről pedig — az ügyvezető orvosi záradékkal ellátott oklevél kapcsán — Makó város polgármesteri hivatalának jelentést tenni. Ugyanitt lakása is bejelentendő és törzskönyvezendő.

3. §.

Minden baba működésének megkezdése előtt köteles magát a 95 000/1902. sz. B.M. körrendeletben előírt „Szülések jegyzőkönyvé”-vel és „Ellenőrzőkönyvecské”-vel ellátni. Köteles a szülések jegyzőkönyvét pontosan vezetni, abba minden szülést bejegyezni, s az anyakönyvvezetőnek minden szülés után a hatósági, vagy magánorvosoknak pedig kívánatra bármikor bemutatni.

4. §.

Kötele a szülésznő hívásra — történjék az éjjel vagy nappal — a szülönőhöz elsietni és segítségére lenni. A szülésnél való segédkezés a baba minden egyéb dolgánál előbbre való és azt senkitől megtagadni nem szabad.

A szülésznő a város belterületén kívül csak az esetben kötelcs a szülönőhöz menni, ha érte kocsi küldetik. Külterületi szülésznőért is kocsi küldendő, ha nagyobb távolságra kell mennie. A külterületen lakó szegény szülönő a várostól ingyenes fogatot igényelhet.

5. §.

Tilos szülésznőknek a hatóság külön engedélye nélkül saját lakásukon szülés czéljából nem a családjához tartozó terhes vagy szülönőket tartani, vagy orvosi engedély nélkül beteget ápolni.

6. §.

Köteles a szülésznő minden szülést, melynél segédkezett, tekintet nélkül arra, hogy a gyermek élve vagy halva született, vagy pedig szülés közben elhalt, 24 óra alatt a „Szülések jegyzőkönyve”-vel együtt az anyakönyvvezetőnél bejelenteni. Kötelessége továbbá, minden halva született magzatot korára való tekintet nélkül a kerületi orvosnak mint halottkémnek bejelenteni vagy a bejelentésről gondoskodni.

7. §.

A város területén hatósági (:városi:) és magánszülésznők működnek. A városi szülésznők száma 6, ebből 2. a külterületen (:tanyán:) lakik. A magánszülésznők száma korlátozás alá nem esik.

8. §.

A hatósági (:városi:) szülésznői állások mindenkor választás útján, a közegészségügyi bizottság kijelölése alapján, a v. képviselő testület által töltenek be. A városi szülésznők évi fizetése 600 (:hatszáz:) korona, ennek fejében tartoznak a hatóság hivatalos utasításainak mindenkor pontosan eleget tenni, a rájuk bízott vizsgálatot teljesíteni és a hatóságilag igazolt szegény vagy fizetésektelen szülönőket ingyen kezelni. — Fizetőképes szülönőknél való segédkezésére a magánszülésznők részére megállapított díjak illetik meg őket.

A városi szülésznőknek jelen szakaszban megállapított évi 600 korona fizetése 1920. évi október hó 1-től jár.

9. §.

Magánszülésznők a város belterületén a szülés vezetéséért 30 korona, az ezt követő napokon történő látogatásokért és kezelésért, látogatásonként 5 kor. díjat számíthatnak. A belterületen lakó baba által külterületen végzett szülés vezetéséért 40 koronát, a kezelésért pedig esetenként 7 koronát követelhetnek.

Ugyancsak a díjak illetik meg a városi szülésznőket is, fizetőképes szülönők kezelésére.

10. §.

A magánszülésznők sürgős szükség esetén, midőn városi baba valamely okból nem hívható, a fizetésektelen szegény szülönőket is tartoznak ellátni, s munkadíjuknak a város által való megtérítését igényelhetik.

11. §.

Jelen szabályrendelet áthágása esetén a városi szülésznők az 1908: XXXVIII. t. cz. 32. §-a értelmében, — amennyiben cselekményük súlyosabb beszámítás alá nem esik, — fegyelmi úton büntetetik. Magánszülésznők pedig — amennyiben cselekményük súlyosabb beszámítás alá nem esik — 40 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel, visszaesés esetén ezenfelül 3 napig terjedhető elzárással büntetendők.

Ezen szabályrendeletbe ütköző kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak, mint rendőri büntető bíróságnak hatáskörébe tartozik” — elfogadja és 15 napi meghirdetés után jóváhagyás végett Csanádvármegye törvényhatósági bizottságához felterjeszteni rendeli. —

Utasítja a képviselő testület a v. tanácsot, hogy szabályrendelet 8. §-ában megállapított felemelt illetményeket a szabályrendelet felsőbb jóváhagyása után folyósítsa. —

Miről a v. tanács értesítettik.

Kmft.

P.H.

Jegyzette:

Olvashatatlan aláírás sk.
v. jegyző

IV.

Nagymama azt mondta, hogy ő nem tudott az ágyon lenni. Levackolt a fődre. Letettek egy párnát a fődre, oszt akkor azon jajgatott míg gyűtt a bába. Mer az anyja elment a bábáért. (Sz. I.)

* * *

Vótak ijen székök, oszt odaültették, ott szült mög. Ojan is vót, Ki vót vágva, mint a vécéluk. Osztt odaültették, oszt ott szült meg. Én nem is láttam, hallottam csak másdul, hogy valamikor úgy születtek. (K. J-né)

* * *

A nagyfájás mán tolófájás. Ami előtte van, azt csendes fájásnak monta a bábaasszony. Hogy: „Na, még egy lössz, aszongya, aztán majd közeledünk mán.”

Nem segítettek rajta. Hát csak éppen a hasát simogatta, de mást nem szabad. Csak azt, hogy mejik, hogy a bal oldalra vagy a jobb oldalra, azon köllött fekiüdni. Egy oldalon, oszt akkor a bábaasszony úgy vót a háta mögött, oszt úgy simogatta a hasát, úgy igazította a gyөрököt. Én is nyühelödtem, hogy hanyatt fekszek. „Azt mán nem! Nem szabad, csak egészen nyugodtan, így ni.” Úgy, hogy hát fogta a vállamat nekem is. Osztt kézzel. De mással nem.

Fehér ruhát köllött készíteni, avval segítött így. De semmi mással nem.

Rátekerte az ujjára, úgy, hogy könnyebben nyitódjon. Úgy segítött a végpercön mán, hogy tudják, hogy na mán mégis, majd oda leürünk mán. Mindég kérdözte, nézte az órát: „Van-e fájás? Na, maj mosmán.” Akkor a betegnek simogatta a hasát. „Na, még egy kis fájás lössz.” Hát, a vót az utolsó kis fájás, amikor monta. Akkor osztán gyűtt a nagyobb, Akkor ő nézte az óráját: „Na, mosmán bizunk, mosmán nem soká idelép. Mán húzza a csizmát.” Szóval, így beszélt ijesmiket. Ugye, sokszor nevetünk is. Dehát intött édosanyáma'k is, hogyhát ne vessön mindönki. Nem hogy hahotázzon, csakhát vögye el a figyelmit, könnyebben tudjon rajta túlesni.

Nagyon jó bábaasszonyunk vót. Közel vót. Föl vót úgy szokva Igáson, hogy ű ott vót bábaasszon. (B. I.-né)

* * *

Úgy lött meg, hogy egy lepedöt négyrét hajtott, osztakkor körülfogott. Aztán behitta az uramat is, hogyha ű szól, fogja a lepedöt és segítsenek rajtam. Kivötte az ágyat a hejriül, mer ki köllött venni, oszt egyik ódarrul a bábánéni, másikon az uram. Osztt mikor ű szól, hogy segítsél, akkor segített. Oszttakkor úgy születött mög, ahogy húzták a lepedöt. Egyik felöl az uram, másik felöl a bábánéni. Habár azt nem tudom, hogy hogy lött mög, mer végkimerülésbe értem, nem birtam tovább. De möglött azér szöröncsésen. (Sz. J-né)

* * *

Az öreg bába néni, az öreg Julcsa néni mondogatta énnéköm, hogy micsinájjak. Mer anyósom monta, hogy hát ű harmadnap mán kimosott a konyhában. Akkor, mikor ketten marattunk, mindig monta. „Fiam, úgy csináld, ahogy mondom. Ne csináj semmit nyóc-tíz nap, én gyűvök, akkor én röndbetöszlek, a kicsit is, kimosom azt a kis pelenkát, nyóc-tíz napig. Akkor, ha az elmúlik — mer mindég akkor magyarázott, mikor ketten vótunk — anyósod akármijen ügyes vót, te ne csináld. Ne csináld. Énnéköm fogadj szót!” Na jó van. Aztán aszongya „mikor a két hetet betötöd, első hétön mikor mán én nem gyűvök, akkor mögfürdetöd a kicsit, kimosod azt a kis gúnyáját, semmit a világon ne csináj. Akkor mán az neköd elég megint nyóc napig. Csak fekiüdj le, osztán pihenj. Akkor, mikor evvel végzöl, akkor

mán — aszonta — a harmadik hétön annyit mögtehetsz, hogy egy kicsit letörülgetsz, odabe csak. Kint még ne moss, vagy ez az, hát ijesmit nem lehet csinálni.” Oszt én ezt úgy betartottam, na. Hiába, én szeretem az öregeket möghallgatni, oszt betartottam. De nem mondhatom, anyósom sem ízélte, hogyhát nem zavart az engöm, hogy mönjek na, mos már mönjek. (Gr. P-né.)

* * *

Mikó le akartunk ülni vagy le akartak ülni akik az asztalhon ültek, akkor monta a bábaasszony: „Mosmán foglaljon mindönki hejjet, Isten szent nevében kezdjük el az ebédöt.”

Mikor vége lött, akkor meg befejeztük az ebédöt:

„Mosmán adjunk hálát Istennek, hogyhát a körösztléssen túlestünk, mosmán nincs pogányunk, hanem keresztelett bárányunk és egésséggel elfogyasztottuk az utána való járó ebédöt. Mosmán béke mindönkivel, osz mönnyünk!”

Ez. Semmi különösebb, csak ennyi vót. (B. I.-né)

* * *

Ő úgy került össze az én nagyapámmal, hogy mind a ketten szógáltak. Nem vót semmijükse, mikor összementek. Kapott két liter zsirt az anyósátul, az apósátul meg kapott két kiló szalonmát. És akkor kint laktak valahun a tanyán. 10 éves szülésznő vót, és akkor 100 köblös földet vettek. Egy mázsa búzáér vitték mindenféle. És 100 köblös földje vót. Meg mindég a körösztléskor mindég kapott egy tyúkot, mindön. (L. S.-né) 1.

* * *

Vót ojan éccaka, hogy nyócat is hozott a világra. a városba. Csak elmentek érte. Ha otthon van, akkor otthon van. Ha nem, mentek utána, ahol mán ottan mögszült. Vót úgy, hogy csak éppen mögszült és máris menni köllött amoda. Monták, hogy mán nagyon rosszul van, mán mönt. És aztán mönt vissza megin fürdetni. (L. S.-né) 2.

* * *

Egy mázsa búza vót a fizetésdíj, meg ugyanannyit kapott, hogy nagyon vigyázzon a feleségemre, meg a kisgyerekekre. Tudtuk, hogy az a sorja. Sok volt akkor (a bába). Nekünk az a Halasné volt mind a háromnál. Eztet jónak mondták, ügyes asszony. Volt egy másik, Piriné annak a keze alatt sokan meghaltak. (Sz. I.)

* * *

ADATKÖZLŐK

Böngyik Istvánné (Kelemen Etel); 1907. római kat. Váradi u. 29.
Diós Imréné (Döme Eszter); 1893. ref. Kálvin u. 21.
Gruber Péterné (Péli Etelka); 1898. római kat. Bárány u. 21.
Horváth Jánosné (Szűcs Rozália); 1897. római kat. Bárány u. 15.
Joó Antalné (Mészáros Viktória); 1912. ref. Beloianisz u. 38.
Katona Józsefné (Gruber Etelka); 1894. római kat. Zrínyi u. 2/A
Kulcsár Jánosné (Kovács Etelka); 1898. római kat. Porond u. 6.
Kusz Ferencné (Oláh Julianna); 1892. ref. Kossuth u. 40.
Oláh Mihályné (Széll Etelka); 1900. ref. Felszabadulás u. 4.
Szilágyi Imre; 1904. ref. Beloianisz u. 29.
Varga Imréné (Igaz Etel); 1899. római kat. Munkás u. 15.
Vizi Mihályné (Kurai Ágnes); 1905. római kat. Csokonai u. 16/C
Ludányi Sándorné (Fodor Mária); 1908. római kat. Zrínyi u. 3.
Suszter Pálné (Borka Erzsébet); 1899. római kat. Bárány u. 20.
Szabó Jánosné (Balázs Etelka); 1914. római kat. Széchenyi u. 77.
Takács Istvánné (Rostás Ilona); 1898. római kat. Zrínyi u. 17.

A fényképeket készítette: Dömötör Mihály

IRODALOM

- Bába**
1967 In: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Bp. 209—210.
- Bálint Nagy István**
1928 Kolerajárványok Csanád vármegyében. Csanádvármegyei Könyvtár 15. Makó
- Berde Károly**
1940 A magyar nép dermatológiája A bőr és betegségei népünk nyelvében, hiedelmeiben és szokásaiban.
- Bohdaneczky Edvin**
1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanádvármegyei Könyvtár 36. Makó
- Dárday Sándor**
1897 Közigazgatási törvénytár, Bp.
- Dr. Demkó Kálmán**
1894 Az orvosi rend története tekintettel a gyógyászati intézmények fejlődésére Magyarországon a XVIII. sz. végéig. Bp.
- Eperjessy Kálmán**
1984 Írások a régi Makóról. A Makói Múzeum Füzetei 36. Makó
- Erdei Ferenc**
1982 Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetei 27. Makó
- Fekete Sándor**
1971 Tauffer Vilmos 1851—1934. Adatok a szülészet és nőgyógyászat történetéhez, Bp.
- Gémes Balázs**
1975 A magzatelhajtással kapcsolatos hiedelmek a magyarság körében. A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve 1973—1974. Szekszárd, 233—258.
- Gönczi Ferenc**
1906 A gyermek születése és szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetésben. Ethnographia XVII. 44—52, 153—159.
- Hajdú Lajos**
1982 II. József igazgatási reformjai Magyarországon. Bp.
- Dr. Joó Imre**
1931 Csanád—Arad—Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Csanádvármegyei Könyvtár 21. Makó
- Kiss Lajos**
1981 A bába. In: A szegény emberek élete II. Bp. 385—393.
- Korbuly György**
1936 A magyar szülészet bölcsőköra. Orvosképzés, 164—270.
- Luby Margit**
1935 A bába. In: A parasztélet rendje. Bp. 147—148.
1983 Bábaelte babona, Bp.
- Magyar Törvénytár 1875—1876., 1877—78., 1500—1526.
1896 Bp.
- Magyarországi rendeletek tára.
1902 Bp.
- Magyarországi rendeletek tára
1903 Bp.
- Dr. Magyar—Kossa Gyula**
1940 Magyar orvosi emlékek. Magyar orvostörténeti adattár, Bp.
- Markos Gyöngyi**
1986 A születes hagyományai Makón. Folklor és etnográfia 27. Debrecen
- Oláh Gyula**
1876 Magyarország közegészségügyi statisztikája, Bp.
- Palugyay Imre**
1855 Magyarország történeti, földirati s állami leírása. IV. Békés—Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pesten
- Peterka Josef Sebestyén**
1814 Bábamesterséget tárgyazó katechizmusa, Pesten
- Semmelweis Ignác**
1969 In: Magyar életrajzi lexikon II. Bp.
- Seregély György—Szentgyörgyi István**
1969 Gyógyszertörténeti és néprajzi adatok az abortívumok és antikoncepciensek köréből Magyarországon. Gyógyszerészet. 184—189.

Szendrey Zsigmond—Szendrey Ákos

é. n. Születés. In: A magyarság néprajza IV. Bp. 155—169.

Szurbik Miklós

1979 Makó városának leírása 1835—1836. A Makói Múzeum Füzetei 22. Makó

Tauffer Vilmos

1891 A szülészet (bábaügy) állása hazánkban mint a gyermek és gyermekágyasok nagy halálozásának egyik tényezője. Javaslatok a szülésznői intézmény fokozatos fejlesztésére. Bp.

Temesváry Rezső

1899 Előítéletek, népszokások és babonák a szülészet körében Magyarországon, Bp.

Die Geburtshilfe von Hebammen in Makó

Gyöngyi Markos

Die Stadt Makó, weitberühmt von der Zwiebelproduktion, hatte in ihrer Geschichte relativ früh eine bürgerliche Entwicklung. Diese kann auch im wirtschaftlichen Leben und in der Struktur der städtischen Gesellschaft aufgezeigt werden. Infolge der wirtschaftlichen Offenheit der Stadt differenziert sich auch die Traditionswelt von der einer kleineren Gemeinde.

Die Tätigkeit der Hebammen, die eine charakteristische Gesellschaftsgruppe bildeten, hat in den letzten Jahrhunderten grossen Einfluss auf die Folklore und Traditionen betreffs der Geburt ausgeübt. Nach der Untersuchung dieser Traditionen in Makó wird hier anhand geschichtlicher und folkloristischer Daten auch das Leben und Arbeit der Hebammen dargestellt.

Im ersten Teil wird die kurze Geschichte der Institution der Geburtshilfe von Hebammen in Ungarn vorgestellt. Bis zum letzten Drittel des 18. Jahrhundert haben bei der Geburt diejenigen Frauen geholfen, die ihre Kenntnisse aus längeren Erfahrungen erworben haben. 1770 wurde ein Gesetz verabschiedet, in dem die Berufsbildung schon erfordert war. Diese Qualifikation konnte durch das Diplom des Instituts für Hebammenbildung, oder durch die Bestätigung des Oberarztes im Komitat dokumentiert werden. Längere Zeit wurden aber noch dis ag. *Bauernhebammen* beschäftigt, die gar keine Berufsbildung besaßen.

Die ersten und frühesten Dokumente der Tätigkeit der Hebammen in Makó sind in der Organisation der Komitatsverwaltung zu finden. Die erste Urkunde ist aus dem Jahre 1749, die erste schon gebildete Hebamme wird 1783 erwähnt.

Von der Mitte des 18. Jahrhunderts wurden die Berufshebammen vom Komitat bezahlt. Ab 1871 begann die Stadt eigene Geburtshelferinnen anzustellen, deren Aufgabe die Pflege und kostenfreie Versorgung der Armen war. Bis zur zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts waren die Geburtshelferinnen darauf gezwungen, gegen das gefährliche Kindbettfieber ständig zu kämpfen. Nach der ärztlichen Meinung waren allein die gut ausgebildeten Hebammen in der Lage, diese schwere Erkrankung mit Erfolg bekämpfen zu können. Die städtischen Anordnungen waren wegen Durchführung der staatlichen Vorschriften erlassen, und inzwischen wurde auch ein Kampf gegen die Pfuhscherhebammen aufgenommen. Die Untersuchung ermöglicht es dem Leser, die hygienischen Kenntnisse und auch die persönlichen Verhältnisse der Hebammen näher kennenzulernen.

Die Geburtshilfe von Hebammen wurde in Makó am Ende der 50-er Jahre abgeschafft.

A makói állóorsós borsajtó

FEJÉR GÁBOR

(Makó, József Attila Múzeum)

Az állóorsós borsajtó

A magyar borsajtókat Vincze István elemezte 1958-ban.¹ Az országosan széles körben elterjedt főfás és középsős sajtók meglehetősen tág teret kapnak a dolgozatban, ezzel szemben magától értetődő szüksézsavúsággal szól az előbbieknél jóval ritkább előfordulású, harmadik típust képező eszközökről, az állóorsós sajtókról.

Az összezúzott szőlőből lét préselő erő elérésére a főfás sajtók az egykarú emelő elvén részben vagy teljes egészében a gravitációs erőt használják fel. A középsős, illetve állóorsós típusok esetében a szükséges nyomóerőt csavarorsókkal hozzák létre. Egy- és kétorsós változatok egyaránt ismertek, csak úgy mint négyszögletes, illetve kerek kosarúak. A külön típusba sorolás lehetőségét az adja, hogy e művelet közben a középsős sajtó csavarorsója elmozdul, az állóorsósé pedig nem.

Az állóorsós borsajtó népi nevei a *gyertyás prés* (egy gyertyás, két gyertyás),² és a *kosos, kosfejes, szarvas prés*.³ Eredetét homály fedi, magyarországi megjelenésén kívül csak Itáliában és rätoromán területen ismert. Hazai elterjedését Vincze István Nyugat- és Észak-Somogy, valamint Tolna területére lokalizálja, Duna—Tisza közti szóránymegjelenéssel.⁴ Adatait térképre is vetíti,⁵ mely alapján inkább hajlunk arra, hogy a típus megjelenése országosan is szóránynak tekinthető, a Tisza bal partján azonban a makói gyűjtést megelőzően csak Tiszaigaron került elő. (1. rajz)

A makói szőlőkultúra

A Maros mentén már a 14. században kimutatható a szőlőkultúra, amely — hasonlóan egyéb kertészeti ágakhoz — már felesleget is termel.⁶ A hódító török hadsereg hadjáratai a 16. században vetettek gátat a fejlődésnek. 1560-ban a makóiak a csanádi nagyrépostnak tized gyanánt 84 bárányt és 40 köből búzát szolgáltatnak be,⁷ de hiányzik a bor mint fizetőeszköz a megye falvainak 1642—1647 közötti földesúri terheiket megváltó évi adó naturális javai közül is.⁸ Ennek ellenére a 17. századra a makói szőlőtermelők híre az országhatáron túl is eljutott.⁹ A város tehát az-

¹ Vincze István 1958. 1—28.

² Égető Melinda 1977. 339.

³ Vincze István 1958. 18.

⁴ Vincze István 1958. 18.

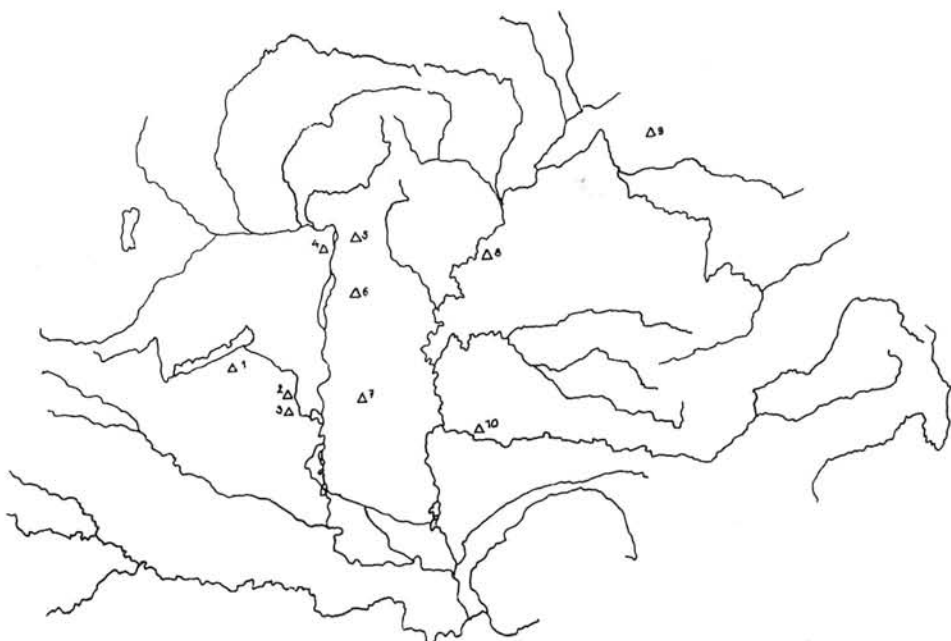
⁵ Vincze István 1958. 23.

⁶ Dr. Enyedí György 1964. 42—43.

⁷ Borovszky Samu 1896. 293.

⁸ Borovszky Samu 1896. 235—238.

⁹ M. Zeiler: Neue Beschreibung Königreich Ungarn. 1664. 316. és Georg Krekvitz: Tolius Regni Hungariae superioris et inferioris accurata descriptio. Frankfurt und Nürnberg 1685. 361—362. Idézi Eperjessy Kálmán é. n. 15.

1. Rajz. Az állóorsós borsajtó megjelenése a Kárpát-medencében (Vincze István 1958. 23. után)
 1. Balatonecsed (Somogy m.), 2. Pálfalva (Tolna m.), 3. Miszla (Tolna m.), 4. Üröm (Pest m.),
 5. Valkó (Pest m.), 6. Lajosmizse (Pest m.), 7. Kiskunhalas (Pest m.), 8. Tiszaigaz (Heves m.), 9.
 Antalóc (Bereg m.), 10. Makó (Csanád m.)

által, hogy a török porta közvetlen adófizetőjeként a megszálló katonaság zaklatásai ellen lakosainak s a környező falvak menekültjeinek egyfajta védettséget biztosított, minden bizonnyal gazdasági erejét tekintve is a környék egyik reprezentáns településévé válhatott, mígnem az 1686. évi török dúlás 13 évre pusztasággá tette. Ezzel tagozódott be Makó abba a hódoltsági területeken általános termelési módba, amelyet az állattartás domináns volta s a földművelés visszaszorulása jellemez.

Az elhagyott szőlősteket már 1702-ben művelés alá fogták¹⁰. Bár a katonai határőrvidék, a Rákóczi-szabadságharc viszontagságos harcai és az 1716–17. évi török háború¹¹, majd az egyre fokozódó adó nem kedvezett a gazdasági fellendülésnek, sőt már a földjük elhagyására készítette a parasztokat¹², Bél Mátyásnak mégis oka van 1730–32-ben úgy dicsérni a várost, hogy „szőlejeinek termékenységéről híres”¹³, s ahol „nemes és jóízű bor terem”¹⁴. 1734 és 1756 között a Makón összeírt szőlőföldek nagysága majdnem megduplázódik, ugyanakkor a vármegye többi 8 helységében a jelzett időintervallumban nem vettek számba szőlőket.¹⁵ A 18. század közepétől az egyre intenzívebben terjeszkedő várost a szabályozatlan Maros mind gyakoribb áradásai veszélyeztették¹⁶. Az árvizek a szőlők felhagyására készítették a lakosokat, hogy azt a század végétől a jövedelmezőbb hagymakertésszel váltsák majd fel. Mivel azonban ezáltal mind a város, mind pedig a püspök földesúr jelentős jövede-

¹⁰ Bohdaneczky Edvin 1940. 81.

¹¹ Tóth Ferenc 1982. 5.

¹² Bohdaneczky Edvin 1940. 21.

¹³ Bél Mátyás 1984. 72–73.

¹⁴ Bél Mátyás 1984. 55.

¹⁵ Bohdaneczky Edvin 1940. 46.

¹⁶ Bálint Alajos 1926. 6. és Eperjessy Kálmán 1927. 4–5.

lemkieséstől tartott, a folyamatot gátolni igyekeztek¹⁷. A század második felében a visszaesés még nem érzékelhető, sőt a szőlőterületek nagysága nő. 1781-ben a gazdaságok 68%-ában folyt szőlőművelés, 84%-uk rendelkezett hordóval, s 10%-uk borsajtóval¹⁸. 1795-ben viszont a tanács már területük elkobzásával lépett fel azok ellen, akik szőlőjük helyére más veteményt telepítenek¹⁹. Ennek ellenére a parasztok tömegesen vágják ki szőlőiket, 1818-ban 4 szőlőterületen összesen 286 gazda²⁰, s az újra-telepítéssel mindössze 27-en próbálkoznak²¹. A püspök felszólítása is hiábavalónak bizonyult²². A feltartóztathatlannak tetsző folyamat s 1821. évi árvíz pusztítása arra indította a városi tanácsot, hogy intézményesen felkarolja a telepítések ügyét; ez vezetett a lesi szőlők kiosztásához 1835-ben²³. Ugyanekkor azonban Szirbik Miklós már múlt időben beszél a jól jövedelmező „Szőlő tartás”-ról, s megjegyzi, hogy „az itteni szőlőbeli gazdálkodás nagyon kezd tsökkenni”, ugyanis „a régi Szőlőket is helyenként kivágják, és veteményes földekké formálják”.²⁴ Fényes Elek Szirbik Miklós statisztikai adatait veszi át²⁵, míg a múlt század közepéről Palugyay Imre további visszaesést regisztrálhat²⁶. A szőlő konyhakertek és gyümölcsösök köztes szórványává szorult vissza, míg a század végi filoxeravésszel addigi termőhelyéről a homokos talajokra került át. A két világháború közötti időszakról nem jelentős Makó mezőgazdaságában. A szőlőterületek nagyságának változását az alábbi táblázat szemlélteti:

Év	Területnagyság ²⁷ (ha)	Népesség ²⁸	Egy főre jutó terület
1715	17,115		
1717	3,786	420	0,009
1720	12,786		
1734	16,041		
1756	23,658	2 900	0,008
1772	47,099	4 590	0,010
1779	263,894		
1781	49,666		
1782	263,894	9 306	0,028
1836	544,282	20 000	0,027
1855	314,415	25 959	0,012
1883	422,688	30 063	0,014
1923	185,471	37 141	0,005
1929	198,206	35 824	0,006
1949	59,405	34 052	0,002
1969	62,832	30 073	0,002
1980	14,000		

¹⁷ Stanislavich Miklós 1741. évi április 23-án Makó várossal az alábbi egyezséget kötötte: „1-ször. A püspök ... átadja Makó városának a 10-ed, 9-ed és a díjak szedési jogát, valamint a törvény értelmében a földesurat megillető minden javaknak és jövedelmeknek természetbeni használatát. Köteles ezért a város ... [többek közt] 24 akó makói bort ... beszolgáltatni ...” Közli Reizner János é. n. 50.

¹⁸ Tóth Ferenc 1983. 27—49. alapján

¹⁹ Eperjessy Kálmán é. n. 16—17.

²⁰ Eperjessy Kálmán é. n. 17—18.

²¹ Eperjessy Kálmán é. n. 17.

²² Reizner János é. n. 133. és 139.

²³ Kelemen Ferenc 1947.

²⁴ Szirbik Miklós 1979. 33.

²⁵ Fényes Elek 1839. 147—148. és 1851. 62.

²⁶ Palugyay Imre 1855. 281.

²⁷ Források: 1715: Tóth Ferenc 1982. 6.: 510 kapás. 1717: Borovszky Samu 1896. 318—321.: 112 kapás. Az összeírás a szállásokon tartzkodók miatt nem teljes. 1720: Tóth Ferenc 1982. 6.:

A túlnyomórészt a várost övező szőlőföldek tulajdonosai hegyközségekbe tömörültek, s javaikat csőszökkel őriztették, míg a városi tanács a szőlőhegyeket a hegybíró tisztjén keresztül felügyelte. A megtermelt szőlőből bort készítettek. „Az ide való bor ezelőtt mind veres volt, minthogy a törkölyön meghagyták forni; mostmár többnyire mindjárt szűrik, s fejrnek tsinálják” — állapítja meg Szirbik Miklós²⁹.

Bél Mátyás dicséri a makói borokat.³⁰ Van adatunk a bornak a Maroson való szállítására³¹, és vevők voltak rá a szomszédos községek lakosai is³², jó megélhetést biztosítva ezáltal a szőlőbirtokosoknak. Az alacsony alkoholtartalmú bor eltarthatatlannak bizonyult³³, amihez a nem megfelelő pincék is hozzájárultak³⁴. Így az nem tudott versenyképes lenni a hegyi borokkal, melyek árusítását a város kocsmáiban ezért a földesúr a 18. század végén kénytelen engedélyezni³⁵. Ettől kezdve csökken az érdeklődés a szőlőtermelés iránt, s a bornak is egyre rosszabb hírét költik³⁶. A 19. század végén sikeres kísérlet történt a szőlőnek csemegeszőlőként való értékesítésére, amely még Németországban is talált piacot, de a borszükséget behozatalból fedezték³⁷. A két világháború között is javarészt borszőlőket termeltek, s kevés csemegeszőlőt, helyi értékesítésre³⁸. Ez maradt a gyakorlat napjainkig.

A boreladás a város jelentős jövedelmi forrását képezte. Bírója és tanácsa a 16. századtól szabadon intézkedett a kocsmá ügyében³⁹, az urasággal való viszonyukat az urbárium⁴⁰ és a püspökkel létesített kontraktus⁴¹ szabályozta. Arra törekedtek,

381 kapás. 1734: Bohdaneczky Edvin 1940. 46.: 478 fossor. 1756: Bohdaneczky Edvin 1940. 46.: 705 fossor. 1772: Csongrád Megyei Levéltár (- CSML) IV. A. 1.: 1403 1/2 fossor. 1779: Tóth Ferenc 1977. 26.: 672 hold, mérnöki felmérés. 1781: Tóth Ferenc 1983. 9.: 1480 fossor. 1782. Reizner János é. n. 59.: 12 sessió, mérnöki felmérés. 1836: Szirbik Miklós 1979. 25.: 24 3/4 sessió, veteményes földekkel együtt. 1855: Palugyay Imre 1855. 281.: 550 hold 715 □-öl. 1883: Reizner János é. n. 84.: 740 hold. 1923: Bálint Alajos 1926. 22.: 324 kat. hold 1126,5 □-öl. 1929: Dr. Barna János 1929. 102—103.: 347 kat. hold. A Birtoknyilvántartó Hivatal adata. Dr. Barna János szerint a valós érték 80—100 hold lehet. 1949: Dr. Forgó István 1976. 7—8.: 104 kat. hold. 1969: Dr. Forgó István 1976. 39.: 110 kat. hold. 1980: Magyarország Földterülete 1982. 126—127.: 14 ha.

²⁸ Források: 1717: Borovszky Samu 1897. 373. 1756: Tóth Ferenc 1983. 6. 1772: Tóth Ferenc 1983. 6. (1771-es adat). 1782: Erdei Ferenc 1982. 7. (1784-es adat). 1836: Erdei Ferenc 1982. 7. 1855: Dr. Barna János 1929. 19. (1857-es adat). 1883: Erdei Ferenc 1982. 7. (1880-as adat). 1923: Erdei Ferenc 1982. 7. (1920-as adat). 1929: Erdei Ferenc 1982. 7. (1930-as adat). 1949: Dr. Forgó István 1976. 5. 1969: Vágvölgyi András —Gábor Kálmán 1974. 23.

²⁹ Szirbik Miklós 1979. 33.

³⁰ Bél Mátyás 1984. 55.

³¹ „...a régi makói templom... romjainál, illetve alapja mellett borral megrakott hajót is vezetett és ugyanott boros hordókat is rakott ki a hajóból.” Miklós János 60 éves tápéi lakos tanúvallomása 1753. szeptember 25-én a királyi táblai notárius előtt. Idézi: Eperjessy Kálmán é. n. 1927. 12.

³² Szirbik Miklós 1979. 33.

³³ Szirbik Miklós 1979. 33., Fényes Elek 1839. 148, és 1851. 62., Palugyay Imre 1855. 63.

³⁴ „...a köz lakosoknak pintzeik nintse nek, a hól vagynak is, azok is tsekélyen lévén a földben, nem alkalmasok.” Szirbik Miklós 1979. 33., „...2—3 lábnyinál mélyebb pinczét nem lehet ásní...” Fényes Elek 1839. 147, és 1851. 62.

³⁵ Eperjessy Kálmán é. n. 15.

³⁶ Palugyay Imre 1855. 63. már így ír Csanád vármegyéről: „A szőlő tőkéjén buján terem, azonban olly rossz bort ad, hogy közönségesen csak »Karczos«-nak hívják...”

³⁷ Bálint Alajos 1926. 28.

³⁸ Dr. Barna János 1929. 119.

³⁹ Bohdaneczky Edvin 1940. 81.

⁴⁰ „1550. Esztendoenek 36-dik Articulusa szerint szabad légyen a' jobbágyoknak bort árulni Szent Mihály naptól fogva. Szent György napjáig.” CsmL IV. A. 1.

⁴¹ Kőszeghy László szerződése a várossal 1821. július 3-án: „...az uraság az urbáriális korcsmáltatás ideje alatt mind a felséges resolutio, mind az urbárium világos értelme szerint sehöl egyebütt, csupán csak a vendégfogadóknak fog bort mérteni; a község pedig ... urbáriális korcsmáltatás ideje alatt csupán hat korcsmát fog bor méréssel tartani.” Közli Reizner János é. n. 132—133.

hogy a kocsmák borszükségletét helyi borokból fedezzék, ami a termelők számára is kedvező volt, hiszen a bornak biztos vevőjéül tudhatta a komunitást, s a boráért kapott pénzből fizethette adóit⁴². A kocsmák felügyeletére rendelte ki a tanács a borbíró tisztét⁴³. 1850-ben a városi háztartás bevételeiből 70%-kal részesedett a „korcsmáltatás”,⁴⁴ de még az 1863-as aszályos esztendőben is a fogyasztási adótól a rossz bortermésre hivatkozva menekült meg a város⁴⁵.

A gyűjtés körülményei

A tárgy 1986. április 14-én került a múzeumba vásárlás útján. (1. kép) A tulajdonos (Hajdú György gazdaember) elköltözött addigi lakásából (Makó, Vörös Hadsereg útja 88.) és megvált a feleslegesnek ítélt holmiktól. A borsajtót maga ajánlotta fel a múzeumnak, annak szemlélésekor egyéb tárgyak gyűjtésére is sor került, egye-

1. kép. A borsajtó a múzeum udvarán

bek között egy szőlőzúzó dézsát és szőlőzúzó (zúzó, *furkó*, *csumiszoló*, *gyümiszölő*, *tömőfa*) szereztünk. (2. kép) A borsajtó a ház egyik kamrájában, a szőlőzúzó és a dézsa a hambárban volt elhelyezve⁴⁶.

A sajtó múltjáról tulajdonosa annyit tudott, hogy kb. 70 éve vásárlás révén került a családba, s a gyűjtés időpontjáig használatban volt.

⁴² Bohdaneczky Edvin 1940. 84.

⁴³ Eperjessy Kálmán é. n. 22–24.

⁴⁴ Reizner János é. n. 86.

⁴⁵ Kelemen Ferenc 1976. 7.

⁴⁶ Sajnálatos módon, a tulajdonos tartózkodása miatt gazdasági helyzetére nem derült fény.

A borsajtó makói népi neve napjainkban a köznyelvi alakkal összemosódóan *prés*, *szőlőprés*, az idősebbek emlékezete őrzi a korábbi *sutu*, *sutú*, *sutó* alakot. Ez a forma történeti adatokban is előfordul, népnyelvi volta ott azonban kérdéses.⁴⁷

Makón még egy, magántulajdonban levő, ma már használaton kívüli állóorsós sajtóról tudunk. Tulajdonosa magánszemélytől vásárolta 1975—77 körül, 600 forintért. Korábbi tulajdonosaihoz nagyszülői örökségként került: „Van mán vagy százötven éves, ha nem több...” Ebben a gazdaságban 800 □-öl tiszta szőlőtelepítésű terület, s 400 □-öl szórvány betelepítésű területet látott el 1947-től a 70-es évekig. Tulajdonosa tanácsi alkalmazott, felesége háztartásbeli, más földterülettel nem rendelkeztek⁴⁸.

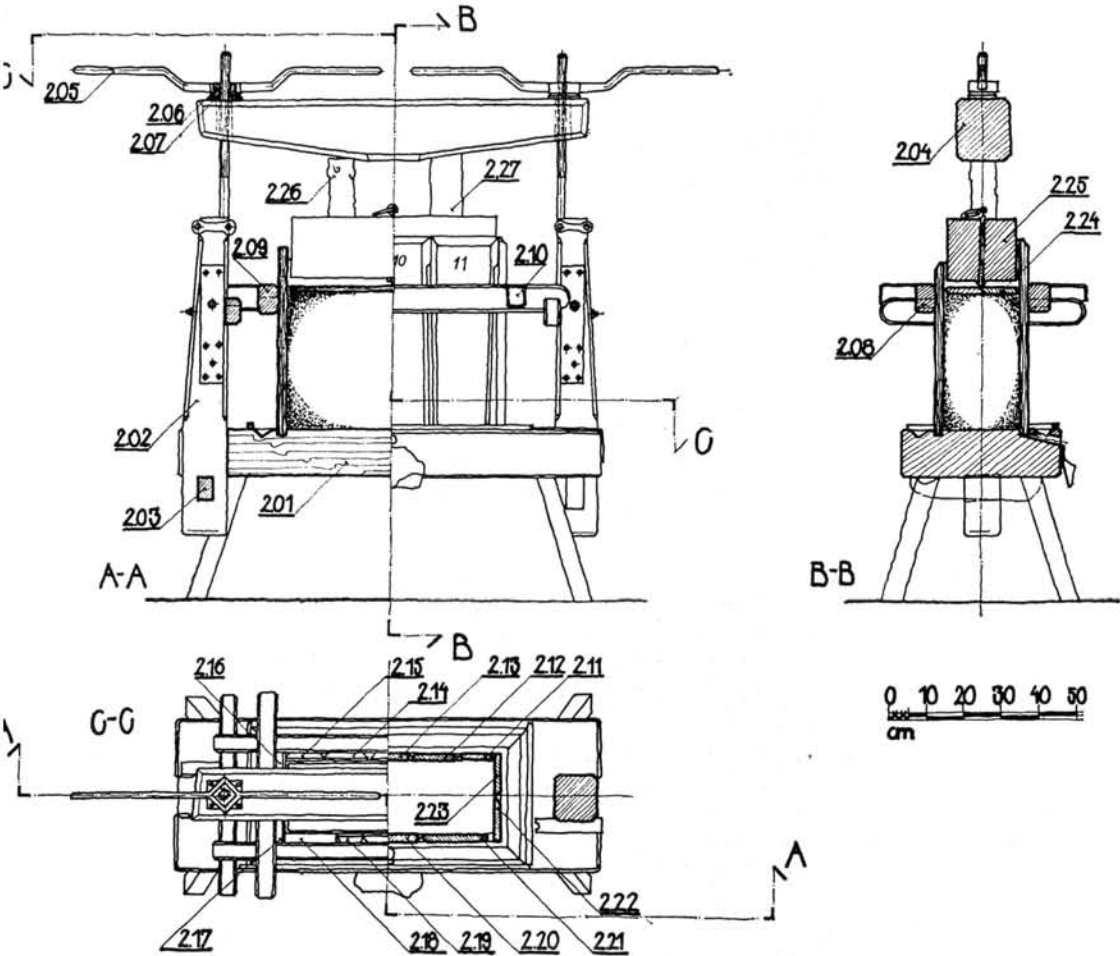
2. kép. Szőlőzúzó dézsa, ltsz.: 86. 22. 29. 1. és szőlőzúzó, ltsz.: 86. 22. 30.

⁴⁷ Tóth Ferenc 1983. 42.: „Sajtó”, 43.: „Bor Sajtó”, 42—43.: „Sutu”, 31—32., 34.: „Bor Sutu”. Az 1781. évi tűzvész kárfelvételi jkv.-e.

⁴⁸ Adatközlő: Sipos Mihályné sz. Kiss Etelka 1912. Makó, Április 4. útja 42.

A borsajtó felépítése és használata

A borsajtó többszörösen összetett, vegyes szerkezeti elemekből áll (2. rajz). Alapját a vastkos, tölgyfából faragott *talp* (2. rajz 2.01, I. tábla) képezi, melyhez ékelt csapos kötéssel csatlakoznak az *oldalgerendák* (2. rajz 2.02, 2.03, II—III. tábla). Az oldalgerendák tartják a *kosárrögzítő gerendákat* (2. rajz 2.08—2.10, III. tábla), melyek a négyzetes *kosár oldaldeszákait* (2. rajz 2.11—2.23, V—VI. tábla) hiva-

2. Rajz. A borsajtó összeállítási rajza

tottak oldalirányban rögzíteni. A kosár oldaldeszák kötőanyag és kötőelem nélkül ülnek bele a talpban kiképzett árokba. Az oldalgerenda fém orsóira furatokkal illeszkedik a *nyomópalló* (2. rajz 2.04, III. tábla), mely az elérendő présnyomást hivatott biztosítani. A nyomóerő az oldalgerenda orsóira illeszkedő *anyacsavarokkal* (2. rajz 2.06, IV. tábla) fokozható, amelyek a *csavarhajtó karokkal* (2. rajz 2.05, IV. tábla) működtethetők. Az erőt a nyomópalló a *nyomógerendának* (2. rajz 2.25, VII. tábla)

adja át. A sajtolás előrehaladtával, ahogyan a nyomógerenda belesüllyed a kosárba, változó hosszúságú *nyomódúcok* (2. rajz 2.26—2.27, VII. tábla) közbeiktatása válik szükségessé. A nyomógerenda nyomását a kosárba helyezett összezúzott szőlőre a *nyomólap* (2. rajz 2.24, VII. tábla) közvetíti. A szőlőlé a kosár oldaldeszkáinak függőleges résein át a kosár körül kiképzett háromszög szelvényű árokba gyűlik, ahonnan a talpra fűrt kiömlő nyíláson át az odakészített tárolóedénybe esorog⁴⁹.

A borkészítés technológiája a szőlő összezúzásával kezdődött, majd az összezúzott szőlőt a sajtó kosarába öntötték, végül megtörtént a sajtolás a leírt módon. A sajtó ismertetett szerkezeti elemei oldható kötéssel kapcsolódnak egymáshoz. Összerakásukat az egyes elemekre vésett számok segítségével lehetett elvégezni. (A talp „1” jelzetű csaprásához az „1” jelű oldalgerenda, és az ugyancsak „1” jelzésű ék csatlakozott.)

Tüzetes vizsgálattal a borsajtó készítésére vonatkozó megállapítások is nyerhetők.

Talp (I. tábla). Négy becsapolt lábon álló élszedett, négyszög keresztmetszetű darab, sarkai lekerekítettek. Rövidebb végein található az oldalgerenda csapját befogadó csaprések. A csap felfekvő felületein két helyen vékonyka falemezzel és fémlappal az oldalgerendák szintezését kívánták biztosítani. Felső síkján körbefutó négyszög szelvényű árok szolgál a kosár oldaldeszkáinak befogadására, azon kívül pedig egy ugyancsak körbefutó háromszög szelvényű árok a szőlőlé összegyűjtésére. A köré szegezett lécecske a befogadóképességét növeli. A must a hosszanti oldalon elhelyezett furaton távozhat innen, lecsordulását a talpra szegezett rézlemez segíti elő. A lét összegyűjtő árok a kifolyónyílás felé lejt.

A talp anyaga tölgy. A belet tartalmazza, repedt, erősen vetemedett. Három egykorú lába négyszög szelvényű. Ezek anyaga szintén tölgy, a belet nem tartalmazza. A negyedik láb szembetűnő pótlás kéregett gömbfa, a belet tartalmazza, erősen szűtte, anyaga meghatározatlan.

A lábak rögzítéséhez ragasztóanyagot nem vettek igénybe.

Az élszedés alkatrész állapotban került a talpra.

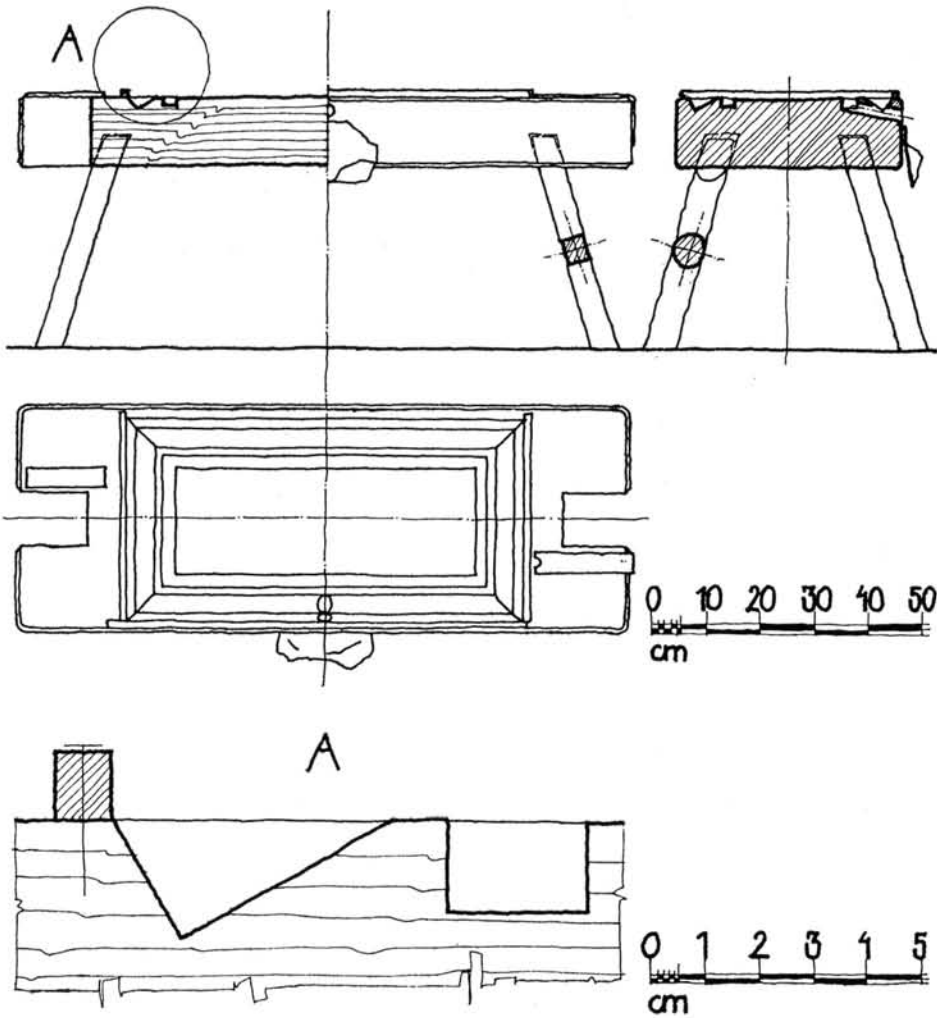
A tárgyon az alábbi szerszámok és műveletek nyomai figyelhetők meg. *Fúrás* a kifolyónyílás elkészítésénél. *Fűrész* használata az eredeti lábak oldallapján, és valamennyi láb véglevágásán. *Bárdolás* nyoma a talp alsó síkján, és *véső* nyoma a lábak csapfészken, valamint a talp csaprásának alján.

Oldalgerenda (II. tábla). A csonakúp alakú élszedett oszlop csapja egyenes hasáb, a vége lekerekített. A csapon az ék számára négyszögletes áttörés található. Az oszlop besüllyesztve foglalja magába a nyomóorsót, és az élszedett lekerekített végű keresztgerendát. A keresztgerendán a kosárrögzítő gerendát befogadó csaprést készítették. A fa anyaga tölgy. A belet nem tartalmazza, de göcsös, így repedezett. A fém elemek anyaga acél.

A keresztgerenda az oszlophoz lapolással csatlakozik, a kötést facsavar erősíti. A nyomóorsót alsó végén átmenő fémcsavaros kötés rögzíti, az oszlop végén pedig csavarkötésű fémkengyel. Az oszlop két párhuzamos lapján 1-1 acéllemez helyezkedik el, melyet átmenő kapupánt csavar és facsavarok rögzítenek. Funkciója ismeretlen.

A keresztgerenda és a nyomóorsó egymáshoz viszonyított helyzete arról árulkodik, hogy összeszereléskor először a nyomóorsót illesztették a helyére. Az élszedések szerelés előtt kerültek a szerkezeti elemekre.

⁴⁹ Az érintett gazdaságban vándlingot vettek igénybe erre a célra.

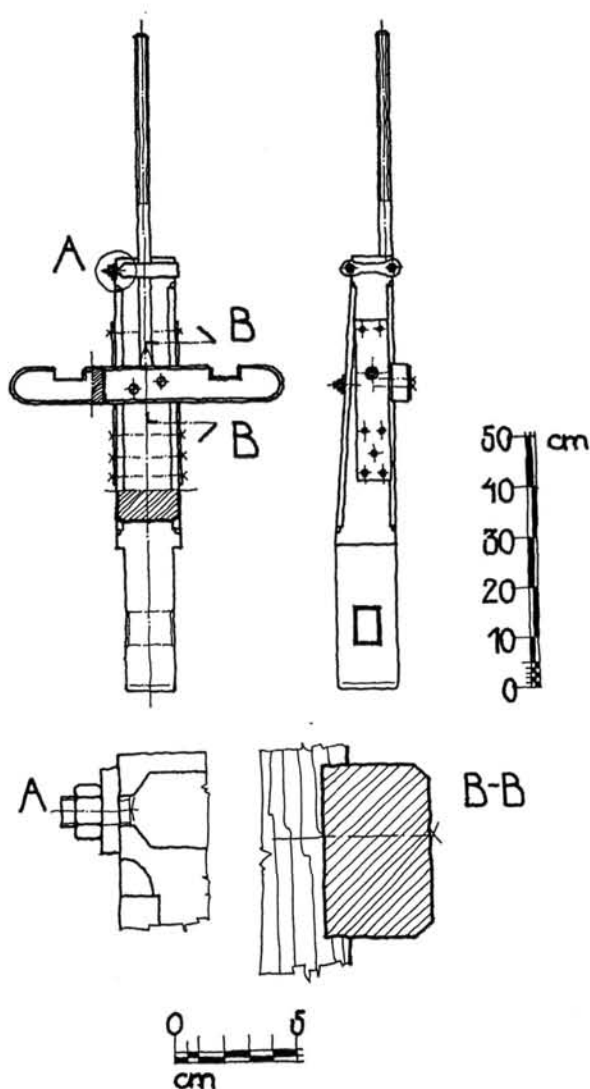

I. tábla
2.01 Rajz. Talp Ltsz.: 81. 22. 31. 1.

Az átmenő fémcsavarok megkövetelik a *fűrő* használatát. Az oszlop véglevágását és a keresztgerenda csaprésének keresztirányú vágásait *fűrészsel* ejtették, és kétirányú befűrészeléssel alakították ki az oszlop csapját. A *véső* volt a szerszáma az ék számára készített áttörésnek⁵⁰.

Ék (III. tábla 2.03). Négyzög szelvényű végein lekerekített darab. Anyaga tölgy, a belet nem tartalmazza, egészséges.

⁵⁰ A két megegyező funkciójú oldalgerenda nyomóorsói nem azonos méretűek. Az egyik darab csapjának felső harmadában kb. 45°-os irányú törési kép (?) látszik. Ez a *nyomóigénybevétel* törési képe. A jelzett darab igénybevétele azonban *húzás*. A javítást fémlemezről készült szeggel és átmenő fémcsavarral rögzített kengyellel végezték.

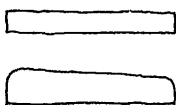
II. tábla
2.02 Rajz Oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2.

Nyomópalló (III. tábla 2.04). Végein mindkét irányban lekerekített, hosszanti élein élszedett négyszög keresztmetszetű darab. Vastagsága a végei felé csökken. Szembetűnő a derékszögek hiánya.

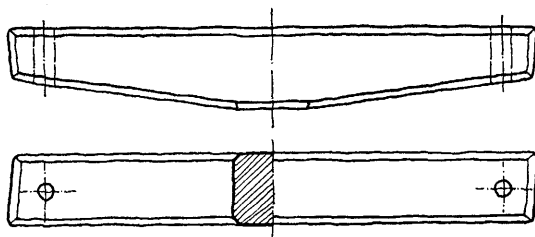
Anyaga tölgy. Részben tartalmazza a belet, enyhén repedt. Felülete durva, több helyen szálkiszakadás észlelhető.

Egyetlen kimutatható szerszám a nyomóorsó számára szolgáló furatok készítésére használt *fűrő*.

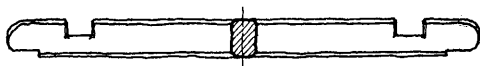
Csavarhajtó kar (IV. tábla 2.05). Anyaga acél, kovácsolt darab.

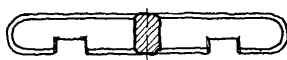
2.03

2.04

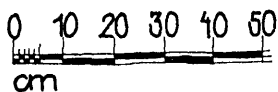
2.08

2.09

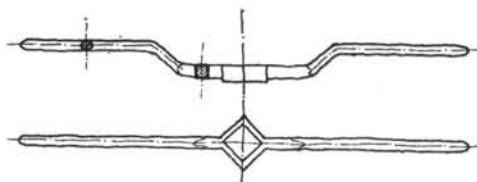

2.10

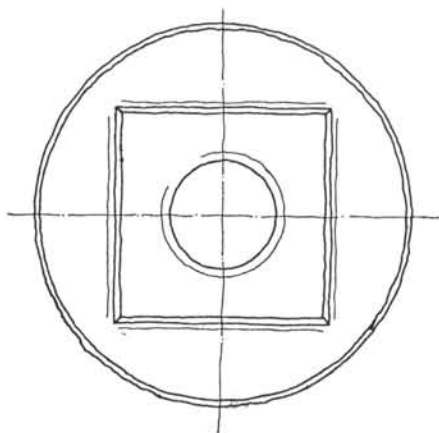
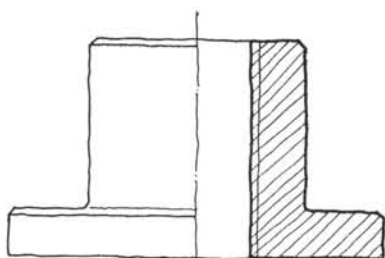

III. tábla

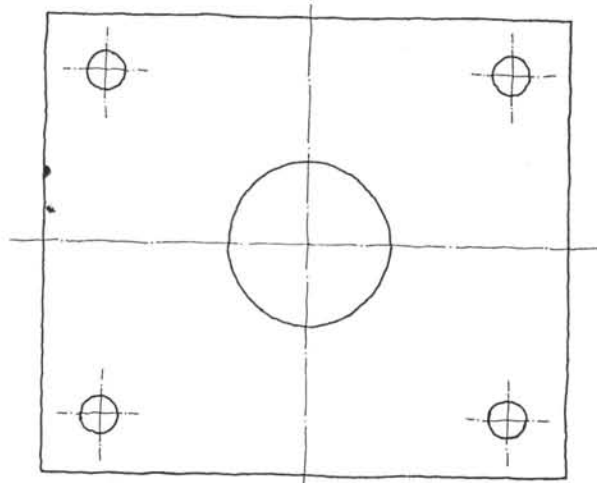
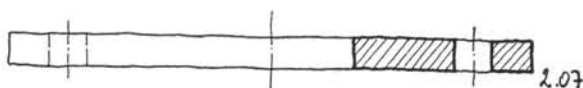
- 2.03 Rajz Ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3.
2.04 Rajz Nyomópalló Ltsz.: 86. 22. 31. 4.
2.08 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 8.
2.09 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9.
2.10 Rajz Kosárrögzítő gerenda Ltsz. 86. 22. 31. 10.

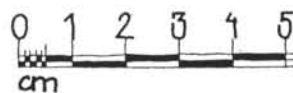
2.05

2.06

2.07

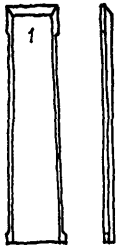

IV. tábla

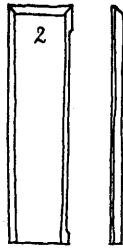
2.05 Rajz Csavarhajtó kar Ltsz.: 86. 22. 31. 5.

2.06 Rajz Anyacsavar Ltsz.: 86. 22. 31. 6.

2.07 Rajz Alátét Ltsz.: 86. 22. 31. 7.

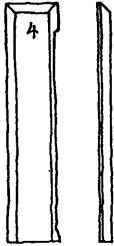
2.11

2.12

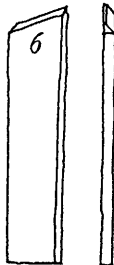
2.13

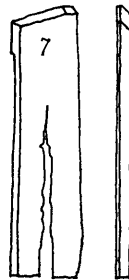
2.14

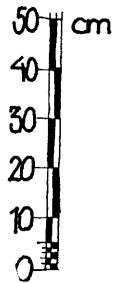
2.15

2.16

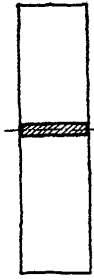

2.17

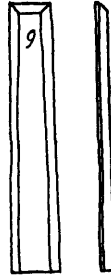

V. tábla

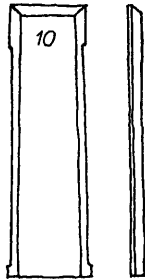
- 2.11 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 15.
2.12. Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 18.
2.13 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 16.
2.14 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 19.
2.15 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 17.
2.16 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 12.
2.17 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 13.

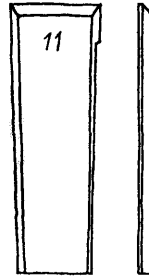
2.18

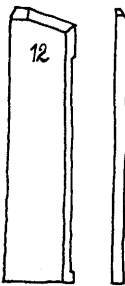
2.19

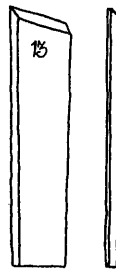
2.20

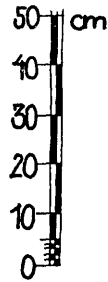
2.21

2.22

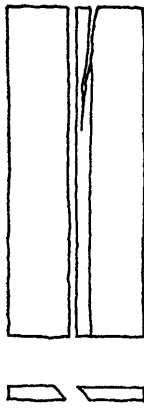

2.23

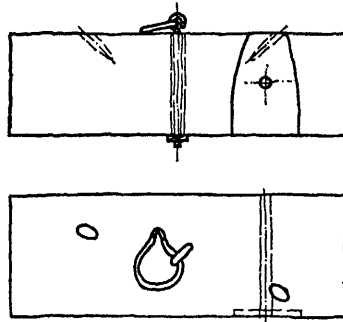

VI. tábla

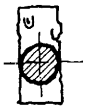
- 2.18 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 23.
2.19 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 20.
2.20. Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 21.
2.21 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 22.
2.22 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 14.
2.23 Rajz Kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 11.

2.42

2.25

2.26

2.27

2.28

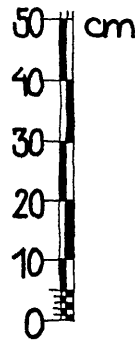
2.29

2.30

2.31

VII. tábla

2.24 Rajz Nyomólapok Ltsz.: 86. 22. 31. 24., 86. 22. 31. 25.

2.25 Rajz Nyomógerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 26.

2.26 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 27.

2.27 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 28.

2.28 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 29.

2.29 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 30.

2.30 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 31.

2.31 Rajz Nyomódúc Ltsz.: 86. 22. 31. 32.

Anyacsavar (IV. tábla 2.06). Négylapú peremes anya acélból⁵¹.

Alátét (IV. tábla 2.07). Anyaga acél, öt furattal.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.08). Négyszög szelvényű darab, végei lekerekítettek, élein körben élszedés. A csatlakozó elemekhez lapolással rögzül, ennek csaprései megtalálhatók rajta. Az élszedés a csapréseken vagy hiányzik, vagy jelentős mértékben lecsökken.

Anyaga tölgy. Egészséges, a belet nem, de a fapalástot — tehát a szíjácsot is — részben tartalmazza. Évgyűrűhatáron enyhén repedezett.

Az egyik vég lekerekítésénél feltűnő, hogy az ívbe belemetsz a lapolás csapréseinek alsó lapja. Ez azt jelenti, hogy előbb készült az íves véglevágás, s utána a csaprés — ez kisebb szerkesztésbeli megingásra utal.

Kétirányú *befűrészeléssel* alakították ki a végső csapréseket, a közbülsőknek pedig a keresztirányú vágásait. A csaprések élszedéseikhez *vésőt* használtak.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.09). Az előző tétel csatlakozó eleme. Négyszög keresztmetszetű, élszedett, végein lekerekített darab, a lapolás csapréseivel.

Anyaga tölgy, belet nem tartalmaz.

Az előzőekkel megegyező módon a *fűrész* és a *véső* nyomai fedezhetők fel rajta.

Kosárrögzítő gerenda (III. tábla 2.10). Nem egykorú darab, hiányos. Négyszögletű hasáb, véglevágása merőleges, körben változó mértékkel és egyenetlen szögben élszedett. Az élszedés a csaprésről hiányzik.

Anyaga akác, a belet tartalmazza, enyhén repedt.

A véglevágásokra és a csaprések készítéséhez *fűrész*t vettek igénybe.

Kosár oldaldeszákák V—VI. tábla 2.11—2.23) A kosárnak szerelt állapotban két hosszabbik éle nem egyforma magas. Közöttük az átmenetet trapéz alakú elemek biztosítják (V—VI. tábla 2.16, 2.17, 2.22, 2.23).

Az oldaldeszákák többnyire három oldalról élszedett lapok. Egymáshoz és a talphoz lazán illeszkednek. Egy vagy két hosszanti oldalukon legtöbbször a szőlőlé kicsorgását elősegítő kikönnnyítések találhatók. Alakjuk általában szabálytalan négy- szög. A kosár belvilága felé forduló oldaluk kötött.

Anyaguk tölgy, a belet nem tartalmazzák. Kieső ággöcsöt egy darab tartalmaz (V. tábla 2.13), benőtt ággöcsöt szintén (VI. tábla 2.21). Szíjácsot két tag tartalmaz (V. tábla 2.16—2.17), az egyik évgyűrűhatáron keletkezett repedés következtében olyan mértékben felnyílt, hogy alsó sarkát ferdén vissza kellett vágni, hogy eredeti helyére beférjen. (V. tábla 2.17). Sugárirányú repedés egy darabon található (V. tábla 2.14).

Felületük *gyalult*, a hosszanti kikönnnyítések tövén a *véső* nyomai láthatók.

Az eddigiek nem vonatkoznak a VI. tábla 2.18 rajzon ábrázolt elemre. Ez a darab későbbi pótlás. A kosár belvilága felé forduló oldala nem kötött. Anyaga fenyő, a belet nem tartalmazza. A véglevágások eszköze a *fűrész*.

Nyomlólapok (VII. tábla 2.24). Valamikor egy darabból állott puhafa deszkalap, amely a bélnél repedt ketté. A *fűrész* nyoma mutatható ki a végek levágásánál.

Nyomógerenda (VII. tábla 2.25). Négyszögletes hasáb. Felületét funkciója által nem indokolt képletek (ferde zsákfuratok, átmenő furatok, csavarral rögzített acélkarika, íves vonalú besüllyesztés) tagolják, ezek a tárgy másodlagos felhasználásának lehetőségét vetik fel.

Anyaga tölgy, belet és göcsöket tartalmaz, hosszanti irányban erősen repedt, felülete durva. A keresztirányú méretrevágás *fűrészsel* történt.

Nyomódúcok (VII. tábla 2.26—2.31). Változatos méretű, alakú és fajú gömbfák kéregben.

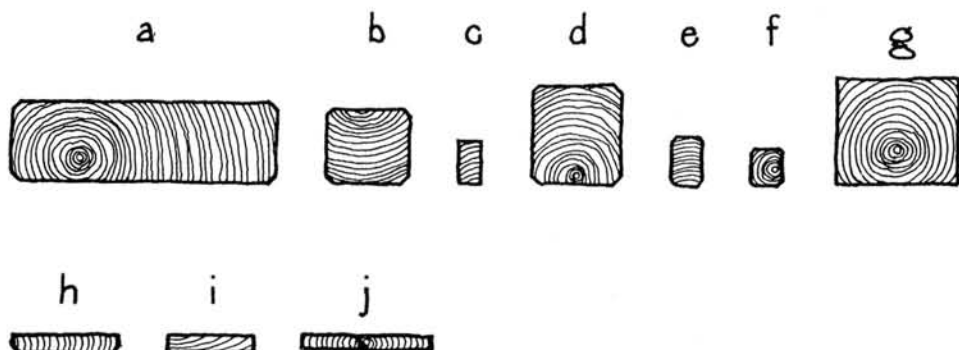
⁵¹ Természetszerűleg az anyacsavarok mérete is eltérő (V.ö.: 50).

Eredmények

A borsajtó készítésének idejét az 1890-es évekre tehetjük.⁵² A makói szőlőművelés ekkor már hanyatló korszakát éli, a paraszti gazdaságokban a sokkal jövedelmezőbb hagyma játssza a meghatározó szerepet. A sajtó alkalmas volt a tulajdonosai rendelkezésére álló szőlőföld termésének feldolgozására.

A tárgy funkciójának megbízhatóan megfelel. Díszítőelemei a majd minden darabon jelenlevő élszedés, és a végek lekerekítése. Esztétikáját tektonikus rendezettség adja.

A feltárt műveletek és technológiák ellentmondást nem tartalmaznak, egymással összhangban vannak. Kivitelezésük precíz, nagyfokú készségről tanúskodik.

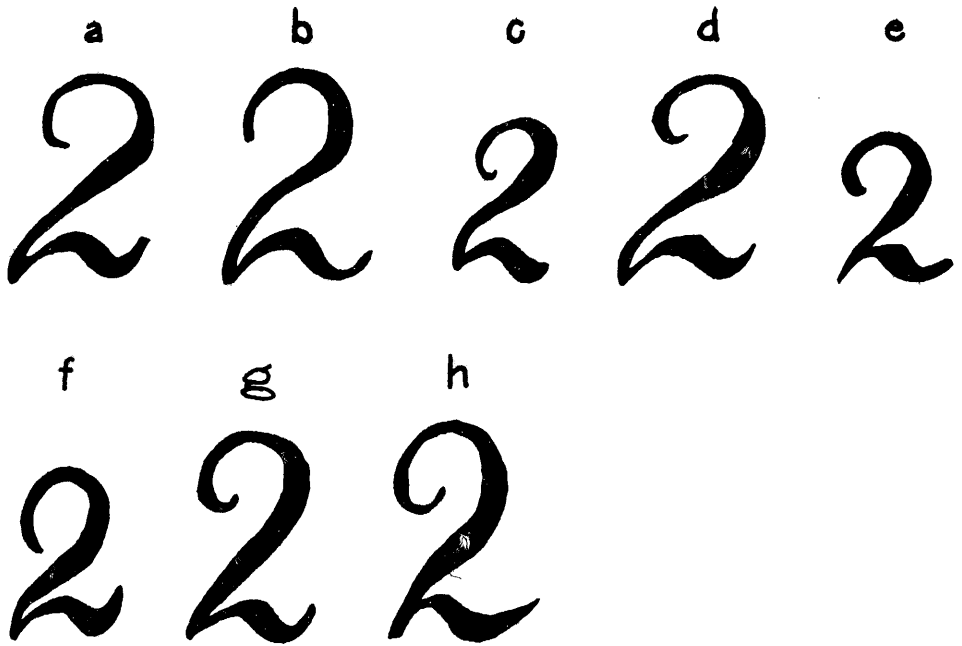
3. Rajz. A kivágások iránya a fa szerkezeti elemeken a) talp Ltsz.: 86. 22. 31. 1., b) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., c) ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3., d) nyomópalló Ltsz.: 86. 22. 31. 4., e) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9., f) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 10., g) nyomógerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 26., h) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 21., i) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 23., j) nyomólapok Ltsz.: 86. 22. 31. 24., 86. 22. 31. 25.

Az alkalmazott szerkezet mindenütt tiszta, világos, anyagszerű. A szerkezeti elemeket minden esetben céljuknak megfelelően választották meg. Kialakításuknál figyelembe vették a használatból adódó mechanikai igénybevételeket. Ugyanakkor a méretpontosság olykor csorbát szenved, ami nem ritkán jellemző az ácsolatokra. A csatlakozó elemek pontos megmunkálására azonban mindig ügyeltek. Az alkalmazott fakötések hagyományos ácskötések, legtöbbször oldhatók, és kötőelemet nem tartalmaznak. Kivételt képez ez alól az oldalgerenda, ahol fém- és facsavaros kötéseket is alkalmaztak. Gondot fordítottak az egyesítendő alkatrészek könnyű illeszthetőségére (lekerekítések, élszedések).

A fafaj megválasztása a várható vegyi igénybevétel és a faanyag ismerete révén nagyon jónak mondható. Az egyes szerkezeti elemek kivágásánál mind a mechanikai igénybevételekre, mind pedig a fa tulajdonságaira figyeltek, s ez vezette a készítő a szelvényméretek megválasztásában is. Igyekeztek kerülni a beles, göcsös, szíjácson tartalmazó fát (3/b, c, e, h rajz). Ennek a kívánalomnak azonban nem minden esetben sikerült megfelelni (3/a, d rajz). Ennek magyarázata a szelvényméret és a rendelkezésre álló faválaszték kölcsönhatásában rejlik.

A vizsgálat a darabok előzetes szerkesztését nem tárta fel, de ilyen összetettségű tárgynál, annak valamilyen formában való meglétét követelménynek tarthatjuk. A számok véséséhez sablont nem vettek igénybe (4. rajz).

⁵² Égető Melinda 1977. 340.

4. Rajz. „2” jelzetek a borsajtó szerkezeti elemein a) talp Ltsz.: 86. 22. 31. 1., b) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., c) oldalgerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 2., d) ék Ltsz.: 86. 22. 31. 3., e) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 8., f) kosárrögzítő gerenda Ltsz.: 86. 22. 31. 9., g) kosár oldaldeszka Ltsz.: I: 86. 22. 31. 18., h) kosár oldaldeszka Ltsz.: 86. 22. 31. 14.

Feltűnő, hogy a pótolts alkatrészek minden vonatkozásban elmaradnak az eredetitől. Ez a helytelen anyagmegválasztásban, szerkezeti és technikai fogyatékoságban és anyagismereti hiányosságban egyaránt megnyilvánul (3/f, i, j rajz).

A sajtó készítőjeként, munkáját értékelve, jól képzett szakembert kell megjelönnünk, ha arra nem is vállalkozhatunk, hogy eldöntsük, specialista, vagy paraszt kézműiparos volt-e. Munkáját minősíti, hogy tulajdonosai a feltárt, sokszor nem csekély hibákat érdemesnek látták kijavítani rajta.

IRODALOM

Dr. Barna János (szerk.)

1929 Makó és Csanád—Torontál vármegyei községek. Budapest

Bálint Alajos

1926 Makó város települési és emberföldrajzi vázlata. Csanád vármegyei Könyvtár 1. Makó

Bél Mátyás

1984 Csongrád és Csanád megye leírása. MFMÉ 1980/81—2. Szeged. Sajtó alá rendezte Zombori István

Bohdaneczky Edvin

1940 Csanád vármegye nemzetiségi és gazdasági viszonyai a XVIII. században. Csanád vármegyei Könyvtár 36. Makó

Borovszky Samu

1896—97. Csanád-vármegye története 1715-ig. I—II. Budapest

- Égető Melinda*
1977 Borsajtó. Magyar Néprajzi Lexikon I. Budapest, 338—340.
- Dr. Enyedi György*
1964 A Délkelet-Alföld mezőgazdasági földrajza. Budapest
- Eperjessy Kálmán*
1927 A Maros szabályozása Makónál 1754-ben. Csanádvármegyei Könyvtár 12. Makó
é. n. Írások a régi Makóról. Makói Múzeum füzetei (= MMF) 36. Makó
- Erdei Ferenc*
1982 Makó társadalomrajza. MMF 27. Makó
- Fényes Elek*
1839 Magyarországnak... állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Pest
1851 Magyarország geographiai szótára III. Pest
- Dr. Forgó István*
1976 Tagosítás Makón (1949—1952). MMF 17. Makó
- Kelemen Ferenc*
1947 A lesi-i szőlők keletkezése. Délvidéki Független Hírlap, október 25.
1976 Régi idők — Régi emberek. MMF 18. Makó
- Magyarország földterülete
1982 Budapest
- Palugyay Imre*
1855 Magyarország történeti, földirati s állami legújabb leírása IV. Pest
- Reizner János*
é. n. Makó város története. Makó
- Szibrik Miklós*
1979 Makó városának leírása. MMF 22. Makó
- Tóth Ferenc*
1977 A makói rév és híd. MFMÉ 1974—75/1. Kiny. MMF 19. Makó
1982 Egy makói hagymás család életútja. MMF 26. Makó
1983 A makói parasztgazdaságok ellátottsága 1781-ben. MMF 33. Makó
- Vágvölgyi András—Gábor Kálmán*
1974 A kisvárosi fejlődés sajátos útja. Adalékok Makó demográfiai helyzetéhez. MMF 12.
Makó
- Vincze István*
1958 Magyar borsajtók. Ethn. LXIX. 1—28.

Weinpresse mit Stehspindel in Makó

Gábor Fejér

Die Weinpresse mit Stehspindel ist in Ungarn nur sehr spärlich vorzufinden, ihr Ursprung ist noch nicht genau geklärt. Jenseits der Theiss tauchte es bloss zweimal auf, zum zweitenmal an dem Fundort in Makó.

Die Geschichte des Weinbaus in Makó kann auf die Zeiten vor der Türkenherrschaft zurückgeführt werden, und nach der Befreiung wurde es energisch weiterentwickelt. Im 18. Jahrhundert wurde dann der Weinbau in Makó wegen Naturkatastrophen, durch die Verbreitung vom Bergwein und durch die Zwiebelproduktion allmählich in den Hintergrund gedrängt. Nach der Phylloxerenverwüstung Ende des 19. Jahrhunderts war die Produktion nicht mehr in der Lage, auch die örtlichen Bedürfnisse befriedigen zu können.

Die Weinpresse stammt aus einem Bauernhof, wo es bis 1986, bis zum Jahre seiner Entdeckung auch gebraucht wurde. Mit der parallelen Untersuchung einer anderen, bis jetzt im Privateigentum gelagerten Weinpresse wurde es ermöglicht, eine sich auf die Presse mit Stehspindel gestützte Art der Weinlese zu rekonstruieren.

Im Aufsatz wird der Betriebsmechanismus, der Stoffgebrauch und die Technologie der Weinpresse dargestellt und gewertet. Laut Verfasser konnte die Presse in den 1890-er Jahren von einem gewiss geübten Fachmann erzeugt werden. Dies bezeugt auch die unterschiedliche Ausführung der später eingesetzten Ersatzteile.

Történelem

Makó úrbéri térképei

TÓTH FERENC

(Makó, József Attila Múzeum)

Az 1767-ben kiadott urbárium Mária Terézia legjelentősebb alkotása. Werbőczy óta ekkor történt meg először a jobbágyok földhöz kapcsolódó jogainak és terheinek áttekintése, rendszerezése. Az államhatalom első országos jellegű akciója a jobbágy-ság és a földesurak viszonyának egységes, részletekbe menő szabályozására. Az urbárium az országban eltérő fogadtatásban részesült. Ahol sok volt a teher és nagymérvű a kizsákmányolás, ott fellélegzett a jobbágy-ság; a szabadabb jogállapotú helységekből viszont az egységes rendelkezés végrehajtása következtében romlott a jobbágy-ság helyzete.

Makó a 18. század elején még királyi mezőváros (oppidum regium) volt, lakói királyi szabadosok (libertini regii). A kamarának évenként egy megállapított összeget fizettek, és mentesültek a személyes úrbéri szolgáltatásoktól: a robottól, dézsmától. III. Károly 1719-ben Nádasdy László csanádi püspök személyének (vagyis élete tartalmára) ajándékozta Makót. Ekkor a földesúri jogot a kincstár még magának tartotta fenn, de a királyi haszonvételeket már megkapta a püspök, amit a makóiak 1200 forint készpénzzel megváltottak. Ekkor a város lakói még szabad polgárok. Ennek a jogállapotnak Mária Terézia vetett véget, ugyanis 1741-ben Makót és a hozzá tartozó pusztákat örök adományul a csanádi püspökségnek ajándékozta, ezzel a szabad menetelű lakosságot jogilag jobbágyi sorba süllyesztette. A személyes úrbéri szolgáltatásoktól továbbra is mentesültek, évi taxát fizettek a földesúrnak. Az urbárium megjelenése még nem változtatott ezen a helyzeten, ugyanis Mária Terézia rendelkezései lehetővé tették a szerződéses viszony további fenntartását.

Engl Antal püspök-földesúr halálával, 1777-ben az új püspök, Christovich Imre hármas követeléssel lépett elő: kérte a tizedszedés jogát, a város használatában levő legelőkből majorsági birtok kihasítását és fel kívánta mérteni a jobbágyi földet. Ezzel egy évszázados úrbéri per kezdődött.

A város határának felmérése 1778-ban

Mielőtt a tényleges munka megkezdődött, felmérési tervzet készült. Ez a jelzet, keltezés és aláírás nélküli vázlat 24 szakaszra osztotta a város határát. Rendkívül tanulságos az egyes szakaszok körülhatárolása, ugyanis a hódoltság idején elpusztult falvak kiterjedésére ez a legmegbízhatóbb adat. A határ egy részét paraszttal tervezték felmérteni, de a Belső-nyomást, Kopáncsot, a Makai-rétet és a Szigeteket mérnökre kívánták bízni.

1. táblázat

Földmérési szakaszok leírása (18. sz. második fele)

M. Uraság és annak lakossai	Szakaszoknak neve és azoknak száma	A szakaszoknak leírása a világ- nak 4 fő részeihez képest	Ki által mérettet- nek azok ki?
<p>Mező Makó városa Csánádi Dioecesishez tartozand</p> <p>Ezen helység fekszik napkeletről Pálotai helység felé, délről a Marus árján túl levő Zombori helységnek, északról a Tiszán túl levő királyi Szeged városának, északról Földeáknak.</p>	<p>1^{ső} szakasz Makó mező- várossa</p> <p>2^{dik} szakasz Belső Nyomás</p> <p>3^{dik} szakasz Dáll</p> <p>4^{dik} szakasz Rákoss</p> <p>5^{dik} szakasz Császár Vár</p>	<p>Ezen szakasz fekszik napkeletről az Marusból kijövő és Halastóhoz menő árokig a Maros vize mentének, napnyugotról a nádat termő posvánságnak, északról tulsó Jángori szőlőknek és Ugarföldeknek. Ezen szakasz foglal magába házakat, udvarokat, dohány és káposztás kerteket, házi kerteket, füzeseket, temetőket, szőlőket, kenderföldet, libalegelő mezőt. Ezen kívül foglal magába 1330 házakat, vízi és száraz malmokat. Ezeken kívül vannak még a szállások között numerizált házak 252, kertészeknek házai és korcsmák 40.</p> <p>Ezen szakasz napkeletről fekszik a városhoz tartozand Ugarföldeknek, délről Apátfalvai határnak, napnyugotról ismét a városhoz tartozand 2^{dik} rendbéli Ugaroknak, északról a Halastóból kijövő Érnek.</p> <p>Ezen szakasz napkeletről fekszik Apátfalvi helységhez tartozó Királyhegyesi Pusztának, melyet ugyan ezen helység árendában tart, délről a nevezett Apátfalvai helység határjának, napnyugotról Battonyai útnak, északról pedig a Belső Nyomásnak.</p> <p>Ezen szakasz napkeletről az úgynevezett Rác útnak, délről a Királyhegyesi határnak, napnyugotról a Rákosi útnak, északról a Belső Nyomásnak.</p> <p>Ezen szakasz napkeletről Külső Nyomásnak, délről a Királyhegyesi határnak, napnyugotról a Pitvarosi útnak, északról pedig az úgy nevezeteni szokott Rác útnak.</p>	<p>Ezen szakasz parasztok által felmértethetik.</p> <p>A földmérő inzsellér által mérettethetik.</p> <p>Ezen szakasz parasztok által felmértethetik a Posvánságig, mely nádat terem.</p> <p>Parasztok által egészben felmértethetik.</p> <p>Parasztok által az ebben található Posvánságig felmértethetik.</p>

M. Uraság és annak lakossai	Szakaszoknak neve és azoknak száma	A szakaszoknak leírása a világnak 4 fő részeihez képest	Ki által mérettetnek azok ki?
	6 ^{dik} szakasz Kopáncs	Ezen szakasz fekszik napkeletről Komlósi helységnek, délről a Pitvarosi pusztai határnak, napnyugotról Csókási szakasznak, északról a városhoz tartozó szállásoknak.	Inzellér által mérettetetik.
	7 ^{dik} szakasz Delo	Ezen szakasz napkeletről fekszik Kopáncs pusztának, délről Pitvarosi útnak, napnyugotról Igási szállásoknak, északról az úgy nevezett Rácز útnak.	Parasztok által a Posvánságig felmérettetetik.
	8 ^{dik} szakasz Csókás	Ezen szakasz napkeletről fekszik Sámsonyi pusztá határnak, délről Kopáncsi pusztának, napnyugotról és északról a Szárazérnek.	Parasztok által a Posvánságig és Tóig.
	9 ^{dik} szakasz Igás	Ezen szakasz napkeletről Kopáncsi külső pusztának, délről a Delo felé eső szállásoknak, napnyugotról a Szárazérnek, északról az úgy nevezett Rácз útnak.	dettó
	10 ^{dik} Belső Csókás	Ez napkeletről és délről Szárazérnek, napnyugotról a Vásárhelyi határnak, északról pedig a Külső Csókási szállásoknak.	Egészben parasztok által mérettetetik.
	11 ^{dik} Külső Csókás	Ezen szakasz napkeletről a Belső Csókási szállásoknak, délről a Szárazérnek, napnyugotról a Vásárhelyi határnak, északról az úgy mondani szokott Rácз útnak.	dettó
	12 ^{dik} Kiss Makó	Ezen szakasz napkeletről és napnyugotról fekszik a Vásárhelyi útnak, délről pediglen Szárazérnek, északról Földeák határának.	dettó
	13 ^{dik} Kis Eperjes	Ezen szakasz napkeletről a Szárazérnek, délről az Igási útnak, napnyugotról a Földeáki határnak, északról a makai Ugarföldeknek.	dettó
	14 ^{dik} Eperjesi Völgy	Ezen szakasz fekszik napkeletről az úgy nevezett Rácз útnak, délről Rákosi útnak, napnyugotról Igási útnak, északról pedig makai Ugarföldeknek.	dettó

M. Uraság és annak lakossai	Szakaszoknak neve és azoknak száma	A szakaszoknak leírása a világnak 4 fő részeihez képest	Ki által mérettetnek azok ki?
	15 ^{dik} Igási Ugar földek	Ezen szakasz napkeletrül a maki szállásoknak, délrül a Rákosi útnak, napnyugotrul a Földeáki határnak, északul a Belső Nyomásnak és Ugar földeknek.	dettó
	16 ^{dik} Jángori Ugar	Ezen szakasz napkeletrül Igási Ugar földeknek, délrül a Belső Nyomásnak, napnyugotrul Földeák határának, északul ezen városhoz tartozó nádat termő Posvánságnak.	Parasztok által felmértethető a Posvánságon kívül.
	17 ^{dik} Makai Rét	Ezen szakasz napkeletről a 16. szakaszban levő Jángori Ugarnak, délrül az első szakasznak, napnyugotrul a Földeáki és Vásárhelyi határnak, északul pedig a Marus folyásának és Szeged határának.	Az inzellér által.
	18 ^{dik} Felső Sziget	Ezen szakasz napkeletrül, délrül és napnyugotrul a Marus folyásának, északul pedig a Holt Marusnak.	dettó
	19 ^{dik} Középső Sziget	Ezen szakasz napkeletrül, délrül és északul a Zombori helységnek, napnyugotrul Marusnak.	dettó
	20 ^{dik} Alsó Sziget	Ezen szakasz a világnak minden részei a Marus vizivel határoztatik.	dettó
	21 ^{dik} szakasz Szentlőrinci Sziget	dettó	dettó
	22 ^{dik} szakasz Lúdvár	dettó	dettó
	23 ^{dik} szakasz Tömpösi Sziget	dettó	dettó
	24 ^{dik} szakasz Nagy Porondi Sziget	dettó	dettó

A püspökség *Vertics József* földmérőt bízta meg a munkálatok elvégzésével. *Vertics József* nevét a lexikonok és kézikönyvek nem tartják számon, pedig a Viharsaroknak érdemes földmérője volt. A közelmúltban *Hrenkó Pál* foglalkozott munkás-

ságával. Kutatásai nyomán ma már ismerjük életének főbb fordulóit és földmérői munkásságát.¹ Feltehetően 1746-ban született. Ferenc fivéréhez hasonlóan² a szenci mérnöképző intézetben tanult. Első térképét 1772-ben készítette az Orczyak megbízásából. Rövid ideig a Keglevicsek, Károlyiak és Haruckernek szolgálatában állt. 1775-től Békés, Csongrád és Csanád megye mérnöke. Tizenöt éves megyei munkásságát II. Lipót 1790. december 13-án nemesi oklevéllel jutalmazta. Vertics Józsefnek a földéaki Návay Veronikától négy gyermeke született: József, Eleonóra, János, Rozália.³ Békés megyei tisztségéről betegeskedése miatt 1811-ben, Csongrád megyei szolgálatáról 1817-ben mondott le. Csanád megyében 35 évig működött, 1820-ban vonult vissza, 1829-ben halt meg Hódmezővásárhelyen.

Hrenkó Pál több mint hatvan munkáját vette számba. Nagy munkabírású és igen termékeny földmérő volt. Szerteágazó tevékenységet fejtett ki. 1779-ben lecsapolta a Hód tavat, 1780-ban megtervezte a makói megyeházát⁴, részt vett a Tisza szabályozásában, a Viharsarok vizeinek térképezésében, hidak tervezésében. Makói földmérői tevékenysége felbecsülhetetlen értékű. A város határát 1778-ban mérte fel, az urbárium végrehajtásáról 1781-ben készítette térképművét, 1786-ban pedig a város belterületét mérte fel. Az első makói munkája eredeti kéziratos térképben maradt fenn, a második Mátéffy Pál másolatában, a harmadik megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. Az utóbbinak protocolluma két példányban is ismert.

Az urbárium végrehajtása előtt fel kellett mérni a város határát. Ezt a munkát minden bizonnyal a csanádi püspökség makói uradalma megbízásából végezte el 1778-ban. A térkép később a városi mérnöki hivatalhoz került, majd hosszabb ideig ismeretlen helyen lappangott, a József Attila Múzeum 1978-ban vásárolta meg.

A térkép címe: *Mappa Exhibens Terrena tam Oppidi MAKO. Qvam etiam Praediorum Kopáncs, Csókás, Igács, Rákos, Dál, item Diverticula Sz. Lőrincz, Szent-Miklós, Tömpös et Lele. Delicata Anno 1778 Per Josephum Vertics I(nclitorum) Cottuum Békés, Csongrád et Csanád J(uratum) Geometram.* = Makó város határát, Kopáncs, Csókás, Igács, Rákos, Dál pusztáit, valamint Szentlőrinc, Szentmiklós, Tömpös és Lele telkeit ábrázoló térkép. Készítette az 1778. esztendőben Vertics József, Békés, Csongrád és Csanád vármegyék hites földmérője.

A felmérés nagy értéke, hogy kiterjed a város teljes kül- és belterületére, hiteles képet nyújt az urbárium végrehajtása előtti állapotokról.

A mappa három összeragasztott rajzlapra készült, vászonra vonva. Jó állapotú, de szélei és a régi hajtásoknál töredezett, kissé elrongyolódott. Az így keletkezett kisebb hiányok nem zavaróak. 1981-ben az Országos Levéltár Anyagvédelmi Osztálya restaurálta, új vászonra vont a könnyebb tárolás céljából két vágással hajtogathatóvá tette. Mérete 82,5×148 centiméter, déli tájolású. A térképet a folyók, tavak megszemélyesítőjével, Neptun alakjával *diszította*. Nem lehetetlen, hogy a jelképére, szigonyjára támaszkodó, földön ülő mitológiai alak arcvonásaiban önarcképét örökítette meg. Egyik legfontosabb műszerét, tájolóját is díszként megfestette. Méretaránya 1:28 800-hoz, a bécsi öles mértékrendszerben 1 hüvelyk 400 méternek felel meg. Nyelvezete latin, de a földrajzi neveket magyarul tünteti fel, olykor két-féleképpen is (pl. *Pascuum vulgo Nyomás*).

A térképet gondosan *színezte*: a bel- és külterület határvonalát pirossal, magát a várost rózsaszínnel, a külső- és belső legelőt, valamint a kaszálókat zölddel, a vizeket kékkel.

¹ Hrenkó Pál 1986. 119–125.

² Magyar Életrajzi Lexikon II. 992.

³ Barna—Sümegey 1913. 220–221.

⁴ Kovács Károly 1929. 16., 17. kép. Kelemen Ferenc 1971. 5.

A térkép *vizrajza* az ármentesítés előtti állapotot tükrözi. A legalacsonyabban fekvő terület a *Makai rét*, a mai Maroslele határa. Itt tünteti fel: az *Ásó-*, *Bán-*, *Büdös-*, *Köles-*, *Lelei-*, *Lucs-* és *Őrs tavat*; *Biberés-*, *Gencs-*, *Keskeny-*, *Lelei-*, *Ludas-*, *Balidai sikot* valamint *Kövesdet* és *Kiskövesdet*. Ezek jelentős része sohasem száradt ki, a *Biberés-*, *Keskeny-* és *Lelei* síknál a víz állandóságát is feltünteti (*Aqua Stag-mentis*). Itt található a *Horó ere*, a *Keskeny ér*, *Melye fokja*, *Tóvíz ere*, valamint *Bogdány* és *Porgány*. Szegedre — mivel az utak általában járhatatlanok voltak — vízi úton közlekedtek. A tekervényes Maroson hosszú lett volna az út, ezért Bogdány és Porgány erekben nyílegyenesen hajóztak. Ebből sok perlekedés támadt.⁵ Feltünteti a zombékos, nádas területet (*Cariceta*, *Cariceta Mixta Arundimetus*, *Arundmeta*, *Arundmeta Mixta Caricetis*) és posványokat (*Paludes*). Alacsonyban fekvő terület volt a *Jakab-fenek*. Az ettől nyugatra eső *Gátszakadás* felirat a Tisza vize ellen védő kisebb töltés — a mai keresztöltés közelében — átszakadására utal.

A Maros kanyarulatait érzékletesen ábrázolja: a város feletti *Gospodi hajlást*, a város alatti *Zugolyt*, Klárafalva felé a *Nagykerület*. Az 1754. évi részleges folyam-szabályozás jól távoltartotta a településtől a veszélyes folyót.

A mai Gyilkos tavat *Halastó* néven tünteti fel, az Ugar földek Jángor felőli részén terült el *Sóstó*. Feliratozva szerepel a *Szárázér*, a *Dáli ér* és a (kopáncsi) *Csorgó* (nem azonos a mai Csorgóval, a Sámson-Apátfalvi csatornával). A pusztán feltünteti a *Kopáncsi Zombokot*, az apátfalvi határ közelében *Nagykákást*, *Kiskákást*. Vizenyős terület volt még *Kárászos*.

Domborzatnak számítanak mindnekelőtt a halmok. Ilyenek a Belsőnyomáson: a *Jángori kettős-*, *Korondi-*, *Lukas-*, *Mikócsai-*, *Szölő-*, *Vas-*, *Vita-halom*; a Lelei réten: *Őrs-halom*; az Ugar területén: *Gospodi-*, *Halász-*, *Kecskés-*, *Péter-halma*; a Szálláson: *Első-halom*; Kopáncs-pusztán: *Csobán-*, *Fekete-*, *Juhász-*, *Kása-*, *Közép-ső-halom*.

A Makai rét hátságait kaszálóknak használták, ilyenek: *Disznóérhát*, *Hajdova*, *Kisgyűrűs*, *Kislucs*, *Kollárhát*, *Mogyoróshát*, *Nagygyűrűs*, *Nagylucs*. Halomszerű volt Kopáncspusztán *Darabhát*. A Maros és a Holt-Maros zárta körül: a *Felső-Makai-*, *Alsó-Makai-*, *Makai- és a Kalárai sziget*.

A térség egyetlen élő *települése* Makó mezőváros, amelyet a szélesre duzzadt Nagyér két részre oszt: törzsökös városra és új fertályra. Az előbbiben tünteti fel a római katolikus templomot (a térképen levő távlati kép az eredeti barokk tornyot tünteti fel), előtte Mária szobor, a kükép, mellette a régi parókia. A református templomnak tűzvész (1781) előtti egyetlen ábrázolását találjuk a térképen. Feltünteti még a serházat, a tanácsházát és kilenc szárazmalmot. Az akkori Újvárosra a Nagyéren három híd vezet: a mai Kálvin utca végén, a Szegedi és a Beloianisz utca irányában. A piacteret (Főtér) igen öblösnek tünteti fel, itt állt Nepomuki Szent János tiszteletére emelt kápolna. A mai bérpalota helyén a kasznár-lakot, a gimnázium telkén a sóházat, a Mező Imre Diákonthon területén a régi püspöki rezidenciát találjuk. A főter keleti felén három egybetartozó épületet tüntet fel, a legnagyobb börtön lehetett. A mai Köztársaság tér közelében a magazint és az epreskertet tünteti fel. Új épületnek számított ekkor a görögkatolikus templom. A lakott területen kívül ábrázolja a temetőket: *Cimeterium Chatolicorum*, *Cimeterium Judeorum*, *Cimeterium Ruthenorum*, *Cimeterium Kalvinense*. Mindezt kiegészíti az utcák sematikus rajza.

A hódoltság idején elpusztult falvakat is jelzi. A kopáncsi templom falainak egy része még áll (*Rudera Templi Kopánciensis*). Az igási templom alaprajzát is fel-

⁵ Reizner János 1892. 48—49.

tünteti. Piros folttal berajzolta a csókási, a rákosi és dáli templomot. Szentmiklóst és Tömpöst csak felirat jelzi. Ekkorra a Makó határában elpusztult falvak már beolvadtak a város területébe, de Vertics József a térkép címében is érzékelteti az együvéartozás mértékét. Szorosan beolvadt Szentlőrinc, Szentmiklós, Tömpös, Lele, ezeket telkeknek (diverticulum) mondja, lazább a kapcsolat a pusztákkal (praedium): Csókás, Dál, Igács, Kopáncs, Rákos. A szántóterület különböző párhuzamos vonalkázása (sraffozása) is tükrözi a pusztává vált települések egykori kiterjedését.

Utak: Via Segediensis, Via ex Vásárhely, Via ex Komlós, Via Batonyam ducens, Via ex Nagy-Lak aut Batonya, Via Palota ducens, Via Apádfalviensis. A földéaki (Óföldéák) utat nem feliratozza. A Rác utat Vásárhely—Nagylak—Battonyai útnak nevezi. Vertics József útkorrekciókat is tervezett, néhány esetben a régi út mellett meghúzta a kiegyenesített utat is. A dűlőutak szabályosságukkal mérnöki kiosztásra utalnak, az általában legyezőszerűen futó utak képzeletbeli centruma a város. Ha az utak mérnöki kiosztása a hagyomány elvén alapult, valószínűnek látszik, hogy a középkorban Makó határa a Rác útig nyúlt.

A város határa nem szűkölködik különböző *objektumokban*. Csárdák: a réti, igási, lessgödöri és rákosi. A térkép távlati rajzaiból kitűnik, hogy a Komlós alatti lessgödöri csárda lehetett a legnagyobb, ezen öt ablakot tüntet fel. A haszonbérleti díjból viszont következtethetünk a csárdák forgalmára. 1800-ban a réti csárda évi haszonbérleti díja 326 forint volt, a rákosié 211, az igásié 200, a lessgödörié 127, az időközben létesült dálié 180.

A Kálváriát három kereszttel jelzi, az Ószegedi útnál feltünteti a (Szent Rozália) kápolnát, Margitánál a kivégzőhelyet (Patibutum), Kákásnál a fehérházat és Vetyehátan a nagy fát.⁶ Csókás és Igás határában tünteti fel a Meta Antiqua-t.

Vertics József munkáját dicséri, hogy gondosan berajzolta a tanyákat is. A külső legelőn egyetlen szállást sem jelöl, a rideg állattartás pásztora nem állandó építményeket használtak. A város mindkét szántóföldi övezetében — a Szállásföldeken és az Ugar területén — számos tanya létesült már. A szakaszok leírása a szállások között 252 numerizált házat említ, Vertics térképén 338 szerepel. Ebből a Szállásföldön 239, Ugaron 96, Ugarszáron 3 volt.

A térkép a *művelési ágakra*, a mezőgazdaság differenciáltságára is utal. A város körül terültek el a szőlők és a veteményeskertek. Az előbbi 672, az utóbbi 46 jugerumnyi volt. A fagopiretum csak nevében volt kenderföld, valójában mind a hat különböző táblán — amely összesen 355 jugerumot tett ki — kizárólag kukoricát termeltek. A *csizrok-méhesi, ürmösháti, korróháti, gencsháti, nagylelei, kislelei, kingécsi, panaháti és sírhegyi* dohánykertészek 469 jugerumot bírtak. A város szentlőrinczi és zugolyi erdeje 168 holdat tett ki, az uraságé Szentlőrincen, a Halastónál és Nagykákásnál 161, a Maroson túl 140 holdat. A Makai réten (*Nagygyűrűs, Kisgyűrűs, Darabhát, Mogyoróshát, Kölestő környéke, Hajdova, Kalára mellett*) levő kaszálók kiterjedése 196 jugerum, a város kaszálói az igási és rákosi csárdánál, a zugolyi erdőnél, Lucson és Kollárháton 406 hold.

A gazdasági övezetek közül a belső legelő 8334, a külső 13 888 holdat tett ki. Az utóbbiból a *Göboly járás* — ahol a hízásra fogott ökröket tartották — 1939 jugerum volt. A külső legelőn a jószágok terelése utcák, városrészek szerint történt, ezért szerepel a térképen a *Bujáki, a Hold, a Nagy és a Temető* utca kútja. Az Ugar két részből állt: a régi területből (Agri pro Arvis destinali) és az új osztásból (Arvum Modernum Agri), területe 1498 hold. A szállás vagy tanyaföldek 31 728 holdat tettek ki.

A térkép megrajzolását követően, 1779-ben felmérési összesítőt is készített Vertics József Makó város területéről.

⁶ Makó az első felszabadult magyar város. 1974. XVII.

2. táblázat

Vertics József földmérési összesítője Makó kül- és belterületéről 1779-ből

Földmérési tudomány szerént való felszámmlálása a makai egész földnek, melyhez tartozandók és mellyel egy testben gondoltatnak lenni, ezek a praediumok, u. m. Pusztá Kopáncs, Csókás, Igács, Rákos, Dál, Szentlőrincz, Tömpös, Lele, Szent Miklós, és ezek a diverticulumok: Felhegyes, Császárvár, Margita, amelyeket pedig mostan valósággal Makó város lakosai a magok haszonvételekre bírnak.

	Tésznék öleket No	Tésznék		Sessi- ók Sum- mája No
		1100 ölek- ből álló holdakat No	56 Holdbul álló Ses- siókat	
1. Pusztá Kopáncsnak és Csókásnak azon részei, amelyeket a Makaiak úgy bírnak, mint Jármos ökreinek más szarvas és egyéb jószágoknak legelő mezejeket, tésznék	15 276 800	13 888	248	—
2. Belső legelő vagy Nyomás, a fejős tehenek, juhok és hámos lovaik számára, mely vagyon a Makai, Sz Lőrinczi, Sz Miklósi és Tömpösi részekből.	9 178 400	8 334	149	
3. Lelei praediumokból a nád és gyékény termő helyek közt vagynak ezen részek: Mejjerét, Biberési rét, Ludas rét, Gencs és Jakab rét a jángori szőlők allyáig, amelyeken a sertések szoktak legeltetni, ide nem számítván a tó állásokat és olyan hajtásokat, amelyeket meg lehet kaszálni.	12 135 200	11 032	197	594
4. A Makai földön és ahoz egy részé lett praediumokon, u. m. Igácson, Dálon, Rákoson és Pusztá Kopáncs és Csókás praediumoknak részein lévő szállásföldek.	34 900 800	31 728	566 ² / ₈	
5. Az Ugaroknak a Makai földön.	1 647 800	1 498	26	593 ⁴ / ₈
6. A városban lévő belső fundusok, ide nem értvén az utcákat.	506 000	460	8 ² / ₈	
7. Sz Lőrinczen lévő kertek.	30 600	46	⁶ / ₈	

	Tésznek			Sessiók Sum- mája No
	öleket No	1100 ölek- ből álló holdakat No	56 Holdbul álló Sessió- kat	
8. Kukoricza földek, úgymint Sz Lőrinczi szőlők mellett Jug. 194 ⁶ / ₈ , Kálvária mellett két he- lyen Jug. 60 ¹ / ₈ , Szardics mellett Jug. 41 ⁴ / ₈ , Ingó mellett Jug. 56 ⁴ / ₈ , Jángori szőlők mellett Jug. 2, mindössze.	390 500	355	6 ² / ₈	15 ² / ₈
9. A dohány termő kert földek ka- szálókkal együtt: Czirok méhesi Jug. 9, Borzháti Jug. 11, Ürmösháti Jug. 19, Horróháti Jug. 50, Gencs- háti Jug. 91, Nagy Lelei Jug. 149, Kia Lelei Jug. 90, Kingéczi Jug. 22, Panaháti Jug. 21, Sirhegyi Jug. 7, öszvességgel.	575 900	469	8 ³ / ₈	
10. A nádas rét között lévő kaszálók u. m. Nagy Gyűrűs Jug. 27, Kis Gyűrűs Jug. 17, Darab-hát Jug. 5, Mogyoróshát Jug. 3, Kölestő környéke Jug. 13, Hajdova és Ka- lára mellyékek Jug. 133, öszvességgel.	215 600	196	3 ⁴ / ₈	11 ⁷ / ₈
11. Uraság erdejei Sz Lőrintzen Jug. 62, Halastónál Jug. 94, Nagyká- kásnál Jug. 5, öszvességgel.	177 100	161	2 ⁷ / ₈	
12. Uraság két erdeje a Maroson túl.	154 000	140	2 ⁴ / ₈	5 ³ / ₈
13. Város erdeje: Sz. Lőrinczen Jug. 70, Zugolyban, kivéven azon lévő kaszáló helyeket, Jug. 98, öszvességgel.	184 800	168	3	3
14. Város kaszálójai: az Igási csárdá- nál Jug. 244, Rákosi csárdánál Jug. 56 ⁴ / ₈ , nádtermő rét közt Nagy Lucson és Kollárháton Jug. 62, öszvességgel.	446 600	406	7 ² / ₈	7 ² / ₈
15. A szőlők mind együtt tesznek.	739 200	672	12	12
16. Álló vizek és tók, nevezetesen: Kövesd, Lele síkja és tava, Kes- keny sík, Lucs és Köles tó, Gencs síkjá, Horró ere és a többi mind együtt.	4 111 800	3 738	66 ⁶ / ₈	66 ⁶ / ₈
Summa				1309

Felszámláltatott Anno 1779⁷

⁷ Makói Városi Levéltár. Makó városát régi időktől érintő iratok. 338.

Vertics József 1781. évi térképe

A megyei törvényszék engedélyezte az úrbéri földek felmérését, amit a város kénytelen volt tudomásul venni, így az 1780 április 1-én a földesúrral kötött szerződésbe is belekerült. „Az sessionalis földek, melyek felmértetvén, az felső instantiák által kegyelmesen parancsoltatnak, az uraságnak költségén az communitás részéről pedig praestálandó kézi és marhás szolgálatok mellett hova hamarabb inzsellér által felmértessenek és az lakosok között sessiók szerint osztassanak fel és hogy a város végre az kiarendált földeknek csendes birtokában lehessen, a mely határok iránt szomszéd földesuraságokkal talán kérdés volna, azokat az uraság bizonyossá és állandóvá tegye önön költségén.”⁸

A csanádi püspökség makói uradalma Vertics Józsefet bízta meg a munkával, aki a kiosztáshoz valószínűleg még 1780-ban hozzákezdett, mindenesetre a térképet és a hozzátartozó Tabella Geometricát 1781 októberére elkészítette.

A térkép mindennapos használatban lehetett, valószínűleg meg is rongálódott, ezért 1847-ben Mátéffy Pál lemásolta. Az eredeti térkép megsemmisült vagy ismeretlen helyen lappang. A másolat a városi mérnöki hivatal térképtárába jutott, ahonnan ismeretlen helyre került. A makói múzeum 1981-ben magánszemélytől vásárolta meg. Leltári száma: 81.61.1. Mátéffy másolatát hitelesnek tekintjük. A térkép felirata szerint: „Ezen térképet szóról szóra valóságos eredetiből 1847-ben másolta Mátéffy Pál I(neliti) Csanád vármegye R(endszerinti) mérnöke.”

Makó úrbéri térképének címe: *Mappa Exhibens Divisiones Geometricas in Terreno Oppidi Makó in Conformitate Benignarum Dispositionum Regiarum ad Sessiones Urbariales inter Oppidanos Excisas. Anno 1781 per Josephum Vertics I(nclitorum) Comitatum Békés, Csongrád, et Csanád I(uratum) Geometram.* = Makó város területének földmérői felosztását tartalmazó térkép, amely a királyi kegyes rendelkezések értelmében a lakosok között kiosztott úrbéri telkekre vonatkozik. Készítette 1781-ben nemes Békés, Csongrád és Csanád vármegyék felesküdt földmérője.

A mappa jó állapotú, csak a szélei és a közép hosszahajtás mentén rongyolódott el. A térképnek az északkeleti, nagyrészt tereptárgyak nélküli részeiből hiányzik mintegy három tenyérnyi terület. Vertics Józsefnek Makóról és a környező pusztákról három évvel korábban készített térképe a hiányzó területen a *Temető utza kutját* és a *Darab Hát* nevű halmot tünteti fel.

Az Országos Levéltár Anyagvédelmi Osztálya 1981-ben restaurálta Vertics József 1781. évi úrbéri térképét. Az igen nagyméretű mappát a könnyebb tárolás céljából hat szelvényre vágták, a szelvényeket külön-külön kartonra, majd egyetlen vászonra vonták. A restaurálás előtti állapotról fénykép vagy leírás nem készült. A térkép hiányzó foltjait semleges színű papírlemezzel pótolták, de rekonstrukciót nem végeztek.

A főleg hajtogatásból eredő elrongyolódási hiányok nem értelemzavaróak. A térkép és a Tabella Geometrica összevetéséből minden adat pótolható. A mellékelt szelvényeket Paál László másolta, ez a hasonmás, kicsinyített térkép már a rekonstrukciót is tartalmazza.

A térkép DK-i tájolású, 198×99 cm méretű. Méretaránya: 1:14 400-hoz, a bécsi öles mértékrendszerben egy hüvelyk 200 ölnek felel meg. A gondosan kivitelezett, jó esztétikai megjelenésű térkép alig díszített, mindössze az árnyékolt keretezésű, szépen megrajzolt cím és a geometrikus felépítésű árnyékolt égtáj jelzés a dísz.

⁸ Reizner János 1892. 125—126.

A mappát három különböző vastagságú fekete keretbe foglalta. Nyelvezete latin, de a földrajzi nevek nagyrésztét magyarul tüntette fel.

A térképet gondosan színezte. A város határát pirossal, a belterületet rózsaszínnel. Zölddel jelölte a külső legelőt (*Pascuum Externum Makóviensum*), a *Belső nyomást* vagyis a belső legelőt (*Pascuum Internum vulgo Nyomás*), a város kaszálóit (*Falcastrum oppidum*), a csárdák területeit, sőt a vízjárta ereket is, amelyek időszakonként kaszálólul is szolgáltak.

A térkép *vizrajza* érzékletes. A Marosnak (*Marusius*) csak kis szakaszát ábrázolja, ennek egy része így is a margóra esett. Feltünteti a *Holt Marost* és a régi és új meder által közrefogott *Makai Sziget*t. Szentlőrincnél is jelöl egy kis szigetet. A Maros tehát csak járulékosan szerepel, kékkel nem is színezte. A várost kettészelő Nagyér medrét igen szélesnek ábrázolja. A város határában előforduló vizeket háromféleképpen jelölte; különbséget tett a víz állandó vagy időszakos jelenlétéről. Kékkel jelöli a *Szárazeret*t, külön feltünteti ennek folyását: *Vena Száraz Ér*. Ugyancsak kék színű a *Halastó*. Kék vonalkázott: a *Margita*, *Jakab Fenék*, *Arundinetum* és *Arundinetum mixtum Caricetis*. Ez nádas és zsombékos terület volt. A külső legelőn ilyen területet nem jelöl, de feliratban utal rá: *Kopáncsi Zsombékos*. Pontosan feltünteti a Mikócsai, a Dáli, a Mezőhegyes útmenti és Bogárczói ereket, de ezeket épp úgy zölddel jelöli, mint a legelőket. Névvél ezeket nem illette, kivétel a *Hóró Ere*.

A térkép *domborzati* rajza is forrásértékű. Mindenekelőtt ábrázolja a város határában levő halmokat: *Babáj*, *Csobán*, *Fekete*, *Goszpodí*, *Juhász*, *Kása*, *Ketskés*, *Kettős Jángori*, *Korondi*, *Közép*, *Lyukas*, *Mikótsai*, *Szöllő*, *Vas*, *Vita halomot*. A 237. számú földterületen név nélkül feltüntet egy halmot, a három évvel korábbi Vertics térképen ennek *Első Halom* a neve.

A zsombékos területen következetesen feltünteti a kiemelkedő hátságokat, föld-sávokat: *Borz Hát*, *Hóro Hát*, *Hosszú Hát*, *Pap Hát* területét, továbbá a *Czirok Méhességét*. Ez utóbbi arra utal, hogy eredetileg a Czirok családnak itt nagyobb méhészete volt.⁹

A térképmű felbecsülhetetlen értékű, kizárólag ennek alapján derül fény az urbárium végrehajtására. Csanád megyében egy egész jobbágytelek 57 holdból állt (a holdakat 1100 □-övel számították). 36 hold szántóhoz 20 kaszás rét és 1 hold beltelek tartozott. A föld kiosztása nem ennek megfelelően történt, ugyanis külön rét kimérésre nem került sor, ezt együtt kapták meg a szántóval. A szállásföldi övezetben ki-ki maga alkalmazta a nyomásos rendszert, földjének meghatározott részét egy ideig parlagon hagyta és ezt legeltette, illetőleg kaszálta.

Ebben az időben a városnak két szántóföldi övezete volt: az *Ugar* és a *Szállásföld*. A településhez közelebb eső Ugar képezte a város eredeti szántóföldjét. Itt két-nyomásos művelést alkalmaztak, egyik felét felszántva, bevetetlenül hagyták, pihentették, innen származik ennek a gazdasági övezetnek a neve. A lakosság számának növekedésével — valószínűleg a 18. század közepe előtt — már kevésnek bizonyult az Ugarban rendelkezésre álló szántóterület, ezért alakították ki az elpusztult falvak határában az újabb szántóföldi övezetet. A hagyomány ereje olyan erős volt, hogy ezt a két övezetet 1781. évi földosztáskor sem vonták össze, sőt a tanyák számozásánál korunkig *U* és *T* betűjelzéssel elkülönül az Ugar és a Tanyaföld (ez lett a neve a szállásföldeknek) külterületi épületeinek számozása.

Minden telkes jobbágy a földjárandóságát három helyen kapta meg: az Ugarban két különböző területen és a Szállásföldön. Az 56 holdból álló egész jobbágytelek birtokosának 44 holdat mértek ki a Szállásföldön, 6 holdat az Ugar egyik és 6 holdat

⁹ Inczei Géza 1970. 156.

az Ugar másik nyomásán. Az urbárium a belső telket két pozsonyi mérőben határozta meg, ami Makón egy holdat jelentett. Ekkora belső fundus viszont kinek-kinek nem állt rendelkezésére, ezért ezt a Kenderföldből egészítették ki. A térkép felirata is utal erre: *Fagopiretum pro adjustmente Fundorum Intervillanorum destinatum* (a beltelek kiegészítésére rendelt Kenderföld).

Az urbárium végrehajtásához elegendő lett volna az Ugar és a Szállásföldek felmérése, de Vertics József teljes munkát végzett, tevékenysége kiterjedt szinte az egész város határára. Mappájáról csupán a Lele felőli rét egy része hiányzik.

A város körül feltűnteti a különféle kerteket, mindenekelőtt a szőlőket: *Vineae Sz. Lőrincz, Vineae Ingó, Vineae Ardics, Vineae ad Calvaria, Vineae Jangorienses*. Külön jelez egy gyümölcsöskertet (*Agri Frumentarii*). Kenderföldet (*Fagopiretum*) öt helyen tüntet fel: Gerizdesen, Ingóban, Ardicsban (a mai Kenderföld környékén), a Kálvária mellett és a mai újbárosi református temető területén. A legrégebb Kenderföldnek a gerizdesi tekinthető, de a lakosság növekedésével a belső legelőből újabb területeket szakítottak ki. Ezzel egészítették ki a belteleket.

A mai Ószegedi út mentén állt egy kápolna (*Sacritum*), amely a II. József-kori első katonai felvételen Rozália kápolnaként szerepel. Ezt az 1738–39. évi pestisjárvány alkalmával emelték Szent Rozália védőszent tiszteletére, ugyanis itt temették el a pestis áldozatait. Ma ennek közelében áll a Vöröskereszt.

Mikócsában jelölték ki a *Nyomatót*, ez volt a város szérűskertje, ahol meghatározott rendben a gabona nyomatása folyt. A Maros partján állt a *Fehérház*. Névadója a püspöki uradalomnak fehér színű épülete volt.¹⁰ A város határának számon tartott épületei voltak a csárdák: a dáli (*Plaga pro Diversio excisa*), a rákosi (*Diverticulum Rákos*), az igási (*Diverticulum Igács*) és a lessgödöri (*Diversorium Les gödör*). Épületet csak az utóbbinál jelez. Az Ugar és a Szállásföldeken nem tüntet fel különösebb tereptárgyakat, a kimérési adatok ezt nem is teszik lehetővé. A Pusztán a *Bujáki-, Hold-, Nagy-, Temető-*utcai kutakon és az *Ökör Csorda* kutakon kívül feltűnteti a kopáncsi templomromot (*Ruina Templi Kopáncsiensis*).

Vertics József néhány évvel később, 1786-ban felmérte a város belterületét is, ennek protocolluma fennmaradt,¹¹ de a térkép minden valószínűség szerint megsemmisült. Így igen értékes a vizsgált mappán Makó vázlatos rajzolata. A város 1786-ban 322 jugerum területen feküdt. A Nagyér két részre osztotta a helységet.

A települést akkor a mai Liget, Zrínyi, Apafi, Lehel, Kürt, Eötvös, Kiss János tábornok, Murányi, Móra Ferenc, Batthyány, Körösi Csoma utca határolta. A város korabeli utcaneveire a vizsgált térkép is ad útmutatót, a Pusztán a Hold, a Bujáki, a Nagy és a Temető utcai csordának volt külön kútja. A *Hold utca* azonos a mai ilyen nevű utcával, a *Bujáki utca* a katolikus városrész nagyobb utcája volt, a mai Kölcsey utcát kell érteni rajta.¹² Az 1786. évi protocollum feltűnteti a korabeli utcaneveket is. A *Nagy utcáról* megjegyzi, hogy a *református templom melletti Nagy utca*; valószínűleg a mai Szegedi utcával azonos. A Kálvin utca régi neve *Temető utca* volt, a protocollum itt is tartalmaz helymegjelölést: a *kálvinista régi temető felé való utca*. A régi református temető a mai Görög-szabadságharcosok terén volt. Néhány utca jelesebb épületről (sóház, kapitány ház, vármegyeháza, városháza) kapta nevét. A mai Szabadság tér és a Kossuth utca eleje volt a *Sóház utca*, a Széchenyi utca eleje *Kapitányház utca*, a Felszabadulás utca a *Vármegyeház utca*, a Gőzmalom utca

¹⁰ Incze Géza 1970. 163.

¹¹ Makó városában levő egész házi udvaroknak felmérése. Csongrád megyei Levéltár Csanádi püspökség makói uradalma. Összeírások 77. Másodpéldány a József Attila Múzeum gyűjteményében.

¹² Géczy Lajos 1984. 250.

pedig a *Városház felé való utca*. A Rákóczi utcát az idősebbek még mai is *Nagy Györgyök utcájának* emlegetik, az elnevezés több mint kétszáz éves. A mai Hunyadi utca a *Kishid felé való utca* volt, a Rádai pedig a *Gerizdes felé való utca*. Ezt később *Apátfalvi* utcának nevezték.¹³ A *Zsidó utcát* a mai Deák Ferenc utcával azonosíthatjuk. A *Szentlőrincz utca* a mai Csokonai utca eleje és a Szentlőrincz utca. A *Kukorica város* pedig a mai Hunfalvy utca lehetett. A *Fekete János utcája* a mai Móra Ferenc utca. *Burján János utcája* nem ismert.

Feltünteteti a katolikus (*Templum Catholicorum*), a református (*Templum Reformatorum*) és a görögkatolikus templomot (*Templum Ruthenorum*), a városházát (Oppidana), a megyeházát (*Domus Comitatus*), a püspöki rezidencia régi épületeit (*Dominális*), egy jelesebb lakóházat: *D. Ur. sz.* jelzéssel. Feliratban szerepel a mai Köztársaság téren a *Magasin*, ahová a megye a katonai porciót gyűjtötte be. A főtéren két épület térbeli rajzát találjuk: a *Nagyvendéglőt* és a piactéri *Szent János kápolnát*.

Valamennyi temető ekkor még többszáz méterre esett a településtől. Kivételt csak a mai Petőfi park helyén levő katolikus temető jelentett. A belvárosi református ótemető (*Cometerium Reformatorum*) épp úgy lényegesen kisebb kiterjedésű volt, mint a görögkatolikus (*Orosz*) temető. A zsidó temetőt nem tünteti fel.

A tájékozódást jól segítik az *országutak*. A városból indul az Apátfalvi út (*Via Apátfalvan ducens*), a Palotai út (*Via Palotensis*), ebből ágazik el egy másik Apátfalvi út és a Nagylaki út (*Via Nagy Lakinum ducens*), a Battonyai (a mai Királyhegyesi) út (*Via Batoniensis*), feliratozás nélkül a Rákosi vagy Komlói út, Igási út, a Vásárhelyi út (*Via ex Vásárhely ad Makó ducens*), a Földeáki (Óföldeáki) út (*Via ex Földeák Makóvia ducens*), a Szegedi (Ószegedi) út (*Via Segediensis*).

Középkori hagyományból és a terepadottságoktól függően még ebben az időben is csomópontnak számított Margita, amely a térkép készítése idején Margitai eret, Margitai gödröket és Margitai hidat jelentette, de egykor itt állt Szentmargita település. Margitáról 1781-ben út vezetett Rákosra, Igásra, Vásárhelyre, Földeákra, Szegedre, Makóra, Apátfalvára, Palotára.

A város határában a legjelentősebb csomópontnak Rákos számított. Két főútvonal keresztezte itt egymást: a Komlói és a Ráczt út. De itt haladt keresztül a Battonyai út is (*Via ex Földeák Batonyan ducens*). Valamivel kisebb csomópontnak számított a Ráczt út és az Igási út találkozásánál Igás.

A földosztáskor Vertics József megtartotta a régi utak nyomvonalát, legfeljebb kisebb korrekciókat hajtott végre. A Battonyai út korábban is létezett, de ezt nyílegyenes úttá változtatta. Verticstől származtatható a Szárászér melletti szintén nyílegyenes Békési út (*Via ex Possessione Orosháza*) és az ebből leágazó Földeáki út (*Via ex Földeák Komlosinum*). Ezek a mesterségesen létrehozott utak kettévágták az egyes földparcellákat, ez is mutatja másodlagosságukat.

Tabella Geometrica

A térképműnek nagyon fontos kelléke a *Tabella Geometrica*, mely kataszterszerűen tartalmazza a felmérés adatait.¹⁴ Ez Makó történetében az első hiteles földnyilvántartás. Korábban nem is merült fel ilyennek a szükségessége, ugyanis Makón

¹³ Géczy Lajos 1984. 249.

¹⁴ Csongrád megyei Levéltár. Csanád vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Urbarialis deputáció iratai. Acta Urbarialia. 1769–1848. Összeírások 4.

az urbárium bevezetése előtt a szántóterület házanként nem volt kiosztva¹⁵, tehát a határt földközösségben művelték. A szilárd telekrendszer az urbárium életbeléptetésével — ami Makón 1772-ben történt — valósult meg. Ekkor az utolsó osztás állandósult.

A makóiak Vertics Józsefnek ezt a tevékenységét *földosztásnak* nevezték. A városházán mindenkinek be kellett jelentenie az igényét. Az egyik beadványban olvashatjuk: „Édesatyánk a földosztáskor magának földet adattatni nem kívánt.”¹⁶ A beérkezett igényeket mindenekelőtt összevetették a rendelkezésre álló földterülettel és a város bírása meghatározta, hogy kinek-kinek mekkora területet kell kimérni. „Az inzellér úr által a föld kimérettetett, és nékem a Bírák uraimék rendelésiből két fertály föld aszszignáltatot” — olvashatjuk az egyik iratban.¹⁷

A földterületre való jogosságot döntően meghatározta, hogy az egyes családok mekkora jószágállománnyal rendelkeztek. Akinek nem volt jószág, annak utólag is elkobozhatták a földjét. Vörös Pál 1784-ben elpanaszolta: „földemtől megfosztattam, holott többen is vagyunk, kiknek semminemű jószágok nintsen, mégis a föld nekik bírni engtetik.”¹⁸

A Tabella Geometrica első rovata a helyrajzi számra vonatkozik, Vertics kifejezésével: *Sub Numero in Mappa*. A térképen ezt a számot három helyen tünteti fel, a három kimérési helynek megfelelően. (Az 1. tételszámon nyilvántartott Diós Jánosnak a szállásföldjét Dálon mérték ki, az ugar föld egyik felét a földéaki határ felől, a másik részét pedig az apátfalvi határ szomszédságában. A helyrajzi számok növekvő számtani sorban következnek. Néhány esetben pontatlanság csúszott Mátéffy Pál másolatába (569 helyett 596-ot, 625 helyett 615-öt írt, ezeket az elírásokat a mellékelt térképen helyesbítettük). Előfordultak Vertics Józseftől származó hibák is. A 42. helyrajzi szám hiányzik a térképen és a Tabellán egyaránt. (Viszont az Ugar Apátfalva felőli területén a 349. tételszám után — valószínűleg tévedésből — megtalálható.) A térképmű a 484. helyrajzi számon tartja nyilván Szalai András 7/8-os és Veres István 5/8-os területét. Ezen az elíráson — mivel így emelkedett jogerőssé — nem lehetett változtatni. Ennek megfelelően — a hibát tovább véve töltötték ki az 1782. évi urbáriumot is.

A következő rovat a vezeték- és keresztnévet (*Nomina et Cognomina*) tartalmazza. A Szállásföldek parcelláiba Vertics József beírta a tulajdonosok neveit, az Ugar földeknél erre már nem volt elegendő hely. A térképen feltüntetett név olykor eltért a Tabellában szereplőtől. Ennek az lehet a magyarázata, hogy noha egy időmetszetet tükröz a térképmű két része, valójában a Tabella néhány héttel vagy hónappal későbbi lehet és tükrözhet a családok szerkezetében végbement változást is. Ezekben az esetekben a Tabella adatait tekinthetjük hitelesnek, ugyanis az urbárium ugyanezeknek a személyeknek a neveit tünteti fel.

¹⁵ A kilenc kérdőpont ötödik pontja.

¹⁶ Makói Városi Levéltár. Tanácsulési jegyzőkönyv. 1787. 30.

¹⁷ Csongrád megyei Levéltár. Csanádi püspökség makói uradalma. 1784. 40.

¹⁸ Csongrád megyei Levéltár. Csanádi püspökség makói uradalma. 1784. 31.

3. táblázat

A tulajdonosok nevében mutatkozó eltérések

Numerus	Név a térképen	Név a Tabellán	Név az 1782. évi urbáriumban
3	Sánta János	Szántó János	Szántó János
24	Zsigmond Mihály	Zsigmond János	Zsigmond János
67	Balog Mihály	Balogi Mihály	Balogi Mihály
138	Szemes Mihály	Szemes Ferenc	Szemes Ferenc
274	Nikovics Ferenc	Berényi Mihály	Berényi Mihály
451	Galgóczi Áron	Galgóczi János	Galgóczi János
484	Szalai András	Szani András	Szani András
505	Forró István	Forró János	Forró János
601	Veres Mihály	Verba Mihály	Verba Mihály

A legfontosabb adatok a föld területére (*Capax Jugerorum*) vonatkoztak. Ez több tételt foglalt magába:

- a szállásföldet (*Terra Jugurialis*)
- az Ugar övezet egyik fordulóját (*Terra Arvalis in 1mo Calcutura*)
- az Ugar övezet másik fordulóját (*Terra Arvalis in 2do Calcutura*)
- a város belterületét, amelyen a lakóház áll (*Fundus Intravillanus*)
- a belterület kiegészítését (*Adjustatio Fundi Intravillani*).

Ha valakinek 1 sessionál kevesebb volt a jobbágytelke, a külső telekhez mérten csökkentették a belső telek járandóságát. (Pl. a 6. helyrajzi számom Papp Jánosnak fél jobbágytelke volt, ennek megfelelően a beltelke is 4/8 jugerumot tett ki.)

A fenti részletezés után a kimutatás a teljes földterületet (*Summa Jugerorum*) tünteti fel. Ezt holdakban közli, az utolsó három rovatban viszont a telek nagyságában (*Quantibus Sessionum*). A terület nagysága tekintetében a térkép és a Tabella Geometrica között néhány esetben eltérés mutatkozik.

4. táblázat

Eltérések a térképmű területi adataiban

Numerus	Név	Az 1781. évi térkép	Tabella Geometrica
2	Diós István	2 6/8	2 5/8
12	Nagy András	1	1 1/8
154	Kovács Jánosné	6/8	5/8
191	Kelemen István	7/8	4/8
239	S. D. Gerogius Marsoski	3 2/8	3 1/8
272	Kis János	2/8	4/8
315	Király György	3/8	4/8

Vertics József a Tabella Geometricában az egyes társadalmi rétegeket külön rovatban tünteti fel.

5. táblázat

Az urbáriális föld társadalmi rétegződés szerinti megoszlása

Megnevezés	Sessió
Jobbágyok (<i>Colonialium</i>)	592 2/8
Nemesek (<i>Nobilium</i>)	20 1/8
Rendecken kívüliek (<i>Extraserialium</i>)	8 7/8
	<hr/> 621 2/8

6. táblázat

A nemesek tulajdonába került földterület

Numerus	Név	Sessió
29	P. D. Michael Bogyo	2
175	Urik András	1
181	D. P. Ladislaus Karácsonyi	4/8
225	Csurik István	1
226	Karácsonyi Pál	2 2/8
236	Szilvási László	1 7/8
237	Franciscus Szilvási	2
238	Provisor Dominalis	1 1/8
239	S. D. Georgius Marsoski	3 1/8
618	Karácsonyi Gergely	2 2/8
626	Hegyesi Ferenc	3
		<hr/> 20 1/8

7. táblázat

Extraserialisok kezelésében lévő föld

Numerus	Név	Sessió
30	A. R. D. Parochus Catholicorum	2 2/8
31	R. D. Plebanus Ruthenorum	1 2/8
32	Cantor Catholicorum	7/8
33	Clariss D. Predicator Reformatorum	1 2/8
34	Cantor Reformatorum	4/8
41	Cantor Ruthenorum	4/8
182	D. Michael Miskei Nótarius	1 1/8
183	Dr. Petrus Bánfi Nótarius	1 1/8
		<hr/> 8 7/8

Az így kiosztott birtokkal a város népe szabadon rendelkezett, csupán azt kötötte ki a földesúr, hogy házát, telkét, szántó és kaszálóföldjét, veteményes kertjét, szállását, szőlejét csak az ő beleegyezésével adhassa el bárki. A vevő és eladó a prefektusnál jelentkezni tartozik, hogy a birtokváltozást az örökségről tartandó könyvbe beirassék. Ha valaki titokban adott el ingatlant, az ilyen vásárt a prefektus nemcsak hogy jóvá nem hagyta, hanem birtokelkobzással és 24 botütéssel büntette.¹⁹

Az ugarföldeket a szállási föld tartozékának tekintették. Eladáskor még hosszú ideig egyetlen egységként kezelték. Igen tanulságos Kakuja András adásvételi szerződése: „Szállás földemet, melly vagyon 221^{dik} Numerus alatt a rajta levő Házzal, egy darab kazal szalmával és ugyan a Szálláson levő őszi vetéssel és szántással együtt eladtam Nzetes Jeleni Ferencz Kasznár Uramnak olly Conditioval, hogy az Ugarban levő vetés az idén enyim légyen, annakutána pedig az Ugar földet az ennek széliben lévő kúttal s minden hozzá tartozandóival együtt említett Kasznár Uramé legyen; Nem különben az ekét is, melly saját jószágom vala minden szerszámostul és egész készséggel által engedtem; Mellynek alku szerént való örökös árát úgy mint Száz húsz, idest 120 forintokért minthogy Jeleni Ferencz Kasznár Úr énnékem máris egészben kifizette, a fellyebb illetett Numerus alatt lévő Szállásföldhez, ahoz tartozó Ugarhoz és mind azokhoz valami fellyebb Specificaltatott e mai naptól fogvást legkisebb jussom nem lézen. Sig. Makó die 10 Marti 1789.

*Kakuja András
Makai Lakoss'*²⁰

A földosztás végrehajtásának körülményeit nem ismerjük. Mindenesetre a felekezeti megoszlás nem mutatható ki. A társadalmi rétegződésnek sem volt meghatározó szerepe, a nemesek földparcellái igen szétszórtak. Egyedül az egyházi személyiségek (pap, kántor, harangozó) és a két nótárius földje került egymás mellé. Míg a Pusztán érvényesült a területi elv (külön legeltették és terelték a Bujáki, a Hold, a Nagy és a Temető utcai csordákat), a földosztásnak ennek nyomaival sem találkozunk. Minden valószínűség szerint a földközösségi rendszer nyílászárú gyakorlatából magyarázható a családok vegyes előfordulása. Valószínűleg figyelembe kellett vennie Vertics Józsefnek az elég nagy számban létesült tanyákat is, ezeknek az épített területére kellett esnie. A közvetlen hozzátartozók egymás mellett kapták meg földjüket. Erdei Ferenc szépnagyapja, Erdei András és testvérei a földosztáskor szomszédok voltak, de a távolabbi rokonok már nem.

8. táblázat

Az Erdei család a Tabella Geometricában

Numero	Név	Sessió
139	Erdélyi Mihály	2/8
140	Erdélyi Ferencz	2/8
141	Erdélyi István	2/8
142	Erdélyi András	2/8
143	Erdélyi Pál	2/8

Olykor egyes személyeknek sérelmes lehetett a kiosztás és ez mindjárt a munkálatok befejeztével jelentkezett. Ilyen eljárásról esik szó a Tabella Geometrica függelékében:

¹⁹ Eperjessy Kálmán 1928. 33—34.

²⁰ Makói Városi Levéltár. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1789. 16.

„1781. október 24-én Makó püspöki városban a bírák, az esküttek és egyéb lakosok jelenlétében a földmérő térképének ismételt megtekintése után a néhány jobbágy által megjelölt földeket átvizsgálva, azok csekély módosítással, minden hiány nélkül újra ki lettek osztva.

Ezzel összefüggésben a kérdéses helyre kimentünk. Itt három jobbágyunknak és pedig az egészeltes Kovács Istvánnak, a féltelkes Gyüge Sámuelnek és a negyedtelkes Borbás Istvánnak a földjét tényleges felülvizsgálatra elvállaltuk és azokat — városunk vezetőinek és néhány makói lakosnak a jelenlétében — Vertics József megyei földmérő úr által újra méretni elrendeltük és ezáltal bizonyossá vált, hogy ezeket a földeket a jobbágyok sérelme nélkül mérték ki és jelölték ki.

Végülis arról panaszkodtak a kielégített jobbágyok, hogy a másfél telkes Zsigmond Mihály (N° 24) és Borka János (N° 25) birtoka között fekvő földeket azok háborítatlanul birtokolják, ezért rendeltük el — amint az a térkép megtekintéséből is kiténik — a szóban forgó földek rendezését. Jól láttuk, hogy Zsigmond Mihály $\frac{3}{8}$ telket jogtalanul birtokol, ezt tehát ki kell szakítani és ki kell osztani; de a birtokán levő használhatatlan földért megfelelően kárpótolni kell, s az emiatt panaszkodót megnyugtatóan kielégítjük. Hasonló okból a két telkes Borka János jobbágy a hibás felvétel miatt birtokolt földjéből kisebb darabot, $\frac{1}{8}$ telket köteles jóvátételként kiadni. Návay Antal Csanád vármegye rendszerinti szolgabírája Návay Mihály ugyanazon megye rendszerinti jegyzője Karátson László az előbbi vármegye hadbiztosa és esküdtje.”

Christovich Imre püspöknek arra a kérésére, hogy részére majorsági földet hasítsanak ki, Csanád vármegye törvényszéke 1779-ben úgy határozott, hogy „a község kezelésében levő földekből 60 sessió, mint allodium azaz majorsági föld az uraságnak átadatik.”²¹ Végül a helytartótanács kimondta, hogy Makó városának lakosai 1699-ik évben az egész határt megkapták s az továbbra is a község birtokában hagyandó.²² Ennek szellemében kötötték meg 1780-ban Christovich Imre püspökkel az új szerződést. Ebben a község a földesúr részére 3 sessió földet kiad. Ezt az urasági területet (*Plage Dominialis*) az ugar földeknél biztosították.

A kimérés szellemében az urbáriális földet 621 $\frac{2}{8}$ sessióban állapították meg, amit az 1782-ben kiadott urbárium végleg szentesített.

Vertics József tevékenysége az urbáriális földek kiosztásával nem zárult le, ő készítette elő az 1782-ben életbe léptetett urbáriumot is. Így a Tabella Geometrica tartalmazza a házas zsellérek (*Inquilini Domiciliati*) neveit, belső telkeik nagyságát (*Capacitas Fundi Intervillani. Metretatrum Posoniensium*), sőt a házatlan zsellérek (*Sub Inquilini*) neveit is. (A mellékelt kimutatásban a házas és házatlan zsellérek neveit folyamatosan számoztuk, erre a névmutató miatt volt szükség.) Ebben az időben még a telkes jobbágyok aránya volt a legmagasabb.

9. táblázat

A jobbágyok rétegződése

	Száma	%
Telkes jobbágy	656	51
Házás zsellér	448	35
Háztatlan zsellér	178	14
	<u>1282</u>	<u>100</u>

²¹ Reizner János 1892. 53.

²² Reizner János 1892. 54.

A telkes jobbágyok földterülete ekkor még biztosította a megélhetést, átlagosan egy gazdaságra 52,7 jugerum esett, vagyis megközelítően egy jobbágytelek nagyságú területen gazdálkodtak, ami magasan felette áll az országos átlagnak.

10. táblázat

A telkes jobbágyok rétegződése

A jobbágytelek nagysága	A gazdaságok száma	%
2/8	140	22,0
3/8—7/8	238	37,4
1	102	16,0
1 1/8—1 7/8	69	10,8
2	41	6,4
2 felett	47	7,4
	637	100,0

A korabeli életmódra, a háztartás és a gazdaság ellátottságára legjobban a hagyatéki leltárak alapján következtethetünk. A vizsgált időszakban az újjátelepülés óta már a harmadik nemzedék képezi a törzslakosságot, ekkorra az életvitelben bizonyos differenciáltság mutatkozik. Török József jómódú telkes jobbágnak — akit Vertics József a 28. sorszámmon tartott nyilván — tanyája is volt, ezért különösen értékes az 1789-ben keletkezett hagyatéki leltára. Halálakor 436 forint készpénzt találtak. A városban volt egy háza, ehhez kettős kamra, pince, istálló, olajsutu, fából készült kettős sertésól, az udvaron sütő kis ház, abban pálinkafőző kazán egész készséggel, szekérszín, tyúkól, juh szín, vesszőből fonott fejő isztronga, tehénfejő akol, 75 köblös hambár, kút vályúval, vas vederral. Egyéb ingatlanok 2 sessió szántó, 215 út szőlő, 1 szilvás és 1 szárazmalom. 2 akó vaját, 62 darab sajtot vetek számba. A házban (szoba) volt 2 nyoszolya, 4 párna, 4 derékalj, 1 paplan, 2 láda, 2 asztal, 2 karszék, 2 rengőszék, 2 falra szegezett fogas, azon poharak, tálak, tányérok, kancsók, a gerendán felakasztva csészék, a falon 14 kép és 1 feszület. Ruhákból és textíliákból pedig 5 törülköző kendő, 4 szakasztóruha, 2 lábravaló, 1 ing, 1 új rókásmente, 1 kopott rókásmente, 1 sötétkék dolmán, 1 nadrág, 1 új köpönyeg, 2 vég vászon stb. A konyhában 2 szúnyogháló, 2 rézüst, 2 tepszi, 3 vasbogrács, különféle edények, serpenyők, tepsik, tálak, fazekak és mérőedények. A kamrában szerszámok, a pincében boros edények, a színben szekerek és gazdasági eszközök.

Egy ilyen differenciáltan felszerelt lakóházhoz egy viszonylag igénytelen tanya tartozik. „A tanyai lakás — állapítja meg Erdei Ferenc — mindenkor aránytalanul kicsi és szűk.”²³ Török József tanyája kis viskó lehetett, hozzáépítve istálló, szekérszín, külön 100 köblös hambár és rovásoskút. A szállás teljes felszerelése 2 tejhez való aprós szita, 3 tál, 5 tejes fazék, 1 lánc, 1 vontatókötél, 1 ócska kocskötő kötél, 4 boglyában 65 vontató széna, 2 kazal tavalyi szalma, 1 nyereg egész szerszámmal és fokossal, 1 három lóra való szijhám, 1 gyeplő, 1 ostor, 19 kész bocskorpár²⁴. A hagyatéki leltárak mindössze 20—25 forintra becsülik a házból, pitvarból, kamrából

²³ Erdei Ferenc 1937. 204.

²⁴ Makói városi Levéltár. Tanácsülési jegyzőkönyv. 1789. 27.

álló tanyákat, amihez még istálló is tartozik. Ugyanakkor a városi házak 400—600 forintért cserélnek gazdát. Erdei Ferenc szerint: „A makói tanyák első formája az egy fedél alá épült hosszú istálló-tanya. Az egész épület szemmel láthatóan gazdasági rendeltetésű. A szoba legfeljebb 4 méter hosszú és ugyanolyan széles helyiség, a pitvar-konyha pedig még kisebb. Közvetlenül a konyha mellett már az istálló kezdődik, s ajtaja nyílik a pitvarból, de csak emberi használatra. Az állatok ki- és bejárására a szabadba nyíló széles ajtó szolgál. Az istálló hossza meghaladja a szoba és pitvar-konyha együttes hosszát: rendszerint 7—8 méter. Az istálló után nyitott elejű »szín« következik, részben takarmányraktározás, részben kocsiállás céljaira. Semmiféle külön tartozéka nincs ennek a tanyatípusnak. Minden egyéb lakó- és gazdasági rész a városbeli házban van.”²⁵

A 18. századi városi életmódtól is idegen a cicoma, a kényelem és a luxus, a tanyai élet pedig kimondottan rideg.

Vertics József 1781. évi térképműve felbecsülhetetlen értékű. Hiteles képet kapunk a 18. század végi Makóról, annak topográfiai sajátosságairól, gazdasági övezeteiről, a föld birtoklásáról, az urbárium végrehajtásáról. A 18. századi Makó történetének egyik legjelentősebb forrása.²⁶

IRODALOM

Barna János—Sümeghy Dezső

1913 Nemes családok Csanádvármegyében. Makó

Eperjessy Kálmán

1928 Írások a régi Makóról. Makó. Hasonmás kiadás A Makói Múzeum Füzetei: 36.

Erdi Ferenc

1937 A makói városi és tanyai parasztház. Tér és Forma, 174—177., 204—206.

Géczy Lajos

1984 Makó utca nevei 1851-ben. Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980/81—1. Szeged, 247—261. Különlenyomat: A Makói Múzeum Füzetei: 37.

Hrenkó Pál

1986 Vertics József, a Viharsarok elfelejtett földmérője. Geodézia és Kartográfia. 119—125.

Inczefi Géza

1970 Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Budapest

Kelemen Ferenc

1971 A Makói városi tanácsház. A Makói Múzeum Füzetei: 6.

Kovács Gyula

1929 Makó város építészete a XVII-ik század közepétől a XIX-ik század közepéig. Makó. Csanádvármegyei Könyvtár: 17.

Reizner János

1892 Makó város története. Makó

Die Urbariumskarten der Stadt Makó

Ferenc Tóth

Das Urbarium von Maria Theresia 1767 war der erste Versuch der Saatsmacht, das Verhältnis zwischen den Leibeigenen und den Gutsherren einheitlich und ausführlich zu regeln. Die Durchführung des Urbarialpatentes erforderte auch die Feldmessung und kartographische Arbeit. Mit der Feldmessung in Makó wurde der Feldmesser von drei Komitaten (Békés, Csongrád, Makó) József Vertrics (1745—1828) von dem Bistum Csanád, dem Gutsherrn der Gemeinde beauftragt. Seine Arbeit bestand aus zwei Teilen, aus der Grundmessung und der Verteilung.

²⁵ Erdi Ferenc 1937. 205.

²⁶ Itt mondok köszönetet Buzás László helytörténeti kutatónak a latin szövegek fordításáért és lektoromnak, Rózsa Gábor mérnök-muzeológusnak értékes térképészeti tanácsaiért.

Die Grundmessung aus 1778 zeigt die Zustände vor der Durchführung des Urbarialpatents sehr deutlich: das äussere und innere Gebiet der Stadt wird eingehend behandelt. Die Karte wurde im guten Zustand erhalten, gefärbt, Grösse 82,5×148 cm, Ortung von Süden, Masstab 1:2880. Die Teiche wurden von Neptunfiguren bezeichnet. Die Hydrographie zeigt die Zustände vor dem Wasserschutz, der Fluss Maros ist sinnfällig dargestellt, die Hügel und Bodenerhebungen werden immer sorgfältig angegeben. Die schematische Zeichnung des inneren Gebiets der Stadt ist auch eine Quelle von grosser Bedeutung. Die unter der Türkenherrschaft verwüsteten Dörfer werden angegeben, sowie die Weinschenken und die 338 Bauernhöfe. Die Karte zeigt ferner die Differenzierung der landwirtschaftlichen Produktion, die Wein- und Gemüsegärten, die Maisfelder, Tabakfelder, Wälder, Wiesen, und die äusseren und inneren Weiden. Die Katastermatrikel, die der Karte zugehört, enthält die numerischen Daten der einzelnen Felder und des gesamten Stadtgebietes.

1871, drei Jahre später wurde auch die Feldmessung von József Vertics durchgeführt. Nach seiner Karte und Erweisung kann auch die Durchführung des Urbarialpatents näher erklärt werden. Der Fronhof hatte im Komitat Csanád 57 Katastraljoche (1100 Qüadratklafter per Joch), einem Ackerfeld von 36 Katastraljoche gehörten 20 Katastraljoche von Wiesen und ein Joch inneres Gebiet zu. Praktisch wurde das Ackerfeld und die Wiese an demselben Ort vermessen. Die Stadt hatte zwei Ackerfeldzonen: *Ugar* und *Szállásföld*. Die Feldanteile wurden demgemäss an drei verschiedenen Orten vermessen: zwei Teile in Ugar und ein Teil in Szállásföld. Für einen Fronhof wurden 44 Katastraljoche in Szállásföld, 6 auf der einen, 6 auf der anderen Seite von Ugar vermessen. Laut des Urbariums wurde das innere Gebiet als zwei Pressburger Entfernungsmesser angegeben, in Makó bedeutete es ein Katastraljoch. Weil aber so breite innere Gebiete nicht zur Verfügung standen, wurden diese aus den Hanffeldern ergänzt.

Auf der Karte werden die hydrographischen Angaben, die Höhenverhältnisse, die Weinschenken und andere Gebäude angegeben. Die Originalkarte ist nicht mehr vorhanden, die Kopie aus 1847 ist im guten Zustand erhalten, gefärbt, Grösse 198×99 cm, Ortung von Süden, Masstab 1:1440.

Der Karte gehört noch die Tabella Geometrica zu, die die Daten der Vermessung in schriftlicher Form enthält. 656 Familien wurden 621 Sessionen Felder ausgeteilt. (Eine Session: 56 Katastraljoche, ein Katastraljoch: 1100 Quadratklafter). Die Adeligen hatten aus diesen Feldern rund 20 Sessionen im Besitz, 8 Sessionen besaßen die Geistlichen und die verschiedenen Würdenträger. Das gesamte Stadtgebiet wurde Urbarialgut, nicht einmal dem Gutsherrn gelang es, einen grösseren Meierhof gestalten zu können. Er erhielt nämlich 3 Sessionen.

Die Urbarialkarten von József Vertics aus den Jahren 1778 und 1781 können als die ersten Katastralkarten der Stadt Makó bezeichnet werden. Sie vermitteln uns genaue und authentische Angaben über die Stadt Makó am Ende des 18. Jahrhunderts, über ihre topographischen Daten, wirtschaftlichen Zonen, über den Feldbesitz und über die Durchführung des Urbarialpatents.

Tabella Geometrica

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
1	Diós János	82 4/8	11 2/8	11 2/8	5/8	3/8	106	1 7/8		
2	Diós István	115 4/8	15 6/8	15 6/8	9/16	7/16	148	2 5/8		
3	Szántó János	132	18	18	7/16	9/16	169	3		
4	Nagy István	126 4/8	17 2/8	17 2/8	9/16	7/16	162	2 7/8		
5	Kanász Szabó István	44	6	6	3/8	10/16	57	1		
6	Pap János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
7	Halász János	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
8	Nacsa Pál	66	9	9	7/16	9/16	55	1 4/8		
9	Biró János	44	6	6	13/16	3/16	57	1		
10	Kelemen Péter	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
11	Halász János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
12	Nagy András	49	6 6/8	6 6/8	3/8	5/8	64	1 1/8		
13	Borbély Gábor	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
14	Biró István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
15	Molnár János	66	9	9	11/16	5/16	85	1 4/8		
16	Török Péter	88	12	12	3/8	5/8	113	2		
17	Pósa János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
18	Nacsa Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
19	Horváth János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
20	Török Ferencz	110	15	15	3/8	5/8	141	2 4/8		
21	Bökönyi János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	5/16	1/16	21 3/8	3/8		
22	Görbe István	88	12	12	2/8	6/8	113	2		
23	Görbe Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
24	Zsigmond János	59	9	9	4/8	4/8	78	1 3/8		
25	Borka János	81	12	12	3/16	13/16	106	1 7/8		
26	Görbe Ferencz	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		
27	Török János	88	12	12	9/16	7/16	113	2		
28	Török József	176	24	24	1		225	4		
29	P. D. Michael Bogyó	88	12	12			112		2	
30	A. R. D. Parochus Catholicorum	99	13 4/8	13 4/8			126			2 2/8
31	R. D. Plebanus Ruthenorum	55	7 4/8	7 4/8			70			1 2/8
32	Cantor Catholicorum	38 4/8	5 2/8	5 2/8			49			7/8
33	Parochus Reformatorum	55	7 4/8	7 4/8			70			1 2/8
34	Cantor Reformatorum	22	3	3			28			4/8
35	Borka István	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
36	Borka Pál	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
37	Borka Mihály	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
38	Szalai István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
39	Diószegi Kiss István	19 2/8	5 6/8	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
40	Fodor János	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		

Sub numero in mappa	Normina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^o Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicaium	Nobilium	Extraserialium
41	Cantor Ruthenorum	22	3	3			28			4/8
42										
43	Jenei Péter	88	12	12	9/16	7/16	113	2		
44	Öreg Igaz Mihály	44	6	6	15/16	1/16	57	1		
45	Bakos Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
46	Baranyi János	88	12	12	4/8	4/8	113	2		
47	Kiss Pál	88	12	12	3/16	13/16	113	2		
48	Apjok György	44	6	6	13/16	3/16	57	1		
49	Oláh Lukács	55	7 4/8	7 4/8	11/16	5/16	71	1 2/8		
50	Bíró János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	1/8	2/8	21 3/8	3/8		
51	Oláh Gyulai István	132	18	18	5/8	3/8	169	3		
52	Puskás Gábor	44	6	6	5/8	3/8	57	1		
53	Oláh János	33	4 4/8	4 4/8	6/16	6/16	42 6/8	6/8		
54	Zsigmond István	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
55	Nyíri János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
56	Pap Sámuel	71 4/8	9 6/8	9 6/8	1/8	7/8	92	1 5/8		
57	Turi Varga János	44	6	6	9/16	7/16	57	1		
58	Kiss István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
59	Fodor István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
60	Gyulai György	88	12	12	9/16	7/16	113	2		
61	Juhász Ferencz	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
62	Szentesi Nagy András	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
63	Fazekas János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
64	Rácz János	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
65	Ifjú Kovács Péter	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
66	Kovács Nagy Bálint	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
67	Balogi Mihály	16 4/8	2 2/8	2 2/8	5/16	1/16	21 3/8	3/8		
68	Ifjú Kovács János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
69	Koczás András	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
70	Sarkadi László	55	7 4/8	7 4/8	4/8	4/8	71	1 2/8		
71	Popovics Sándor	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
72	Csávás János	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
73	Gréczi János	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
74	Gréczi András	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
75	Herczeg János	33	4 4/8	4 4/8	9/16	3/16	42 6/8	6/8		
76	Simon Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
77	Nagy Jó István	33	4 4/8	4 4/8	6/8		42 6/8	6/8		
78	Szücs Ferencz	132	18	18	4/8	4/8	169	3		
79	Najpaur János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
80	Sánta Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
81	Fekete Péter	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
82	Baranyi István	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
83	Szemes Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
84	Marjai György	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
85	Bíró Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustació Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraseriatium
86	Kis György	11	1 4/8	1 4/8	1/16	3/16	14 2/8	2/8		
87	Kis András	33	4 4/8	4 4/8	2/16	10/16	42 6/8	6/8		
88	Almási Imre	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
89	Fejes András	44	6	6	11/16	5/16	57	1		
90	Almási István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
91	Mészáros Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
92	Takács Tóth Mihály	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
93	Nemes János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
94	Bagaméri János	88	12	12	5/16	1/16	113	2		
95	Pap Ferencz	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
96	Pap István	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
97	Pongrácz Dániel	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
98	Pap János	11	1 4/8	1 4/8	2/16	2/16	14	2/8		
99	Pap János	11	1 4/8	1 4/8	2/16	2/16	14	2/8		
100	Pap Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
101	Pap Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
102	Pap István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
103	Erdélyi Mihály	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
104	Koczás István	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
105	Balogi Sándor	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
106	Puskás László	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
107	Semlényi János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
108	Bela Péter	22	3	3	7/16	1/16	28 4/8	4/8		
109	Tóth György	27 4/8	3 6/8	3 6/8	7/16	3/16	35 5/8	5/8		
110	Sarró János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	5/16	1/16	21 3/8	3/8		
111	Igaz József	159 4/8	21 6/8	21 6/8	13/16	3/16	204	3 5/8		
112	Tari József	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
113	Erdelyi János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
114	Erdelyi István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
115	Erdelyi Ferencz	88	12	12	2/8	6/8	113	2		
116	Szalóki István	88	12	12	3/8	5/8	113	2		
117	Lábodi Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
118	Király András	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
119	Diós Mihály	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
120	Szilágyi Mihály	88	12	12	11/16	5/16	113	2		
121	Szilágyi István	88	12	12	2/8	6/8	113	2		
122	Szabó György	66	9	9	9/16	7/16	85	1 4/8		
123	Szakál Gergely	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
124	Veres Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
125	Bökönyi András	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
126	Kis Ferencz	44	6	6	2/8	2/8	57	1		
127	Körösi István	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
128	Körösi Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
129	Varga János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
130	Bencze István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
131	Zubreczki János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
132	Nyúzó András	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
133	Dura Ferencz	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicium	Nobilium	Extraserialium
134	Szabó István	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
135	Fekete Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
136	Szabó István	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
137	Kis Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
138	Szemes Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
139	Erdelyi Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
140	Erdelyi Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
141	Erdelyi István	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
142	Erdelyi András	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
143	Erdelyi Pál	11	1 4/8	1 4/8	1/16	3/16	14 2/8	2/8		
144	Oláh Jeremiás	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
145	Baranyi Gergely	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
146	Baranyi András	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
147	Szilágyi Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
148	Mező János	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
149	Ifj. Igaz József	44	6	6	5/8	3/8	57	1		
150	Pintér János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
151	Pintér Mihály	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
152	Szemes János	66	9	9	2/8	6/8	85	1 4/8		
153	Dobsa Ferencz	181 4/8	24 6/8	24 6/8	3/8	5/8	232	4 1/8		
154	Özvegy Kovács Jánosné	27 4/8	3 6/8	3 6/8	3/8	2/8	35 5/8	5/8		
155	Mészáros János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
156	Kozma Lukács	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
157	Barna András	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
158	Tóth János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
159	Czírok József	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
160	Marsi János	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
161	Öreg Marsi János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
162	Tóth István	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
163	Nagy György	132	18	18	9/16	7/16	169	3		
164	Szilágyi Ferenc	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
165	Kis István	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
166	Raffai Mihály	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
167	Halász Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
168	Puskás Jánosné	33	4 4/8	4 4/8	5/8	1/8	42 6/8	6/8		
169	Debreczeni Nagy Mihály	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
170	Szalontai János	11	1 4/8	1 4/8	2/8	2/8	14 2/8	2/8		
171	Szalontai Péter	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
172	Gombos György	66	9	9	5/16	11/16	85	1 4/8		
173	Kádár Mihály	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
174	Kozma István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
175	N. Urik András	44	6	6	4/8	4/8	57		1	
176	ifj. Gerlicze István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
177	Nagy Gergely	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
178	Pásztor György	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
179	Szilvási Ferencz	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
180	Szabó András	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
181	D. P. Ladislaus Karácsony	22	3	3	4/8		28 4/8		4/8	
182	D. Michael Miskei	56	6	6			68			11/8
183	D. Petrus Bánfi Notairális	56	6	6			68			11/8
184	Szani Szabó János	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
185	Borbás István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
186	Gyüge Sámuel	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
187	Kovács István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
188	Kovács Mihály	74	13 4/8	10 4/8	6/8	2/8	99	1 6/8		
189	Kalász János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
190	Sinka György	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
191	Kelemen István	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
192	Vadlövő Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
193	Hamvai István	11	1 4/8	1 4-8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
194	Dani András	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
195	Hajdú Mihály	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
196	Tóth György	44	6	6	11/16	5/16	57	1		
197	Szücs András	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
198	Juhász András	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
199	Rikács István	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
200	Kozma János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
201	Köblös István	66	9	9	5/16	11/16	85	1 4/8		
202	Kis Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
203	Patkós István	16 4/8	2 2/8	2 2/8	2/8	1/8	21 3/8	3/8		
204	Sipos István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
205	Borbás János	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
206	Fejér László	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
207	Ifj. Dobsa Ferencz	16 4/8	2 2/8	2 2/8	2/8	1/8	21 3/8	3/8		
208	Hajdu Mihály	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
209	Csatári János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
210	Mágori György	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
211	Mágori János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
212	Fekete István	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
213	Borbás János	55	7 4/8	7 4/8	3/16	13/16	71	1 2/8		
214	Lükő István	42 4/8	6 6/8	6 6/8	5/16	11/16	57	1		
215	Doktor János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
216	Nagy György	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
217	Szekeres György	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
218	Dudás Mátyás	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
219	Öreg Gazdag István	132	18	18	7/16	9/16	169	3		
220	Ifj. Gazdag István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
221	Kakulya András	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
222	Pap Antal	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
223	Hinkó Pál	16 4/8	2 2/8	2 2/8	1/8	2/8	21 3/8	3/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Juguralis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
224	Krisán András	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8	1	
225	N. Csurik István	44	6	6			56			
226	N. Karácsonyi Pál	99	13 4/8	13 4/8	6/8	2/8	127		2 2/8	
227	Igaz Antal	132	18	18	4/8	4/8	169	3		
228	Nagy János	132	18	18	5/16	11/16	169	3		
229	Kapitány Ferencz	88	12	12	5/8	3/8	113	2		
230	Kaszap Mihály	22	3	3	7/16	1/16	28 4/8	4/8		
231	Kaszap Miklós	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
232	B. Nagy István	66	9	9	1		85	1 4/8		
233	Mágori Mihály	55	7 4/8	7 4/8	4/8	4/8	71	1 2/8		
234	Nagy János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	5/16	1/16	21 3/8	3/8		
235	Burján János	55	7 4/8	7 4/8	5/8	3/8	71	1 2/8		
236	N. Szilvási László	82 4/8	11 2/8	11 2/8	4/8	4/8	106		1 7/8	
237	P. D. Franciscus Szilvásy	88	12	12	4/8	4/8	113		2	
238	Provisor Dominális	49 4/8	6 6/8	6 6/8			63		1 1/8	
239	S. D. Georgius Marsoski	175					175		3 1/8	
240	Jenei Sámuel	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
241	Jenei István	22	3	3			28	4/8		
242	Jenei János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
243	Tiszaháti Nagy István	49 4/8	6 6/8	6 6/8	4/8	4/8	64	1 1/8		
244	Vigh András	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/16	3/16	21 3/8	3/8		
245	Ifj. Igaz Mihály	132	18	18	15/16	1/16	169	3		
246	Kovács István	88	12	12	11/16	5/16	113	2		
247	Jenei Mihály	55	7 4/8	7 4/8	7/16	9/16	71	1 2/8		
248	Ács István	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
249	Kis András	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		
250	Szabó Mihály	66	9	9	5/16	11/16	85	1 4/8		
251	Kocsis István	88	12	12	3/8	5/8	113	2		
252	Kis Mihály	66	9	9	7/16	9/16	85	1 4/8		
253	Veres Pál	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
254	Göbös György	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
255	Bernát Ferencz	44	6	6	9/16	7/16	57	1		
256	Lengyel Mihály	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
257	Kis János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
258	Kis György	16 4/8	2 2/8	2 2/8			21	3/8		
259	Nagy Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
260	Marsi István	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
261	Ifj. Kocsis János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
262	Szentpéteri Sándor	110	15	15	4/8	4/8	141	2 4/8		
263	Barta István	88	12	12	7/16	9/16	113	2		
264	Király Sándor	77	10 4/8	10 4/8	7/16	9/16	99	1 6/8		
265	Vári István	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
266	Bozsogi József	16 4/8	2 2/8	2 2/8	2/8	1/8	21 3/8	3/8		
267	Barna Szűcs János	131	18 4/8	18 4/8	3/16	13/16	169	3		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurtialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicatum	Nobilium	Extraserialium
268	Savanya János	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
269	Kusz János	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
270	Fejér János	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
271	Szűcs Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
272	Kis János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
273	Inokai István	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
274	Berényi Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
275	Szabó János	132	18	18	13/16	3/16	169	3		
276	Kusz István	176	24	24	4/8	4/8	225	4		
277	Kis István	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
278	Takács János	88	12	12	4/8	4/8	113	2		
279	Takács István	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		
280	Kovács Ferencz	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
281	Vadlövő János	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
282	Putnoki István	88	12	12	4/8	4/8	113	2		
283	Árva Kovács István	11	1 4/8	1 4/8	4/16		14 2/8	2/8		
284	Elek Ferencz	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
285	Samu Péter	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
286	Mándoki István	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
287	Lapos Nagy Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
288	Nagy János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
289	Nagy István	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
290	Nagy Miklós	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
291	Szemes István	55	7 4/8	7 4/8	3/16	13/16	71	1 2/8		
292	Boros Pál	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
293	Igaz András	176	24	24	5/8	3/8	225	4		
294	Nagy András	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
295	Gera Ferencz	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
296	Putnoki János	38 4/8	5 2/8	5 2/8	3/8	4/8	49 7/8	7/8		
297	Kelemen András	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
298	Kelemen Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
299	Venczel János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
300	Papós Pál	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
301	Galó István	88	12	12	4/8	4/8	113	2		
302	Takács Mihály	132	18	18	7/16	9/16	169	3		
303	Fodor Mihály	66	9	9	7/16	9/16	85	1 4/8		
304	Bót György	49 4/8	6 6/8	6 6/8	3/8	5/8	64	1 1/8		
305	Fodor Gergely	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
306	Miskolczi Mihály	22	3	3	7/16	1/16	28 4/8	4/8		
307	Fodor Tóth György	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		
308	Sarkadi Mihály	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
309	Gerlicze János	88	12	12	1		113	2		
310	Bukor Pál	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
311	Oláh Pásku	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
312	Vég György	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
313	Gerlicze Mátyás	44	6	6	3/8	5/8	57	1		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicarium	Nobilium	Extraserialium
314	Herczeg János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
315	Király György	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
316	Szabó István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
317	Szalánczi Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
318	Szücs Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
319	Fekete István	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
320	Burunkai István	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
321	Csávási Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
322	Kántor István	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
323	Tóth János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
324	Balázs Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
325	Kajári Albert	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
326	Martonosi Simon	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
327	Paku Mihály	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8	1	
328	Fodor Ferencz	66	9	9	7/16	9/16	85	1 4/8		
329	Nagy Pál	88	12	12	4/8	4/8	113	2		
330	Katona István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
331	Papós János	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
332	Takács Ferencz	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
333	Nacsa János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
334	Lőrincz Pál	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
335	Tézsla István	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
336	Tézsla János	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
337	Czeplédi Nagy András	88	12	12	7/16	9/16	113	2		
338	Öreg Nagy István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
339	Ifj. Jenei Péter	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
340	Csávás György	66	9	9	4/8	4/8	85	1 4/8		
341	Nagy Gergely	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
342	Fazekas Jakab	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
343	Jáksó Ferencz	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
344	Tóth János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
345	Karácsonyi Varga Mihály	66	9	9	1		85	1 4/8		
346	Horváth Menyhért	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
347	Papós András	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
348	Mándoki István	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
349	Engedi István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
350	Kovács Ferencz	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
351	Kis Balázs Mihály	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
352	Balázs János	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
353	Cseh János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
354	Lovász Pál	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
355	Balog István	11	1 4/8	1 4/8	4/16		14 2/8	2/8		
356	Ifj. Gerlicze János	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
357	Kereső Pál	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
358	Tóth János	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
359	Brutyó Márton	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
360	Fazekas Deme	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		

Sub numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicium	Nobilium	Extraserialium
361	Fürge Josef	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
362	Horváth István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
363	Szöke Orosz János	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
364	Tamás György	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
365	Peszeki István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
366	Szücs Antal	176	24	24	5/16	11/16	225	4		
367	Lendvai Antal	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
368	Fejér István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
369	Pásztor József	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
370	Kakuzsi György	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
371	Kovácsis Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
372	Vincze István	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
373	Oláh Simon	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
374	Páger Pál	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
375	Molnár János	38 4/8	5 2/8	5 2/8			49	7/8		
376	Tiszaháti Nagy István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
377	Pásztor István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
378	Brutyó János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
379	Virág József	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
380	Takács Imre	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
381	Pósa Mátyás	93 4/8	12 6/8	12 6/8	7/8	1/8	120	2 1/8		
382	Farkas Imre	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
383	Farkas József	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
384	Lakatos János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
385	Martonosi József	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
386	Martonosi Ferencz	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
387	Martonosi József	93 4/8	12 6/8	12 6/8	7/16	9/16	120	2 1/8		
388	Kis István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
389	Dobsa Sándor	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
390	Bíró Pál	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
391	Borsós István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
392	Zámbori András	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/16	3/16	21 3/8	3/8		
393	Goda Ferencz	16 4/8	2 2/8	2 2/8	5/16	1/16	21 3/8	3/8		
394	Brutyó István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
395	Kis János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
396	Czene András	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
397	Börcsök Mihály	93 4/8	12 6/8	12 6/8	4/8	4/8	120	2 1/8		
398	Börcsök György	49 4/8	6 6/8	6 6/8	5/16	11/16	64	1 1/8		
399	Engedi József	132	18	18	6/8	2/8	169	3		
400	Molnár István	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
401	Czirok István	88	12	12	7/16	9/16	113	2		
402	Karácsonyi Varga János	49 4/8	6 6/8	6 6/8	7/16	9/16	64	1 1/8		
403	Cseh Mihály	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
404	Farkas János	55	7 4/8	7 4/8	5/16	11/16	71	1 2/8		
405	Szabó Pál	33	4 4/8	4 4/8	4/8	2/8	42 6/8	6/8		
406	Kádár György	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
407	Martonosi János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		

Sub numero in mappa	Nomina et Cognomin	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurtialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicarium	Nobilitium	Extraserialium
408	Kocsis György	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
409	Imre Ferencz	93 4/8	12 6/8	12 6/8	2/8	6/8	120	2 1/8		
410	Kocsis Gergely	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
411	Somodi Pál	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
412	Somodi István	82 4/8	11 2/8	11 2/8	2/8	6/8	106	1 7/8		
413	Kocsis Sámuel	33	4 4/8	4 4/8	3/16	9/16	42 6/8	6/8		
414	Báló István	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
415	Báló Mihály	88	12	12	1		113	2		
416	Báló András	41	7 4/8	7 4/8	2/8	6/8	57	1		
417	Szücs Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
418	Szücs József	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
419	Nacsa Ferencz	66	9	9	11/16	5/16	85	1 4/8		
420	Nacsa András	132	18	18	2/8	6/8	169	3		
421	Szőke Ferencz	44	6	6	7/16	9/16	57	1		
422	Rác Mihály	22	3	3	5/16	11/16	28 4/8	4/8		
423	Igaz István	137 4/8	18 6/8	18 6/8	15/16	1/16	176	3 1/8		
424	Jó Ferencz	176	24	24	4/8	4/8	225	4		
425	Jó István	176	24	24	1		225	4		
426	Varga József	132	18	18	13/16	3/16	169	3		
427	Liszikai Ferencz	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
428	Vajda János	88	12	12	11/16	5/16	113	2		
429	Vajda Ferencz	44	6	6	1		57	1		
430	Vincze János	88	12	12	3/8	5/8	113	2		
431	Tézsla Mihály	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
432	Pósa György	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
433	Sárkány Ferencz	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
434	Kis János	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
435	Szabó Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
42	Nacsa Pál	16 4/8	2 2/8	2 2/8	2/8	1/8	21 3/8	3/8		
436	Gulyás János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	1/16	5/16	21 3/8	3/8		
437	Daróczi János	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
438	Kis Ferencz	49 4/8	6 6/8	6 6/8	3/8	5/8	64	1 1/8		
439	Kis Pál	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
440	Ménesi János	132	18	18	1		169	3		
441	Turi István	66	9	9	2/8	6/8	85	1 4/8		
442	Péli János	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
443	Rédai Ferencz	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
444	Pongrácz János	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
445	Szirbik János	27 4/8	3 6/8	3 6/8	5/16	5/16	35 5/8	5/8		
446	Sánta György	38 4/8	5 2/8	5 2/8	5/16	9/16	49 7/8	7/8		
447	Kakulya István	88	12	12	11/16	5/16	113	2		
448	Vajda Gáspár	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
449	Oláh János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
450	Kurai István	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
451	Galgóczi János	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
452	Kis Pál	33	4 4/8	4 4/8			42	6/8		
453	Péror István	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
454	Paksi János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
455	Nagy Ferencz	88	12	12	5/16	11/16	113	2		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
456	Ifj. Jó János	176	24	24	9/16	7/16	225	4		
457	Szabó András	104 4/8	14 2/8	14 2/8	9/16	7/16	134	2 3/8		
458	Öreg Jó János	176	24	24	9/16	7/16	225	4		
459	Igaz Benedek	143	19 4/8	19 4/8	1		183	3 2/8		
460	Igaz Pál	110	15	15	1		141	2 4/8		
461	B. Nagy Ferencz	76	11	11	2/8	6/8	99	1 6/8		
462	Bálint Nagy István	22	3	3			28	4/8		
463	Petro András	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
464	Tóth András	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
465	Sárközi István	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
466	Nagy Sámuel	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
467	Panyor György	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
468	Szalárdi János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
469	Tóth János	88	12	12	1		113	2		
470	Varga György	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
471	Dobsa István	110	15	15	13/16	3/16	141	2 4/8		
472	Jó Ferencz	88	12	12	9/16	7/16	113	2		
473	Ferenczi János	44	6	6	9/16	7/16	57	1		
474	Polgár Péter	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
475	Kádár János	33	4 4/8	4 4/8	4/8	2/8	42 6/8	6/8		
476	Resda János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
477	Szabó Márton	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
478	Ifj. Márton István	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
479	Szilágyi Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
480	Márton Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
481	Öreg Szél János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
482	Ifj. Szél János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
483	Hős Gergely	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
484	Szani András	11	1 4/8	1 4/8			14	2/8		
484	Veres István	27 4/8	3 6/8	3 6/8	5/16	5/16	35 5/8	5/8		
485	Szepesi Márton	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
486	Fazekas Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
487	Simon László	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
488	P. Nagy István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
489	Dávid Mihály	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
490	Oláh Mihály	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
491	Gerlicze András	132	18	18	3/8	5/8	169	3		
492	Kis György	132	18	18	13/16	3/16	169	3		
493	Varga Pál	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
494	Pocsi János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
495	Rác György	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
496	Rác Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
497	Rác István	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
498	Csala Mihály	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
499	Nagy György	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
500	Csatári András	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
501	Diós János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
502	Tóth Mihály	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
503	Kovács István	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
504	Molnár János	22	3	3	8/16		28 4/8	4/8		
505	Forró János	44	6	6			56	1		
506	Márton István	55	7 4/8	7 4/8	5/16	11/16	71	1 2/8		
507	Kerekes István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
508	Láda István	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
509	Pap Ferencz	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
510	Lakatos István	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
511	Németh Josef	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
512	Molnár Gergely	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
513	Sirokmány András	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
514	Fekete Mihály	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
515	Polgár István	27 4/8	3 6/8	3 6/8	3/16	7/16	35 5/8	5/8		
516	Szántó István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
517	Láda Gergely	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
518	Ács Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
519	Kovács János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
520	Kovács György	44	6	6	9/16	7/16	57	1		
521	Bódi Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
522	Fodor András	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
523	Varga István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
524	Horváth György	110	15	15	5/16	11/16	141	2 4/8		
525	Szabó András	132	18	18	6/8	2/8	169	3		
526	Horváth Mátyás	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
527	Báló János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
528	Kocsis Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
529	Koczka Josef	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
530	Fekete János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
531	Juhász Polgár István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
532	Márton István	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
533	Csepregi János	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
534	Kocsis Pál	33	4 4/8	4 4/8	3/16	9/16	42 6/8	6/8		
535	Erdődi János	33	4 4/8	4 4/8	3/16	9/16	42 6/8	6/8		
536	Szücs Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
537	Imre György	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
538	Nadobán Simon	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
539	Gyulai Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
540	Gyulai János	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
541	Darvasi János	22	3	3	7/16	1/16	28 4/8	4/8		
542	Madarász Ferencz	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
543	Gulyás Mihály	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
544	Felyér Illés	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
545	Kovács György	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
546	Kovács Márton	44	6	6	5/8	3/8	57	1		
547	B. Szücs Mihály	88	12	12	5/8	3/8	113	2		
548	Varga György	55	7 4/8	7 4/8	2/8	6/8	71	1 2/8		
549	Tóth Mihály	33	4 4/8	4 4/8	7/16	5/16	42 6/8	6/8		
550	Nagy Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcutura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcutura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Coloniacium	Nobilium	Extraserialium
551	Galamb Pál	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
552	Gréczy Péter	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
553	Török Sámuel	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
554	Varga Jakab	27 4/8	3 6/8	3 6/8	5/16	5/16	35 5/8	5/8		
555	Nacsa Mihály	99	13 4/8	13 4/8	7/8	1/8	127	2 2/8		
556	Nacsa Ferencz	55	7 4/8	7 4/8	5/16	11/16	71	1 2/8		
557	Lévai Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
558	Dégi György	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
559	Tamás János	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
560	Tamás István	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
561	Kristó János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
562	Kristó Ferencz	22	3	3	2/16	6/16	28 4/8	4/8		
563	Kristó Mihály	88	12	12	7/16	9/16	113	2		
564	Gera István	110	15	15	2/8	6/8	141	2 4/8		
565	Dékány István	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
566	Banyó György	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
567	Szőnyi István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
568	Kis János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
569	Ifj. Jó Mihály	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
570	Bakó Mihály	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
571	Döme Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
572	Székely János	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
573	Szalai István	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
574	Sajtos Mihály	33	4 4/8	4 4/8			42	6/8		
575	Kádasi János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
576	Barna Mihály	11	1 4/8	1 4/8			14	2/8		
577	Szabó Mihály	132	18	18	7/8	1/8	169	3		
578	Gera Mihály	33	4 4/8	4 4/8	2/8	4/8	42 6/8	6/8		
579	Sipos Ferencz	88	12	12	2/8	6/8	113	2		
580	Varga István	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
581	Varga János	88	12	12	7/16	9/16	113	2		
582	Gera János	88	12	12	2/8	6/8	113	2		
583	Gera Ferencz	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
584	Varga Ferencz	115 4/8	15 6/8	15 6/8	4/8	4/8	148	2 5/8		
585	K. Szabó Mihály	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
586	Kádár Ferencz	66	9	9	2/8	6/8	85	1 4/8		
587	Orosz Péter	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
588	Kollár András	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
589	Kelemen János	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
590	Özvegy Felyér Jánosné	33	4 4/8	4 4/8	3/8	3/8	42 6/8	6/8		
591	Mágori András	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
592	Polyák János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
593	Vig János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
594	Hajdu Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
595	Mándoki József	44	6	6	2/8	6/8	57	1		
596	Szilágyi Mihály	33	4 4/8	4 4/8	7/16	5/16	42 6/8	6/8		
597	Szabó János	66	9	9	2/8	6/8	85	1 4/8		
598	Szabó Ferencz	66	9	9	2/8	6/8	85	1 4/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonicium	Nobilium	Extraserialium
599	Varga Mihály	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
600	Juhász István	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
601	Verba Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
602	Varró József	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
603	Gyaponi István	22	3	3	7/16	1/16	28 4/8	4/8		
604	Ifj. H. Kovács Mihály	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
605	Jó Mihály	66	9	9	5/8	3/8	85	1 4/8		
606	Jó János	66	9	9	5/16	11/16	85	1 4/8		
607	Jó Sámuel	110	15	15	4/8	4/8	141	2 4/8		
608	Kis Ferencz	44	6	6	4/8	4/8	57	1		
609	Hajdu János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
610	Hajdu György	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
611	Szalai István	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
612	Imre Mihály	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
613	Gesztesi Mihály	27 4/8	3 6/8	3 6/8	5/16	5/16	35 5/8	5/8		
614	Ifj. Halász János	44	6	6	5/16	11/16	57	1		
615	Kovács Ferencz	44	6	6	3/8	5/8	57	1		
616	Kádár Josef	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
617	Kádár Dániel	66	9	9	3/8	5/8	85	1 4/8		
618	N. Karácsonyi Gergely	99	13 4/8	13 4/8	1		127		2 2/8	
619	Dani Ignác	22	3	3	2/8	2/8	28 4/8	4/8		
620	Pap János	22	3	3			28	4/8		
621	Tóth Josef	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		
622	Börcsök Dávid	33	4 4/8	4 4/8	5/16	7/16	42 6/8	6/8		
623	Csindó György	44	6	6	3/16	13/16	57	1		
624	Demeter Mihály	11	1 4/8	1 4/8	1/8	1/8	14 2/8	2/8		
625	Molnár István	33	4 4/8	4 4/8	1/8	5/8	42 6/8	6/8		
626	N. Hegyesi Ferencz	128	20	20	4/8	4/8	169		3	
627	Csapó Ferencz	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
628	Hallai Gergely	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
629	Özv. Toth Mihályné	55	7 4/8	7 4/8	4/8	4/8	71	1 2/8		
630	Samu János	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
631	Csorba Mihály	49 4/8	6 6/8	6 6/8	4/8	4/8	64	1 1/8		
632	Fürge János	44	6	6	9/16	7/16	57	1		
633	Tóth Márton	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
634	Molnár Ferencz	22	3	3	3/16	5/16	28 4/8	4/8		
635	Fürge Ferencz	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
636	Kis János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
637	Jani János	22	3	3	1/8	3/8	28 4/8	4/8		
638	Megyesi Nagy János	22	3	3	4/8		28 4/8	4/8		
639	Gránási Ferencz	16 4/8	2 2/8	2 2/8	3/8		21 3/8	3/8		
640	Petró István	33	4 4/8	4 4/8	6/8		42 6/8	6/8		
641	Komáromi János	22	3	3	5/16	3/16	28 4/8	4/8		
642	Asztalos János	22	3	3	3/8	1/8	28 4/8	4/8		

Sub Numero in mappa	Nomina et Cognomina	Capax Jugerorum					Summa Jugerorum	Quantibus Sessionum		
		Terra Jugurialis	Terra Arvalis in 1 ^{mo} Calcatura	Terra Arvalis in 2 ^{do} Calcatura	Fundus Intravillanus	Adjustacio Fundi Intravillani		Colonialium	Nobilium	Extraserialium
643	Kanász Szabó István	44	6	6			56	1		
644	Resda Toth Mihály	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
645	Toth Péter	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
646	Toth Gergely	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
647	Toth István	11	1 4/8	1 4/8	3/16	1/16	14 2/8	2/8		
648	Toth János	11	1 4/8	1 4/8	2/8		14 2/8	2/8		
649	Körösi Péterné	33	4 4/8	4 4/8	11/16	1/16	42 6/8	6/8		
650	Szabó Jámбор Ferencz	38 4/8	5 2/8	5 2/8	7/16	7/16	49 7/8	7/8		
651	Német Mihály	66	9	9	7/16	9/16	85	1 4/8		
652	Német István	33	4 4/8	4 4/8	7/16	5/16	42 6/8	6/8		
653	Hamvai Kovács Mihály	88	12	12	5/16	11/16	113	2		
654	Hamvai Kovács István	22	3	3			28	4/8		
655	Jámбор Gergely	11	1 4/8	1 4/8	4/16		14 2/8	2/8		
656	Jámбор Péter	11	1 4/8	1 4/8	4/16		14 2/8	2/8		

Inquilini Domiciliati

Capatitas Fundi Intervillani Metretatum Posoniensium

(657) Spacszó János	4/8
(658) Csala Ferencz	4/8
(659) Faragó Mihály	4/8
(660) Özvegy Csankiné	3/8
(661) Kovács János	7/8
(662) Ács István	2/8
(663) Orbán István	2/8
(664) Dani Antal	7/8
(665) Dani Péter	4/8
(666) Tóth Mihály	6/8
(667) Rab András	4/8
(668) Kopiás Mihály	3/8
(669) Voda János	2/8
(670) Turgonyi Szabó István	2/8
(671) Somodi György	2/8
(672) Füleki István	6/8
(673) Almási János	5/8
(674) Olasz István	6/8
(675) Murka Josef	1/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(676) Virág Péter	3/8
(677) Ifj. Zombori András	3/8
(678) Olasz István	3/8
(679) Füleki János	2/8
(680) Özvegy Busa Jánosné	4/8
(681) Bendik Antal	2/8
(682) Kocsis István	2/8
(683) Topár András	2/8
(684) Zsoldos Josefné	3/8
(685) Vidács Márton	5/8
(686) Horváth István	5/8
(687) Trotya János	1/8
(688) Bozsogi János	7/8
(689) Trotya István	1/8
(690) Csomor Jánosné	3/8
(691) Kurucz András	7/8
(692) Dégi Ferencz	1/8
(693) Lőrincz Ferencz	5/8
(694) Kis Antal	3/8
(695) Topár Ferencz	3/8
(696) Oláh János	2/8
(697) Katona János	5/8
(698) Buvár János	2/8
(699) Lőrincz István	5/8
(700) Szakács András	1
(701) Gerlicze Ferencz	2/8
(702) Kis István	2/8
(703) Magyar Mihály	6/8
(704) Herczeg Ferencz	2/8
(705) Kertész Mihály	1 4/8
(706) Horváth András	5/8
(707) Király István	2 3/8
(708) Toth Mihály	1
(709) Hegedús Márton	5/8
(710) Virág János	5/8
(711) Kurai János	3/8
(712) Konti Mihály	4/8
(713) Kis András István	6/8
(714) Egri Mihály	4/8
(715) Gerlicze Pál	2/8
(716) Binecz Döme	4/8
(717) Boros Ferencz	1/8
(718) Váradi Mihály	3/8
(719) Toth Maris	2/8
(720) Urbán János	7/8
(721) Szász István	4/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(722) Toth András	3/8
(723) Turai Pál	2/8
(724) Pásztor Jakab	3/8
(725) Börcsök János	3/8
(726) Herlik Márton	4/8
(727) Árva György	3/8
(728) Katkó Ferencz	3/8
(729) Füstös Mihály	2/8
(730) Nagy Jakab	7/8
(731) Rikács Pál	2/8
(732) Özvegy Balog Mihályné	2/8
(733) Szánai János	2/8
(734) Ifj. Péli Gergely	2/8
(735) Ifj. Nagy János	2/8
(736) Rác Máttyás	2/8
(737) Toth Ferencz	3/8
(738) Rikács János	2/8
(739) Vajdovics János	2/8
(740) Árkus Mihály	2/8
(741) Varga Lőrincz	2/8
(742) Gyenge Mihály	2/8
(743) Faragó Josefne	3/8
(744) Kis György	2/8
(745) Horváth István	3/8
(746) Német György	4/8
(747) Szücs János	3/8
(748) Váci Kis István	3/8
(749) Lipták János	6/8
(750) Posa Ferencz	5/8
(751) Német Ferencz	2/8
(752) Szabo Mihály	6/8
(753) Toth István	7/8
(754) Köblös János	2/8
(755) Szücs István	4/8
(756) Kovács András	4/8
(757) Resda János	6/8
(758) Ródlí Josef	3/8
(759) Fodor Ferencz	7/8
(760) Simoni Ferencz	1/8
(761) Tarnai János	1/8
(762) Bötcsföldi Josef	4/8
(763) Rosnyai Pál	4/8
(764) Szatmári János	4/8
(765) Görbe István	6/8
(766) Asztalos Mihály	4/8
(767) Sipos Mihály	4/8
(768) Ladányi Josef	3/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Poseniensium

(769) Hável János	3/8
(770) Szatmári István	2/8
(771) Toth István	4/8
(772) Fodor Péter	4/8
(773) Borbás Josef	3/8
(774) Szentpéteri János	4/8
(775) Szani János	1/8
(776) Szegedi Kis István	3/8
(777) Szent Györgyi Bemiamin	3/8
(778) György Kovácsné	3/8
(779) Horváth Mihály	7/8
(780) Hamvai Andrásné	3/8
(781) Köműves Josef	6/8
(782) Molnár János	2/8
(783) Kainer Ferencz	3/8
(784) Füsser János	3/8
(785) Kis István	4/8
(786) Király Josef	4/8
(787) Darida Lukács	3/8
(788) Szabó György	4/8
(789) Kis Péter	4/8
(790) Dohányos Mihály	3/8
(791) Garai János	3/8
(792) Balogi Péter	3/8
(793) Sebők István	2/8
(794) Fekete János	5/8
(795) Nagy Sándor	1
(796) Kovács János	1 2/8
(797) Fitos István	1 6/8
(798) Ifj. Nagy Istvánné	3/8
(799) Siket István	2/8
(800) Gyüge Mihály	1/8
(801) Balás János	3/8
(802) Vámos Györgyné	3/8
(803) Rainprek György	3/8
(804) Fekete István	1/8
(805) Vad József	2/8
(806) Imre Ferencz	2/8
(807) Légrádi Sámuel	2/8
(808) Pap János	3/8
(809) Postós György	3/8
(810) Szabó Mihályné	3/8
(811) Szilágyi István	1/8
(812) Patkos Jánosné	3/8
(813) Mogyorósi András	2/8
(814) Szöllösi Ferencz	2/8
(815) Dobsa András	2/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(816) Öreg Fekete János	1/8
(817) Szabó István	3/8
(818) Siket Ferencz	1/8
(819) Marjai János	5/8
(820) Lőrincz Andrásné	5/8
(821) Oláh János	2/8
(822) Kardos Péter	2/8
(823) Öreg Nagy István	4/5
(824) Megyesi János	5/8
(825) Nagy János	3/8
(826) Erdélyi András	3/8
(827) Veres Fereczné	7/8
(828) Simon István	2/8
(829) Pesti István	6/8
(830) Ináncsi Josef	5/8
(831) Özvegy Jaikné	2/8
(832) Szilágyi János	2/8
(833) Stebákner Mátyás	3/8
(834) Kárász Josef	3/8
(835) Csorba Ferencz	3/8
(836) Misuraj János	2/8
(837) Szentmiklósi Mihály	2/8
(838) Nagy János	1/8
(839) Kása Mihály	2/8
(840) Tarka István	1 2/8
(841) Lábodi István	2/8
(842) Bója Josef	2/8
(843) Pápai Kis András	2/8
(844) Kutasi Gáspár	7/8
(845) Demeter János	7/8
(846) Csuma István	2/8
(847) Gréczi István	2/8
(848) Fodor András	3/8
(849) Lengyel János	3/8
(850) Nagy János	2/8
(851) Györi István	4/8
(852) Marjai Mihály	2/8
(853) Molnár János	4/8
(854) Elek Josef	5/8
(855) Baranyi István	1 2/8
(856) Szél István	1 2/8
(857) Boros István	1
(858) Szakács Ferencz	7/8
(859) Molnár Ferencz	1 1/8
(860) Gönczi András	2 6/8
(861) Horváth Ferencz	1 2/8
(862) Szalárdi György	1

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Poseniensium

(863) Jáksó György	5/8
(864) Szél Ferencz	1
(865) Jáksó János	1/8
(866) Pivoda István	1/8
(867) Baksa András	4/8
(868) Kovács Banyó János	3/8
(869) Szénási Pál	4/8
(870) Bede László	4/8
(871) Nagy Pál	2/8
(872) Kis Mihály	5/8
(873) Polyák Andrásné	4/8
(874) Boros András	7/8
(875) Nagy András	4/8
(876) Szabó Márton	4/8
(877) Rác Márton	1/8
(878) Alföldi György	4/8
(879) Kádár János	7/8
(880) Erdélyi István	4/8
(881) Ifj. Kádár János	4/8
(882) Losonczy János	5/8
(883) Fazekas Mihály	1
(884) Szakács Márton	4/8
(885) Beniam Ferencz	2/8
(886) Kovács János	1/8
(887) Szabó Mihály	7/8
(888) Rác Péter	3/8
(889) Fekete István	2/8
(890) Nagy János	4/8
(891) Vári Mihály	3/8
(892) Vígh György	5/8
(893) Gozon István	2/8
(894) Vígh István	1
(895) Moses Varga	2/8
(896) Szirbik János	3/8
(897) Szabó Ferencz	2/8
(898) Szani Jánosné	5/8
(899) Barabás János	3/8
(900) Barta István	1/8
(901) Cseh István	1 2/8
(902) Molnár János	1 3/8
(903) Szőlösi János	5/8
(904) Varga István	1
(905) Öreg Jenei Péter	7/8
(906) Gulyás Szabó János	6/8
(907) Szabó István	1/8
(908) Csala Mihályné	5/8
(909) Bódi Ferencz	5/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(910) Bódi János	4/8
(911) Halasi István	3/8
(912) Pap János	2/8
(913) Barta István	5/8
(914) Kristoph Viller	3/8
(915) Csala István	3/8
(916) Ádám Stern	3/8
(917) Hellebrond Péter	6/8
(918) Görög János	3/8
(919) Ádám Bóth	7/8
(920) Hellebrond András	1 2/8
(921) Turfirt Józsefné	1 1/8
(922) Felberpauer Stephan	4/8
(923) Oláh Perke	1/8
(924) Görög János leánya	4/8
(925) Hájas István	5/8
(926) Csillag Mihályné	4/8
(927) Györi Ferencz	3/8
(928) Bihari Ferencz	3/8
(929) Földi János	2/8
(930) Kovács Péter	2/8
(931) Zombori Varga	4/8
(932) Balla Péter	2/8
(933) Görbe János	1/8
(934) Benke Györgyné	4/8
(935) Szücs Ferencz	4/8
(936) Kardos László	3/8
(937) Koczka István	4/8
(938) Sánta Kracson	4/8
(939) Damján Ferencz	4/8
(940) Moldován János	4/8
(941) Fekete István	5/8
(942) Csohmei István	5/8
(943) Vig István	5/8
(944) Molnár Gergely	4/8
(945) Bimecz Ferencz	3/8
(946) Szabó István	4/8
(947) Könye János	4/8
(948) Földi János	1/8
(949) Úrge Ferencz	1/8
(950) Vadász István	2/8
(951) Asztalos Samu	3/8
(952) Kazi Mihály	2/8
(953) Lakos Györgyné	3/8
(954) Szoboszlai János	3/8
(955) Porozi István	2/8
(956) Juhász Mihály	2/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(957) Tatár János	3/8
(958) Radás Szabó János	2/8
(959) Bátskai János	2/8
(960) Csávási András	3/8
(961) Burján Pál	3/8
(962) Szilvási Mihály	2/8
(963) Fehér Dömötör	2/8
(964) Hegedűs János	2/8
(965) Bikó Josef	3/8
(966) Balás Ferencz	2/8
(967) Szalai Imre	2/8
(968) Gávai András	5/8
(969) Kis Ferencz	5/8
(970) Hendlaim György	3/8
(971) Kurucz János	3/8
(972) Árva Miklós	4/8
(973) Paku Péter	4/8
(974) Nagy Péter	3/8
(975) Pap Mihály	7/8
(976) Tresmiczer Ignác	3/8
(977) Csikos Mihály	1 2/8
(978) Turfirt Mihály	1 2/8
(979) Kádár Sámuel	2/8
(980) Almási János	1/8
(981) Szokola Josef	6/8
(982) Pap Simon	4/8
(983) Boros Mihály	7/8
(984) Pap László	1
(985) Bökönyi István	1 1/8
(986) Oláh Kracsun	1/8
(987) Juhász András	5/8
(988) Bujdóso András	1
(989) Babáj Döme	6/8
(990) Pap Sára	2/8
(991) Juhász Kozma	2/8
(992) Lengyel Mátyás	6/8
(993) László János	1/8
(994) Várad Kracsun	1 7/8
(995) Özvegy Kis Jánosné	7/8
(996) Csatári Mihály	7/8
(997) Czifra Tódor	4/8
(998) Barna András	5/8
(999) Taligás Ignác	4/8
(1000) Barna Péter	4/8
(1001) Kis Mihály	3/8
(1002) Hajdu István	2/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(1003) Bodó János	4/8
(1004) Diós Mihály	2/8
(1005) Toth András	2/8
(1006) Balog Péter	2/8
(1007) Batka György	2/8
(1008) Forrai János	2/8
(1009) Paczali János	2/8
(1010) Ádám György	7/8
(1011) Zubreczki János	2/8
(1012) Sipos István	5/8
(1013) Orosz Illés	7/8
(1014) Pallagi György	6/8
(1015) Fazekas Samu	1
(1016) Palis Péter	5/8
(1017) László Péter	4/8
(1018) Kovács Ignác	2/8
(1019) Munczul János	2/8
(1020) Juhász Gábor	1 7/8
(1021) Villás István	1 2/8
(1022) Szabó János	7/8
(1023) Szösz Sándor	7/8
(1024) Szösz Simon	5/8
(1025) Sipos János	4/8
(1026) Szentesi Tódor	1
(1027) Dömötör János	1
(1028) Földesi János	1/8
(1029) Diószegi János	2/8
(1030) Sárközi Márton	1/8
(1031) Gyenes Miklós	3/8
(1032) Szilágyi István	1/8
(1033) Füstös István	2/8
(1034) Bereczki Sámuel	1
(1035) Balog Péter	1
(1036) Bata Mihály	1 2/8
(1037) Váradi Mihály	1 5/8
(1038) Lakatos György	1 6/8
(1039) Kis István	4/8
(1040) Lakatos János	2/8
(1041) Balás Mihály	1
(1042) Balog Péter	1 2/8
(1043) Juhász Mihály	1 3/8
(1044) Szöllösi Mihály	1 5/8
(1045) Szűcs János	5/8
(1046) Kolompár András	1/8
(1047) Kovács István	1/8
(1048) Demeter Mihály	1/8
(1049) Sirok János	1/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(1050) Kolompár Pál	1/8
(1051) Oláh György	1/8
(1052) Prekup Palko	1/8
(1053) Kis János	1/8
(1054) Pesti János	1/8
(1055) Lakatos Ferencz	2/8
(1056) Lakatos János	1/8
(1057) Koczkás András	1/8
(1058) Kovács István	1/8
(1059) Dömötör Mihály	1/8
(1060) Kolompár János	1/8
(1061) Sirok Antal	1/8
(1062) Lengyel György	3/8
(1063) Márton András	3/8
(1064) Rácz Mihály	1/8
(1065) Kelemen István	2/8
(1066) Turoczy Josef	1/8
(1067) Farkas Mihály	1/8
(1068) Hangyási Sándor	2/8
(1069) Hári Mihály	5/8
(1070) Berényi Mihály	2/8
(1071) Balogi Mihály	5/8
(1072) Imre Mihály	2/8
(1073) Szabó János	5/8
(1074) Marácz János	3/8
(1075) Fodor Ferencz	2/8
(1076) Háló István	7/8
(1077) Karsai János	2/8
(1078) Csikós Kis János	7/8
(1079) Makai Toth János	6/8
(1080) Ifj. Házi Mihály	3/8
(1081) Szegyi István	6/8
(1082) Fodor János	3/8
(1083) Harcsás István	4/8
(1084) Rosos János	5/8
(1085) Nagy Ferencz	3/8
(1086) Balogi István	3/8
(1087) Balogi András	2/8
(1088) Király István	2/8
(1089) Bernáth Ferencz	2/8
(1090) Szabó István	3/8
(1091) Molnár András	5/8
(1092) Csertus András	2/8
(1093) Szabó Ferencz	3/8
(1094) Hári Márton	6/8
(1095) Habrik Jakab	1/8

Capatitas Fundi Intervillani
Metretatum Posoniensium

(1096) Garai János	1 5/8
(1097) Csányi István	1 5/8
(1098) Krebitz János	1 5/8
(1099) Németh János	1 5/8
(1100) Csok Mihály	4/8
(1101) Szalai János	4/8
(1102) Takács Toth János	4/8
(1103) Pap János	5/8
(1104) Pap Ferencz	4/8
(1105) Perecz János	4/8

Sub Inquilini

(1106) Kis Varga György	(1138) Péli András
(1107) Faragó János	(1139) Szanai István
(1108) Németh Josef	(1140) Czene János
(1109) Molnár Mihály	(1141) Farago János
(1110) Fekete István	(1142) Bovai Josef
(1111) Zödi Josef	(1143) Farago Ferencz
(1112) Kalmán György	(1144) Brutyó Mihály
(1113) Bodo Josef	(1145) Posa Ferencz
(1114) Csáni István	(1146) Posa Josef
(1115) Kurusa Mihály	(1147) Kis István
(1116) Kurusa Gergely	(1148) Báló György
(1117) Lőrincz Ferencz	(1149) Virág Josef
(1118) Binecz István	(1150) Krisán Mihály
(1119) Rác Márton	(1151) Váradai János
(1120) Hunyadi Imre	(1152) Péli Mihály
(1121) Fekete Mihály	(1153) Tót János
(1122) Czavalinga Szabó Josef	(1154) Virág István
(1123) Kereső István	(1155) Szász János
(1124) Turgonyi Szabó Imre	(1156) Molnár István
(1125) Kis Mihály	(1157) Kurusa Istvánné
(1126) Toth Mihály	(1158) Rikács Mátyás
(1127) Ifj. Csepregi János	(1159) Toth István
(1128) Soldos András	(1160) Báló Josef
(1129) Csepregi János	(1161) Pacskó János
(1130) Horváth György	(1162) Lévai Sigmund
(1131) Ifj. Szász István	(1163) Bosnyák István
(1132) Dávid Josef	(1164) Fodor István
(1133) Tésla György	(1165) Kis Mihály
(1134) Kis András	(1166) Benke György
(1135) Pecsmány Josef	(1167) Boros István
(1136) Báló Márton	(1168) Kis Péter
(1137) Földesi János	(1169) Molnár Ferencz

- (1170) Dobsa Ferencz
(1171) Kovács Mihályné
(1172) Gyüge János
(1173) Baranyi István
(1174) Rédai István
(1175) Jó András
(1176) Imre István
(1177) Marjai Ferencz
(1178) Ács Mihály
(1179) Balogi Ferencz
(1180) Lörincz András
(1181) Szalontai Josef
(1182) Banyo István
(1183) Nagy István
(1184) Szilágyi János
(1185) Peszeki István
(1186) Csala Josef
(1187) Dadogó Josef
(1188) Kosa Bálint
(1189) Enyedi Péter
(1190) Fodor János
(1191) Beleznai András
(1192) Takács Mihály
(1193) Kos Mihály
(1194) Varga János
(1195) Szilágyi János
(1196) Kurusa János
(1197) Zámbori Pál
(1198) Siket János
(1199) Puka Mihály
(1200) Pap István
(1201) Fekete István
(1202) Ács János
(1203) Szirbik István
(1204) Szücs János
(1205) Varga János
(1206) Baranyi Péter
(1207) Szani István
(1208) Szücs Pál
(1209) Radas Szabó János
(1210) Hisser Benedek
(1211) Bajnóczi János
(1212) Csuka János
(1213) Kardos Mihály
(1214) Tsokmei János
(1215) Szabó Mihály
(1216) Debreczeni János
(1217) Lovász Márton
(1218) Árgyelán Mihály
(1219) Marcsó Bálint
(1220) Asztalos Ferencz
(1221) Fodor István
(1222) Özvegy Seresné
(1223) Török Sándor
(1224) Szabó János
(1225) Botskoros Csárdás
(1226) Asztalos János
(1227) Szalai István
(1228) Molnár János
(1229) Kardos Péter
(1230) Juhász György
(1231) Szilvási Mária
(1232) Nagy Mihály
(1233) Fazekas Ferencz
(1234) Váradai Ferencz
(1234) Kocsis András
(1235) Szilágyi András
(1236) Kakulya Pál
(1237) Szabo Ferencz
(1238) Szabó Legény
(1239) Toth István
(1240) Toth György
(1241) Molnár István
(1242) Dancsó János
(1243) Erdélyi János
(1244) Oláh János
(1245) Nyiri László
(1246) Aradi György
(1247) Zubreczki Mihály
(1248) Lengyel Istvánné
(1249) Erdélyi Todor
(1240) Komán György
(1251) Krista János
(1252) Gábor Döme
(1253) Böszörményi János
(1254) Makány János
(1255) Gyomai János
(1256) Balog András
(1257) Szkuba János
(1258) Gréczi Péter
(1259) Argyelán Miklós
(1260) Szegedi Mihály
(1261) Oláh Todor
(1262) Macsán János
(1263) Pócsi György
(1264) Juhász Mihály
(1265) Szücs István
(1266) Illés István
(1267) (Szijártó) Josef
(1268) Máté Mihály

(1269) Szabó István
(1270) Lakatos András
(1271) Rostás Pál
(1272) Oláh Mihály
(1273) Márton Mihály
(1274) Rác Gyuri
(1275) Kis Miska
(1276) Kis Ferencz

(1277) Kis János
(1278) Szücs Moises
(1279) Nagy Pál Mihály
(1280) Veres János
(1281) Szalai Ferencz
(1282) Rosnyai György
(1283) Kis János
(1284) Kis Pál

Névmutató

- Ács István 248 662
 Ács János 1202
 Ács Mihály 518 1178
 Ádám György 1010
 Alföldi György 878
 Almási Imre 88
 Almási István 90
 Almási János 673 980
 Apjok György 48
 Aradi György 1246
 Árgyelán Mihály 1218
 Árgyelán Miklós 1259
 Árkus Mihály 740
 Árva György 727
 Árva Kovács István 283
 Árva Miklós 972
 Asztalos Ferencz 1220
 Asztalos János 642 1226
 Asztalos Mihály 766
 Asztalos Samu 951
- Babáj Döme 989
 Bagaméri János 94
 Bajnoczi János 1211
 Bakó Mihály 570
 Bakos Ferencz 45
 Baksa András 867
 Balás Ferencz 966
 Balás János 801
 Balás Mihály 1041
 Balázs I. Kis Balázs
 Balázs Ferencz 324
 Balázs János 352
 Bálint Nagy István 462
 Balla Péter 932
 Báló András 416
 Báló György 1148
 Báló István 414
 Báló János 527
 Báló Josef 1160
 Báló Márton 1136
 Báló Mihály 415
 Balog András 1256
 Balog István 355
 Balog Mihályné 732
 Balog Péter 1006 1035 1042
 Balogi András 1087
 Balogi Ferencz 1179
 Balogi István 1086
 Balogi Mihály 67 1071
 Balogi Péter 792
 Balogi Sándor 105
 Bánfi Petrus 183
 Banyó György 566
 Banyo István 1182
 Barabás János 899
 Baranyi András 146
 Baranyi Gergely 145
 Baranyi István 82 855 1173
 Baranyi János 46
- Baranyi Péter 1206
 Barna András 157 998
 Barna Mihály 576
 Barna Péter 1000
 Barna Szücs János 267
 Barta István 263 900 913
 Bata Mihály 1036
 Batka György 1007
 Batakai János 959
 Bede László 870
 Béla Péter 108
 Beleznai András 1191
 Bencze István 130
 Bendik Antal 681
 Beniam Ferencz 885
 Benke György 1166
 Benke Györgyné 934
 Bereczki Sámuel 1034
 Berényi Mihály 274 1070
 Bernát Ferencz 255 1089
 Bihari Ferencz 928
 Biko Josef 965
 Binecz Döme 716
 Binecz Ferencz 945
 Binecz István 1118
 Biró István 14
 Biró János 9 50
 Biró Mihály 85
 Biró Pál 390
 Bódi Ferencz 909
 Bodi János 910
 Bodi Mihály 521
 Bodo János 1003
 Bodo Josef 1113
 Bogyó József 842
 Bogyó Michael 29
 Bója Josef 842
 Borbás István 185
 Borbás János 205 213
 Borbás Josef 773
 Borbély Gábor 13
 Borka István 35
 Borka János 25
 Borka Mihály 37
 Borka Pál 36
 Boros András 874
 Boros Ferencz 717
 Boros István 857 1167
 Boros Mihály 983
 Boros Pál 292
 Borsós István 391
 Bosnyák István 1163
 Bót György 304
 Bóth Ádám 919
 Botskoros Csárdás 1225
 Bozsogi János 688
 Bozsogi Josef 266
 Bovai Josef 1142
 Bökönyi András 125
 Bökönyi István 985

Bökönyi János 21
Böröcsök Dávid 622
Böröcsök György 398
Böröcsök János 725
Böröcsök Mihály 397
Bösörzörményi János 1253
Bötöcsföldi József 762
Brutyó István 394
Brutyó János 378
Brutyó Márton 359
Brutyó Mihály 1144
Bujdosó András 988
Bukor Pál 310
Burján János 235
Burján Pál 961
Burunkai István 320
Busa Jánosné 680
Buvár János 698

Cantor Catholicorum 32
Cantor Reformatorum 34
Cantor Ruthenorum 41
Czavalinga Szabó József 1122
Czeglédi Nagy András 337
Czene András 396
Czene János 1140
Czifra Todor 997
Czirok István 401
Czirok József 159

Csala Ferencz 658
Csala István 915
Csala József 1186
Csala Mihály 498
Csala Mihályné 908
Csáni István 1114
Csankiné 660
Csányi 1. Csányi
Csányi István 1097
Csapó Ferencz 627
Csatári András 500
Csatári János 209
Csatári Mihály 996
Csávás György 340
Csávás János 72
Csávási András 960
Csávási Mihály 321
Cseh István 901
Cseh János 353
Cseh Mihály 403
Csepregi János 533 1127 1129
Csertus András 1092
Csikós Kis János 1078
Csikos Mihály 977
Csillag Mihályné 926
Csindó György 623
Csohmei István 942
Csok Mihály 1100
Csomor Jánosné 690
Csorba Ferencz 835
Csorba Mihály 631
Csökmei 1. Csokmai
Csuka János 1212

Csuma István 846
Csurik István 225
1. Urik

Dadogó József 1187
Damján Ferencz 939
Dani András 194
Dani Antal 664
Dani Ignác 619
Dani Péter 665
Dancsó János 1242
Darida Lukács 787
Daróczi János 437
Darvasi János 541
Dávid József 1132
Dávid Mihály 489
Debreczeni János 1216
Debreczeni Nagy Mihály 169
Dégi Ferencz 692
Dégi György 558
Dékány István 565
Demeter János 845
Demeter Mihály 624 1048
Dienes 1. Gyenes
Diós István 2
Diós János 1 501
Diós Mihály 119 1004
Dioszegi János 1029
Dioszegi Kiss István 39
Dobsa András 815
Dobsa Ferencz 153 207 1170
Dobsa István 471
Dobsa Sándor 389
Dohányos Mihály 790
Doktor János 215
Döme Gábor 1252
Döme Mihály 571
Dömötör János 1027
Dömötör Mihály 1059
Dudás Mátyás 218
Dura Ferencz 133

Egri Mihály 714
Elek Ferencz 284
Elek József 854
Engedi István 349
Engedi József 399
Enyedi Péter 1189
Erdei 1. Erdélyi
Erdélyi András 142
Erdélyi András 826
Erdélyi Ferencz 115 140
Erdélyi István 114 141
Erdélyi István 880
Erdélyi János 113
Erdélyi János 1243
Erdélyi Mihály 103 139
Erdélyi Pál 143
Erdélyi Todor 1249
Erdödi János 535

Faragó Ferencz 1143
Faragó János 1107 1141

Faragó Josefné 743
 Faragó Mihály 659
 Farkas Imre 382
 Farkas János 404
 Farkas Josef 383
 Farkas Mihály 1067
 Fazekas Deme 360
 Fazekas Ferencz 486 1233
 Fazekas Jakab 342
 Fazekas János 63
 Fazekas Mihály 883
 Fazekas Samu 1015
 Fehér Dömötör 963
 Fejér István 368
 Fejér János 270
 Fejér László 206
 Fejes András 89
 Fekete István 212 319 804 889 941
 1110 1201
 Fekete János 530 794 816
 Fekete Mihály 135 514 1121
 Fekete Péter 81
 Felb rpauer Stephan 922
 Felyér Illés 544
 Felyér Jánosné 590
 Ferenczi János 473
 Fitos István 797
 Fodor András 522 848
 Fodor Ferencz 328 759 1075
 Fodor Gergely 305
 Fodor István 59 1164 1221
 Fodor János 40 1082 1190
 Fodor Mihály 303
 Fodor Péter 772
 Fodor Tóth György 307
 Forrai János 1008
 Forró János 505
 Földesi János 1028 1137
 Földi János 929 948
 Füleki István 672
 Füleki János 679
 Fürge Ferencz 635
 Fürge János 632
 Fürge Josef 361
 Füsser János 784
 Füstös István 1033
 Füstös Mihály 729

Galamb Pál 551
 Galgóczi János 451
 Galó István 301
 Garai János 791 1096
 Gávai András 968
 Gazdag István 219 220
 Gera Ferencz 295 583
 Gera István 564
 Gera János 582
 Gera Mihály 578
 Gerlicze András 491
 Gerlicze Ferencz 701
 Gerlicze István 176
 Gerlicze János 309 356
 Gerlicze Mátyás 313

Gerlicze Pál 715
 Gesztesi Mihály 613
 Goda Ferencz 393
 Gombos György 172
 Gozon István 893
 Göbös György 254
 Gönczi András 860
 Görbe Ferencz 26
 Görbe István 22 765
 Görbe János 933
 Görbe Mihály 23
 Görög János 918 924
 Gránási Ferencz 639
 Gréczi András 74
 Gréczi István 847
 Gréczi János 73
 Gréczi Péter 552 1258
 Gulyás János 436
 Gulyás Mihály 543
 Gulyás Szabó János 906

Gyaponi István 603
 Gyenes Miklós 1031
 Gyenge Mihály 742
 Gyomai János 1255
 György Kovácsné 778
 Györi Ferencz 927
 Györi István 851
 Gyulai 1. Oláh Gyulai
 Gyulai György 60
 Gyulai János 540
 Gyulai Mihály 539
 Gyüge János 1172
 Gyüge Mihály 800
 Gyüge Sámuel 186

Habrik Jakab 1095
 Hajas István 925
 Hajdu György 610
 Hajdu István 1002
 Hajdu János 609
 Hajdu Mihály 195 208 594
 Halasi István 911
 Halász János 7 11 614
 Halász Mihály 167
 Hallai Gergely 628
 Háló István 1076
 Hamvai Andrásné 780
 Hamvai István 193
 Hamvai Kovács István 654
 Hamvai Kovács Mihály 653
 Hangyási Sándor 1068
 Harcsás István 1083
 Hári Márton 1094
 Hári Mihály 1069
 Hável János 769
 Házi Mihály 1080
 Hegedűs János 964
 Hegedűs Márton 709
 Hegyesi Ferencz 626
 Hellebrond András 920
 Hellebrond Péter 917
 Hendlaim György 970

Herczeg Ferencz 704
 Herczeg János 75 314
 Herlik Márton 726
 Hinkó Pál 223
 Hisser Benedek 1210
 Horváth András 706
 Horváth Ferencz 861
 Horváth György 524 1130
 Horváth István 362 686 745
 Horváth János 19
 Horváth Máttyás 526
 Horváth Menyhért 346
 Horváth Mihály 779
 Hős Gergely 483
 Hunyadi Imre 1120

Igaz András 293
 Igaz Antal 227
 Igaz Benedek 459
 Igaz István 423
 Igaz Josef 111 149
 Igaz Mihály 44 245
 Igaz Pál 460
 Illés István 1266
 Imre Ferencz 409 806
 Imre György 537
 Imre István 1176
 Imre Mihály 612 1072
 Ináncsi Josef 830
 Inokai István 273

Jaikné 831
 Jáksó Ferencz 343
 Jáksó György 863
 Jáksó János 865
 Jámbor I. Szabó Jámbor
 Jámbor Gergely 655
 Jámbor Péter 656
 Jani János 637
 Jenei István 241
 Jenei János 242
 Jenei Mihály 247
 Jenei Péter 43 339 905
 Jenei Sámuel 240
 Jó I. Nagy Jó
 Jó András 1175
 Jó Ferencz 424 472
 Jó István 425
 Jó János 456 458 606
 Jó Mihály 569 605
 Jó Sámuel 607
 Juhász András 198 987
 Juhász Ferencz 61
 Juhász Gábor 1020
 Juhász György 1230
 Juhász István 600
 Juhász Kozma 991
 Juhász Mihály 956 1043 1264
 Juhász Polgár István 531

Kádár Dániel 617
 Kádár Ferencz 586
 Kádár György 406

Kádár János 475 879 881
 Kádár Josef 616
 Kádár Mihály 173
 Kádár Sámuel 979
 Kádasi János 575
 Kainer Ferencz 783
 Kajári Albert 325
 Kakulya András 221
 Kakulya István 447
 Kakulya Pál 1236
 Kakuzsi György 370
 Kalász János 189
 Kalmán György 1112
 Kanász Szabó István 5 643
 Kántor István 322
 Kapityány Ferencz 229
 Karácsony Ladislaus 181
 Karácsonyi Gergely 618
 Karácsonyi Pál 226
 Karácsonyi Varga János 402
 Karácsonyi Varga Mihály 345
 Kárász József 834
 Kardos László 936
 Kardos Mihály 1213
 Kardos Péter 822 1229
 Karsai János 1077
 Kása Mihály 839
 Kaszap Mihály 230
 Kaszap Miklós 231
 Katkó Ferencz 728
 Katona István 330
 Katona János 697
 Kazi Mihály 952
 Kelemen András 297
 Kelemen Ferencz 298
 Kelemen István 191 1065
 Kelemen János 589
 Kelemen Péter 10
 Kerekes István 507
 Kereső István 1123
 Kereső Pál 357
 Kertész Mihály 705
 Király András 118
 Király György 315
 Király István 1088
 Király Josef 786
 Király Sándor 264
 Kis I. Diószegi Kis
 Kis András 87 249 1134
 Kis András István 713
 Kis Antal 694
 Kis Balázs Mihály 351
 Kis Ferencz 126 137 438 608 969 1276
 Kis György 86 258 492 744
 Kis István 58 165 277 388 702 785
 1039 1147
 Kis János 257 272 395 434 568 636
 1053 1277 1283
 Kis Jánosné 995
 Kis Mihály 202 252 872 1001 1125
 1165
 Kis Miska 1275
 Kis Pál 47 439 452 1284

Kis Péter 789 1168
Kis Varga György 1106
Király István 707
Koczka István 937
Koczka Josef 529
Koczkás András 69 1057
Koczkás István 104
Kocsis András 1234
Kocsis Gergely 410
Kocsis György 408
Kocsis István 251 682
Kocsis János 261
Kocsis Mihály 528
Kocsis Pál 534
Kocsis Sámuel 413
Kollár András 588
Kolompár András 1046
Kolompár János 1060
Kolompár Pál 1050
Komán György 1250
Komáromi János 641
Konti Mihály 712
Kopjás Mihály 668
Kos Mihály 1193
Kosa Bálint 1188
Kovács 1. Árva Hamvai Kovács
Kovács András 756
Kovács Banyó János 868
Kovács Ferencz 280 350 615
Kovács György 520 545
Kovács Ignác 1018
Kovács István 187 246 503 1047 1058
Kovács János 68 519 661 796 886
Kovács Jánosné 154
Kovács Márton 546
Kovács Mihály 188
H. Kovács Mihály 604
Kovács Mihályné 1171
Kovács Nagy Bálint 66
Kovács Péter 65 930
Kovácsis Mihály 371
Kozma István 174
Kozma János 200
Kozma Lukács 156
Köblös István 201
Köblös János 754
Kömives Josef 781
Könye János 947
Körösi Ferencz 128
Körösi István 127
Körösi Péterné 649
Krebitz János 1098
Krisán András 224
Krisán Mihály 1150
Krista János 1251
Kristó Ferencz 562
Kristó János 561
Kristó Mihály 563
Krizsán 1. Krisán
Kurai István 450
Kurai János 711
Kurucz András 691
Kurucz János 971

Kurusa Gergely 1116
Kurusa Istvánné 1157
Kurusa János 1196
Kurusa Mihály 1115
Kusz István 276
Kusz János 269
Kutasi Gáspár 844

Lábodi István 841
Lábodi Mihály 117
Láda Gergely 517
Láda István 508
Ladányi Josef 768
Lakatos András 1270
Lakatos Ferencz 1055
Lakatos György 1038
Lakatos István 510
Lakatos János 384 1040 1056
Lakos Györgyné 953
Lapos Nagy Mihály 287
László János 993
László Péter 1017
Légrádi Sámuel 807
Lendvai Antal 367
Lengyel György 1062
Lengyel Istvánné 1248
Lengyel János 849
Lengyel Mátyás 992
Lengyel Mihály 256
Lévai Mihály 557
Lévai Sigmund 1162
Lipták János 749
Liszikai Ferencz 427
Losonczy János 882
Lovász Márton 1217
Lovász Pál 354
Lőrincz András 1180
Lőrincz Andrásné 820
Lőrincz Ferencz 693 1117
Lőrincz István 699
Lőrincz Pál 334
Lükő István 214

Macsán János 1262
Madarász Ferencz 542
Mágori András 591
Mágori György 210
Mágori János 210
Mágori János 211
Mágori Mihály 233
Magyar Mihály 703
Makai Toth János 1079
Makány János 1254
Mándoki István 286 348
Mándoki József 595
Maráczai János 1074
Marsó Bálint 1219
Marjai Ferencz 1177
Marjai György 84
Marjai János 819
Marjai Mihály 852
Marsi István 260
Marsi János 160 161

Marsoski Georgius 239
 Márton András 1063
 Márton Ferencz 480
 Márton István 478 506 532
 Márton Mihály 1273
 Martonosi Ferencz 386
 Martonosi János 385 407
 Martonosi Josef 387
 Martonosi Simon 326
 Máté Mihály 1268
 Megyesi János 824
 Megyesi Nagy János 638
 Ménesi János 440
 Mészáros János 155
 Mészáros Mihály 91
 Mező János 148
 Miskei Michael 182
 Miskolczi Mihály 306
 Misuraj János 836
 Mogyorósi András 813
 Moldován János 940
 Molnár András 1091
 Molnár Ferencz 634 859 1169
 Molnár Gergely 512 944
 Molnár István 400 625 1156 1241
 Molnár János 15 375 504 782 853 902
 1228
 Molnár Mihály 1109
 Moses Varga 895
 Munczul János 1019
 Murka Josef 675

 Nacsa András 420
 Nacsa Ferencz 18 419 556
 Nacsa János 333
 Nacsa Mihály 555
 Nacsa Pál 8 42
 Nadobán Simon 538
 Nagy I. Bálint, Czeglédi, Debreczeni, Ko-
 vács, Lapos, Megyesi, Szentesi, Tiszaháti
 Nagy
 Nagy András 12 294 875
 Nagy Ferencz 455 550 1085
 B. Nagy Ferencz 461
 Nagy Gergely 177 341
 Nagy György 163 216 499
 Nagy István 4 289 338 823 1183
 B. Nagy István 232
 P. Nagy István 488
 Nagy Istvánné 798
 Nagy Jakab 730
 Nagy János 228 234 288 735 825 838
 850 890
 Nagy Jó István 77
 Nagy Mihály 259 1232
 Nagy Miklós 290
 Nagy Pál Mihály 1279
 Nagy Pál 329 871
 Nagy Péter 974
 Nagy Sámuel 466
 Nagy Sándor 795
 Najpaur János 79
 Nemes János 93
 Német Ferencz 751

Német György 746
 Német István 652
 Német János 1099
 Német Josef 511 1108
 Német Mihály 651

Nyiri János 55
 Nyiri László 1245
 Nyuzó András 132

Oláh György 1051
 Oláh Gyulai István 51
 Oláh János 53 449 696 821 1244
 Oláh Jeremiás 144
 Oláh Kracsun 986
 Oláh Lukács 49
 Oláh Mihály 490 1272
 Oláh Pásku 311
 Oláh Perke 923
 Oláh Simon 373
 Oláh Todor 1261
 Olasz István 674 678
 Orbán István 663
 Orosz 1. Szöke Orosz
 Orosz Illés 1013
 Orosz Péter 587

Paczali János 1009
 Pacskó János 1161
 Páger Pál 374
 Paksi János 454
 Paku Mihály 327
 Paku Péter 973
 Palis Péter 1016
 Pallagi György 1014
 Panyor György 467
 Pap Antal 222
 Pap Ferencz 95 100 509 1104
 Pap István 96 102 1200
 Pap János 6 98 99 620 808 912 1103
 Pap László 984
 Pap Mihály 101 975
 Pap Sámuel 56
 Pap Sára 990
 Pap Simon 982
 Pápai Kis András 843
 Papos András 347
 Papós János 331
 Papós Pál 300
 Parochus Catholicorum 30
 Parochus Reformatorum 33
 Pásztor György 178
 Pásztor István 377
 Pásztor Jakab 724
 Pásztor Josef 369
 Patkós István 203
 Patkós Jánosné 812
 Pecsmány Josef 1135
 Péli András 1138
 Péli Gergely 734
 Péli János 442
 Péli Mihály 1152
 Percz János 1105

Péró István 453
 Pesti István 829
 Pesti János 1054
 Peszeki István 365 1185
 Petró András 463
 Petró István 640
 Pintér János 150
 Pintér Mihály 151
 Pivoda István 866
 Plebanus Ruthenorum 31
 Pócsi György 1263
 Pócsi János 494
 Polgár 1. Juhász Polgár
 Polgár István 515
 Polgár Péter 474
 Polyák Andrásné 873
 Polyák János 592
 Pongrácz Dániel 97
 Pongrácz János 444
 Popovics Sándor 71
 Porozsi István 955
 Pósa Ferencz 750 1145
 Pósa György 432
 Pósa János 17
 Pósa Josef 1146
 Pósa Mátyás 381
 Postós György 809
 Prekup Palko 1052
 Provisor Dominális 238
 Puka Mihály 1199
 Puskás Gábor 52
 Puskás Jánosné 168
 Puskás László 106
 Putnoki István 282
 Putnoki János 296

 Rab András 667
 Rác Ferencz 496
 Rác György 495
 Rác Gyuri 1274
 Rác István 497
 Rác János 64
 Rác Márton 877 1119
 Rác Mátyás 736
 Rác Mihály 422 1064
 Rác Péter 888
 Radás Szabó János 958 1209
 Raffai Mihály 166
 Rainprek György 803
 Rédai Ferencz 443
 Rédai István 1174
 Resda János 476 757
 Resda Toth Mihály 644
 Rikács István 199
 Rikács János 738
 Rikács Mátyás 1158
 Rikács Pál 731
 Rodli Josef 758
 Rosnyai György 1282
 Rosnyai Pál 763
 Rosos János 1084
 Rostás Pál 1271

Sajtos Mihály 574
 Samu János 630
 Samu Péter 285
 Sánta György 446
 Sánta Kratson 938
 Sánta Mihály 80
 Sarkadi László 70
 Sarkadi Mihály 308
 Sárkány Ferencz 433
 Sárközi István 465
 Sárközi Márton 1030
 Sarró János 110
 Savanya János 268
 Sebők István 793
 Semlényi 1. Zsemlényi
 Seresné 1222
 Sigmond 1. Zsigmond
 Siket Ferencz 818
 Siket István 799
 Siket János 1198
 Simon István 828
 Simon László 487
 Simon Mihály 76
 Simoni Ferencz 760
 Sinka György 190
 Sipos Ferencz 579
 Sipos István 204 1012
 Sipos János 1025
 Sipos Mihály 767
 Sirok Antal 1061
 Sirok János 1049
 Sirokmány András 513
 Soldos András 1128
 Somodi György 671
 Somodi István 412
 Somodi Pál 243 411
 Spacskó János 657 111 1161
 Stebákner Mátyás 833
 Stern Ádám 916

 Szabó 1. Kanasz Szabó
 Szabó András 180 457 525
 Szabó Ferenc 598 897 1093 1237
 Szabó Gergely 123
 Szabó György 122 788
 Szabó István 134 136 316 817 907 946
 1090 1269
 Szabó Jámor Ferencz 650
 Szabó János 275 597 1022 1073 1224
 Szabó Legény 1238
 Szabó Márton 477 876
 Szabó Mihály 250 435 577 752 887
 1215
 K. Szabó Mihály 585
 Szabó Mihályné 810
 Szabó Pál 405
 Szakács András 700
 Szakács Ferencz 858
 Szakács Márton 884
 Szalai Ferencz 1281
 Szalai Imre 967
 Szalai István 38 573 611 1227

Szalai János 1101
 Szalánczi Mihály 317
 Szalárdi György 862
 Szalárdi János 468
 Szalóki István 116
 Szalontai János 170
 Szalontai Josef 1181
 Szalontai Péter 171
 Szanai István 1139
 Szánai János 733
 Szani András 484
 Szani István 1207
 Szani János 775
 Szani Jánosné 898
 Szani Szabó János 184
 Szántó István 516
 Szántó János 3
 Szász István 721 1131
 Szász János 1155
 Szatmári István 770
 Szatmári János 764
 Szegedi Kis István 776
 Szegedi Mihály 1260
 Szegyi István 1081
 Székely János 572
 Szekeres György 217
 Szél Ferencz 864
 Szél István 856
 Szél János 481 482
 Szemes Ferencz 138
 Szemes István 291
 Szemes János 152
 Szemes Mihály 83
 Szénási Pál 869
 Szentesi Nagy András 62
 Szentesi Todor 1026
 Szent Györgyi Bemiamin 777
 Szentmiklósi Mihály 837
 Szentpéteri János 774
 Szentpéteri Sándor 262
 Szepesi Márton 485
 Szijártó Josef 1267
 Szilágyi András 1235
 Szilágyi Ferencz 147 164 479
 Szilágyi István 121 811 1032
 Szilágyi János 832 1184 1195
 Szilágyi Mihály 120 596
 Szilvási Ferencz 179 237
 Szilvási László 236
 Szilvási Mária 1231
 Szilvási Mihály 962
 Szírbik István 1203
 Szírbik János 445 896
 Szkuba János 1257
 Szoboszlai János 954
 Szokola Josef 981
 Szöke Ferencz 421
 Szöke Orosz János 363
 Szöllösi Ferencz 814
 Szöllösi János 903
 Szöllösi Mihály 1044
 Szőnyi István 567
 Szösz Sándor 1023

Szösz Simon 1024
 Szücs I. Barna Szücs
 Szücs András 197
 Szücs Antal 366
 Szücs Ferencz 78 318 417 536 935
 Szücs István 755 1265
 Szücs János 747 1045 1204
 Szücs József 418
 Szücs Mihály 271
 B. Szücs Mihály 547
 Szücs Moises 1278
 Szücs Pál 1208

Takács Ferencz 332
 Takács Imre 380
 Takács István 279
 Takács János 278
 Takács Mihály 302 1192
 Takács Toth János 1102
 Takács Toth Mihály 92
 Taligás Ignác 999
 Tamás György 364
 Tamás István 560
 Tamás János 559
 Tari József 112
 Tarka István 840
 Tarnai János 761
 Tatár János 957
 Tézsza György 1133
 Tézsza István 335
 Tézsza János 336
 Tézsza Mihály 431
 Tiszaháti Nagy István 376
 Topár András 683
 Topár Ferencz 695
 Tóth I. Takács, Resda Tóth
 Tóth András 464 722 1005
 Tóth Ferencz 737
 Tóth Gergely 646
 Tóth György 109 196 1240
 Tóth István 162 647 771 753 1159
 1239
 Tóth János 158 323 344 358 469 648
 1153
 Tóth Josef 621
 Toth Maris 719
 Toth Márton 633
 Toth Mihály 502 549 666 708 1126
 Toth Mihályné 629
 Toth Péter 645
 Török Ferencz 20
 Török János 27
 Török József 28
 Török Péter 16
 Török Sámuel 553
 Török Sándor 1223
 Tresmiczer Ignác 976
 Trotya István 689
 Trotya János 687
 Tsokmei János 1214
 Turai Pál 723
 Turfirt Józsefné 921
 Turfirt Mihály 978

Turgonyi Szabó István 670
Turgonyi Szabó Imre 1124
Turi István 441
Turi Varga János 57
Túrocz József 1066

Urbán János 720
Urik András 175
I. Csirik
Ürge Ferencz 949

Váczi Kis István 748
Vad József 805
Vadász István 950
Vadlövő János 281
Vadlövő Mihály 192
Vajda Ferencz 429
Vajda Gáspár 448
Vajda János 428
Vajdovics János 739
Vámos Györgyné 802
Váradai Ferencz 1234
Váradai János 1151
Váradai Kracsun 994
Váradai Mihály 718 1037
Varga I. Karácsonyi, Turi Varga
Varga Ferencz 584
Varga György 470 548
Varga István 523 580 904
Varga Jakab 554
Varga János 129 581 1194 1205
Varga József 426
Varró József 602
Varga Lőrincz 741
Varga Mihály 599
Varga Pál 493
Vári István 265

Vári Mihály 891
Vég György 312
Venczel János 299
Verba Mihály 601
Veres Ferenczné 827
Veres István 484
Veres János 1280
Veres Mihály 124
Veres Pál 253
Vidács Márton 685
Vigh András 244
Vigh György 892
Vigh István 894 943
Vigh János 593
Villás István 1021
Viller Kristoph 514
Vincze István 372
Vincze János 430
Virág István 1154
Virág János 710
Virág József 379 1149
Virág Péter 676
Voda János 669

Zámbori András 392
Zámbori Pál 1197
Zombori András 677
Zombori Varga 931
Zödi József 1111
Zubreczki János 131 1011
Zubreczki Mihály 1247

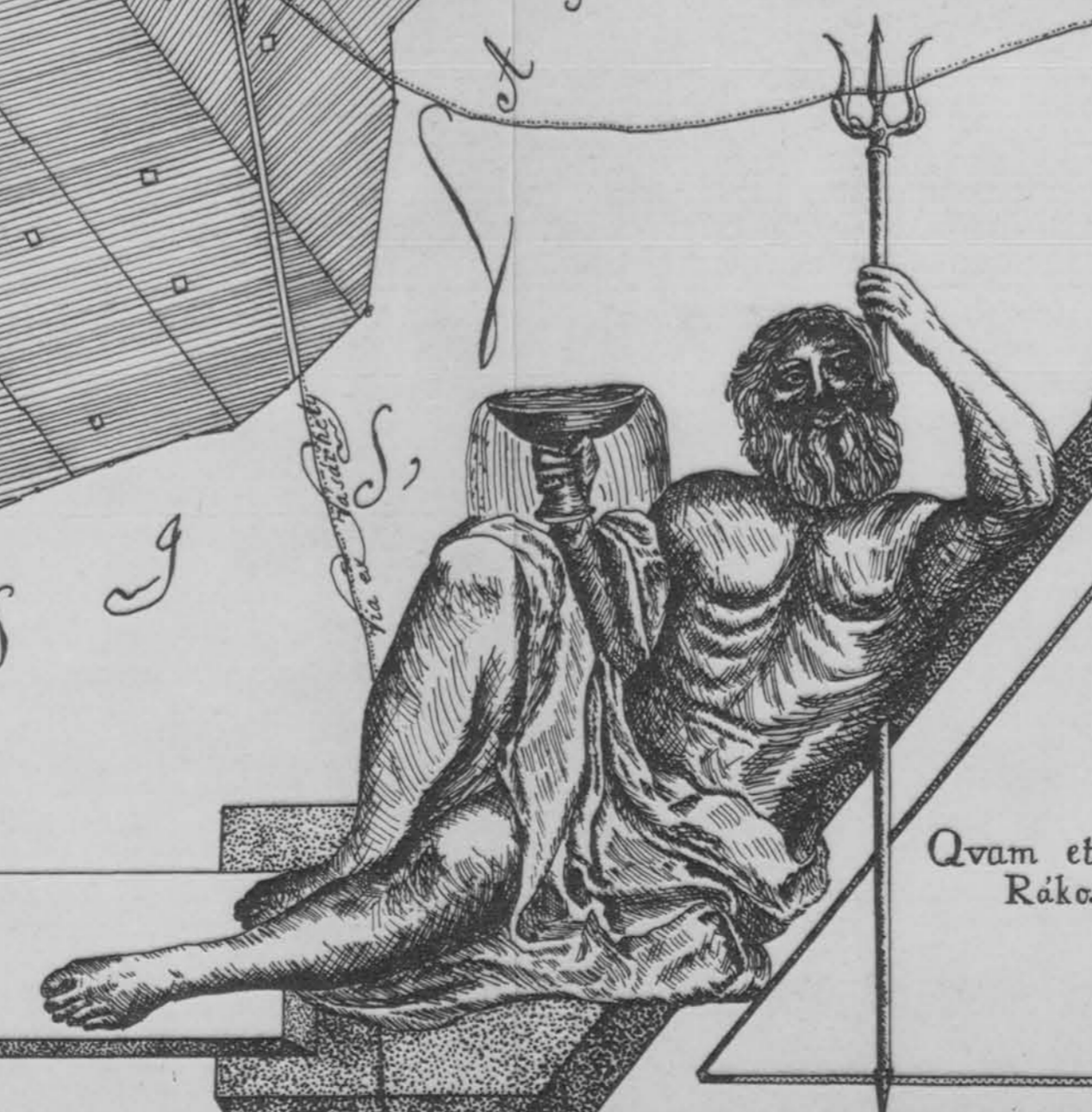
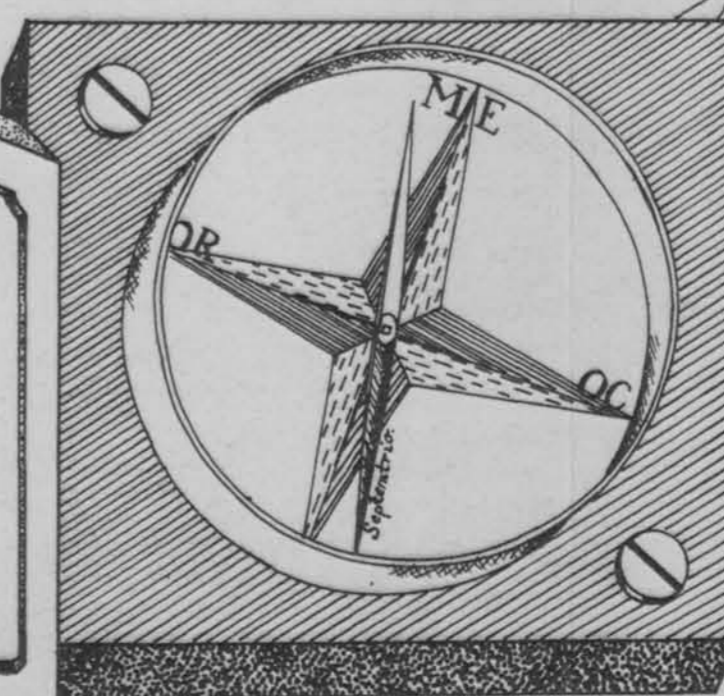
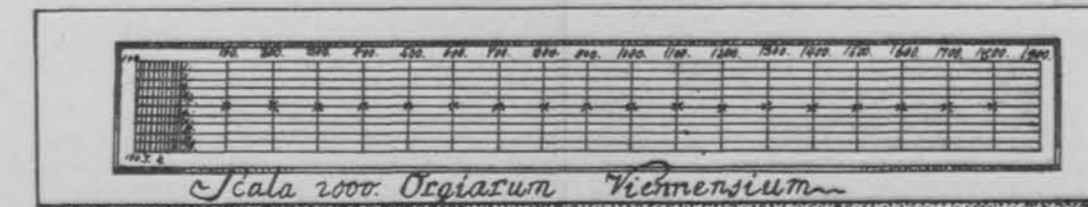
Zsemlényi János 107
Zsigmond István 54
Zsigmond János 24
Zsoldos I. Söldös
Zsoldos Józsefné 684

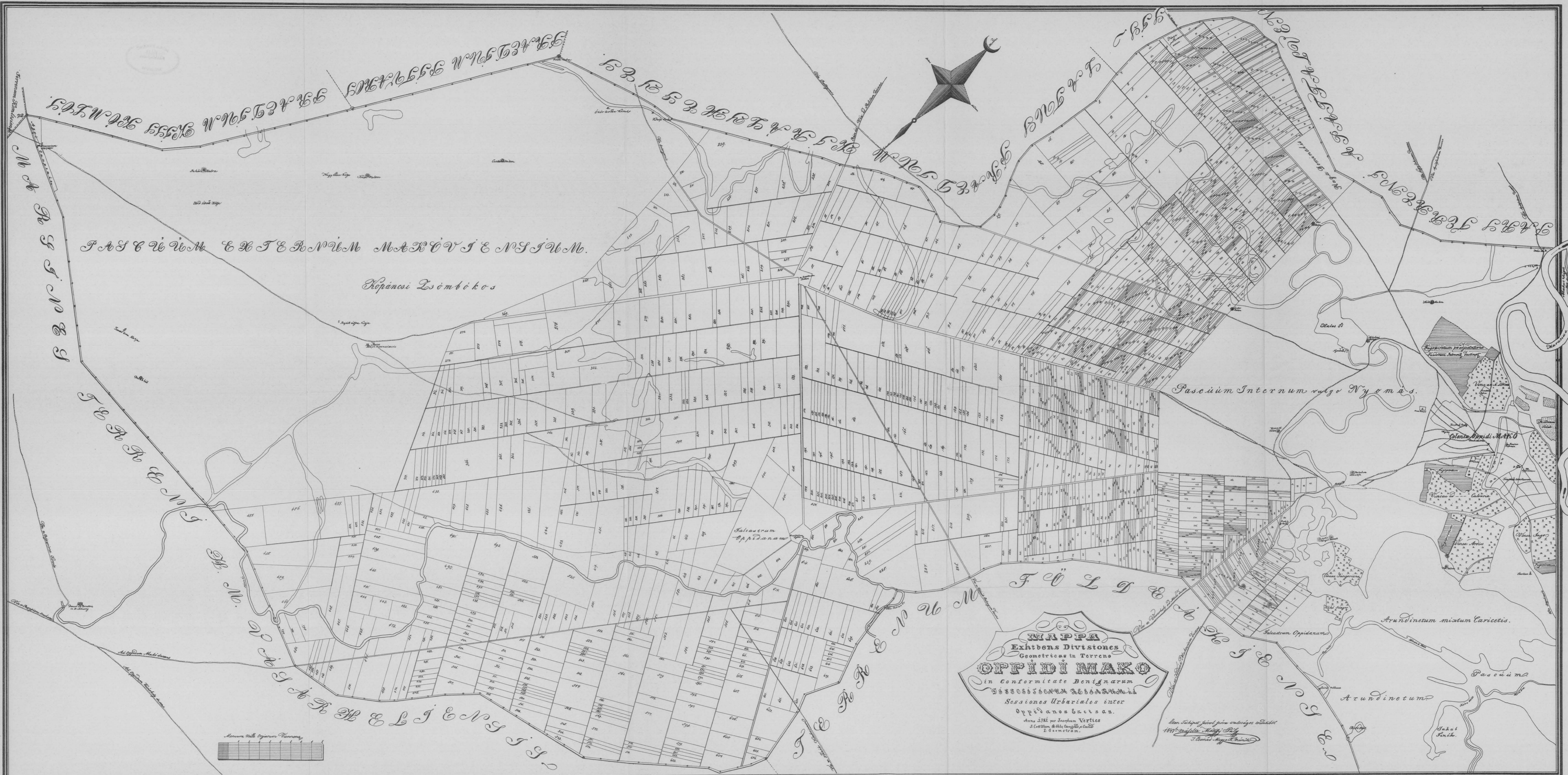

MAPPA
 Exhibens Terrena tam
 OPPIDI MAKO

Quam etiam Praediorum Kopancs, Crokás, Ioács
 Rakos, Dal, item Diverticula et Lörincz, Szat,
 Mikles, Tépös, et Lelc.

Delinata Anno 1778
 per Josephum, Petrum, et Joannem
 Siles, Cirurgos, et Siles, Jurisconsultos

F A S E U I M E H T E R N I M M A K O V I E N S I M M .

Propanci Esimbokos

Pascium Internum vulgo Nyomas.

Salicetum Oppidanum

Arundinetum mistum Caricetis.

Pascium

Arundinetum

MAPPA
Exhibens Divisiones
Geometricas in Terris
OPPIDI MAKÓ
in Conformitate Benignarum
Sessiones Urbanales inter
Oppidanos Locatas.
Anno 1781 per Josephum Vertices
J. Cassium & Ioh. Gergelym Geod.
I. Geometricam.

Ben. Vertices fecit per endorsementem
1781 per Ioh. Vertices
J. Cassium & Ioh. Gergelym Geod.
I. Geometricam.

Az orgonakészítő Kováts István (1797—1843) önéletrása

ZOMBORI ISTVÁN

(*Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

A jelen publikációban Kováts István orgonakészítő-mester életéről és munkásságáról szeretnénk számot adni. Személye azért fontos, mert ő a megalapítója egy olyan jónevű szegedi polgárcsaládnak, amely tehetséges tagjai révén több generáción át jelentős szerepet játszott a város életében. Munkájuk révén a Kováts¹ család tagjai összekapcsolták az elmaradott hazai viszonyokat a legmodernebb nyugat-európai eredményekkel, igaz, főként szakmai tekintetben. A város politikai irányításában nem vállaltak részt, de a művelődés terén már kimutatható hatásuk. A család történetének vizsgálata elősegíti ismereteink gyarapodását a szegedi polgárság kialakulásának, kapcsolatainak és művelődésének eredetét illetően. A most ismertetendő kézirat, ill. nyomtatásban egyszer már megjelent írás hozzásegít bennünket, hogy betekintsünk a múlt század első felének polgári gondolkodásába.

E tanulmány egyúttal részét képezi egy nagyobb szabású munkálatnak, amely során vizsgálat alá kerülnek a XIX—XX. századi szegedi polgári társadalom nagyobb, ismertebb családjai, olyanok mint a Vedres és a két Kováts, továbbá a Gál, Wagner, Holtzer, Auer, Gottwald, Lengyel, Ruttkai stb. családok. Mindezt elősegíti, hogy az elmúlt évek tudatos gyűjtése során a szegedi múzeum jelentős családi hagyatékokhoz jutott, amelyek nemcsak gazdag tárgyi anyagot, (viselet, életmód stb.), de fontos fotó- és iratanyagot is eredményeztek. Ezek feldolgozása, publikálása és kiállítása az elkövetkezendő évek feladata. Tudományos eredményei pedig lehetővé teszik az eddigi kép pontosítását, árnyaltabbá tételét, megkönnyítik földéríteni e polgárság családi és üzleti kötődését, rokoni és szakmai kapcsolatait, élet- és gondolkodásmódját.

Különösnek fontosnak tartjuk az írásos emlékeket. E tekintetben talán Vedres István munkássága a leggazdagabb, de ezzel most nem kívánunk foglalkozni, erről elég sok adat ismert a szakirodalomban.² Hasonlóképpen csak utalok az építőmester Kováts István tevékenységére, mert erről a közelmúltban megjelent önéletrása bőséges ismereteket ad.³

Csak a további részletes kutatás adhat számot arra, mi az oka, hogy e családok két- három generáció után rendszerint eltűntek, vagy legalábbis lehanyaglottak. Mi az oka, hogy jelentős ipari létesítmények birtokában nem következett be érdemleges

¹ A Szegeden is igen elterjedt családnév általánosságban a XIX. század végén, a XX. század elején már mindenütt Kovács formában jelenik meg. Így történt ez az „orgonás” Kovács család esetében is. Az „orgonás” megkülönböztetést pedig azért kívánjuk erősen hangsúlyozni, hogy véletlenül se cserélje össze senki az építőmester Kováts Istvánnal (1822—1902), akinek jóval terjedelmesebb önéletrajza nyomtatásban is megjelent.

² Vedres István életére és munkásságára ld. Nagy Zoltán: 1956.

³ Kováts István: 1981.

kapitalista dinasztia-alakítás, az ipari és kereskedelmi (esetleg banktőke) komolyabb összekapcsolódása. Hogy a szegedi családok rendszerint beérték egy-egy iparág szűk kereteivel, sokszor a manufaktúrális szinttel, hogy látványos politikai karrier alig kapcsolódott az anyagi bázishoz. Választ kell adni arra is, miért kisszerűbb, vidékieesebb, provinciálisabb ez a polgárság, mint a hasonló időszak pesti polgársága. Csak a nagyságrend nem magyarázza ezt: hiszen Pest mögött Szeged a második legnagyobb város a XIX. század második felében, földrajzi helyzete előnyös. Jelentős kereskedelmi, pénzügyi központ, Magyarország belseje és a Délvidék között komoly vasúti és vízi közlekedési csomópont. Nyelvi akadály sem volt, hiszen a kor polgárai jól tudtak németül, sokan szerbül és szlovákul. Szegeden jelentős erőt képviselt a zsidó polgárság is. Mindezeket előrebocsátva tekintjük át Kováts István működését.

Kováts István apja, Ferenc, ötgyermekes kecskeméti család legkisebb gyermeke. Legidősebb bátyja asztalos volt, és Ferenc nála tanulta ugyanezen mesterség fortélyait. Ezután felkerekedett, Csongrádra költözött és megnősült. Egy gazdaember lányát vette feleségül, akitől 3 gyermeke született, közülük a legkisebb volt az általunk vizsgált István. Mivel az apa 1810-ben meghalt, a gyerekek sorsát gyámjuk irányította. A legidősebb gyermek, Anna, földműveshez ment feleségül, János a magyarszűcs mesterséget tanulta ki, és elköltözött Nagykunszentmártonba. Istvánt 1811-ben egy csongrádi asztalosmesterhez adták, hogy atyja mesterségét követve, becsületes iparosnak tanuljon. Rendben le is töltötte a három évet, 1814-ben szabadult fel és a kor szokása szerint vándorútra indult. Nem tudjuk pontosan, merre járt az első két esztendőben, de az bizonyos, hogy 1816-ban Triesztben volt. Ott ismerte és kedvelte meg az orgonakészítés folyamatát, amit szeretett volna kitanulni. Ezért tovább vándorolt és az ausztriai Krajna híres városában, Laibachban, megállapodott egy mesterrel, és négy évig tanulta az orgonakészítést. Ennek leteltével még két és fél évet töltött vándorlással, tovább gyarapítva ismereteit a híres német városok orgonakészítő mestereinél.

1823 augusztusában, csaknem 10 évi távollét után, tért vissza Csongrád városába és ott azonnal megkezdte orgonakészítő mesterségét gyakorolni. Egy év múlva, 1824-ben megházasodott, szarvasi lányt vett feleségül, akitől 17 év alatt kilenc gyermeke született. Az első két gyerek meghalt, de a többi hét (4 fiú, 3 lány) szépen felnőtt.⁴ Az élet élénkülése folytán 1826-ban Hódmezővásárhelyre, majd a következő évben Szegedre költözött. Itt épített házat a mai Bokor utcában (akkor Gyalogköz), közel az Április 4. útja elődjéül szolgált Ingyen utcához⁵ (1827—28-ban). Ekkor már az országban másfelé is elterjedt szakmai hozzáértésének híre. Előbb a Hazai Tudósító adott hírt kiváló hódmezővásárhelyi orgonájáról 1827-ben,⁶ majd a Pest—Budán kiadott német nyelvű újság 1828 nyarán. „Azok között a magyar hazafiak között, akiknek tehetsége és szorgalma szívüggé teszi, hogy művészetük és ügybuzgóságuk által hasznára legyenek a hazának és neki dicsőséget szerezzenek, a csongrádi születésű Kováts István úr megérdemli, hogy igen nagy dicsérettel említsék, és hogy neve mindenütt ismert legyen.” Ezek után részletesen ismertetik szakmai hozzáértését és lelkiismeretességét. majd a bizalmat fokozandó, így fejezik be a tudósítást:

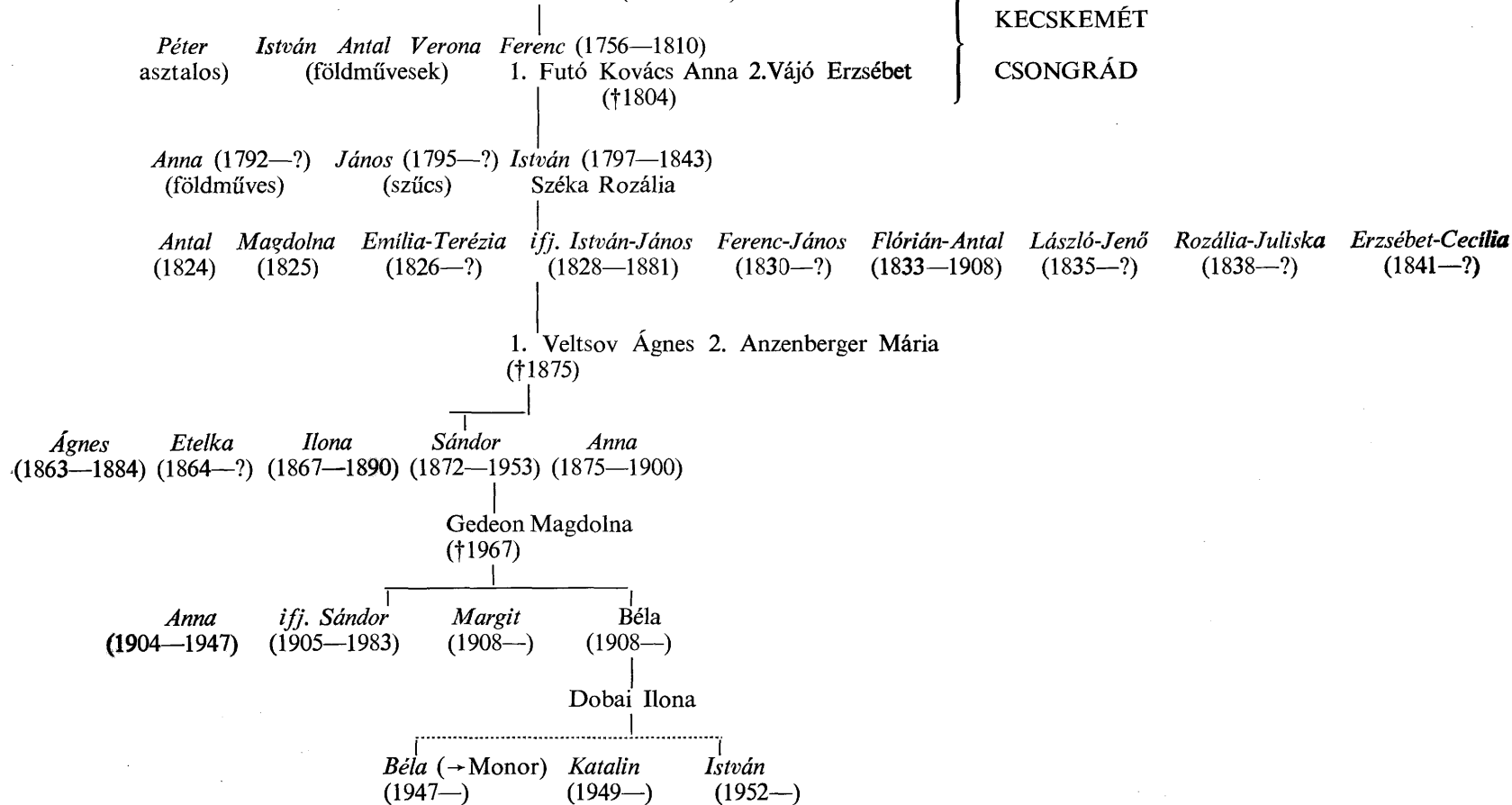
⁴ Életére vonatkozó adataink legnagyobb részét saját önéletrajzából merítettük. Ez az igen értékes dokumentum sok más — a Kováts—Kovács családra vonatkozó — anyaggal együtt 1986-ban, dédunokája, Kovács Béla ajándékként került a múzeum történeti gyűjteményébe, amiért ezúton is köszönetet mondunk. Az adatok másik részét Szigeti Kilián könyvéből vettük. (Az ő jegyzetei nyomán sikerült az eredeti kéziratra is rábukkanni.) A családi dokumentumok és a Szigeti Kilián felkutatta levéltári anyagok xerox másolatai egyaránt föllelhetők a múzeumi anyagban.

⁵ Szigeti Kilián 1982.: p. 50.

⁶ Uo. p. 51. 1827. II. szám. 395. hasáb.

Az orgonakészítő

KOVÁTS (KOVÁCS) CSALÁD

„Kováts úr nem éppen a legrövidebb úton szerezte meg az iparában való jártasságot. Utazott; felkereste Németország legjelesebb városait és az ottani műhelyben szerzett tapasztalatok felhasználásával gazdagította jól megalapozott tehetségét. A magyar haza figyeljen fel arra az ügyes és derék fiatal honfitársára és foglalkoztassa őt mint ahogy megérdemli. Kováts István úr sok megrendelést kér...”⁷

A munka hiányára egyébként nem sokat panaszkodhatott a mester, mert javítással és új orgonák építésével egyaránt ellátták őt bőséggel. Nyilván ez tette indokolttá, hogy 1830-ban „Kompaniába (Közönséges Társaságba)” állt össze Varga Vendel asztalossal, és a források által néven nem nevezett más személyekkel. Sajnos, adatok hiányában nem tudjuk megmondani miért, 1831-ben már föl is bomlott e szövetség, amely szervezeti formáját tekintve túlmutat a céhes formán, amely Magyarországon ez időben általános volt. De azt tudjuk, hogy később is szépszájú segéddelek dolgoztattott és a műhelyről fennmaradt jegyzék alapján azt mondhatjuk, hogy korának egyik legjobban felszerelt orgonakészítő intézményével rendelkezett.⁸

Vagyonban és tekintélyben gyarapodva Kováts István 1835-ben polgárjogért folyamodott Szeged városához, amit el is nyert. Ezt követően új házba költözött, Rókusra, a mai Eszperantó utcába, amelyet akkor éppen az ő műhelye után Orgona utcának hívtak.⁹ Sajnos, nem túl sokáig élvezhette a megnagyobbodott életteret, mert 1841-től sokat betegeskedett és 1843-ban végül is belehalt súlyos bajába. Élete során 16 orgonát épített, ebből 14-et teljesen, újonnan, saját maga, kettőt pedig felújított. Ráadásul ezek szinte mindegyike nagy, 10—12—14 regiszteres hangszer, nem csoda, ha a Csányban elkészült orgona kapcsán 1835-ben a Társalkodó c. lap is igen elismerően méltatta Kováts munkáját.¹⁰

A mi számunkra mégis Kováts István saját, írásbeli működése a fontos. Szakmai tevékenységét kellően méltatta Szigeti Kilián a szegedi orgonákról készült kitűnő művében, ezért mi azt vizsgáljuk, milyen megfontolásból vágott neki egy szegedi tisztességes mesterember „könyvet” írni. 1831. február 1-én kezdte e nyolcadrét nagyságú kötetet vezetni Kováts István. Sajnos, a vastag, sok lapot tartalmazó darab csak kevés érdemi anyagot hordoz. Nem tudjuk, mi vitte rá szerzőnkre, hogy neki-fogjon írásának. Szándékát viszont elárulja ő maga a címben: „Ezen fent irt nevezetű Nemzetségnek é folyo Életbéli, Szerentés és Szeretsétlen történetéji. az Időnek jeleseb Változásajiról, és történetéjinek le írása.” Majd a bevezetőben azt is kifejti: „Ki a mulandóságról valo meg emlékezésnek! és a Nemzők és Nemzetségek, neveji feltartásának, és Örök emlékezetinek, Atyafi Szeretője lévén, a melyet jövendőbéli gyermekejimmnek, s' maradékimnak, Szívemből Származot Atya fíui, Szeretetett Szivekben bé Plántálni és szembe tűnő képen gyükerezni kívánom! hogy Születnének közülök mindenkor Olyanok, kik ezen könyvnek betsülőji lévén, és az ő Nagy Atyoknak Nyomdo-kait követvén, meg ketőztetett lépésekel...” Vagyis gyermekeinek, unokáinak kívánja az őseket, ill. saját életét példaképpül állítani és ezzel a Kováts nemzetség (család) hírnevét megörökíteni. Sajnos, néhány oldal leírás után — nem tudni, miért — e buzgalma lelohad, és az egész csak az azután született gyermekeinek adatait tartalmazza. Inkább a biblia belső lapján, vagy a kalendáriumok üres oldalain vezetett följegyzé-

⁷ A Gemeinnützige Blätter zur vereinigten Ofner und Pester Zeitung 1828. június 4-i számáról van szó. Idézi Szigeti 1982. pp. 45—46.

⁸ Ezek a felsorolások, ill. a leltár is a múzeumban őrzött kötetben található. Közlésüktől azért tekintünk el, mert a megfelelő magyarázattal ellátva, pontosan elolvashatók Szigeti könyvében. Vö 4. jegyzet. Ezek a részek elsősorban szakmai-ipartörténeti jelentőséggel bírnak.

⁹ Uo. p. 53.

¹⁰ Társalkodó, 1835. 39. szám. Idézi Szigeti 1982. pp. 73—74.

sekhez hasonlít, amely a parasztszaladoknál volt szokás a XIX. században. A kötet középső részén a szolgálatába fogadott segédek részére kifizetett béreket rögzíti, egy másik helyen pedig műhelye fölszerelésének teljes leltárát adja. A két utóbbi rész Szigeti Kilián szerint a magyar ipartörténet és főleg az orgonakészítés fölbecsülhetetlen dokumentuma.¹¹ A kötet kötése arra is utal, hogy esetleges okmányok papírra vetéséhez e lapok adtak helyet, és ezeket kivágták a kötetből.¹²

Nem tudjuk megmondani, miért nem kerekedett részletes családkrónika a jó indítás után. Az a bejegyzésekből látszik, hogy Kováts a kötetet gyakran kézbe vette. 1834-től vezette a segédekkel kapcsolatos bejegyzéseket. 1841-ből való utolsó gyermeke születésének adata. De semmi olyan narratív anyagot nem írt, ami személyére, családjára vagy munkájára vonatkozna, holott az üres oldalak csábíthaták volna. Ehelyett csak az üzleti élet precíz számadatai és nevei sorjázának a lapokon. Pedig az első néhány oldal utáni kihagyás azt jelzi, volt ilyen szándéka. Azt mondhatnánk, hogy valami oknál fogva elment a kedve az írástól. Ennek azonban ellentmond a rendelkezésre álló adat, miszerint a haza haladását fontosnak tartva tollat ragadott, és 1841-ben a „*Társalkodó*” c. lapban megjelent egy többoldalas írása, „*Figyelmeztetés az orgonák és művészetre*” címmel.¹³ Nem egyszerű szakmai írás ez, hanem a hazai művelődés és a művészetek elmaradottsága miatt érzett aggodás kifejeződése. Megállapítja, hogy a magyar természeténél fogva nem gyöngébb, nem rosszabb mint az angol, francia vagy német, csak a körülményekben van különbség, ezért a hazai viszonyokon, a szemléleteken kell változtatni. A külföld eredményeit elismerve követeli a hazai eredmények javítását „*Az angolok sem különösb 's jobb aegyagból gyúrt művei a' természetnek, mint mi vagyunk; nekik sem osztogatá az bővebbkezőleg aján-dékit; éghajlat sem okozza e' különbséget; hanem okozza az alkalom, mellyet ők köl-csönös súrlódások által magoknak előidézni képesek; ne mellőztessék-el a' hazafi, ha épen nem volt volna is alkalma magát megisméretni; ne viseltessünk a' haza' gyer-meke iránt antipathiával, ha nyomos jeleit adja hivatása czéljának, e'kép teremünk ingert 's ösztönt 's mindenki igyekezni fog a' tökély felé emelkedni, 's ekkor hazánk nem lesz a' külföld' adófizetője...*”

Kováts István egyéb írásáról nincs tudomásunk. E kevés anyag azt jelzi, hogy a szegedi művelődéstörténet nem gyarapszik újabb Vedres Istvánnal, de még csak az építész Kováts Istvánhoz hasonló személyiséggel sem. Mégis értékes adalékok ezek a reformkori Szeged polgári gondolkodására, a nemzeti öntudat formálódására és az egyéni érdeken túl a hazai haladásért érzett aggodásra. Fontos számunkra a tény,

¹¹ Szigeti 1982.: p. 54. Vö. a 8. sz. lábjegyzettel.

¹² A kézirat 23×38 cm-es fűzött lapokból áll. Eredetileg nem számozták, csak a feldolgozás során adtunk lapszámozást. Az 1; 8—12 és a 27. lap üres. A most közlendő családtörténeti rész a 2. v. oldal kezdődik és az 5. r-n fejeződik be. Az 5. v.-6. r. oldalakon található saját készítésű orgonáinak leírása (ld. Szigeti im. pp. 69—71). A 7. v-n halovány, de összefüggően nem olvasható néhány soros idegen kéztől származó ceruzabejegyzés látható, 1881—82-es dátumokkal. Egy-egy szó kiolvasása alapján megállapítható, hogy családi halálozást, ill. születést jegyeztek fel. A 13. r-14. v. tartalmazza a műhelyleltárt (ld. Szigeti im. pp. 55—60. és 254—259). A 15. r — 26. v. oldalakon találhatjuk a segédekkel, napi kiadásokkal kapcsolatos bejegyzéseket. (Ezek java részét közli Szigeti im.: pp. 62—64.)

A 7. v. oldal néhány soros bejegyzésétől eltelve az egész kötet Kováts István autográf, tintával készített kézírata. A kivágott lapok számát a bent maradt csonkok alapján meg tudjuk adni elég pontosan: az üres részben a 9—10. lap között kivágtak kb. 33 lapot. A 12. és 13. lap közül szintén kivágtak kettőt, de ezek meglévő maradványai azt mutatják, hogy volt írás rajtuk, vagy legalábbis olyan lapszéli keretkezéssel látták el őket, mint a 13. lapot. Hasonló állapítható meg a 25—26. lap között kivágott egy lapról is. Összesen tehát 65—70 lapos lehetett a fűzet, de úgy véljük, az írott részekből csak kb. 3 lapnyi hiányzik, ezek is a napi, szakmai följegyzések részét képezték. Az írások 1831—36 között készültek, kivéve az 1838-ban és 1841-ben született gyermekek adatait.

¹³ 1841. 34. sz. pp. 135—136.

amit a vizsgált kötet bizonyít, még így torzóban is: hogy a szegedi polgárságban megvolt ősei iránt az érdeklődés, és a saját életének megörökítése iránti igény. Talán csak az akarás, vagy a tehetség hiányzott hozzá. Nem tudjuk megmondani, hány hasonló igényű és formátumú családi füzet keletkezett és veszett el a szegedi polgárok között. Egy azonban bizonyos: a most tárgyalt kötet és az általunk nem ismertek nélkül nem keletkezett volna 1885 körül az a nagyszerű kézirat, amelyet „Egy szegény porfiú önéletrajza” címen ismerünk az építész Kovács István tollából.

Az „orgonás” Kovács család tagjai tudtak erről a kötetről és bizonyára nagy becsben tartották édesapjuk írását. Azt igazolni lehet, hogy az elsőszülött fiú örökölte mindig, és a családi képekkel, majd fényképekkel együtt adták tovább az egyre bővülő hagyatékat. Ez a tradíció némileg módosult a közelmúltban, amikor az utód nélküli Sándor átengedte az öccsének, Bélának, akitől a múzeum megkapta a kéziratot. De ő is kikötötte, hogy xerox másolatot kapjon, amit az eredeti példány őrzési helyének föltüntetésével továbbadhat fiainak. A kéziratos példányban további, későbbi bejegyzést sajnos nem találunk. Vagy a vállalkozási kedv hiányzott, vagy a tehetség, az is lehet, hogy eredeti iránti tisztelet tartotta vissza a családtagokat, tény, hogy nem írtak bele. Arról van tudomásunk, hogy az utóbbi másfél évtizedben, a nyugdíjba vonult Kovács Béla két alkalommal is (1974, 1980) papírra vetette apja, K. Sándor (1872—1953) és saját élete történetét, összegezve ebben az egész Kovács—Kovács család múltját. Mindez azonban — a Kovács család további tagjainak sorsával együtt — már egy más tanulmány témája lesz.

Függelék

Kovács István önéletrajza és a Társalkodóban megjelent cikke. Mindkettőt az eredeti ortográfia szerint közöljük.

1. kép: A kézirat 2. v. oldala

**En Könyvem, Szerzője Voltam én
Kováts Istvány.
Szegedi. Orgona, és Klavir Művész
1831²² ^{Értetődoban} ¹² Február Húsbán**

Ki a Mulandóságrol valo meg emlékeztetőnk, és az Nemzők és Nemzetögek, neveji feltartasanak, és Örök emlékeztetőnk, Atyaji Szeretője. Levein, a melyet, zörendőbeli gyermekkejimmnek, s Mura, de. kinnak. Szivemből karmazet. Atyja, fiai, Szeretettel, hivatkozva be. Pántalni és zembe tünö kőpen gyűjtkezni kívánom! hogy születésnek köztök mindenkor Ohyanok, köik En könyvemek belülsője Levein, és 12. 0. Nagy Atyáknak Nyomdabajt követve, meg köztetett lépésakel. Istoni feletem alatt, is So. Költés, és Jamboraggy Illyan En Mulando életben Utazásának, a melybenek ezen Vándorle. Életem, boldog és Szeretős, Muzsát kívánok. Oh, mely Nagy Örömet vetem Válok Valakak, hogy ha tsak egy két sor, más is találhatam volna, és Nagy Atyáimmak honet Szarvazásajjal, wört is vetem magamnak ezen tükely Janos. Jagoz, hogy minbenkor Vira emlékeztetőnk, a ti jelen letelektől fogva, az En elmúlt létemig. 1831²² Ért. 1. Jekus

Ar en Emlékezetem e' Követ kerendők.
Ar en Atyám. Kováts Ferentz. Születet 1756²² Értet. 2. Jan. 22. Dec. Privilegiált Kétszemel m. Városában. Váltak Ol testveres, e' Követ kerendők. Kováts Péter. Híres Ártalos Mester ember volt Kétszemel Városában. Kováts Istvány gazdálkodo Paraszt Ember volt. Kováts Antal. Sente Paraszt Ember volt. Kováts Verona. Paraszt embernél volt Fernél. ezek Mind, Kétszemel Városában laklak. Ar en Atyám pedig Kováts Ferentz az Ártalos Mesterseget ki tanult. az Selygöl említet. Darko Kováts Péter Ártalos testver Istványanál, ez az Név pedig Darko. bizonyosan az Nagy Atyáimmak Neveji Váltak, mert az Atyáimmak Kéget testverjét is, meg Darko Kováts Péternek Nevelek, ezen felül, említet Híres Ártalos Mester Embell. Ka. Mídon az Edecs Atyám az Ártalos Mestersegeben Vándorle Idejil ki töltve, Comgrael Mező Városában. Valaszteta lakásat, és tsak 15. Krajtsar Büntet. Kérdete el 12. 0. Mesterseget, és Feleségül elvete Magának. Kováts Annat. Juto Kovát Matyás. Erdemes Garda f.

Embernek, Hajadon Lejányát, a Melyel Három gyerme-
ket Nemzelek, egy Lejányt, és két fiúfiút, Követ.
Kézendők.

Kováts Anna testvér Néném Született,
1792. Esztendőben, Kent István Havának,
24^{ik} Nappján.

Kováts János testvér Dátyám Született,
1795. Esztendőben, Karátsony Havának,
21^{ik} Nappján.

En pedig Ki ez Könyvnek Szerzője voltam.

Kováts István Születem
1797. Esztendőben, Karátsony Havának,
10^{ik} Nappján.

Az felül említet Kováts Anna Nemző Edes Anyánk,
na, az Sokat Igéző Világ, tsak Kevével Kielegette,
már 1804. Esztendőben, Kent János Havának, 20^{ik}
Nappján, Rúsded gyermekéi Korunkban, Goldogul kimúlt
ez mult Közülünk ez Arnyék Világban.

És az Öregységre Maradt Edes Atyám, is mel' megy
Házasodot, ugyan tsak Congrad Városában. Vájo Erzsébet
Nevezetű, Leffermatos, Hajadon Lejányt, vel' Jelesegyül,
és Ezel Ott az Edes Atyám. Esztendőki, és 1810.
Esztendőben, az Edes Atyánk is Goldogul kimúlt
ez Arnyéki Világban, 15^{ik} Novemberben.

22

Az Édes Anyám Halála után, volt egy Házatárkánki, és egy Bölöcskénki, az Házat Libitacion eladták, az Mesterseghoz való Beszámolókkal, és minden Házai Eszközökkel együtt, és igen pénz az Tulori Utalást jót, az Bölöcskét pedig Arondában adta az Tulori Eszközök utána az testvér Nénemet a Ki is Kézölünk Öregben lévén. Férhez ment, egy betűlletes Paraszt Emberhez. Kínéki Neve Fekete István Vala, ugyan tsák Congrad Mező Városának Lakosa és két Nőgyerek több gyermekekkel, és éltek az Isteni felelem alatt.

Az Testvér bátyám Pedig az Magyar Szüts Mesterseget tanulta, és fel is szabadult, és betűlletesen kitöltötte Vándorló Utját, és Nagy Kun Szent Mártonyban Valasztotta Magának lakó Helyet, és ott let Mester Embere, és meg is Házasodott valami Szász Nőgyerekhez az Leányát vette el feleségül, a melyet több gyermekekkel Nőgyerek, és az ő Hegyeny Sorakban, Jamborul élte, és az Istent felte.

És engemet pedig mint Kiseb testvért, 1811^{én} November 10^{én} Nappján az Házalatos Mestersegh Tanulásvára adták. Újda Martony Betűlletes Házalatos Mester Urhoz, ugyan tsák Congrad Mező Városának erdemos Lakosa Volt, a Kínél is el töltöttem Három Esztendőket az tanulásban, és 1814^{én} Novemb 10^{én} Nappján Fel szabadultam, és Elmentem Vándorlani, és 1816^{én} Esztendőben a Miden Ki Vándorlótam Frieszben az Tenger Partján lévő Nagy Kikötő Városban, ott volt első Szerelem, az Orgona. A Klavir Művészség Szép Mesterseget látni, és azt egy meg kedveltem, hogy Mingszart azon Iggyekertem hogy Kitanulhasam azon Szép Művészséget, és találtam is egy je Embere, a Ki Négy Esztendőre Fel Váltott, Lajbak Nevezetű Városban, mint Gräner Prozágnak Fő Városa, és ott Betűlletesen az Időmet kitöltvén, és meg az után Két is fel Esztendőket töltöttem az Vándorlásban mint Orgona és Klavir Művész Legény, és annaké utána 1823^{én} Esztendőben Augustus holnapján 16^{én} Nappján Haza jöttem a Vándorlásból Congrad Mező Városában, és ott kezdtem el az Orgona és Klavir Művészséget az magam kéreire, és az után 1824^{én} Esztendőben meg Házasodtam, Előctem feleségül egy hajadon leányt a melynek Neve Fredia Rozália vala, Szarvasi Szüles és meg Esztendőm vele 14^{edik} Januariusban

Ezen fent írt nevezetű Nemzetségnek e' folyó Életbeli, Szerentsés és Szerentsét-
len történetjei. az Időnek jeleseb Változásajriol, és történetejinek le írása.

Ezen Könyvnek, Szerzője Voltam és Kováts Istvány. Szegedi Orgona, és Klavir
Művész 1831^{dik} Esztkendőben 1^{ső} Februáriusban

Ki á mulandoságról valo meg emlékezésnek! és az Nemzők és Nemzetségek,
neveji fel tárásának, és Örök emlékezetinek, Atyafi Szeretője lévén, á melyet jövendő-
béli gyermekejimnek, s maradékimnak, Szivemből Származot. Atya fiúi, Szeretetett
Szivekben bé Plántálni és szembe tűnő képen gyükerezni kívánom! hogy Születnének
közülük mindenkor Olyanok, kik ezen könyvnek betsülőji lévén, és az ő' Nagy
Atyoknak Nyomdokajit követvén, meg ketőztetett lépésekel. Isteni félelem alatt, az
Jo erkölts, és Jámborság utyán ezen mulando életben Utaznának a' melyeknek ezen
vándorlo Életben, boldog és Szerentsés Utazást kívánok, Oh' mely nagy örömel
vetem Volna valaha, hogy ha tsak egy két sor írást is találhatam volna, az Nagy
Atyájimnak honét Származásajriol! azért is vetem magamnak ezen tsekély fáradságot,
hogy mindenkor visza emlékezetek, á ti jelen létettektől fogva, az én elmúlt létemig.
1831^{dik} Eszt. 1^{ső} febru.

Az én Emlékezetem e' követ kezendők.

Az én Atyám. Kováts Ferentz. Születet 1756^{dik} Esztkend. 3^{dik} Dec. Privilegiált
Ketskemét m. Városában, Voltak Őt testvérek, e' Követ kezendők. /:Kováts Péter
Hires Asztalos Mester ember volt Ketskemét Városában. (:Kováts Istvány gazdál-
kodo Paraszt Ember volt. /:Kováts Antal, Szinte Paraszt ember volt, /:Kováts
Verona. Paraszt embernél volt férnél. ezek mind Ketskemét Városában laktak,
Az én Atyám pedig Kováts Ferentz az Asztalos Mesterséget Ki tanulván, az felyül
emlitet, Barko Kováts Péter Asztalos testvér Bátyánál, ez az név pedig Barko. bizo-
nyosan az Nagy Atyájinak neveji voltak, mert az Atyámnak öregeb testvérjét is,
még Barko Kováts Péternek nevezték, azon felül, emlitet Hires Asztalos Mester
embert! /:a midön az Édes Atyám az Asztalos mesterségben Vándorlo Idejit ki tölt-
vén, Csongrád Mező Városában, Választota lakását, és tsak 13. krajtzár ezüstel,
Kezdeté el az Ő' Mesterségét, és Feleségül elvete magának, *Kováts Annát*, Futo
Kováts Mátyás; Érdemes Gazda Embernek, Hajadon Lejányát, a' melyel Három
gyermekeket Nemzetek, egy Lejányt, és Két férfiút, e' következendők.

Kováts Anna testvér néném Született 1792. Esztkendőben, Szent Jakab Havának
24^{dik} Napján.

Kováts János testvér Bátyám Született, 1795. Esztkendőben, Karátsony Havának,
21^{dik} Napján.

Én pedig ki ez Könyvnek Szerzője voltam, *Kováts Istvány* Születtem 1797. Esztkendő-
ben. Karátsony Havának, 10^{dik} Napján. Az felül emlitet *Kováts Anna* Nemző Édes
Anyánknak, az Sokat Igérő Világ, tsak kevésel kielégítette, mer 1804^{dik} Esztkendőben,
Szent János Havának 20^{dik} napján, Kisded gyermeki korunkban, Boldogul kimult
Közülünk ez Árnýék Világból,...

az Özvegségre Maradot Édes Atyánk, is mét meg Házasodot, ugyantsak
Csongrád Városában, *Vajo Erzsébet* nevezetű, Reformátos, Hajadon Lejányt, vet
feleségül! és Ezel Élt az Édes Atyánk 6. Esztkendőkig, és 1810. Esztkendőben, az Édes
Atyánk is Boldogul kimult ez árnyék Világból, 15^{dik} novemberben.

Az Édes Atyám Halála után, Volt egy Házatskánk és egy Szölötskénk, az Házat Lititácion el adták, az Mesterséghezvaló Szerszámokkal, és minden Házi Eszközökkel együtt, és azon pénz az Tutori kéz alá jöt, az Szölötskét pedig Arendában adta az Tutor, Ezeknek utána Az testvér Nénémet a' ki Közölünk öregeb lévén, Férhez ment, egy betsületes Paraszt emberhez. Kinek neve *Fekete* Istvány vala, ugyan tsak Csongrád, Mező Városának lakosa és ezel nemzetek több gyermekeket, és éltek az Isteni félelem alatt.

Az Testvér bátyám Pedig, az magyar Szüts Mesterséget tanulta, és fel is Szabadult, és betsületesen kitöltöte Vándorlo Idejit, és Nagy Kun Szent Mártonyban Választota magának lako Helyét, és Ot let Mester Emberé, és meg is Házasodot valami Szaszko nevezetűnek az Lejányát vette el feleségül, a' melyel több gyermekeket nemzetek, és az ő Szegény sorsokban, Jámborul éltek, és az Istent félték.

És engemet pedig mint kiseb testvért, 1811^{ben} November 10^{dik} Napján az Asztalos Mesterség tanulására adtak. *Vajda Mártony* Betsületes Asztalos Mester Úrhoz, ugyan tsak Csongrád Mező Városának érdemes Lakosa Volt, á kinél is el töltöttem Három Esztendőket az tanulásban, és 1814^{ben} Novem. 10^{dik} Napján fel szabadultam, és elementem Vándorlani, és 1816^{dik} Esztendőben a' midön Ki Vándorlótam Trieszben az Tenger Partján levő Nagy kikötő Városban, Ot volt első Szerentsém, az Orgona. és Klavir Művészség Szép Mesterségét látni, és azt ugy meg kedveltem, hogy Mingyárt azon Igyekeztem hogy kitanulhasam azon Szép Művészséget, és találtam is oly jo Embere, a' ki Négy Esztendőre fel Válat, *Lájbak* nevezetű Városban, mint Gráner Országnak Fő Városában, és ot Betsületesen az Idömet kitöltvén, és még az után Két és fél Esztendöket töltöttem az Vándorlásban mint Orgona és Klavir Művész Legény, és annak utána 1823^{dik} Esztendőben. Augusztus holnapnak 16^{dik} Napján Haza jöttem a Vándorlásból, Csongrád Mező Városában, és Ott kezdetem el az Orgona és Klavir Művészséget, az magam kezére, és az után 1824^{dik} Esztendőben meg Házasodtam, elvetem feleségül egy hajadon lejányt, a' melynek Neve Széka Rozália vala, Szarvasi Születés, meg esküdtem véle 14^{dik} Januáriusban. Az Édes Atya Kasai Születés volt, a' Melynek neve *Széka Antal* vala. Ispányi hivatalt viselt Szarvason, az Édes Anya pedig Aradi Születés volt. *Rehor Katalina* nevű.

Én Kovás Istvány, Széka Rozália Hitvesemel, e' követ kezendő Magzatokat nemzetük, az Úr! Isten Szent Nevének Ditsöitására, és Örökös feltartására, fel ajánljuk ezeket.

- 1^s *Kováts Antal* fiam Születet 1824^{dik} Esztendőben. September Holnapnak 6^{dik} napján. halva gyüt az Világra, és így az anya méhében Kereszteltetett meg. — Csongrádon született.
- 2^{dik} *Kováts Magdaléna* Lejányom Született 1825 Esztendőben. Julius Holnapnak 19^{dik} napján, egy Hétiig élt ez árnyék világban, és azután meg halt, Kereszt Atya volt *Getzi János* és Kereszt Anya volt *Simonits Erzsébet*. ez is Csongrádon Született.
- 3^{dik} *Kováts Emilia* Lejányom Születet Vásárhelyen 1826^{dik} Esztendőben Oktober Holnapnak 29^{dik} napján, mérték jegy alatt. Kereszt Atya volt *Molnár Istvány* és Kereszt Anya volt Szép Anna.
- 4^{dik} *Kovács Istvány* fiam Születet, Szeged Városában 1828^{dik} Esztendőben, November Holnapnak 20^{dik} napján, Bak jegy alatt. Kereszt Atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt.
- 5^{dik} *Kováts Ferentz* fiam Születet Szeged Városában. 1830 Esztendőben December Holnapnak 22^{dik} napján Vizöntő jegy alatt, Kereszt Atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt. Ertli Klára.

- 5^{dik} *Kováts Florián és Antal* fiam születet Szeged Városában 1933^{dik} Esztendőben. Május Holnapnak 4^{dik} napján. Rák jegye alat. Kereszt atya volt *Antonius Keláj* és Kereszt Anya volt. Ertli Klára.
- 7^{dik} Kováts Stanislaus és Eugenius, fiam. Született Szeged városában. 12^{dik} Novemberben 1835^{dik} Eszten. Oroszlány jegy alatt, Kereszt Atya volt *Antonius Keláj*. és Kereszt Anya volt *Ertli Klára*.
- 8^{dik} Kováts Rozália Lejányom Született Szeged Városában, 5^{dik} Januáriusban, 1838^{dik} Esztend. Kereszt Atya Farkas János Rokusi Kántor Kereszt anya Már Cetzilia.
- 9^{dik} Kováts Erzsébet Lejányom Született Szeged Várossában, 31^{dik} Októberbe 1841^{dik} Esztendőben. Kereszt Atya Farkas János Rokusi Kántor Kereszt any Már Cetzilia.

Figyelmeztetés az orgonák és művészetre.

Nemzetünk a' csinosodásban korszerűleg haladni törekedvén, annak egyik előmozdító eszköze: a' művészet' 's szépművek' méltánylása. Czélszerűnek látom e' tárgyruhi eszmémet, mind szellemi mind anyagi tekintetben itt nyilvánítani. — Szellemlég véve: milly ritkán találják el az emberek természetbeni hivatásukat, vagy ha eltalálják is, milly kevesen fejleszthetik-ki az anyagi erő' híjánja miatt; ha rejtezik emberben a' nagyra és szépre némi tehetség, mellyel a' művészvilágban fölléphet, azzal később, pályacélját kivívandó, ennek kiképezéseül, hol rá alkalom van, költséget 's több évi időt, áldoz, melly utóbbi — az idő t.i. — egy öntudatunak, ki tiszta észszel fontolgatja a' jelent 's jövőt, legdrágább. Pályáját végezvén, czélzatai vagy a' szerencse' balsága vagy részvétlenség miatt nem sikerülnek; e' veszettség rá milly hatású, azt más, ki hasonló helyzetben nincs, nem képzelheti; ő érzi azt csupán és kénytelen tehetségét, a' természet' urának e' meghálálhatatlan adományát, 's egykori iparjának jutalmát nem arathatva, de másoknak sem használva, az örök semmisségbe temetni. Az angolok a' tudományosságban mi által vitták-ki az elsőséget minden más nemzet fölött? nemde az említett tárgyruhi bizonyos rendszerezet által! mik vajjon az angolok, francziák 's németeknél az előbbrehaladás' rugóösztoenei? nemde leginkább a' méltánylás és pártfogolás? távolítva egyszersmind minden olly kedcsüggesztő bá ásmódot, millyenekkel honi művészinket többnyire jutalmazni szokás, az által t.i., hogy minden szorgalom 's tökéletes mű készítése daczára is nemcsak a' szerződésben kitéüzött árt sok után járás mellett sem adják-ki, hanem a' művészt még gunyos lealacsonyító rágalomokkal is illetik. — Magam valék fültanuja bizonyos helyen, hol szóba jött a' külföld' művelődése 's előhaladása, 's többek közt az is, miért hogy hazánkban olly ritka tünemény a' jelesb tudós és művész? 's miért észre nézve a' magyar egy angollal sem mérközhetik? az elsőre az volt a' felelet: hogy a' külföldiek kénytelenek szemlélni és működni élelmök 's életkényelmök? megszerzése végett; a' magyar ellenben teli hassal bírván sem művelődéssel, sem pártfogolással nem gondol; már pedig hol lehetne azt inkább előmozdítani mint épen Magyarországbán, hol mellette éhséget sem kellene szenvedni! hogy egy angol értelmesb lény a' magyar-nál, ezt én sem tagadom; de hogy mi az oka? ezt azon említett körben senki sem fejté meg. Az angolok sem különösb 's jobb anyagból gyúrt művei a' természetnek, mint mi vagyunk; nekik sem osztogatá az bővebbkezőleg ajándékit; éghajlat sem okozza e' különbséget; hanem okozza az alkalom, mellyet ők kölcsönös súrlódások által

magoknak előidézni képesek; ne mellőztessék-el a' hazafi, ha épen nem volt volna is alkalma magát megismértetni; ne visellessünk a' haza' gyermeke iránt antipathiával, ha nyomos jeleit adja hivatása' czéljának, e' kép teremünk ingert 's ösztönt 's mindenki igyekezni fog a' tökély felé emelkedni, 's ekkor hazánk nem lesz a' külföld' adófizetője. Mindezt jelesül festé Csatári úr' ecsetje a' múlt-évi Társalkodó' 96^{dik} 's 97^{dik} számában közlött, Uti-Szemlék az élet mezején' czímű értekezésében. Csatári urat nincs szerencsém közelebrül ismerni, de rám nagy-hatásuk voltak czikkjei, melyekben az írók 's művészek' állapotját olly lelkesen rajzoló, miért is ohajtom: szüljön hazánk több illy melegkeblű hazafit.

De hogy czéломra térjek, hazánkban az orgonákra igen kevés figyelem van fordítva; e' tekintetben javaslom utánozot a' külföldieket, kik e' művészetben több élvezetet találnak, 's az orgonát nemcsak isteni-tiszteletre használják, hanem gyakran hangversenyt is adnak egyházaikban, számos hallgatóság előtt; nálunk hányadik orgonával lehetne ezt tenni? hányadikban találnánk tiszta hangzatra? majd az alább említendő elhanyagolások miatt, mit szülhetne ezen élvezet, ha nálunk divatoznék? nemde a' hangászat iránt. is nagyobb figyelemre ösztönzené a' közönséget? kivált olly orgona, melynek változatiban minden hang, melly fuvó, vagy vonós hangszerben létezik, utánozva van; miért nem kérkedhetünk több olly hangművészszel, millyen a' mi Liszt Ferenczünk? Ó is a' külföldön képezé tehetségeit! miért mutathat Olasz és Csehország több virtuozt? mert a' fiunak ott már gyermekkorában, az orgona' tiszta hangzata által, ha t.i. a' hangászatra hivatása van, idomulnak eszméji és fejlődhetnek. — *Anyagi tekintetben:* honnan származnak az elavult orgonák? miért váltatnak-fel olly gyakran újakkal, 's ismét ezek is miért romlanak-meg olly hamar, 's mikép kerülheti-el a' költségeket, miket ezek magok után vonni szokták? Szempontul veszek itt olly művet, melly tanult művész által létesült, 's melly mind az időmérséklet, mind a' tisztátalanság ellen lehetőségig mentesítve van 's a' közvizsgálatkor egy műértőnek szabad bírálata után tökéletesnek nyilvánított. Tekintsük csak meg néhány és múlva: már kifordult akkori helyzetéből, tiszta hangzását már elveszté; illy hamari változásért sokan a' művészt okozzák, de hibásan! mert ugyan mi okozza azon változékonyságot, mint a' hideg, meleg, szárazság, nedvesség, 's a' mi legnagyobb ellensége a' tiszta hangzásnak: a' mindennapi porolás. Ide járul még némelly kántornak tisztaság-iránti hanyagsága, és valamely hiba mutatkozik *orgonájokbau* javítási szándékkal fognak olly munkához, minek megfelelni nem képesek; illy kontárkodást többször ismételve, végre több kárt mint hasznot tesznek; 's bármint akarák is a' közönséget megkímélni a' költségtől, többé nem segíthetvén, kénytelenek a' rongált művet rendes művész' kezébe adni. Soktól hallottam már dicsértetni némelly organistákat s' naturalistákat, mennyire értenek az orgonakészítéshez, milly jó mechanikusok, 's t. b.; ezt tőlük egészen én sem tagadom meg, ámde nem hihetem, hogy a' gyakorlatnál több a' theoria, a'. min rendszerint olyanok építési szoktak; úgy igen, ha a' kettő együtt párosul. Midőn már romlott orgoná-jokkal egy rendes művészre szorulnak, ismét más úton mozdítják elő mű' tartatlanságát azok, kik e' tárgyhoz felsőbb befolyással bírnak, a javításért szinte mint az újakért sajnálják az illendő árt: már pedig lehetetlen, hogy csekély árért a' művész tökélyvel működjék, mert nálunk, ha jót akarunk, türelem 's idő kívántatik; ez pedig költségnélkül nem esik meg; innen származnak azon gyakori költségek, mik többször az adózó közönség' erszényét jól meglapítják. Illy felesleg kiadásokat mikép kerülhetni-el? csak úgy, ha az orgonák jó értelmes művész', nem pedig a' természet' ügyelésére bízattak. Lám egy torony-óra, melynek egész műve vaskészület gondos vigyázat alá van adva, hogy meg ne romoljék; mennyivel nagyobb 's ügyesb gondviselést kíván még ama' sokféle anyagbul szerkesztett mű, t.i. az orgona, hogy

benne hiba ne történjék? hiszen ez köztudomás szerint egyik legdrágább bútora a templomoknak.

E' jó célú javaslatom ismételten ugyan, de ha divatba jövend, tapasztalható lesz idővel sikere és haszna; vajha e' közleményemnek lenne némi foganatja; hogy én azt nem haszonvágyból teszem, kiviláglik onnan, mert honunkban e' művészeti pályát nem egy magam futom. Így el fog maradni majd a' gyakori ujtás és javítgatás, 's az ezzel járó költségek: ekép mutathatunk majd két száz, sőt több éves rendszeren hangzó orgonákat.

Kováts István
Orgona- és zongora-művész Szegeden

**Die Autobiographie des Orgelbaumeisters
István Kováts (1797—1843)**

István Zombori

Im Aufsatz wird der Lebenslauf des Orgelbaumeisters in Szeged, István Kováts (1794—1843) dargestellt. Als die wichtigste Quelle dient dieser Verarbeitung die kurze Lebensbeschreibung des Meisters von 1831, die vor kurzem in den Besitz des Museums gelangte. Am Anfang dieser Schrift wird die Herkunft der Familie behandelt, wo die Achtung vor den Vorfahren auch ausgedrückt wird. István Kováts habe den Wunsch, von seinen Kindern ähnlicherweise geschätzt zu werden. Gleichzeitig versucht er, den Ruhm seiner Familie unvergänglich zu machen. Sein Eifer und Sorgfalt hat aber nach einigen Seiten nachgelassen, und weiter wurden bloss die Namen seiner nach dieser Zeit geborenen Kinder aufnotiert. Es kann also mit den Notizen auf den Rückblättern des Bibelbandes oder eines Kalenders verglichen werden. Dieses Verfahren war nämlich sehr üblich in dem 19. Jahrhundert. Der mittlere Teil des handschriftlichen Bandes enthält eine Liste der Arbeitslöhne seiner Gehilfen, an einer anderen Stelle wird der gesamte Katalog der Gerätschaft seiner Werkstatt angegeben.

Im Aufsatz wird der vollständige Text der Lebensbeschreibung veröffentlicht, weiter eine Abhandlung von Kováts über die Zustände der Orgeln in Ungarn, die er 1841 in der Zeitschrift „*Társalkodó*“ publizierte. Diese ist gewiss mehr als eine Fachpublikation: in der Schrift wird seine Besorgnis wegen der Rückständigkeit der heimischen Bildung und Künste Ausdruck gegeben. Es wird festgestellt, dass dem Wesen nach Ungarn den anderen Nationen, wie zB. der englischen, französischen oder deutschen nicht nachstehe, bloss die Umstände seien verschieden, diese und die Einstellung müssten also verändert werden. Er nimmt die Fortschritte der anderen Nationen zur Kenntnis, fordert aber die Besserung der heimischen Ergebnisse.

Die Schrift von István Kováts liefert dem Leser wertvolle Beiträge betreffs des bürgerlichen Gedankenguts in Szeged während der Reformzeit, und betreffs der Formierung des nationalen Bewusstseins. Ausser den Privatinteressen wird die Sorge für die ungarische Entwicklung ausdrücklich betont. Diese fragmentarische Schrift kann für wichtig gehalten werden: es bezeugt das Interesse der Bürger in Szeged für ihre Vorfahren, und gleichzeitig den Wunsch, ihr eigenes Leben bekanntzumachen.

IRODALOM

Kováts István

1981 Egy szegény pórfüü önéletrajza. Bp. Magvető, Tények és tanúk.

Nagy Zoltán

1956 Vedres István művészi munkássága (1765—1830). Bp.

Szigeti Kilián

1982 Régi magyar orgonák. Szeged, Bp.

„Nemes Sz. Kir. Szeged Város Piacza” az 1840-es években

SZRENKA ÉVA

(Szeged, Megyei Művelődési Központ)

Az Országos Levéltár őrzi Szeged piacának 1840-ben készült, eddig ismeretlen térképét.¹ Készítője Halácsy Miklós mérnök, akiről tudni kell, hogy a Szépitő Bizottmány tagjaként barátjával, Maróthy Mátyás mérnökkel együtt lelkiismeretesen felülvizsgálta a készülő, vagy már kész épületek stílusát. Már akkor kezdtek gondot fordítani arra is, hogyan illenek bele egy leendő, vagy meglévő városképbe.² Maróthy Mátyás mérnök 1848-ban elkészítette Szeged szabad királyi város térképét.³ 1833 szeptemberében (Reizner János szerint 3-án, Papp János szerint 4-én) jött Szegedre az első gőzhajóval Széchenyi István gróf.⁴ A „Duna” gőzhajón — Papp János szerint — Orsováról felrándult Pallavicini örgrófhhoz, Szegeden kötött ki, ahol Grüber József, a Kegyesrendi Rendház főnöke és Deáky Károly, a Piarista Gimnázium igazgatója üdvözölte a gróft.⁵

Szegedi tartózkodásakor Széchenyi korholta Petrovics János polgármestert, a szegedi piactér kopársága miatt,⁶ mely a vár körül az eredeti „idomtalanásával” több mint 26 holdnyi területet foglalt el. Reizner megemlíti, hogy Klauzál Gábor, kinek háza volt a *nagypiac*on, az országgyűlés alsótáblai követeként nem egyszer szóvá tette ezt az elmaradottságot, melynek okát elsősorban műveletlenségben látta.⁷

A város egyes lakói már 1833-ban beadványokkal ostromolták a tanácsot a piactér mocsarasága miatt, a tér feltöltését sürgették és „a piacon szorongó jószágok iránt a büntetés elrendelését kérik”.⁸ 1848-ban a Tisza szabályozásával kapcsolatban ismét szóba került a tér feltöltése. E terv szerint a kanyargós folyót a vár oldalánál vezették volna el, ez pedig a piactéren levő néhány épület lebontását igényelte volna. Halácsy Miklós mérnök, a Tiszaszabályozási és Feltöltési Bizottmány elnökének e tervét a téren lakók felháborodása következtében elvetették.⁹ Így a tér ügyében, eltekintve kisebb változásoktól, 1870-ig jelentős intézkedés nem történt.

¹ Országos Levéltár (OL) Térképtár, Kamarai térképek, 1411. Nemes Sz. Kir. Szeged Város Piarczának Térképe 1840.

² Csongrád Megyei Levéltár (CSML), Szépitő Bizottmány iratai 1848—49.

³ Közli a térképet Nagy Zoltán—Papp Imre 1960. 161.

⁴ Reizner János 1886. 21., Reizner János 1899—1900. II. 7.

⁵ Grüber József, a Kegyesrendi Rendház főnöke szül. Nyitrán. Főnöksége alatt szereztetett a kálváriai föld. 1831-ben 1177 kolerabetegyet gyógykezelt, kik közül csak 33 halt meg; 1846-ban a piaristákat Nagy-Becskerekre bevezette, hol első házfőnök volt; 1864-ben kormánytanácsos lett és arany érdemkeresztet kapott. Meghalt Vácon 1873-ban. Deáky Károly a Piarista Gimnázium igazgatója 1833—1840 között.

⁶ Reizner János 1886. 21—26., 106—110. 124, 125.

⁷ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1833; 2072.

⁸ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1833. 2414.

⁹ CSML, Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1848, 1632, 1639.

E rövid bevezetés után Halácsy Miklós mérnök térképe alapján megpróbálom rekonstruálni, milyen is volt a szegedi piactér (a mai Széchenyi tér) 1840-ben. Sokáig itt volt a reformkori város központja. „A nagy piac — írta 1845-ben a Honderű —, mely óriás voltában inkább szolgál már kiellenségre, mint díszére Szegednek” zsúfolva volt árukkal s vevőkkel. „Bánátból búzát hoznak ide, Makóról zöldséget, Vásárhelyről túrót, sajtot és egyebet; legjelesebb cikk mégis a szappan, hal, tarhonya s paprika. Paprikától Szegeden nemcsak a leves, de még a ház oldala is veres; ide akasztják összefűzve, s az mint egy nagy szőnyeg befogja oldalát. — Hal annyi van, hogy főkép, ha dögleni kezdenek, megbűzhődik tőlük a levegő.”¹⁰

Ha az idegen megállt a kirakodóvásár vagy a hetipiac forgatagában, a teret övező, hézagosan telepített épületek közül a városháza vonta magára a figyelmét. Copf stílusú főhomlokzata hármass tagozódású, az előreugró középső szakasz magasabb, följe két traktusú, karsú sisakkal fedett torony emelkedett. A dunántúli főúri kastélyokkal közeli rokonságot mutató épület. Nagy Zoltán tisztázta, hogy építésére Balla Antal kapott megbízást, mikor 1776-ban a városról és határáról kitűnő térképét készítette. Terveiből néhány töredék megtalálható a szegedi levéltárban. Az épületet azonban Schwörtz János építette, Vedres István közreműködésével és tervei szerint. Az alapkövetétel 1799. augusztus 30-án páratlan ünnepséggel zajlott le. Ezek a mozzanatok már ismertek a bécsi Magyar Kurir akkori tudósításából.¹¹ A tanácsháza építőjének érdekes újítása, hogy egyik részét úgy építette, hogy színházi előadásokra is alkalmas legyen. Ez Vedresnek, a magyar játékszín egyik szegedi apostolának érdeme. A festés és berendezés utasítása szerint készült, a függöny tervét maga készítette.¹²

A tanácsháza elé a sokadalmak napján kirakták a pellengért, a homlokzatra pedig felkerült a pallos, a szabad királyi város jelképe. A tér délnyugati sarkában állt a barokk Szentháromság-szobor; ezt a szobrot Kárász Miklós fogadalomból emeltette 1734-ben, mert a hagyomány szerint, ártatlan béresét hirtelen haragjában agyonütötte.¹³ A szobrot többször felújították, az 1870-es években ment tönkre. E szobor körül zajlott az „emberpiac”, ahol munkaviszonyokat létesítettek, és üzleteket kötöttek. Itt tárgyalta meg a város férfilakossága a közeli vendégfogadóban megforduló idegenektől kiszivárgott híreket.

A *nagypiac* északi sarkán földszintes épület helyezkedett el, a kamarai élésház, mögötte kincstári szárazmalom őrlötte a gabonát. Közvetlenül a városháza mellett afféle áruház állt, négyszögletes nagy épület, tornác vette körül minden oldalról, onnan nyíltak az üzletek. Szám szerint tíz és több mézszárszék. Udvarában volt a híres *lacikonyha*, tele pecsenyét és lepényt sütő kofákkal.

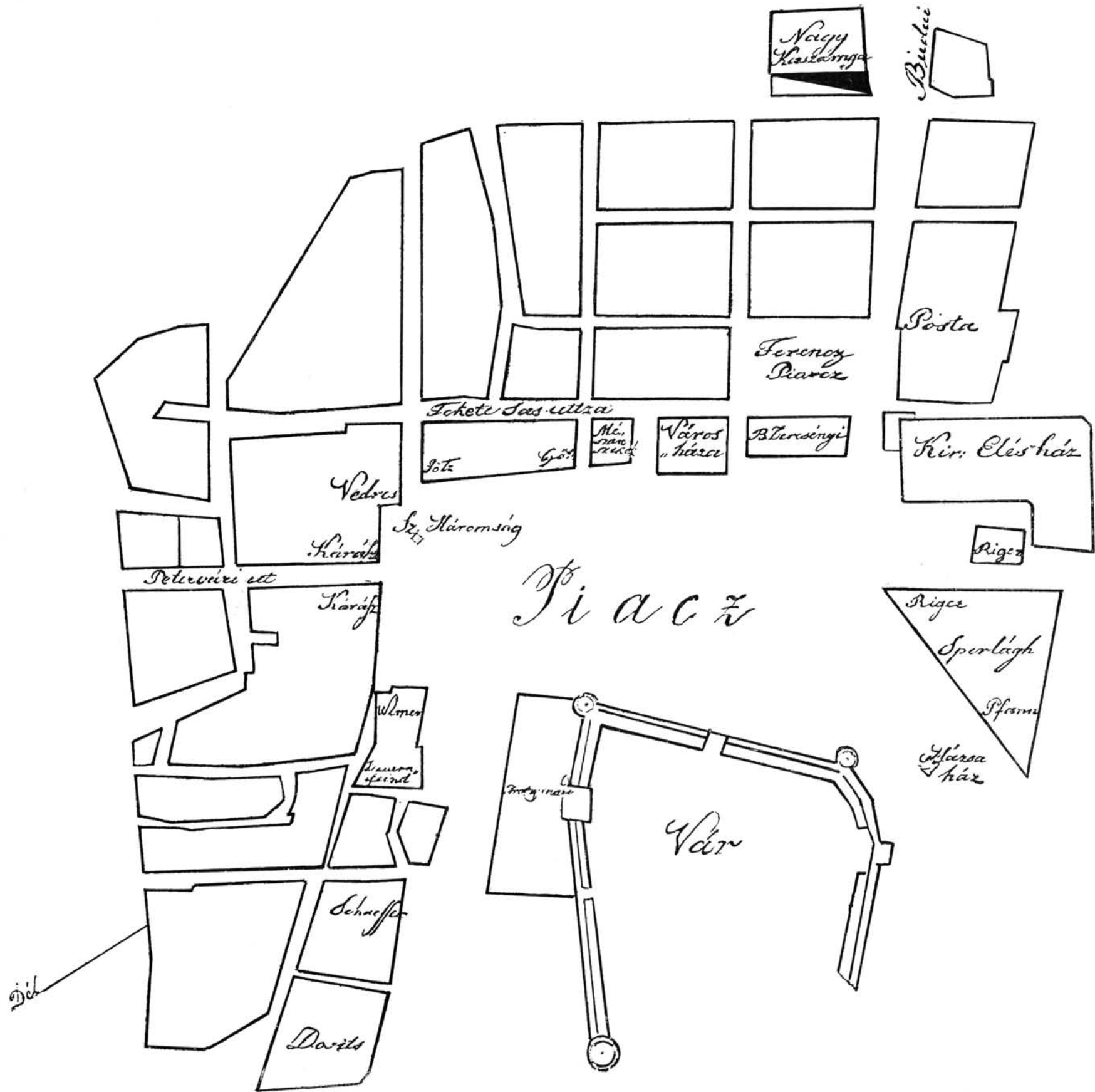
A tanácsháza mögött volt a város vendégfogadója, a *Fekete Sas*, négy szobával és ötven lóra méretezett istállóval. Még két fogadót találhatott itt egymás mellett az utas, az *Arany Páva* és a *Hét Választófejedelem* elnevezésűt. A legrégebb és a legjobb a *Fekete Sas* volt. Vendéglőst igen leleményesnek nevezi a Honderű, „mert a sarat az udvarról puttonyokban kihordatja az utcára, a kocsiútra, ahol a sár tengelyen felül ér. Meglehet, arra számít — írta a folyóirat —, hogyha egy idegen utas a Hét Választófejedelembe akar hajtani, már a Fekete Sas előtt levő sártenger elfogja kocsiját, s ő kénytelen leend hozzá szállni.” (A Feketesas utca a mai Bajcsy Zsilinszky utca.) Ezen az úton továbbmenve ismét piactér fogadott bennünket, a *Ferenc-piac*, mely

¹⁰ Honderű, 1845., Vidéki futár, 290., Társasélet, 296, 334.

¹¹ Magyar Kurir, 1799. III. fertály, 26. sz. Toldalék.

¹² Reizner János 1899—1900 II. 7—38. és III. kötet egyes fejezetei, Vedres István 1799., Nagy Zoltán 1956.

¹³ Bálint Sándor 1959. 78, 84—108. L. még Bálint Sándor 1976. 84—93.

a mai Kossuth Lajos sugárút, a Bajcsy-Zsilinszky utca és a Kiss Ernő utca határolta telken volt. Nevét az egykori császárról és királyról, I. Ferencről (1766—1835) kapta. A XIX. század első felében itt volt a szénapiac, amely a Zsótér-ház felépítésével (1840) a Széchenyi tér, ill. a *nagyipiac* északi oldalára tevődött át.¹⁴

A Pest-Budáról érkező vendégek a *Budai Országúton* érkeztek a városba. Az út tér felőli végén volt a postaállomás, ahol az utas lovat cserélhetett.

Az Élészház és a Városháza között állt Dercsényi János báró (1802—1863) háza. 1840. október 22-én vette a telket, és elkezdte az építkezést, de 1842. március 7-én csődbe jutott, és a még befejezetlen házat 1844. szeptember 19-én eladta Zsótér Jánosnak, a gazdag hajótulajdonosnak és gabonakereskedőnek. A ház elnevezése mégis inkább Zsótér János fiának, Andornak (1824—1906) köszönhető, aki 1848-ban a Márczius Tizenötödike c. lap szegedi tudósítójaként vált ismertté.¹⁵ Ő is folytatta apja foglalkozását, a gabonakereskedést. A reformkori ifjúság egyik vezéralakja volt Szegeden. 1848—49-ben Földváry Sándor nemzetőr zászlóaljának főhadnagyaként vette ki a részét a szabadságharcból. Vagyonából sokat áldozott a kultúrára, tudományra, 3500 kötetes könyvtára volt. Ez a ház az 1849-ben Szegedre költözött kormány székhelye. Zsótér Andor házában (ma Széchenyi tér 9.) többször megfordult Klauzál Gábor, Horváth Mihály, Perczel Mór, Klapka György és Tisza Lajos.

A városháza másik oldalán, a mészárszék után, a mai Széchenyi tér 13. sz. alatt állt már akkor is egy szerény hatású, egyemeletes, erkélyes épület, Götz János háza. Ő a szegedi gazdag polgárság egyik képviselője: 17 házat birtokolt a városban.¹⁶ A belvárosi Kaszinó elnöke volt. Tisztét később átadta vejének, Schaeffer Ádám vaskereskedőnek. Sógora volt Grünner János (1814—1874) nyomdász és könyvnyomtató. Apja, Grünner Orbán Fülöp, előbb egy bécsi nyomda vezetője volt, majd 1802. október 22-én, Ferenc királytól a Szegeden létesülő könyvnyomda állítására kapott szabadalmat. Ebben a házban kezdte meg működését (1802—1859) az első állandó szegedi nyomda. Grünner Orbán halála után rövid ideig özvegye, majd fogadott fia, Grünner János vette át vezetését. Iskolai, egyházi kiadványokon kívül itt jelent meg Dugonics András Magyar példabeszédek és jeles mondások (1820) c. kétkötetes gyűjteménye és Vedres István számos munkája. A szabadságharc idején sok röplapot, falragaszt, ponyvafüzetet nyomtattak itt.¹⁷

Grünner János sikertelen kísérletek után végre 1849. január 2-én megindította az első szegedi lapot, „Tisza vidéki Újság” címmel, majd ennek megszűnése után, 1849. május 2-án a „Szegedi Hírlap-ot”. A szabadságharc bukásával megszűnt ez is, csak az önkényuralom enyhülésével, 1859-ben indulhatott helyi újság, a „Szegedi Híradó”. Ennek nyomtatója és egyben kiadója Burger Zsigmond (1818—1874), a Grünner-nyomdának 1847 óta művezetője, aki 1857-ben megvette Grünner Jánostól a nyomdát, és el is költöztette innen.

¹⁴ Péter László 1974. 174.

¹⁵ Márczius Tizenötödike c. lap 1848—49. évfolyama (Zsótér Andor elsősorban gazdasági cikkeket írt.)

¹⁶ A Pallaviciniek algyői uradalmában Götz János salétromfőző nagykereskedő volt a halászati bérlő 1831-től. A bérlő nagykereskedők a kihalászott halat általában távoli piacokon értékesítették. Sózó, halhasító, halszárító telepeket működtettek, ahol a halhasító asszonyok százai dolgoztak. Götz János a bérleti szerződésben többek közt halászkunyhók, hasító- és szárító tanyák építésére is engedélyt kapott. Götz tulajdonképpen a sziksógyártásból gazdagodott meg, az 1828-as összeírás salétromfőzőnek tünteti fel. 1839—40-ben már elsőrendű gyárosként adózik. Vö.: Szeged története 2. 1686—1849. Szerk.: Farkas József. Szeged, 1985. 370—372.

¹⁷ A Somogyi-könyvtár Grünner nyomtatványai 1848-ra vonatkozó anyaga szegényes, de található ilyenek az OL 1848—49-es Miniszteri Levéltár VKM anyagában és a CSML röplapok, kisnyomtatványok külön kezelt gyűjteményében. Vö. Riadj Magyar! 1848—49 fametszetes ponyvai, csata krónikái. Bp. 1983. Gaál Endre—Szabó Ferenc 1978. 5—65.

Úri társaséleket a városban lakó földbirtokos nemesurak éltek, akik a megyei, városi tisztségeket és táblabírósgot viseltek. Közülük kiemelkedett a horgosi Kárász család. A család alapítója Kárász Miklós szegedi főjegyző. Mária Terézia korában szerezte nemességét és vele a horgosi szentpéteri és buzsáki pusztákat. Fia Kárász István, Csongrád vármegye alispánja, az 1790—91. évi országgyűlésen a nemesi ellenzék egyik elszánt vezére. Az erősen magyar érzésű hazafi korlátlan tekintélyre tett szert a megyében. Horgoson, a falun kívül nagy francia díszkertben földszintes barokk kastélyt építtetett. Télen Szegeden, a később róla elnevezett utcában, az akkori Pétervári úton, nemesi kúriájában lakott. Ennek az épületnek a tervezőjéről nincs még levéltári adatom, bár a térkép alapján valamilyen kapcsolatot feltételezhető Vedressel. Kárász István fia, aki apja nevét örökölte, szintén megyei szolgálatban állt. 1840-ben mint Csongrád megye követe az országgyűlésen, Deák Ferencsel együtt emelte fel szavát az ősiség intézménye ellen. Az ő fia, Kárász Benő (1792—1874) építtette 1845-ben — állítólag Ybl Miklóssal — a Kárász-házat (Klauzál tér 5.). A reformkorban Kárász Benő alispán, majd 1848-ban főispán lett. Tagja volt a szegedi hadi választmánynak, amiért Világos után a pesti Újépületben raboskodott. Kegyelem révén szabadult, de állandó rendőri megfigyelés alatt állt. Ezek ellenére is jelentős szerepet vállalt Szeged gazdasági fejlesztésében. E házban volt vendég Kossuth Lajos 1849-ben, s e ház erkélyéről tartotta nyilvános beszédét 1849. július 11-én.

Vedres István mérnök empire stílusban épített földszintes háza a mai Kígyó utcában, a 2. sz. ház helyén állott. Kitűnő nemzetgazdász, neves földmérő, ezerkötetes könyvtára magyar, német és francia művekből állt. Fia, ifjabb Vedres István tiszteletbeli főjegyző, 1830. augusztus 22-én kolerában meghalt.

A cseh születésű, gazdag Prezetska Vencel gyógyszerész, a mai Klauzál téren épített emeletes házában fényes lakást tartott. Leányát, Prezetska Máriát Klauzál Gábor Csongrád megyei aljegyző és táblabíró vette nőül, és ezzel a ház is Klauzál Gábor birtokába szállott. Róla nevezték el a *nagypiac*znak ezt a részét Klauzál térnek. Az öreg Prezetska a patikát 1814-ben fiának, Jánosnak adta át, ő pedig 1816-ban Bauernfeind Ferdinándnak adta el, aki a várnak a déli oldalával szemben szép emeletes házat építtetett, s a gyógyszerterát a kaputól jobbra helyezte el. Fényesen berendezett lakása előkelő társaságok találkozóhelye volt; itt szállt meg 1848. október 4-én Kossuth Lajos.

A mai Roosevelt tér 9. sz. alatt állt a francia forradalmi zavargások elől, Elzász-Lotharingiából menekült idősebb nemes, Schaeffer Ádám és felesége, Gréhl Teréz emeletes családi háza. Ez az épület Vedres István tervei alapján empire stílusban, 1809-ben épült. E ház termeiben megfordult az akkori úri társaság valamennyi jelentős képviselője. A szegedi német nagykereskedők szalonéletét éltek. A család virágzó vaskereskedése a földszinten volt elhelyezve. A palotát és üzletet ifjabb Schaeffer Ádám örökölte, aki a palánki kaszinó megalakításával vált ismertté, és annak negyedik elnöke lett. Felesége, Götz Borbála pedig a szegedi nőegyletnek volt második elnöknője. Néhány elmagyarosodott gazdag szerb kereskedő is bekapcsolódott a társaséletbe. A *nagypiac* déli részén, Prezetska Vencel háza mellett volt Zserovitz János szerb fűszerkereskedő háza és boltja. 1822-ben idősebb Schaeffer Ádám vaskereskedővel ő alapította meg a Kereskedelmi Egyesületet, az ún. Lloyd-Kaszinót, mely a palánki kaszinó előfutára volt.¹⁸ A gazdag szegedi zsidó kereskedők közül 1814-ben Wodianer Fülöp, 1816-ban Wodianer Sámuel és utóbb a két Weisz testvér emelkedett ki.

¹⁸ Czimer Károly 1929. 11—28.

A *Nagypiac*nak a városházával szemben levő oldalát teljes hosszában a vár téglafala határolta. A tiszai átkelőhely és a sóraktárak védelmére még a tatárjárás után épült erődítmény hosszú századokat élt át, többször nagyobbították, erősítették, szabálytalan négyszög alakját azonban mindvégig megtartotta. A hatalmas területet bekerítő várfal sarkain kerek bástyák, a kapuk felett négyszögletes tornyok emelkedtek. Délkeletről maga a Tisza védelmezte, a többi oldalon pedig a folyó vizével megtöltött széles árok védte. A XIX. század elején már nem volt hadászati jelentősége, a vizesárkokat betöltötték, a falakon belül emelkedő épületeket pedig részben lakóházaknak, részben börtönöknek használták. A várbeli Szent Erzsébet-templom a XI. században épült, a török időkben elvesztette egyházi jelentőségét. Ettől kezdve katonai raktárként használták. A déli várfalhoz épített kazamatákban olasz politikai foglyokat őriztek. Nagy Ignác 1836-ban, a „Társalkodó”-ban a sanyarúság hajlékának nevezte az épületet. Az olasz foglyokat az osztrák haditörvényszék a lombárdiai forradalmi események miatt ide záratta be.¹⁹

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány, illetve a Hadügyminisztérium parancsa értelmében 1848 október havában feloszlatták az ún. „olasz intézményt”, a miniszterelnök távolléte miatt Madarász László és Nyáry Pál Honvéd Bizottmányi tagok megbízásával. Az iratok szerint „Bécs felé, leendő indítására nézve azon rendelet tétetett, hogy ezen foglyok tíz nap elforgása alatt három csapatban mindig szegedi nemzetőrök kíséretébe Félegyházig kísértessenek”.²⁰

Minden évben passiójátékokat rendeztek a vár előtt, s ezeket a polgárok is megtekinthették.

A vár keleti sarkán, a piactéren volt a mázsaház, majd attól északabbra szélesedő utcában, a mai Horváth Mihály utca 7. sz. alatt állt egy klasszicista stílusú épülettömb, a „Rieger-ház”, melynek három lakója volt. A házat valószínűleg Rieger János építtette, akinek több háza volt Szegeden, melyeket igen gyakran bérbe adott. Ennek az épületnek kifelé nyíló boltajtói megőrizték az eredeti bolti kiképzések jellegét. A Rieger család egyik tagja Rieger Mihály kereskedő volt. E család története koránt sincs még teljesen felkutatva. Levéltári munkám folyamán sikerült kiderítenem, hogy egyik leszármazottuk, Rieger Bálint 1848-ban esküdtött föl joggyakornoknak. Rieger Józsefről pedig levéltári adatok alapján megemlítem, hogy levelezésben állott Egressy Gáborral.²¹

A Rieger-ház középső szárnyában lakott Sperlág András orvos, kinek a járványok idején sok munkája volt. 1840-ben orvosi feljegyzéseinek kiadását javasolta ezer példányban.²² (Sperlág Antal 1827. szeptember 25-én Klauzál Gábor és Prezetska Mária házasságának esküvői tanúja volt.)²³ A ház harmadik lakója, Pfann József kereskedésből élt, és elég gyakran került kisebb hétköznapi rendbontások miatt törvény elé.

A *nagypiac*ról a vár déli fala mentén szélesedő út vitt le a Tiszához, itt volt a *halpiac* (ma Roosevelti tér). Ez az út egyenesen nekifutott a hajóhidnak, amely átvezetett Újszegedre.

Ezzel befejeztük Halácsy Miklós térképe alapján tett körsétánkat. Az utazgató Széchenyi István gróf az egész ország fejlődésére tett javaslatot és azok megvalósítá-

¹⁹ Horváth Mihály 1865. 614. számukat 500-ra, — Szeremlei „Kroniká”-ja I. k. 248. pedig 480-ra teszi.

²⁰ CSML Szeged Város Község Választmányának iratai 1851—1856.

²¹ CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1840: 48. Rieger családra vonatkozó bejegyzései. 1840. 2707, 2058, 1848: 1673, 1856.

²² CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1840. 2418.

²³ Szeged-belvárosi plébánia házassági anyakönyv 1827. szeptember 25-iki bejegyzése.

sát szorgalmazta. A nagyobb városok fejlődésére is gondot fordított, többek között javaslatokat tett Szeged közlekedésére, az utak kikövezésére, javítására, a híd építésére, a folyószabályozásra és bank létesítésére. Az 1848. február 18-i tanácsi jegyzőkönyv 6. bejegyzése szerint „Gróf Széchenyi István az általa kiadott, a magyar közlekedés, városok rendezésének alapítását tárgyaló könyvét, annak létesítéséért való közmunkálás végett egy példányban megküldeni méltóztatik”.²⁴

IRODALOM

Bálint Sándor

1959 Szeged városa. Szeged

1976 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete II. rész. MFMÉ 1974/75—2. Szeged

Czimer Károly

1929 A szegedi belvárosi kaszinó száz éves története (1829—1939). Szeged

Gaál Endre—Szabó Ferenc

1978 Adatok a szegedi Grünnyomda történetéhez (1811—1847). Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIX. század. Szeged, 5—61.

Horváth Mihály

1865 Magyarország függetlenségi harcának története 1848. és 1849-ben. I. Genf

Nagy Zoltán

1956 Vedres István művészi munkássága. Bp.

Nagy Zoltán—Papp Imre

1960 Szeged. Műszaki Kiadó, Bp.

Péter László

1974 Szeged utcanevei. Szeged

Reizner János

1886 A régi Szeged I. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden. Szeged

1899—1900 Szeged története. II—III. Szeged

Vedres István

1799 Nemes szabad királyi Szeged várossá meg nagyobbítandó Tanács-háza talpkövének le-tétele alkalmatosságára készült versek. Pesten

Szrenka, Éva

„Der Markt der edlen königlichen Freistadt Szeged” in den 1840-er Jahren

Der Autorin ist es gelungen, eine bisher unbekannte Karte des Stadtmarktes in Szeged aus dem Jahre 1840 in dem Ungarischen Staatsarchiv entdecken zu können. Aufgrund dieser Karte werden in diesem Aufsatz die Gebäude im Kreise des Marktplatzes und deren Bewohner vorgestellt. Der Marktplatz bildete das Zentrum der Stadt in der Reformzeit. Dem Rathaus von Zopfstil gegenüber wurde der Platz durch die mittelalterliche Burg, auf den übrigen Seiten durch die Häuser der wohlhabendsten Bürger (Kaufleute, Handwerker, führende Amtspersonen der Stadt) begrenzt. Im Aufsatz werden die Repräsentanten der hiesigen wohlhabenden Bürger und ihre familiären Verbindungen bearbeitet.

²⁴ CSML Szeged város tanácsi jegyzőkönyve 1848. 1176.

A szervezett iparostanonc-oktatás kezdetei Makón (1856—1884)

MAROSVÁRI ATTILA

(Szeged, Móra Ferenc Múzeum)

I. Az iparostanoncok oktatása a vasárnapi iskolákban (1856—1874)

Az 1830—40-es években Magyarországon is fölerősödött a polgári átalakulás igénye. A nemesi reformellenzék egyik fő törekvése a hazai ipar megteremtése, fejlesztése volt. Ennek igen fontos összetevőjeként jelentkezett az új iparogeneráció hatékonyabb képzésének igénye is. A tanoncoktatási rendszer elmaradottságát főként a XVIII. század végén rendeletileg létrehozott vasárnapi iskolák¹ szerepének növelésével, működésének tényleges biztosításával kívánták fölszámolni. Mednyánszky Alajos báró 1842-ben ez ügyben az országgyűlés elé terjesztett, s az inasok alapfokú oktatását körvonalázó javaslatát² továbbfejlesztve a Helytartótanács 1846. február 10-én kiadott 4545. sz. rendelete már konkrétan vázolta a tanoncképzéssel kapcsolatos legfőbb elképzeléseket³: „Vasárnapi tanodák nevezete alatt — határozta meg a rendelet — azon közoktatási pótló intézetek értetnek, melyek városokban és népesb községekben vasár- és ünnepnapokon bizonyos órákban a 12-ik évet már meghaladott ifjak, leginkább pedig a kézműves inasok és legények, nemkülönben napszámosok számára, avagy zsengebb korokban elmulasztott, vagy csak ismétlendő legszükségesebb elemi tanulmányokban leendő oktatás végett tartatnak”. A rendelet kimondta továbbá, hogy az oktatás csak a leglényegesebb ismeretekre szorítkozik: „vallás, erkölcsstan, szentírás kivonata, olvasás és írás anyanyelven, számvetés fő szabályai és munkálatai, természetrajz és természettan elemei”. A tanítás reggel 9-től 12-ig tart, ebből egy óra hit- és erkölcsstan. „A vasárnapi tanodák nagyobb városokban és népe-sebb mezővárosokban alapítandók — utasított a rendelet —, mivel a kézműves inasok és legények ezekben a legszámosabbak”, végül kimondta: „E tanodák a kézműves inasokra nézve kötelezők, minélfogva senki közülük legénnyé fel nem szabadíthatik, ha csak tanodai bizonyítvánnyal ki nem mutatja, hogy vagy az elemi iskolákat jó előmenetellel végezte, vagy a vasárnapi tanodákba szorgalmasan és elég sikerrel járt légyen”.⁴

A rendeletet Lonovics József csanádi püspök, egyúttal Csanád megyei tanulmányi főigazgató 1846. augusztus 12-én azzal továbbította a megye elemi tanodai felügyelőségeinek, hogy lépjenek érintkezésbe a városok tanácsaival a vasárnapi iskolák megteremtése ügyében.⁵ Az utasításnak megfelelően Makra Imre r. kath. esperes-

¹ Lásd II. József 1783-as, a Helytartótanács 1786. jún. 6-i és 1795. júl. 5-i rendeletét. Közli: Sztéryi József. 1897. 22—29. és 40—43.

² Vö. Néptanítók Lapja. XV. évf. 13. sz. 1882. ápr. 1. 199.

³ Lásd: Sztéryi József. 1897. 78—80.

⁴ Ugyanott

⁵ A Makói Római Katolikus Esperesi Kerület és Plébánia Irattára. (a továbbiakban R. K. Pléb. irattára) Gyűjtött iskolai anyag. 4. csomó. 39. sz. irat. Ezúton köszönöm meg Gilicze János levéltárosnak, az anyag rendezőjének, hogy a tanoncok oktatásával kapcsolatos iratokat rendelkezésemre bocsátotta.

plébános, Makó város tanodai felügyelője e rendeletre hivatkozva szólította fel a város tanácsát, hogy „Makón, mint népes mezővárosban az említett vasárnapi tanoda létrehozandó”, s „a városunkban az új évvel megnyitandó vasárnapi tanodában oktatással foglalkozó két egyénnek részére illő jutalmat” kért.⁶ Lényegében ez a kezdeményezés a makói iparostanoncok szervezett oktatásának beindítását jelentette. Az új iskola bevezetésére azonban ekkor még nem kerülhetett sor, mert a Városi Tanács — Makra többszöri közbenjárása ellenére is — anyagiakra hivatkozva 1847. április 20-án elutasította a kérést.⁷ Keserűen jelenthette ezért Makra esperes a püspöknek: „Az elemiekkal kapcsolatban levő vasárnapi tanodákra nézve pedig, noha azt Makón behozandónak véltem [...] írásba foglalt [...] többszöri sürgetésem után négy hónap múlva tagadó választ nyert.”⁸ A szervezett tanoncoktatás kérdése ezzel — s az ekkor lezajló politikai események miatt is — átmenetileg, néhány évre lekerült a napirendről.

A vasárnapi iskolák megszervezése terén az 1854. március 31-én kiadott helytartótanácsi rendelet hozott döntő változást, hiszen ez már kötelezte a városokat ennek az iskolatípusnak a bevezetésére.⁹ A rendelet kimondta: a vasárnapi iskola fő célja, hogy folytassa, kiegészítse és szilárdabb alapokra fektesse a népiskolai oktatást, ennek érdekében előírta az iparostanoncok kötelező iskolába járását, s módosította az 1846-ban közzétett iskola-konceptiót. A határozat értelmében heti két órai tanítással három évfolyamot szerveztek, a két alsóbb évfolyamon hittan, olvasás, írás és számtan, a harmadikban számtan, rajz, fogalmazás és könyvvitel volt az oktatott tantárgy. Ha a tanoncok a felsorolt tárgyakból kielégítő tudást szereztek, akkor a közoktatásügyi kormányzat által jóváhagyott terv alapján egyéb tárgyakat, így földrajzot, természetrajzot és természettant is lehetett tanítani. A rendelettel megszigorodott a vasárnapi iskolák ellenőrzése, és azokon a helyeken is, ahol eddig nem vették figyelembe az állam iskolateremtő politikáját, szintén új vasárnapi iskolák jöttek létre.¹⁰ Hatására Makón is lépéseket kellett tenni végrehajtása érdekében. Már 1855 elején fölmerült a vasárnapi iskolára kötelezett tanoncok összeírásának szükségessége¹¹, de tettekre csak a következő évben került sor.

1856. október 6-án egy bizottság tárgyalta meg a város iskolaügyeit, s — többek között — a következő határozatot hozta: „A bizottmány nagyon óhajtáná, hogy a Vasárnapi iskolák legközelebbi November hóban megnyissanak; a járási és városi hatóság biztosítását bírjuk, hogy a vasárnapi iskolák haladéktalan életbe léptetésére — bármikor felhívatni fog — a tanodai Igazgatóságot hatályos intézkedésével támogatni fogja. Nézetünk szerint az ipar és kereskedelmi növendékek számára egy előre készítő osztály, ezután a képzettségük kiismerése után több osztály létesítendő lenne, melyekben a Vallásban mellett pályájukhoz kívántató tantárgyakra oktatnának.”¹² Gyakorlatilag ezzel a határozattal Makón is megszületett az elvi döntés a vasárnapi iskolák felállításáról.

Az intézkedések következtében az év végén nyílt meg az első, valószínűleg a református vallásfelekezet kezelésében levő vasárnapi iskola „...mit a nép oly örömmel fogadott, hogy gyermekeiket csapatosan küldik a Vasárnapi iskolába, és azon

⁶ Ugyanott

⁷ Ugyanott, 48. sz. irat

⁸ Ugyanott, 39. sz. irat

⁹ Vö. Vig Albert 1932. 184—185. Lásd még: Vincze Frigyes 1937. 46.

¹⁰ Ugyanott. Vö. még Áfra Nagy János 1944. 63.

¹¹ Makó Város Levéltára (a továbbiakban M. V. L.) V. B. 142. A Makói Városi Tanács iratai 1849—1871. Közigazgatási iratok. (a továbbiakban V. T. iratai). 10/1854.

¹² Lásd: R. K. Pléb. irattára. 1857. 2. csomó. 110. sz. irat. vö. V. T. iratai 2340/1856.

Vasárnapi iskolát más vallásfelekezetbeliek is látogatják.”¹³ Szalóki Mihály városi főbírónak az iskola látogatásáról ímént idézett sorai azonban mindenféleképpen túlzónak bizonyultak, hiszen az iskolák beindítása után visszatérően minden évben a leg súlyosabb probléma éppen az volt, hogy a tanoncok nem jártak rendszeresen az órákra. Makra Imre esperes-plébános például 1857. december 10-én azt jelentette Csajághy, Sándor püspöknek, hogy a vasárnapi iskolák „f. évi augusztus 2-án megnyitattak, [...] habár aránylag igen kevesek által látogatottak.”¹⁴ Makra levelében az okokra is választ talált: az iskolaköteles ifjúság szívesebben vett részt „korcsmai táncvizigalmakon”, mint a vasárnapi iskola óráin.

A gyér iskolalátogatás hamarosan erélyes intézkedéseket követelt. Polner Lajos szolgabíró 1858. január 22-én fölszólította a várost, hogy a vasárnapi iskolába nem járó tanoncok szüleit vonják felelősségre és vessenek ki rájuk pénzbüntetést.¹⁵ Néhány hónappal később már pontosította a büntetés összegét: minden hét mulasztásáért 8 krajcárt kellett fizetni. „Azon esetben pedig — jelentette ki —, ha a tanoncok találatnak vétkeseknek [a mulasztásban], figyelmeztessenek, mikép a vasárnapi szorgalmas iskolába való járásokról, ha annak idejében fel akarnak szabadulni, s a kívánt bizonyítvánnyal sem bírnak, fel nem fognak szabadíttatni, ezekutánra pedig vessző csapás büntetésekkel is kényszeríttetni fognak a vasárnapi iskolába való járásra.”¹⁶

A vasárnapi iskolák működésének akadályozói azonban nem a tanoncok, hanem éppen iparosmestereik voltak, akik nem tekintették érdeküknek, hogy tanoncaik a minimális műveltséget megszerezzék, időpocsékolásnak tekintették a tanulást, hiszen annak idején őket se járaták iskolába, ezért igyekeztek kibújni kötelezettségeik teljesítése alól. Letagadták tanoncaikat, nem jelentették be őket, gátolták az összeírásokat¹⁷, sőt, az érvényben levő rendeletek ellenére többször iskolai bizonyítvány nélkül szabadították fel tanoncaikat.¹⁸ Mindezekkel nemcsak az iskolák amúgy is sanyarú helyzetét nehezítették, hanem egyúttal a kibontakozó oktatási reformfolyamatot is veszélyeztették. Nem véletlenül állapította meg a Helytartótanács 1863. augusztus 3-án kelt, Csanád megyéhez intézett leiratában: „a vasárnapi iskolák ügye kellőleg rendezve nints”.¹⁹ Sokkal hatékonyabb intézkedésekre volt szükség, mint korábban, hogy ezek az iskolák a feladatuknak ténylegesen is meg tudjanak felelni. Török Imre főszolgabíró 1863. november 6-án kelt körrendeletében ezért megemelte, 1 forintra növelte a büntetéspénzt, s kimondta: „Az iparos osztályra nézve szinte felelősség terhe alatt meghagyom az előljáróknak, miszerint egy iparűzőnek sem állítanak ki vándor könyvet addig, míg az illető iparos segéd szorgalmasan látogatott vasárnapi iskolában tanúsított sikeres előmenetelről az iskola igazgató s tanító által kiállított bizonylatot fel nem mutatandja.”²⁰ Minden intézkedés és erélyes utasítás, sőt az 1868-ban törvényben kimondott tankötelezettség²¹ ellenére azonban továbbra is napirenden maradt a tanoncok rendszertelen iskolába járásának problémája.²²

¹³ Ugyanott. Vö. még: Szterényi József 1897. 139.

¹⁴ Ugyanott, 114. sz. irat

¹⁵ M. V. L. V. T. iratai 229/1858.

¹⁶ Ugyanott, 2715/1859.

¹⁷ Ugyanott.

¹⁸ Vö. R. K. Pléb. irattára 1860. 28/a. csomó. 156. sz. irat.

¹⁹ M.V.L. V. T. iratai. 2635/1863.

²⁰ Ugyanott, 2107/1863. Vö. Makra 1863. november 3-án kelt átiratát Török főszolgabíróhoz. Lásd: R.K. pléb. irattára 1863. 31. csomó. 56. sz. irat.

²¹ Az 1868. évi XXXVIII. tc-ről van szó. Lásd: Magyar Törvénytár 1836—1868. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 449—469.

²² Lásd pl. M.V.L. V.T. iratai 2803/1870, 111/1871, 1252/1871, M.V.L. V.B. 186. Makó Város Polgármesteri Hivatalának iratai 1872—1944. Közigazgatási iratok. (a továbbiakban: Polg. hiv. iratai) 387/1873. stb.

Az 1872-ben kiadott ún. ipartörvény is kiemelte a tanoncoktatás fontosságát, bár szervezett képzésük szükségességét nem fogalmazta meg, pedig alapvetően változtatta meg a hazai ipar struktúráját: a céhszámolásával utat nyitott a kapitalista gazdasági fejlődés számára.²³ A törvény részletesen szabályozta a tanoncok helyzetét, munkaidejét, szerződését, s kimondta, hogy az iparos köteles „tanoncát, ha írni, olvasni és számolni nem tud, ezeknek megtanulására, különben pedig az ismétlési, esti, vasárnapi, illetőleg iparosiskolába járásra szorítani” (42. §). Azt a mestert, aki tanoncát nem taníttatta, a törvény előírása szerint 20-tól 200 forintig terjedő bírságra büntethették meg (87. §).²⁴ A döntés fontosságát hangsúlyozta, hogy a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1872. március 26-án külön rendeletben szabályozta a törvény végrehajtását. A rendelet életbe léptetése kapcsán Makó polgármestere július 22-én azt jelentette Dedinszky József alispánnak, hogy „az iparos tanoncok részére már rég állított vasárnapi iskolák folyvást fenn állanak és látogattnak, esti iskolák is nyitattak a télen és azok is bőven látogatottak.”²⁵ A fentiek alapján azonban láthatjuk, hogy Juhász István polgármesternek az iskolalátogatással kapcsolatos megállapítása mindenféleképpen túlzó volt, mert az iskolába járás korántsem volt teljeskörű. 1873-ban például az iskolaköteles 75 csizmadia-tanoncból 32, a 22 szabó közül 6, a 6 kőművestanonc közül egy se, a 15 tímár közül 7 nem járt iskolába.²⁶

A tanoncok számáról nem rendelkezünk pontos információkkal. Az összeírások rendszerint kevesebbet mutattak, mint az a valóságban volt. Ez egyrészt pontatlanságból eredt, másrészt még mindig annak a következménye volt, hogy az iparosok igyekeztek eltitkolni tanoncaikat, hogy ne kelljen iskolába küldeniük őket.²⁷ Furcsa módon az iskolába járó tanoncokról szóló kimutatás mégis magasabb számot mutat, mint az összeírásoké, pedig közel sem járt minden tanonc az iskolába. A statisztikák alapján így alakult a vasárnapi iskolába járó iparostanoncok létszáma:²⁸

	1872	1873
Izraelita vasárnapi iskola	6	nincs adat
Evangelikus vasárnapi iskola	10	17
Református vasárnapi iskola	83	71
Újvárosi vasárnapi iskola	21	15
Görög kath. vasárnapi iskola	19	12
Római kath. vasárnapi iskola	nincs adat	72

Az iskolába beiratkoztak magas száma azonban nem jelentette egyúttal azt is, hogy a tanoncok rendszeresen jártak az órákra. 1874-ben például a róm. kath. vasárnapi iskolába beírt „70—80 fiúnövendék közül átlag 40—50 látogatja azt.”²⁹ Ugyanakkor tudjuk, hogy nagy volt azok száma is, akik be sem iratkoztak. Mindez újból és

²³ Lásd: Magyar Törvénytár. 1872—1874. évi törvénycikkek. Bp. 1896. 22—32.

²⁴ Ugyanott, 26—27. és 29—30.

²⁵ M.V.L. Polg. hiv. iratai 1333/1872.

²⁶ Ugyanott, 387/1873.

²⁷ Az 1871-es iparstatisztika szerint 128 (V.T. iratai 1281/1871.), az 1874-es összeírás szerint 134 iparostanonc volt Makón (Polg. hiv. iratai 2241/1874.)

²⁸ Polg. hiv. iratai 2787/1872, 389/1873.

²⁹ Ugyanott, 1982/1874.

újából szigorú intézkedésekre kényszerítette a város vezetőit³⁰, de ezek rendszerint hatástalanok maradtak.

Kevés adatunk maradt fenn a makói vasárnapi iskolák működésével kapcsolatban. Az oktatás — az 1854-ben kiadott rendelet értelmében — heti két órára terjedt, ezeket vasárnap délelőtti tartották. Csupán a görög katolikus iskola tantárgybeosztását ismerjük, de valószínűleg a többi vasárnapi iskolában is a következő tárgyakat taníthatták, természetesen a három évfolyamra arányosan lebontva:³¹

„1. magyar nyelvtan

- a., olvasás
- b., nyelvtan
- c., írás

2. számtan

3. Magyarország története s némi általános történet

4. A magyar királyság földrajza s az öt földrész röviden

5. Természetráajz }
6. Természettan } tekintettel az életmódra és az iparra”
7. Gazdászati

A tananyagról ennél bővebb ismeretekkel nem rendelkezünk. Azt tudjuk, hogy tanuszerekkel, tankönyvekkel a mestereknek kellett ellátniuk tanoncaikat.³² Az oktatás eredményességéről sincs adatunk, de valószínűleg — a magas hiányzási arány mellett — nem lehetett túlságosan hatékony.

II. Az ismétlő iskolai tanoncoktatás (1874—1883)

Az 1868-as népiskolai törvény után lényegében megszűnt a vasárnapi iskolák jogalapja, noha azok még szerte az országban hosszabb-rövidebb ideig működtek. A törvény helyettük az ún. ismétlő iskolák létrehozását írta elő azoknak a 12. életévüket betöltött ifjak számára, akik az elemi népiskolát már elvégezték.³³ A törvény azt is kimondta, hogy ezekben az iskolákban az oktatásnak télen 5, nyáron 2 órára kell terjednie.

Csanád megye Bizottmánya már 1871. április 4-én tartott ülésén szorgalmazta ilyen ismétlő iskolák létrehozását. Főként ezzel kívánták bővíteni az iskolahálózatot, mivel részben az iskolák alacsony száma volt az oka, hogy a megye 16 077 iskolaköteleséből csak 7788 járt ténylegesen is iskolába.³⁴ A határozat életbeléptetése azonban éveket vett igénybe.

A vasárnapi iskolák felszámolására és az ismétlő iskolák létrehozására Makón is csak 1874. november 9-én került sor.³⁵ Az új iskolatípus bevezetése jelentős változást okozott a tanoncok iskoláztatásában, hiszen ez már életkorhoz kötötte oktatásukat.

³⁰ Vö. Ugyanott, 4446/1873, 1721/1874. Lásd még: M.V.L. V.B. 171. Makó Város Képviselőtestületének jegyzőkönyvei 1872—1944. (a továbbiakban: Kgy. jkv.) 212/1873.

³¹ Polg. hiv. iratai 2787/1872.

³² Vö. V.T. iratai 1683/1858.

³³ Lásd: Magyar Törvénytár 1836—1868. 456—457.

³⁴ V.T. iratai 892/1871.

³⁵ Lásd: Kgy. jkv. 204/1874. Erre valószínűleg azért ekkor került sor, mert Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1874. július 15-én kemény hangú rendeletben sürgette az 1868. évi XXXVIII. tc. 48., 50. és 52. -ban előírt ismétlő iskolák létrehozását. Lásd: Magyarországi Rendeletek Tára (a továbbiakban M.R.T.) 1874. Második, hivatalos kiadás. Bp. 1891. 584—586.

A 12. év alattiaknak, akik az 1872-es ipartörvény 40. §-a értelmében nem is lehettek tanoncok, elemi népiskolába kellett menniük, s csak a 12. évet betöltött, elemi iskolát végzett tanoncok kerülhettek az ismétlő iskolába. A városi képviselőtestület 1874. december 15-i döntése alapján igyekeztek aszerint bontani a tanulókat, hogy tudnak-e írni, olvasni, vagy nem. Azokat, akik írástudatlanok voltak, három iskolába gyűjtötték össze: az úJVárosi evangélikus, a római katolikus és — Vida Sándor tanítóhoz — a református nagy iskolába, azokat pedig, akik már az elemi alapismeretekkel rendelkeztek, a református iskolába Szalczér Nándor tanítóhoz osztották be.³⁶ A tanórákat, a törvény 52. §-nak megfelelően november 1-től március 1-ig vasárnap, kedden és pénteken este 6-tól 8-ig, március 1-től november 1-ig vasárnap délután 2-től 5-ig tartották.³⁷

A képviselőtestület határozata után az iparostanoncoknak ezekben az ismétlő iskolákba kellett járniuk egészen 1883 tavaszáig, amikor létrehozták számukra az önálló iparostanonc-iskolát. Ettől kezdve — mivel 1879-től a kereskedő tanoncokat is saját iskolában oktatták³⁸ — csak a földműves tankötelezetteknek kellett az ismétlő iskolát látogatniuk.³⁹

Az ismétlő iskolák tananyagát a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelete alapján az elemi iskolák számára készült tantervben határozták meg.⁴⁰ Ez nem volt véletlen, hiszen az ismétlő iskolai oktatás a hat évig tartó elemi népiskolás oktatásra épült, azt egészítette ki. Az iskolában eltöltött 7., 8., és 9. év tananyaga a korábbi években tanult ismeretek bevésését, rendszerezését, megszilárdítását szolgálta,⁴¹ de bizonyos tárgyak esetében túl is lépett azon, s bővítette az elsajátítandó anyagok körét. Így főként számtanból ("láncszabály", a kamatok kamatainak kiszámítása stb.), mértanból (a kör, a henger és általában a gömbölyű testek tudnivalói) és a „polgári jogok és kötelességek ismerete” c. tárgyból (a nemzeti alkotmány, a polgári ügyek intézése, váltójog, csódtörvény stb.) haladta meg a korábbi években tanultakat.⁴²

A makói iparostanoncok ismétlő iskolai oktatásának menetéről, órabeosztásáról nem áll rendelkezésünkre egykorú forrás, ezért egy későbbi, 1887-ből való órarend alapján próbálunk visszakövetkeztetni erre. Valószínűleg hasonló órabeosztás alapján tanulhattak az iparostanoncok is, mint amilyen a Belvárosi református nagy iskolánál vezetett ismétlő iskolában volt (l. a mellékelt órarendet). A feltételezés helyességét

³⁶ R.K. pléb. irattára 1875. 2. csomó. 19. sz. irat.

³⁷ M.V.L. Kgy. jkv. 204/1874.

³⁸ Vö. Makó és a Csanád—Torontál vármegyei községek. szerk. Dr. Barna János. Bp. 1929. 226.

³⁹ Polg. hiv. iratai II. 755/1881. Vö. Maros. Politikai és társadalmi hetilap. Tizenhatodik évfolyam. 28. sz. 1885. júl. 12. 1. Azokban a helységekben, ahol nem jött létre önálló iparos- vagy kereskedőtanonc-iskola, a tanoncoknak továbbra is az ismétlő iskolákba kellett járniuk.

⁴⁰ Lásd: a V.K.M. 1875. szeptember 2-án kiadott rendeletét. In. Közoktatásügyi törvények és rendeletek tára. Az 1868-ik év óta 1877-ik év végéig közrebocsátott és a Népoktatásra vonatkozó törvények, m. rendeletek, tantervek és szabályzatok gyűjteménye. Bp. 1878. 88—89. A tantervet lásd: ugyanott 236—274.

⁴¹ Ahogyan ezt egy 1882-es V.K.M. rendelet is hangsúlyozta: „Az ismétlő iskoláknak tulajdonképpeni célja volna, a hat tanévfolyamú elemi népiskolákban szerzett ismereteknek ismétlése és bővítése.” Lásd: A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közgazgatása. Szerk: Lévy Ferenc, Dr. Morlin Emil, Szuppán Vilmos. I. kötet. Kisdedovás és népoktatás. Bp. 1893. 810. Vö. Trefort 1880. augusztus 9-én kiadott rendeletével. In. M.R.T. 1880. Második, hivatalos kiadás. I—II. Bp. 1891. 1050.

⁴² Az ismétlő iskola tananyagát lásd: Közoktatásügyi törvények és rendeletek tára 1868—1877. 246., 254., 255., 258., 259., 262., 263. és 264. Az oktatás problémáiról lásd: Dr. Kiss Áron: Az ismétlő iskoláztatás. = Néptanítók Lapja, XVII. évf. 26. sz. 1884. ápr. 30. 273—274. és 27. sz. 1884. máj. 3. 285—286., Koczér Márton: Ismétlő-iskola. = Néptanítók Lapja, XXII. évf. 86. sz. 1889. okt. 26. 684—685. és 87. sz. 1889. okt. 30. 691—693.

Óra rend az 1887/8-ik iskolai évben
a belvárosi reform. nagy iskolánál vezetett ismétlő iskolában

vasárnap de.1/2 11-től 1/2 12-ig		Octoberből mártiusig				Mártiustól - octóberig	
		kedd este 5 órától 7-ig		péntek este 5-től 7-ig		vasárnap 1/2 10 től 1/2 12-ig	
1 ^{ső} 1/2 óra	Szép írás	1 ^{ső} óra	Szám-, jegyekkel és fejből	1 ^{ső} óra	Szám-, jegyekkel és fejből	1 ^{ső} óra	Írás, polgári ügyiratok
2 ^{ik} 1/2 óra	Irodalmi olvasmányok	2 ^{ik} óra	Földrajz—Történelem, Alkotmánytan az olvasókönyv alapján	2 ^{ik} óra	Természetrájz, Természet- és vegytan az olvasókönyv alapján	2 ^{ik} óra	Irodalmi Olvasmányok és számtan

Olvasókönyv, mely tankönyvül is használtatik, a „Falusi Iskolások Könyve”, szerkesztették Dr. Emericzy Géza, Gyertyánffy István, Dr. Kiss Áron

Tanórák

Télen hetenként 5 óra Nyáron hetenként 2 óra

Forrás: M. V. L. V. 201. Makó Város Községi Iskolaszékének Iratai. 1887. 227. sz.

Makón 1887. év december 1én

Vida Sándor
ism. isk. tanító

az igazolhatja, hogy 1887 előtről semmiféle rendeletet vagy utasítást nem találtunk, amely az ismétlő iskolai oktatás 1877 óta fennálló viszonyain változtatott volna. Joggal gondolhatjuk tehát, hogy az idézett 1887-es órarend egy korábbi állapot — esetleg kissé módosult — továbbbélését jelenti, s 1883 előtt az iparostanoncok oktatása is hasonló rend szerint történhetett. Ezt támasztja alá az órarend és az ismétlő iskolai oktatás vezetését szabályozó 1877-es VKM rendelet közötti különbség is. Az eltérés egyrészt az órák elosztásában mutatható ki,⁴³ másrészt abban, hogy a természetrajz és természettan tanítása a rendelet szerint nem volt kötelező az ismétlő iskolákban, Makón viszont oktatták. Mindez azzal magyarázható, hogy ekkor még nem épült ki teljesen az oktatás centralizált irányító-ellenőrző hálózata, s a helyi iskolázékeknek lényegében szabad kezük volt a döntéshozatalban (ezt egy 1882-es VKM rendelet meg is erősítette⁴⁴), ezek a döntések pedig sokszor csak főbb megállapításaikban hasonlítottak a minisztérium rendelkezéseisehez. Erről lehetett szó a makói ismétlő iskolás oktatással kapcsolatban is.

Az ismétlő iskolák csupán — jól-rosszul — az iparostanoncok elméleti képzését oldották meg, a számukra oly fontos rajzoktatást viszont nem biztosították, pedig ez elengedhetetlen feladat volt a tanoncoktatásban, hiszen — ahogyan dr. Emericzy Géza fogalmazta — „...a rajzitanítás elhanyagolása mellett soha önálló iparra szert nem tehetünk.”⁴⁵ Az országban ekkor már sok helyen működött ugyan rajztanfolyam, de Makón ez még mindig nem került bevezetésre. Ezért volt nagyon fontos az a miniszteri kezdeményezés, amellyel a tanoncok elméleti és rajzitanítást egy intézménybe, az önálló iparostanonc-iskolába sűrítették. Ez az új típusú iskola Makón elvben 1882-ben, a valóságban 1883 tavaszán jött létre, s új korszakot nyitott itt is a tanonc-képzésben.

III. Az önálló iparostanonc-iskola megszervezése (1882—1884)

Az, hogy Makón az országban elsőként létrejöhetett az önálló iparostanonc-iskola, jórészt Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszternek köszönhető. Trefort volt az, aki fölismerte, hogy szervezett és hatékony tanoncoktatás nélkül a modern gazdaság megteremtése és fejlesztése Magyarországon csak felemás módon, vagy egyáltalán nem lehetséges. Tekintélyét és hatalmát latba vetve ezért azon volt, hogy a tanonciskolák hálózatát az egész országra kiterjessze. Természetesen a feltételek nem mindenütt voltak egyformán adottak, s az állam sem tudott akkora összeget

⁴³ A rendelet szerint ugyanis az őszi és téli hónapokra előírt heti 5 órából 4 órát szerda és szombat délután, az 5. órát pedig vasárnap kellett megtartani, a nyári két órát pedig felezni kellett, egy volt délelőtt, egy délután, hogy ezáltal az Istentiszteleten való részvételt biztosítani lehessen. Vö. Közoktatásügyi törvények és rendeletek tára 1860—1877. 272. A Makói Iskolaszék azonban ragaszkodott az 1872-es ipartörvény 52. §-ban meghatározott keddi és pénteki tanításhoz a vasárnapi mellett, s csupán az órák időpontján változtatott. Ez megint csak a korábbi rend továbbbélésére utal. Lásd: Kgy. jkv. 204/1874.

⁴⁴ A rendelet ugyanis kimondta: „Úgy a falusi, mint a városi ismétlő iskola kötelezettség korában levő növendékekből szervezhető csoportok előismereteihez képest tanítási célul tűzessék ki, a növendékek lelki erőinek összhangzatos fejlesztése mellett:

a) a gyakorlati élet szempontjából legszükségesebb ismeretek megszerzése, és
b) az elemi iskolában szerzett ismereteknek bővítése s a gyakorlati élet helyi viszonyaihoz való alkalmazása.” Lásd: A magyarországi népoktatásügy, kereskedelmi és ipari szakoktatás szervezete és közoktatása. I. kötet. 810—811. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium ezzel óriási önállóságot adott a helyi közoktatásügyi hatóságoknak, hiszen ezáltal maguk dönthettek arról, milyen ismeretek elsajátítására van szükségük az ismétlő iskolába járó növendékeknek.

⁴⁵ Lásd: Dr. Emericzy Géza: A rajzitanítás célja s fontossága. = Néptanítók Lapja, X. évf. 11. sz. 1877. jún. 15. 195.

e célra rendelkezésre bocsátani, amellyel létre lehetett volna hozni valamennyi helységben ezeket az iskolákat. De Trefort és munkatársai érdeme, hogy túljutva a kezdeti nehézségeken, több évtizedes lemaradást bepótolva lényegében néhány év alatt kiépült Magyarországon az iparosutánpótlás képzését szolgáló intézményrendszer.

Az önálló iparostanonc-iskolák föllállítására az 1870-es évek elejétől vált égetően szükségessé. Az ipartörvény életbe léptetésével ugyanis elhárultak az iparfejlődés elől a legfőbb akadályok, s hatására gyors, forradalmi méretű, ugyanakkor ellentmondásoktól terhes átalakulás indulhatott meg a magyar gazdaságban.⁴⁶ A kialakuló nagyipar, a gépesítés egyre jobban képzett szakmunkásokat követelt, ami viszont a képzés reformját igényelte. A céhrendszer fölszámolása és a hagyományos kézművesipar átalakulása is szükségessé tette, hogy a tanoncok képzése — legalább is részben — kikerüljön a mesterek fennhatósága alól. Mindezek a szervezett tanoncoktatás megteremtését követelték, ezért nem véletlen, hogy Trefort Ágoston 1878. évi kormányjelentésében a legfontosabb feladatnak az iparostanoncok iskoláztatásának rendezését tekintette.⁴⁷ A megoldást az 1872. évi VIII. tc. által megjelölt ipariskolák kifejlesztésében és kötelezővé tételében látta.⁴⁸ Úgy vélte, hogy az iparostanoncok tanítását külön kell választani a népiskolai törvényben előírt ismétlődő iskolás tanítástól, mert ez utóbbi azok számára való, akik a hatéves elemi iskolát befejezték s „közfoglalkozásokra utaltattak”. Az iparostanoncok viszont, „kik ipari szakpályára léptek”, a szakbavágó ismereteket az elemi népiskola után az ipariskolákban kell, hogy megszerezzék.⁴⁹

Az elképzelés realizálása érdekében Trefort kezdeményezésére már 1877-ben megszületett egy rendelet „Az iparostanoncok iskolai szervezete” címmel.⁵⁰ A rendelet két és három évfolyamú iskolákat különböztetett meg. A két évfolyamú iskolákhoz előkészítő osztály csatlakozott, ebben a legalapvetőbb hiányosságok (írni-olvasni tudás) pótlása folyt. Valamennyi osztályban heti 11 órát írt elő a szervezet. Az előkészítőben 2 óra olvasást, 2 óra írást, 4 óra „számvetést” és 3 óra rajzot kellett oktatni, a többi osztály tantárgymegoszlása a következő volt⁵¹:

	I.	II.	I.	II.	III.
	évfolyam		évfolyam		
Rajzolás	3	3	3	3	3
Számítan	4	2	4	2	2
Olvasmányok	2	2	2	2	—
Fogalmazás	2	2	2	2	—
Természettan	—	2	—	2	2
Földrajzi és történelmi ismeretek	—	—	—	—	2
Nemzetgazdaságtan	—	—	—	—	2

⁴⁶ Vö. Magyarország története 1848—1890. 913—918 és 921—923. lásd még: Berend T. Iván—Ránki György 1979. 427—466.

⁴⁷ Vö. Vig Albert 1932. 207—208.

⁴⁸ Ilyen iskolák már 1869-től eredményesen működtek Pesten és Budán. Lásd: Az Országos Magyar Iparegyesület jelentése az általa kezdeményezett pesti és budai ipariskolák 1870/71. tanévi működéséről és eredményeiről. Megtálalható: M.V.L. V.T. iratai 2512/1871.

⁴⁹ Lásd: M.R.T 1883. Bp. 1883. 1104—1105.

⁵⁰ Szövegét lásd: Jelentés az ipari szakoktatás és a házi ipar jelen állásáról. Hivatalos adatok alapján kiadja a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelmi M. Kir. Ministerium. Bp. 1881. 19—32.

⁵¹ Ugyanott. Vö. Sztéryny József 1897. 187.

A rendelet szerint köteles a tanonc magát „az iparos tanulók számára fennálló, s gazdája, lakó- vagy műhelye városi kerületéhez tartozó ipariskola igazgatójánál bejelenteni”⁵², s ezt a tanoncot felfogadó iparosnak is meg kellett tennie.

Trefort Ágoston miniszter főnti koncepciója alapján indult meg a ténylegesen iparostanoncok képzésére szolgáló intézmények szervezése. A gyakorlat azonban nem teljesen váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A heti 11 órás oktatás célkitűzése túlzónak bizonyult, s az iskolák létrehozása sem haladt olyan ütemben, ahogyan azt Trefort szerette volna. Ezt jórészt az magyarázza, hogy ekkor még nem volt kiforrott elképzelés az iparostanoncok oktatásáról, inkább kísérletek folytak a lehetőségekkel. Az 1877-ben kiadott szervezet helyett ezért 1882-ben újat léptettek életbe. A korábbi elképzelés szerinti két típusú iskola helyett egyféle maradt meg, ahol hároméves képzés folyt. Ezt egészítette ki a hiányzó alapismereteket pótló előkészítő osztály. A tanítási órák száma 11-ről 7-re csökkent, valamennyi évfolyamon heti 3 órát szabadkézi és mértani rajzzal, 2 órát olvasással és fogalmazással, 2 órát pedig számtannal és mértannal kellett foglalkozni.⁵³ A rendelet elvben mindenféleképp visszalépést jelentett az 1877-eshez képest, a gyakorlatban azonban sokkal realisabbnak és életképebbnek bizonyult elődjénél. Hiányossága, amit nem hidalhatott át, magából a koncepcióból eredt: a tanoncoktatás reformja csak az elméleti alapismeretek szervezett oktatását fogalmazta meg, nem magának a szakmának a megtanítását helyezte előtérbe. Az iparostanonc továbbra is mesterétől sajátította el leendő iparának fogásait, az iskolai tanítás pedig alapműveltséget kívánt adni, s csupán a rajzoktatást lehetett a szakmához közvetlenebbül is felhasználni. Történt ugyan kísérlet már ekkor is a gyakorlati képzés intézményesítésére (a polgári iskolák ipari tanműhelyei⁵⁴), de ez a forma nem vált széleskörűvé, s nem is pótolhatta az alapfokú szakoktatás hiányosságait. A tanonciskola-hálózat országossá bővítése mégis óriási eredmény volt, mert egyrészt elkülönítette az iparostanoncok oktatását, önálló szervezeti keretet biztosított ahhoz, másrészt a struktúra még így is lehetőséget teremtett a továbbfejlődéshez, s ha nem is jutott el addig, hogy a tanoncok gyakorlati képzését kivegye a mesterek kezéből, a szakrajztanítás későbbi bevezetése, a tananyag folyamatos bővítése, átszervezése már közvetlenül is a leendő szakma elsajátítását segítette.⁵⁵

Trefort egész hatalmát és befolyását fölhasználta, hogy az 1882-es szervezet alapján az egész országban létrehozza az iparostanonc-iskolákat. 1882 tavaszán ezért 42 várost szólított föl arra, hogy létesítsenek ilyen iskolát. E városok között Baja, Székesfehérvár, Kecskemét, Nyíregyháza, Szombathely, Zalaegerszeg stb. mellett Makó is szerepelt.⁵⁶

Trefort 1882. május 8-án kelt, Makó polgármesteréhez intézett és az iparostanonc-iskola fölállítását kezdeményező leirata Meskó Sándor Csanád megyei alispán közvetítésével június 19-én érkezett meg a polgármesteri hivatalba. A leirat egy elvi bevezető után kifejtette, hogy „Az országos statisztikai összeírás nyomán tudomásom lévén arról, hogy Makó városában 236 férfi iparostanuló létezik, felhívom a megye közönségét, mikép tegyen ide kimerítő jelentést a nevezett községben levő iparostanulók oktatására nézve eddig tett intézkedésekről, ha pedig ez irányban

⁵² Ugyanott.

⁵³ Lásd: M.R.T. 1883. 1108—1134.

⁵⁴ Lásd: M.R.T. 1881. Bp. 1881. 1162—1164. Vö. Víg Albert 1932. 208—210.

⁵⁵ Vö. Az iparostanoncz-iskolák szervezete. Kiadatott a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1893-ik évi augusztus hó 31-ik napján 33 564. szám alatt kelt rendeletével. Bp. 1893.

⁵⁶ Vö. gróf Zichy Jenő országos ipartestületi elnök és Jágócsy Péterffy József miniszteri biztos jelentése. 1883. március 26. = M.V.L. Polg. hiv. iratai II. 512/1882., Szerényi József 1897. 230—279

mindeddig intézkedés nem történt volna az iparos tanulók oktatása tárgyában, azon irányba kezdje meg a tárgyalásokat, hogy az illető község saját költségén, és az ott lakó iparosok hozzájárulásával a hivatott törvény⁵⁷ rendelete értelmében állítson iparos tanulóik számára ipar iskolákat.”⁵⁸

A miniszteri rendelet alapján tehát Makón is hozzá kellett látni az ipariskola föllállításához. A szervezőmunkát Kemény Mihály, Csanád megye tanfelügyelője fogta össze, aki 1882. augusztus 30-án kelt átiratában felszólította Posonyi Ferencet, Makó város polgármesterét, hogy szeptember elsejére hívjon össze egy „oly tanácskozmányt”, amely a felállítandó iskola aktuális kérdéseiről döntené.⁵⁹

A szeptember 1-én lezajlott értekezleten, amelyen — Kemény javaslatára — a városi tanács és az iskolaszék tagjain kívül képviseltették magukat a polgári és felekezeti iskolák tanítói és a város iparosai is, döntés született arról, hogy Csécsi Miklós református lelkész vezetésével létrehoznak egy bizottságot, amely a részletkérdéseket kimunkálja.⁶⁰ A Csécsi-féle bizottság szeptember 8-i ülésén a következő javaslatot tette:

1. az iskolát a város három különböző pontján állítsák föl, a működő polgári és felekezeti iskolák tanítóinak közreműködésével;
2. a belvárosi református iskolánál levő két ismétlő iskolából az egyiket szüntessék meg, hiszen tanulói úgyszólván az iparos iskolába kerülnek;
3. az oktatáshoz szükséges tantermek átadásáról a városi iskolaszékkel kell tárgyalni;
4. válasszanak egy rajztanítót (aki a polgári iskolában is oktatna) és egy igazgatót. Az előbbinek 800, az utóbbinak 50, a többi közreműködő tanítónak 120 forint fizetést javasol;
5. meg kell választani az „Iparos tanulók iskolai szervezete” értelmében az ipartanodai bizottságot⁶¹;
6. az iskola költségeit egyrészt a város fizesse, a hiányokra kérjenek államsegélyt.⁶²

A bizottság beterjesztett javaslatát a városi képviselő-testület szeptember 11-i ülésén lényegében változatlanul elfogadta. Kijelölte a 16 tagú ipartanodai bizottságot, amelyet most már a konkrét iskolateremtő feladatok végrehajtására: a tanítás helyiségeinek, illetve a tanítók kiválasztására szólította fel.⁶³ Döntés született arról is, hogy a rajztanári állás költségeinek fedezésére — a város szűkös anyagi helyzete miatt — államsegélyt kérnek.

A határozat elfogadása után azonban az iskola szervezése átmenetileg megtorpant. Kemény Mihály tanfelügyelő október 18-i levelében joggal róhatta föl ugyan Posonyi polgármesternek, hogy „Egy hónap múlt el az óta, s a megválasztott iparos tanulói tanügyhatóság működését még meg nem kezdette”,⁶⁴ mégsem a város akadályozta az előkészítő munkálatokat, hanem az, hogy Csanád megye Közigazgatási Bizottsága nem hagyta jóvá a határozatot, enélkül pedig az nem lehetett jogerős.

Kemény felszólítására október 22-én zajlott le az ipartanodai bizottság alakuló ülése, ahol megválasztották a tisztségviselőket. A bizottság elnöke Posonyi Eckhardt

⁵⁷ Az 1872. évi VIII. tc-ről van szó.

⁵⁸ Lásd: Polg. hiv. iratai II. 512/1882

⁵⁹ Ugyanott.

⁶⁰ Ugyanott.

⁶¹ Lásd: M.R.T. 1883. 1131.

⁶² Polg. hiv. iratai II. 512/1882.

⁶³ Kgy. jkv. 192/1882.

⁶⁴ Polg. hiv. iratai II. 512/1882.

Oszkár, alelnöke dr. Borotvás Dezső, jegyzője pedig Bóna János lett⁶⁵, akik érdemi munkát csak november 16-tól fejthettek ki, miután a Csanád megyei Közigazgatási Bizottság jóváhagyásával a szeptember 11-i határozat hatályba lépett.⁶⁶

Az ipartanodai bizottság tagjai komoly erőfeszítéseket tettek az iskola mielőbbi beindítása érdekében. Az 1883. január 15-i ülésükön elhatározták: mielőbb összeírják az iskolaköteles tanoncokat, és kiválasztják a legoptimálisabb helyiséget, hogy február elején megkezdhessék az oktatást.⁶⁷ A január 27-én tartott megbeszélésen már körvonalazódott a megindítandó iskola képe. Az összeírások alapján módosították az eredeti elképzelést, amely szerint három helyen kellett volna megkezdeni a tanítást. Egyrészt takarékosági okokból, másrészt azért, mert az összeírt 173 tanonc 2/3 része a belvárosban lakott, a bizottság úgy döntött, hogy egy épületben, a belvárosi református elemi fiúiskolában nyitják meg a tanonciskolát, ehhez három tantermet igényelnek a református egyháztanácstól. Az előzetes fölmérések alapján három osztály szervezését határozták el, a kezdők részére előkészítő, az „előrehaladottabbak” számára az I. és a „felszabaduláshoz közel álló növendékek számára” a II. osztályt kívánták létrehozni. Az iskola igazgatójává Kemény Lajos evangélikus lelkészt, az osztályok tanítóivá Fehér Lajos r. kath. és Bóna János ref. tanítót választották. A rajztanítással ideiglenesen, míg a vallás- és közoktatásügyi miniszter ki nem nevez végleges rajztanárt, Halász Árpád polgári leányiskolai tanárt bízták meg. Meghatározták a tanítás idejét is, eszerint az órákat akkor kell tartani, amikor a tanoncok „az otthon végzett munka által még nincsenek egészen kimerítve”, ezért úgy döntöttek, hogy májustól júniusig 6-tól 8-ig, szeptembertől áprilisig 5-től 7-ig hetenként kétszer, szerdán és szombaton délután tartják az órákat. A rajzórák vasárnap délelőtt 10-től 12-ig, illetve délután 2-től 3-ig lesznek megtartva. Döntés született arról is, hogy az iskolát február 7-én fogják megnyitni.⁶⁸

Dr. Borotvás Dezső, a tanonciskolai bizottság alelnöke minderről, mint elfogadott, kész ténnyről tájékoztatta másnap, január 28-án a polgármestert.⁶⁹ A városi képviselőtestület február 3-i ülésén jóváhagyta ugyan a tanonciskolai bizottság tevékenységét, de továbbra is síkraszállt amellett, hogy az iskolát három helyen nyissák meg.⁷⁰ Egyrészt ez a tény, másrészt az, hogy a református egyháztanács késett a tantermek átadásával kapcsolatos döntésével, azt eredményezte, hogy az iskolát az eredetileg tervezett időpontban, február 7-én nem lehetett megnyitni. Erre csak február 17-én délután 4 órakor kerülhetett sor, miután a városi képviselő-testület elvileg hozzájárult ahhoz, hogy az iskola egy helyen, a belvárosi ref. fiúiskolában legyen elhelyezve.⁷¹

Dr. Borotvás Dezső 1883. február 20-án számolt be a városi közgyűlésnek az iskola megnyitásáról és a beiratkozásokról. Jelentéséből tudhatjuk meg, hogy az előzetesen összeírt 174 tanoncból a kijelölt napokon mindössze 126 iratkozott be, rajtuk kívül 24 olyan, akik nem szerepeltek az összeírásban, így az iskola induló létszáma 150 fő volt. A tanoncokat képzettségük alapján sorolták osztályokba: az előkészítőbe 60, az elsőbe 58, a másodikba 32 tanuló került. A jelentésből értesülhetünk arról is,

⁶⁵ M.V.L. V. B. 190. g. A Makói Iparostanonc-iskolai Bizottság iratai. Jegyzőkönyvek. (a-továbbiakban MITB. jkv.) 1882. október 22.

⁶⁶ Kgy. jkv. 240/1882.

⁶⁷ MITB. jkv. 1883. január 15. 1---3.

⁶⁸ Ugyanott, 1883. január 27. 4---8.

⁶⁹ Polg. hiv. iratai. II. 512/1882.

⁷⁰ MITB. jkv. 1883. február 11. 9---14.

⁷¹ Ugyanott. Az iskola egy helyen való elhelyezését határozatban csak március 12-én mondta ki a képviselő-testület. Lásd: Kgy. jkv. 59/1883.

hogy a február 9-án meghalt Fehér Lajos helyett Nagy Gábor ref. tanítót választották be az iskola tantestületébe.⁷²

A tanítás a megfelelő előkészületek után ténylegesen február 21-én kezdődött meg úgy, hogy az órákat szerdáról és szombatról hétfőre és csütörtökre tették át, mert az iparosok üzleti érdekből nem voltak hajlandók elengedni tanoncaikat szombaton az iskolába.

Szinte egész évben folyt a beiratkozás, március közepére már 179 tanuló járt többé-kevésbé rendszeresen az iskolába.⁷³

Kemény Lajos igazgató jelentéséből tudjuk azt is, hogy a tanulók előképzettsége elképesztően hiányos volt. Az előkészítő osztály 1/3 része soha sem járt iskolába, írni-olvasni nem tudott, másik harmada pedig csak akkor kezdett betűzve olvasni. Ez tette szükségessé, hogy az előkészítőt két részre, kezdőkre és haladókra bontsák.⁷⁴ A másik két osztály színvonala sem ütötte meg a mértéket. Mindez óriási terhet rótt a tanárookra, és hatalmas áldozatot követelt tőlük, hogy ezzel a gyerekanyaggal minimális eredményt tudjanak elérni.

A tanítás az „Iparos tanulók iskolai szervezete” c. rendelet alapján⁷⁵ kialakított ideiglenes tanterv alapján folyt, amelyet a tanonciskolai bizottság március 14-én csak úgy fogadott el, hogy a következő tanévre át kell dolgozni. Az osztályok órabeosztása és órarendje az alábbiak szerint alakult⁷⁶:

Nap	Óra	Előkészítő		I.	II.
		kezdő	haladó		
Hétfő	5—6	írva olvasás		számtan	számtan
	6—7		olvasás	fogalmazás	fogalmazás
Csütörtök	5—6	számtan		mértan	mértan
	6—7	írás		olvasás	olvasás
Vasárnap	9—11				rajz
	11—12	rajz			
	2—1/2 4			rajz	

A tanítás óraszama — általunk ismeretlen okok miatt — nem érte el a rendtartásban foglaltakat. Az heti 4 óra elméleti és 3 óra rajztanítást írt elő.⁷⁷ Ezzel szemben a makói iskola tantervében az előkészítő osztályban 1, az I-ben 1,5, a másodikban 2 órát találunk. Valószínűleg ennek az lehetett az oka, hogy a rajztanítást ideiglenesen végző Halász Árpád — megfelelő fizetség nélkül — nem volt hajlandó több időt erre fordítani.⁷⁸

⁷² Polg. hiv. iratai II. 512/1882.

⁷³ MITB. jkv. 1883. március 14. 15.

⁷⁴ Ugyanott

⁷⁵ M.R.T. 1883. 1108—1121.

⁷⁶ MITB. jkv. 1883. március 14. 16. A táblázat — kis módosítással — Mendei Árpád én. 30. oldaláról való.

⁷⁷ M.R.T. 1883. 1123.

⁷⁸ Vö. A makói államilag segélyezett községi iparos-iskola értesítője az 1883—84-iki tanévről. Közvetteszi Kemény Lajos igazgató. Makó 1884. (a továbbiakban: Értesítő 1883/84)

A tanítás anyaga a legalapvetőbb elemi ismereteket tartalmazta. Ez eleve következett az 1882. augusztus 16-án kiadott miniszteri rendeletből („A tanítás célja: Az olyan iparos tanulóknak, kik az elemi iskolákban, vagy semmit vagy igen keveset tanultak, az írás, olvasás, számvetés és rajzolás elemeibe való bevezetése”.⁷⁹), de következett a tényleges helyzetből is: a tantestület nem is táplálhatott nagy reményeket az oktatás színvonalával kapcsolatban. Mégis — és ez országosan is igaz — óriási eredményt jelentett ez a kis lépés, hiszen idáig a tanoncok többsége még ezeket az alapvető ismereteket (írás, olvasás, számolás) sem szerezhette meg. Az ország műveltségi színvonalának emelkedése ugyanis ettől függött: az analfabétizmus felszámolásától. A tanterv követelményrendszere tehát nem jelentett igénytelenséget, sőt, éppen ellenkezőleg, egy új igényszint megjelenését mutatta.⁸⁰

A tanítás beindítása nem volt gondtól mentes. Legnagyobb problémát a szakszerű rajztanítás megoldatlansága jelentette, mivel az állást ideiglenesen betöltő Halász Árpád ideje hiányában nem tudta teljes értékűen ellátni a munkát. Ez készítette Posonyi Ferenc polgármestert arra, hogy 1883. március 27-én levélben kérje Trefort minisztertől, hogy a tanonciskola léteéhez elengedhetetlenül szükséges rajztanári állás rendszeresítéséhez a kellő pénzt bocsássa a város rendelkezésére.⁸¹ Trefort a kérelmet szűkös anyagi lehetőségeire hivatkozva elutasította⁸², ezért a rajztanítás gondja továbbra sem oldódott meg. Ugyancsak nehézséget okozott, hogy az iskola nem tudta biztosítani a szegényebb tanoncok számára a tankönyveket, író- és rajzszerkeket, ahogyan azt a tanonciskolai szervezet előírta.⁸³ Megfelelő keret hiányában csupán olvasókönyvet tudtak adni a rászorulóknak.⁸⁴ Vissza-visszatérő problémát jelentett a hiányzások mértéke is, amely tavaszra, a jó idő beköszöntével annyira megszaporodott, hogy már-már a tanítást veszélyeztette. Az iparostanonc-iskolai bizottságnak a városi képviselőket kellett kérnie erélyes intézkedések megtételére.⁸⁵ Az iskola anyagi állapota sem volt megfelelő. A város megszavazott ugyan a költségekre 610 forintot, de mindez nem fedezte a beinduló iskola valódi szükségleteit. Joggal panaszkodhatna ezért Kemény Lajos igazgató március 14-én: „...a polgári fiúiskola szívességéből — s a magunk zsebébe nyúlva — taníthatott csak eddig a tantestület.”⁸⁶ Az iskola vezetése ezért a költségek fedezésére államszegélyért folyamodott Trefort miniszterhez, aki előbb elutasította a kérést, de végül is május 30-án Lonovics József Csanád megyei főispán közbenjárására 200 forintot bocsátott az iskola rendelkezésére.⁸⁷ A pénz azonban csak július 5-én érkezett meg Makóra, így azt a július 1-én zárult tanévben már nem lehetett fölhasználni.⁸⁸

Az első tanévet nem lehet teljes értékűnek tekinteni, hiszen a tanítás mindössze 4 és fél hónapig tartott. A rövid időre való tekintettel a tanulók nem kaptak osztályzatot, nyilvános vizsgát sem tartottak.⁸⁹ Lényegében ez a „csonka-tanév” a kísérletezés jegyében telt el: a tantestület és az iparostanonc-iskolai bizottság tagjai azt a formát munkálták ki, amellyel a szeptemberben induló következő, teljes tanévet be lehet indítani.

⁷⁹ Lásd: M.R.T. 1883 1108

⁸⁰ A tanterv szövegét lásd: MITB. jkv. 1883. március 14. melléklet.

⁸¹ Polg. hiv. iratai II. 512/1882

⁸² Ugyanott

⁸³ Lásd: M.R.T. 1883 1134

⁸⁴ MITB. jkv. 1883. május 24. 18.

⁸⁵ Ugyanott, 22.

⁸⁶ Lásd: Mendei Árpád é. 32.

⁸⁷ MITB. jkv. 1883. május 24., Polg. hiv. iratai. II. 512/1882.

⁸⁸ Ugyanott

⁸⁹ MITB. jkv. 1883. december 6. 47.

A tanév tapasztalatait összegző Kemény Lajos igazgató jelentéséből tudjuk, hogy az év folyamán összesen 190 tanuló iratkozott be, ebből 182 többé-kevésbé rendszeresen látogatva az órákat, befejezte a tanévet. A tanulmányi állapotról — vizsgák híján — nem alkothatunk képet, de fontos kiemelni, hogy a legjobb öt tanulót pénzjutalomban részesítették, ezzel kívánták ösztönözni eredményesebb tanulmányi munkára a tanoncokat.⁹⁰ Az év végi jutalmazás ettől kezdve rendszeressé vált.

Az 1883/84-es tanévet már az előző év tapasztalatait is fölhasználva lényegesen szervezettebben indították be. A legfontosabb változást az jelentette, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1882. augusztus 16-án kiadott „Iparos tanonciskolai szervezet” alapján⁹¹ elkészítették a makói iskola rendtartását, amelyet a tanonciskolai bizottság 1883. szeptember 2-i ülésén fogadott el.⁹² Kiadása nagyon fontos volt, mert „hiánya már sok hátramaradást szült az iparos tanoncok iskoláztatásában”.⁹³ Mivel évekig ez szabályozta az iskola munkáját, és ezáltal fontos oktatástörténeti adalék, indokoltnak látjuk a leglényegesebb megállapításait vázlatosan közölni:

1. §. Az iskola irányítója az ipartanodai bizottság.
3. §. A tanítás heti két munkanapon 4 órában folyik, ezen kívül vasárnap nappal 3 óra rajz.
4. §. Minden mesternek be kell jelenteni tanoncait.
5. §. A 12. év alatti gyerekeknek mindennap iskolába kell járniuk, tanoncnak őket felfogadni nem szabad.
6. §. Az iskolába soha nem járt gyerekeket csak az ipartanodai bizottság jóváhagyásával lehet felfogadni.
7. §. A 4., 5. és 6. § ellen vétő mester 2-től 10 forintig terjedő büntetésre ítéltető.
8. §. A felfogadott tanonc 3 évig iparos iskolába köteles járni.
9. §. Az iskolába járás alól a mester nem tarthatja vissza tanoncát, sőt tanulását, otthoni feladatainak elvégzését sem akadályozhatja. Ellenkező esetben megbírságozzák.
10. §. „Minden, bármely ipart tanuló növendék, köznéven iparos inas, a népiskolai ismétlő iskolázás helyett egész tanonczai vagy is iparos inasi ideje alatt tartozik az iparos tanulók számára külön szervezett iskolába járni és tanulni.”
12. §. A fölszerelést (könyv, rajzlap, toll) a szülőnek kell beszerezni.
- 13—14. §. Hiányozni nem lehet, csak betegség, vagy közvetlen hozzátartozó halála esetén.
15. §. Ha valaki 1/4 órát késik, már igazolatlan az óra. Minden indokolatlan mulasztás 20 forint, ötszöri ismétlés után 40 forint bírságot von maga után.
16. §. 20 nap mulasztás után osztályt kell ismételni.
17. §. A tanonc az iskolában és az utcán tisztán jelenjen meg és illedelmesen viselkedjék.
19. §. Év végén kötelező a záróvizsga.
20. §. Fegyelmi eljárás alá esik:
 - a) pontatlan megjelenés
 - b) tanulmányi hanyagság, órai mulasztás
 - c) tanítók iránti sértés, tiszteletlenség
 - d) „egymásnak bántása, sértése, megkárosítása”, a tanítás zavarása

⁹⁰ Ugyanott.

⁹¹ Lásd: M.R.T. 1883. 1121—1134.

⁹² MITB. jkv. 1883. szeptember 2. 28.

⁹³ Ugyanott.

- e) a taneszközök rongálása
az iskolában és azon kívül elkövetett „illetlen viselet, pajkosság, lárma, rakonczátlanság”
 - g) illetlen beszéd, erkölcsi kihágás
21. §. A fenyítés nemei:
- a) „a tanító általi megintés, dorgálás, esetleg a padból való kiállítás”
 - b) az igazgató általi „megdorgálás” a tanító testület és az osztály előtt
 - c) írásos megróvás
 - d) az ipartanodai bizottság elé idézés
 - e) a kár megtérítése
 - f) „nagyobb vagy ismételt erkölcstelenség, makacs, megátalkodott hazugság, gonosz indulatú testi sértés, vagy másoknak rosszra, gonoszra buzdítása esetén” testi fenyítés
 - g) meg nem javulás esetén a bizonyítvány ki nem adása
 - h) büntény esetén „a polgári hatóság intézkedése foganatosíttatik.”⁹⁴

A rendtartás lényegében az iskolai élet minden területét szabályozta, a gyakorlatba való átültetése azonban hosszú időt vett igénybe. A tanonciskolai bizottság és a tantestület igyekezett minden döntésénél e szabályzatot szem előtt tartani. Már az év beindulása előtt a rendtartás 13. §-a értelmében határozat született arról, hogy bevezetik az ún. „ellenőrző könyvecskéket”, melyekkel a bizottság az oktatást veszélyeztető és már az előző évben is tapasztalt hiányzásoknak kívánta elejét venni.⁹⁵

Az előző évhez képest a tantervet és az akkor elfogadott tankönyvet nem, ellenben az órabeosztást lényegesen módosították azzal, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter szabályzatának és az iskola új rendtartásának megfelelően a rajztanítás óraszámát háromra emelték.⁹⁶ Mindez nem jelentette, hogy a rajzoktatás kérdése megoldódott, hiszen még a tanév indulásakor sem volt rendezve az állandó rajztanári állás betöltésének kérdése. Az ipartanodai bizottság elnöke, Posonyi Eckhardt Oszkár szeptember 9-én kelt levelében ismét a polgármestert kérte föl az álláshoz szükséges 800 forint államsegély kieszközlésére.⁹⁷ A tanév indulásakor pedig — a miniszteri döntés megérkezéséig — újból Halász Árpádot bízták meg a rajztanítással.⁹⁸ Halász azonban szeptember 25-én megszorodott teendőire és megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemondott a tisztségről, ezért az ipartanodai bizottság úgy döntött, hogy — míg állandó rajztanár nem lesz — két ideiglenes tanárt bíz meg a megszorodott rajzórák ellátására. A tanoncokat ezért két csoportba sorolták, a kezdő csoportba az előkészítő osztály tanulóit és az első osztályból azokat osztották be, akik alig vagy egyáltalán nem tudtak rajzolni. Ezek óráinak megtartásával Nagy Gábort, az előkészítő osztály tanítóját bízták meg. A haladó csoportba Farkas János polg. fiúiskolai tanár irányítása alá a II. osztály tanulóit kerültek és az elsőből azok, „kik szakjuknál fogva szakoktatást igényelnek, milyenek az építészek, asztalosok, ácsok stb. vagy a felszabaduláshoz közel állottak.”⁹⁹ A rajzórák vasárnaponként 9 és 12 óra között voltak.

Az iskolai év beindításához és a hatékonyabb oktatómunkához elengedhetetlenül szükséges legalapvetőbb eszközöket is ekkor vásárolták meg; az előző tanévben

⁹⁴ Ugyanott.

⁹⁵ Ugyanott, 30.

⁹⁶ Vö. M.R.T. 1883. 1123., MITB. jkv. 1883. szeptember 2. 28. Értesítő 1883/84. 5.

⁹⁷ Polg. hiv. iratai II. 512/1882.

⁹⁸ MITB. jkv. 1883. szeptember 9. 36.

⁹⁹ Ugyanott, 1883. október 7. 44. Vö. A makói államilag segélyezett községi iparos-iskola értesítője az 1884—85-iki tanévről. Közzéteszi Szundy Károly ideigl. igazgató. Makó, 1885. 4.

ezek még hiányoztak. Az iskola (és a város) szűkös anyagi helyzetét mutatja, hogy a költségvetésben csak minimális mennyiségű tanszer vételét (taneszköztartó szekrény, 1 fali tábla, két körző, egy szögmérő, 100 db olvasókönyv a szegény tanulók számára, rajzminták, stb.) tüntették föl. De már ez a minimális kiadás is annyira kimerítette a rendelkezésre álló anyagi eszközöket, hogy a tanítók fizetésére az előző évi államsegélyt kellett igénybe venni, s az újabb költségek fedezése ügyében ismét a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz kellett folyamodni.¹⁰⁰

A második, immáron teljes tanév 1883. szeptember 2-án indult meg a beiratkozásokkal. A tanonciskolai bizottság időben közhírré tette ugyan a beiratás napjait, mégis szeptember 9-ig csak 36 tanonc iratkozott be¹⁰¹, mindez világosan jelezte a maki iparosoknak a tanonciskolai oktatással szemben megnyilvánuló közömbösségét, sőt, néha ellenségességét is. A tanítás ilyen előzményekkel ezért csak szeptember 15-én indult meg, s mint az előző évben, ekkor is állandó volt a létszámingadozás: december elején 130, a tanév végére már 150 tanonc járt az iskolába.¹⁰²

Gondot okozott az is, hogy a rajztanítás — a tanári állás betöltése körüli bonyodalmak miatt — csak a tanév megindulása után egy hónappal, október 14-én kezdődhetett el.¹⁰³ A tantestület mindennek ellenére igyekezett nagyon komolyan venni nehéz hivatását. Munkájuk eredményességét két dolog nehezítette a fentebb már említett szűkös anyagi helyzeten túl. Egyrészt a tanulók fegyelmi helyzete, amely ugyan az iskolában „tűrhető” volt, de — ahogy Kemény Lajos igazgató jelentette — „az iskolán kívül a tanoncok rakoncátlanok oly méreteket ölt, — melyeket intézkedés nélkül hagyni nem lehet.”¹⁰⁴ Másrészt a hiányzások magas száma jelentett állandó problémát, hiszen az egy főre eső több mint 13 órás hiányzás a tanoncok oktatására szolgáló időt, ami eredendően is minimális volt, még tovább szűkítette.

Valószínűleg ezek lehettek az okai annak, hogy az év folyamán „A tanulásban való előmenetel nem számítva ide a rajzot, mely szorgalommal és előszeretettel s szép haladással gyakoroltatott, általában nem volt teljesen kielégítő.”¹⁰⁵ De nem magyarázható csupán az előbbiekkal az eredménytelenség, Kemény Lajos az okok gyökerét is megfogalmazta: „Iparosaink, úgy látszik — nem fogták fel kellő komolysággal ez iskola áldásos voltát és szükségét, könnyen vették a kötelesség mulasztást, s vagy visszatartották az óráktól egészen, vagy igen elkésztetten bocsátották fel tanonczaikat, a hatóság pedig nem alkalmazta a kellő szigorot.”¹⁰⁶

Az 1884. június 29-én vizsgával záruló tanév mindennek ellenére óriási eredménnyel járt, hiszen bizonyította: ez az iskolatípus megállja a helyét, (ezt az 1884. május 18-án kiadott XVII. törvénycikk — az új ipartörvény — 80. §-a is szentesítette)¹⁰⁷ s ha csak kis mértékben is, de hozzájárul az iparostanoncok műveltségi szintjének emeléséhez. Az általánosítható tapasztalatok már az elkövetkező évek munkájának hatékonyabbá tételét szolgálták.

¹⁰⁰ Polg. hiv. iratai II. 512/1882.

¹⁰¹ MITB. jkv. 1883. szeptember 9. 39.

¹⁰² Ugyanott, 1883. december 8. 48. és Értesítő 1883/84. 13.

¹⁰³ Ugyanott, 1883. október 7. 44.

¹⁰⁴ Ugyanott, 1883. december 8. 48.

¹⁰⁵ Értesítő 1883/84. 5.

¹⁰⁶ Ugyanott

¹⁰⁷ Lásd: Magyar törvénytár 1884—1886. évi törvénycikkek. Bp. 1897. 74—75., vö. M. R. T. 1884. Bp. 1884 1528—1529.

IRODALOM

- Áfra Nagy János* (szerk.)
1944 A magyar iparosnevelés időszerű kérdései. Budapest
- Berend T. Iván—Szuhay Miklós*
1973 A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848—1944. Budapest
- Berend T. Iván—Ránki György*
1979 Az ipari forradalom sajátos közép-kelet-európai típusa. In: Gazdasági elmaradottság, kiutak és kudarcok a XIX. századi Európában. Szerk. Berend T. Iván és Ránki György. Budapest
- Láng Lajos*
1886 A népoktatás hazánkban 1869—1884. Budapest
- Kovács Endre* (főszerk.)
1979 Magyarország története 1848—1890. 1—2. kötet. Budapest
- Mendei Árpád*
én. Az állami szakmunkásképzés kezdete Makón 1882—1885. Hn.
- Szterényi József*
1897 Az iparoktatás Magyarországon. Budapest
- Vig Albert*
1932 Magyarország iparoktatásának története az utolsó száz évben, különösen 1867 óta. Budapest
- Vincze Frigyes*
1937 Szakoktatásunk múltja és jelene. A mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi szakoktatás fejlődése 1750-től napjainkig. Budapest

Die Anfänge des organisierten Unterrichts der Handwerkerge­sell­en in Makó (1856—1884)

Attila Marosvári

Gemäss den wachsenden Anforderungen musste es in Ungarn von der Mitte des 19. Jahrhunderts versucht werden, die Bedingungen des organisierten Unterrichts der Handwerkerge­sell­en, als die wichtigsten Komponente der nationalen Industrieförderung herzustellen. Die praktische Anwendung der Ergebnisse der bürgerlichen Revolution 1848, und vielmehr der Gewerbeordnung von 1872 wurde durch das Bildungsniveau der Gewerbearbeiter wesentlich beeinflusst. Deshalb ist es zur Grundbedingung geworden, den Unterricht der Handwerkerge­sell­en zu sichern. Nach längeren Versuchen und der Erprobung mehrerer Konzeptionen könnte zuletzt Anfang der 1880-er Jahre ein System ausgebildet werden, das für eine längere Zeit, praktisch bis zum Jahre 1949 den Unterricht der Handwerkerge­sell­en bestimmte.

Im Aufsatz wird die Zeitspanne 1846—1884, d. h. der Prozess zu einem organisierten Bildungssystem in Makó behandelt. Der Verfasser hatte die Absicht, als Grundlage seiner Untersuchung die zur Zeit geltenden und den Unterricht bestimmenden Verordnungen und Gesetze auszuwerten. Dieser Analyse folgt später die eingehende Untersuchung der praktischen Anwendung dieser Verordnungen in Makó.

Als Ergebnis können drei Phasen der Herausbildung des Unterrichts aufgezeigt werden:

1. Die erste Phase ist der Sonntagsunterricht, der in den Jahren von 1846 bis 1868 (in Makó 1856—1874) als erster institutionelle Rahmen für die Erhöhung des Bildungsniveaus der Gesellen herstellte. Die zwei Unterrichtsstunden in der Woche waren aber zu wenig, positives Ergebnis erreichen zu können. Deshalb wurde dieses System im Sinne des Volksschulgesetzes von 1868 durch

2. den Repetitionsunterricht abgelöst. Dies bestimmte dann die Bildung der Gesellen von 1868 bis 1884 (in Makó von 1874 bis zum Frühjahr 1883). Diese Form mit mehreren Wochenstunden (im Winter 5, im Sommer 2) konnte schon mit grösserer Wirkung die Vertiefung und Vermehrung des Lehrstoffs der Volksschulen ermöglichen. Als besonderer Fehler dieses Systems muss aber erwähnt werden, dass der für die Gesellen äusserst wichtige Zeichnenunterricht durchaus nicht gelöst wurde. Diese Unvollständigkeit wurde durch

3. den Schulunterricht der Handwerkerge­sell­en beseitigt, der nach einer Gesetzbestimmung 1884 (in Makó dem Gesetz vorangegangen im Frühlin 1883) eingeführt wurde. Dieses System des Unterrichts, das die Erwerbung der Grundkenntnisse mit dem Zeichnenunterricht verknüpfen konnte, wurde in einigen Jahren in dem ganzen Land aufgenommen. Die Schranke, die in diesem System nicht beseitigt werden konnte, folgt aus der Konzeption: der Gewerbeunterricht ermöglichte allein das Erlernen der theoretischen Kenntnisse. Die Aneignung des eigentlichen Handwerkes blieb weiter

unorganisiert, und passierte in den Werkstätten der Meister. Trotzdem kann diese Organisation für wichtig gehalten werden: in diesem Rahmen wurden schon die Bedingungen gegeben, im Dienste der weiteren Entwicklung in einem gesonderten Unterricht die Fachstudien (wie zB. das Fachzeichnen) einführen zu können.

Die Untersuchung eines konkreten Beispiels des Systems der Gewerbebildung in Makó weist die Schwierigkeiten und Widersprüche eindeutig auf, aber jedoch muss es festgestellt werden, dass diese Art des Unterrichts, wie es die kommenden Jahre bezeugen, in Vergleich mit den früheren die Bildung der Gesellen mit Erfolg sichern konnte.

A Kisgazdapárt a polgári demokratikus forradalom első szakaszában

SIPOS JÓZSEF

(Budapest, MSZMP Központi Bizottsága)

Magyarországon 1918. október 31-én győzött a polgári demokratikus forradalom. A kormány és a Nemzeti Tanács kiáltványa a legsürgősebb feladatnak a béke megkötését tekintette. Úgy gondolták, ezzel sikerülni fog az ország területi épségét is megmenteni. Az országot — az államformájára nézve — független királyságnak tekintették. A kiáltványban ígérték a parasztság tömegeit földhöz juttató földreformot, széles körű szociálpolitikát, gondoskodást a hazatérő katonákról, általános, titkos választójogot, sajtó-, egyesülési és gyülekezési szabadságot, esküdtszéket, politikai amnesztiát, az összes internáltak szabadon engedését, kilátásba helyezték a képviselőház feloszlását, ha az e program bármelyik részét ellenzi. E polgári demokratikus célkitűzések kifejezték a magyar társadalom haladó osztályainak és rétegeinek érdekeit, köztük a parasztság legfontosabb követéseit is megtaláljuk. *Hogyan fogadták a Kisgazdapárt vezetői a forradalom győzelmét?* Milyen volt a párt viszonya a novemberi parasztlázadásokhoz? Hogyan alakult a párt szervezeti fejlődése, programja és kapcsolatai más pártokkal 1919 januárjáig? Ezekre a kérdésekre kíséreljük meg a válaszadást.¹ Nem foglalkozunk a földreform kidolgozása során kibontakozó vitákkal, ezt külön tanulmányban fogjuk közölni.

1. A forradalom győzelme és a párt

A Kisgazdapárt vezetőségét a polgári demokratikus forradalom győzelme váratlanul érte. Mint tudjuk, a párt nem csatlakozott a forradalmat előkészítő Nemzeti Tanácshoz. Sőt, Nagyatádi Szabó István, a párt vezetője, részt vett gróf Hadik János október 29—30-i kormányalakítási kísérletében, és így a forradalom híveinek szemében kompromittálódott. Ezért a Kisgazdapárt nem kapott helyet a polgári demokratikus kormányban.²

A Kisgazdapárt vezetői a forradalmat követő napokban a Hadik kormányalakításában vállalt szerep és az országgyűlés munkájának szünetelése miatt hazatértek megyéikbe és ott folytatták politikai tevékenységüket. Erre kényszerítette őket az is, hogy a Kisgazdapártnak a fővárosban nem voltak tömegei, sem jelentős sajtóbefolyása.³ Nagyatádi Szabó Somogy megye törvényhatósági gyűlésén elmondott beszédé-

¹ E kérdéssel már érintőlegesen foglalkoztak: Kávássy Sándor 1967., J. Tóth Dezső 1968. 40—64., Király István 1972. 173—195.

² Ezekkel a kérdésekkel részletesen foglalkozik: Sipos József 1986. 253—266.

³ J. Tóth Dezső 1968. 44. és Király István 1973. 176.

ben beismerte: „nem vett részt a forradalomban, más alakulásban vett részt, mégis biztosít mindenkit, hogy sem az országban, de különösen Somogy megyében, senki sem gondol ellenforradalomra. ... Aki a teljes rend helyreállításában nem támogatja a kormányt, az hazaáruló. Majd, ha teljes béke lesz, akkor ám szervezkedjenek azok, akik más politikai véleményen vannak, hisz minden parlamentben kell egy ellenzék. De addig örüljünk, hogy van egy erős kormány és pártkülönbségre való tekintet nélkül támogassuk. Így nem lesz ellenforradalom.”⁴ E beszéd leglényegesebb része kétségtelenül az, amelyben Nagyatádi elhárítja az ellenforradalmiság vádját, mert megértette, hogy a forradalom győzelme után őt és pártját nem nehéz azzal vádolni. A kormányt „a teljes rend helyreállításában” támogatásukról biztosította, és erre szólított fel mindenkit. Akik ezt nem teszik, azokat hazaárulóknak nevezte. Állásfoglalása és a Kisgazdapárt Somogy megyei politikai befolyása alapján a megyei Nemzeti Tanács egyik alelnökévé választották.⁵

A Kisgazdapárt helyi szervezetei a forradalom első napjától kezdve tevékenyen részt vettek a helyi Nemzeti Tanácsok megalakításában. Például: Kaposvárott, Nagyigmádon, Csongrádon, Szabadszálláson.⁶ Arról azonban egyelőre nincsenek adataink, hogy a párt helyi vezetői milyen arányokban kerültek be a Nemzeti Tanácsokba. Valószínűnek tartjuk, hogy a falvak többségében, ahol a Nemzeti Tanácsba tömörült pártoknak nem voltak szervezetei, a Kisgazdapártnak pedig igen — például Zala, Somogy, Veszprém, Heves megyékben —, ott bekerültek a párt emberei a helyi hatalmi szervekbe. E kérdés tisztázása azonban további helytörténeti kutatásokat igényel!

A kevés adat ellenére is megállapítható, hogy a Kisgazdapárt vezetői nem „hosszas ingadozás után” sorakoztatták fel erőiket a Nemzeti Tanács mögé,⁷ hanem a lehető leggyorsabban. Az eddig elmondottakon túl ezt bizonyítja a párt központi hetilapjában, november 10-én megjelent „Elvégeztetett” című vezércikk is. Ez megállapította, hogy a régi Magyarország összeomlásával „egy korhadt világrend pusztult el és az épülő új világ még ki nem alakult, még zavaros”. Az ország jövőjéért aggódva, de azt üzenték a falvak népének, hogy fogadják el a forradalmat és igyekezzenek minden erővel annak alapját megszilárdítani. A polgári demokratikus forradalmat abban a reményben üdvözölték és támogatták, hogy „*ledöntötte a nagybirtok és nagytőke osztályuralmát, és felépíti azt a népuralmat, amelyben a nemzet minden rétege igazságosan képviselve lesz.*”⁸

A Kisgazdapárt vezetői különösen fontosnak tartották, hogy a forradalmi kormány befejezte a magyar hadsereggel a háborút, elérte az ország függetlenségét és ezzel lehetőséget teremtett a köztársaság kikiáltásához. A párt sajtója azt a nézetet propagálta, hogy a „*köztársasági államforma felel meg az igazi demokráciának, az igazi szabadságnak és függetlenségnek.*” Azért is támogatták annak megvalósítását, mert attól a nemzetiségek elszakadási törekvéseinek mérséklését remélték.⁹ E téren kifejtett tevékenységükkel *aktívan segítették a köztársasági eszme parasztság körében való elterjesztését* és így a Magyar Népköztársaság 1918. november 16-i kikiáltását.

Üdvözölték a Magyar Nemzeti Tanácsot, hálával és elismeréssel adóztak a forradalmat győzelemre vivő budapesti szocialista munkásságnak és katonaságnak, szívesen látták a forradalmi kormányt „*mindaddig, amíg a nemzet minden osztályának*

⁴ Somogy vármegye, 1918. november 5. 2. Először közölte: Király István 1973. 176.

⁵ J. Tóth Dezső 1968. 45.

⁶ Országos Levéltár (továbbiakban — OL) K-440, Nemzeti Tanács, 1918—1919. 1. csomó A-IV.

⁷ J. Tóth Dezső 1968. 44.

⁸ Magyar Lobogó, 1918. november 10. 1.

⁹ Uo. és november 17. 1.

érdekeit felkarolja”. Fájlták azonban, hogy a kormányban „a magyar nemzet két legszámottevőbb rétege, nevezetesen a kisbirtokos és a földműves munkásosztály nincs képviselve a saját kebeléből”. Az volt a véleményük, hogy e rétegek részére „ha nem volna is, hát kellene miniszteri tárcát alkotni”, mert ez felelne meg az igazi demokráciának”. Öntudatosan bejelentették: „Ennek a nagy mulasztásnak a reparálását várjuk”.¹⁰

A Kisgazdapárt vezetői nem maradtak sokáig távol az országos politikától sem. November első napjaiban — miután látták, hogy a forradalom szinte vér nélkül győzött — bejelentették csatlakozásukat a Nemzeti Tanácshoz. Gazdasági, érdekképviseleti szervezetük, a *Magyarországi Kisbirtokosok Országos Szövetsége* (igazgatója: Mayer János országgyűlési képviselő, alelnöke: Herczegh Ferenc országgyűlési képviselő, titkára: Domián Gyula) és a forradalom után alakított *Kisbirtokosok és Földművesmunkások Tanácsa* (amelynek elnöke Nagyatádi Szabó István lett, vezetői pedig Mayer, Herczegh, Domián és Szemző Ernő) is csatlakozott a Nemzeti Tanácshoz.¹¹ Ez utóbbi érdekvédelmi szervezetnek a létrehozása már az aktív politikai szervezkedés jegyében zajlott. A párt központi lapja kérte, hogy e szervezetnek minden faluban alakítsák meg a helyi tanácsát és jelentsék be a központba (*Budapest, Dohány u. 84. II. 16. sz.*) csatlakozásukat. A szervezettségben óriási erő van — írták —, és ez szükséges ahhoz, hogy „igazságos és becsületes részesedésünk legyen az ország sorsának további intézésében.”¹² A Kisbirtokosok és Földművesmunkások Tanácsa helyi szervezeteinek megalakításáról, további működéséről később nem közölt híreket a párt sajtója. Valószínűleg *Király Istvánnak* igaza van, amikor azt állítja, hogy a párt vezetői csupán a Magyarországi Kisbirtokosok Országos Szövetségét alakították át a Kisbirtokosok és Földművesmunkások Tanácsává.¹³ A helyi szervezetek esetében is ez történhetett. A neveket megváltoztatták, de a vezetők a régiék maradtak. Mindenesetre figyelemre méltó a „földművesmunkások” szó bekerülése a fenti címbe, mert első jele annak, hogy a *Kisgazdapárt vezetősége az agrárproletariátust is szervezni kívánja*.

A Nemzeti Tanácsnak és az új, forradalmi kormánynak szüksége volt a Kisgazdapárt és különösen a mögötte felsorakozó parasztság támogatására. Ezért, de főleg mert a Kisgazdapárt támogatta a kormányt, Nagyatádit november közepén beválasztották a Nemzeti Tanács legfőbb, 27 tagú bizottságába.¹⁴ Mayer János és dr. Neubauer Ferenc pártvezetőségi tagok pedig tagjai lettek az agrárreform szaktanácsának. Mayert delegálták még a közigazgatási reform közoktatásügyi és szociálpolitikai tanácsába is.¹⁵ A Nemzeti Tanács tagjai lettek még Herczegh Sándor, Novák János, Szemző Ernő, Haypál István, Szijj Bálint és Domián Gyula kisgazdapárti vezetők.¹⁶

A Kisgazdapárt vezetőinek Nemzeti Tanácsba való bevonásától a forradalom vezetői valószínűleg azt remélték, hogy a párt — a régi közjogi pártokhoz hasonlóan — kimondja feloszlását, vezetői pedig a Függetlenségi és 48-as Pártba lépnek.

¹⁰ Uo. 1918. november 10. 2—3.

¹¹ OL — K 440, Nemzeti Tanács 1918—1919. I. csomó A-IV.

¹² Magyar Lobogó, 1918. november 10. 4.

¹³ Király István 1972. 176

¹⁴ Nagyatádi Szabó Nemzeti Tanácsba való beválasztása nem lehetett egyhangú! A Kisgazdapárt központi sajtóorgánuma ezért is közölte a hírt, hogy „kénytelenek legyenek elnémulni azok a konkonyhintők, akik csak azért rágalmazzák és vádolják Szabó Istvánt hűtlenséggel, hogy saját silány személyüket előtérbe tolhassák és a zavarosban halászhasanak.” Lásd: Magyar Lobogó, 1918. november 17. 1.

¹⁵ OL — K 440, Nemzeti Tanács, 1918—1919. I. csomó A. I. 2. 6. és 12.

¹⁶ J. Tóth Dezső 1968. 45. Megjegyezzük, hogy ez az adat ellenőrzésre szorul, mert mi nem találunk meg J. Tóth általi hivatkozást: OL K — 440, Nemzeti Tanács 1918—1919. I. csomó A. III. 63.

A Nemzeti Tanács tagjainak egy része 1918. november közepén. Ülő sor, balról jobbra: dr. Zoboray Miklós, dr. Rónai János, Magyar Lajos, Nagyatádi Szabó István, Vanczák János, Purjesz Lajos, Székely Ferenc, Fernbach Károly, Hock János, Groág Ödönné és Vámbéry Rusztem. Álló sor, balról jobbra: Nagy György, Kernstok Károly és három ismeretlen. (A képet minden eddigi könyv beazonosítás nélkül közölte, pedig a Tolnai Világlap, 1918. november 30-án az általunk közölt adatokkal már közzétette!)

Ez nem történt meg! Ezzel kapcsolatban a párt lapja november 17-i számában két helyen is megfogalmazta, hogy a pártot egyáltalán nem tette feleslegessé sem a függetlenség kivívása, sem a köztársaság esedékes kikiáltása, mert a *kis- és középparasztság érdekeinek megvédése* miatt szükség lesz a pártra. Ugyanakkor elutasították a többi volt ellenzéki párttal és a volt kormánypárttal történő egyesülési gondolatot is. Mindkét irányba hangsúlyozták, hogy a párt *„programjainak még igen nagy része megvalósításra vár, ennél fogva ennek a pártnak továbbra is fenn kell tartania önállóságát.”* Azoknak a politikusoknak, egyesületeknek, társulatoknak, intézeteknek pedig, akik s amelyek, a pártot elzárkózással vádolták, azt mondták: ha meggyőződéssel csatlakoznak a párt programjához, beléphetnek a Kisgazdapártba.

Megvalósításra váró programpontjaik közül a következőket emelték ki:

1. A választások olyan jellegű megváltoztatását kívánták, hogy „a nemzet minden számottevő rétege lehetőleg a saját kebeléből választott képviselővel legyen képviselve az országgyűlésen”. Az új kormány által tervezett általános, titkos és községekénti nemzetgyűlési választások hat héten belüli megtartását helytelenítették, mert ez esetben nagyon sokan — a még le nem szerelt katonák, a hadifoglyok — nem tudják majd gyakorolni alkotmányos jogukat. Ezért a nemzetgyűlési választások megtartását csak a béke megkötése, a katonaság leszerelése és a hadifoglyok hazatérése után látták helyesnek. Ezek az észrevételek elvileg helyesek voltak, de azt is látnunk kell, hogy a nemzetgyűlési választások elhalasztásával a Kisgazdapárt időt akart nyerni, szervezeteinek reorganizálására, ill. kiszélesítésére, mert így nagyobb eséllyel vehette fel a küzdelmet a többi párttal.
2. Követelték az „egyoldalú és csakis az alsóbb népréteget sújtó törvények megváltoztatását; mint pl. az adózási, a kisüsti, a vadászati, a családi, a községi és a vármegyei törvények.”

3. A földreform megvalósításában sok olyan törekvése van a pártnak — írták — „amely nem egyezik a kormány addig ismertetett birtokpolitikai programjával.”
4. A községek és a volt úrbéresek jogutódait képviselő testületek között nagyon sok sérelmes vagyoni jogi és vagyonhasználati kérdés volt, amelyeket a párt rendezni akart.¹⁷ Ez a pont tehát a feudális maradványok ellen irányult.

E követelések a forradalom győzelme után első ízben jelezték, hogy a *Kisgazdapárt nem mindenben azonosul a Nemzeti Tanácsba tömörült pártokkal, ill. az új kormány politikájával*. Ez azonban — mint látható — nem jelenti azt, hogy e párt konzervatívabb, mint a Nemzeti Tanácsba tartozó pártok. Sőt! E követelések a kormányban levő pártokénál egyértelműbben tartalmazzák a kis- és középparasztság speciális, demokratikus törekvéseit: a feudális maradványok elleni küzdelmet, a radikális földreformot, a parasztságot sújtó törvények megváltoztatását és a demokratikus választásokat. (E kérdések részletes elemzését a Kisgazdapárt új programjának tárgyalásánál fogjuk elvégezni!)

2. Parasztmegmozdulások és a párt

A katonai vereség, a megkezdett béketárgyalások és a forradalom hatására a katonaság szétszédett és fegyvereivel hazafelé tartott. Az új kormány világosan látta, hogy ezt a folyamatot megakadályozni nem lehet, s ezért a belügyminiszter körtáviratban figyelmeztette a csendőrséget, hogy a hazaözönlő katonákkal szemben semmiféle megtorló intézkedéseket ne tegyen, „a személy- és vagyónbiztonságot azonban megóvjá.”¹⁸ A falvakba hazatérő katonák elkeseredése sok helyen ösztönös *parasztmegmozdulásokat robbantott ki*. E parasztmegmozdulásokkal a polgári történetírás alig foglalkozott, mert koncepciójában a parasztság ösztönös lázadása nem kapott helyet.¹⁹ Az 50-es és 60-as évek marxista történetírása viszont fontos feladatának tekintette e megmozdulások részletesebb feltárását, illetve parasztmozgalomként való bemutatását.²⁰ E művek azonban nem tudják hitelt érdemlően bizonyítani, hogy az ösztönös lázadások valóban parasztmozgalommá szerveződtek-e? E kérdésnek és az utóbbi 15 év helytörténeti irodalmának szintetikus feldolgozása, új szemléletű eszmei-politikai értékelése még várat magára. Mindenesetre ezek első olvasása után is felmerül a kérdés: a parasztmegmozdulások lecsendesedése elsősorban az ellenük fellépő karhatalmi erőknek — (ezt állítja a szakirodalom többsége!) —, vagy a polgári demokratikus kormányzat és a pártok által használt politikai eszközöknek tulajdonítható-e? Ez utóbbi kérdést a szakirodalom még nem vizsgálta! Mi e megmozdulások önálló kutatásával és bemutatásával most nem foglalkozhatunk, ez szétfeszítené témánk kereteit. Feladatunknak csupán azt tekintjük, hogy *tisztázzuk a Kisgazdapárt viszonyát a parasztmegmozdulásokhoz és annak hatását a párt politikájára, szervezkedésére és programjára*, mert a szakirodalom még e kérdésekkel sem foglalkozott. Ennek feltételezhető oka: elsősorban a megfelelő szemléleti attitűd hiánya és az igen szegényes forrásbázis. Mi — ez utóbbi ellenére is — fontosnak véljük e kérdés vizsgálatát.

¹⁷ Magyar Lobogó, 1918. november 17. 1—2.

¹⁸ Párttörténeti Intézet Archivuma (a továbbiakban — PIA) A. XVI. 1/11.

¹⁹ Ezt bizonyítja Bodrogközy Zoltán 1929. 330. könyve is, amely a címe ellenére — az általunk tárgyalt időszakban — elsősorban csak a parasztpártokkal foglalkozik.

²⁰ Ezek közül mi elsősorban a következő monografikus műveket említjük: Szemere Vera 1963. (témánkhoz: 28—40.), Mészáros Károly 1968. (témánkhoz: 18—30.) és Hajdú Tibor 1968. (témánkhoz: 92—103.)

A Kisgazdapárt központi hetilapja november 10-i számában foglalkozott először az ösztönös parasztmegmozdulásokkal, igaz, csak utalásszerűen. Kérte a parasztságot, hogy a falvakban a rendet minden erővel tartsák fenn, őrizték meg a nemzeti vagyon, a falu jó hírnevét, és álljanak oda „*a romboló, pusztító elemek elé, a zavarosban rabolni, lopni akaró csöcselék elé...*”. Hangsúlyozta: első feladat a közbiztonság helyreállítása és aztán „nyugodtan, higgadtan bíráljuk el a forradalom eredményeit.”²¹

Véleményünk szerint a Kisgazdapárt vezetőinek a forradalom győzelme utáni hazautazása is kapcsolatba hozható az ösztönös parasztlázadások leszerelésével. Ezt bizonyítja Nagyatádi november 4-i kaposvári beszédének az a részlete, hogy „aki a teljes rend helyreállításában nem támogatja a kormányt, az hazaáruló.”²² Úgy gondoljuk, ez elsősorban a parasztlázadások résztvevőinek szólt. Nagyatádi és a Somogy megyei Kisgazdapárt jelentős agitációs tevékenységet fejtett ki a hazatérő parasztkatonák megnyugtatására.²³ Szervezeteiken keresztül propagálták a Somogy megyei Nemzeti Tanács azon kiáltványát, amely a parasztlázadások leszerelése érdekében fordult a falvak népéhez. Ebben a parasztságot a különböző társadalmi rétegek iránti megértésre, a vagyonbiztonság megtartására, a közrend megőrzésére, az uradalmak terménybetakarítását megtagadó cselédeket és napszámosokat pedig munkára hívták fel.²⁴

Így volt ez az ország minden olyan megyéjében, ahol a Kisgazdapártnak már erős szervezetei voltak. Hevesben Mayer János kompolti, Szolnok megyében Herczegh Sándor túrkevei, Komárom megyében Szijj Bálint nagyigmándi, Veszprém megyében dr. Mohácsy Lajos lelkész, Tolnában Haypál István tolnanémedi, Zalában pedig Novák János sandi kisgazdavezérek jelentős munkát végeztek az ösztönös parasztmegmozdulások leszerelése érdekében. Ez lehet az egyik magyarázata, hogy *ezekben a megyékben nem voltak erősek az ösztönös parasztlázadások.*²⁵ *Az itteni parasztság követeléseit ugyanis a Kisgazdapárt szervezetei megfogalmazták és képviselték, így politikai keretek között tudták azokat tartani.* Ebből a parasztszervezők és a kisgazdapárti szervezetek politikai tökéletességét kovácsoltak, növelték e megyék parasztsága körében befolyásukat; ez a magyarázata a Kisgazdapárt e megyékben decemberben elért szervezeti sikereinek, amivel később foglalkozunk.

A Kisgazdapárt parasztlázadásokhoz való viszonyát jól megvilágítja az az állásfoglalás, amelyet a Somogy-Tolna megyei parasztságnak Kaposvár elleni támadása után tett közzé: december első hetében a frontról hazatért katonák beüzentek Kaposvárra, hogy a kereskedők szállítsák le a felére az árakat, mert másképp ők „teremtenek rendet”. Erről a szándékukról tájékoztatták a városi Katonatanácsot is. Az árviszonyok azonban nem változtak. Ezért a somogyi és tolnai volt parasztkatonák december 12-én hajnalban szánkókon elindultak Kaposvár ellen. Az elsőként érkező pár száz fegyveres rövid tűzharc után lefegyverezte a rendőrséget, csendőrséget, nemzetőrséget, és megszállta a belvárost. Elkezdtek az áruházak és üzletek kifosztását és felgyújtását. Az alispáni jelentés szerint a „*több száz fegyveres katonából alakult vörös gárda, a hozzájuk csatlakozott csöcselékkel Kaposvár 110 üzletét és 25 magánlakását feltörték, kirabolták és felgyújtották...*” Az okozott kár összege mintegy 20 millió korona volt. E jelentésből tudjuk, hogy a város ellen támadó pa-

²¹ Magyar Lobogó, 1918. november 10. 1.

²² Somogy Vármegye, 1918. november 5. 2.

²³ Mészáros Károly 1968. 30.

²⁴ Kaposvári Állami Levéltár (továbbiakban — KAL) Alispáni iratok 30. 521/1918. Közölte: Mészáros Károly 1968. 30.

²⁵ Hajdú Tibor 1968. 94—97. nem tudja e megyék gyenge parasztszervezetét megmagyarázni.

rasztok még a megyei hivatalban levő föld-kataszter felgyűjtését is tervezték. Úgy gondolták, ha azt elégetik, senki sem fogja tudni, kié volt a föld. Erre azonban már nem kerülhetett sor, mert Budapestről a városba érkező géppuskás század elől a parasztok elmenekültek. Mészáros Károly szerint az akció megszervezésében vezető szerepet játszottak a Szovjet-Oroszországból hazatért, a proletárforradalomban részt vett parasztkatonák.²⁶ Nem tisztázott kérdés, hogy e megmozdulás vezetői, szervezői kapcsolatban voltak-e az 1918. november 24-én megalakított Kommunisták Magyarországi Pártjával?

A kaposvári akciót követő napokban Somogy megye falvaiban folytatódtak a kereskedők boltjai és a földbirtokosok vagyona elleni támadások. Ezért kihirdették a statáriumot! A katonaság „rendteremtését” támogatta a Kisgazdapárt Somogy megyei vezetősége is. A megye parasztságához intézett felhívásukban a következőket írták a történetekről: „szerencsétlen, fiatal emberek, néhány lelketlen gazembertől félrevezetve, *vörös gárda* és egyéb bolond jelszavaktól elragadtatva megtámadták a magántulajdont..., hogy a boltokat, magánlakásokat ne a préházak és a falusi belsőségek elpusztítása kövesse, csak úgy lehet megakadályozni, hogyha a falu jóra való népe, melyet egyesek nem áttallanak szintén megvédeni, erélyesen kezébe veszi a községben a rend helyreállítását és biztonságát.”

A statárium miatt a karhatalmat fehatalmazták, hogy az „eszközök válogatása nélkül” fogja el a mozgalomban részt vettek, szedje össze a fegyvereket és az elrabolt árukat. Ezért a Kisgazdapárt megyei vezetősége azt ajánlotta a falvak népének: „igyekezzék az előljárással karöltve már a karhatalom megérkezése előtt a rendet helyreállítani, a garázdálkodókat lefegyverezni, a községben netalán feltalálható rablott holmit összegyűjteni, hogy a karhatalom már mindent együtt találjon s az ártatlanok fenyegetése elmaradhasson. Bűnhődjenek a rablók és tolvajok — írták —, de még azok számára is kíméletet követelünk, akik fiatal meggondolatlansággal félre hagyták magukat vezetni, de tetteiket őszintén megbánják.” Végül azt állították, hogy „a magyar földműves lakosság csak akkor számíthat vágyai bekövetkezésére (*itt a földreformra történt utalás* — SJ), hogyha híven kitart a társadalmi rend támaszai mellett és egységesen tömörül azon nemzetiszínű zászló mellé, amelyre az ő érdekeinek becsületes érvényesítése van felírva.”²⁷

A Kisgazdapárt Somogy megyei vezetőségének felhívását kommentár nélkül közzétették a párt országos központi sajtóorgánumban is, ezért azt az országos vezetőség állásfoglalásának is tekinthetjük. Mi általánosítható ebből? A Kisgazdapárt vezetősége elítélte a magántulajdon elleni támadásnak ezt a formáját; azt — helyesen — rablásnak, fosztogatásnak minősítette. Félték, hogy az ilyen módszerek elterjednek a falvakban is, ami a kis-, közép- és gazdagparasztság tulajdonát is veszélyeztetheti. Ezért a rend és a biztonság önkéntes megteremtésére hívták fel a parasztságot. Ebben benne volt a katonaság esetleges visszaélésétől való félelem is! A felbújtók, a szervezők és a fosztogatók megbüntetésével egyetértettek, a megtévedteknek azonban kíméletet követeltek. A parasztságot a polgári demokratikus forradalom melletti kiállásra biztatták, mert attól a földreform végrehajtását várták. A somogyi és tolnai parasztság december 12-i Kaposvár elleni támadása, a *paraszti osztályharc egyik ösztönös megnyilvánulása volt*, amely elsősorban a háború idején meggazdagodott kereskedők ellen irányult, ezért *antikapitalista jellegű*. Ezt és az osztályharc pusztát tényét helyeseljük, formáját, a rablást és gyűjtogatást azonban elítéljük. Ezt tette

²⁶ Mészáros Károly 1968. 25.

²⁷ A Kisgazda, 1918. december 29. 2.

a Somogy megyei Szociáldemokrata Párt is: az 1919. január 5—6-i értekezletén elítélte a december 12-i fosztogatást.²⁸

A Kisgazdapárt központi sajtója az általunk említettekén túl — nem foglalkozott a parasztlázadásokkal. Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a *Kisgazdapárt* a Nemzeti Tanácshoz tartozó többi párttal együtt (köztük a szociáldemokratákkal) *elítélte az ösztönös parasztlázadásokat. Szervezetein keresztül ezek leszerelését szorgalmazta*, amivel szintén a forradalom konszolidálását segítette.

E parasztmegmozdulások azonban — véleményünk szerint — hatással voltak a Kisgazdapárt vezetőségére, különösen Nagyatádira. E hatás legjobban a párt november végén kidolgozott új politikai programjában tükröződik. E program sokkal demokratikusabb és radikálisabb a párt 1909-ben elfogadott első programjánál. Különösen kifejezésre jutott ez a radikális földbirtokreform követelésében. A Kisgazdapárt erőt is merített a parasztmegmozdulásokból: *egyrészt azok automatikusan megnövelték a párt országos súlyát, másrészt a párt vezetőit arra is ösztönözték, hogy megkezdjék a parasztság addig szervezetlen tömegeinek szervezését.*

3. A pártszervezés kezdetei

A Kisgazdapárt parasztság körében végzett szervezőmunkáját a novemberi ösztönös parasztlázadások mellett siettette az MSZDP vezetőségének azon elhatározása, amely alapján megkezdte a parasztság szociáldemokrata szervezeteinek megalakítását.

A szociáldemokrata párt vezetői Marx és Engels tanításai alapján helyesen látták, hogy „csak azok a forradalmak tudtak hosszú időre diadalmaskodni, amelyek a városból kijutottak a falvakba is.” Ilyennek tekintették az 1789-es nagy francia forradalmat, az 1848-as magyar polgári forradalmat és az 1917-es februári és októberi orosz forradalmakat. „Viszont sekélyes maradt és elbukott minden olyan forradalom — írták —, amely néhány elszigetelt város műve volt csupán”, mint például az 1905-ös első orosz polgári forradalom. Ebből arra következtettek, hogy Magyarországon — ahol a népesség többsége még földművelésből élt — a forradalom és vele az ipari munkásság sorsa végső soron azon dől majd el, hogy az általános, titkos, községenkénti választásokon melyik politikai pártot támogatják majd a megszerzetlen agrárproletárok és parasztok tömegei. Ezért a Népszava 1918. november 21-i számában a „Város és falu” című vezércikkben kihirdették: „A városi és ipari centrumok munkásságának most lankadatlan agitációba kell kezdenie. Könyvek, röpiratok és röplapok ezreivel és százezeivel kell elárasztania a körülötte levő községeket és falvakat. Minden szociáldemokratának, aki érzi magában az apostoli erőt — írták —, ki kell mennie agitátorként a földművesek községeibe, falvaiba és tanyáiba. Minden ipari centrumnak és városnak meg kell szerveznie, szociáldemokratává kell tennie az egész környéket. *Ez ma döntő fontosságú feladat, és e feladat jó vagy rossz elvégzésén múlik a forradalom és a szocializmus sorsa Magyarországon.*”²⁹

E vezércikknek megfelelően a szociáldemokraták az egész országban megkezdtek a földműves-szegénység és a parasztság szervezését. Ennek az volt a formája, hogy az MSZDP városi szervezetei felhívással fordultak a falvak agrárproletariátusához, hogy szervezzék meg a *Szociáldemokrata Földmunkások és Kisgazdák Országos*

²⁸ Mészáros Károly 1968 25.

²⁹ Népszava, 1918. november 21. 1.

Szövetsége helyi szervezeteit.³⁰ Ezt a folyamatot szinte mindenütt a városi szociáldemokrata szervezetek küldöttei segítették és irányították.³¹ Így december közepére jelentős szervezési eredményeket értek el. A falvakban megalakult szociáldemokrata pártszervezetek, *elsősorban az agrárproletariátus, illetve a szegény- és kisparasztság egy részét tömörítették.* Ez a szervezési szisztéma lényegében azt jelentette, hogy az *MSZDP vezetősége a munkás-paraszt szövetséget nem a már meglevő demokratikus parasztpárttal koalícióban, hanem saját szervezeti keretei között kívánta megvalósítani. Ez természetesen a Kisgazdapárttal való összeütközéshez vezetett.*

Az MSZDP parasztság körében kibontakozó széles körű agitációs és szervező munkája, a földbirtokpolitikai anketon (1918. november 21—29.) kirobbant éles viták és a nemzetgyűlési választások kiírása a Kisgazdapártot is országos szervezkedésre ösztönözte. A párt vezetősége a polgári demokratikus forradalom „vívmányai közé sorolta azt a jogát is, hogy az ország kigazdáinak egy táborba való tömörülését olyan arányokban szervezze meg, amely alkalmas lesz majd arra, hogy egy összeülő nemzetgyűlésen a kigazdák a maguk érdekeit a legmesszebbmenően képviselhessék.” A kis- és középparasztoknak — akik addig „a maguk vágyait, kívánságait, sőt legjogosabb követeléseit is egyszerűen véka alá rejtették” — azt ajánlották, hogy szervezkedjenek és *vegyenek példát a szociáldemokrata munkásoktól, akik öntudatosan tömörülnek a közös érdekek védelmezésére.*³²

Az országos szervezkedés első jelének tekinthetjük, hogy a párt központi — hetente megjelenő — lapja, a Magyar Lobogó évi előfizetési árát kétszeresére, 16 koronára emelték. Erre egyrészt a nyomdai költségek és a papírárak rohamos emelkedése kényszerítette a vezetőséget, másrészt az — és ez számunkra most fontosabb —, mert „az új Magyarország felépítésénél egy jobb, erősebb és könnyebben terjeszthető lapot” kívántak a párt szolgálatába állítani. Ezért kérték híveiket: tömegesen szerezzenek új előfizetőket. Felismerték a pártsajtó jelentőségét eszméik terjesztésében, jogaik kivívásában és érdekeik megvédésében.³³ E tervnek megfelelően 1918. november 22-től átalakították, kibővítették lapjukat és „A Kigazda” címmel jelentették meg. A címváltozással is kifejezésre juttatták, hogy *elsősorban a kis- és középparasztságot akarják megnyerni* és érdekeit képviselni.

A szervezkedést kívánta szolgálni az is, hogy december elejétől a vezetőség általánosan hangoztatta: a párt tagjainak kötelességük egyenként előfizetni „A Kigazdá”-t, mert így tudnak a legközvetlenebbül érintkezni minden taggal. E gondolatot is a szociáldemokratáktól vették át! Ugyanakkor kijelentették, *párttagdíjat nem szednek*, mert az „erkölcsi célok érvényesítéséhez elegendők azok a források, amiket a kigazdák önként, a maguk jószántából nyitnak” a párt számára.³⁴ Ebből az utalásból kiderül, honnan szerezte a Kisgazdapárt vezetősége a szervezkedéshez szükséges pénzt. Itt a párthoz tartozó *kis-, közép- és gazdagparasztság önkéntes adományait* említették. Ez igaz volt, de a párt vezetőségének voltak egyéb pénzforrásai is! Ilyenek voltak a párt körül kialakított érdekvédelmi szervezetek: *a Magyarországi Kisbirtokos Szövetség, a Kigazdák Beszerző és Értékesítő Szövetkezete és a Kisbirtokosok Biztosító Intézete Részvénytársaság.* Ez utóbbi például 2 millió alaptőkével alakult 1918. szeptember 15-én, egy részvény ára 100 korona volt.³⁵ Ezek a parasztság

³⁰ A munkásmozgalom Fejér megyei története. A forradalom kora 1918—1919. 1979. (témánkhoz: a 18—20. és a 22. dokumentumok, 149—151. és a 152—153.

³¹ Uo. és a Népszava, 1918. decemberi számai, ill. Mészáros Károly 1968. 53—55.

³² A Kigazda, 1918. december 1. 1.

³³ Magyar Lobogó, 1918. november 10. 3.

³⁴ A Kigazda, 1918. december 8. 2. és december 15. 2.

³⁵ Magyar Lobogó, 1918. szeptember 22. 1. és 4.

kapitalizálódását segítő érdekvédelmi és pénzügyi szervezetek bevételeik egy részét a Kisgazdapárt agitációs-propaganda és szervezési céljaira fordították. Volt tehát pénz is, megkezdődhetett a párt országos szervezése.

A pártlap címének megváltoztatásával egyszerre „demokratizálták” a párt nevét is: a Függetlenségi és 48-as Gazdapárt elnevezést *Országos Kisgazdapártra alakították át*. Jelezve ezzel azt is, hogy a polgári demokratikus politikai viszonyokat a párt országos méretű megszervezésére kívánják felhasználni.³⁶

4. A párt új programja

A Kisgazdapárt vezetősége 1918 november végén — a parasztmegmozdulások és a birtokpolitikai ankét közvetlen hatása alatt — *elkészítette a párt új programját*. Ez 12 fő fejezetből állt. Foglalkozott az ország államformájával, alkotmányos életével, a belügyi igazgatással, birtokpolitikával, mezőgazdasággal, adózás és pénzügygel, ipar- és kereskedelemüggyel, honvédelemmel, közoktatás- és népnevelésüggyel, igazságüggyel, népijóléti követelésekkel és a közélettel.³⁷

A program kinyilvánítja, hogy a „*Kisgazdapárt a köztársasági államforma híve*”. Választójogot követelt „minden 24 évet betöltött magyar honos férfinak és nőnek, továbbá a háborúban részt vett katonáknak életkorra való tekintet nélkül.” Követelte az addig igazságtalanul — elsősorban a parasztság rovására — kialakított „képviselő-választó-kerületek arányos beosztását”, az összes kiváltságok eltörlését, tehát azokat is, amelyeket „törvényeink akár a nagybirtokosoknak, akár a nagy adófizetőknek, virilis jogon, főrendiházi jogon, vagy bármi más módon biztosítanak.”

A belügyi igazgatás című fejezetben követelték mindazon törvények megváltoztatását, melyek „egyoldalúan a nemzet alsóbb rétegeire nehezednek”. Ilyenek tartották a vadászati és erdőtörvényt, a jobbágyság maradványainak (zsellérházak, robotszolgáltatások stb.) eltörlését, az ún. eszményi községek megszüntetését, a községi és vármegyei törvények olyan módosítását, hogy ezek a központi hatóságokkal szemben nagyobb önállóságot nyerjenek ügykezelésük és vagyonkezelésük tekintetében.” Követelték, hogy „a községek lakossága összes elöljáróját, bíróját, jegyzőjét szabadon választhassa, és hogy a volt úrbéresek jogutódaiból álló testületeket és a közbirtokossági testületeket jogi személyeknek fogadják el. E követelések *általános-ságban a feudális maradványok teljes eltörlését, a polgári demokrácia kiteljesítését, azon belül pedig a paraszti demokrácia kiépítését szorgalmazták*. A polgári demokratikus forradalom győzelme után *ezek a paraszti törekvések jogosak voltak, mert azok a társadalmi haladás irányába mutattak*. Ezt bizonyítja a programnak az a követelése is, hogy „az egyes társadalmi rétegek szervezkedése elé az államhatalom semmi akadályt ne gördítsen, sőt azt jóakarattal kezelve mozdítsa elő, hogy így azok a saját érdekeik megvédése és előmozdítása céljából szervezetekbe tömörüljenek.” A szervezkedési szabadság biztosítása mellett kérték: „Kövessen el a kormány minden lehető, hogy az egyes társadalmi rétegek között az ellentétek elsimuljanak.” E sok pozitív politikai követelés mellett találunk egy negatívát is: követelték a nem kívánatos elemek országba történő bevándorlásának megakadályozását és az ilyen idegen állampolgárok eltávolítását. Itt — tudomásunk szerint — elsősorban Ukrajnából, az ottani pogromok elől menekülő zsidókról lehet szó, akik ebben az időben nagy számban

³⁶ A Kisgazda, 1918. december 1. 3.

³⁷ A Kisgazdapárt programját közölte: Magyar Gazdák Szemléje, 1919. január—március 50—54. és Mérei Gyula 1969. 188—193. E programot legrészletesebben — mégis hiányosan — Király István 1973. 178—186. elemezte.

érkeztek Magyarországra. *E programpontnak mégsem volt antiszemita felhangja*, mert általánosságban az idegenek ellen szólt, ami csupán az ország nehéz élelmezési helyzete miatt fogalmazódott.

A birtokpolitika című fejezetben követelték, hogy idegen állampolgárok az országban földbirtokot ne szerezhessenek, a már meglévő ilyen birtokokat — ezek többsége osztrák tulajdonban volt — pedig az állam sajátítsa ki. Követelték az állam kisajátítási jogának törvénybe iktatását „az egyházi, a pénzügyi, a városi, községi és az összes többi kötött (nem eladható — SJ) földbirtokra, de a 200 és a háború idején szerzett 100 holdon felüli, valamint a 200 holdon aluli magánbirtokokra is, amely „valamelyik község terjeszkedésének útjában áll”. Követelték még, hogy az állam régi tulajdonát képező és az állam által kisajátított ingatlanokat is használják fel a földreform céljaira azon elv alapján, hogy a „föld elsősorban azoké legyen, örök tulajdonképpen, akik azt művelik”. Az állam kisajátítási jogát a 200 hold feletti földbirtokokra a földreform végrehajtása utáni időre is fenn akarták tartani, hogy „ennek segítségével a jövőben minden családalapító földműves, kinek elég földje nincs, megfelelő földdel láttassék el.”

Milyen vételárat kívánt fizetni a Kisgazdapárt a kisajátított földekért? A program szerint a volt tulajdonosoknak „részint a háború előtti és vidékenként átlagos forgalmi vételár, részint olyan vételár fizetessék adóköteles állami kötvényekben, mely vételárnak 5%-os kamatjövödelme megfelel az illető vidéken a háború előtti időben fizetett holdankénti átlagos bérösszegnek.”

Kiknek és milyen sorrendben akart földet adni a Kisgazdapárt? Programja követelte, hogy „elsősorban a háborúban tényleg részt vett földműves és földmunkás katonák és azok árvái és özvegyei legyenek földdel megjutalmazva; azután pedig a kis- és törpebirtokosok, a földműves munkások, a gazdasági cselédek kapjanak tisztességes megélhetésükre elégséges földet, kedvező vételár és kedvező fizetési feltételek mellett.” Ugyanígy a kisiparosok és kishivatalnokok saját kérésükre „elégséges kerti földdel látandók el.”

E programot az 1918. november 21—29-e között megrendezett fölbirtokpolitikai ankét után fogadta el a Kisgazdapárt vezetősége. Ezért e fejezetben ott vannak az akkor szerzett tapasztalatok is. Megállapítható, hogy *a Kisgazdapárt nem adta fel a többi párnál radikálisabb földreformot követelő álláspontját*. Sőt! E programponthoz bizonyítják, hogy a párt továbblépett az ankéton ismertetett álláspontján is: 500 helyett minden 200 (a falvak közelében minden 100) holdon felüli föld kisajátítását követelte, elsősorban a föld nélküli, szegény- és kisparasztoknak, kedvező fizetési feltételek mellett. Megváltási árnak az ankéton elhangzott 1916-os forgalmi ár helyett e program az 1914 előtti javasolta, amely jóval alacsonyabb volt. E követelések egyértelműen a nagy-, közép- és a 100 holdon felüli gazdagparaszti birtokok ellen irányultak, és *elsősorban a földnélküli és szegényparaszti érdekeket fejezték ki*. Ezért nem értünk egyet a szakirodalomban általánosan elterjedt nézettel, hogy a Kisgazdapárt földreformprogramja „a gazdagparasztság érdekeit fejezte ki.”³⁸ Ebben a vonatkozásban is Király Istvánnal értünk egyet, aki hangsúlyozta, hogy „a földreformnak ilyen megoldása egyáltalán nem a gazdagparasztság földjét szaporította volna.”³⁹ A birtokpolitikával foglalkozó fejezetben követelték még, hogy az ár- és belvizek szabályozása, a vízi és szárazföldi utak építése állami költségen történjék.

A mezőgazdaságról szóló részben követelte a párt „a kerületi rendszerű mezőgazdasági kamarák felállítását, ahol a kisbirtokosok, számuk és vagyoni erejükhez

³⁸ J. Tóth Dezső 1968. 221.

³⁹ Király István 1973. 183.

mérten helyet kapjanak”. Ezek feladata a parasztság gazdasági-kereskedelmi érdekeinek védelmezése lett volna. Követelték, hogy a „mezőgazdasági hitelről az állam gondoskodjék”, a kis szeszfőző üstök engedélyezését a parasztságnak, a „közérdeket szolgáló szövetkezetek állami támogatását” és a *termelőszövetkezetek községenkénti felállítását és állami támogatását*.⁴⁰

A Kisgazdapárt szövetkezetpolitikai elképzeléseit nem ismerjük jól. Mindenestre megállapítható, hogy a „közérdeket szolgáló szövetkezetek”-en elsősorban földet közösen bérlő parasztok szövetkezését, ill. az általuk létrehozott értékesítő szövetkezeteket értették. Szakmailag és politikailag fontosabb kérdés: mit értettek a községenként felállítandó termelőszövetkezeteken? A november végén megrendezett földbirtokpolitikai ankéton, majd a kormány földreformvitájában — elsősorban a szociáldemokraták érdeméből — jelentős helyet kapott a nagyüzem termelési és társadalmi előnyeinek hangsúlyozása A Kisgazdapárt — ha okosan akart politikázni — ezt, de a KMP e kérdésre vonatkozó programját sem hagyhatta figyelmen kívül. Ezért kerülhetett be programjába a termelőszövetkezetek községenkénti felállításának követelése. Király István szerint „ez nem közös tulajdonú és közös művelési rendszer alapján létrehozott szövetkezet lett volna, hanem olyan, amely továbbra is a kistulajdon alapján marad.”⁴¹ Egyetértünk azzal, hogy a program megfogalmazásakor ezt így gondolták a Kisgazdapárt vezetői, sőt még 1919 januárjában is ezt értették a termelőszövetkezeteken. De már itt hangsúlyozni kell, hogy 1919 februárjában — a XXXVI. tc. elfogadásával — Nagyatádi Szabó, és nyilván vele együtt a pártvezetőség, eljutott a közös tulajdonú és művelésű rendszer alapján létrehozott termelőszövetkezetek elismeréséig. Itt most csak annak rögzítése szükséges, hogy a *községenkénti termelőszövetkezetek megszervezésének követelése* — véleményünk szerint — *nem zárta ki a közös tulajdonú termelőszövetkezetek elismerését sem*.

Az adózás és pénzügy című fejezetben követelték a progresszív adózási rendszer bevezetését és a létminimum adómentességét. A háborús adósságok olyan formában történő törlesztését javasolták, hogy a háború idején szerzett vagyonok 80%-át kobozzák el, az adózás alapját csak a jövedelem képezze, a nélkülözhetetlen élelmiszerek fogyasztási adóját töröljék el, a fényűzési adót pedig a legnagyobb mértékig emeljék fel. Az adókvetítő bizottságokat a községi képviselő-testületek egy-egy tagjából kívánták összeállítani, így akarták a kis- és középparasztságot az adóügyekben nagyobb szóhoz (befolyáshoz) juttatni. Népi követelés volt, hogy a külföldön élő magyar és az idegen állampolgárok magyarországi birtokaik és jövedelmük után fizessenek kétszeres adót. Végül szerepelt a jelentéktelen korcsma- és trafiklétesítés jogának községi képviselőtestületi elbírálása. *Az ipar- és kereskedelemügy* kérdéseivel foglalkozva a program követelte „a kisipar hathatós támogatását állami hitelnyújtással ... a kisiparos-szövetkezeteknek állami támogatás mellett való felállítását és a már meglévő ily szövetkezetek segélyezését”, az ipari szakoktatás életbeléptetését, az iparkamarák olyan reformját, hogy azokban a „kisiparosok és kiskereskedők több befolyáshoz jussanak”. Kivánták a vasút, a posta és a távirida különválasztását a kereskedelmi minisztériumtól, ezek decentralizálását és külön minisztérium alá helyezését, az összes vicinális vasutak államosítását, a háború idején bevezetett „*papirgabona*” eltörlését, a börzei nyereségek 50%-os megadóztatását, a nagyipari és szállítási vállalatok állami szubvenciójának eltörlését. E fejezet *minden követelése progresszív volt*, a társadalmi haladás irányába mutatott és *radikális népi-paraszti demokratizmust takart*. Jelezte, hogy a *Kisgazdapárt* nem csupán a parasztság, de a falvakban élő

⁴⁰ Magyar Gazdák Szemléje, 1919 január—március. 52.

⁴¹ Király István 1972. 180.

kisiparosok és kiskereskedők érdekeit is képviselni akarta, mellyel tömegbázisát kívánta növelni. A honvédelemmel kapcsolatban követelték a katonai szolgálati idő leszállítását, egységesítését és az állam által történő megfizetését. A parasztság antimilitarista hangulatát tükrözte az a gondolatuk, hogy „csak annyi haderőt kívánunk fegyverben tartani, amennyi a határvédelem és a belső rend fenntartására szükséges.”

A közoktatás és népnevelés című fejezetben a program követelte az ingyenes népoktatást és továbbképzést, a felekezeti népiskolák és tanítóképzők államosítását (ez a háború idején megfogalmazott törekvésükhöz viszonyítva is új volt!) és a parasztság mezőgazdasági szakoktatását, mivel az intenzív termelésre akarták felkészíteni a földművelőket.

Az igazságügy című fejezetben követelte a program „a jogvédelem olcsóbbá tételét, és hogy bárki is személyesen, ügyvéd nélkül védekezhessen mindenféle perekben, bármely bíróság előtt.” Követelték a községek által a múltban szerzett és jogtalanul használt vagyonok, földek eredetének megvizsgálását, jogos tulajdonosuknak való visszaadását, akik — tudomásunk szerint — elsősorban a parasztság föld nélküli vagy szegényebb rétegeiből kerültek ki. „A beházasodott vők jogi hely: e tének szabályozását és az öröklési jognak a kisgazdálkodás érdekei szerinti átalakítását” is kívánták, amelyekkel tényleges társadalmi igazságtalanságokon akartak javítani.

A népjóléti követelések című fejezet nagy helyet foglal el a programban. Első helyen követelték a háborúban részt vettek elhelyezkedésének hivatalos állami támogatását, az állami aggkori és baleseti biztosítás parasztságra is történő kiterjesztését, a szegények államköltségen való eltartását, a háromnál több gyermekes szülők állami segélyezését, a közegészségügy, a gyógyszertárak és az összes biztosító intézetek államosítását, közegészségügyi minisztérium felállítását. E követelések „megvalósítása a magyar kapitalizmus körülményei között utópisztikus”⁴² — írta Király István. Ez igaz! Mi úgy véljük azonban, hogy itt a párt programja éppen azért érdekes, mert *radikalizmusával túllép a kapitalizmus lehetőségein*. E követelések lényegében egybeestek a kommunisták és a szociáldemokraták követeléseivel, ezért együttműködési lehetőséget biztosíthattak velük; *ennyiben a polgári demokratikus forradalom radikális népi-kispolgári továbbfejlesztését is magukban hordozták*. A Kisgazdapárt többi szociálpolitikai követelése is lehetőséget biztosított a munkáspártokkal való együttműködésre. Ilyenek voltak a „törvénytelen” gyermek anyakönyvi megbélyegzésének törlése, a „házasságon kívül született gyermek eltartását — az édesanya kívánságára — az állam segítse, „lelencek és elhagyott gyerekek államköltségen való lelkiismeretes gondozását és jó nevelését” is követelte a program.

A program utolsó fejezete a *közélelmezésüggyel* foglalkozott. Követelte a Hadi-termény Részvénytársaság és az összes háború alatt létrehozott kereskedelmi központ megszüntetését. Ennek oka az volt, hogy a parasztság által annyira gyűlölt rekvirálások után a begyűjtött termény e vállalkozásokhoz került, amelyek nagyarányú spekulációt bonyolítottak le, lényegében a néptömegek kárára. E vállalatok készletei fölött minden megyében az alispán rendelkezék — írta a program —, és csak a felesleget szállíthatassa el a közélelmezési miniszter a szükségét szenvedő vidékekre.” Az egyes megyéknek kedvező követelést — mely alapján akár provincializmussal is vádolhatnánk a Kisgazdapártot — azonban kiegészítették egy általánossal: követelték a „fejkvóta”, az alacsony háborús élelmiszeradag felemelését. Ezt is mutatja, hogy *e párt nemcsak a parasztság partikuláris érdekeit próbálta képviselni, hanem ahol szükségét érezte, néppen-nemzetben is gondokodott*.

Mit lehet általánosítani a Kisgazdapárt programjából? *E program* következetesen harcot hirdet a magyar parasztság életében még megtalálható feudális maradványok

⁴² Uo.

teljes eltörléséért, a nagybirtokrendszer felszámolásáért, a földnek a parasztság tulajdonába adásáért, a paraszti demokrácia fórumainak kiépítéséért, amely egy *radikális népi-kispolgári demokrácia irányába mutatott*. Ennek mértékét jól jelzik *a program antikapitalista vonásai*: a kisajátítási jog törvénybe iktatása, a közös tulajdonú termelőszövetkezetek létesítésének elismerése, a háborúban szerzett vagyonok 80%-os elkobzása, a legnagyobb fényűzési adó követelése, a létminimum adómentesítése, a börzei nyereségek 50%-os megadóztatása, a nagy ipari és szállítási vállalatok állami szubvenciójának eltörlése, a vicinális vasutak, a felekezeti iskolák és tanítóképzők, az egész közegészségügy, a gyógyszertárak, a biztosító intézetek államosítása. E követelések jórészt azonosak voltak a munkáspártok e kérdésekre vonatkozó programjával, *lehetőséget biztosítottak a munkás-paraszt együttműködésre, a polgári demokratikus forradalom radikális népi-kispolgári továbbfejlesztésére*.

Végezetül hangsúlyozni kell, hogy e program szerves folytatása volt a Kisgazdapárt addigi politikájának, radikalizmusa azonban a háború tanulságaiból, a győztes polgári demokratikus forradalomból, a parasztmegmozdulásokból és nem utolsósorban az MSZDP és a KMP programjából is táplálkozott. Érdekessége, hogy még nem követelte az ország területi integritását.

5. Országos szervezkedés

A párt programjának elkészítése után a Kisgazdapárt vezetői megkezdték országos szervezkedésüket. Agitációjukban fontos szerepet kapott a szociáldemokratapárt azon téves álláspontja, hogy a kiosztandó földet nem kell magántulajdonba adni. Ezt a Kisgazdapárt sajtója a következőképpen interpretálta: a „szocialisták szervezete ugrásra készen várja a pillanatot, hogy rátehesse kezét az egész földre és megszüntesse a kisgazdáknak azt a jogát, hogy a saját területén önmagának és nehéz fahasztó munkájának korlátlan ura és tulajdonosa lehessen”. A szervezkedés fontosságát alátámasztották azzal az érveléssel is, hogy „a magyar föld sorsáról mindenféle szervezetek a kisgazdák nélkül akarják megcsinálni a számadásokat.” E gondolat szintén a földbirtok-politikai anketon szerzett tapasztalatokból táplálkozott. Kérték a kis- és középparasztságot, ne higgyenek a többi pártoknak, mert érdekeiket „az elkövetkező súlyos harcokban csak az Országos Kisgazdapárt képviselheti azzal a határozottsággal, amely a harcban a diadalt is jelenti.” A párt vezetői úgy vélték, ha a kis- és középparasztság egységesen támogatni fogja őket, akkor „nem lesz az új Magyarországon nagyobb hatalom” a Kisgazdapártnál. „Magyarság, a jogos érdekek kielégítése, egységes szervezet és képviselet” — így foglalták össze törekvéseiket. Végül hangsúlyozták: „Az a harc, amit most megindítunk, a kisgazdáknak egész jövőjére, gyermekeinek, utódainak egész jövőjére nézve döntő fontosságú lesz.”⁴³ E gondolatok jegyében december 1-én a Kisgazdapárt az ország több városában tartott szervezkedő gyűlést. Hevesen Mayer János, Veszprémben Kőszegi Antal, Nagyváradon Könyves Lajos, Nyíregyházán Paulusz Márton, Kaposvárott pedig Nagyatádi Szabó elnökletével. Elhatározták, hogy a megyékben megszervezik a Kisgazdapártot és községenként a bizalmiférfi-rendszert.⁴⁴ A legnagyobb gyűlés Kaposvárott volt, ahol a megye összes járásából 175 község parasztsága — köztük szép számmal az agrárproletariátus — küldöttei hallgatták meg Nagyatádi beszédét.

⁴³ A Kisgazda, 1918. december 1. 3.

⁴⁴ Uo. 1918. december 8. 4.

Milyen érvekkel agitáltak még a Kisgazdapártba tömörülés mellett? Megállapították, hogy „nincs olyan rétege a magyar munkástársadalomnak, amely ne szervezkedne a legerőteljesebben.” Ezért úgy látták, hogy a kis- és középparasztságra „most az a feladat hárul, hogy minden fenntartás nélkül ismerjék fel közös érdekeiket. Mindegy az, hogy ki milyen politikai meggyőződésben nőtt fel. „A jövőben — írták — úgy sem a politikai szempontok és felfogások fognak harcolni egymással, hanem a közös gazdasági érdekek, amelyek a polgárságot, a munkásságot, a nagybirtokosokat előbb-utóbb közös szervezetbe tömörítik, vagy már tömörítették is.” Úgy látták, hogy a parasztságnak a forradalomig csak a nagybirtokosok szervezetei ellen kellett harcolni. A polgári demokratikus forradalom győzelme után bekövetkezett társadalmi-politikai fejlődést viszont a következőképpen értelmezték: ezután „a nagybirtokosokon kívül meg kell küzdeni majd a tisztviselők, a munkások, a kereskedők és iparosok, és a többi polgári szervezetek követeléseivel, amelyek mind arra fognak törekedni, hogy a legolcsóbban jussanak hozzá a kisgazdák véres verejtékkel elvégzett munkájának gyümölcseihez. Ilyen hatalmas és összetartó szervezetekkel szemben — írták — a kisgazdák csak úgy védhetik meg jogaikat, ha szervezkedésük a lehető legtökéletesebb és legegységesebb Kisgazdapártot teremti meg.” Ezért minden kis- és középparaszt kötelességének tekintették, hogy belépjen az Országos Kisgazdapártba.⁴⁵

A Kisgazdapárt vezetőségének érvei, állításai — ha kissé túlzottak is — jórészt igazak voltak. A magyar társadalomban november végétől végbemenő politikai differenciálódást tükröztek. A polgári demokratikus forradalom győzelme után kialakult nemzeti egység ekkorra felbomlott. Ez a folyamat tulajdonképpen a földbirtokpolitikai anketon kezdődött, amelyen felszínre kerültek a különböző pártok, társadalmi rétegek ellentétes érdekei. A nagybirtokosok vezetői itt felmérték, mekkora veszély fenyegeti földjeiket, a Nemzeti Tanácsba tartozó pártok a köztük meglévő ellentéteket, a *Kisgazdapárt, az MSZDP és a nagybirtokosok részéről látta veszélyben a földreform végrehajtását* ... stb. Ezekre az ellentétekre katalizátorként hatott a KMP-nek november 24-én történt megalakulása és tevékenységének kibontakozása. Hatásukra fokozták szervezkedésüket a falvakban a szociáldemokraták, ez aktivizálta a Kisgazdapárt vezetőségét. Érdekeik védelmére fokozott szervezkedésbe kezdtek a vallásos kispolgárság és parasztság képviselői. Töredékpártjaik egyesültek és létrehozták a *Keresztényszocialista Pártot*, amely elsősorban a katolikus vidékeken (pl. a Dunántúlon) ért el jelentős szervezési sikereket. A nagybirtokosok — a földbirtokpolitikai anket tapasztalatai után és mert nem sikerült beburakodniuk a Kisgazdapártba —, szintén elhatározták saját pártjuk megszervezését. Ennek első lépése volt, hogy a Magyar Gazdaszövetség nevű érdekvédelmi képviselőjük, a falusi gazdaköreikre támaszkodva megkezdte szervezni az úgynevezett „*Földműves Tanácsokat*”. Először úgy igyekeztek beállítani, mintha csak a földreform végrehajtása érdekében hozták volna létre azokat. *A Kisgazdapárt a nagybirtokosok szervezkedésével szemben is felvette a küzdelmet!* Figyelmeztették a parasztságot, hogy a Földműves Tanácsok szervezésének nincs értelme, mert már megkezdte munkáját a földreform megvalósítására hivatott szervezet. A Kisgazdapártban megfelelő helye van a kis- és középparasztságnak, az agrárproletariátusnak és a mezőgazdasági cselédeknek is — írta sajtójuk —, „itt sem kifosztva, sem becsapva, sem elhanyagolva nem lesznek”.⁴⁶ Ennek ellenére a Gazdaszövetség a Földműves Tanácsok szervezésében jelentős sikereket ért el. Ezekre támaszkodva december elején megkezdték az *Országos Földműves Párt*

⁴⁵ Uo. 1918. december 8. 3.

⁴⁶ Uo. 1918. december 8. 2.

szervezését. (Erről a szervezkedésről és a pártról külön tanulmányban írunk részletebben.)

A Kisgazdapárt vezetősége ezt a párt elleni támadásnak minősítette. Jogosan, mert a Földművespárt szintén a parasztságot kívánta megszervezni, de középbirtokosi-gazdagparaszti vezetés alatt, ezek reakciós szolgálatába. Ezért a Kisgazdapárt vezére, Nagyatádi Szabó István december 8-án levélben bejelentette kilépését a Gazdaszövetségből. (Ennek igazgató választmányába 1918 tavaszán választották azzal a hátsó szándékkal, hogy pártját a nagybirtokosok befolyása alá vonják. Ez azonban nem sikerült!) Kilépését azzal indokolta, hogy „amikor minden alakulat politikai pártok szerint csoportosul, én, mint az Országos Kisgazdapárt elnöke, nem lehetek tagja egy olyan egyesületnek, amely egy másik politikai pártot alakított és ezzel a Kisgazdapártot gyöngíteni igyekszik.”⁴⁷ Érdekes, hogy a Kisgazda című lap is csak ezt a szempontot — a párt meggyengítését — visszhangozta kommentárjában, és nem fogalmazta meg egyértelműen a Földművespárt vezetőinek reakciós céljait. Miért? A későbbi fejlemények alapján azt mondhatjuk: mert nem akarták véglegesen elzárni az esetleges közeledés, illetve egyesülés útját. Egyelőre azonban az ellentéteken volt a hangsúly. Az MSZDP, a keresztényszocialista, a kommunista és a Mezőffy-féle pártok szervezkedése mellett elsősorban a Földművespárt gyors sikere aktivizálta a Kisgazdapárt vezetőségét.

A további szervezkedés előmozdítása érdekében röpiratot bocsátott ki az ország minden vidékére. Ebben ismertették a párt törekvéseit, intézményeinek tevékenységét és a többi párthoz való viszonyukat. *Utasítást adtak a Kisgazdapárt községenként, választókerületenként és vármegyénként való megszervezésére.* Ez jól mutatja a vezetőség törekvését a párt modern szervezeti struktúrájának kiépítésére. Ebben is a szociáldemokrata párt példáját követték. Figyelemre méltó továbblépésnek látjuk a választókerületenkénti szervezetek, illetve vezetőségek létrehozását. A párt aktivistáinak feladata volt, hogy összehívják a falvak népét és gyűlésen ismertessék meg velük a röpirat tartalmát.⁴⁸ Kérték aktivistáikat, hogy ahol pártszervezetet akarnak létrehozni, azt időben jelentsék be a központi vezetőségnek. Annak napját ugyanis kölcsönös megállapodással tűzték ki, mert a pártvezetőség csak így tudta magát képviseltetni. Az ilyen szervezőgyűlések összehívására a vezetőség plakátokat és röplapokat küldött a helyi szervezőknek.⁴⁹

December közepén a parasztság részéről már olyan nagy érdeklődés mutatkozott a Kisgazdapárt szervezkedése iránt, hogy a központi vezetőség küldöttei nem tudtak mindenhová eljutni. Ezért a párt sajtóján keresztül azt ajánlották azoknak, akik a Kisgazdapárthoz kívántak csatlakozni, hogy önállóan kezdjék meg a szervezkedést, a szervezőgyűléseken válasszanak 10-30 bizalmi férfit (az elnevezést is az MSZDP-től kölcsönözték!) és egy alelnököt, ezek névsorát küldjék el a párt központi irodájába. Az alelnök feladata volt a további szervezkedés vezetése és a kapcsolatok tartása az országos és választókerületi vezetőségekkel, a választókerületi gyűlésekre való mozgósítás. Nekik és a bizalmi férfiaknak kellett gondoskodni arról, hogy az eljövendő választásokon a pártba tömörültek „egységesen szavazzanak majd a Kisgazdapárt kerületi jelöltjeire.” Azokban a választókerületekben, ahol a szervezkedés olyan eredményes volt, hogy a nemzetgyűlési választásokon a párt többséget remélhetett, ott a központi vezetőség választókerületi nagygyűlést szervezett. Oda elküldte szónokát, és ott már a megszervezett községek képviselői megválaszthatták a kerületi

⁴⁷ Uo. 1918. december 15. 3.

⁴⁸ Uo. 1918. december 8. 2.

⁴⁹ Uo. 1918. december 8. 3.

Kisgazdapárt vezetőségét: elnökét, jegyzőjét, más végrehajtó szerveket, és megbízhatók a képviselőjelölt személyét.⁵⁰

Míndezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Kisgazdapárt országos szervezeti struktúráját, szervezkedési elveit és gyakorlatát a munkásmozgalomból — illetve az MSZDP-től — kölcsönözte. Azokat alkotó módon alkalmazták a sajátos falusi viszonyokra. Így a *párt szervezeti felépítése, elvei és gyakorlata demokratikusak voltak, lehetővé tették a parasztság aulról jövő kezdeményezését és öntevékenységét.* Ezzel is szoros kapcsolatban volt a nagy érdeklődés és a rövid idő alatt elért jelentős szervezeti megerősödés.

Milyen eredményeket hozott e nagyarányú szervezkedés? December 10-e tájáig a párt 251 községben és három megye (Veszprém, Somogy és Bihar) egész területén tartott szervezőgyűléseket. Megállapítható, hogy a párt elsősorban Dél-Dunántúlon (Somogy, Zala és Veszprém megyékben) ért el kimagasló eredményeket. Az ország keleti felén pedig Pest (47 község), Borsod (52 község), Szabolcs (37 község), Zemplén (18 község) és Bihar megyében volt a legtöbb szervezőgyűlés. A Kisgazdapártnak tehát elsősorban azokban a megyékben voltak sikerei, amelyekben a pártnak már az első világháború előtt voltak szervezetei, ahol a párt négy volt országgyűlési képviselőjét is megválasztották. Ezekben a megyékben a szervezkedés úgy történt, mint például Zala megyében. Itt a megyei törvényhatósági bizottság kisgazda tagjai a közgyűlés után tartott értekezletükön egyhangúlag elfogadták a Kisgazdapárt programját és elhatározták annak megyei és választókerületi megszervezését.⁵¹ Ezután hazautaztak falujukba, a szomszéd falvakban szervezkedő gyűléseket tartottak, így gyorsan ment a szervezkedés. Egyelőre kevés eredménnyel járt a párt szervezkedése a nyugat-dunántúli és a dél-alföldi megyékben. Az előbbieken elsősorban a keresztényszocialisták, az utóbbiakban pedig az MSZDP és a Mezőffy-párt szervezkedése voltak sikeresek. *E szervezkedések nem mentesek a pártok közötti ellentétektől.* A Kisgazdapárt szervezkedését néhány helyen a szociáldemokraták akadályozták. Ez történt Nyíregyháza városában is. Amikor az ottani Kisgazdapárt szervezkedő nagygyűlést akart tartani, az arra mozgósító plakátokat és újsággözeményeket nem tudták kinyomtatni. A városi szociáldemokrata párt ugyanis megüzente a nyomdatulajdonosnak, hogy „felrobbantják, széthányják a nyomdát, ha kinyomtatni merészeli a pártalakításról szóló hírlapi közleményeket”. Ez ellen, illetve az ilyen módszerek ellen Szemző Ernő, a Kisgazdapárt titkára tiltakozott. „A hóhér kötele” című vezércikkben követelte a kormánytól, szólítsa fel a szociáldemokrata párt központi vezetőségét, hogy büntesse meg az ilyen „túlbugzó agitátorait és eszmehirdetőit. A nagy átalakulás — írta — nem azt jelenti, hogy mostmár az egész ország köteles szocialista lenni”. Végül kijelentette: „mi igenis szervezkedni fogunk s elveinket, eszméinket, meggyőződésünket legázolni nem engedjük.”⁵²

6. Kapcsolatok és ellentétek

A Kisgazdapárt szervezeti megerősödése és a polgári demokratikus átalakulást egyértelműen támogató politikája felkeltette a haladó polgári pártok érdeklődését is. A KMP megalakulása, szervezkedése és az MSZDP politikájának radikalizálódása ezeket a pártokat szövetségesek keresésére kényszerítette. Az *Országos Köztársasági Párt*

⁵⁰ Uo. 1918. december 15. 2.

⁵¹ Uo. 1918. december 15. 1.

⁵² Uo. 1918. december 15. 1.

elnöki tanácsának 1918. november 27-i ülésén például Sándor Fülöp kívánatosnak tartotta, hogy „pártunk igyekezzék megnyerni a Kiszgazdapártot”. A vezetőség többi tagja ugyan erre nem reagált,⁵³ mégis feltételezhetjük, hogy tárgyaltak a Kiszgazdapárt vezetőségével. Ezek azonban nem vezethettek eredményre, mert a Köztársasági Párt végül is december 2-án a Függetlenségi és 48-as Párttal egyesült. Ezt az egyesülést szintén a fent elmondottak motiválták. A kormányon belüli ellentétek felszínre kerülése után ugyanis gróf Károlyi Mihály miniszterelnök is szükségesnek látta a *Függetlenségi és 48-as Párt* megerősítését. Ennek érdekében — feltételezhetjük — *tárgyaltak a Kiszgazdapárttal* is, amely azonban *nem akarta feladni önállóságát*. Ezt a bizonytalan belpolitikai helyzettel indokolták: úgy látták, hogy „titkos és nyílt ellentétek lappanganak” a Nemzeti Tanácsba tömörült pártok (a függetlenségi, a radikálisok és a szociáldemokraták) között, és „maguk sincsenek teljesen tisztában azokkal a feladatokkal, amelyek rájuk hárulnak” az új állami berendezkedés előkészítésénél. Ezért az volt a véleményük, hogy a Kiszgazdapártnak meg kell őriznie teljes akciószabadságát, mert nem akartak abba a helyzetbe kerülni, hogy „holnap esetleg azok ellen vegyék fel a legélesebb politikai harcot, akikkel ma, mondjuk szoros fegyverbarátságot kötöttek”. Kijelentették, hogy a Kiszgazdapárt az összeülő nemzetgyűlésen mint önálló párt akar tevékenykedni, de hozzátették: „a párt képviselő tagjai mindenesetre annak a politikai irányzatnak lesznek a támogatói, amely a magyar *polgári társadalom megerősítését fogja vallani és hirdetni*.”⁵⁴

A Kiszgazdapárt vezetőségének belpolitikai értékelése helyesnek bizonyult. A minisztertanács december 11-i értekezletén — mint tudjuk — kirobantak a kormányon belüli ellentétek. Batthyány belügyminiszter és Bartha hadügyminiszter lemondott. Lovászy nem vállalta a belügyminiszterséget, így az Nagy Vince lett, és kineveztek még néhány államtitkárt. Ezzel azonban a kormányválság nem oldódott meg. A Kiszgazdapárt központi sajtóorgánuma ennek legfőbb okát abban jelölte meg, hogy a „*polgári és a szociáldemokrata miniszterek között állandósultak a nézeteltérések* olyan kormányzati kérdésekben, amelyekben gyors és határozott intézkedésekre volna szükség”. Helyesen látták, hogy a szociáldemokrata miniszterek tulajdonképpen nem mindig tudják érvényesíteni saját mérséklő felfogásukat pártjukban, mert a KMP hatására annak baloldala a kommunista elvek azonnali érvényesítését sürgette. Ezeket azonban a polgári miniszterek és rétegek ellenállása miatt nem lehetett azonnal megvalósítani, akik egyre inkább veszélyben érezték magukat, elégedetlenkedtek és főleg azt kifogásolták, hogy nem történnek határozott intézkedések az állami rend konszolidálására.⁵⁵ A kormány tekintélyét jelentősen rombolta az antant-hatalmak december 3-i jegyzéke is, amely Nagy-Magyarország északi területeinek — a mai Szlovákia — kiürítésére kötelezte.

Ebben a belpolitikai helyzetben Károlyi miniszterelnök — aki a forradalmi baloldal túlsúlyba kerülését éppúgy veszélyesnek gondolta, mint a jobboldali polgári pártok feléledését —, most már határozottabban megfogalmazta a *polgárság tömörítésének szükségességét*. Pártja, a *Függetlenségi és 48-as Párt* december 15-i értekezletén kijelentette: „... közöttünk elvi ellentétek nincsenek, a demokratikus adóreform, a birtokreform, a béke kérdésében, a pacifizmus gondolatában ma az összes polgári pártok egy nézetben vannak. A *Keresztényszocialista Párt* neve ellenére is polgári párt, éppen úgy, mint a *Kiszgazdapárt*. Én fölvetem a gondolatot, nem volna-e lehetséges a tömörülés, nem volna-e helyes egy *egységes polgári párt létesítése*, mely egyesíti ma-

⁵³ PIA, 607. fond, 28. öregy.

⁵⁴ A Kiszgazda, 1918. december 8. 3.

⁵⁵ Uo. 1918. december 22. 1.

gában a várost és a falut, amelynek keretei között senki sem akarja programját a másokra erőszakolni". Egy másik beszédében Károlyi a polgári pártok egyesülésének célját a kommunizmus megvalósításának késleltetésében jelölte meg.⁵⁶ Az egyesülés gondolatát most már a Kisgazdapárt vezetősége sem utasította egyértelműen vissza. De felvetették, mivel egyesüljenek, „ha sehol sem kaphatnak garanciát arra, hogy a kormányzás újra higgadt és nyugodt mederbe terelődik, s az *összes javak szétosztására való izgatás nyomban megszűnik*.” Véleményük szerint ez csak akkor érhető el, ha a mérsékelt szociáldemokraták, „akik számolnak azzal, hogy három-négyszázezer szervezett munkás nem erőszakolhatja rá a maga diktatúráját 7-8 milliónyi polgári elemre — minden eszközzel kiközösítik magukból a szélső kommunista elemeket s azután egységesen állnak, mint a nemzetgyűlésen megjelenő politikai párt, egy erős és energikus polgári kormány mellé.” Csak így látták lehetségesnek a kormányválságból való „sima kibontakozást”. Ugyanakkor hangoztatták: a kormány kötelessége, hogy „az állami és társadalmi rend fegyelmét minden eszközzel biztosítsa”, mert a „terrorista elemek izgága törekvéseit” (értsd a kommunisták szervezkedéseit) csak így lehet elfojtani, az állami és társadalmi munkát és az ország reorganizálását megindítani. Ezek után kijelentették, hogy „a Kisgazdapárt természetesen teljes erejével odaáll egy olyan politikai tömörülés mellé, mely a *legtisztább liberalizmus, a szocialista haladás és a kisgazdák érdekeinek biztosításáért indítja meg a legszívósabban a politikai harcot*.”⁵⁷

A Kisgazdapárt vezetősége a polgári pártok felé tett lépéssel egyszerre az MSZDP és a köztük levő ellentéteket is tompítani igyekezett. Az „Erős ellentétek” című vezércikkben megírták, hogy „a szociáldemokrata városi munkásság és a faü gazda népe között nemcsak óriási politikai, hanem igen erős gazdasági ellentétek is vannak. A politikai ellentéteknél érdekes módon csak azt emelték ki, hogy a „kisgazda társadalom soha nem lesz a kommunizmus, vagyis a vagyonközösség, sem pedig az ateizmus, vagyis az istentagadás híve.” A gazdasági ellentétekről is az volt a véleményük, hogy azokat sem lehet soha teljesen megszüntetni, de hangsúlyozták, „enyhíteni lehet kölcsönös jóakarattal és megértéssel”, amire „törekedni kell”. Úgy látták, hogy a gazdasági ellentéteknél a „termelő és a fogyasztó örök érdekellentéte ütközik egymással”. Ha kölcsönösen óhajtják is, hogy ne uzsorázhassák ki egymást, azt jórészt megakadályozza a „közvetítő kereskedelem, sőt a nagytőkések mohósága és kapzsisága”. Kifejezték meggyőződésüket, hogy a fejlődéssel „ki fogunk szabadulni ezekből a polip-karokból”. Ezek után annak a nézetüknek adtak hangot, hogy az országban rövidesen „csak két számottevő párt fog küzdeni egymással, nevezetesen a szociáldemokrata párt és a Kisgazdapárt”. Mindezek után következett a cikk leglényegesebb része! „*Nem lenne a közérdek és a nemzet kárára, — írták —, ha ez a két gyorsan fejlődő párt, természetesen fenntartva és szigorúan megőrizve teljes függetlenségét és cselekvési szabadságát, keresné közösen az enyhítését azon ellentéteknek, mely termelők és fogyasztók között fennáll.*”⁵⁸

Nem kevesebről van itt szó, mint az árutermelő kis-, közép- és gazdagparasztság, valamint a fogyasztók (városi munkásság, agrárproletariátus és az értelmiségiek, alkalmazottak stb.) közötti — a háború végére különösen kiéleződött — ellentétek csökkentésére tett javaslatról. Ez az adott belpolitikai helyzetben, amikor e társadalmi rétegek között a szociális feszültségek nagyon kiéleződtek, a leglényegesebb kérdések egyike volt. *Az árutermelő parasztság és a munkásosztály* (ipari és agrár-

⁵⁶ Népszava, 1918. december 17. 1.

⁵⁷ A Kisgazda, 1918. december 22. 1.

⁵⁸ Uo. 1918. december 22. 1.

proletariátus) közötti gazdasági és szociális ellentétek mérséklése az adott belpolitikai helyzetben az *első lépés volt az együttműködés felé*. Igaz, ez nemcsak a munkás-paraszt, de a paraszt-kispolgári (értelmiségi, alkalmazott rétegek) közeledését is jelenthette. Itt elsősorban mégis a munkás-paraszt közeledésre tett javaslatról van szó, mert a Kisgazdapárt a munkásosztály legnagyobb pártjának, az MSZDP-nek ajánlotta fel az ellentétek tompítását.

A Kisgazdapárt vezetősége komolyan gondolta a társadalmi ellentétek csökkentését, az MSZDP-hez és a többi polgári pártokhoz való közeledést. E kérdések megbeszélésére *országos értekezletet* hívott össze. A december 19-én Budapesten megtartott értekezleten 21 megye kisgazdapárti választói voltak képviselve. Nagyatádi Szabó István, a párt vezére elnöki megnyitó beszédében hangsúlyozta, hogy bármit hozzon is a jövő, a Kisgazdapárt minden párttal szemben meg fogja őrizni „teljes függetlenségét és szabad cselekvési jogát. Nincs azonban kizárva — mondotta —, hogy a párt más pártokkal együttműködjék közös céljaik megvalósítása érdekében.” Rámutatott azokra a kérdésekre, amelyek a *Kisgazdapártot az MSZDP-től elválasztják: a nemzetköziséget, a kommunizmust és az ateizmust említette*. Ezután kijelentette, hogy a párt örökre híve lesz a független Magyarországnak, a magántulajdon sérthetlenségének, a vallás ápolásának, a magyar népköztársasági államformának és Magyarország ezeréves határai sérthetlenségének. Ugyanakkor arra törekszik a párt — mondotta —, hogy a „különböző termelési ágak, továbbá a *fogyasztók és termelők között kölcsönös megértés, testvéri együttműködés létesüljön*, a teljesen meg nem szüntethető ellentétek a lehetőség határáig elsimíttassanak.” Kifejezte azt a reményét, hogy a Kisgazdapártot ezen törekvésében minden polgári réteg támogatja. Az elnöki megnyitó beszéd után 16 hozzászólás hangzott el, majd az értekezlet a következőképpen határozott: „*a polgári pártok tömörítését és együttműködését a közös célok elérésére szükségesnek látja*, egyébként a Kisgazdapártnak a többi pártokkal szemben tanúsítandó állásfoglalására nézve a döntést a párt vezetőségére bizza, azon kikötéssel, hogy a párt önállósága és függetlensége minden körülmények között megőriztessék.”

Külön határozatba foglalták, hogy a „párt nem szándékozik csorbítani az egyházak azon jogát, hogy a nép vallásos nevelésében közreműködjenek”. Ez azt jelentette, hogy az akkor e kérdés körül kibontakozó vitában a Kisgazdapárt a munkáspártokkal (MSZDP és KMP) és a Polgári Radikális Párttal szemben foglalt állást.

Az értekezleten megbeszélték a párt országos szervezésével kapcsolatos teendőket is. A hozott határozatokkal volt szoros összhangban *a párt* november végén elkészült és már publikált *programjának kibővítése*, amit szintén az értekezleten végeztek el. Hangsúlyozták, hogy programjukat még így sem tekintik véglegesnek, a jövőben felmerülő problémák megoldását is feladatuknak tekintik. Az új programpontjaikban sürgős feladatuknak tekintették a *falusi agrárproletariátus gazdasági helyzetének javítását*: ezt a földhöz juttatás mellett állandó munkaalkalmak megteremtésével látták biztosíthatónak. „Gondot kell fordítanunk arra is — olvashatjuk a programkiegészítésben —, hogy a különböző termelési ágak között a *testvéries együttműködés és kölcsönös támogatás* a gazdasági élet egész területén biztosíttassék.” Fontosnak vélték, hogy múltjukhoz híven ápolják a parasztság *szorgalmát, a munka szeretetét, a takarékossgát*, de ezzel együtt a „*tulajdon szentségének hitét* és azt a buzgalmat, hogy javainkat utódaink számára is biztosítani igyekezzünk és ezen törekvésben más társadalmi rétegeket is támogassunk.” Felvették programjukba a gyermekeik „*felebaráti szeretetre*” nevelését. Ennél jóval fontosabb volt annak a feladatnak a vállalása, hogy „*többtermelés útján biztosítsuk az állam teherbíró képességének*

fokozását és egyúttal más társadalmi osztályokban dolgozó minden rendű és rangú polgártársainknak életfenntartási szükségleteit és így saját létfenntartásunk eszközeit is.”

Programjukba foglalták, hogy csak az így megerősített társadalom a maga ki-próbált hazafiságával képezheti azt a megingathatatlan alapot, amelyen fel fog épülni „*egy nyugodt, megelégedett társadalom minden rétegével testvériségben egyesülő és egymásra támaszkodva biztosan boldoguló magyar népköztársaság*”. Ehhez a programhoz kérték az egész parasztság és a körükben „működő minden rendű polgárjogot nyert munkáskörök lelkes, odaadó támogatását”. De hitték, remélték és óhajtották, hogy e küzdelmükben a polgári elemek is segítséget nyújtanak a pártnak.⁵⁹

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy a *Kisgazdapárt december 19-i országos értekezletére*, különösen a pártprogram kibővítésére jellemző volt a társadalmi béke óhajta és szorgalmazása. Ennek érdekében a demokratikus kis- és középparasztság pártja tenni is kívánt: hajlandónak mutatkozott lemondani önös osztály-, illetve rétegérdekeinek egy részéről, hogy ezzel is tompítsa a meglévő szociális feszültségeket. Az értekezlet legfontosabb határozata kétségtelenül az volt, amely felhatalmazta a pártvezetőséget más polgári pártokkal való együttműködésre. Így a pártvezetőség tagjai ott voltak a Függetlenségi és 48-as Párt december 22-i nagygyűlésén, amelyre Károlyiék minden haladó polgári pártot meghívtak, akikkel lehetségesnek vélték az összefogást. Károlyi miniszterelnök arról beszélt, hogy ... „a dolgozó polgároknak és a dolgozó munkásoknak tömörülniök kell, ha biztosítani akarják a forradalom eredményeit”, azokkal szemben, „akik fönn akarják tartani a régi rendet, a kapitalista rendszert a maga teljes ridegségében és igazságtalanságában.” E radikális kispolgári-demokrata programot a jelenlevő pártok vezetői, ill. képviselői — köztük Nagyatádi, a Kisgazdapárt vezetője is — támogatásukról biztosították, egyetértettek a haladó polgári pártok együttműködésének gondolatával.⁶⁰

Itt kell megjegyezni, hogy a *gyűlés előtt Nagyatádi Szabó a kormány csaknem valamennyi tagjával tárgyalt*. Ezt a polgári miniszterek kezdeményezték, de Nagyatádi csak a *szociáldemokrata párt minisztereinek tudtával és hozzájárulásával* volt hajlandó a tárgyalásokat megkezdeni. A megbeszélésen a Kisgazdapárt vezérének a *kormányba való belépéséről* volt szó. Ő ahhoz a feltételhez kötötte részvételét, hogy a kormányban *megfelelő hatáskört kapjon*, mert — ahogy ő mondta — „szükséges, hogy a nép, amelyet képviselek, elveim megvalósítását is lássa vállalkozásomnak.” E tárgyalások azonban december 23-án befejeződtek azzal, hogy a még meglévő nézeteltérésekben majd a minisztertanács dönt.⁶¹ Ebben a kérdésben azonban ekkor még nem született döntés. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy a Függetlenségi és 48-as Párt jobbszárnyához tartozó Lovászy Márton — aki e tárgyalásokat is leginkább szorgalmazta —, szintén kivált a kormányból. Lovászy célja egy tiszta polgári kormány megvalósítása volt. Ezért ő is tárgyalásokat kezdett a polgári pártokkal. A polgári erők összefogásához első lépésként elhatározták a *Polgárszövetség* megalakítását. Ebben a Függetlenségi és 48-as Párt jobbszárnya mellett szerepelt a Keresztényszocialista Párt, a Kisgazdapárt és a Földművespárt. A tárgyalások hatására a két parasztpárt vezetősége közeledett egymáshoz, és január 2-án elhatározták a két párt fúzióját.⁶² Milyen párttal egyesült a Kisgazdapárt? Kik voltak a vezetői, milyen céljaik voltak? Kiknek az érdekeit képviselték? Milyen társadalmi bázisuk volt? Ezek-

⁵⁹ Uo. 1918. december 29. 1—2.

⁶⁰ Magyarország, 1918. december 24. 1. Idézi még: Hajdú Tibor 1968. 241—242.

⁶¹ Szántó-Vető, 1919. január 12. 7.

⁶² Uo.

nek a kérdéseknek a tisztázása érdekében szükséges megvizsgálunk a Földművespárt megalakulását, szervezkedését, programját, céljait és társadalmi bázisát. Ezt és az Országos Kisgazda- és Földművespárt további történetét — a terjedelmi korlátok miatt — külön tanulmányban fogjuk bemutatni.

IRODALOM

- Bodrogközy Zoltán*
1929 A magyar agrármozgalmak története. Budapest
- Farkas Gábor* (szerkesztette)
1979 A munkásmozgalom Fejér megyei története. A forradalmak kora 1918—1919. Székesfehérvár
- Hajdú Tibor*
1968 Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom. Budapest
- J. Tóth Dezső*
1968 A Kisgazdapárt a polgári demokratikus forradalomban. Közlemények 1—2. sz. 40—64.
- Kávássy Sándor*
1967 Nagyatádi Szabó politikai szereplése Somogyban. A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, I. Szeged, 127—140.
- Király István*
1972 Nagyatádi Szabó István útja a képviselői mandátumtól az őszirózsás forradalom miniszteri székéig. II. Agrártörténeti Szemle, 1—2. sz. 173—195.
- Mészáros Károly*
1968 Az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság parasztpolitikája. Budapest, 203.
- Mérei Gyula*
1969 A magyar októberi forradalom és a polgári pártok. Budapest
- Sipos József*
1986 A Kisgazdapárt 1918 októberében. MFMÉ 1984/85—1. Szeged, 253—266.
- Szemere Vera*
1963 Az agrárkérdés 1918—1919-ben. Budapest.

Die Partei der Kleinlandwirte in der ersten Phase der bürgerlich — demokratischen Revolution

József Sipos

Nach der kritischen Analyse der bisherigen Fachliteratur und anhand neuerer Quellen werden im Aufsatz die folgenden festgestellt:

Der Sieg der bürgerlich-demokratischen Revolution überraschte die Führer der Partei der Kleinlandwirte, sie unterstützten aber die Entfaltung in der Hoffnung, dass die Revolution die Klassenherrschaft des Grosskapitals und des Grossbesitzes umstürzte, und eine Volksherrschaft ausbildet, in der alle Schichten der Nation gerecht vertreten können.“

Der Nationalrat nahm ihren Beitritt an. Nagyatádi Szabó wurde sogar in das Zentralkomitee gewählt, andere Parteiführer wurden Mitglieder verschiedener Fachräte. Die Partei half der revolutionären Regierung energisch durch politisch-ideologische Mittel bei der Abwehr der Bauernaufständen im November. Das Programm vom Ende November vertrat nicht allein die Grossbauern, sondern das Interesse der gesamten Bauernklasse. Dies Programm enthält vor allem die Forderungen der Klein- und Mittelbauern, aber das Interesse der Besitzlosen, der Armbauern und der Handwerker wurde auch durchgesetzt: Diese Schichten bilden die Massenbase der Partei. In dem Programm wird also die Verwirklichung einer radikalen kleinbürgerlich-bäuerlichen Demokratie gefordert. Mit den Orts-, Wahlbezirks- und Komitastverwaltungen der Partei wurde gleichzeitig eine moderne Massenpartei begründet. Ihre Organisation sowie ihre theoretische und praktische Politik war demokratisch. So konnte sie Ende Dezember schon bedeutende Ergebnisse aufzeigen. Diese Fortschritte erregten auch das Interesse der progressiven bürgerlichen Parteien und der Rechtspolitik.

Партия мелких землевладельцев в первом периоде буржуазно-демократической революции

Шипош Йозеф

Научная работа на основе критического анализа имеющейся литературы и изучения новых источников приводит к следующим важным установкам: Победа буржуазно-демократической революции застала врасплох руководителей Партии мелких землевладельцев, но они поддерживали её в надежде, что она «свергла власть капиталистов и крупных землевладельцев и построит власть народную, при которой все слои нации правдиво будут представлены».

Национальный Совет принял их присоединение. Надятади Сабо был избран в важнейший комитет Совета, а другие руководители партии — в разные специальные комитеты. Партия оказала — политико-идеологическими средствами — существенную помощь революционному правительству в обезоруживании ноябрьских стихийных восстаний крестьян. Новая программа партии, разработанная в конце ноября, представляет интересы не мелких землевладельцев, а всего крестьянства. Отражаются в ней в первую очередь требования мелкого и среднего крестьянства, но включает в себя и интересы безземельных и бедных крестьян, даже и ремесленников: массовая база партии обеспечена этими слоями. Значит, программа требовала осуществления радикальной мелкобуржуазно-крестьянской демократии. Созданием сельских, избирательно-окружных и областных организаций партия заложила основы современной массовой партии. Её организационная структура, идейно-практическая политика были демократичны. Так к концу декабря она добилась уже существенных организационных успехов, что привлекало на себя внимание и прогрессивных буржуазных партий, и правой стороны.

Az oktatás megindulása és demokratizálásának kezdetei 1944—45-ben Szeged-Alsóközponton

BALÁZS GYÖRGY

(*Szolnok, Kereskedelmi és Vendéglátóipari Főiskola tagozata*)

A népi demokratikus korszak legújabbkori történelmünk legizgalmasabb, legsokoldalúbb időszaka. Népünk életében olyan sorsforduló, amikor a néptömegek első ízben kapcsolódhattak be a történelem formálásába, vehették kezükbe sorsuk irányítását. A spontán létrehozott népi szervek — 1944 decemberétől a Nemzeti Bizottságok — igen fontos feladatuknak tekintették a közigazgatás, a karhatalom és a termelőmunka megszervezése mellett az oktatás biztosítását. Létfonosságúnak tartották, hogy a front elvonultával az iskolákban a tanítás mielőbb megkezdődjék.

A tanulmány megírására az az elgondolás vezérelt, hogy az eddigi publikációk mellett jelentős teret szenteljek az iskolai élet demokratizálása kezdeti lépéseinek. A forrásokat vallatva hiteles képet igyekeztem rajzolni a magyar oktatás átalakulásának nehézségeiről és jövőbe mutató eredményeiről. A téma időszerűségét, fontosságát indokolja, hogy az ilyen feldolgozások könnyebbé, világosabbá tehetik a ma emberének oktatásunk jelen helyzetének megértését, oktatási reformtörekvéseink megítélését.

A dolgozat megköveteli, hogy tisztázzuk Szeged-Alsóközpont közigazgatási, települési helyzetét. Szeged város határának e részén 1892-ben létesült közigazgatási kirendeltség, mely az évtizedek során a kb. 80 ezer kat. hold területű Szeged-Alsótanya, s különösen a központ körüli tanyák természetes központjává vált. 1944-ben a lakosság túlnyomó többsége tanyán élt. Alsóközpont 1950-ben vált önálló községgé, Mórahalom néven.

1. A község iskoláinak helyzete közvetlen a felszabadulás előtt

Az oktatás helyzetére az 1943/44-es tanévben erősen rányomta a bélyegét a háború, az egyre közeledő front. A hadi események úgy kívánták, hogy a katonai szolgálatra alkalmas tanítóknak, tanároknak be kellett vonulniok. A horthysta kormánynak minden emberre szüksége volt ahhoz, hogy megpróbálja a szovjet katonai előrenyomulást feltartóztatni. Ebből a helyzetből adódóan a község tantestületéből is az arra alkalmas férfiakat bevonultatták frontszolgálatra. A Kiss Ferenc külterületi iskolánál tanító Dants Lászlót már 1943-ban behívták, majd őt követte Kovács Álmos és Pusztaszeri Miklós tanítók bevonultatása.¹ A kormánynak a tartalékos behívásokra tett intézkedése már az utolsó erőfeszítése volt, hogy megpróbálja a német hadvezetéssel karöltve az egyre jobban előrenyomuló szovjet csapatokat fel-

¹ Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) Szeged-alsóközpont iskolai iratai 1/1944.

tartóztatni. Ezek az erőfeszítések azonban teljesen reménytelennek bizonyultak, mert a Vörös Hadsereg katonai sikereit ekkor már lehetetlen volt feltartóztatni. Ehhez a kimerült német és magyar katonai erő a teljes tartalékos állomány bevetése esetén sem volt elegendő.

Az 1943/44-es tanévben Szeged-Alsóközponton az ún. Központi iskolában (Barmos, Dosztig kőiskola) folyt tanítás, Varga Mátyás igazgató irányításával. Ennél az iskolánál tanítottak ebben a tanévben: Dosztig Ferenc, Budai Julianna, Félegyházi Emil, Félegyházi Emilné, Páris Dezső és Serfőző Etelka nevelők.

A Központi iskolán kívül az iskolaigazgatóság területén még nyolc tanyai iskolában volt oktatás:

- Királyhalmi iskola: Czeglédi Lajos, Peötz Erzsébet
- Kiss Ferenc iskola: Pribék Valéria (Dants László helyett)
- Gróf Klebelsberg iskola: Kiss Pál és Kiss Pálné
- Kraller iskola: László István
- Lázártanyai iskola: Bokor Anna
- Móraalmi iskola: Pusztaszeri Miklós
- Riegertanyai iskola: Kemenesi József, Langó Erzsébet
- Szent Imre iskola: Kovács Álmos

Az iskolák mellett egy óvoda tartozott az igazgatósághoz, élén Szerényi Julianna óvónővel. A községnek gazdasági iskolája is volt, Benke Ferenc igazgató vezetésével.² A tárgyalat időszakban, a források tanúsága alapján, az alsóközponti igazgatóság körzetében tehát összesen kilenc iskola és egy óvoda működött — a gazdasági iskola ugyanis nem tartozott az elemi iskola igazgatóságához — hús fősn tanerővel. Ahhoz, hogy az iskolákban a tanítás biztosítva legyen, arra volt szükség, a hiányzó pedagógusokat pótolják. Ennek érdekében a szegedi Magyar Királyi Tanfelügyelő 833/1944. számú körrendeletében akként intézkedett, hogy a nyugdíj előtt álló tanítók, tanárok nem vonulhattak nyugállományba, sőt a már nyugdíjban levőket is bevonták az oktatásba. Ily módon került sor Alsóközponton özv. Klukovits Lajosné nyugdíjas tanítónő újbóli beosztására.³ A katonai behívások — mint az látható — a szeged-alsóközponti iskolák esetében is tanerőhiányt idéztek elő, s ezt csak oly módon volt lehetséges valamelyest pótolni, hogy a nyugdíjas pedagógusokat újlag munkába állították.

A front mindjobban közeledett, és a rendkívüli viszonyokra való tekintettel a tankerületi főigazgató a tanévet, valamint az éves munkáról szóló jelentés határidejét megrövidítette.⁴

Az 1943/44-es tanévben a község központi iskolájában 193 tanuló vizsgázott sikeresen, 21 gyermek osztályismétlésre bukott. A külterületi tanyai iskolákban együttesen 450 növendék fejezte be eredményesen a tanévet, 26 tanulóknak pedig évet kellett ismételnie.⁵

Annak ellenére, hogy a front a községhez nagyon közeledett, az 1944/45-ös tanévre összesen 819 gyermek iratkozott be: a központi iskolába 230-an, a külterületi iskolákba 589-en. A tanítás meg is kezdődött, és a tantestület szeptemberig a tanév befejezése óta nem változott.⁶ Közben a Vörös Hadsereg katonai alakulatai 1944 szeptemberében átlépték a magyar határt. Városaink közül elsőként Makó szabadult fel szeptember 26-án. Makó felszabadítását megelőzően a Magyar Királyi

² CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 29/1944. sz.

³ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 78/1944. sz.

⁴ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 128/1944. sz.

⁵ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 163/1944. sz.

⁶ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 171/1944. sz.

Tanfelügyelőség a 2613/144. sz. utasításában a tanítást 1944. szeptember 23-án azonnali hatállyal beszüntette. Ugyanezen utasítás értelmében a tanítók, tanárok állomáshelyüket elhagyhatták, abban az esetben, ha Pécsre vagy Kaposvárra mennek és ott a polgármesternél jelentkeznek. Ezen engedély alapján az alsóközponti tantestületekből négyen távoztak el, de nem a megjelölt városokba.

Abban, hogy négy nevelő elhagyta a községet, nem kis szerepet játszott a szovjetellenes propaganda. A bolsevizmust, a szovjet rendszert a nép előtt rossz színben tüntették fel. Ebbe a propagandába az iskolákat is bevonták. Dr. Köves Sándor tanfelügyelő az igazgatóknak körlevelet adott ki, amelyben felhívta figyelmüket, hogy 1944. február 23-tól Szegeden a Klauzál Gábor gimnázium tornatermében „bolsevistaellenes” kiállítást rendeznek. A kiállítást a felnőttek 1 P-ért, a gyermekek pedig 50 fillérért tekinthették meg. A tanfelügyelő a körlevélben utasította az iskolák vezetőit, teremtsék meg a lehetőségét annak, hogy a kiállítást 7-ik osztálytól felfelé minden tanuló, és lehetőleg a szülők is nézzék meg.⁷ A kormány és a helyi hatóságok tehát az iskolák útján is igyekeztek — félvezető módon — a Szovjetunió ellen gyűlöletet kelteni a lakosságban. Ez a propaganda a munkásság, a parasztság körében nem talált oly módon talajra, hogy otthonaikat elhagyják, csupán a hivatalok vezetőire és a társadalom polgári rétegére volt hatással.

A tankerületi főigazgató 1944. szeptember 30-án 2613—1/1944. sz. alatt újabb utasítást adott ki, melyben felszólította a nevelőket, hogy akik eddig nem hagyták el szolgálati helyüket, a jövőben se távozzanak onnan. A tantestületekből ezután egyedül Páris Dezső távozott ismeretlen helyre, a többiek itthon maradtak.⁸ Ez utóbbi intézkedés kiadásának feltehetően az lehetett az oka, hogy a Dunántúlt a menekültek annyira ellepték, hogy ellátási és elhelyezési zavarok keletkeztek, s ez az ottani lakosság körében feszültséget idézett elő. Több menekültet már képtelenek voltak a Dunántúl városai, falvai befogadni.

2. A tanítás megkezdése a felszabadulás után, az új demokratikus oktatási rendszer kibontakozásának kezdeti lépései

Szegedet a Vörös Hadsereg 1944. október 11-én szabadította fel, és felszabadulása a továbbiak folyamán jelentős szerepet játszott a népi demokratikus átalakulásban. A szovjet hadsereg előnyomulásának hírére Szegedről a Tankerületi Főigazgatóság és a Tanfelügyelőség vezetősége teljes egészében, tisztviselőkarának pedig egy része a Dunántúlra menekült. A megye iskolái a felszabadulás idején így vezetés nélkül állottak. Ennek az állapotnak a megszüntetésére 1944. október 31-én Szegeden újlag megalakították a Tankerületi Főigazgatóságot, és vezetésével dr. Becker Vendelt bízták meg.

Az alakuló ülésen — amelyen az MKP politikai megbízottjaként Vass Zoltán jelent meg — fontos határozatok születtek, amelyek a demokratikus oktatás kibontakozását szolgálták. Az alakuló ülés jegyzőkönyve — melyet a főigazgatóság körzetébe tartozó felszabadult iskolához megküldtek — a következő fontos technikai és elvi utasítások betartását szögezte le:

Az első pont kimondottan Szeged város iskoláira vonatkozott.

1. „A tanítás a megkezdett keretben folyik tovább, a régi tankönyvekből. Ahol nincs elegendő tankönyv, ott a szaktanárok jegyzeteket készítenek, amit a tanulók lemásolnak.

⁷ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 58/1944. sz.

⁸ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 190/1944. sz.

Amennyiben a dolgozatfüzetek beszerzése nehézségbe ütközik, a növendékek az első időkben ívpapírt hozzanak magukkal, s arra írják a dolgozatokat.

A tantárgyak közül csak a honvédelmi ismeretek maradnak el és a leventeképzés. Minden tantárgy keretén belül ki kell domborítani a demokratikus eszméket. Ady Endre és József Attila verseit a magyar irodalom történetében megfelelő világnézetben kell ismertetni.

2. Minden iskolában annyi osztálynaplót kell vezetni, ahány osztályt összevontak egy tanterembe. Minden beírt növendéket jelentkezésekor az iskolába kell fogadni.
3. A tanítást csökkentett tanmenetek szerint kezdjük, ha ilyen nincs, azt elkészítjük és ezt az iskola vezetői felülvizsgálják és láttamozzák.
Az órameneteket láttamozás után ki kell függeszteni.
4. A tanítási célok mellett, elsősorban fontos a nevelési célok elérése. Éltrevaló, komoly, dolgozni tudó, fegyelmezett, jellemes magyar ifjúságot kell nevelnünk. A nehéz időkben megfelelő komoly magatartást kell tanúsítania.
Tartózkodjanak minden szovjetellenes megnyilatkozástól, sértegetésektől.
A rendtartás szabályai továbbra is irányadók...
A tantestület tagjait egymás iránti megértő kartársi szellem hassa át⁹ — fejeződik be a jegyzőkönyv zárszava.

Ezek a figyelemre méltó határozatok nagymértékben megszabták az alsóközponti iskolák oktatásának-nevelésének is a további irányát, demokratizálódását. A tanítás szelleméről a jegyzőkönyv tanúsága szerint nem sok szó esett az alakuló ülésen, mindössze annyi, hogy „Minden tárgy keretén belül ki kell domborítani a demokratikus eszméket.” Ady Endre és József Attila költészetét pedig az új korszak nyitányának megfelelő világnézetben kell tanítani. Egy lényeges szempont a Tankerületi Főigazgatóság alakuló ülésén ezek mellett elhangzott, ami a köriratban is megfogalmazást nyert: „Tartózkodjanak minden szovjetellenes megnyilatkozástól, sértegetéstől.”

Figyelmet érdemlő a nevelési célkitűzés, amelyben feladatul szabják meg az életrevaló, dolgozni tudó, fegyelmezett, jellemes magyar ifjúság nevelését.

Szeged-Alsóközpont 1944. október 14-én szabadult fel. A szovjet hadsereg katonai parancsnoksága ebben a községben is fontos feladatának tekintette a közigazgatás megszervezése, a közrend biztosítása és a termelőmunka beindítása mellett a tanítás megkezdését. Az 1. sz. parancsának 3. pontja arra szólított fel, hogy „A helyi hatóságok és a polgári lakosság minden eszközzel segítse elő az iskolák ... szabályszerű működésének biztosítását.” Ennek értelmében vált lehetővé Alsóközponton is, hogy 1944. november 3-án az iskolák zárt kapui megnyíljanak a tanulóifjúság előtt.¹⁰ Ettől kezdődően, ha kisebb-nagyobb zökkenővel is, de tanítottak a község bel- és külterületi iskoláiban. Az élet normalizálásához feltétlenül hozzátartozott az iskolába járás megindulása. Amikor a gyerekeket nyugodtan el lehet indítani iskolába, az már biztos jele annak, hogy nincs lövöldözés, és a közállapotok megnyugtatóak. Az iskola gyerekekkel teli utcakép a béke szimbólumának is beillenek.^{10/a}

A tanítás kezdete a háború okozta állapotok következtében sok nehézséggel járt. Itt volt mindjárt a nevelők bérezésének a problémája. Varga Mátyás igazgató november 17-én kénytelen a Tankerületi Főigazgatósághoz fordulni, hogy gondoskodják az alábbi nevelők illetményének a folyósításáról: Varga Mátyás, Dosztig

⁹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 219/1944. sz.

¹⁰ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 225/1944. sz.

^{10/a} Somlyai Magda: Nagy csaták után 1944—1945. Budapest. 1975. 82.

Ferenc, László István, özv. Suhajda Kálmánné, Félegyházi Emil, Félegyházi Emilné, Kemenesi József, Czeglédi Lajos, Kiss Pál, Kiss Pálné, Langó Erzsébet, Pribék Valéria, Kovács Álmos, Kovács Almosné, Kiss Ilona és Szerényi Júlia óvónő.¹¹ Ebből a névjegyzékből egyben megállapítható, hogy közvetlen a felszabadítás után ezek a pedagógusok láttak hozzá az oktatás megindításához. A tanerők illetményének biztosítása nem tekinthető az oktatás menetében mellékes intézkedésnek, mert számukra létkérdés volt a fizetés rendszeres folyósítása. Ebben az időszakban a pedagógusok fizetése — míg általános rendelkezés nem történt — Szeged-Alsóközponton is a község terhére volt megoldható. Természetesen a fizetés összege függött a község anyagi erejétől, pillanatnyi kiadásainak sokrétűségétől.

Az iskolák munkáját a fűtés lehetősége eléggé meghatározta. A Tankerületi Főigazgatóság erről a helyzetről 1944. november 28-án a 73—1/1944. sz. köriratában tájékoztatást kért. Érdeklődött, hogy az igazgatóság körzetében működő iskolák miként vannak ellátva tüzelővel. Melyiktől mennyit lehet el- vagy odaszállítani, s amennyiben a Szovjet Katonai Parancsnokság megfelelő szállítási engedélyt ad ki, úgy az igazgató tudja-e biztosítani a fuvarozó igaerőt. A források tanúbizonyosága szerint Szeged-Alsóközponton emiatt a tanítást meg lehetett kezdeni, mert az iskolák felerészben el voltak látva fűtenivalóval, a másik felét a város erdejéből fedezték, amelyet ki is fizettek, csak azideig még nem szállították be.¹² A szovjet parancsnokság ezen intézkedéseivel is nagyban hozzájárult, hogy a felszabadított területeken a helyzet mielőbb konszolidálódjon. A konszolidálódás elsősorban a lakosság feladata, illetve érdeke volt, de a szovjet hadvezetőségnek is érdekében állott, mivel a nyugodt hátrország megteremtése a további sikeres hadműveleteket elősegítette. Egyébként a szén és tűzifa hiánya a felszabadult országrészben az első időszakban nagy gondot jelentett. A nyári nagy csapatösszevonások, az őszi hadiesemények miatt a vasút nem foglalkozhatott teherszállítással. Emiatt szinte alig érkezett szén a fában amúgy is szegény alföldi megyékbe^{12/a} — köztük Csongrád megyébe is. De ebben a községben nem jelentett olyan veszélyt, hogy az oktatást ne lehetett volna megkezdeni emiatt.

Az egységes oktatási és ügyviteli rendszer kialakítása érdekében a tankerületi főigazgató 1944 novemberében újabb intézkedést adott ki, amelyben a következőket rendelte el:

„1. Kiadom az osztálybeosztási űrlapokat azzal, hogy mindkét példányát december 10-iki állapotnak megfelelően pontosan kitöltve f. év december 15-ig terjessze fel hivatalomhoz.

2. Az iskolai szünetnapok tekintetében továbbra is a Népiskolai Rendtartás 20. és 21. par-a az irányadó azzal a változással, hogy a szünetnapok közül a Miklós-nap tör-lendő. (A Horthy-korszakban a kormányzó névnapján az iskolákban tanítási szünet volt, s ezt most eltörölték. — B. Gy.)

3. A korábban kiadott miniszteri rendeletnek megfelelő szűkített tanmeneteket egy példányban, az órarendet két példányban minden osztályvezető tanító készítse el. Az órarendnek egy példányát az igazgató urak december 15-ig terjesszék fel hivatalunkhoz.

A tanmenetek elkészültét pedig saját hatáskörükben ellenőrizzék december 13-ig.

4. December 10-ig kérek jelentést az alábbi három pontra:

a. Név szerint felsorolva, kik azok a nevelők, akik képesítéssel, s kik azok, akik oklevél nélkül tanítanak.

¹¹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 226/1944. sz.

¹² CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 226-1/1944. sz.

^{12/a} Somlyai Magda 1975. 88.

- b. Új tanerők beállítása szükséges-e, és ha igen, hány fő? (A külterületen az iskola pontos megjelölésével.)
- c. Fűtőanyaggal el van-e látva az iskola?

5. Felhívom az igazgató urak figyelmét a V. K. M. f. év április 9-én kiadott 81.325/1944. VII. sz. rendeletére, amely a papírral való takarékoskodást írja elő. Az igazgató urak a legszigorúbban tartásuk előtt a takarékosági szempontokat. Rövidebb felterjesztés 1/4 ív papíron eszközöljék, a kérvények 1/2 ív papíron is beadhatók.

6. A jövőben a hivatalos felterjesztéseket az ügyvitel egységesítése és az ügyiratok áttekinthetősége végett, minden esetben a mellékelt „minta” szerint készítsék el az igazgató urak. A minta külső formáságainak szigorú szemmel tartása mellett feltétlenül törekedni kell a tömör, minél rövidebb, világos stílusra.

Végül felhívom az igazgató urak figyelmét a határidők mindenkor pontos betartására.”¹³

A tanítás egységesítésére az eddig felsorolt két tankerületi főigazgatói rendelkezés adta meg az első elvi körvonalat, s egyben ezek jelentették a kezdeti lépéseket. Ez utóbbi az oktatás szellemi átalakításának kérdéseivel nem foglalkozik, hanem a tanítás módszertani kérdéseire hívja fel a figyelmet, s az anyagi természetű dolgok megoldására. Továbbá a nagyfokú takarékoság betartására int, melyet az ország háború okozta súlyos gazdasági helyzete tett indokolttá.

Az utasításra Varga Mátyás igazgató azt jelentette, hogy a tanítás zavartalanul folyik, egyedül a lázártanyai külterületi iskolában szünetel, az ott tanító Bokor Anna elhalálása miatt.¹⁴ A jelentés egyben azt is tükrözi, hogy a község nyolc iskolájában folyt oktatás, tizenhat tanerővel. Képesítés nélküli pedagógus nem tanított a tantestületben, ellenben az iskolavezetés tanítóhiánnyal küzdött, mert hiány volt elsősorban a központi iskolában, a külterületen pedig a királyhalmi iskolánál. A lázártanyai iskolában viszont még 1945 elején sem folyt tanítás, mert az elhunyt tanítónő helyett nem tudtak mást beállítani. Közben a központi iskolánál ez a gond némileg enyhült azáltal, hogy 1944. december 27-vel Karácsonyi Lászlóné tanítónőt Szeged-Alsóközpontra helyezték,¹⁵

A felszabadulás utáni első tantestületi értekezletet Alsóközponton 1945. január 2-án tartották meg. Varga Mátyás iskolaigazgató mellett Dosztig Ferenc igazgató-helyettes, Félegyházi Emil, Félegyházi Emilné, Karácsonyi Lászlóné és Kemenesi József a központi iskola nevelői, továbbá a külterületi iskolák részéről Czeglédi József, Kiss Pál, Kiss Pálné, Langó Erzsébet, László István. özv. Suhajda Kálmánné, Pribék Valéria és az óvoda képviselőjében Szerényi Julianna óvónő jelentek meg. Kiss Ilona, Kovács Álmosné, Papp Erzsébet betegségük miatt maradtak távol.

Az igazgató üdvözölte a tantestület megjelent tagjait, „Boldog új évet!” kívánt, és felhívta a figyelmet, hogy „a közeli elmúlt napok nagy változást hoztak, ez a demokratikus szellem remélhetőleg jobb időt hoz a nemzet számára.” Ismertette a megalakult Tankerületi Főigazgatóság rendelkezéseit, amelyek elsősorban az ifjúság demokratikus szellemű nevelésére vonatkozóan adtak útmutatást. Figyelmeztette a tantestület tagjait, hogy „a mostani időkhöz mérten komoly hazafias növendékeket kell nevelni.” Hangsúlyozta, hogy a szülői ház és az iskola kapcsolatának minél jobb megszilárdítására fokozottabb környezettanulmányokat kell végezni. A zökkenőmentesebb munka érdekében, a tankerületi főigazgató megbízásából Varga Mátyás a

¹³ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 226—2/1944. sz.

¹⁴ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 232/1944. sz.

¹⁵ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 1/1945. sz.

következő új nevelői osztálybeosztásokat hajtottá végre: Félegyházi Emil Szent Imre-tanyai népiskolai tanítót a központi iskola V—VI. osztályához osztotta be, az ismeretlen helyre távozó Páris Dezső helyére. Kemenesi József Rieger-tanyai nevelőt ugyancsak a központi iskolához helyezte át, és a IV. osztály vezetésével bízta meg, a Szombathelyre távozó Buday Julianna helyébe. Kiss Ilona tanítónőnek helyettesi megbízást adott a mórahalmi külterületi iskolához, mert az ott tanító özv. Holczer Józsefné Budapestre költözött. A behelyezett Félegyházi Emil helyére a Szent Imre-tanyai iskolához helyettesként Kovács Álmosné (Papp Erzsébet) tanítónő került. A megbetegedett Serfőző Etelka tanítónő osztályát ideiglenesen Szerényi Julianna óvónő vette át, akit egy hónap múlva felszólítottak, hogy nyissa meg az óvodát, s ott folytassa munkáját.

1945. január 1-től az átszervezés folytán a község központi iskolájában a felsorolt osztályokban az alábbi nevelők vezetésével tanítottak:

„I. osztály vezetője	Dosztig Ferenc igazgatóhelyettes
II. osztály vezetője	Félegyházi Emilné
III. osztály vezetője	Karácsonyi Lászlóné
IV. osztály vezetője	Kemenesi József
V—VI. osztály vezetője	Félegyházi Emil.” ¹⁶

Ezt követően az iskola igazgatója a mulasztások fokozottabb ellenőrzésére és azoknak elbírálására kérte fel a nevelőket. Másként kellett a hiányzást elbírálni azoknál a családoknál, ahol a gyermekeknek nem volt megfelelő ruhájuk, cipőjük, és más módon olyan családoknál, ahol ezek megvoltak. A pedagógusoknak fel kellett hívniuk a szülők figyelmét, hogy a demokratikus szellem az eddigieknél is jobban megköveteli a gyermekek iskolába járását.

A tantestület afelől is döntött, hogy az igazgató útján kérje a Tankerületi Főigazgatóságot, lépjen érintkezésbe a Szovjet Katonai Parancsnoksággal annak érdekében, hogy a körzetükbe tartozó iskoláknak orosz nyelvű felírással táblákat szerezzen be, amelyek „ÁLLAMI NÉPISKOLA” feliratúak.¹⁷ E táblák beszerzését a tantestület feltehetően azért szorgalmazta, hogy az átvonuló szovjet katonai alakulatok katonái a tanítást, az iskola rendjét feleslegesen ne zavarják.

Ezen a tanácskozáson hangzott el a tankerületi főigazgató 113—3/1944—45. sz. körirata, a „Tanerők illetményének biztosításáról”. Az intézkedés hitelt érdemlően igazolja, hogy a Tankerületi Főigazgatóság a nehéz körülmények ellenére igyekezett a nevelők illetményét garantálni, ezáltal is elősegíteni az iskolai munka zökkenőmentességét.

Végezetül Varga Mátyás felolvasta a Tankerületi Főigazgatóság 132/1944—45. sz. rendelkezését: „A módszeres értekezletek tartása” tárgyában, amelyet a tantestület mindjárt megvitatott.

A napirendi ponthoz Félegyházi Emil szólott hozzá. Kifejtette, hogy továbbra is helyesnek tartja a magyar irodalomban Pósa Lajos, Benedek Elek és Móra Ferenc egyes műveinek a népiskolai tananyagba való bekerülését. Rámutatott, hogy a népiskolai tankönyvekben ott található Berzsenyi, Gárdonyi, Jókai, Petőfi egyes alkotásait Ady költészetéig sok jelentős szemelvény, de a költeményeket nem a legszerencsésebben választották ki. *A földrajz* tananyagnál az volt a javaslata, hogy a „teljes magyar haza” földrajzát oktassák. *A történelem* tanításáról azt indítványozta, hogy a magyar történelem mellett meg kell ismertetni a tanulókkal „a művészet és a tudó-

¹⁶ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 2/1945. sz.

¹⁷ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 2—1/1945. sz.

mányt tápláló műveket is.” *A természeti ismereteknél* szükségesnek látta — mivel hazánk agrárország — a gazdaságtan tanítását a népiskolákban, s ehhez fontosnak vélte azt, hogy az alföldi tanítóképzőkben a leendő tanítókat ilyen irányban is képezzék. Az eredményes munka végzése érdekében elengedhetetlennek tartotta az iskolához tartozó gyakorló területek létesítését, megfelelő gazdasági felszereléssel. Az volt a véleménye, hogy enélkül „csak fél munkát végezhet a gazdasági irányú népiskola”.

Az ének tanításánál azt javasolta, hogy a tanulókkal évente 20-30 értékes népdalt meg kell tanítani. *A testnevelés oktatásánál* arra mutatott rá, hogy az óra gerincét a játéknak kell alkotnia, de nagy szükségét látta a „katonás fegyelemre” való nevelésnek is.

Összefoglalóan Félegyházi az alábbiakat javasolta az oktatás demokratizálására, korszerűsítésére:

- ,— Az új népoktatásnak változtatni kell a tanítás szellemén.
- ,— Új tantervet és útmutatást kell kiadni.
- Át kell dolgozni a tankönyveket.
- Korszerű könyvtárral kell ellátni minden iskolát.
- Gazdaságilag képesíteni kell a tanulókat.
- Megfelelő gazdasági terület szükséges a hozzá megfelelő gazdasági felszereléssel.”¹⁸

Az első tantestületi értekezleten a fentiek tanúsága szerint a személyi problémák felvetése, részbeni megoldása mellett már jelentős szerepet kaptak a tartalmi kérdések is. Félegyházinak a tanítás korszerűsítésére tett indítványai szinte minden vonatkozásban megszívlelendők voltak. Közülük is előremutató a történelem tanítására vonatkozó megállapítása, a természeti ismereteknél a gazdaságtan oktatásának bevezetése, s a leendő tanítók ilyen irányú képzésére történő javaslata.

Mindezek felvetésén túl figyelmet érdemel, a korszerű oktatás-nevelés hatékonyságának érdekében, az iskolák „korszerű könyvtárral” való ellátásának felvetése. Befejezésül a tantestület megállapodott abban, hogy a következő értekezletet 1945. február 3-ra hívja össze, amelyen Dosztig Ferenc bemutató tanítást, Kovács Álmos pedig „A modern költők beillesztése a népiskolába” címmel előadást tart.

A második tantestületi ülésre tehát február 3-án került sor, ahol jelen voltak: Varga Mátyás igazgató mint elnök, Dosztig Ferenc, Félegyházi Emil, Félegyházi Emilné, Karácsonyi Lászlóné és Kemenesi József, a községi központi iskola tanítói. Továbbá Czeglédi Lajos királyhalmi, özv. Suhajda Kálmánné, Pribék Valéria, Kiss Ferenc iskola, Kiss Pál, Kiss Pálné klebelsbergi, László István kralleri, Kiss Ilona mórähalmi, Langó Erzsébet riegertanyai és Kovács Álmos Szent Imre-tanyai iskola nevelői. Szerényi Julianna óvónő, valamint Pusztaszeri Miklós volt tantestületi tag, mint vendég. Kovács Álmosné Szent Imre iskolai és Nagy Ilona madarászsárdai külterületi iskola tanítónői betegségük miatt nem jelenhettek meg a tanácskozáson.

Varga Mátyás az üdvözlés után felolvasta az 1945. január 2-án tartott értekezlet jegyzőkönyvét. Erre a napra tervezték, hogy Dosztig Ferenc igh. bemutató órát tart az első osztályban, melynek tanítási anyaga: Beszéd- és értelemgyakorlatok. A helyes táplálkozás. A gyakorlati tanítás a tanulók nagyarányú megbetegedése következtében azonban elmaradt. Az igazgató ismertette a tankerületi főigazgató 104/1944—45. sz. határozatát, melynek értelmében a nagyszéksői igazgatóságot feloszlatta, s a nagyszéksői és a madarászsárdai tanyai iskolákat a szeged-alsóközponti igazgatósághoz

¹⁸ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 2—2/1945. sz.

csatolta. Az 1944/45-ös tanévben csak a madarászcsárdai iskolában folyt tanítás, Nagy Ilona tanítónő irányításával.¹⁹

Ezután az igazgató előterjesztette a 242/1944—45. főigazgatói rendelkezését: „Javaslatok az iskolaügyre vonatkozólag” címmel. A fenti rendelkezést Kovács Álmos indítványára a tantestület megtárgyalta, s az alábbi határozat született:

- „1. A kezdő tanítók, a már kinevezett tanítók fizetését megfelelő módon rendezzék.
2. Az eddig szokásban levő ideiglenes, helyettes és segédtanítói beosztások azonnal szűnjenek meg.
3. Az öreg helyettes tanítói szolgálati idő azonnali beszámítása a szolgálati idejének megfelelő fizetési osztályba (1700/1944. M. E. rendelet).
4. Követeljük a tanyai pótlékot minden tanyai tanítónak, családi és anyagi helyzetére való tekintet nélkül olyan értelemben, hogy negyedévenként tanyai pótlék címén egyhavi fizetést kapjon.
5. A tanító házaspárnál mind a két fél teljes lakbért kapjon.
6. A főigazgatósági székhelyen nyolctagú tanítói tanács felállítását, amely fele-részből tanyai, másik fele városi tanítókból álljon.
7. Az új Tanterv és Útmutatás, valamint az új szellemben kiadandó tankönyvek összeállítását tanyai és városi tanítók közösen végezzék.
8. Az első fokú iskolai hatóság az igazgató legyen, gondnoksága, iskolaszék eltör-lendő.
9. Az igazgatói megbízatás csak fegyelmi úton vonható vissza.
10. Tanyai és falusi természetbeni tanítói lakások és azok környéke a modern egészségügyi és szépség követelményeinek feleljenek meg.
11. Minden tanyai iskola kéttanítós és két tantermes legyen, teljes felszereléssel.
12. A népiskola VIII. osztálya legyen mindennapos, teljesen gazdasági irányú külön szaktanítóval, több iskola tanulóinak összevonásával.
13. A tanítók által javasolt tehetséges tanulókat, nemre és korra való tekintet nélkül tanulmányi idejük alatt az állam részesítse teljes ellátásban és lássa el a szükséges tanszerekkel.
14. A tanítók és tanulók részére tanulmányi alap létesítését és ingyenes tanulmányi kirándulások rendezését kérjük.
15. Tanyai és falusi tanítók gyermekei részére nagyobb városban megfelelő felügye-lettel bíró internátusok létesítendőek, hogy ott felsőbb tanulmányaikat végezhes-sék, és ugyanott vendégszobák a tanítók részére.
16. Kérjük a főiskolai tanítóképzés azonnali megindítását.
17. Minden népiskola modern idők szellemének megfelelő ifjúsági nép- és tanítói könyvtárral látandó el.
18. Tantestületenként a tanítás és a népművelés eredményesebb tétele végett kérünk megfelelő vetítógépet modern diapozitív sorozatokkal ellátva, valamint gramof-ont a magyar népdal és zene megszerettetésének elősegítésére.”²⁰

A tantestület felkérte a főigazgatót, hogy határozatukat a körzethez tartozó iskola igazgatóinak, továbbá a Tanárok és Tanítók Szakszervezetének küldje el megvitatás és hozzájárulás végett. Korábban említettem, hogy a főigazgatóság a nehéz anyagi helyzet ellenére a tanítók, tanárok illetményét garantálta, ami becsületre méltó törekvés volt. A fenti határozatból az a kép tárul elénk, hogy különösen a kezdő ta-nítók fizetése nem volt megnyugtató módon rendezve, és a tanyai tanítók különböző

¹⁹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 3—1/1945. sz.

²⁰ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 3—4/1945. sz.

pótléka sem. Ez az állapot a háborús viszonyokkal hozható összefüggésbe. A határozat azon pontja pedagógiai szempontból is figyelemre méltó, amelyben kéri, hogy az új szellemben megírandó tankönyvek megírásába vonják be a tanítókat is. Ez reális igénynek tűnt, hisz ők voltak a leghivatottabbak annak megállapítására, hogy a népiskolában milyen színvonalú tananyagot kell oktatni.

Hangsúlyozni kell annak a követelésnek a jelentőségét „a népiskola VIII. osztálya legyen mindennapos, teljesen gazdasági irányú külön szaktanítóval...” a tekintetben, hogy a növendékekkel elsajátíttassák a modern mezőgazdasági ismereteket.

Érdeemes odafigyelni arra is, hogy az alsóközpointi tanítók nemcsak a tananyag korszerűsítését tartották fontosnak, hanem éppen ebből kifolyólag kérték „a főiskolai tanítóképzés azonnali megindítását” — vagyis a tanítóképzés színvonalát ennek megfelelően emeljék. A határozat többi pontja is a demokratikus oktatási rendszer kibontakoztatását volt hivatott előmozdítani. Források hiányában arról már nem tudok számot adni, hogy e fontos dokumentumból mit és hogyan valósítottak meg.

Ezen a tanácskozáson az igazgató nyomatékosan felhívta a tantestület figyelmét a 243/1944—45. sz. főigazgatói rendelkezés végrehajtására, amelyben azt kérte a főigazgató, hogy minden iskolában emlékezzenek meg az „**IDEIGLENES ORSZÁGGYŰLÉS ÉS A NEMZETI KORMÁNY**” megalakulásáról. Amennyiben volnának még olyan iskolák, ahol ezt nem tartották meg — írja a főigazgató —, úgy a legközelebbi tanítási nap valamelyik óráján erről a nagy jelentőségű politikai eseményről emlékezzenek meg.²¹ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Kormány megalakulása a magyar nép életében döntő fontosságú lépés volt, fontosságát csak kiemeli, hogy életrehívását az iskolákban is méltatták.

Ezt követően a NEMZETI SEGÉLY munkája tárgyában kibocsátott rendelkezést vették tudomásul a jelenlévők, s azon intézkedését, hogy a tanulók által hozott adományokról gyűjtőívet kellett készíteni, és a gyűjtés határidejét 1945. március 1-ben határozták meg. A tantestület e kérdésben úgy döntött, hogy személyenként a januári törzsfizetés egy százalékát felajánlja, amelyből lisztet vásárolnak, és azt természetben adják át a rászorultaknak. László István, a kralleri tanyai iskola nevelője felajánlotta, ha a tantestület által összegyűjtött lisztet személyesen adhatja át a kijelölt ipartelep nélküli lakóinak, úgy maga további két mázsa lisztet ajándékoz a Nemzeti Segély javára. Ebben László a főigazgató támogatását kérte.²² Ismeretes, hogy a II. világháború tetemes anyagi károkat okozott az országnak, s a felszabadulás után főleg a fővárosban és az iparvidékeken élelmiszerhiány volt. Ezen a helyzeten a kormány a Nemzeti Segély felállításával, ezen keresztül élelmiszer-gyűjtéssel próbálkozott segíteni. A szeged-alsóközpointi tanítók áldozatkészségét tanúsítja, hogy ebben az akcióban ilyen arányú adománnyal siettek a rászorultak megsegítésére. László Istvánnak az a kikötése, hogy a gyűjtést személyesen adja át, abból adódott, hogy lelkiismeretlen egyének a segélyezési akciókkal visszaéltek, és ő ennek nem akarta kitenni az általuk összegyűjtött adományt. A későbbiekben 130 rászoruló pesti gyereket üdültettek Szeged-Alsóközpointon, és a tantestület tanítói további 5365 pengő adományoztak segélyezésre. Végezetül az értekezlet résztvevői meghallgatták Kovács Álmos: A modern költők beillesztése a népiskolába című előadását.²³ Az előadás visszhangjáról források hiányában nem tudunk számot adni.

A rendszeressé váló tanácskozás soros ülését 1945. március 3-án tartották meg a Szent Imre külterületi iskolában, ahonnan csak Nagy Ilona tanítónő hiányzott

²¹ CSML Szeged-alsóközpoint iskolai iratai 3—5/1945. sz.

²² CSML Szeged-alsóközpoint iskolai iratai 4—5/1945. sz. központ iskolai iratai 73/1945. sz.

²³ CSML Szeged-alsóközpoint iskolai iratai 73/1945. sz.

betegsége miatt. Ezen a megbeszélésen felvetődött, a Tanítók Szakszervezete olyan időben tartja üléseit Szegeden, hogy szeged-alsóközponti tagjai nem tudnak azokon megjelenni — a kisvasút közlekedése miatt. Arra kérték a Tankerületi Főigazgatóságot, hogy a tantestület érdekeit a szakszervezeti értekezleteken Dosztig Ferenc igh. és Kovács Álmos tanító képviseljék.²⁴ Ezután következett Kovács Álmos bemutató tanítása, az olvasás tantárgy keretében: Ady Endre: Fölszállott a páva című költeményének az elemzése, majd az óra megbeszélése. A jelenlevők elismerőleg nyilatkoztak az új szellemű óráról.

A továbbiak során az igazgató bejelentette, hogy a tantestület létszáma időközben növekedett: id. Klukovits Lajosné (Braun Józsa) nyugalmazott tanítónő megbízást kapott a Tankerületi Főigazgatóságtól a madarásztói iskolához. A lázártanyai iskolához pedig ideiglenesen Veres Antalné (Pálfi Mária) tanítónőt osztották be.²⁵

A bejelentést követően Félegyházi Emil arra hívta fel a figyelmet, hogy a „szabad mozgási arcképes igazolvány” érvényességi határideje 1945. március 1-én lejárt. Kérje az iskola igazgatója a tankerületi főigazgatót, hogy a Szovjet Katonai Parancsnokság ezen igazolványokat újra érvényesítse,²⁶ mivel ezek nélkül, különösen a tanyai tanítók szinte létezni sem tudtak.

A tantestület Szeged-Alsóközponton csak fokozatosan egészült ki. 1945. január 10-én a tankerületi főigazgató a nagyszéksósi iskolához kinevezte Tarnai József és Tarnai Józsefné (Barna Margit) tanító házaspárt,²⁷ és ezzel már a körzet minden iskolájában volt nevelő, a tanításnak emiatt többé nem kellett szünetelnie.

Ami pedig a pedagógusok anyagi helyzetét illeti, az Ideiglenes Kormány a néhez gazdasági viszonyok közepette sem feledkezett meg róluk. Ennek egyik bizonyítéka, hogy 1945 márciusában a szeged-alsóközponti nevelők illetményének fedezésére 5862 pengőt biztosított, és ezenkívül 5860 pengő segélyben részesítette a tantestületet.²⁸

Az Ideiglenes Kormány a demokratikus átalakulás előmozdítása érdekében a rendeletek egész sorát léptette életbe. Elsődleges feladatának tartotta, hogy a közigazgatást megtisztítsa az oda nem való, reakciós tisztviselőktől. E rendelkezés keretében került sor a pedagógusok igazoltatására is. A tantestületből az Igazoló Bizottság az elsők között — 1945. április 24-én Klukovits Lajosné igazolta.

A fenti rendelet életbe léptetését megelőzően dr. Becker Vendel tankerületi főigazgató a 200/1944—45. sz. rendelkezésében felszólította a hatósága területén működő igazgatókat, intézkedjenek, hogy akik szolgálati helyüktől távol maradtak, október végéig jelentkezzenek. A munkahelyükön maradt nevelők pedig az igazoltatási eljárás során az alábbiakban nyilatkoztak: „Alulírottak kijelentjük, hogy ... működési helyünkön maradtunk. Állomáshelyünket a régi hatóság felszólítására sem hagytuk el. A rend helyreállítása után azonnal jelentkeztünk szolgálatértelre, amelyet 1944. október 25-én hivatalosan be is jelentettünk a Tankerületi Főigazgatóságnak.

Jelentkezésünket a főigazgató elfogadta, ... rendeletére a tanítást 1944. november 3-án elkezdtük és azóta megszakítás nélkül folytatjuk.”²⁹ Az állomáshelyükön maradt tanítókról az iskola igazgatója kimutatást készített, melyet Papdi Pál, a felszabadulás utáni polgárőrség parancsnoka is aláírt, és Varga igazgató ekként ter-

²⁴ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 7/1945. sz.

²⁵ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 7—1/1945. sz.

²⁶ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 23/1945. sz.

²⁷ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 33/1945. sz.

²⁸ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 30/1945. sz.

²⁹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 44/1945. sz.

jesztette fel a főigazgatóságnak. A listán szereplő tanítókat az Igazoló Bizottság igazolta, és ők zavartalanul oktathattak tovább. Az új társadalmi rend ily módon is demokratizálni kívánta a magyar oktatást, hogy a nem odaváló elemeket igazoló eljárással eltávolítsa.

Az igazoltatás lefolytatása után a hivatalukban maradt tanítók, tanárok az Ideiglenes Kormány 7/1945. M. E. sz. rendeletére letették az alábbi szövegű esküt:

„Én esküszöm a mindenható és mindentudó Istenre, hogy Magyarországhoz, annak alkotmányához, az Ideiglenes Nemzetgyűléshez és az Ideiglenes Nemzetgyűlés által választott Ideiglenes Kormányhoz hű leszek. Magyarország törvényeit, törvényes szokásait, az Ideiglenes Nemzetgyűlés határozatait, az Ideiglenes Nemzeti Kormány rendeleteit megtartom, hivatali előjáróimnak engedelmeskedem, a hivatali titkokat megőrzöm és hivatali kötelességeimet pontosan, lelkiismeretesen a nép érdekeinek szem előtt tartásával teljesítem, Isten engem úgy segítjen.”³⁰ A kormány-nak a fenti rendeletei, valamint a Tankerületi Főigazgatóság eddigi intézkedései és a helybeli tantestület munkássága hitelt érdemlően azt bizonyítják: ha vonatottan is, de az iskolákban az élet kezdett a régi mederbe visszatérni, ami persze nem jelentette azt, hogy az elkövetkező időkben nem adódtak nehézségek.

Az iskoláknak tüzelővel való ellátása továbbra is gondot okozott az iskolavezetésnek. Varga Mátyás igazgató 1945. február 3-án Szeged polgármesteréhez fordult, hogy a korábban megvásárolt 104 ürméter fa — amelynek nagyobb részét elszállították — fennmaradó 26 ürméterét segítsen Szeged-Alsóközpontra szállíttatni, (a község gazdáinak fogatait a Szovjet Katonai Parancsnokság ugyanis közmunkára igénybe vette), mert ellenkező esetben a tanítást nem lehet tovább folytatni. A polgármester közbenjárására a Szovjet Katonai Parancsnokság engedélyezte a fa kiutalását sőt az elszállításában is segédkezett.³¹ Így a tüzelőhiány pótlása itt kevésbé akadályozta a tanítás menetének zavartalanosságát.

A szeged-alsóközponti iskolák állapota a felszabadulás után kielégítő volt, a háború nem rongálta meg őket. Közülük néhányat ugyan feldúltak — mint a lázártanyai, a nagyszéksői és a madarásztói iskolát — de ezeket rövid időn belül rendbehozták, tehát a tanítás megkezdésének és folyamatosságának ez nem lehetett akadálya.

A tanítás mellett a községi iskolákban a Magyar Vöröskereszt is hamarosan újratekerte munkáját. A Tankerületi Főigazgatóság felhívására 1945. július 30-án a szegedi Vöröskereszt szervezet útmutatása alapján megszervezték az Ifjúsági Vöröskereszt Csoportot mind a 12 iskolában, 396 tanulóval.³² Az iskoláknál a Vöröskereszt megszervezése egyre jobban a konszolidált helyzet képét vetíti elének.

A tanév folyamán a tantestületben a fluktuáció meglehetősen nagy volt, a nevelők egy részét saját kérelmére, vagy más okból egyik iskolából a másikba helyezték, viszont néhányan visszatértek azok közül, akik eddig szolgálatra nem jelentkeztek. A lázártanyai iskolához kapott beosztást Veres Antalné (Pálffy Mária) tanítónő, Pribék Valériát pedig 1945. március 27-i hatállyal Szeged-Várostanyára (ma: Ásott-halom) helyezték át.³³ Május 22-én Varga Mátyás igazgató azt jelentette a Tanfelügyelői Hivatalnak — közben 1945. április 18-án megalakult Szegeden a Tanfelügyelői Hivatal, vezetőjéül dr. Becker Vendelt, helyetteséül dr. Bóka Ferenc tanügyi fogalmazót neveztek ki —, hogy Hantos Mihály szeged-nagyszéksői állami tanító, aki eddig katonai szolgálatot teljesített, szolgálatátelre jelentkezett. Mivel a nevezett

³⁰ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 53/1945. sz.

³¹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 71/1945. sz.

³² CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 99/1945. sz.

³³ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 100/1945. sz.

iskolánál tanítóhiány volt, az igazgató kérte Hantos szolgálati beosztását, és régi szolgálati lakásának az átadását, amelybe a Tarnai házaspár időközben beköltözött.

Ezt követően fordult Varga Mátyás a községi Nemzeti Bizottsághoz, Hantos Mihály és felesége alkalmaztatása ügyében: „Értesítem, hogy Hantos Mihály és Hantos Mihályné állami tanítók régi helyükön, a nagyszéksősi állami iskolánál jelentkeztek szolgálattételre. Hantos Mihály állami tanító katonai szolgálatot teljesített, és a kapott parancs ellenére nem ment át német területre, hanem jelentkezett az orosz katonai parancsnokságnál — hangzott az átirat. Az orosz katonai parancsnokság magatartását helyesnek találta és a hadifogság alkalmazása nélkül hazabocsajtottta.

Hantos Mihályné állami tanítónő 1944. szeptember 14-én a Királyi Tanfelügyelőség írásbeli engedélyével szülési szabadságon tartózkodott.

Ennélfogva egyikük sem tekinthető menekültnek, mert nem ilyen célból hagyták el állomáshelyüket. Ennek bizonyítékaul szolgál az a körülmény is, hogy Hantos Mihályné állami tanítónő a Szálasi-kormányra az esküt nem tette le.

A csatolt tanúsítvány szerint a nevezettek politikai szempontból a mai helyzetnek megfelelő magatartást tanúsítottak, semmiféle nemzetellenes cselekedetben nem volt részük és nagyrészt nekik köszönhető, hogy az iskola környékén a nyilasmozgalom nem talált talajra.

A fentiek alapján a nevezettek további működését úgy iskolai, mint politikai szempontból kívánatosnak tartom, melyhez kérem a Nemzeti Bizottság támogatását.”

Június 6-án Varga igazgató azt jelenthette a Tanfelügyelői Hivatalnak, hogy a községi Nemzeti Bizottság igazolta Hantos Mihály és Hantos Mihályné szeged-nagyszéksősi állami tanítókat, akik 1945. június 28-án letették a hivatali esküt és elfoglalták egykori munkahelyüket.³⁴

Takáts Mihály, a nagyszéksősi iskola igazgatója pedig 1945. május 31-én jelentkezett szolgálatra. 1945. június 5-én a község Nemzeti Bizottsága és annak elnöke, Gucci Ferenc a következő pedagógusokat igazolta, s ezáltal lehetővé tette további munkálkodásukat:

„*Alsóközponti iskola (Mórahalmi):* Varga Mátyás, Dosztig Ferenc, Félegyházi Emil, Félegyházi Emilné, Kemenes József és Serfőző Etelka.

Királyhalmi iskola: Czeglédi Lajos, Peötz Erzsébet

Kiss Ferenc iskola: özv. Suhajda Kálmánné

Gróf Klebelsberg iskola: Kiss Pál, Kiss Pálné

Lázártanyai iskola: Veres Antalné

Mórahalmi iskola: Lengyel Istvánné

Riebertanyai iskola: Langó Erzsébet

Szent Imre iskola: Kovács Álmos, Kovács Álmosné

Nagyszéksősi iskola: Takáts Mihály, Hantos Mihály, Hantos Mihályné

Madarászcsárdai iskola: Nagy Ilona

Madarásztói iskola: özv. Klukovits Lajosné, Hargitai Anna.”

A Nemzeti Bizottság igazolása után Varga Mátyás igazgató e fenti névjegyzéket terjesztette fel a tanfelügyelőségre.³⁵ A Hantos házaspár, s a többi pedagógus igazoltatási eljárása is hitelt érdemlően támasztja alá, hogy a Nemzeti Bizottság hatás- és jogköre mennyire kiterjedt az iskolai életre is. Ennek a forradalmi népi szervnek megkerülésével, azaz jóváhagyó igazolása nélkül ez időben közszolgálatot senki sem teljesíthetett.

³⁴ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 101/1945. sz.

³⁵ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 102/1945. sz.

A háború a hadköteles férfiakat elszólította, így az otthoni munka végzése az asszonyokra, idősebbekre és a nagyobb gyermekekre hárult. A mezőgazdasági munkát Szeged-Alsóközpontra is ők végezték. Ez a helyzet készítette az iskola igazgatóját, kérje a Tankerületi Főigazgatóságot, hogy a külterületi iskolák felső osztályai-
ban az évvizsgát április 27–28-án, az évvizsga ünnepélyt április 21-én tarthassák meg. Az alsóbb osztályokban pedig a vizsgát június 15–16-án és az évvizsga ünnepélyt június 17-én lehessen megtartani.

Azokban az iskolákban, ahol tanítóhiány miatt az évet később kezdték — Varga azt kérte, hogy minden osztály vizsgáját június 15–16-án tarthassák meg, hogy ily módon a felsőbb osztályos tanulóknak lehetőségük nyíljon az év végi bizonyítvány megszerzésére. A kérelemre a Tankerületi Főigazgatóság az évvizsga vizsgák megtartását — a felső osztályokban 1945. május 1–3. napján engedélyezte, az évvizsga ünnepély megtartását meg május 6-án. Az alsó tagozatban az év végi vizsgát július 10-én, az évvizsga ünnepséget pedig július 15-én. A vizsgák lefolytatásáról készült jegyzőkönyvet 1945. július 20-án küldték meg a Tanfelügyelői Hivatalnak.³⁶ Magát a kérelmet, s annak teljesítését természetesen a mezőgazdasági munkák létfontosságú végzése tette indokolttá. Minden talpalatnyi föld megművelése az ország létérdeke volt, a tanítást most ennek kellett alárendelni.

A nyári szünetben a tantestület létszáma közben növekedett. 1945. július 17-én Dants László jelentkezett régi munkahelyén. Dants előadta, hogy 1945. június 25-én szerelt le és jelentkezéséig rossz egészségi állapotának rendbehozatalára szüleinél tartózkodott. Az iskola igazgatója a nevezett tanítót azonnal alkalmazta, és részére a következő „Működési Bizonyítványt” állította ki: „Alulírott hivatalosan igazolom, hogy Dants László okleveles tanító 1940. október 18-tól 1941. október 14-ig a Szeged-riegertanyai állami népiskolánál működött, 1941. október 15-től pedig a Szeged Kiss Ferenc állami népiskolánál működött, mint próbaszolgálatos segélydíjas tanító. Majd 1942. január 1-én nevezték ki ugyanezen iskolához rendes tanítónak. Ezen idő alatt szakképzettségével, ügybuzgó szorgalmával, rátermettségével, az iskolában kifejtett módszeres nevelő-oktató munkájával felettes hatóságának megelégedését érdemelte ki.” Dants Lászlót a kiadott bizonyítvány alapján a községi Nemzeti Bizottság igazolta, és a Kiss Ferenc tanyai iskolánál elfoglalhatta a katonai szolgálat előtti munkahelyét, majd 1945. szeptember 13-án behelyezik a községi központi iskolába.³⁷ Dants László szolgálatra való jelentkezése arra vall, hogy Szeged-Alsóközpontra a tanítóhiány kezd megszűnni, s ez jótékonyan hatott vissza az itteni oktató-nevelő munkára.

A kormány tőle telhetően továbbra is folyamatosan igyekezett az iskolák oktató-nevelő munkáját elősegíteni. Ezt igazolja az az intézkedése, hogy a szegedi Tankerületi Főigazgatóságnak anyagi fedezetet biztosított az iskolák karbantartására. E gondoskodásnak a nyomán a tankerületi főigazgató 1110/1945. sz. ügyiratában felszólította az iskola igazgatóját, hogy készítse el a körzetéhez tartozó épületek tatarozási költségvetését, s azt két példányban terjessze fel hivatalához. A kért költségvetést Varga Mátyás 1945. augusztus 7-én küldte be a főigazgatósághoz, és 1 042 600 pengőben jelölte meg a község és körzeti iskoláinak renoválási költségeit.

Az iskolai élet minél jobb feltételeinek biztosítását nemcsak a kormány igyekezett elősegíteni, hanem a helyi hatóságok is feladatuknak tekintették. Erre vall az az intézkedés, amikor az 1945/46-os tanév fűtési idényére a szegedi Gazdasági Hivatal

³⁶ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 106/1945. sz.

³⁷ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 107/1945. sz.

160 úrméter tűzifát utalt ki az alsóközponti iskoláknak.³⁸ Mint korábban is jeleztük, a község iskoláiban a tüzelőhiány nemigen hátráltatta a tanítás zavartalanságát.

Ilyen segítő intézkedések után indult meg 1945 szeptemberében Szeged-Alsóközponton az 1945/46-os tanév. A község kül- és belterületi iskoláiban összesen 1072 tanuló iratkozott be, és a tanítás 21 tanítóval kezdődött el, de még mindig 6 nevelőhiánnyal.³⁹

A kormány ebben a tanévben intézkedett arról is, hogy az oktató-nevelő munkát ideológiai szempontból előmozdítsa. Ennek érdekében a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium pedagógiai tanfolyam megindítását rendelte el. A tanfolyam 1945. november 20-tól 1946. január 31-ig tartott, amelyen Szeged-Alsóközponttól Dants László tanító vett részt — helyettesítését özv. Bagó Károlyné nyugdíjas tanítónő látta el —, és visszaemlékezése szerint ezeken a világnézeti előadásokon jeles tudósok, írók, politikusok adtak elő, mint: Lukács György, Kardos László, Révai József, Veres Péter stb.⁴⁰ A tanfolyam befejezése után a hallgatók feladata lett, hogy munkahelyükön a tanultakat átadják. Így került sor arra, hogy Dants rendszeresen, meghatározott időben világnézeti tárgyú előadásokat tartott a tantestületnek.

A község iskoláinak pedagógusai a tanítás mellett arra is törekedtek, hogy az új társadalmi rend politikai életébe aktívan bekapcsolódjanak. Egyik ilyen alkalomnak bizonyult az ország első demokratikus választása. A nemzetgyűlési választójogról szóló törvényjavaslatot 1945. szeptember 11-én Erdei Ferenc belügyminiszter terjesztette a parlament elé. A kormány a demokratikus pártokkal egyetértésben úgy döntött, hogy rövidesen megtartják a választást. A megválasztandó képviselők névjegyzékét 1945 októberében kellett összeállítani. Ebben a munkában Szeged-Alsóközponton az alábbi szavazóközetekben, a következő nevelők működtek közre: 1945. szeptember 26-tól október 2-ig mint összeíróbiztosok, majd október 3-tól október 10-ig mint felülvizsgáló bizottsági tagok:

1. Szeged-Alsóközpont	(Mórahalom község): Dants László, Félegyházi Emil, Kemenesi József és Peötz Erzsébet
2. Kiss Ferenc iskola:	özv. Suhajda Kálmánné
3. Gróf Klebelsberg iskola:	Kiss Pál
4. Kraller iskola:	László István
5. Lázártanyai iskola:	Veres Antalné
6. Móraalmi iskola:	Lengyel Istvánné
7. Riebertanyai iskola:	Langó Erzsébet
8. Szent Imre iskola:	Kovács Álmos
9. Nagyszéksői iskola:	Hantos Mihály ⁴¹

A választást november 4-én tartották meg, ahol a nevezett tanítók ismét fontos feladatokat láttak el.

Összefoglalóan elmondható, hogy ebben a tanulmányban — a teljesség igénye nélkül — igyekszem nyomon követni a szeged-alsóközponti iskolákban az élet megindulását a felszabadulás után, s azokat a kezdeti törekvéseket, amelyek az oktatás-nevelés demokratikus átalakulását szolgálták kibontakoztatni. Végül a források alapján fellelhető nevek feltárásával az a célom, hogy — mint ennek az iskolának egykori tanára — tisztelettel megemlékezzem azokról az élő vagy már elhunyt nevelőkről, akik ebben a nehéz időszakban a tanítás és nevelés szép munkájához fáradságot nem kímélve, a jövőbe vetett reménnyel láttak neki.

³⁸ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 108/1945. sz.

³⁹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 114/1945. sz.

⁴⁰ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 151/1945. sz.

⁴¹ CSML Szeged-alsóközpont iskolai iratai 160/1945. sz.

— Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1944—1945.
Szerk.: Rácз János. Szeged, 1970. 162, 660, 675.

Beginn des Unterrichts und seiner Demokratisierung 1944/45 in Szeged-Alsóközpont

György Balázs

In der ersten Hälfte des Aufsatzes wird dargestellt, wie die immer herannahende Front im Kriege den Unterricht in der Gemeinde und in den Gehöftschulen beeinflusste, und ferner welche Wirkung die sowjetfeindliche offizielle Propaganda auf die Bevölkerung bzw. auf das örtliche Schulwesen ausüben konnte.

In der zweiten Hälfte wird die Bereiung und die demokratische Umgestaltung behandelt. Den Beginn dieser Umgestaltung bildete im Komitat die Begründung der Hauptverwaltung des Schulbezirkes in Szeged. Die demokratische Entfaltung des Unterrichts wurde durch die wichtiaen Beschlüsse und Verordnunaen der Hauptverwaltung bestimmt.

Szeged-Alsóközpont wurde von der Rote Armee am der 14. Oktober 1944 befreit. Das Militärkommando machte es sich zur Aufgabe, die ordnungsgemässe Funktion der Schulen zu sichern. Von dieser Zeit an begann der Unterricht — wenn auch mit gewissen Schwierigkeiten — in den Schulen der inneren und ausseren Gebiete der Gemeinde. Zunächst war die Bezahlung des Monatsgehalts der Lehrer und gleichzeitig die Brennstoffversorgung äusserst schwer zu lösen.

In dem Aufsatz wird ferner die Entfaltung der einheitlichen Schulordnung dargestellt, dann werden die Konferenzen und Beschlüsse der Lehrerkollegien behandelt. Der Verfasser untersucht noch im folgenden weitere Themenkreise, und zwar die Anstellung neuer Lehrer in den Schulen der Gemeinde, das Verfahren der Legitimation der Lehrer, die Subvention der Interimistischen Nationalen Regierung, den Wandel der Schülerzahl und zuletzt die öffentliche Tätigkeit der Lehrer

**Начало обучения и первый этап его демократизации
в 1944—45 гг. в с. Сегед-Альшокёзпонт**

Балаж Дьёрдь

Первая часть очерка даёт справки о том, как влияли война и приближающийся фронт на учебную работу в школах села и окружающих хуторов. Какое влияние имела, т. е. какое равнодушие вызывала официальная антисоветская пропаганда в кругу школ и населения.

Вторая часть трактует освобождение Сегеда и начинающиеся демократические преобразования. Первым существенным шагом в этом было формирование в Сегеде Главного Управления учебного округа. Важные решения, принятые им, определили пути демократического округа. Важные решения, принятые им, определили пути демократического развёртывания обучения.

Сегед-Альшокёзпонт освобождён 14 октября 1944 года. Военная комендатура в здесь считала своей важной задачей обеспечение нормального функционирования школ. С этого времени — хоть не без больших или меньших забот — началась работа в школах села и хуторов. Первые проблемы вызваны задержкой зарплаты учителей и нехваткой топлива, но эти заботы были постепенно разрешены.

В дальнейшем излагается процесс становления единой системы администрации обучения, — ход собраний педколлективов после освобождения и решения, принятые на них. Говорится о пополнении школ села новыми учителями, о процессах политической проверки педагогов, о материальной помощи Временного Национального Правительства, об изменении численности учащихся, о включении учителей в общественную жизнь.

Éremtan

Pénzforgalom Szegeden 1944-1945-ben

HUSZKA LAJOS—NAGY ÁDÁM

(*Szeged — Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

Magyarország felszabadításának harci eseményeiről, gazdasági, politikai következményeiről, fejleményeiről meglehetősen részletesen tájékozódhatunk a történeti szakirodalomban. Sorban jelentek meg a feldolgozások és áttekintő leírások hazai és külföldi szerzőktől, majd egyre több dokumentumkötet is napvilágot látott országosan. Ez utóbbiak általában egy-egy szűkebb tájegység, egy megye, város vagy kisebb helység történetével kapcsolatos dokumentumokat mutatnak be.¹ Ezek a publikációk nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a helyi eseményeket pontosabban és mélyebben láthassuk, miáltal természetesen az egész történelmi folyamatot árnyaltabban, objektívebben ítéldhetjük meg.

Nem kétséges a részletek feltárásának a fontossága. E megfontolásból vettük vizsgálat alá a Szeged felszabadulásától 1945 júliusáig terjedő időszakot szorosan a pénzforgalom, pénzhasználat szempontjából. A második világháború befejezését követő, sokszor leírt súlyos gazdasági helyzet egyik állandó kísérője a zavaros pénzügyek. De miért és hogyan váltak zavarossá ezek az ügyek? Természetes, hogy a rendkívüli körülmények közepette eleinte felerősödik a pénz gazdasági szerepe, legalábbis a piaci forgalmat lebonyolító vagy éppen azt nehezítő szerepe. Érdemes alaposan összevetni a fellelhető dokumentumok s a korszakban forgalomban levő pénzek adatait.

Szeged 1944. október 11-én már az ország első felszabadult nagyvárosa. Bár házánk teljes felszabadulásához képest hamar átesett a tűzkeresztségen nagyobb összecsapások nélkül, a háború árát meg kellett fizetnie. Tekintve, hogy Szeged mind a haditermelés, mind a szállítások, az utak szempontjából fontos helyen fekszik, mindkét fél igyekezett lehetőségeihez mérten megtartani, ill. minél előbb birtokba venni.

Így került sor 1944. április 2.—szeptember 19-ig 72 légiiradóra, amelyek között hat alkalommal stratégiai jelentőségű bombázás érte Szegedet. Az angol-amerikai légibombázás összes kára a korabeli kimutatások alapján az emberi veszteségeken felül közel 126 millió pengő volt. Ez az összeg a város 1944. évre tervezett bevételeinek a tízszeresét tette ki.² Az októberben és novemberben történt három német bombázás már csak másfél milliónyi pengővel növelte az értelmetlen kiadásokat.³

¹ Anyaggyűjtésünket 1986. december 31-én zártuk le. A felszabadulással kapcsolatos irodalmak felsorolását itt nem tartjuk célszerűnek, hiszen oldalakat töltene meg. Ezek mindenütt könnyen elérhetők, hozzáférhetők, közismertek. Hivatkozunk ellenben minden esetben a helyi események említésekor.

² Kanyó Ferenc 1983. 153—159.

³ Kanyó Ferenc 1983. 176.

Ugyancsak tetemes veszteségeket okozott a város kiürítése még úgy is, hogy az akciót a belső ellenállás és a szovjet csapatok gyors előretörése miatt csak részben sikerült végrehajtani. A kiürítési tervek még a háború előtt elkészültek, ám a tényleges intézkedések többszöri változtatás után 1944 szeptemberében születtek meg.⁴ A hadi helyzet pontosabb ismerete és készítése alapján kidolgozott evakuálási tervek igen részletesek voltak. A teljes gazdasági kiürítést a hatóságok nem tudták elérni, mindenesetre több gyár, üzem gépeit leszerelték és részben elszállították a kész-, félkész gyártmányokkal, nyersanyagokkal együtt.⁵ A lakosság menekülését az önkéntességre bízták, amit természetesen meghatározott a több éves propaganda, valamint az is, hogy az október 8-án kiragasztott kiürítési plakáton elegendőnek ítélték a szegedi tanyavilágba, 50 km-es körzetbe való átmeneti kitelepedést. A polgári és értelmiségi rétegből sokan értéktárgyaikat, pénzüket összezsomagolva indultak nyugat felé a bizonytalanságba.⁶

A Szegedhez közeledő front hallatán menekültek a régi rend hívei, egyrészt félelmükben, másrészt parancsra. A kiürítési rendelet hatására a városi közigazgatás vezetőinek többsége állami és magánautókon távozott. Magukkal vitték a város irattárát, pénzkészletét és személyi vagyonuk jelentős részét. Ugyanezt tették a gazdálkodást irányító és végző egyéb intézmények vezetői is. Elszállították a hivatalok, pénzintézetek, vállalatok értékeit, pénzállományát.⁷

A város főpénztárából menekített pénz értékéről és az elszállítás módjáról a lakosság csak 1945 júniusában értesült.⁸ „Dékány Sándor számvéviségi főtanácsos Szeged kiürítését megelőzően a város pénzkészletét fokozatosan postatakarék folyószámlára utalta át. Javaslatot tett a polgármesternek, hogy a város bankbetétkönyvei ne csak Szegeden, hanem egyebütt is beválthatók legyenek. Javaslatát el is fogadták. A város főpénztárában levő értékpapírokat, betétkönyveket, drágaságokat becsomagolta, és október 8-án elszállította Szegedről. Így került Szeged egész pénzkészlete két hatalmas vasládában Kaposvárra, ahol Dékány Sándor kölcsönt folyósított belőle Kaposvár városának, majd az egész hatalmas összeget átadta az ottani főpénztárnak megőrzésre.

Dékány Sándor 1 933 075 pengőt utalt át postatakarék-folyószámlára. Értékpapírban 2 596 019 pengőt, majd másik tételben 60 043 pengőt, betétkönyvben 1 122 042 pengőt, az árvaházi betétkönyvön 409 044 pengőt, adóslevelekben 381 172 pengőt, drágaságokban 33 985 pengőt, összesen: 6 535 330 pengőt vitt el.”

A város október 11-i felszabadulása után nem szigetelődött el tartósan a környező falvaktól, a tanyavilágtól, csupán 1-2 hétre a környéken lezajló, kisebb katonai erőket igénylő összecsapások idejére. Mindenesetre már a felszabadulás napjától megkezdődött a város demokratikus közigazgatásának megszervezése, az új élet megindítása. A kibontakozás érdekében a népi demokratikus erők öntevékenységen kívül a város szovjet katonai parancsnoksága tett a legtöbbet. Az önellátáshoz azonban nem állt rendelkezésre sem élelmiszer, sem iparcikkek, sem ipari nyersanyagok.⁹ A közigazgatás központjából nagyon hiányzott az áru, a pénz, a jármű.¹⁰

⁴ Kanyó Ferenc 1984/1. 145—146.

⁵ Oltvai Ferenc 1964. 248—264. III. A város gazdasági és pénzügyi politikája; Kanyó Ferenc 1984/1. 147—151.

⁶ Kanyó Ferenc 1984/1. 156—159.

⁷ Dm. 1944. nov. 30. 4. p. Megindult az élet a szegedi pénzintézeteknél; Gaál Endre 1957. 6.; Oltvai Ferenc 1964. 71—72.; Kanyó Ferenc 1984/1. 151—156.

⁸ Dm. 1945. jún. 28. 2.

⁹ Oltvai Ferenc 1964. 73—76.

¹⁰ CsmL. Szeged város gazdasági bizottsága jkv. 1944. okt. 26.

Magyarországon 1926 óta a pengő és a fillér volt az érvényes fizetőeszköz. 1944 októberében a következő pengő értékű pénzek voltak hivatalosan forgalomban:¹¹ a fémpengék közül a bronz 1 és 2 filléres, 2 filléres még acélból és horganyból is, acélból 10 és 20 filléres, alumíniumból 1, 2 és 5 pengős, és még ezüstsől az 1930 és 1939-es kibocsátású Horthy-, valamint az 1938-as kibocsátású ún. Szt. István 5 pengősök is. A háromféle ezüstpénzt 1945. október 31-én, az összes többi fém aprópénzt 1945. december 31-én vonták ki a forgalomból. Legközelebb fém váltópénzt csak a forint megjelenésekor bocsátottak ki.

A papírpénzek használata valamivel bonyolultabb. Mivel a bankjegyek, papírpénzek általában nagyobb értékű címletek, így ezeknek van egy forgalomból való kivonási és egy elévülési dátuma. Ez utóbbi időpontig elvileg csak a kijelölt hivatalos helyen fogadják még el fizetesképpen. Ezek szerint tehát 1944 októberében a következő papírpénzek voltak érvényes fizetőeszközök: 10 pengős (1936. XII. 22-i keltezésű), 20 (1941. I. 15.), 50 (1932. X. 1.), 100 (1930. VII. 1.) és egy 1000 pengős (1927. VII. 1.). Elévülés szempontjából még használható volt 1945. március 10-ig az 1 (1938. I. 15.) és 2 (1940. VII. 15.) pengős is.

Vizsgált korszakunkban megjelentek még újabb papírpénzek is. 1945. április 28. és július 16. között ismét kibocsátották az 1939. X. 25-i keltezésű 5 pengőst; 50 és 100 pengőst adtak ki 1945. IV. 5-i, 500 pengőst 1945. V. 15-i, valamint 1000 és 10 000 pengőst 1945. VII. 15-i dátummal. A fent említett papírpénzeket 1946. május 6-ával vonták ki a forgalomból május 18-i elévüléssel. 1946 augusztusáig természetesen sorban jelentek meg az inflációs bankjegyek.

A magánháztartásokban azonban a rendeletektől függetlenül volt pénz osztályhelyzetük, gazdasági erejük szerinti mértékben. A kereskedők, iparosok, módos parasztok, értelmiségiek többsége a tulajdonukban levő papírpengők jelentős részét, de főképpen az ezüstpengősöket a háborús viszonyok bizonytalansága miatt elrejtették, kivonták a forgalomból. A vas (acél) és alumínium váltópénzek iránt fokozatosan egyre nőtt a bizalmatlanság mindenkiben.

A Vörös Hadsereg megjelenése után új fizetőeszközökkel is meg kellett ismerkednie a lakosságnak. Az egyik a rubel volt. Mint korábban említettük, a szovjet csapatok nem csak a rend megszervezésében, fenntartásában segítettek, hanem első megrendelőként a termelés megindításában is. A megkapott áruért fizettek. Ezért találunk a felszabadulás napja után hamarosan több hirdetményt is, amelyek a pengő és a rubel értékviszonyát határozzák meg, ill. azok elfogadási kötelezettségét írják elő. A felszabadult területeken nem mindenütt azonos átszámítási arányt használtak. Több helyen, kisebb településeken, tanyákon nem, vagy csak elvétve került forgalomba rubel.

Szegeden először az október 13-i rendelet foglalkozik a pénzek értékével. „Az összes üzletek, üzemek, gyárak, közúti villamosvasút, műhelyek, vendéglők, éttermek működését a katonai parancsnokság biztosítja. Az árakra nézve az 1944. évi október 10-i álláspont az irányadó. A város egész területén fizetési eszközül a szovjet pénzt is el kell fogadni. Egy szovjet rubel értéke tíz pengő ...”¹² A rendeletet dr. Pálfy György polgármester írta alá.

Október 17-én az újonnan kinevezett polgármester dr. Valentiny Ágoston (a plakáton helytelenül Valentin) helyesbítő hirdetményt tesz közzé: „Folyó évi október 13-án kifüggesztett rendeletben a szovjet rubel és pengő értékviszonya téve-

¹¹ Leányfalusi Károly—Nagy Ádám 1986. A kiadványban összegyűjtve megtalálhatók a korszak pénzeire vonatkozó összes adatok a hivatalos rendeletekkel együtt. Itt felesleges lenne a részletes leírás, vagy a darabonkénti hivatkozás.

¹² Skt. helytörténeti gyűjt. P 109.

sen lett feltüntetve. Közírré teszem, hogy egy szovjet rubel értéke körülbelül 2.50 pengő (Kettő pengő ötven fillér). Megnyugtatóan közlöm a város lakosságával, hogy a MAGYAR NEMZETI BANK a szovjet rubelt be fogja váltani, a szovjet rubelt közpénztárban fizetési eszközül elfogadják, ezért a szovjet rubelt el kell és nyugodtan el is lehet fogadni.”¹³

Ezt a hirdetményt egy újabb rendelet követi, amelyben most már határozottan leszögezik: ... „egy szovjet rubel értéke 2.50 pengő (Kettő pengő ötven fillér). 1 pengő értéke pedig 40 kopek...”¹⁴

A nehézségekkel teli gazdasági, politikai helyzetben a pengőn és rubelen kívül még újabb pénz is került az itt élők kezébe. Szeged szovjet katonai parancsnoka a magyar és orosz nyelvű 2. számú parancsában október 29-én a polgárok, a hatóságok, a kereskedelmi és ipari vállalatok tudomására hozta: „Magyarország területén a magyar pengőn kívül szabad forgalomban van a Szovjet Katonai Parancsnokság által kibocsátott pengő is. A fent említett pénznemek árfolyama a következő: Egy hadipengő egyenlő egy magyar pengővel. Minden állampolgár, minden hatóság, ipari és kereskedelmi vállalat köteles ezeket a pénznemeket elfogadni, megtartva azokat az árakat, amelyek érvényben voltak akkor, amikor a Vörös Hadsereg csapatai Magyarország területére léptek. Aki ezeknek a pénznemeknek az elfogadását megtagadja, vagy elszámolásoknál azok árfolyamát csökkenti, vagy pedig árdrágítást követ el, haditörvényszék elé kerül.”¹⁵

A nemzetközi egyezmények értelmében a Vörös Hadsereg kibocsátott pengős értékű, magyar nyelvű papírpénzeket 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 és 1000 pengős címletekben.¹⁶ Ezeket nevezik a rendeletben és nevezzük a továbbiakban mi is hadipengőnek.¹⁷

¹³ Skt. helytörténeti gyűjt. P 487.; Szegedi Népakarat, 1944. okt. 18. 3. p.

¹⁴ Skt. helytörténeti gyűjt. P. 128.; Szegedi Népakarat, 1944. okt. 20. 3. p.

¹⁵ Skt. helytörténeti gyűjt.

¹⁶ A pénzek leírása: Kupa Mihály 1985. 9—10.; Leányfalusi Károly—Nagy Ádám 1986. 118—129.; a pénzek korabeli említése: Dm. 1945. jan. 23.; Dm. 1945. febr. 6.; Dm. 1945. febr. 9.; Dm. 1945. febr. 22.

¹⁷ A háborús körülmények között kevesen tudták, értették, hogy „hadi” vagy „megszállási pénzeket” a Vörös Hadsereg a nemzetközi hadijog alapján bocsátott ki ugyanúgy, mint a többi szövetséges hatalom. A kibocsátás jogi lehetőségén túl esetenként nyilván megegyeztek a kibocsátás megnyíltágában is. Ez, a gazdasági szempontból gyorsan segítő, egyszerű megoldás főképpen azokat az országokat érintette, ahonnan nagyobb áldozatok árán kellett kiúzni a németeket és a hozzájuk hű kormányokat, csapatokat.

Az egyezség alapján a Szovjetunió Romániában 5, 10, 20, 100, 500 és 1000 lejes, Magyarországon 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 és 1000 pengős, Csehszlovákiában 1, 5, 20, 100, 500 és 1000 koronás, Lengyelországban pedig 50 groszy, 1, 2, 5, 10, 20, 50, 100 és 500 zlotys hadi pénzeket bocsátott közforgalomba. (Pick, Albert 1980. 879., 624., 400., 860.)

Az angolszász hatalmak Franciaországban 1, 2, 5, 10, 50, 100, 500 és 1000 frankos, Olaszországban 1, 2, 5, 10, 50, 100, 500 és 1000 lírás, Ausztriában pedig 50 grosch, 1, 2, 5, 10, 20, 25, 50, 100 és ezer schillingest, Németországban közösen, megkülönböztető jellel ellátott kétféle kiadású 1/2, 1, 5, 10, 20, 50, 1000 és 100 márkás hadi pénzeket hoztak forgalomba. A hadseregparancsnokságok rendeletekben tájékoztatták erről a lakosságot. (Pick, Albert 1980. 483., 668., 104., 523.)

A fegyverszüneti feltételeket, szerződéseket aláírók természetesen elfogadták a pénzek forgalmazását. Ezzel együtt magukra vállalták azok fedezetét, azaz saját törvényes fizetőeszközeikkel egyenlő értékűnek ismerték el. Ezért ezek a pénzek bizonyos mértékig a jóvátétel egy fajtájaként, részeként is értékelhetők. A győztesek áldozatainak így is csak töredékét pótolhatta a hadi pénzek összege.

A pénzek kivitelezésére, készítési helyére, forgalomba kerülésére vonatkozóan sajnos nincsenek közvetlen adataink, forrásaink. A Vörös Hadsereg által a különböző országokban kibocsátott hadipénzek grafikai stílusa azonosnak mondható úgy, hogy néhány képszerkesztési megoldásban igazodnak a helyi sajátosságokhoz.

Ami a pénzek készítési helyét illeti, egyelőre nem tudunk biztosat. Elképzelhető, hogy az 1000 pengősöket már hozta magával a hadsereg, hiszen az első lépésben a nagy címletek kellettek. A kisebb

A felszabadulást követően novemberben, decemberben tehát forgalomban voltak a régi és az új pengők, a hadipengők, valamint a rubel, egyes források szerint még a cservonyecok is.¹⁸ A meginduló élet további bonyodalmakat is hozott. A közigazgatás, közellátás szervezéséhez pénz kellett. Elsősorban az élelmiszer beszerzése ütközött akadályokba. A városi lakosok közül sokan, de hivatalosan is indultak beszerző utakra a közeli romániai és jugoszláviai helységekre, onnan pedig Szegedre jöttek.¹⁹ Így a pénzpiacon hamarosan megjelent a lej és a dínár is.

A közigazgatás szükségszerűen alkalmazkodott a kialakult helyzethez annál is inkább, mert a célszerűség is ezt diktálta. A városi főpénztár a Délmagyarország 1944. november 23-i számában hirdette, hogy „...hivatalos árfolyamon bevált leu-eket”... Sőt, a tanács utasítást adott a városi főpénztárnak október 24-én rubel, október 31-én pedig lej beszerzésére 3 pengő=100 lej arányban. Az összegekből élesztőt szándékoztak vásárolni.²⁰ Ide kívánczok egy későbbi híradás (1945. május 12.), ami viszont nyilvánvalóan a korábbi gyakorlatot is mutatja:

„Bukarestből jelentik: A román pénzügyminiszter elrendelte Észak-Erdély területén a pengő beváltását. A beváltási kulcsot a következőkben állapították meg:

Egy szovjet pengő	=27 lei
Egy magyar pengő	=27 lei
Egy rubel	=36 lei 10 bani
Egy szovjet lei	= 5 lei

A beváltás május 14-ig tart és azt a Banca Naționala központja és észak-erdélyi fiókja, valamint 42 adóhivatal végzi.

Azonnal kifizetik a következő lei ellenértékét:

Magánszemélyeknek:	400.000 lei
Egyéni cégeknek:	egymillió lei

Hivataloknak, szövetkezeteknek és hasonló intézményeknek ötmillió lei.

Ezeken felüli összegekről nyugtát, bont adnak, amelyeket később fognak beváltani.”²¹

Ezek szerint a szomszédos területeken is többféle pénz forgott hivatalosan, köztük a pengő is. Talán nem túlzás feltételezni azt, hogy mivel Észak-Erdély Magyarországhoz visszacsatolt terület volt, a szovjet csapatok már itt forgalomba hozták az általuk kibocsátott pengősöket.

értékű papírpénzek több helyen is készülhettek az adott keretek között, de a szükségletnek megfelelően központi klisé-, papír- és festékellátás segítségével.

Egy szovjet haditudósító úgy emlékszik vissza rövid szegedi tartózkodására, hogy csak addig volt itt, amíg elkészültek a hírekkel és a lap kinyomtatásával. A nyomda egész felszerelése egy teherautón volt. (Fenyvesi István 1984. 160–163.) Csúri László, szegedi nyomdász elmondása szerint, aki annak idején tolmács feladatokat is ellátott, ő jelen volt egy pénznyomtatási akción. A klisé, és papírt egy szovjet őrnagy hozta Temesvárról, majd egy hadnagy felügyelete alatt a Városi Nyomdában 5 pengős hadi pénzeket készítettek. Kért is egy ívet, amely hibásként félre volt téve, és amelyen négy nyomat volt, de nem kapott, nyilván a szigorú elszámolás miatt. Mindez tulajdonképpen tényként, történeti adalékként elfogadható, hiszen a pénzkészítés mindenkinek és minden időben különleges eseménynek számít, tehát megmarad az ember emlékezetében. A visszaemlékező 1945 elejére teszi a pénzkészítést.

¹⁸ Dm. 1945. febr. 9. 1. p. A pénz körül

¹⁹ Oltvai Ferenc 1964. 255.

²⁰ CsmL. Sz. v. gazd. b. jkv. 1944. okt. 24. és okt. 31.; Oltvai Ferenc 1964. 255.

²¹ Dm. 1945. máj. 12. 2. p. Pengőváltás Észak-Erdélyben

Tulajdonképpen hasonló a helyzet a Vajdaság területén is. Az 1945. január 21-i híradás itt is a korábban kialakult gyakorlatot rögzíti hivatalos formában: „...Törvényes fizetési eszköz kétféle van, a pengő és a dinár. Egy pengő értéke 40 dinár. Az élelmi cikkek árszínvonala körülbelül azonos a miénkkel...”²²

Itt tehát nem volt forgalomban a Vörös Hadsereg által kibocsátott pengő, szovjet kibocsátású dinár pedig nem is készült. Dinár természetesen hozzánk is átkerült, legalábbis az ország déli részére. Ennek a jele az újság áprilisi híradása, a 0051/1945. III. sz. polgármesteri határozat közzététele, miszerint: „Szóbelileg előterjesztett kérelmükre felhatalmazom a szegedi pénzügyi igazgatóságát, hogy a délvidéki lakosság szükségleti beszerzésének megkönnyítése érdekében, kérelmükre a dinárt a mindenkori árfolyamon a saját felelősségükre beválthassák. Erről az összes szegedi pénzügyi igazgatóságot és azokat az újságban érdekelteket értesítem. Szeged, 1945. április 14. Dr. Pálffy sk. h. polgármester”²³

1944 utolsó negyedében, a harcok elmúltával a normalizálódó élet feltételeit az élelmiszer és az alapvető iparcikkek — gyufától a szénig — jelentették. Ezek beszerzése a lakosoknak életszükséglet, a hatóságoknak ezen felül kötelessége is volt. Mozgósítani kellett először a meglévő szűkös készleteket az árukból és a forgalmat lebonyolító pénzből, közben minél előbb megindítani a termelést. Természetes, hogy mindez igen nehezen, akadozva, nagy áldozatok és erőfeszítések árán indult, s mindig újabb és újabb akadályok merültek fel. A mindenben hiányt szenvedő gazdaságnak és közéletnek ilyen állandó nehézsége volt a pénz, következésképpen az árak kérdése is.

Volt, amit pénzért lehetett kapni — a fentiek alapján —, mikor milyen pénzért, de az igazán fontos élelmiszerek és iparcikkek cserekereskedelem útján találtak gazdára. Ez alól a hatóságok sem jelentettek kivételt. Ilyen körülmények között a pénzhány főként árfelhajtó szerepet játszott. Ha volt is áru, a vevő nem tudott az igénynek megfelelő fajtájú pénzzel fizetni. A rendeletek e téren igyekeztek rendet teremteni. Azonban ez az általános hiányon kívül azért sem lehetett igazán sikeres, mivel a sokfajta pénz egymáshoz viszonyított értéke is változó volt.

A beszerzéseket minél szélesebb körben kellett végezni a különböző jellegű termékek feltalálhatósága szerint. A különböző területeken (Magyarország déli része, Észak-Erdély, Vajdaság) a pénzek árfolyama más és más volt. Ez nyilvánvalóan táptalaja lett magával a pénzzel való kereskedésnek is.

Valentiny Ágoston polgármester 1944. október 28-án levelet írt Újvidék polgármesteréhez Szeged lakossága nevében. Leírta a nyomorúságos helyzetet, gyógy-szert, élelmiszert és pénzt kért, cserébe Szegeden gyártott iparcikkeket és paprikát ajánlott: „...„Október 11-ét megelőző napokban a városból eltávozottak magukkal vitték a bankot, postapénztárt és a város összes pénzkészletét, ezért ha mód van rá, szíveskedjék közölni, hogy milyen összeget tudnának kölcsönadni. A kölcsön összegeért Szeged város teljes garanciát nyújtana.”²⁴

Szegeden és a többi, korábban vagy később felszabadult helységben — mint a legtöbb forrás említi — a szovjet hadsereg volt az első megrendelő és az első vevő is. A gyáraktól, üzemektől nagy tételben rendelt termékeket, nagy tételben vásárolt, érthető, ha nagy címletű pengőkkel, még hozzá a Vörös Hadsereg által kibocsátott ún. hadipengőkkel fizetett. Ezek az 1000 és eleinte kisebb számban 100 pengős papírpénzek kerültek legelőször a gyárak, üzemek pénztáraiba, onnan pedig állami kötelezettségeik lerovása fejében Szeged város főpénztárába.

²² Dm. 1945. jan. 21. 4. p. A szabad Vajdaság magyarjai

²³ Dm. 1945. ápr. 17. 4. p. Határozat

²⁴ CsmL. Pm. i. 58809/1944.; Vál. dok. Csm. mm. 656.

A rémhírekkel félrevezetett lakosságnak különösen a paraszti, iparos és kereskedő rétege idegenkedett a Vörös Hadsereg pengőseitől és az egyre sűrűbben előforduló rubeltől. Nem akarták azokat elfogadni, nem bíztak bennük, nem ismerték, nem tartották állandó jellegűnek, értékűnek.

1944. december 6-án Szeged sz. kir. város főpénztárosa és ellenőre sürgős intézkedést kért: „A vörös hadsereg parancsnoksága által kibocsájtott új magyar felírású 1944 évről keltezett pénzegységek közül az 1000.— pengős címletek oly nagy mértékben kerültek már forgalomba, hogy ennek következtében aprópénzhiány állott be: ezt az aprópénzhiányt is főleg a nagy címletű 1000.— pengősöknek forgalomba történt bevetése eredményezte.

Tekintettel arra, hogy Szegeden fizetési eszközként ezeket a címleteket úgy szólván csak a városi adóhivatal vagy a városi főpénztár fogadta el, igen természetes, hogy a címletek legnagyobb része ennek a két pénztárnak került a tulajdonába.

Így állott elő tehát az a tény, hogy a városi főpénztár ezidőszerinti készpénzkészletében 405 drb. ilyen ezer pengős bankjegy van, melyet a közforgalom felvenni nem bír, mivel az orosz hadsereg által forgalomba hozott ezer pengős címletek ugyanilyen kibocsájtású kisebb címletekkel való ellátásáról nem történt intézkedés, minek következtében a főpénztár fizető képességében súlyos zavarok állanak fenn.

Az előadottak alapján tisztelettel kérünk sürgős további intézkedést.

Börcsök János főpénztáros
Steiner ellenőr²⁵

A gépelt levélen hátiratban olvashatjuk a gyors választ: „Előterjesztésére értesítem a főpénztári tisztséget, hogy az 1000 P-ös címletekkel szemben a pénztár fizetőképessé tételére apróbb címletű pénzegységek beszerzéséről rövid úton gondoskodás történt. Szeged, 1944. december hó 9.”

Az új közigazgatási vezetőséget a szükség sok esetben készítette gyors és váratlan intézkedésekre. A városnak állandó pénzügyi nehézségei miatt pénzforrást kellett találnia. Ennek érdekében többféle intézkedéssel is próbálkoztak. Behívták a városházára a Szegeden maradt módos polgárokat, és a segítségüket kérték, hogy vagyoni helyzetükhöz mérten járuljanak hozzá a város talpraállításához. A meggyőző beszélgetés eredményeképpen első alkalommal 200—300 ezer pengőt adtak össze, s a tanács decemberig még egyszer megismételte kérését. De az egyes közraktárakban maradt készletek eladásából is tudtak pénzt kiperéslni a pénzt tartogató magánháztartásokból, vagy az árut áruért cserélték el.²⁶

A pénzszerzés újabb módjáról a Délmagyarország december 1-i számából értesülhetünk: a város kölcsönt vesz föl kétmillió pengő értékben bérföldei egy részének a terhére, 5 éves visszafizetést vállalva. A jegyzést „búzavalutában” számolják, 1 q búza 40 pengő árban, visszafizetéskor pedig az akkori búzaárat térítik.²⁷ A december 6-i újság már részletesen közli „Szeged város búzakölcsöne” néven a részletes tudnivalókat, feltételeket.²⁸ December folyamán aztán több hirdetés ösztönöz a kötvény vásárlására, mint a pengőérték egyetlen valorizált megőrzési lehetőségére.

²⁵ CsmL. Pm. i. 62 720/1944.

²⁶ Vál. dok. Csm. mm. 1970. 93.; id. Krajkó András visszaemlékezése.

²⁷ Dm. 1944. dec. 1. 3. p. Hogyan biztosítható a város pénzügyi szükséglete?

²⁸ Dm. 1944. dec. 6. 3. p. Szeged város búzakölcsöne. Hivatalos tájékoztató és Napjaink c. tárcarovat. A kölcsönt a tanács 1944. nov. 28-i közgyűlése szavazta meg, a jegyzést december 31-vel kezdték. A búza mázsáját 1945. márciusig 40 pengőben, márciustól 80 pengős visszafizetési árban számolták. Márciusig 824,520 pengő folyt be s a jegyzést le is állították. A város költségvetési egyensúlyához így is nagyban hozzájárult. CsmL. Szeged városi tanácsi jkv. 1944. nov. 28.; CsmL. Pm. i. 27 094/1944. Oltvai Ferenc 1964. 263.

De bérbeadásokból, kölcsönökből, elhagyott gépek árveréséből, adókból, büntetéspénzekből, zálogolásokból lassan gyűltek a régi pengők is úgy, hogy 1944. november végére a tanács már fedezni tudta legégetőbb kiadásait.

A tanács a bankszakemberek segítségével is kereste a pénzelőteremtés lehetőségét. 1944. október 28-án Wagner Ferenc összegezte egy levélben a polgármester számára a bankszakma Szegeden maradt vezetőinek és tisztviselőinek véleményét... „A pénzügyintézetek betétszerző, hitelnyújtó —, tőketörlesztéseket és kamatokat beszedő tevékenységének újrafelvétele ez idő szerint nem lehetséges...” Nem volt elegendő szakember, nem voltak Szegeden az intézmények iratai, és főként nem volt pénz, ami a pénzügyintézetek áruja. Ezért átmenetileg egy minden pénzügyintézettől független „hatósági pénzügyintézet” felállítását javasolták. ... „Likviditás, tehát az egész intézmény megvalósítása csak úgy lehetséges, ha ez a városi intézmény a Vörös Hadsereg-től az általa kibocsátandó »hadi« pengő összegben előre biztosított hitelt kapna, vagy pedig a város szükségpénzt bocsátana ki. Amennyiben a városi intézmény a Vörös Hadsereg által kibocsátandó »hadi« pengő hitelt kapna, úgy a város csak a lekötött betétekből és egyéb kihelyezések figyelembevételével ezen lekötött betétek egy bizonyos %-át vehetné csak hitelként igénybe az intézménytől azzal a kötelezettséggel, hogy a betétek felmondása arányában megfelelő időre megfelelő visszafizetést teljesít.”...²⁹

Elemzésünk további részéhez, a korabeli elképzelések, hangulat érzékeltetéséhez igen fontosnak tartjuk részleteiben is az irat hátoldalára, kézzel írott feljegyzést: „Az átmeneti rövid időre egy hatósági pénzügyintézet felállítását nem javaslom. Rövid időn belül, ha szűkebb keretek között is a pénzügyintézetek felvehetik munkájukat. A pénzügyintézetek kérdésében az egész országra érvényes egyöntetű intézkedés várható. 1944. okt. 30. Róna Béla tanácsnok”

Ennek ellenére készült egy határozattervezet három gépelt oldalon, amelyben a felállítandó „Szeged Városi Bank” működésével kapcsolatos szabályokat fogalmazták meg, egyelőre a nevek kihagyásával. Az intézményt polgármesteri rendeletre hozták volna létre: „...„Szeged város gazdasági életének megindítása, valamint a jelenleg fennálló feszült pénzügyi helyzet enyhítése céljából, az orosz városparancsnokság szóbeli rendelkezése folytán is...”³⁰

A következő azonos helyre iktatott irat néhány kiegészítéstől eltekintve azonos az előzővel, már nevek is szerepelnek benne. Mindkét iratban a pénzekről csak annyi szerepel a feladatkörök felsorolásakor, hogy: „...„Pénz nemek vétele és eladása csak megbízásból és az ellenérték előzetes lefizetése mellett.”³¹ Az iraton csupán a tisztifőügyész aláírása szerepel, és kézzel ráírva „nem javaslom okt. 30. szerint Róna.” A bank működéséről nincs is tudomásunk.³² A szegedi pénzügyintézetek november 26-án kezdték meg működésüket némileg korlátozott tevékenységi körrel.³³ A város pénzügyi hitelügyi gazdálkodásának központja még 1945 januárjában is a városi főpénztár volt.³⁴

A pénzügyteremtés módozatait latolgatta a polgármesteri határozattal október 21-én megalakult Szeged város gazdasági bizottsága is. A gyakorlati élet problémáinak

²⁹ CsmL. Pm. i. 59 015/1944. sz. irat, majd hozzászólva a többi, bankkal kapcsolatos iratokhoz az 59 769/1944. számra. Oltvai Ferenc 1964. 263.; az előbb idézett 27 094 és az 59 769 sz. iratok éve 1944. sajnos már Oltvai Ferenc 1964., Ambrus Béla 1978. és Kupa Mihály 1985. cikkében is helytelenül 1945 szerepel.

³⁰ CsmL. Pm. i. 59 769/1944.

³¹ Ua. és Vál. dok. Csm. mm. 1970. 241—242.

³² Oltvai Ferenc 1964. 263.

³³ Dm. 1944. nov. 30. 4. p. Megindul az élet a szegedi pénzügyintézeteknél

³⁴ Oltvai Ferenc 1964. 264.; Munka, 1945. január 21. 2. p.

megoldását segítő testület december 7-i ülésén javaslatot is tett: „...,A város gazdasági bizottsága újra foglalkozott az orosz hadsereg által nagytömegben forgalomba hozott 1000-es bankók által előállott visszás helyzettel, ami a gazdasági életben komoly fennakadást okoz, mert az ezres tömegek mellett hasonló minőségű váltópénz alig került forgalomba. Tudtunkkal a város hatósága már többször tett eredménytelenül előterjesztést arra, hogy a szükséghez képest az orosz hadsereg által az ezresek mellett kellő váltópénz is hozassék forgalomba. Mivel a kérdés nézetünk szerint halasztást nem szenvedhet, javasoljuk Polgármester úrnak, hogy egyelőre 500.000 P értékű városi váltópénzt nyomasson és hozzon forgalomba 50, 20 és 10 pengős címletekben. Nagyobb címletet azért nem javaslunk, mert ezen pénzek váltópénz jellegét kívánjuk domborítani, és azért is, mert a pénz előállításához szükséges klisék tudtunkkal még a múlt háború utáni időből 50, 20 és 10 pengős címletek részére, a kultúrpalotában készen fekszenek. Mivel a technikai keresztülvitel is időt vesz igénybe, kérjük az elvi döntés mielőbbi meghozását.

Ezen kiadandó váltópénz ellenében javasoljuk, hogy ugyanannyi mértékű orosz kibocsájtású ezres helyezettsek a város pénztárába zároltan letétben.”³⁵

A bizottság igyekezete érthető és dicsérendő, ám úgy látszik, hogy a részletek végiggondolásával nem volt idejük foglalkozni. Feltétlenül gondot jelentett volna ugyanis a pénzek kibocsátásával azok elfogadtatása az amúgy is zavaros pénzforgalomban. A pénzek használata, értéke, elterjedése ugyancsak kérdéses. Ki adott volna bármit is olyan pénzért, ami csak Szegeden érvényes, hiszen a környék városai-val való megegyezés a pénzek elfogadásával kapcsolatban szóba sem került, nem is kerülhetett? Felületes a bizottság értesülése arról is, hogy a korábban kibocsátott városi pénzek kliséi megvannak és felhasználhatók, már csak azért is, mert azok koronára szóló pénzjegyek voltak. Nem csoda, hogy a javaslat hivatalos úton nem is jutott tovább.

Tudomásunk van azonban még egy kísérletről. Mialatt a polgármester a szovjet hadsereg Szeged városi parancsnokához fordult a Vörös Hadsereg által kiadott apróbb címletű papírpengősök forgalomba bocsátásáért és más — ismertett — módokon próbált pénzt szerezni, addig a volt polgármester, Pálfy György a maga módján gondolta a pénzügyi helyzet megoldását. Pálfy György október 18-tól helyettes polgármester, majd 1945 novemberétől főispán és közellátási kormánybiztos volt. Visszaemlékezése során elismerte, hogy a Szeged felszabadítását követő 1-2 hónap eseményei ellenére, politikai tájékozatlansága miatt helytelen következtetést vont le.³⁶ A felszabadítás tényét megszállásnak fogta fel, ezért azt gondolta, hogy úgy mint 1919-ben Szeged francia megszállása idején, a város vezetőinek a kötelessége elsősorban a váltópénzhiányon segíteni. Bízott abban, hogy személyes kapcsolatai révén gyorsan jelentősebb költségek nélkül, szükségpénz kibocsátásával és forgalomba hozatalával kiküszöbölheti az aprópénzhiányt. Ezenkívül éppúgy, mint 1919-ben, a város egyúttal nagy összegű visszafizetési kötelezettségtől is megszabadul a pénzek elpusztulása, elkallódása, be nem váltása révén.

Pálfy György előrelátóan kívánt cselekedni. A pénzügyi osztály vezetőjével előkerestette és tanulmányoztatta az 1918—19-es szegedi szükségpénzek elkészítési terveit, tanácsi határozatait, a nyomda munka, felügyelet, ellenőrzés és a forgalomba hozatal módját. Nem véletlen tehát, hogy az 1944—45-ös állítólagos szegedi szükségpénz tervezetéhez készült szöveg és ügymenet leírása,³⁷ ami bekerült a nu-

³⁵ CsmL. Sz. v. gazd. b. jkv. 1944. dec. 7.

³⁶ Huszka Lajosnak tett szóbeli nyilatkozata 1967-ben.

³⁷ Ambrus Béla 1978. 12—18.

mizmatikai szakirodalomba, nagymértékű hasonlóságot mutat az 1918—19-es törvényes határozatok mondataival, elképzelésével.³⁸

A szegedi szükségpénz előállítására és forgalomba hozatalára tett kezdeményezést hivatalos megerősítés híján magánakciónak kell tekintenünk. A hirdetménytervezet nem jutott a szegedi tanács közgyűlése elé jóváhagyás végett. A tervezetben említett személyek, akik aktív részesei lettek volna a pénzkibocsátásnak, semmit sem tudtak a tervről, ill. feladataikról. Az azóta már sajnos elhunyt, 1944—45-ben felelős tanácsi és pártvezetőket, sőt a polgármestert sem avatta be Pálfy a tervezésbe, csupán a pénzügyi osztály vezetőjét és a nyomda üzemvezetőjét.

A tervezet ezután került volna a Nemzeti Bizottság, majd a tanácsülés elé, támogatás esetén a pénzügyminiszterhez. Bár mindezen szervek beleegyezésére, jóváhagyására való hivatkozás szerepel a — tulajdonképpen — piszkozati, majd a kijavított tervezeten, amelyet a tanácsi határozatok hivatalos papírjára (előadási ív) gépeltek, ezek egyikén sem található azonban egyetlen hitelességet igazoló, hivatalos személytől származó aláírás vagy pecsét sem. Ez csak azt jelentheti, hogy a tervezet hivatalosan egyáltalán nem tárgyalták. Erre utal még levéltári elhelyezése is, mert a keletkezett iratokat az 1919-es dokumentumokhoz csatolva tették vissza.³⁹ Még az ugyanitt található pénzrajzok, tervek létéből sem vonhatunk le messzemenő következtetéseket.

Az eddig előkerült és feltárt iratok és visszaemlékezések alapján azt állapíthatjuk meg, hogy nincs olyan hitelt érdemlő írás, okmány, adat, ami az 1944—45-ös szegedi szükségpénztervezettel kapcsolatban az alábbiak bármelyik pontját is cáfolná: 1. nem alakult hivatalos bizottság a szükségpénz kibocsátásának előkészítésére; 2. nem született jóváhagyott, de semmilyen egyéb határozat sem a szükségpénz kibocsátásáról; 3. a számvevőség hivatalosan nem kért és nem fogadott (nem fogadhatott) el nyomdai ajánlatot;⁴⁰ semmilyen technikai előkészítés pl. (kőre rajzolás) nem történt.

Felesleges munkától óvta volna meg Pálfy magát és segítőit, ha elképzelését feltárja az e kérdésben illetékes, valamint kellő információkkal rendelkező tanácsi és pártvezetőknek. Együtt talán hamarabb közös álláspontra jutottak volna. Szeged az egész országhoz képest hamar felszabadult, de a folyamat nem húzódott el annyira, hogy egyes területek tartósan elszigetelődtek volna. A napról napra felszabadult országrészek, így Szeged pénzügyi gondjain is egy, vagy országosan több szükségpénz semmit sem segített volna. Nem is még egy újabb pénzre volt szükség, hanem a forgalomba került hadipengők és rubelek tömegek általi elfogadtatására és a visszatartott pénzek előcsalogatására. A harctéri, a gazdasági, a politikai események gyorsan követték egymást. A nagy címletű hadipengők után, ha vonatottan is, megjelentek az apróbb címletek. A szükségpénz tervezéséhez, engedélyezéséhez, kivitelezéséhez több időre s más közgazdasági helyzetre lett volna szükség. A háttérben a szükségpénz kibocsátását szorgalmazó Pálfy György bizonyos mértékig ilyen babérokra

³⁸ Huszka Lajos 1977. 41—44.

³⁹ CsmL. Szeged városi tanácsi iratok 8728/1919.; az 1919-es iratokon belül van egy előadói ívbe fogva az 1944—45-ös magánakció néhány irata, kézzel írt piszkozat, gépelt fogalmazvány. Az előadói íven 714/1945. szám szerepel, de ezen a számon természetesen semmi sincs az 1945-ös iratok között.

⁴⁰ Az említett, tulajdonképpen fiktív 714/1945. sz. iratok között található egy egyoldalas gépelt levél. A dokumentumon nincs dátum, valamint minden beérkezési és iktatási kezelés jelét nélkülözi, ami egyébként megszokott. Ezenkívül nem a régi koronások, hanem a 10 és 20 pengősök mintájára és méretére hivatkozik ellentétben Ambrus Béla 1978. 14.

is pályázott, mint a hiú Somogyi Szilveszter az 1918—19-es szegedi városi pénzek kiadásával.⁴¹

A korábban említett pénzforrásokon kívül lassan azért működni kezdtek a közhivatalok, ahová a közpénzek befolytak, hiszen Szeged 1944 december közepéig a felszabadult országrész központja volt. A szegedi számvevőszéki hivatal vezetője és számvizsgálója részletes kimutatást készített 1945. január 5-én a város 1944. évi, októberi, novemberi és decemberi nagyobb kiadásairól és bevételeiről.⁴² A város járandóságát, az államot és egyéb közületet illető részként a városi adóhivatal a szegedi főpénztárba beszállított 3 222 913 pengő 03 fillért. A javadalmi hivatal által befizetett összeg 391 553 pengő 38 fillér. Búzakölcson-jegyzésből befolyt 488 120 pengő. A Szeged Csongrádi Takarékpénztárból kölcsönkapott összeg 184 697 pengő 50 fillér, összesen 4 287 283 pengő 91 fillér.

A város e bevételekből fizette tisztviselőit, a különféle igazgatási szervek dolgozóit, a rendkívüli kiadások egész sorát. Közmunkákra, hadirokkantak, hadiözvegyek segélyezésére, a polgárőrség, a postahivatal, a MÁV üzletvezetőség, az ármentesítő társaság és más üzemek, gyárak alkalmazottai illetményének a kifizetésére 1944 december végéig 2 192 140 pengő 71 fillért adtak ki. A több milliós forgalom kimutatott tételeinek egyenlege pozitív.

A polgármester 1944 decemberében további intézkedésig a korábban elmenekült lakosság bankbetéteit zárta. A város pénzellátása érdekében a pénzintézeteknél elhelyezett összegekből csak azok vehettek ki, akik nem menekültek el.⁴³

1944 decemberétől rohamosan csökkentek az élelmiszer-tartalékok. Ahogy nőtt az áruhiány, úgy emelkedtek az élelmiszerárak. Élelmiszerral a kemény téiben csak a parasztság rendelkezett. Náluk pedig hiányzott a gyufa, só, élesztő, cukor, petróleum, ruha és más, sokféle iparcikk. A váltópénzhiány a piacon az élelem- és áruhiányból következett, mint az árdrágítás leplezője. A pénzfajták közötti válogatás előbb zavart keltett, majd növelte a gazdasági anarchiát. Az áremelkedés a gazdasági egyensúly felborulásához nagymértékben hozzájárult. A „feketetés” terjedése végső soron az infláció fokozódásához vezetett. A nincstelenség miatt a hatóságok élelmet kértek, követeltek természetesen a hivatalosan maximált áron, de az egyes üzleteket ellenőrizni nem tudta.⁴⁴ Mindezen nem változtatott az az egyébként nagy jelentőségű tény sem, hogy december 22-én Debrecenben megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány.

A piacon uralkodó viszonyok, a pénzekkel kapcsolatos kívánságok és feltételek a munkások körében elégedetlenséget váltottak ki. 1945. január 16-án a Magyar Kender-, Len- és Jutaipari RT. üzemi tanácsa és gyárvezetője kérelemmel fordult Szeged polgármesteréhez. „Kérjük szíves intézkedését a környező falvak előljáróságával egyetemben, hogy az orosz katonaság által kibocsájtott bankjegyeket, valamint rubel bankjegyeket a lakosság fizetési eszközül elfogadja. Munkásainkat így is a leg-

⁴¹ 1918—19-ben 18 helységben adtak ki városi szükségpénzeket. (Ambrus Béla 1979) Ha nem is mondhatjuk, hogy feltűnő hasonlóságot fedezhetünk fel, mindenesetre elgondolkodtató, hogy az 1944—45-ben szükségpénzt kibocsátó vagy tervező 12 város közül 6 van olyan, ahol 19-ben is kiadtak pénzt. Véleményünk szerint tehát a második világháború után inkább ott készültek pénzt kiadni, ahol korábbi tapasztalattal rendelkeztek, ill. ahol a régi tisztviselők közül még többen aktívak voltak. Kupa Mihály 1985. idézett összefoglalása alapján + Budapest, + Debrecen, Gödöllő, Kalocsa, + Kaposvár, Kiskunhalas, Mezőtúr, Mohács, + Pécs, + Szeged, + Szekszárd és Szigetvár adott ki, vagy készült kiadni szükségpénzt 1944—45-ben A + jellel jelölt helységekben volt 1919-es példa.

⁴² CsmL. Szegedi számvevőség iratai 75/1944.; Vál. dok. Csm. mm. 1970. 292—293.

⁴³ CsmL. Pm. i. 62 829/1944.; Vál. dok. Csm. mm. 1970. 279—280.

⁴⁴ Dm. 1944. dec. 2. 4. p A piaci árak megállapítása; Dm. 1944. dec. 10. 2. p. Miért emelkedett egyes közfogyasztási cikkek ára?; Dm. 1944. dec. 13. 4. p. Tejtermékek ára; stb.

nagyobb nehézségek árán tudjuk kifizetni aprópénz hiányában, de a kereskedők és főképpen a falusi lakosság a fent említett bankjegyeket el nem fogadja és így alkalmazzainknak nem áll módjában a szükséges élelmiszereket és egyéb közszükségleti cikkeket beszerezni.”⁴⁵

A Dohánygyár üzemi tanácsa és igazgatója január 30-án fordult a polgármesterhez a következő levéllel: „...,azon kérelemmel fordulunk a Szabad Szakszervezetek vezetőségéhez, hogy a gyári pénztárban levő 90 drb. ezer pengősök felváltásában illetékes hatóságoknál eljárni szíveskedjék.

Indulásul megemlítjük, hogy mi már több ízben és több helyen jártunk ezen ügyben, megemlítem, hogy a gyár orosz katonai parancsnokát is már felkértük ezen ügy támogatására, de mind ez ideig semmi eredményt nem értünk el.

Jelenleg az a helyzet, ha sürgős segítséget nem kapunk úgy, mintegy 360 munkásnak a fizetését a jövőben biztosítani nem tudjuk...”⁴⁶

1945. január 31-én a szegedi polgárőrség bizalmi testületének vezetősége határozatot fogalmazott meg, s azt eljuttatta a polgárőrség főfelügyelőjéhez. „A leg-sürgősebben szigorú intézkedésre van szükség olyan értelemben, hogy az orosz, valamint a régi és új kibocsátású magyar pénzjegyeket Szeged városában mindenütt elfogadják. Az üzletekben és a külső piacon u. i. szabotálás folyik és ennek során a Vörös Hadsereg által kibocsátott pénzt nem akarják elfogadni. Mi polgárőrök, de minden munkás is ezért a pénzért dolgozik, munkaerőnket adjuk érte, a fizetési napokon a legnagyobb örömmel vesszük fel. A meglepetés akkor kezdődik, amikor fizetni akarunk vele és azt mondják, hogy nem tudják felváltani vagy pedig a legkülönbözőbb raffinériával tagadják meg annak elfogadását.

Tisztelettel kérjük tehát, hogy ezt a visszásságot a legilletékesebb fórumnál szóvá-
tanni szíveskedjék. Véleményünk szerint a fegyverszüneti feltételek értelmében a kibocsátott pénzjegyekért az Ideiglenes Nemzeti Kormány felelős, aki pedig a fegyverszüneti feltételeknek idevonatkozó részét vonakodik teljesíteni, hazaáruló és ellensége az új, szabad, független, demokratikus Magyarországnak.”⁴⁷

A dohánygyáriak levele a pénzek felváltását, a másik két levél viszont a pénzek elfogadási kötelezettségének betartását szorgalmazta. A polgárőrség levelében már egy újabb, döntő mozzanat is megjelenik. Hivatkoznak az Ideiglenes Nemzeti Kormány felelősségvállalására és a fegyverszüneti feltételek teljesítésére.

1945. január 20-án Magyarország képviselői aláírták Moszkvában a fegyverszüneti egyezményt, amelyben elfogadják a Szovjetunió és szövetségeseinek a feltételeit. Az egyezmény szövegét a Délmagyarország január 23-i számában olvashatta mindenki részletesen, két oldalon. Az egyezmény 11. pontjához járuló függelék előírja: „A magyar kormány kivonja a forgalomból és beváltja a szövetséges szovjet főparancsnokság által megállapított időben és feltételek mellett mindazt a valutát, amelyet a szovjet főparancsnokság magyar területen forgalomba hozott és ezt a forgalomból kivont valutát minden ellenszolgáltatás nélkül átadja a szovjet főparancsnokságnak. Nem engedi meg a külföldi vagy belföldi magyar követelések átadását idegen államoknak, vagy idegen állampolgároknak.”⁴⁸

Ilyen körülmények között a városi szükségpénzek kibocsátása országszerte fokozta volna a zűrzavart. De a gazdasági és politikai helyzetet nyilvánvalóan mérlegelő vezetők részéről is csak, vagy elsősorban a nyereség miatt merülhetett föl a

⁴⁵ CsmL. Pm. i. 03158/1945. Az irat február 9-én került irattárba „tudomásul véve” megjegyzéssel.

⁴⁶ CsmL. Pm. i. 03308/1945. Az irat február 9-én került irattárba mint „nem teljesíthető”.

⁴⁷ CsmL. Pm. i. 03038/1945. Az irat febr. 3-án érkezett.

⁴⁸ Dm. 1945. jan. 23. 1—2. p. Aláírták Moszkvában a fegyverszüneti szerződést.

gondolata.⁴⁹ A Vörös Hadsereg parancsnoksága is ellenezte volna. Két adatunk van csupán erre vonatkozóan. Debrecenben az Ideiglenes Nemzeti Kormány kérése ellenére nem engedélyezték szükségpénz kibocsátását.⁵⁰ A másik adat a szekszárdi utalványjegyek kibocsátásának történetében bukkan fel: „...„A váltójegy-kibocsátás miatt a lakosság részéről nem érkezett fellebbezés, azonban a hirdetményeket figyelemmel kísérő szovjet városparancsnokság, értesülve a képviselőtestület szándékáról, kifogást emelt a szükségpénzek nyomása ellen és megtiltotta kiadásukat.”⁵¹ A január 31-i keltezésű pénzek mégis megjelentek az éppen a helyszínen tartózkodó magas rangú magyar politikusok közbenjárásának eredményeképpen, de felsőbb törvényes hatóság engedélye nélkül.

A fegyverszüneti egyezmény közzététele után mindenképpen változik a kép Szegeden mind a sajtó, mind a hatóság részéről. A sajtóban több magyarázó és népszerűsítő cikk jelenik meg a pénzügyekről. Hivatalos intézkedés is történik.

Az 1945. február 3-án 11 fő részvételével megtartott tanácsülésen Dénes Leó helyettes polgármester többek között „ismertette, hogy a városban az oroszok által kibocsátott pengőt csak diszázsióval fogadják el sok helyen a régi kibocsátású papír és fémpénzeket a lakosság visszatartja, ennél fogva aprópénz hiánya miatt a gazdasági vérkeringés zavarokat szenved.

Minthogy a forgalomban levő, vörös hadsereg által kibocsátott papírpénznek éppolyan nagy és jó értéke van, mint a korábbi kibocsátású magyar pénznek, vagy pedig a rubelnek, ennél fogva a tanács felkéri a püspököt, a tankerületi főigazgatót, a pártok vezetőit, hogy felvilágosító beszédek tartásával a lakosságot a forgalomban levő összes pénzek értékállandóságáról és egyforma jóságáról tájékoztassák.”⁵² A jegyzőkönyvet egy kivételével mindenki aláírta.

A tanácsulást követő napon el is készült a levél, amelyet a Független Kisgazdapárt vezetésének, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Magyar Kommunista Párt, a Polgári Demokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt Szegedi Szervezete, valamint a Szakszervezeti Bizottság vezetésének küldtek el:

„Felelőtlen elemek a vörös hadsereg által kibocsátott magyar pengő, rubel értékállandóságát igyekeznek aláásni és ezzel a gazdasági vérkeringésben zavarokat okozni.

Az elmúlt világháborúban is a spekulánsok és hazánk ellenségei a határokon kívülről is igyekeztek a rendet, konszolidációt, helyreállítást mindenben megakadályozni és akkor is egyik fegyver kezükben az akkor forgalomban levő pénz értékállandóságának aláásása volt. (:kék pénz, fehérhátú pénz:) Sikerült is különösen a falusi lakosságot félrevezetni és zavarokat okozni, pedig jól emlékezhetünk rá mindannyian, hogy semmi komoly alapja nem volt.

A lélektelen aknamunkának eredményeként a hozzám benyújtott jelentések szerint a gazdatársadalom, sőt a város kereskedőtársadalmának egy része is vonakodik elfogadni az orosz hadsereg által kibocsátott papírpénzt, illetve azt csak diszázsióval fogadja el. A magyar hatóságok által kibocsátott papír és fémpénz eltűnt a forgalomból és ezzel a pénzpiacon és a vásárlás terén nagy nehézségek mutatkoznak.

A lelketlen aknamunkának mint mindannyian tudjuk semmi alapja nincs, mert mint korábban, úgy most is a magyar állam felel teljes egészében úgy a korábban kibocsátott papírpénz, mint az orosz katonai parancsnokság által kibocsátott papírpénzért és azt mindenkor teljes névértékben beváltja.

⁴⁹ Lásd 41. sz. jegyzet

⁵⁰ Rádóczy Gyula 1984. 103. A tervezett pénz kelte 1945. jan. 18.

⁵¹ Berta József 1986. 21.

⁵² CsmL. Tanácsulési jkv. 1945. febr. 3.

Felkérem a Tekintetes Vezetőséget, ismeretterjesztő felvilágosító gyűlések, előadások rendezésével hasson oda, hogy úgy a városi, mint a tanyai lakosság meggyőződjön arról, hogy úgy a vörös hadsereg által kibocsátott pengő, mint a magyar hatóságok által kibocsátott papír és fémpénz épen olyan jó és állandó értékű, mint a rubel vagy bármely más valuta.”⁵³

Az irat levéltári példányán hátiratban még két kiegészítést olvashatunk. Az egyik dr. Hamvas Endre csanádi püspöknek, a másik pedig a Királyi Tankerületi Főigazgatóságnak szolt. „A pártvezetőségekhez intézett levelem egy példányát csatoltan tisztelettel átnyújtom azzal a kéréssel, hogy az abban foglaltakról a lelkipásztorok útján úgy az iskolákban, mint a templomok szószékeiről a város lakosságát tájékoztatni méltóztassék.

Felkérem Püspök Urat, hogy a szószékről ne az átiratomat méltóztassék felolvasatni, hanem az átirat szellemének megfelelő felvilágosító beszédet intéztessen a hívekhez.” Ugyanilyen értelmű a tanerőknek szóló kérés is az iskolai és az iskolán kívüli népművelés alkalmaira.

Az újságban egyre többet foglalkoznak a pénz kérdésével komoly, de még kedélyes formában is. Juhász Mária egy nagyobbacska gyermek villamosutazásáról ír, akit a kalauz le akar szállítani, mert csak gyermekjegyre van pénze. Észreveszi ezt egy ugyanott utazó szovjet katona, és egy rubelt ad a fiúnak.„A kisfiú a „nagy” pénz láttán meghökken s szólni akar. A katona mosolyogva mentegetődik: Kidsi nincs.”⁵⁴

Csányi Piroska a koldus helyzetérzékeléséről ír:„Az utóbbi időben baj van az aprópénzzel, meséli tovább az öreg. Sokan kiveszik erszényüket, kigombolják kabátjukat, a zsebükbe nyúlnak és akkor veszik észre, hogy nincsen aprópénzük. Megesik, hogy megkérdezik: váltani nem tud? Ha van aprópénzem, szívesen váltok, de sajnos az aprópénz egyre kevesebb... ..Van, aki papírpénzzel adakozik. Legtöbb az egyrubelesem. Ezzel ajándékoznak meg a ruszkiak... Megismerem, melyik pénz való ruszki soldáttól. Ez is, ez is, mutat fel két rubelest és egy vörös pengőt, mind gyűrött...”⁵⁵

A pénz körüli bizonytalanságot igyekeznek csökkenteni a Délmagyarország február 9-i számának vezércikke. Vannak, akik „mindenképpen zavart, bizalmatlanságot akarnak kelteni, hogy ezzel megnehezítsék az ország talpraállításáért indított gigászi munkát...” írják.⁵⁶ László Iván Hol is kezdjük? című cikkében a pengő stabilitásának fontosságát fejtegeti. „Ajánlatos volna, ha a kormány a stabilizáció érdekében olyan nemzetközi megállapodásokat dolgozna ki, amelyek a pengő árfolyamát bizonyos állandó árfolyamhoz rögzítenék... ..akkor az előttünk álló nehézségek sokkal kisebbek lennének...” állapítja meg.⁵⁷ Az Egy régi előfizetőnek szóló írás a szegedi közönséget is hibáztatja a különböző pénzek el nem fogadása miatt, mert ez a magatartás...” lehetőséget nyújt a zavarkeltésre, a sötét célok szolgálatába állított tervszerű árdragításra és így passzív magatartása is aktív népellenes bűncselekmény...”⁵⁸

A közhangulat bizony elég rossz a pénzekkel kapcsolatban. Nem sokat segített ezen a magyar fegyverszüneti bizottság tagjaként Moszkvában járt dr. Balogh István államtitkár és más vezetők színházban tartott beszámolója sem. Ismertették az

⁵³ CsmL. Pm. i. 3038/1945.

⁵⁴ Dm. 1945. febr. 1. 3. p. Juhász Mária írása a Napjaink tárca-rovatban

⁵⁵ Dm. 1945. febr. 20. 7. p. Csányi Piroska: A kolduskenyérről beszél az öreg kéregető

⁵⁶ Dm. 1945. febr. 9. 1. p. (m.): A pénz körül

⁵⁷ Dm. 1945. febr. 11. 6. p.

⁵⁸ Dm. 1945. febr. 22. 1. p.

anyagi és politikai feltételek egyes részleteit. Az elhangzottakról — többek között — így idézik Balogh István szavait: ... „Néhány ábrándozót kell még álmából felkelteni. Vannak közöttünk olyanok, akik látván saját nyomorúságunkat, olyan országok felé sóhajtoznak, amelyeket az angolszász nagyhatalmak szabadítottak fel. Ezek bizonyára nagy jólétben élnek, — gondolják ők — és nincsenek semmiféle gondjaik.

Tájékoztatásul csak néhány adatot: amint nálunk a vörös hadsereg nyomott pengőt, éppúgy az angolszászok is, például Olaszországban nyomják a lírát — nem tudom, hogy mennyit —, de azt tudom, hogy január 1-ig a megszálló csapatok által forgalomba hozott líra 31 milliárd volt ... (Rómában) A kenyér napi fejadagját a napokban emelték föl 20 dekára ...”⁵⁹

Természetesen az újságban sem egyszerűen csak leírták a pénzek körüli zűrzavart, hanem keresték az okokat is. Az elemzésekben többször említik a lelketlen uzsorásokat, akik ötszörösére verik fel az árakat. Egyre többször esik szó arról is, hogy ... „Izgatás ez, aljas aknamunka, amelynek célját ne keressük az egyéni meggazdagodás vágyában, mert tudatos politikai és gazdasági szabotázs ez. Pénzrontás és árdrágítás, amelynek célja most nem a jólétre törés, nem a vagyonszerzés, hanem a magyar nép demokráciára, szabadságra és rendre törő munkájának tudatos akadályozása” — írta Szirmai István.⁶⁰

A Vörös Hadsereg pénzei iránti bizalom aláásásának egyik jele a propaganda-pénzek terjesztése. Ez a módszer szintén ismert az 1919-es időkből.⁶¹ Most a Vörös Hadsereg által kibocsátott 100 pengős papírpénz egyszerű, de hű nyomdai másolatai jelentek meg. Az előoldalon a sötét színű képnymat igen hasonlít az eredetihez, a középső terrakotta színű alapnyomat azonban piros és rajza is gyenge utánzat. Ezen kívül az alapnyomat színével egybe nyomva látható a pénzimitáción a sorozat betűjele és a sorszám.

A hátoldal zöldes alapnyomat mintázatára nem a pénz rajza van nyomva, hanem a propaganda szövege. A pénzjegy három sarkában 100 Pengő? felirat, a negyedik sorokban pedig NEM 100 Pengő olvasható. Középre több sorban többféle betűtípussal a következőket nyomtatták: „Csak egy darab papír, / semmire sem való, mint ugyanaz a papír amit a vörös hadsereg parancsnok- / sága a megszállt magyar területek lakosságának kiad, — nagyon természetes, / hogy ennek a papírdarabnak semmi fedezete és értéke nincsen. / EGY ILYEN RONGY PAPIRDA- RABÉRT KELLJEN NEKED DOLGOZNI? / EZÉRT A RONGY PAPIRDARA- BÉRT KELLJEN A MUNKÁD GYÜMÖLCSÉT ÁRUBA BOCSÁJTANOD? / EGY OLYAN RONGYÉRT AMIÉRT TE KÉSŐBB SEMMIT SEM KAPHATSZ? / SEGÍTS ÉS KÜZDJ ellene te is, hogy a fajtádat a magyar népet így ki ne / foszthassák: / Harcolj ellene SZOVAL SZÍVVEL és FEGYVERREL!”⁶²

A propagandapénz eredetéről nem tudunk. Korabeli előfordulási gyakoriságát sem ismerjük, hiszen háborús viszonyok közepette minden ellenséges propaganda- anyagot megtartani veszélyes dolog. Mindenesetre voltak jelei egyrészt a nyilas hangulatkeltésnek, másrészt a reakciós erők próbálkozásainak is. Októberben pl. a Felsőváros területén újságból kivágott nyilaskeresztes jelvényeket szórtak szét. Ugyancsak októberben születtek még német—magyar katonai tervek is Szeged visszafoglalására.⁶³

⁵⁹ Dm. 1945. febr. 6. 4. p. Balogh István dr. államtitkár nagygyűlésen számolt be a moszkva fegyverszüneti tárgyalásokról; lásd még 17. sz. jegyzet

⁶⁰ Dm. 1945. márc. 23. 1. p. Sz(irmai) I(stván): Lelketlen...

⁶¹ Ambrus Béla 1967. 251—253.

⁶² Gyűjtők körében 4-5 darab ismert. Egy példány a szegedi Móra Ferenc Múzeum numizmatikai gyűjteményében Huszka Lajos ajándékaént.

⁶³ Kanyó Ferenc 1981. 59—71.

A váltópénzhiányról és a pénz értékéről változatlanul folytak a viták és polémiák. A szegedi Nemzeti Bizottság február 3-i ülésén Komócsin Mihály tette szavá ezt a gondot, amely „katasztrofális méreteket ölt”. Balogh István válasza szerint: „Sajnos a kormány ezt mind ismeri, de teljesen tehetetlen, mert a kormány egy fillér nélkül áll...”⁶⁴ A Nemzeti Bizottság február 27-én jegyzőkönyvében rögzíti: „...kifejezésre juttatja nagyfokú elégedetlenségét a pénzügyi kormányzat tanácstalansága fölött, amelyet a Pénzügyminisztérium a gyakorlati pénzügyi kérdések megoldása terén tanúsít. Éppen ezért a Nemzeti Bizottság felhívja a pénzügyi kormányzat figyelmét arra, hogy mind a megfelelő váltó aprópénzrel való ellátás kérését, mind pedig a pengő és rubel között a magyar gazdasági élet súlyos hátrányára fennálló egyoldalú aránytalanságot a legsürgősebben rendezze.”⁶⁵

1945 első hónapjaiban a koalíciós pártok között nem volt teljes az egyetértés a gazdasági élet, a pénzforgalom zavarainak megszüntetése, az infláció megfékezése kérdésében. A megoldásra váró feladatok közötti fontossági sorrend és a tennivalók módozatainak tekintetében eltértek az álláspontok. Halmozódtak a pénzkérdésnél lényegesebb tennivalók, új közigazgatás és hatalmi szerv megteremtése, termelés beindítása, új hadsereg szervezése, a földkérdés rendezése, a hatalomért folyó politikai harc stb.

A munkáspártok és a szakszervezetek képviselőinek véleményével ellentétben⁶⁶ a többi pártok szószólói, sok esetben a közvélemény is a pénzügyi apparátust, a pénzügyminisztert támadták tanácstalansággal, tétlenséggel vádolva. A fegyverszüneti egyezmény nyilvánosságra hozatala után is a pengő, rubel, hadipengő közötti aránytalanságokat elemezték azok, fedezetét kutatták. A gazdasági helyzet súlyosbodását a pénzkérdés tisztázatlanságával akarták magyarázni. A realisabban gondolkodók a pénz fedezetét a termelőmunkában, az árutermelésben, az újjáépítés serkentésében látták.⁶⁷ A jelenségek megítélése közvetlenül az események menetében nagyon nehéz. Szirmai István március 2-i vezércikkében azt írja, hogy „Fokoznunk kell a tempót az építés minden vonalán...”, de kritizálja a pénzügyeket. „A városok sora gondol már arra, hogy városi szükségpénzt bocsájt ki és meg is fogja tenni, még ha tudják is, hogy ez nem hoz megoldást, legfeljebb csak pillanatnyi könnyebbséget. Kénytelenek ehhez az eszközhöz folyamodni, mert pénzügyi kormányzatunk tehetetlen, nem képes országos megoldást találni. Inkább tűri azt a pénzügyi anarchiát, ami letagadhatatlanul van éppen pénzügyminiszterünk erélytelensége vagy hozzánemértése folytán...”⁶⁸

A cikkíró pontos látéleletet adott, csupán következtetéseiben túlzott. A háború okozta gazdasági leromlás javításához idő kellett. A pengő és a hadipengő értékét valóban a magyar állam garantálta, de mindkét fajta pénz alapja is ugyanaz volt: a munka és a megmaradt termelési eszközök. Ez azonban pillanatnyilag nagyon kevésnek látszott. Természetesen súlyosbította a helyzetet, hogy az ország nemesfémkészletét, sok más értékkel együtt külföldre hurcolták, ami 1945 májusában amerikai kézre került.

Ilyen körülmények között jogos volt az elvárás, hogy a gazdasági élet rendezéséhez országos megoldást kellett találni. Efelé hatottak az intézkedések és ezt próbálták erősíteni a közvéleményben is. A már említett újságcikkeken kívül szó volt erről a város törvényhatósági ülésén, ahol Dénes Leó kijelentette, hogy ... „A pénzkrisist

⁶⁴ Vál. dok. Csm. mm. 1970. 312.

⁶⁵ Vál. dok. Csm. mm. 1970. 599.

⁶⁶ Munka, 1945. ápr. 22. Tombác Imre: Panaszok

⁶⁷ Munka, 1945. április 8. 1. p. Berényi Árpád: Áralakulások

⁶⁸ Dm. 1945. márc. 2. Sz(jirmai István): Fokoznunk kell a tempót

országosan kell megoldani.”⁶⁹ Ebben a szellemben nyilatkozott a Szegedre látogató dr. Bojta Ernő miniszteri tanácsos: ... „A kormány pénzügyi politikája természetesen nehézségekbe ütközik ugyanúgy az ország gazdasági újjáépítésének kezdeményezése is. Az első legnagyobb jelentőségű lépés ebben a tekintetben a Nemzeti Bank működésének megkezdése, ezenkívül az országos gazdasági tanács felállítása. Ez utóbbi a pártok kiküldötteiből, úgyszintén gazdasági tényezők kiküldötteiből áll. A pénzügyi nehézségeken elsősorban a Szovjetunió segített, két ízben is nagyobb kölcsönt bocsátott a kormány rendelkezésére s ezzel rendkívül mértékben megkönnyítette a kormány szociális tevékenységét...”⁷⁰

A Magyar Kommunista Párt dél-magyarországi titkársága 1945. május 14-én jelentésben összegezte a területén tapasztalt gazdasági, politikai helyzetet. Többek között a pénzzel kapcsolatban ezt írták: ... „Anarchikus jelenségek mutatkoznak területünkön a pénzkérdésben. A három megyében nem azonos értékű a rubel. Szegeden egy rubel 2,50 P, másutt 1,50 P, vagy egyáltalán nincs forgalomban. A pengő különbözősége is igen sok zavart okoz, az őstermelők a vörös pengőt nem szívesen fogadják el. Az aprópénzhiány csökkenőben van.

Sok baj okoz területünkön a Romániából idecsempészett nagy rubelmennyiség. Romániában ugyanis feketepiacon 1 rubelt 1.50 pengőért is megvásárolhatják és azt itt 2.50 pengős árfolyamon hozzák forgalomba.

A falvakban az ipari cikkeket erősen hiányolják. Nagyon hiányzik a vasáru és a textíliák. Itt nincs pénzhiány. Éppen ezért, mert pénzért az annyira hiányolt ipari cikkeket bevásárolni nem képesek, áruikat a falusiak elsősorban ipari cikkekért, ruházatért cserébe adják. A falvakon erősen feljavult a baromfitenyésztés. amit azonban megfizethetetlen árban kínálnak fel a városoknak...

Szegeden április 1-én a létminimumot a szabad szakszervezetek bizottsága havi 210 pengőben állapította meg. Azóta a felállított index szerint, amely 80%-ban a maximális árakat veszi alapul 20%-os drágulás mutatkozik. A május 1-i új bérmegállapítások során Szegeden az ipari munkások átlagos órabérért 5—6 P állapították meg és azóta kénytelenek voltak az index alapján dacára annak, hogy az árak nagy többségének maximális árát vették alapul, újabb 16%-os emelést kieszközölni. A szonmunkások átlagos órabére 5—8 pengő plusz az index alapján kimutatható drágulás.”⁷¹

Még mindig felmerültek a régi problémák. Rovó Mihály gyári munkás azt nehezményezte olvasói levelében, hogy egyes piacozók „csak régi magyar pénzért” hajlandók árujukat adni. Véleménye szerint ez „sokáig nem mehet, az bizonyos, mert elvégre mindennek van határa és ha a húr túlfeszül, el is pattan...”⁷² „Szelei Károly vaskereskedő azt panaszolta, hogy a szegedi kereskedők nem tudják beváltani budapesti bevásárlásaiknál a rubelt, ami ott nem kötelező fizetési eszköz...”⁷³

1945. március 10-ig elévült az 1 és 2 pengős papírpénzek értéke. Április 28—július 16-ig hatféle papírpénzt bocsátottak ki az 5 pengőstől a 10 000 pengősig.⁷⁴ Az aprópénzhiány Szegeden és környékén május közepétől már valóban csökkenőben van. Ennek magyarázata azonban teljes mértékben a gazdasági okokra vezethető vissza.

⁶⁹ Dm. 1945. márc. 20. 2. p. A város törvényhatósága megerősítette állásában a két polgármesterhelyettest.

⁷⁰ Dm. 1945. ápr. 8. 5. p. Dr. Bojta miniszteri tanácsos az időszzerű kormányzati kérdésekről nyilatkozott Szegeden.

⁷¹ Vál. dok. Csm. mm. 1970. 196.

⁷² Munka, 1945. ápr. 22. 2. p. Rovó Mihály gy. munkás: Csak régi magyar pénzért...

⁷³ Dm. 1945. máj. 25. 2. p. Az árak felszabadítása nem jelenti azt, hogy most már tetszés szerinti haszonra kalkuláljanak a kereskedők.

⁷⁴ Leányfalusi Károly—Nagy Ádám 1986. ill. a 11. sz. jegyzet előzménye

RENDELET

Az orosz városparancsnokság utasítására az alábbi rendelkezéseket adom ki:

Mindazok, akik e tárgyban kiadott rendeleteim alapján fejev és közér beszoigáltatási kötelezettségüknek mindezekig elegend nem lettek, kötelesek fejevereiket és közereiket jelen rendeletem megjelenésétől számított 24 óráig belül a városházán lévő orosz katonai őrségnél beszoigáltatni.

A város területén lévő összes rádiók jelen rendeletem megjelenésétől számított 24 óráig belül a városháza közgyűlési termében beszoigáltatandók. Minden rádióra kemény papírlap tűzendő, melyre olvashatóan felírandó a tulajdonos neve és lakcíme.

Az összes üzletek, üzemek, gyárak, közúti villamosvasút, műhelyek, vendéglők, éttermek, működésüket azonnal megkezdeni tartoznak.

Ezeknek zavartalan működését a katonai parancsnokság biztosítja.

Az árakra nézve az 1944. évi október 10-iki állapot az irányadó.

A város egész területén fizetési eszközül a szovjet pénzt is elfogadni.

Egy szovjet rubel értéke tíz pengő.

Minden vendéglő, kávéház, tejszarnok, étkezdé tartozik az átlagos napi szűkösgleten felül 20 adagig többet készíteni és azokat az orosz katonaság részére fenntartani.

Az adagok csak az orosz katonai parancsnokság utalványára szolgáltatathatók ki és az utalványok minden hétfő 5, 10, 15, 20, 25 és 30 napján kifizetés végett a város katonai parancsnokságánál nyújthatók be.

Az orosz katonaság részéről a jövőben esetleg történő bármely túllépés, vagy önkényeskedés, ha az nappal történik, a polgármesteri panaszjelvételi irodában (városháza I. em. 10-as sz. szobában) jelentendő, ha pedig este 18 és reggel 6 óra között történik, az azonnal cirkáló vegyes orosz-magyar őrsáratnál jelentendő. Az a magyar, aki orosz katonát rablásra vagy fosztogatásra rábír, azonnali halállal büntetendő.

Rendelkezéseim megszegőivel szemben az orosz katonai parancsnokság fogja a szükséges megtorló rendszabályokat alkalmazni.

Szeged, 1944. október 13.

Dr. PÁLFY GYÖRGY
Szeged város polgármestere

1. ábra Polgármesteri rendelet 1944. október 13.

Az áruhiány, az áremelkedés, az infláció, a nagymérvű cserekereskedelem oda vezetett, hogy a filléres és 1-2 pengős összegek a fizetéseknel már jelentéktelenné váltak. A háborút előidézők, az üzérkedők, a feketézők lerontották a pénz értékét, így véget értek az aprópénzhiánnyal kapcsolatos gondok.

Az ország felszabadítása után nyugatra szállított nagy összegű pengő bankjegyek visszaáramlásának megakadályozására a kormány rendeletet adott ki. Mivel a kivitt bankjegyek igen tekintélyes része 1000 pengős címletekből állt, az 1943. feb-

Szeged város polgármesterétől.

Hirdetmény

Folyó évi október 13-án kifüggesztett rendeletben a szovjet rubel és pengő értékviszonya tévesen lett feltüntetve.

Közhírré teszem, hogy egy szovjet rubel értéke körülbelül 2·50 pengő (Kettő pengő ötven fillér.)

Megnyugtatóul közlöm a város lakosságával, hogy a MAGYAR NEMZETI BANK a szovjet rubelt befogja váltani, a szovjet rubelt közpénztárban fizetési eszközül elfogadják, ezért a szovjet rubelt el kell és nyugodtan el is lehet fogadni.

Szeged, 1944. október 17.

Dr. VALENTIN ÁGOSTON
polgármester

2. ábra Polgármesteri hirdetmény 1944. október 17.

Szeged város polgármesterétől.

RENDELET

Az orosz katonai Parancsnokság utasítására nyomatékosan ismételten figyelmeztetem a város lakosait, hogy

**egy szovjet rubel értéke 2·50 pengő. (Kettő pengő ötven fillér).
1 pengő értéke pedig 40 kopek.**

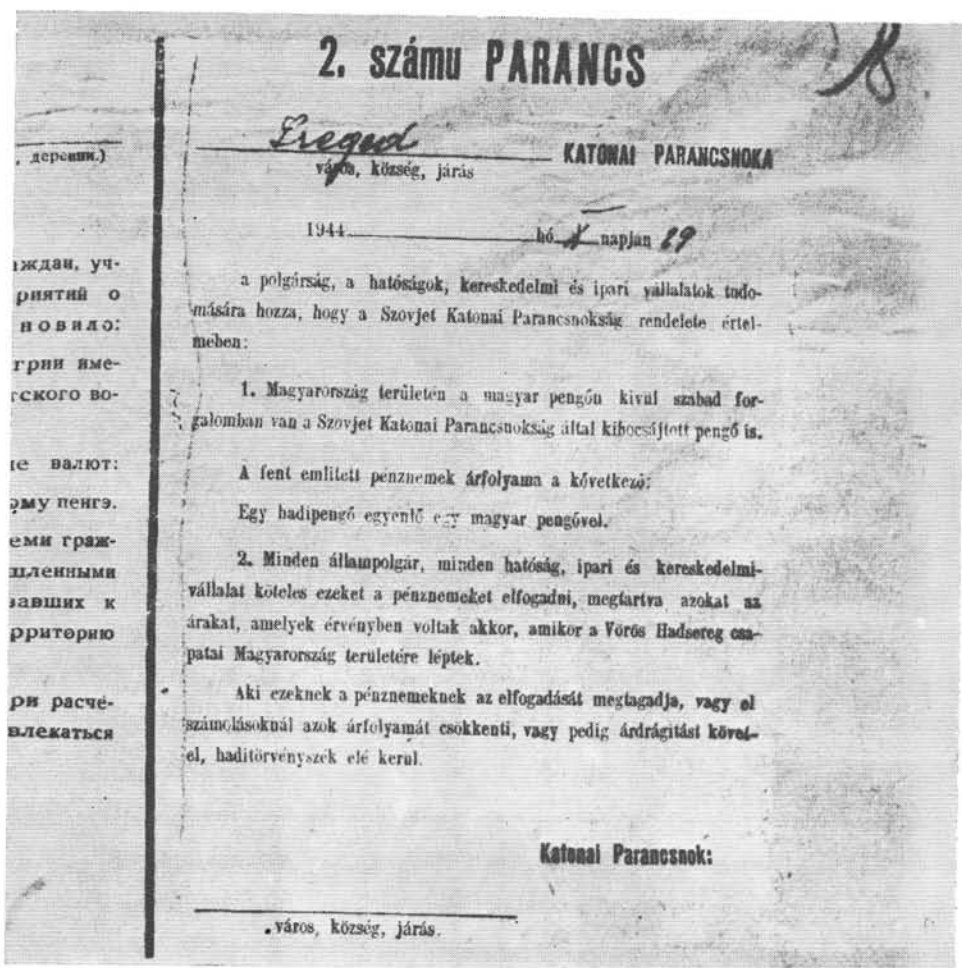
Nyomatékosan ismételten felhívom a város lakosságát, hogy a szovjet rubelt fizetési eszközül mindenki köteles elfogadni úgy az üzletekben, mint a piacokon, vagy bárhol.

Azon személyek ellen akik a szovjet rubelt nem fogadják el, vagy pedig nem a jelen rendeletben közölt átszámítási kulcs alapján számítják át, azokkal szemben az orosz katonai parancsnokság a legszigorúbb eljárást folyamatba teszi.

Szeged, 1944. október 20.

DR. VALENTIN ÁGOSTON
polgármester

3. ábra Polgármesteri rendelet 1944. október 20.

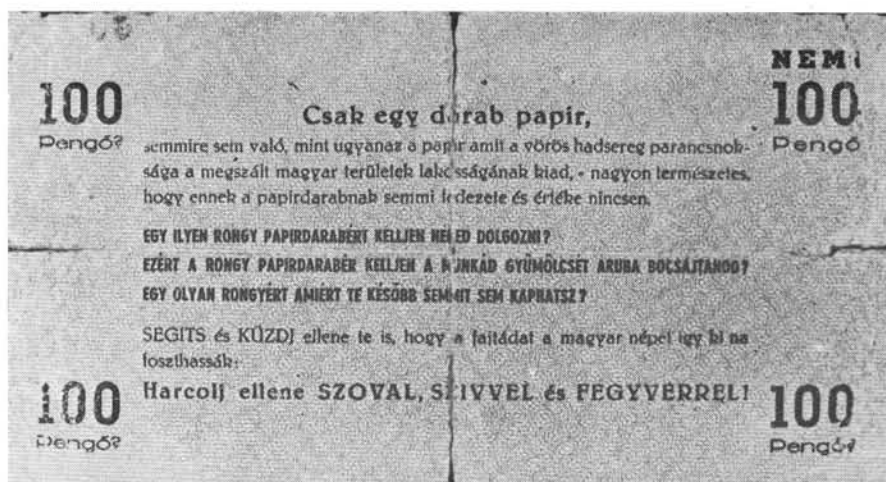
4. ábra A szovjet katonai parancsnokság orosz—magyar nyelvű 2. sz. parancsa 1944. október 29-re keltezte

ruár 24-i keltű ezreket 1945. június 14-én kivonták a forgalomból.⁷⁵ A rendelet nem vonatkozott egyik Vörös Hadsereg által kibocsátott hadipengőre sem. Ezek forgalmát csak 1946. február 28-án szüntették meg.⁷⁶

Még egy intézkedés történt vizsgált korszakunkban a pénzforgalom egységesítése, egyszerűsítése érdekében. 1945. június 16-án reggel 8 órától kivonták a forgalomból a rubelt Szegeden. E nap után sem a közpénztárak, sem magánfelek nem fogadták el fizetesképpen. A pénzek lakosságtól való beváltása kissé bonyolult módon volt megszervezve. A hirdetmény sok helyet nevezett meg (adóhivatal, posta, pénzintézetek), ahol elismervény ellenében egyelőre személyenként 500 rubel összegig

⁷⁵ Leányfalusi Károly—Nagy Ádám 1986. 71—75.; Dm. 1945. jún. 13. 2. p.

⁷⁶ Leányfalusi Károly—Nagy Ádám 1986. 118.

5—6. ábra A Vörös Hadsereg által kibocsátott 100 pengős mintájára készített propagandapénz elő- és hátoldala

letétbe helyezhette mindenki a birtokában levő rubel bankjegyeket. 1945. június 20-án kezdtek meg a beváltást 2,50 pengő árfolyamon (1 rubel = 2,50 P).⁷⁷ A letétbe helyezés mellett azért döntött a város vezetősége a pénzügyi szervekkel való előzetes megbeszélés alapján, hogy ne zúduljon Szegedre a környék és még távolabbi vidék egész rubel-bankjegy állománya. Június 28-ig 4 500 000 rubel értékű bankjegyet vettek át.⁷⁸

A felszabadulás utáni Szeged gazdasági életét, pénzügyeit nem lehetett s nem is lett volna célszerű elkülöníteni a környékétől. Az ország folyamatos felszabadítása

⁷⁷ Dm. 1945. jún. 17.; A beváltásról: Dm. 1945. jún. 20.

⁷⁸ CsmL. Pm. i. 19 691/1945.

nyomán újabb és újabb nehézségek adódtak, jöttek vissza az elmenekültek, Budapest felszabadulásával óriási felvevő piac nyílt meg. A háború általános pusztítása után a nehezen meginduló új életnek óriási nehézségeket kellett legyőznie. A feltartóztatatlanul romló pénzügyi viszonyok országosan éreztették hatásukat. 1945 közepétől egyre nyilvánvalóbban fokozódott az infláció, amely merőben új problémákat vetett fel a városi, gazdasági, pénzügyi élet szervezésében.

IRODALOM

Ambrus Béla

- 1967 A szegedi fehérpénzek. MFMÉ 1966—1967. Szeged, 243—254.
 1978 Szeged város szükségpénze 1945-ből. Az Érem, XXXIV. (1978) 1. sz. 12—16.
 1979 A Magyarországi Tanácsköztársaság pénzrendszere. Bp.

Berta József

- 1986 Szekszárd szükségpénzei 1945-ből. Az Érem, XLII. (1986) 1. sz. 19—26.

Fenyvesi István

- 1984 Fölszabadítók és tanúságtevők. S-kM. 4. sz. 160—163.

Gaál Endre

- 1957 Adatok Szeged felszabadulásának történetéhez. Acta Universitatis Szegediensis. Sectio Historica I. 3—24.

Huszka Lajos

- 1977 Szegedi szükségpénzek 1918—1919. S-kM. 1—4. sz. 41—44.

Kanyó Ferenc

- 1981 Német—magyar katonai tervek Szeged visszafoglalására 1944 októberében. MSZMP Csm. B. Okt. Ig. Évk., Szeged, 59—71.
 1983 Szeged stratégiai légitbombázásai 1944-ben. MSZMP Csm. B. Okt. Ig. Évk., Szeged, 153—178.
 1984/1. Szeged kiürítése a fölszabadulás előtt. S-kM. 4. sz. 145—159.
 1984/2. Az élet újraindulása Szegeden. Pártélet, 10. sz.
 1985 A felszabadulás—sorsforduló Csongrád megyében. MSZMP Csm. B. Okt. Ig. Évk., Szeged, 27—24.

Kupa Mihály

- 1985 Felszabadulásunk pénzei (1944—1945) Honismeret, 2. sz. 9—13.

Leányfalusi Károly—Nagy Ádám

- 1986 Magyarország fém- és papírpénzei. A pengő pénzrendszer 1926—1946. Kecskemét

Oltvai Ferenc

- 1964 Szeged közigazgatása a város felszabadulásától az ország felszabadulásáig (1944. okt. 11.—1945. ápr. 4.) I—II. Levéltári Közlemények 35. (1964) 71—97.; 247—271.

Pick Albert

- 1980 Standard Catalog of World Paper Money. München

Rácz János (szerk.)

- 1970 Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből 1944. szept.—1945. okt. Szeged,

Rádóczy Gyula

- 1984 A legújabb kori magyar pénzek (1892—1981) Bp.

RÖVIDÍTÉSEK

- Dm. = Délmagyarország, a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front Lapja
 CsmI. = Csongrád megyei Levéltár, Szeged
 MSZMP Csm. B. Okt. Ig. = MSZMP Csongrád megyei Bizottsága Oktatási Igazgatóságának Évkönyve
 Munka = a Szegedi Szabad Szakszervezetek Hivatalos Heti Közlönye
 Pm. i. = Polgármesteri iratok
 Skt. = Somogyi-könyvtár, Szeged
 S-kM. = Somogyi-könyvtári Műhely
 Sz. v. gazd. b. = Szeged város gazdasági bizottsága
 Vál. dok. Csm. mm. 1970. = Válogatott dokumentumok Csongrád megye munkásmozgalmának történetéből

Гeldumlauf in Szeged in den Jahren 1944 und 1945

Lajos HUSZKA—Ádám NAGY

Die Zeit kurz nach dem zweiten Weltkrieg bildet ohne Zweifel einen interessanten und komplizierten Abschnitt unserer neuzeitlichen Geldgeschichte. Dem Kriege musste der Neubeginn des Lebens folgen. Unter den ausserordentlichen Umständen brauchte die Neuorganisation der Produktion, der Landesverwaltung und des Versorgungswesens auch ausserordentliche Anstrengungen. Bald musste auch mit finanziellen Schwierigkeiten gerechnet werden, die die schwierige wirtschaftliche Lage ständig verfolgen. In diesem Aufsatz wird anhand archivarischer Dokumente und aufgrund der Presse die zeitgenössische Praxis des Geldumlaufs und des Geldgebrauchs analysiert.

Nach den Feststellungen der numismatischen Literatur in Ungarn ist es schon geklärt, dass in der Übergangsperiode nach dem zweiten Weltkriege die städtischen Behörden zum Zwecke der Lösung ihrer Schwierigkeiten des Geldumlaufs betreffend Notgeld einführen mussten oder einzuführen versuchten. Nach der Analyse der erwähnten Dokumente stellte es sich aber heraus, dass die Einführung des Notgeldes immer als Einzelfall hervorzuheben ist. Es ist eigentlich nicht schwer zu erklären, die Befreiung des Landes hatte nämlich eine wesentlich verschiedene Lage zur Folge, als die Situation der 1918—20-er Jahre, die für das Ausgeben des Notgeldes Beispiele präsentierte.

Ungarn wurde durch die Sowjetarmee und durch die antifaschistischen ungarischen Truppen von 23. September 1944 bis 4. April 1945 befreit. Auf den Gebieten der befreiten Landesteile begann gleich die Neuorganisation des Lebens. Als Zahlungsmittel waren zur Zeit im Umlauf: der Pengő, die vor dem Kriege ausgegebenen Silber- und Bronzemünzen, sowie die Aluminium-, Stahl- und Zinkmünzen nach dem Kriege, und die Papierscheine.

Von der Roten Armee wurden dann neue Zahlungsmittel eingeführt, zB. der sg. „Kriegspengő“, hergestellt und ausgegeben von der Roten Armee. Der Umlauf wurde durch internationales Abkommen reguliert, in Ungarn zB. durch das Waffenstillstandsabkommen in Moskau den 20. Januar 1945. Wegen des näheren Grenzgebietes und der grossen Nachfrage nach den Industrie- und Lebensmittelwaren sind in Szeged das rumänische Geld *lei* und das jugoslawische *dinar* in den Umlauf gelangt. Das Wertverhältnis der verschiedenen Zahlungsmittel wurde durch amtliche Verordnungen bestimmt, aber eine allgemeine Verordnung konnte in dem Privatverkehr durchaus nicht durchgesetzt werden. Am Anfang fehlte es an Kleingeld, aber wegen der allgemeinen Inflation wurde das Problem bald zurückgesetzt. Wider den Umlauf der sowjetischen Zahlungsmittel ist noch eine lebhaft Propaganda festzustellen, die in diesem Aufsatz zum erstenmal dokumentiert wird.

Es ist unvorstellbar, in welcher Art und Weise hätte ein lokales Notgeld mit beschränktem Umlauf unter diesen Umständen die geldwirtschaftlichen Schwierigkeiten einer Stadt lösen können. Die diesbezüglichen Bestrebungen wurden von dem Militärkommando der Roten Armee untersagt. Die Einführung des Notgeldes passierte also in den wenigen Gemeinden ohne amtliche Genehmigung, und das neue Geld war bloss kurze Zeit wirksam. Diese Zahlungsmittel haben jedoch numismatischen Wert, als Dokumente einer Episode unserer Geldgeschichte sind sie aufzubewahren.

Денежный оборот в Сегеде в 1944—45 гг.

Хуска Лайош—Надь Адам

Интересной и сложной главой истории денег нового времени является период после второй мировой войны. Бои окончились и началось побуждение к новой жизни. В чрезвычайном положении организация производства, административного аппарата, общественного снабжения и т. д. потребовала чрезмерных усилий. Вскоре возникли денежные неполадки, чем постоянно сопровождается тяжёлое экономическое положение. В статье представляется практика денежного оборота и денежного хозяйства Сегеда в данном периоде.

Пристойной точкой зрения отечественной нумизматической специальной литературы считается, что в переходном этапе после войны разные города выпускали или собирались выпускать временные деньги в интересах решения трудностей экономики и денежного оборота. На основе документов однако можем заявить, что эти явления были изолированными. И не могли быть иными, ведь процесс освобождения сильно отличался от исторического положения 1918—20 гг, взятого за образец выпуска временных денег.

Венгрия освобождена советскими войсками и венгерскими антифашистскими силами между 23 сентября 1944 года и 4 апреля 1945 года. В освобождённых частях страны сразу же началась организация новой жизни. В обороте в это время имелись пенге, выпущенные перед войной (серебряные, бронзовые) и после войны (алюминиевые, стальные, цинковые) металлические, а также бумажные деньги.

С появлением Советской Армии население должно было знакомиться с новыми денежными средствами. Появились в обороте рубли и т. н. «военное пенгё», которые выпущены и впущены были в оборот Советской Армией. Их оборот был разрешён и урегулирован международными договорами: в случае Венгрии — договором о перемирии, подписанным 20 января 1945 года в Москве. В Сегеде из-за близости южных границ, а также из-за большого спроса на промышленные и пищевые товары были в обороте и динар и лей. Соотношение стоимости разных денег определялись официальными указами, но в частном обороте это не соблюдалось посреди всеобщей нехватки товаров. Вначале недоставало мелких монет, но из-за инфляции эта проблема вскоре стала несостоятельной. Кроме того против советских денег велась и враждебная пропаганда, документы которой впервые демонстрируются в статье.

При таких условиях немислимо, что заботы денежного оборота разных городов могли бы решиться появлением новых денег, выпущенных на месте и назначенных для ограниченного оборота. Подобные стремления, разумеется, не поддерживались советской военной комендатурой. Там, где всё же появились временные городские деньги, это могло быть кратковременной местной акцией, без официальной поддержки. Эти деньги тем не менее должны иметь место в нумизматических коллекциях, ведь они представляют собой документы одного из эпизодов истории наших денег.

Művészettörténet

Egy elfelejtett szentesi keramikus: Jakó Géza (1886—1943)

KATONA IMRE—RÓZSA GÁBOR

(Budapest, Iparművészeti Múzeum — Szentes, Koszta József Múzeum)

I. Jakó Géza agyagipari szaktanár hagyatéka

Szentes az 1830-as években önjerejéből az elsők között váltotta meg magát, lakóit és tág határát a feudális terhektől. Szabad polgárai előtt hirtelen nyílt meg az akkor már kapitalizálódó világ számos lehetősége: rohamos fejlődésnek indult az ipar, a kereskedelem, ehhez igazodott a közigazgatás, a megyeszékhellyé lett városban pedig táptalajra leltek a *szolgáltató kisiparosok*, és gyökeret ereszthettek a legtehetségesebb, hagyományos népi alapokon kivirágzó kétkézi művészetek. (1. kép)

Cserna Károly korabeli metszetén a Vármegyeház, a Református Oskola és templom hajójának ölelésében láthatjuk a piacteret, a már akkor is híressé lett szép

1. „A szentesi piacz-tér” Cserna Károly korabeli metszetén
(SZÍVÓS Béla cikkéhez Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban
és képen — Magyarország II. kötet 467. o. ábrája Bp. 1891)

korsókat kiállító gölöncsérek árusasszonyaival. A *Korsós soron* az 1870. évi összeírás 10 fazekast regisztrált, de még vagy ugyanennyien üzték a tálás-, kályhás-, agyagiparos mesterséget szerte a városban.¹ A kép középterében magasodó díszes felépítményű *artézi kútról* korszós asszony hordja a vizet, a városiaknak nem kell már a Kurca posványos vizét inni, mert 1886-ban végre használatba vehették az Alföld akkor legmélyebbre fúrt kútját.² Jelképesnek is tekinthetjük, hogy ugyanebben az évben, Szentés egykor volt virágzásának legfényesebb idején, csikorgó, szűkös télben, január 4-én született az I. tized 496-os házában Jakó Mihály szabómester és Kovács Mária hetedik gyermekeként *Géza*, aki tucatnyi testvérből felcseperedett tíz közül talán a legnagyobb dicsőséget szerezte szülővárosának.³ A szülők mindketten iparoscsaládból való, szorgos emberek: a Felsőpiac utcai Szegi-házból való *Buzi-Jakó Mihály* idegenben tanulta ki a szakmát, és *Kovács-Borbély Mária*val kötött házasságának évében vétetett fel a szentesi „Betsülletes Szabó Céhbeli Mesterek” sorába.⁴ (2. kép) Ha végigtekintünk a Jakó-gyerekek táblázatba foglalt születési-keresztelői (anyakönyvi) és életút adatain (I. táblázat), láthatjuk, hogy a szegény szabómesternek legfel-

2. Jakó Mihály női szabómester, és felesége, Kovács Mária
(Fényképek Hettesheimer Berta Bp. tulajdonában)

¹ CsmL(Szf) V. 145. f/17. d.: 2745—2757. hrsz műhellyel is rendelkező fazekasai: Ácsi Kovács János, Gyarmati Bálint, Gyarmati András, Kabai József, Kerekes Mihály, Komlósi Sándor, Pálfi József, Szatmári Nagy Gábor, Szatmári Nagy Lajos és ifj. H. Varga Mihály voltak. A *Korsós-sor* fazekasainak adataira Kiss Tóth Tihaménné hívta fel figyelmünket, amiért köszönettel tartozunk.

² HALAVÁTS Gyula: A szentesi artézi kút. Bp. 1887. 3—12.

³ Szentési Református Központi Lelkészi hivatal anyakönyve XIV. kötet (1878—1887) 318. old.

⁴ CsmL (Szf) IX.14.: a Szentési szabó céh iratai (1779—1884) 2.k.: A Betsülletes Szabó Céhbeli Mesterek nevei 1779-től kezdve. 1875. évnél.

I. táblázat:

A Jakó-testvérek születési adatai

Anyakvi. sz.	Születés	Dátumok	Keresztelő	Keresztnév	A szülők lakhelye a keresztelőkor	Keresztszülők	Megjegyzés
470/1876	Sep. 12.	Sep. 14.		ETELKA	II. kerület 22. sz. ma Wesse-lényi 60. sz. telek helyén állt a ház.	Kolpaszky György tímár Kovács Juli-anna ref.	Tanítónő, majd tanárnő a polgári leányiskolában, a kézimunka, szépírás és szabadkézi rajz tárgyaknál. Több műkedvelő est innepelt éneke. Művészi módon hímezett.
446/1877	Aug. 27.	Sep. 3.		MÁRIA	I. kerület 230. sz. ma az Ady Endre u. 21. sz. telek helyén állt a ház	üők	Apja műhelyében kitanulta a női szabó és kalaposmesterséget, 25 éves korától önálló divatüzletet vezetett a Kossuth téren. Losonczy Józsefhez ment férjhez. Lánya Mária.
463/1878	Aug. 29.	Sep. 5.		ANDOR	uo.	üők	Cukrászmester, alkalmi torták „szobrásza”, és kiváló zenész, dzsesszzen- gorista. A háborúban szerzett be- betegségben fiatalon halt meg.
1/1881	Dec. 25.	Jan. 2.		VILMA	I. kerület 416. sz. a mai Kos- suth L. u. 20. sz. telken állt uo.	Debreczeni La- jos szabó Balogh Lídia ref. üők	Nagyon fiatalon, tifuszban haltak meg, bár egyikük már férjnél is volt.
373/1882	Jul. 21.	Jul. 30.		IRMA			
90/1884	Feb. 8.	Feb. 17.		ILONA	III. kerület 11. sz. a mai Pe- tőfi S. u. 11. sz. Ónodi-ház	Kolpaszky György tímár Kovács Juli- anna ref.	Tanítónő, férje Azsaltovics Gyula. Gyermekek nem volt, Párkányánán éltek, ma a szlovákiai Sturovo-hoz tartozik.
31/1886	Jan. 4.	Jan. 17.		GÉZA	I. kerület 496. sz. a megszünt Szemre Bertal- an u. I. sz. helyén, ma kb. a Kossuth L. u. 30—32.	üők	Keramikus szaktanár, a tallinni képző- művészeti főiskola kerámia tanszéké- kének megszervezője. Felesége Mark- stein Ilona keramikus iparművész, gyermekük Géza (közgazdász) és Gáspár (tornatanár), mindketten meghaltak.
389/1887	Aug. 28.	Sep. 11.		SÁNDOR	III/11. lásd fent	üők	Középiskolai tanár, feltaláló, fiatalon meghalt.
184/1889	Ápr. 2.	Ápr. 24.		BÉLA	III. kerület 4. sz. ma Petőfi u. 4. az ún. Mátéffy-ház	üők	Egész kis korában meghalt.
519/1890	Dec. 9.	Dec. 26.		BERTA	uott	üők	Tanítónő, I. férje Kiss Béla jegyző, II. férje Hettesheimer Péter állam- építészeti mérnök.
306/1892	Jul. 15.	Aug. 11.		GIZELLA	uott	Abonyi Gyula színész Bodnár Gizella	Egészen kis korában meghalt.
273/1894	Júl. 4.	Jul. 19.		DEZSŐ	I. kerület 235. sz. a mai Ady E. u. 13. Kí- gyó utcai sar- ok, az ún. Schwarz-ház	Kolpaszky György tímár Kovács Juli- anna ref.	Tanító, kántor, a világháborúban had- nagy. Kodály—Weiner tanítványként 1924-ben zongoraművész-zeneszerző- ként diplomázik, 1933-ban megszer- vezi az első szentesi zeneiskolát. 1939-től katonakapitány, 1945-től énektanár. Szerzeményei a KJM-ben: Htd. 85. 10.

jebb egy vagy két gyermeke született csak ugyanabban a házban; a bérletet, a kis műhelyt valamilyen könnyen sejtethető okból 2-3 évente el kellett hagynia, és az egyre szaporodó gyerekekkel a városnak három kerületét is át- meg áthurcolkodva tágasabb, a vevőkör szempontjából pedig központibb fekvésű helyre kellett költözködni. A sok sorscsapás között, melyhez hozzájárult az elsőszülött *Etelka* sántasága, a Nagy Víz idején született *Vilma és Irma* korai halála, az állandó kenyérharc: küzdelem a konkurenciát jelentő kontár varrónők ellen,⁵ a családi munkamegosztás következtében mégis boldogul a Jakó-família. Valamennyi gyermek tovább tud tanulni, Etelkát az iskolaszék már 18 éves korában „visszahívja” a polgári leányiskolába, és ott a rajz, kézimunka és szépírás rendes tanáraként működve jelentős mértékben tud szülein, kistestvérein segíteni.⁶ *Mária* már 25 évesen önálló cégtulajdonos, megbecsülésnek örvendő divatszalon vezetője, édesapjának legnagyobb segítőtje.⁷

Mire Géza iskolaköteles sorba kerül, szülei egy nagyon jól menő Úri utcai női divatszabóságot mondhatnak magukénak. Mivel Szentesen Jakó volt az egyetlen mesterember, akinek női divatszabósága volt, nem véletlen, hogy reá esett a városban sűrűn megforduló színészek választása is, amikor rangos vendégművészekre kellett a jelmezeket alakítani. A kis *Gizella* születésekor épp *Jászai Mari* várta a város művészetkedvelő közönsége, és a keresztelőt, mely akkoriban az újszülött pár napos korában mindig lezajlott, a nagy díva kedvéért egy hónappal is elhalasztotta a műkedvelő család. A tizenegyedik (!) gyermek keresztzületi most nem *Kolpaszky György* tímármester és felesége, *Kovács Juliánna*, az anyai nagynéni voltak, hanem *Abonyi Gyula* és *Bodnár Gizella* színészek!⁸

Géza első iskolája, a református központi fiúiskola alapjait, és az oktatás mi-kéntjét még *Kiss Bálint* tette le.⁹ (Lásd az 1. képen középpütt!) „Megelőzte korát a rajzolás tanításával is: ... a megfigyelésre, a tárgyak megismerésére kiváltképpen alkalmas rajzolásban már a kommunikációs lehetőséget is felismerte, ... ez által közel-heljük másokkal képzeleteinket, mellyeket e' nélkül sok beszéddel sem tudnánk jól érthetőkké tenni. Mindezekén túl még csinosságra, a természet követésére és ügyességre is szoktatja a gyermekeket, tehát igen fontos tanítani.”¹⁰ Géza tehetsége nyilvánvalóan már igen korán kiütközhetett, ezért adta atyja a legfőbb szentesi iskolába, az épp akkor állami kezelésébe vett főgimnáziumba. Jó iskola volt! Mind a tizenkét tanár hivatása magaslatán állva tökéletesen tanított és nevelt, majd mindegyik meghatározó részt vállalt a város életében is. A fiú csak közepesen rajtolt: jót csak magyarából és történelemből, jelest pedig csak szépírásból és szabadkézi rajzból kapott.

⁵ CsmL(Szf)IX.205.: a Szentesi Ipartestület iratai: — 209/1897.X.16. Városi Tanács 17/jrk. Jakó Mihály panaszára több varrónő ellen iparkamarai ítélet szerint 3 varrónő tanoncokkal, 6 pedig egyedül dolgozott kontár módon.

⁶ Szentesi Lap XXIV/95.2.o.: 1894. aug. 12. Iskolaszéki ülés: „...Miután rendes tanítói fizetésre ez évi költségvetésben fedezet nincs, úgy intézkedett az iskolaszék, hogy ez évre alkalmazza —, mint segédtanítónőt Jakó Etelka okl. ipartanítónőt, az intézetnek egyik legkitűnőbb volt növendékét.”

⁷ CsmL(Szf)IX.205.: a Szentesi Ipartestület iparlajstromaiból megállapítható, hogy Jakó Mária 1902. március 11-én D/9 sorszám alatt női divat-ra 3114/1902. sz. alatt kapott iparjogosítványt. Dr. Kálmán Dezső szíves közlése, amiért köszönettel tartozunk.

⁸ Szentesi Lap XXII/93—94. szám 1892. aug. 9. és 12.: Jászai Mari Szentesen. Szombattól szerdáiig öt különböző darabban lépett fel Abonyi Gyulával együtt Csóka Sándor szabadkai társulataival. Lásd még SCHÖPFLIN A. (Szerk.) Magyar színművészeti lexikon I. 20.

⁹ CSÓREGH Éva: Egy XIX.századi lelkész-népoktató-polihisztor pedagógiai üzenete. Bp. 1981. Kézirat a KJM-ban: 45/86. 13. old. KISS Bálint (1772—1853) református lelkipásztor, Békés-bánati esperes 1847-ben kiadott „Első évi oktató”-jának vizuális nevelési elveiről.

¹⁰ I. m. 13. o.

Időleges tanulmányi visszaesését nemcsak az új, szokatlan iskolával, hanem a családi üzleti vállalkozás, a divatszabóság Pestre helyezése, az apa ingázó életmódja, majd édesanyjának korai elvesztése magyarázzák.¹¹

A gimnáziumi rajzoktatás következetesen tematikus megszervezése Szentesen *Krisztiáni István* nevéhez fűződik: a 10—14 éves nebulók tantervében változatos elemekre bukkanhatunk:¹²

„Kedzetben tömeges, táblára előrajzolt egyszerűbb vonal kombinációk négyzetben, és köríves kombinációk. Később meander összetettebb alakzatban hullám, kígyó, csigavonalak... Díszítményi alaktan, kapcsolatban a stílnel és a stilizálásnak a növendék felfogásához mért magyarázatával. Stylizált levelek és virágok, fonadék díszek, levél- és virágszalagok egyszínű (monochrom) és sokszínű (polichrom) előállítás. Egyszerű domború (gypsz) ékítmények árnyékolt rajzolása.”

Első osztályfőnöke, *Balázsovits Norbert* különös gonddal viseltetett az iparosok gyermekei iránt, és *Gézán* mindvégig rajta tartotta a szemét, bár két év után megvált osztályától, 1899-ben igazgatóvá nevezték ki. Új osztályfőnökével, *Matyó Sándorral* is sokat nyert, ő épp a legkedveltebb magyar nyelv és irodalomra tanította, amiből *Jakónak* mindig jó és jeles osztályzatai voltak. A felsőbb osztályokban a „reál” fakultációt megelőző ún. „Görögpótló rajz” és „Görögpótló irodalom” tárgyakkal bővült a tanterv:¹³

„...Középkori stylusok és jellegzetes műalkotások bemutatása és ismertetése. ... Emberi fejrészeknek és fejeknek jeles modorban rajzolt, lapmintákkal és megfelelő magyarázattal kísérve ceruzával, szénnel és krétával árnyékolása. Ugyancsak remekkorbeli mellszobrok rajzolása contourban, majd árnyékolva. Végre a jelesebbekkel aquarell gyakorlatok, ... és természet után való vázolás a szabadban.”

Az ötödik osztály végére közepese már csak mennyiségtanból és német nyelvtanból van, ezért — tekintettel családi helyzetére is — tandíjmentességet élvezhet. Felső osztályfőnöke *Incze József* klasszikus-filológus, és ugyanakkor a legmodernebb gyorsírás-stúdiumok lelkes propagátora, osztályát több hétvégi kirándulásra, múzeum- és tárlatlátogatásra viszi el.¹⁴ *Jakóra* nagy hatással volt még *dr. Berecz Sándor* is, akinek ebben az időben jelent meg tanulmánya a keleti népek képzőművészetéről, egyébként a történelmet tanította neki. Ekkor keletkezhetett *Jakó* első festménye is, melyet később a múzeumnak ajándékozott. Ezzel az intézménnyel már kisdíák korában kapcsolatba került, hisz igazgatója és természetrajztanára, *Derzsi Kovács Ferenc* is a frissiben alakult Történelmi és Régészeti Társulat vezető-ségi tagjai voltak. *Jakót* ez a kivételesen széles látókörű tanár vezeti be a növény- és állattan, a mechanika és akusztika, az optika és a kalorika, majd az elektrika és kozmográfia világába. Talán *Derzsi*, talán *Berecz*, az is lehet, hogy maga *Balázsovits* szervezi be a fiút a múzeumbarát egyesületbe, mindenesetre a századfordulón már ott találjuk nevét e legjelesebb férfiaké közt. A híres múzeumőrrel, *Csallány Gáborral* is megismerkedhet, valószínű, hogy tőle kapja a témát egyik fődíjjal jutalmazott

¹¹ Szentesi Lap XXIV/97. 4. o. 1894. VIII. 17. Hirdetés, és uo. 116. szám 3—4. old. 1894. IX. 30. *Jakóné* 1897-ben, 40 éves korában agyvérzésben halt meg. Heitesheimer Berta szíves közléséért ezúton mondunk köszönetet.

¹² Gimn. Ért. 1898—99. 72.

¹³ Gimn. Ért. 1901—02. 50., 56.

¹⁴ Gimn. Ért. 1900—01. 45., és uo. 1903—04. 13.: „Április 9-én *Berecz Sándor* és *Krisztiáni István* tanárok vezetése mellett 46 tanuló utazott Szegedre a képzőművészeti tárlat megtekintésére. A VIII. osztály megtekintette a Zsoldos-féle gyártelepet, ahol az előzőekenységéről ismert ifj. Zsoldos Ferenc mérnök úr nemcsak szívélyesen fogadta a kirándulókat, hanem gőzgépeket, és a téglasajtó és földporhanyósító gép működését is megmagyarázta.”

önképzőkori dolgozatához: honfoglaló őseink fegyvereiről.¹⁵ A kör könyvtárosaként jelentősen fejlesztette a gimnázium ifjúsági tékáját, ehhez majdnem minden szabad idejét a könyvek között kellett töltenie. Még hetedikes korában megmutatkozott az eredménye kivételes olvasottságának.¹⁶

„Önképzőkori elismerésben részesült egy elbeszélés, melynek *Jakó Géza*, és további 2 műfordítás, melyeknek szintén *Jakó Géza* VII. o. a szerzőjük. A második pályázatra beérkezett két értekezés, melyek közül az egyik díjat (6 kor.) megnyerte, a második dicséretben részesült. *Mindkét* dolgozat szerzője *Jakó Géza* VII. o. tanuló.”

Nyolcadikban ismét új osztályfőnököt kap: *dr. Szigeti Gyula* görög—latin szakos tanár Budapestről jön, ahová meg Berecz távozik. Bizonyára rácsodálkoznak egy kicsit az alföldi fiúk: a sima modorú világfi, tisztelt tanárak személyében egy újabb példa a kisvárosi parlagiasságból való kiszakadás lehetőségére.

Az érettségi nagy próbatétele során az osztályból csak ketten jeleskednek, Jakó hetedmagával jól, a többség pedig úgy-ahogy „megérett”, mindössze ketten utasítottak utóvizsgálatra.¹⁷ Ahhoz képest, hogy majd ötvenen kezdték együtt a gimnáziumot, és csupán 18-an jutottak el a maturátusig, elég jól értek révbe az Élet-ben is: sok orvos, több mérnök és jogász, két tanár és két vegyész lett. Az utóbbiak egyike Jakó Géza volt, akinek egyenes útja nyílt a fővárosba, hisz apjának a divatszabósága a VII. kerületi Akácfa utca 25-ben működve, alkalmas szállást és ellátást jelentett a tanulni vágyó ifjúnak. És még valamit! A művészet, a múzeumok és a bohém színésztársaság közelségét. Jakó Mihály ugyanis a közeli Nemzeti Színház öltöztetőszabója, több darabban egykori jelmeztervezője volt.¹⁸ A szentesiek évekig csak hébe-hóba láthatták otthon, és ezért meg is jegyezték:¹⁹

„Ha végigment a város utcáján, utánozhatatlan udvariassággal és eleganciával emelgette zsiardi szalmakalapját, s az arra alkalmas időben virág sohasem hiányzott a gomblyukából. Inkább tisztviselő benyomását keltette, mint iparos emberét.”

Gézát az Országos M. kir. Mintarajziskola és Rajztanárképző Intézet felvételi vizsgáján támasztott feladatok nem érték váratlanul.²⁰ Emberi fejet kellett rajzolni a gipszmintáról, ékítményes rajzot készíteni féldomború mintáról és nagyméretű geometriai testcsoportot rajzolni a szabadban. Előtanulmányi eredményét is figyelembe véve az intézet legrangosabb szintű rajztanárképző szaktanfolyamára nyert felvételt.²¹ Társai közt a félegyházi *Holló László*, a művésznövendékek között *Berény Róbert*,

¹⁵ Gimn. Ért. 1903—04. 57.: „Írásművekre egy ízben hirdetett a Kör pályázatot. Erre a pályázatra 22 dolgozat érkezett be, melyek közül két értekezés részesült jutalomban: » Honfoglaló őseink fegyvereiről. « (Csallány Gábor díj 10 kor.) és » A rovarokról. « c. (Köri díj 4 kor.) Mind a két értekezést Jakó Géza VIII. o. tanuló írta.”

¹⁶ Gimn. Ért. 1902—03. 61.

¹⁷ Gimn. Ért. 1903—04. 87.

¹⁸ Dr. Glatz Olivérné, Jakó Mária leányának szíves közlése, amiért ezúton mondunk köszönetet.

¹⁹ Papp Teréz múzeumbarát, nyugalmazott gyermekvédelmi felügyelőnő szíves közlése, melyért köszönettel tartozunk.

²⁰ Képzőművészeti Főiskoláról csak 1908 szeptemberétől beszélhetünk, melynek jogelődje az 1871-ben alapított Mintarajziskola és Rajztanárképző volt. Jakó Géza a Rajztanárképzőbe nyert felvételt, tanári diplomát 1910-ben már a Képzőművészeti Főiskolától kapott.

²¹ Az intézet fakultásai az alábbiak voltak:

a) A rajztanár- illetve rajztanító-jelöltek tanfolyama,

b) A rajztanítónőjelöltek tanfolyama,

c) A rendes művésznövendékek tanfolyama.

Előbbiekhez középfokú végzettségre (érettségire), az utóbbihoz a tehetségen kívül mindössze a 16. életév betöltésére volt szükség!

Bory Jenő és Vágó Sándor nevét olvashatjuk az évkönyvekben, harmadévben egy szentesi földije is akad, a vele egyívású Zolnay Géza személyében.²²

Lotz Károly egykori intézetét akkor Székely Bertalan és Szinyei Merse Pál irányították, de Jakóra a legnagyobb hatással ismét csak egy földije, a Szentes-nagyvölgyparti utcából csak nemrég világhírnév felé tört Hegedűs László lehetett.²³ Hegedűs ekkor volt pályája csúcán, elnyerve a Fraknoi-ösztöndíjat egy évet Rómában töltve előkészíthette a rajztanárok milánói kongresszusára bemutatott magyar főiskolai kiállítást. Jakó két nyarat is Olaszországban tölthetett, és másodjára már vele lehetett Markstein Ilona is, későbbi felesége, a gyakorlati iparművészeti tanfolyamon jeleskedő rajztanítónő-jelölt. (3. kép)

Mindkettőjük előmenetelét tekintve megállapíthatjuk, hogy az igényesebb növendékek közé tartoztak. Géza már a II. év mindkét szemeszterében 200—200 kor., a III. év elején 400 kor., és a IV. évben 600 korona állami ösztöndíjban részesült, de elnyerte „az Egyetemes kísérletező intézet Védőjegyre kiadott” pályázatának III. díját is. Ilona pedig az iskolának is dicsőséget szerzett akkor, amikor a *cement-padlóburkolat* tervrajzára hirdetett nyilvános pályázaton a már végzett és praktizáló iparművészek elől is elvitte az I. díjat.²⁴ Mindketten különös szorgalommal vettek részt *Olgyai Viktor* grafikai különanfolyamán, ahol a legmodernebb sokszorosító eljárásokat és technikájukat sajátíthatták el. (4. kép)

Az iparművészeti rajz és tervezés tantárgyát Nádler Róbert adta elő egyre nagyobb óraszámokban, az építészeti rajzot, a stíl- és alaktant pedig Hauranek Ferenc. Mintázást Lóránfi Antaltól, művészettörténetet Pasteiner Gyulától tanultak, akivel újabb közép-olaszországi építészeti-szobrászati tanulmányúton is voltak. A tájképfestészeti és néprajzi kirándulások, a közösségteremtő diákasztal, és még ki tudja, mi és mennyi hallgatói-jelölti lehetőség arra sarkallják őket, hogy tanulmányaikat még ne fejezzék be, és Géza sikeresen pályázza meg a ritka V. évi ösztöndíjat, melynek összege lehetővé teszi számukra, hogy a híres angliai *staffordshirei Stoke* városka népi fazekas iskolájába iratkozzanak be 1909 szeptemberében.²⁵ Az intézmény *Dr. J. W. MELLOR* vezetésével olyan egész éves tanfolyamokat szervezett, melynek szorgalmi időszakában a hallgatók három fokozatú, egyenként 30 órás elméleti és gyakorlati előadássorozaton készülhettek fel a minősítő vizsgára. Ehhez legalább hároméves ipari szakmai gyakorlatot, és a II. fokozatú vizsgához pedig saját kutatáson alapuló diplomamunkát kellett felmutatni az iparszerű kerámia tárgyköréből. Az intézmény sokat hangoztatott jelszava volt: „Chemistry is not to be regarded as an accomplishment, but as a necessity!” — vagyis hogy a kémia nem melléktárgy!²⁶ Ezt Jakókék nagyon komolyan vehették, hiszen fizikai-kémiai előképzettségük, amit a művészeti főiskolai tanulmányok előttről a gimnáziumból, illetve

²² OMKMR. Ért. 1904—05. 51—55. és uo. 1906—07. 66—72.

²³ Zolnay Géza a szentesi gimnáziumalapító Zolnay Károly unokaöccse, Zolnay Kálmán várm. aljegyző és Toncs Emilia gyermeke, szül. 1886. dec. 15-én. A Joó-Fridrich-féle „Atelier” tagja, majd Bp-en rajztanár, szakfelügyelő. Festészete Jakóéval egy töről fakadó, a Hegedűs László-féle iskola követője.

²⁴ CsmL(Szf) Csongrád vármegye Felekezeti Anyakönyv Másodp. Levéltári gyűjt.: a./ Róm. kat. Szentes 1862—1870. a. 54. IV. B. 434 1870/48 akvi. sz. Jan. 3/4. László, Hegedűs Imre és Szénási Rozália közrendű katolikusok gyermeke.) Nagyvölgyparti u. 1440., és OMKMR. Ért. 1910—11. 36—38. nekrológ

²⁵ OMKMR. Ért. 1906—07. 69., és 1907—08. 35., valamint 1905—06. 52. m

²⁶ KJM. Helyt. dok. Ltsz.: 85. 14. 13. 1.: Syllabus of Work in the Theory and Practice of Pottery ... Session 1909—10. Szerk: J. W. Mellor. Country Pottery Temporary Laboratory, Stoke-on-Trent, Staffordshire 1909. 1—17.

²⁶ I. m. 4. o.: „A kémia nem melléktárgy, hanem szükségesnek és nélkülözhetetlennek tekintendő!”

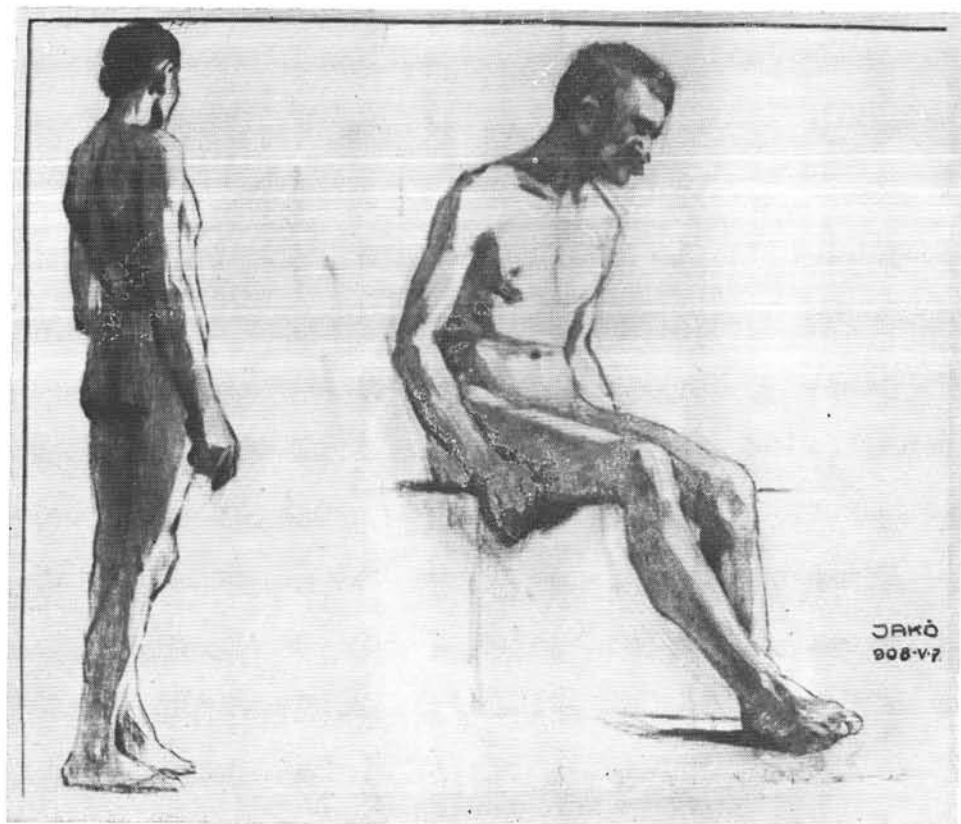

3. Hölgý székkal — félnapos tanulmányrajz 1906
(szén-papír 32×56 cm Dr Jakó Éena Bp. tulajdonában)

a kereskedelmi iskolából és az Iparrajziskolából hoztak, csak alig középszintű lehetett. Az elméleti előadásaik *Tunstallban*, a gyakorlati foglalkozások *Stoke on Trentben* voltak, és az alapfokú, kezdőknek ajánlott tanfolyamokat a távoli Írtenger parti Ribble-öböl menti *Longtonban* tartották meg egymással párhuzamosan, szinte egy időben. A Jakóékhoz hasonló „igényes” jelölteknek tehát majdnem az egész Stafford megyét be kellett utazniuk nap mint nap, s mivel ez Anglia egyik legjelentősebb iparvidékén, Birmingham, Manchester és Liverpool ölelésében egészen 1910 április végéig tartott számukra, elképzelhető, hogy mennyi életre szóló megha-

tározó élményt raktározhattak magukba. Természetesen a téli és húsvéti szünetekben, az akkor még nyugodalmas angol hétvégeken a leghíresebb múzeumokat, tárlatokat látogathatták, erről tanúskodnak Jakó Géza tanulmányútján készült reánkmaradt kerámiatörténeti jegyzetei.²⁷ A kifelé vezető, és hazafelé tartó út sem lehetett élménytelen számukra. Sajnos ezek állomásait a rajzos füzetek alapján csak sejtjük, viszont azt tudjuk, hogy Angliából egyenesen Pécsre siettek, a híres Zsolnaygyárba — feltehetően azért, hogy az előírt 3 éves gyakorlatra, az iparszerű kerámiai szakdolgozati témára, a saját kutatás lehetőségére hazai környezetben telessenek szert.²⁸

Az élet azonban itt is közbeszólt, mert családi örömöknek néztek elébe, és a pécsi ideiglenes szállás, távol mindkét szülői háztól a családalapításra nem lehetett alkalmas. Gézának is megszűnt a pesti lakáslehetősége, mert a fiatalok szárnyra

4. Tónusos és vonalas akt-tanulmányok 1908
(szén-papír 51×43 cm Dr Jakó Éna tulajdonában)

²⁷ KJM. Helyt. dok. Ltsz.: 85. 14. 10. 1—3. A rajzos jegyzetek némelyikében dátum és helyszín is szerepel, ezekből az alábbi állomások azonosíthatók:
— Mainz 1909. IV. 15., Trier, V. 29., Leiden, VIII. 24—IX., Amszterdam, XI. 8., Stoke-on-Trent 1910. I., London, II. 3.

²⁸ Romváry Ferenc szíves közlése, miszerint NIKELSZKY Géza kutatásai szerint Jákó Géza rajztanár néhány újfajta váza tervét készítette el.

kelvén Jakó Mihály, immár 60 évesen, végleg visszatért szülővárosába, Szentesre, és 1897-ben, felesége halálával megszűnt iparát, 1909-ben újra kezdte, és 2 segéd-
del, 2 tanonccal folytatta azt 1922-ben bekövetkezett haláláig.²⁹

A fiatalok problémáját Marksteinék oldják meg egy budafoki ház és telek megvásárlásával, ahol idővel még saját kemencét is építhetnek, illetve Géza vállalt 1910-ben sürgősen tanári állást a Székesfővárosi Községi Iparrajziskolában, ahol felesége is tanult. Az akkor már majd másfél évszázados múltra visszatekintő híres intézményhez *Kós Károllyal* együtt lépett be tanárnak, erről így vall az értesítő:³⁰

„Az iparrajziskola három legöregebb érdemes tanára Lechner Gyula, Pálóczi Antal és Száraz István által engedélyezett szabadságot élvezve, ez iskolai évben már nem tanítoitak. Az építőipari téli tanfolyamon ez által megüresedett órákat Kós Károly okleveles műépítész látta el. A többi megüresedett órákat az iparrajziskola tanárai vállalták el, mi által már alkalmazásban volt tanársegédeket annyi önálló órára kellett beosztaniuk, hogy a felmerült helyettesítéseket és segédkezéseket már nem végezheték, s így mint tanársegédet, Jakó Géza okleveles középiskolai tanárt alkalmaztuk.”

Az akkori iparrajziskolának sokirányú funkciója volt. Ellátta az iparosság továbbképzési igényeit, nevelte az iparos pályára készülöket, helyet és lehetőséget adott a műkedvelők rajzi és rajztudáson alapuló, valamint különböző technikákban és ügyességekben való képzéséhez, és ugyanitt képezték a fővárosi tanonciskolák rajz-tanítóit is. (*Vértes*) *Vögel* *Rezső* volt az agyagipari tanfolyam vezetője, egyébként ő volt Jakóné osztályfőnöke 1904—06 között a nyilvános rajz- és mintázási terem női munkatermében is.³¹ Az ismeretség révén egykori tanítványának férje számára, Jakó Géza kezébe bántan adhatta át katedróját. Az iskola nagyra becsült öregje volt *Györgyi Kálmán* is, aki a „Magyar Iparművészet” c. folyóirat szerkesztőjeként már 1913-ban helyt adott néhány Jakó-kerámia fényképes ábrázolásának.³² Györgyi az Országos Iparművészeti Társulat titkáráként melegen támogatta Jakó Géza önálló kerámiai szárnybontogatásait, és talán nem véletlen, hogy kritikájában, melyet az 1914. év végi „Karácsonyi iparművészeti vásár”-ról írt, az egykori munkaadó Zsolnay-gyár termékei után mindjárt Jakó munkáival foglalkozik.³³

„A Zsolnay-gyár erős fémreflexű, gazdag virágdíszű, csodálatosan fejlett technikájú újdonságai Fischer Emil néhány diszkrét színezésű díszvázája mellett is feltűnést keltettek JAKÓ Géza tanárnak igénytelen, de művészi hatású cserepei. Vetélytársai e téren Fábíán Gyula és neje (Sárvár), kik nehéz viszonyokkal küzdve évről-évre mindinkább tökéletesítik kerámiai munkáikat.”

Képzelnék el, hogy ez a bátorító kritika egy rangos művészeti folyóiratban milyen ösztönzően hatott a Jakó házaspárra! A sárvári Fábíán házaspárral való összevetés pedig a férj neve alatt végzendő közös művészeti tevékenységre ösztönözhetette Markstein Ilonát, aki a névtelen társként való elismeréséért folytatott küzdelemben már emancipálva érezhette magát. (5. kép) Jakót művészi kibontakozásában a háború akadályozta meg. Az általa készített apró „csecsebecsék”-nek a világegés közepette aligha lehetett piaca. A kemence felfűtéséhez szükséges tüzelőfa beszerzése pedig egyre drágább, egyre lehetetlenebbé válhatott. A társulat karácsonyi vásárainak is jóval kisebb volt a sikere, de nem úgy Jakó Géza egyszerű, olcsó és mégis művészi kerámiáinak! A háborús emléktárgyak pályázatán pedig, ahol „...olyan apró tár-

²⁹ Szentesi Akvi. Ker. 453/1922. sz. halotti akvi. kiv. Hettesheimer Berta tulajdonában.

³⁰ Székesfővárosi Községi Iparrajziskola Értesítője 1910—11. 8.

³¹ SzfKI. Ért. 1904—05. 61.

³² Magyar Iparművészet (MI) 1913. 26. 49. ábra: Jakó Géza: Mázas cserepek (Gömb alakú és hengeres vázák, mély tállal.)

³³ MI. 1915. 38.: „Karácsonyi iparművészeti vásár...”

5. Markstein Ilona és Jakó Géza a budafoki műhelyben 1920 körül
(Jakó Géza amatőr-felvétele üveglemezen F. 6631. KJM. ltsz.)

gyakat kellett tervezni, tetszés szerint való anyagból, tetszőleges rendeltetéssel, amelyet pár fillérért az ember boltban megvásárolhat, ajándéknak odaadhat.” Jakó Géza nem véletlenül részesült az elsők között előkelő díjazásban.³⁴ Még 1917—18-ban is jelentős bevételei voltak, bár műhelyét csak az M. kir. Kereskedelmi Minisztérium segélyével tudta fejleszteni.³⁵ Hagyatékában fennmaradt 1918—20 közötti könyvelési

³⁴ MI. 1916. 59.: „A háborús emléktárgyak...”

³⁵ KJM. Helyt. dok. ltsz.: 85. 14. 5. 1.: 4. oldal; 1918. IX. 16.

naplójából tudjuk, hogy csaknem harminc viszonteladó kereskedővel értékesítette portékáit, és egy-egy vásárlóval csak ritkán tudott 100 K-ás üzletet vagy annál nagyobbat lebonyolítani. Legtöbb termékét *Radványi István*nak adta el, akinek feltehetően Pesten volt üzlete, de áru elkerültek Mezőkövesdre és Besztercebányára egyaránt.³⁶ A megélhetés érdekében nem volt válogatós: vázát, hamutartót, állatfigurákat, szenteltvíztartót, szentképet, virágcserepet és apró edényeket is készített. Ebben az időben fényképezte le kerámiai laboratóriumát, így az egykori termékeket és a műhely berendezését vizuálisan is rekonstruálni tudjuk. (6. kép)

Nyersanyagait Kopeczkytól és Klazsig Mihálytól vásárolta, de az igényesebb festék- és mázanyagokat a külföldi *Bidtel*-cégtől szerezte be. Legtöbb kiadása mindig a tűzifára esett, 1921-re ez az összeg elérte a teljes forgalmának negyedrészt is. Talán épp ezért vállalkozott különösebb befektetéseket nem igénylő szakértői tevékenységre. Az Anyagértékesítő Rt.-tól, a dr. Fonó-főle irodától, az Industriától, és az Unió pipagyártól jelentős tiszteletdíjakat kapott ez idő tájt.³⁷

A világpolitikai események: a várva várt béke, majd a forradalmak Jakót is kizozdíják budafoki magányából. 1919-ben jelenik meg első írása: „A művész és a szocializmus”, és még ugyanabban az évben közli a Magyar Iparművészet hozzájárulását a nyílt vitához: „Tennivalók az iparművészet terén.”³⁸ Írásában az iparművészek érdekcsoportjainak kiállítási csarnok, illetve iparművészeti üzlet létrehozására irányuló eltérő véleményét igyekszik összebékíteni, és a gazdasági pangás miatt jajongókat fúzióra ösztönzi:

„A forgalom természetesen nagyon megcsappan, de ha a fővárosban csak két ilyen üzlet maradna nyitva, nem ok arra, hogy éppen a magyar iparművészek bolja hiányozzék.

...

Ne engedjük, hogy az eszközök kiszorítsák magát a célt, ne adjunk az ügynek hangzatos címet, márványtáblát, pazarul berendezett irodákat és vezérigazgatót, hanem fejszünk ki annál több produktív munkát és annál nagyobb alaposságot.

...

Ha az iparművészek összeállnának és a saját erejükre támaszkodva, *szövetkezeti alapon* akarnak megvalósítani ügyüket, nem hihető, hogy azt az anyagi tőkét, amire szerényebb alapon szükség van, nem tudnák előteremteni maguk az iparművészek. Úgyes vezető erő mellett, egy kis áldozattal, kitartással és szorgalommal elérhetnék a célt, kezdjünk hozzá tehát inkább ma, mint holnap.”

Mire írásai megjelennek, Horthy Miklós emlékezetes bevonulása után sem a „szövetkezeti” szónak nincs jó hangzása, sem a művészet és a művészek szocialista megítélésének nincs már semmi alapja, Jakónak is sürgősen vissza kell vonulni a közéleti szerepelés színtereiről budafoki alkotó magányába. Műhelymunkájának meg is látszik a következménye: az újjárendezett karácsonyi vásáron, 1921 decemberében ismét meglepí a közönséget³⁹:

„Évről évre izmosodó tehetségről számolnak be JAKÓ Géza kerámiai munkái. Nagy anyag-szerűség, a formáknak nyugodt, érett átgondolása, s a festékhatásoknak finom színderűje jelentkezett munkáin, melyeknek nagy érdemük még az, hogy árban is hozzáférhetők a szerényebb képességű vásárlók számára...”

³⁶ Uo. 4., 8. old.

³⁷ Uo. 10—11. old. 1920—21. és 200/1—14. tervezet a Városlódi Kőedénygyár üzembe állításáról.

³⁸ Magyar Életrajzi Lexikon (MÉL) I. 792. Bp. 1967., és MI. 1919. 3—4—5.

³⁹ MI. 1922. 33.: „Kerámiák...”

6. Jakó Géza munkatársaival a festőasztalnál 1920 körül
(Jakó Géza amatőr-felvétele üveglemezen F. 6633. KJM. Itsz.)

Első külföldi szereplése a helsinki magyar—finn kiállítás alkalmából további meghatározó sikereket hoz számára. Itt ismeri meg munkáit *Pats VÖLD*, a tallinni művészeti- és ipariskola igazgatója, aki előtt Jakó neve már ismeretes lehetett a berlini „Töpfer-Zeitung”-ban megjelent, a magyarországi agyagipari szakoktatás helyzetét bemutató cikke alapján.⁴⁰ Itthon is nyilvános elismerésben részesül külföldi szerepléséért és újabb hazai sikereiért: 1923-ban az Iparművészeti Társulat kiállítá-

⁴⁰ KJM. Helyt. dok. Itsz.: 85. 14. 7. 2. 1. (kézirat)

sának megnyitóján a vallás- és közoktatásügyi minisztertől átveheti az állami iparművészeti érmet.⁴¹

Az 1923/24-es tanévtől megválnak a Fővárosi Iparrajziskolától, és innentől kezdve egy kicsit távol is kerül a hazai iparművészettől.⁴²

„JAKÓ Géza főv. iparrajziskolai tanár az eszt kormány meghívására 1923 október havában Revalba utazott, hogy ott kerámiai tanműhelyt rendezzen be, és ezzel alapját vesse meg az esztországi agyagművességnek. Jakó tanárkodása mellett mintegy 15 év óta foglalkozik kerámiával, s a maga erejével és páratlan szorgalmú feleségének támogatásával oly szép eredményeket ért el, melyek nem csak itthon, hanem külföldön is híressé tették szerény, kis budafoki műhelyét. Egyelőre egy évre szerződött az eszt kormánnyal, mely helyes érzéssel választja ki a legalkalmasabb szakembert a kijelölt feladatra. Jakó tanár alapos készültsége, tanári tapasztalatai és kötelességtudása biztosítékai annak, hogy megtisztelő megbízásának teljes sikerrel fog megfelelni.”

A próbaév egyben a család próbatétele is. A nagyfiú, ifjabb Géza már második gimnazista, a kis Gazi pedig elemibe jár. A szentesi család siet segítségükre avval, hogy a gyerekeket a nagybácsik-nagynénik nevelik, ott is járnak iskolába, ugyanoda, ahová egykor apjuk járt.⁴³ A budafoki házat és kertet Dezső öccsére bízta, aki épp ebben az időben diplomázik a Zeneművészeti Főiskolán Kodály és Weiner növendékeként. Dezső a házba lakót fogad fel, a kertet és a földcskét árendába adja ki. A Jakó házaspárnak pedig a távoli Északon új lehetősége nyílik egy alkotó környezet berendezésére — most már állami támogatással. (7. kép) Természetesen az első

7. Tallini tanítványai között 1930 körül (reprodukció)

⁴¹ KJM. Helyt. dok. Itsz.: 85. 14. 2. 1., és MI 1923. 29.: „Kitüntetett iparművészek...”

⁴² MI. 1924. 22.: „Jakó Géza...”

⁴³ Gimn. Ért. 1923—24. 17.: ifj. Jakó Géza a II. a oszt. tanulója.

évek a legnehezebbek, hiszen a revali „Kutsekool”-ban még kemence sincs. Ismét a nulláról indulnak, de most már a budafoki és az iparrajziskolai tapasztalatokkal, és felelősségteljes szakértő múlttal vértetnen.

Magyar segítőtársuk *Bauer Ádám*, aki Jakó mellett kerámiamesterként amolyan tanársegédi előkészítő feladatokat látott el. Felesége pedig a második évtől kezdve instruktorként működött mellette, de a szokásos mintázás és festés tanításán kívül vállalkozott az új főiskola bördíszműves, könyvkötő és textilfestő tanszakain is az oktatásra.

Jakót az új lehetőségek újszerű megoldások kikísérletezésére csábították. A több mint félmillió hitelből (észtr márkában jelentős tőke!) *kemencéket épített*, az alkatrészeket Lipcseből, az anyagokat Meissenből, az anyagmintákat Rigából hozatja. Már az első évben sikerrel próbálkozik a hazai észtr nyersanyagokkal, próbái az Aseri-ből és Vöru-ből származó agyagfajták használhatóságát bizonyítják. (8. kép)

8. Bauer Ádám, Jakó Géza és Markstein Ilona a tanítványokkal 1930 körül

Eleinte németül tanít, de csaknem két év alatt már elsajátítja az észtr nyelvet is. Keze alól híressé lett tanítványok sora távozik: *Vally Talvik-Eller* az általa felépített tanszék későbbi vezetőjeként, *Jaan Kort* és *Juhan Mölder* keramikusszobrászként Bauer Ádám instruktori munkáját folytatják 1929-től. A nemzetközi szakirodalomból ismertté váltak még *Aino Pretov* (Aino Alama), *Alma Aints* (A. Van. Jung), *Helmut Kitsukond*, *Ellinor Piipun*, *Mari Simulson*, *Linda-Herman-Liiv*, *Mari Rääk* és *Jaan Drussaar*. Évente 8-10 kerámia szakos növendéket oktatott, így kb. másfél-száz ottani tanítványa lehetett.

Juhan Mölder visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy a pinceműteremben súlyos gondok közt, nagy erőfeszítéssel tudtak csak dolgozni, mert a helységeket gyakran elöntötte a talajvíz. A kemencék átépítése is időszerűvé lett, így újabb, modernebb változatot tudtak felépíteni kizárólag Jakó tervei alapján.^{43/a} Az alagsori kemencék fatüzelésűek voltak, de Jakó kísérleti kemencéje gázzal működött. A kerámia tan- szak mellett 1930—33 között keramikus szakiskolát is szerveztek, az ott tankönyv- ként kezelt „Eesti savitöösturite Käsiraamat” (Észt agyagiparosok kézikönyve, 1933) a mai napig egyedülálló szakirodalom.

Jakónak 1926-tól 1929-ig több mint 10 rangos publikációja jelenik meg a nyu- gati szaklapokban, melyek közül nem egyet önállóan is megjelentetnek a szakkiadók. Első nagyobb munkája még a budafoki tapasztalatok alapján született „Keramische Fabrikationsfehler” (Müller und Schmidt, Coburg), „mely az agyagipari technológiá- nak tapasztalati tényeken alapuló sok eddig ismeretlen, vagy csak egyesek részéről ismert tudnivalóját foglalja össze.”⁴⁴ Technológiai tankönyvét egy alapvető anyag- ismereti munka követi alig két éven belül, a „Keramische Materialkunde” (Theodor Steinkopf Verlag Dresden und Leipzig, 1928.), melyet egykori tanár- és művésztsársa, BORSZÉKY Frigyes így üdvözöl kritikájában:⁴⁵

„A német kerámiai szakmunkák az ismert alapossággal foglalkoznak a kerámiai ipar minden technikai, kémiai és dekorálási ágával, de a felhasználandó és a kerámiai iparban általában elő- forduló anyagok és alkotó elemek ismertetéséről szóló könyv, mely ily bőven és szakszerűen lenne megírva, még nem jelent meg.”

A másfél száz oldalas mű három részre oszlik. Az első kettőben a kemikáliákkal és az agyagokkal foglalkozik, „a harmadik részben a kerámia éltető eleméhez szükséges különböző tüzelőanyagokat ismerteti komoly alapossággal.”

Míg alapvető művei a nyomdában vannak, a berlini Keramische Rundschau- ban jelenik meg két kisebb közleménye,⁴⁶ harmadik tankönyvét pedig ugyanez a folyóirat négy egymás utáni számában folytatólagosan közli a repedésmentes fazék- anyagmázokról.⁴⁷ A tisztán elméleti alapokon nyugvó munka először részletesen fel- tárja a mázrepedések okait, majd számba veszi a repedésmentes technológia felté- teleit:

- a cserép és a máz hőtágulási együtthatójának egyeznie kell,
- nem különbözhet a hővezetőképesség és a térfogatváltozás sem,
- a máznak rugalmasnak és nagy szilárdságúnak kell lenni,
- a cserép homogén szerkezetű, felülete nagy kémiai reakcióképességű legyen,
- a mázréteg vastagságának optimumát el kell találni.

E feltételek megvalósítása érdekében a következőket ajánlja:

- a mázhoz kaolint, vagy homokot kell adagolni, és különféle vegyszerekkel kell kezelni,
- a máz és cserép között leöntést (engob) kell alkalmazni,

^{43a} Dr. Jakó Énéának, a művész unokájának jóvoltából hozzájutottunk a centenáriumba Tallinban megjelent E. MARDNA észt művészettörténész kéziratának fordításához, melyet itt kö- szönünk meg.

⁴⁴ JAKÓ Géza: Keramische Materialkunde — Beschreibung der Masse, Glasur und Brenn- materialien sowie der Farbstoffe — Handbuch für den praktiker Hilfsbuch für den Schul- und Selbst- unterricht = Theodor Steinkopf Verlag, Dresden und Leipzig, 1928.

⁴⁵ IMI, 1928. 215.: „Jakó Géza tanár...”

⁴⁶ „Studien über farbige Glasuren = KR. XXXV/6. 69—71. 1927. II. 3. és „Versuche zur Ver- besserung der Töpfertone” = KR. XXXV/18. 283—285. 1927. V. 5.

⁴⁷ „Rissefreie Töpferglasur” = KR. XXXVI (33. 633—636. 1928. VIII. 16., és uo. No. 36. 691—692., No. 37. 707—708., és No. 38. 723—726.

- a feszültségcsökkentést kétoldali mázzal kell elérni,
- emelni kell az égetés hőfokát, növelni időtartamát,
- a cserépanyaghoz különböző adalékanyagokat kell keverni, a mázanyag alkotórészeit pedig igen finomra kell őrölni.

Kísérleteinek végeredményét pedig így foglalja össze:

- = közönséges nem repedező mázt 900—920°-on nem lehet készíteni,
- = célhoz érhetünk, ha az agyaghoz magnéziumos anyagot keverünk,
 - vagy mésztartalmú adalékkal növeljük a tágulási és hővezetési együttható értékét,
 - vagy a mázhoz homok helyett salakot, vagy gránitlisztet használunk, stb.,
- = és az égetés hőfokát 960°-ra emeljük:⁴⁸

„Jakó tanár munkáját háromszoros okból kell örömmel üdvözölnünk. Elsősorban mert kisértékű nyersanyagokat tesz alkalmassá, tehát olcsó. Másodsor: a gyakorlati megoldást tisztán elméleti fejtegetés útján érte el, ezért műve iskolapélda. Végül pedig azért, ..., mivel idegenben élő, de a hazai kerámiaiparral szorosan együttműködő magyar szakember munkája, mely a magyar szaktudósnak az ország határain túl hoz elismerést.”

— olvashatjuk a Magyar Iparművészet szakirodalmi kritikájában.

Külföldi sikereinek csúcspanaszát érezheti magát, amikor 1928-ban hazalátogat szülővárosába Szentesre, és felkeresi Csallány Gábor Európa-hírvivő lett múzeumát, s mivel az igazgatót nem találja helyén, levélben fordul hozzá:⁴⁹

„Mélyen Tisztelt Igazgató Úr!

A közelmúlt napokban Szentesen járván, feleségemmel együtt meglátogattam Szentes város büszkeségét, az Ön Múzeumát, melyet diákkorom óta nem láttam. Az ott lévő értékek nézegetése közben örömmel töltött el mindkettőnköt, főleg a kerámiai gyűjtemény ragadott meg bennünket, mert hisz' ez a mi szakmánk! Ha egyszer hozzájutok, s megírom a Magyar Alföld agyariparát — a Szentesi Múzeum kincseire kell majd elsősorban támaszkodnom.

Mint Szentes város szülöttének kötelességemnek tartom a Múzeum agyagipari gyűjteményét gyarapítani. Régebbi munkáimból kiválasztottam hát 3 drb. majolikát és egy olajfestményt a Szentesi Múzeum számára. Kérem Igazgató Urat, iktassa be azokat a Múzeum gyűjteményébe, ha arra érdemesnek találja őket. A majolikákat feleségemmel közösen készítettük a budafoki műhelyünkben.

Egyben fogadja mindkettőnk nagyrabecsülésének őszinte kifejezését
szívvelyes üdvözlettel

Jakó Géza”

A sors különös iróniája, hogy Jakó ajándékai közül épp a kerámiák pusztultak el 1944-ben, festményei közül az 1954. évi leltározás egyet vett számba, egy akvarelljét pedig ugyanakkor kiselejtezték ifjúkori festményével együtt.⁵⁰

Jakót a szükség kényszerítette arra, hogy tüzelés- és hőtechnikával, tüzelőanyag-ismerettel és kemenceépítéssel is foglalkozzon. Egyébként alapvető természete is olyan lehetett, hogy kész eredményeket csak kétkedve fogadott el, és saját munkája során felmerült problémáit is igyekezett mindig maga megoldani — tegyük hozzá: sikerrel! Tallinni kemencetervei mérnöki előképzettséget feltételeznek, folya-

⁴⁸ MI. 1929. 28.: „Rissefreie Töpferglasur...”

⁴⁹ CsmL (Szf) Csongrádvármegyei Múzeum iratai: 142/1928.

⁵⁰ Tarka borjú (olaj-vászon 55×53 cm, KJM. Képz. 54. 59. 1. ltsz.) 117/1954. KJM. sz.: A szentesi Koszta József Múzeum képzőművészeti anyagának selejtlistája. Szentes, 1954. május 21. „10. Jakó Géza, Csenedélet, papír. vízf. 29×25,

...
23. Jakó Géza: Memmon szobor o. v. 34×46,5”

matos üzemű csempégető kemencéje pedig már automatizálási elemeket is tartalmaz.⁵¹ Tervei a gyakorlat próbáját is megállván, újdonság-tartalmuk miatt szabaddalmi értékesítésre is alkalmasak voltak. A német Birodalmi Szabadalmi Hivatallal 1931-ben lépett jogviszonyba, találmányait először a Cramer—Hirsch—Hempel-féle berlini szabadalmi ügyvivői irodával próbálta védetni, és így értékesíteni.⁵² Első szabadalmi témája az 1150 °C-on kiégethető keményporcelán előállításáról szolt, de hagyatékában található még több német nyelvű szabadalmi kézirat, még 1939-ből is.⁵³ (8. kép)

Az észt környezetbe való beilleszkedése sikeres lehetett, hiszen hamarosan egész családjával kiköltözködött, fiai észt iskolába jártak, a főiskola feleségét is alkalmazta. 1933-ban észt nyelvű főiskolai kerámiatankönyvet írt, melyben külön fejezetet szentelt a tüzeléstechnikának, legújabb kedves kutatási eredményeinek.⁵⁴ Családjá is jól érezte magát az új környezetben, hamarosan életre szóló barátságot kötöttek a sokgyermekes kolléga, Veidemannék családjával. (9. kép) Természetesen egyre fokozódó honvágygal éltek, és ezen nem sokat segített sem a pár napos késéssel érkező Pesti Hírlap, sem a Vállalkozók Lapja.⁵⁵ Ráadásul a budafoki ház is egyre több gondot jelentett, mert Dezső öccse Szentesre költözött, hogy megnyissa a város első magánzeneiskoláját, így a lakóval és a bérlőkkel nem tudott foglalkozni. Felmerült a ház és a föld eladásának, Jakóék végleges tallinni letelepedésének kérdése is.⁵⁶ Dilemmáiról öccséhez intézett leveléből értesülünk:

„...A'mi pedig a jövőnket illeti — ez teljesen homályos. Az én szerződéssem augusztus elején lejár. Akarnának esetleg tovább is, de kevesebb fizetéssel és Ilonka állása nélkül. Ez így nem elég...”

Végül is 1934-ben hazajönnek, bár nagyfiuk, Géza még kint marad, hiszen az ottani közgazdasági egyetemen már csak másfél éve van hátra a diploma megszerzéséig. Hazafelé igyekvésüket erősítette Jakó Géza egyre aggasztóbbá váló szívbetege is, mely az 50 éves férfi további munkásságát majdnemhogy megbénította.⁵⁷ Munkát már nem kellett vállalnia, hiszen még a harmincas évek elején nyugdíjazták, és a közben fellendült hazai kerámiaművészet egyre jelesebb képviselői — talán éppen Jakó Géza korábbi egyéni munkássága példájára — szinte ontották a jó iparművészeti árut. Feltűnt már Gádor István, Lakatos-Waldsteiner, Tilzer Hajnalka és Ligeti Miklós, Nógrádverőcén pedig a „Keramos” műhely működött Gorka Géza irányításával.⁵⁸ A budafoki műhely újraindításához pénzre, anyagra, munkaerőre, és a „berozsdásodott” kapcsolatok felújítására volt szükség, s ez bizony időbe tellett. Így hát Jakó újra a szakirodalmi munkássága révén tudott csak előrelépni: még 1934-ben Debrecenben sikerül kinyomtattatnia „Az agyagárak ismertetése és gyártása” c. korszerű — és végre magyar nyelvű — műszaki szakkönyvét. Bár a szakajtó kedvezően fogadja a művet, a magánkiadás mégsem nyereséges:⁵⁹

⁵¹ KJM. Helyt. dok. ltsz.: 85. 14. 8. 2—3.

⁵² Uo. ltsz.: 85. 14. 4. 4—6.

⁵³ Uo. ltsz.: 85. 14. 15—16.

⁵⁴ Eesti savitöösturite kasiraamat — praktikuite, opilasile ja pottseppadele + Riigi Kunsttööstuskooli Kirjastus, Tallinn, 1933. 76 old., 24 ábr.

⁵⁵ KJM. Helyt. dok. ltsz.: 85. 14. 5. 12. 85. 14. 14. 2, 4, 5, 10, 13.

⁵⁶ Uo. ltsz.: 85. 10. 11. 2 (1933. V. 27.)

⁵⁷ MI. 1943. 110.: In memoriam Jakó Géza (GH.)

⁵⁸ MI. 1925. 172—172.:

⁵⁹ MI. 1934. 114.: Jakó Géza: Az agyagárak...”

9. Észt leány portréja (olaj-vászon, 49×26 cm Dr. Jakó Éna Bp. tulajdonában)

„...Jakó Géza könyve, melyben értékes útmutatást talál egyaránt: az agyagiparos, téglagyáros, kályhás, építész, iparművész, műbarát, kereskedő és a szakiskolák ifjúsága is, mert a könyv nemcsak technológia, hanem egyben agyagárutan is.

... közelebbről érinti és érdekli a kerámikus iparművészt is, ki tömören és részletesen olyan szerzőtől kapja meg itt az őt érdeklő ismereteket, akinek 25 évi kerámikai munkássága a technika és iparművészet közös mezszyéjét járja.”

„A művészeti kerámia” című írásában pedig saját ars poeticáját fogalmazza meg:⁶⁰

⁶⁰ MI. 1934. 52—56. Az idézet a 62. oldalról való.

„A *technikus-kerámikus* kvalitásra törekszik az anyagban, a *kerámikus-művész* ugyancsak kvalitásra törekszik, de művészi értelemben első sorban. A művésznek ahhoz, hogy esztétikai szempontok mellett a technikai követelményeket is ki tudja elégíteni, a finom érzék mellett széleskörű technikai tudásra is szüksége van. Ez pedig csak állandó kísérletezés és tanulás útján, meg sok fáradtság árán szerezhető meg. Nem csoda tehát, ha a kerámikus — mint az alchimista — feltve őrzött tudományát, melyre, akármilyen kevés is az, mindig szörnyen rátart és foglalozását mindennél nemesebbnek tartja. Azt, hogy ez a büszkeség mennyire megvan a legkisebb fazekasban is, érdekesen illusztrálja az a régi német mondás, hogy: NACH DEM SCHÖPFER KOMMT DER TÖPFER, azaz a teremő után mindjárt a fazekas következik.”

A Magyar Iparművészetben ez utoljára megjelent írását nyílt kérdéssel fejezi be, talán vitaindítónak szánta:

„... Hol a helye hát a *kerámikus-iparművésznek*, kinek mégis csak több köze van az *alkotáshoz*?”

De felvetése a szaklapban megválaszolatlan maradt. Épp úgy hallgat róla a szakma, mint a *Keramische Rundschau*-ban még mindig megjelenő igényes cikkeiről. Jakót — egyelőre nem tudni miért — egyszerűen elhallgatják! Vélelmezzük, hogy a hallgatás egyik oka: a szakma elüzettedése, amikor már minden műhelynek megvan a maga üzleti köre, ezek torzsalkodást keltő átfedései, a megélhetésért folyó kegyetlen harc.

A harmincas évek vége felé újra találmányai értékesítésével próbálkozik, most már itthon, de ekkor is a legtöbb dolga a Szabadalmi Bírósággal akad, a peres ügyek kedvét szegik. A kéziratban ránkmaradt tucatnyi találmánya főként az olcsó kályhacsempe, egy füstcsőzáras mérgezgáz-elvezető készülék és az ún. „porcellán-majolika” (950—1000°) tárgyköréből való.⁶¹ Valóságos hobbjává lesz a tüzeléstechnika. A kisméretű hordozható, vagy szétszedhető egyes fűtési rendszerű cserépkályhák terveit, leírásait, tetszetős külső megjelenésüket, sorozatgyártásuk lehetőségeit latolgatja, jegyzeteli korábbi vázlatainak hátoldalaira, újságszélékre, nyomtatványokra. Közben egyre szegényebben élnek, és rá-rászorolnak a szentesi Jakók segítségére is.⁶²

A Sors azonban — talán most először — Jakónak erkölcsi elégtételt ad.⁶³

„A vallás és közokt. miniszter úr 1941. április hó 15-től kezdődően megbízást adott Jakó Géza nyug. székesfővárosi iparrajziskolai tanárnak az „agyagipari kémia és technológia” c. kollegium tanítására. Jakó Géza tanár személyében az említett tárgykor európai hírű tudását sikerült az iskola részére megnyernünk” —

írja *Szablya-Frischauf Ferenc*, a Kinizsi utcai híres Iparművészeti iskola igazgatója, aki Jakót a magyar iparművészeti oktatás fellegvárának kerámia-fakultása élére az 1940. december 27-én elhalálozott *Orbán Antal* szobrászművész helyére már nem tudja felkérni: betegsége miatt már csak heti 4 órát vállalhat óraadóként. Gyakorlatias, kísérletező szemléletét bizonyítja, hogy még belépésének évében,

„az 1940/41. tanév tervszerű és átgondolt gazdálkodása következtében ... a kerámiai szakosztály 2 újonnan épített égető kemencével, kompresszorral hajtott agyagörlőgéppel szereltetett fel.”

Hagyatékában ránk maradt az 1941/42. tanév Jakó-féle előadásainak tematikája, néhány óravázlata, és kerámikus tanítványainak névsora.⁶⁴

⁶¹ KJM. Helyt. dok. ltsz.: 85. 14. 6. 11—1. és 12—16.

⁶² Uo. ltsz.: 85. 10. 60., 63., 64., 67., 69. és 70.

⁶³ Országos Magyar Királyi Iparművészeti Iskola (OMKII) Évkönyve 1880—1941. (Szerk.: Szablya = Frischauf F.) Bp. 1942. 15.

⁶⁴ KJM. Helyt. dok. ltsz.: 85. 14. 7. 9. 1—2.

„I. évf.: Burger József, Kovács Gyula, Németh Edit, Szabó Piroska és Szász Berta,
II. évf.: Kőházy Antal és Simó József,
III. évf.: Nagy Gabriella és Rainer Angela,
IV. évf.: Burger Marion és Lendvay Zsigmond,
és az V. évfolyamon (Kis) Roóz Ilona voltak tanítványai.

Az igényesebb művésznövendékeket budafoki műhelyébe is meginvitálta, és ekkor vendége volt *Gádor István* és *Gorka Géza* is.⁶⁵ Néhány tanítvány még halála után is hű maradt a budafoki műhelyhez, és a második nagy világégés közepette is folytatta özvegyével a munkát. A halál, mely 1943. október 19-én, hosszadalmas szenvedések után teljesen elsorvasztotta szívbeteg testét, nem vetett véget annak az alkotó folyamatnak, melyet életében megszervezett. Özvegye így írt erről 1945-ben:⁶⁶

„Nagy örömmel és ambícióval dolgozom. Egy fiatal rajztanár, akit Géza jól ismert, ..., lesz a társam. Így határoztam, mert azt szeretném, hogy Géza egész élete munkája veszendőbe ne menjen, s a magyar kerámia még sokáig nivós szép darabokkal szaporodjon az ő emlékezetére. ... Ami tudást Géza elrejtett, most napfényre akarom hozni, a magunk és mások hasznára, örömére.”

10. Pávaszemészes kőcserép korsó („Ja/ko” 11: 30/10/11 cm)

⁶⁵ Uo. ltsz.: 85. 14. 5. 1/101.

⁶⁶ Uo. ltsz.: 85. 10. 74. 1. 5. old. (1945. okt. 7.)

A sorok között olvasva az élettárs és kolléga finom kritikáját is érezhetjük. Jakóné nyilván arra akart utalni a „remete” szóval, hogy férje csak magának, sajátos kutatásainak élt anélkül, hogy eredményeit gyümölcsöztette volna. Ennek részben ellentmondanak a többzese példányszámban publikált receptúrákkal teli szakkönyvek, és a szabadalmaztatott találmányok sorozata.⁶⁷ Valamelyest azonban mégis igaza lehetett. Jakó nem volt jó üzletember. Nem tudott megmaradni a már bevált recepteknél, folytonosan változtatott az anyagon, a formán, a dekoron, a mázon. Képzőművész rajztanárnak indult, a szülői házból magával hozta a textil tiszteletét, és felesége révén szerencsésen találkozott a kerámiával. Az iparművészet terén indult el, közben mélyen elmerült a szilikátkémia bugyraiban, és korának legmagasabb fokán űzhette volna a termometrikus tüzeléstechnikai ipart is. Máiig használatos anyagtant írt az agyagipar számára, és keze alól tanítványok szárai rajzoltak szét az iparban.

Az eddigiekből úgy tűnik, mintha technikai-technológiai érdeklődése elvitte volna eredeti céljától, a művészettől, a valóságban azonban szerencsésen ötvöződött nála a technika a művészettel. Ennek köszönhető, hogy munkássága nemcsak a hazai, hanem az egyetemes kerámiatörténetet is gyarapította. Ahhoz, hogy helyét a magyar kerámiatörténetben kijelölhessük, időnként az egyéni keramikusság keretein is túl kell tekintenünk.

II. Jakó Géza munkásságának jelentősége a kor kerámiaművészetében

A gyárszerű termelést a magas szériaszámok jelentik⁶⁸. Kőedénygyáraink többségében — noha berendezésük már ekkor korszerűtlen volt — több tízezres szériában folyt egy-egy edénytípus készítése. A Zsolnay-gyárban is magasak voltak a szériaszámok, de meg sem közelítették a hagyományos kőedénygyárakét. Ennek oka a Zsolnayak azon törekvése volt, hogy nem egy-egy típus gyártási számát növelték, hanem a típusokat a lehetőségek adta keretek között.⁶⁹ Ezért míg kőedénygyáraink legtöbbször a dekorok és főleg a formák száma alacsony, a Zsolnay-gyárban a századfordulón ez már több mint kétezerre rúgott. Azonban a típusoknak ez az egyetlen európai gyárban sem tapasztalt nagy száma sem volt elegendő a századforduló, illetve az 1900-as évek első évtizede stílusigényeinek kielégítésére. Ezt főleg a művészek konstatálták, akik nagyüzemben, így a Zsolnayaknál dolgoztak, mint pl. Jakó Géza.

Amikor 1886-ban, kereken száz esztendővel ezelőtt született, Szentesen és egyáltalán az Alföldön még több fazekas és keramikus kisiparos élt.⁷⁰ Tevékenységük feltehetően ösztönzően hatott a fiatal Jakóra. Gyermekkorában még működött a hódmezővásárhelyi Agyagipariskola,⁷¹ így nem volt nehéz a kerámiai alapismeretek-

⁶⁷ Özv. Jakó Gézáné, Markstein Ilona az ötvenes években Gádor Istvánnak műhelydokumentációs füzeteket adott át férje hagyatékából. Dr. Jakó Éna szíves közlése.

⁶⁸ Imre Katona: Les céramiques éosinnées Zsolnay précoces. *Ars Decorativa*, 4. 131—136. p.

⁶⁹ A forma- és dekorszámok, valamint a jegyek összetétele, kalligráfiája és formái a tárgyak készítési idejét kiadják. A formakönyvek szerint a termelés növekedésével egyre nőtt a formák száma és nyilván csökkent a gyártott példányszám. Katona i. m. 131—136. p.

⁷⁰ Farkasházy Fischer Vilmos: Az állami agyagipari gyakorló műhelyek eseményei. Farkasházy 1912-ben vezetett tanfolyamot Szentesen. E tanfolyamon főleg a frittel mázak alkalmazását és készítését tanulmányozták, illetve gyakorolták. (pag. 36.)

⁷¹ Az agyagipari iskolák létrehozását a kereskedelmi és földművelésügyi kormányzat támogatta abból a célból, hogy ezekben a fazekasokkal a magasabb rendű (őnmáz) kerámiák készítését elsajátíttassa. Elsősorban ott létesültek ilyenek, ahol adottak voltak a fejlettebb kerámiakészítés feltételei. Bár a hódmezővásárhelyi fazekasok nem csináltak mást, mint az ország más részeinek fazekasai — legfeljebb más díszítőstílust alkalmaztak —, mégis azt a feladatot kellett megoldaniuk, hogy a fejlettebb kerámiakészítést szorgalmazzák és erre tanítsák meg Vásárhely és a környék fazekasait.

hez hozzájutnia. Jakó nem hasonlítható a Szentesen letelepedett Kosztához, a kiváló koloristához, azonban ő is olyant produkált a kerámiaművészetben, amilyent előtte Magyarországon még senki. Különösen a pécsi Zsolnay-gyárban eltöltött év volt számára tanulságokban igen hasznos. Itt tanulta meg, hogy egy gyárban — még az olyanban sem mint a pécsi Zsolnay-gyár, ahol a típusok óriási változataival találkozhatunk — nem lehet a stílusok összes irányzatainak hódolni, mert azok gyorsabban változnak, mint a gyártandó típusok. A gyakori stílusváltoztatás nemcsak forma- és dekortervezőket igényel, hanem technológusokat is, hiszen a technológia beállítása legalább akkora feladat, mint egy-egy új terv elkészítése és üzembe állítása. Hogy ez a Zsolnay-gyárban mennyire így volt, arról a forma- és a dekorszámok nagysága, valamint a mázak nagy változata tanúskodik.⁷² (11. kép)

11. Tojás alakú cserépkorsók színezett mázas és engobos növényi díszítéssel („Ja/ko”-3-4: 2 22/8/4)

A Zsolnay-gyár a típusok és dekorok gyakori változtatásával nemcsak arra figyelmeztetett, hogy így a kisszériás termelés útján követhetőbbek a gyakran változó stílusok, hanem arra is, hogy még egy gyárnak sem fontos rentabilitása érdekében mindenáron a nagy szériák készítésére törekednie, mert a típusok és a dekorok növelésével a technológiai fejlődés is biztosítottabb, mint ellenkező esetben. Jakó hamar felismeri, hogy a szériaszámoknak az az óriási növekedése, mely legtöbb kerámiagyárunkat jellemzi, tucatárut eredményez. „Művészi csak az lehet — írja —, amiből nem készül óriási széria, csak egy, vagy kevésszámú példány. Minthogy a nagyipar — folytatja — még a művészi célt szolgáló kerámiai tárgyakat is sokszorosítja és tömegben viszi a piacra, azért gyáraiból alig is várható az, amit mi itt művészi-nek akarunk nevezni. Következésképp — idézem Jakó Gézától — művészi agyagáru csak kisiparos kezéből kapható, aki egyben művész is, aki hasonlóképp hozza létre

⁷² Lásd a 68. és a 69. sz. lapalji jegyzetet!

munkáit, mint a régi mesterek.”⁷³ Bár mai esztétikánk nem ezt vallja, hiszen a művészi gyáripár helyzete azóta sokat változott előnyére. Példákat nemcsak külföldön, itthon is találhatunk erre.

Pl. a Zsolnay-gyár készítményei cáfolják ugyan Jakót abban, hogy a gyáripár nem állíthat elő művészes árut, de abban álláspontja ma is korszerű, hogy a művészi színvonalat a kisszériás termelés biztosítja leginkább.

A Zsolnay-gyár nemcsak művészetben járt kerámiagyáraink előtt, hanem technikai-technológiai tekintetben is. A gyár nem „divatból” volt ilyen, hanem mert megértette a kor parancsát, nevezetesen azt, hogy csak újabb eredményeken át vezet az út a holnaphoz, a megújulás felé.⁷⁴

Az „új művészet” a technikát is forradalmasította. Már a 80-as, 90-es években mutatkoznak egy olyan technológiai megújulás jelei, melyek Franciaországban már a 70-es évek végén, a 80-as évek elején jelen vannak, de hazánkban csak a 90-es évek végén, az 1900-as évek elején bontakoznak ki. Az új stílus használta ki elsőként a lüsztertechnika és a kristálytechnika különböző változatait, melyet a Zsolnayaknál senki sem használt ki jobban Magyarországon. Vannak, akik a lüsztertechnikában az új stílus jelentkezését vélik. Ez azonban így nem igaz, mert a lüszter már a historizmusban jelen van, sőt egyik változatát, a Wartha-féle fémreflexeset éppen a historizáló bizánci, román és reneszánsz brokátmintákon alkalmazták leginkább.⁷⁵ (12. kép)

12. Bokály, tányér és korsó cserépből, növényi- és állatalakos díszítéssel („Ja/ko” 7: 22/8/6 cm, 6: 22/8/4 cm, 8: 22/14/6 cm)

A Zsolnayak lüszterei között különbözőeket találhatunk. Kezdetben a mázon alkalmazták a fémességet, fémes reflexet, vagy piros színt adó pépet, később — főleg Wartha Vince tanácsára — a fémességet adó réz- vagy ezüstvegyületet a mázba

⁷³ Jakó Géza: A művészi kerámia, Művészi Ipar, 1934. 52—62. 1.

⁷⁴ Katona Imre: Zsolnay Vilmos. Szentől szemben. Gondolat, 1977.

⁷⁵ Katona Imre: A Zsolnay-eozin kialakulása a korabeli dokumentumok tükrében. A Baranyai Megyei Levéltár Évk. I., 191—205. 1. — Katona Imre: Néhány szó a Zsolnay-eozinról. Építőanyag, 1969. 4. 134—137. 1.

keverték. Wartha állította, hogy ezzel az eljárással tartósabb eredmény érhető el, mint amelyet *Joseph T. Deck* javasolt, melynél a fémességet — természetesen redukáló lángnál — pépkeverékkel érik el, melyet mindig a mázon alkalmaznak. Petrik Warthának ezt a felfogását vitatva hangsúlyozta, hogy a Deck-féle eljárásnál is mindig biztos az eredmény, főleg ha az előírtaakat pontosan betartjuk. Zsolnay is Wartha álláspontját tette magáévá az ólommentes átlátszó mázakon alkalmazott eljárások esetében, így nem csoda, ha a Zsolnaynál praktizáló Jakó is ehhez az eljáráshoz nyúlt a lüsterek készítésénél. Eár Jakó megmaradt az ólommázak keretei közt, de mindig a mázban alkalmazta az irizálást biztosító réz- vagy ezüstvegyületet.⁷⁶ (13. kép)

13. Csepp alakú fajanszvázák ömlesztett, folytatott és irizáló kristálymázzal („Ja/ko”: 13: 19/5/4 cm, 14: 23/7/6 cm, 40: 17/5/3 cm)

A kristálymázak már hosszú utat tettek meg az 1900-as évek elejéig. A Zsolnaygyárban főleg a nagy kristályokat létrehozó mázakat kedvelték, de a kék színű kristályosodást mutató mázakat is ismerték. A Zsolnay-mázak nagymértékű kristályait — többek között — titánoxiddal érték el.⁷⁷ Az 1900-as évek elején a kristálymázak is tovább fejlődtek. Jakó az alacsony hőfokon (950 fok) kristályosodó, ún. szálkás hókristálymázakat kedvelte, melyeket úgy állított elő, hogy 10 (tíz) súlyrész ónoxidhoz és ugyanennyi ólomoxidhoz 30 súlyrésznyi bariumkarbonátot, valamint ugyanennyi üveglisztet tett. Az apróbb fehér kerekded kristályokat mutató mázakhoz is ugyanezeket az anyagokat keverte, csak más arányban. Ez utóbbi máz típust különben cirmos máznak is nevezik, mert felülete a finom kristályosodás miatt cirmos hatású. (14. kép)

⁷⁶ Katona Imre: Néhány szó a Zsolnay-eozinról. *Építőanyag*, 1969. 4. sz. 134—137. 1.

⁷⁷ Katona Imre: *Zsolnay Vilmos*. Gondolat, 1977.

14. Barnára égő agyagon arany és ezüst reflexeket mutató átlátszó mázzal fedett cserépbon-
bonnier és váza („Ja/ko” 16: 10/15 cm, 35: 19/8/8 cm — utóbbi Kovács Ferencné
Bp. tulajdonában)

A Zsolnay-gyárból kikerülve saját művészi profiljának kialakítására törekszik. Még abban sem biztos, a kerámia melyik műfaját műveli, megmarad-e a legklasszi-
kusabb műfajnál, a fazekasságnál, vagy a fajansz valamelyik fajtájához pártol. A szentesi fazekasok készítményeire nem emlékszik, a hódmezővásárhelyi korszok sajátos formái sem jönnek elő emlékeiből, és az a technika sem, amelyekkel ezek készültek. Ezzel szemben az erdélyi szász korszok ismert technikájával, a sgrafitóssal megpró-
bálkozik — és nem is sikertelenül. Nem sikerül ugyan azt a mélykék színt megkapnia, mellyel ezek készültek, de a korszok, melyet készített, reprezentatív hatású. A szászoktól munkája a másféle technika miatt tér el.⁷⁸ A szászok fehér engóbos felületre tették a kék színű átlátszó mázt, s erre karcolták vissza sajátos növényi és madaras motívumait, valamilyen félkemény szerszámmal. Jakó a kék színű engóbot karcolta vissza a fehér színű masszában, melyet végül szintelen átlátszó mázzal fedett be. Ezért edényeinek kékje nem olyan mély, mint a szászoké. A karcolás finomsága mutatja Jakó grafikus tanultságát, alapos rajzi felkészültségét. Ezt egyébként motívumainak finom rajzain sokszor megcsodálhatjuk. Többféle népi technikával megpró-
bálkozik, de egynél sem időzik hosszabb ideig, Jakó öröklődik saját elvei és a kortársi gyakorlat között. Miközben óvakodik a tömegáru-készítéstől, olyan tárgyakat hoz létre, melyek szinte az eladhatatlanságig igényesek, nem elsősorban formai kialakításuk miatt, hanem inkább díszítéseik következtében. Ez annak tulajdonítható, hogy Jakó Géza, miután a kerámián a díszítést tartotta fontosabbnak és nem a megformálást — gazdag díszítőapparátust tartott fenn. A festők — sokszor négyen, öten — különböző részfeladatokat végeztek. Egyesek mázaztak, mások majolikafestést

⁷⁸ Katona Imre: A késő-habán kerámia és a XVIII. századi fajansz néhány kérdése. Művészettörténeti Értesítő, 1973, 4. sz. 233—254. 1.

végeztek. Jakó nem annyira kivitelezéssel, mint inkább tervezéssel és a technológia beállításával foglalkozott. Egykori fényképek tanúsítják e kerámiák készítését.⁷⁹ Az engóbos kerámiákról határozott megfontolásból tért át az ún. „majolikatechnikára”, vagyis a kétszerégetéses módszerre. Az engóbozáshoz bőrkemény és nem kiégés utáni állapot szükséges, a festés szakasza rövid időre korlátozódik, ezért az egyéni keramikusok már akkor is szívesen folyamodtak az ún. majolikatechnikához, a kétszerégetéses eljáráshoz. Az első, ún. terrakottaégetés után válik az edény mázazásra alkalmassá. Ekkor kerül rá az ún. ólomoxiddal felhígított félfedőmáz színesen, vagy festve. Ezen a színezést szintén ólomoxiddal dúsított változatban végzik, majd zsen-gelés után az átlátszó ólomház következik, mely vékony üvegrétegként borul az edényre s a színeket nemcsak „összehozza”, hanem mélyíti is. Jakó szerette az egymáshoz közeli tónusokat, színeket. Ennek tulajdonítható, hogy kerámiái mérték-tartó hangulatúak. (15—16. képek)

15. Cserépbonbonniérek fedővel

16. Ugyanazok, fedő nélkül („Ja/ko” 18: 11/8 cm, 19: 11/7 cm 20: 8/5 cm)

⁷⁹ Lásd a függelékben! Jakó Géza (1886—1943) kerámikus hagyatéka a szentesi Koszta József Múzeumban, 18. tétel: KJM emlékkiállítására kölcsönadott fényképfelvételek.

Keramikusi tevékenységére több körülmény hatással volt, így az ún. ólomház-törvény, az ólomház bizonyos fokig hatástalanító frittek alkalmazása, melynek nálunk Petrik Lajos volt az egyik leghatásosabb propagátora.⁸⁰ A frittek csökkentik a színek intenzitását, megfelelően alkalmazva ugyanazt a hatást keltik, mint a lazúrok az olajfestményen. Jakó a masszának is önálló jelentőséget tulajdonít, többnyire úgy tekinti azt, mint az engóbot. Ily módon néhány engób, illetve festék segítségével igen hatásos dekorációt alakít ki edényein, melyeket végül színtelen, vagy színes átlátszó mázzal von be. Ez a szín- és árnyalatkülönbségeket megszünteti a felületen, illetve egalizálja. Később az átlátszó mázas és inkább a népihez kapcsolódó eljárását feladva a fajansz-, illetve az ún. majolikatechnikához pártol át, de úgy, hogy népi találmányát átmenti, felhasználja. A fehér ónmáz felhígítja ólomházzal, és ezen alkalmazza sajátos motívumait, melyeket az európai—ázsiai és dél-amerikai kerámia és népművészet segítségével alakított ki. Ugyanakkor a színes masszák alkalmazását is kedvelte. A magyar népművészet motívumvilágát is szerette, és ahol lehetett, gazdagon alkalmazta. Nem volt a tobzódó, harsány színek híve. Ez a körülmény is a színes engóbotok felé fordította figyelmét. (17. kép)

17. Talpon, fenéken és stilizált lábakon álló bonbonniérek fedővel.
(„Ja/ko” 23: 10/14 cm, 22: 10/9 cm, 21: 8/14 cm)

Széles körű massa- és mázkísérletekbe fog. A közönséges agyagfajták ugyanúgy érdeklik, mint a nagy mechanikai hatásoknak ellenálló ún. metlachit-, vagy kőcsérépmasszák. Bár ilyenek Közép-Európában, így nálunk Magyarországon sem készültek, előállításuk mégis foglalkoztatta, nyilván abban reménykedett, hogy nálunk is megpróbálkozhat ilyenek készítésével. A kőcsérépkultúra a Rajna-vidéken és az északi országokban terjedt el a 16. században. Virágkora a 17—18. század volt, majd a 19. század második felében vált ismét kedvelté Európában. A kőcsérép az északi országokban egészen a közelmúltig egyik legkedveltebb kerámiai alapanyag volt és nemcsak sörös-, vizeskészleteknek használták, hanem ecet, vagy savas anyagok

⁸⁰ Uo. Labor jegyzetfüzet: ad Helyt. 85. 14 KJM. Ugyanitt a kristály- és eozin-mázokról, ill. pépekről.

tárolására is. A kőcserép megmunkálása igen nehéz, mert a massa túl sovány ahhoz, hogy munkálható legyen fazekas módszerekkel. Ezért csak az alapformát korongolják ki, a díszeket többnyire szalagok formájában ragasztják fel a felületre, melynek színezése külön gond nemcsak a redukciós égetés, hanem a magas égetési hőfok miatt is. Csak két színező fénoxid bírja ezt a hőfokot, következésképpen csak két szín használható fel a díszítéshez: a kék és lila. Jakó megfelelő felkészültséggel rendelkezett ilyen kerámiák előállításához, de úgy látszik nem rajta múlt, hanem inkább a körülményeken, hogy ilyeneket budafoki műhelyében nem tudott készíteni, csak Németországban, de ott is rövid ideig. A kőcserepeknek két fajtája van: a barna és a szürke színű. Utóbbit füstölgő lángon égetik, s ezért kapja a tűzben a szürke színt. A barna színűre égőt nemigen színezik. A szürkére égőt a terrakottaszín meghagyásával többnyire késsel és mangánnal színezik. Jakó is ezt a díszítési módot használta, bár a korsót nem koronggal húzta fel, hanem öntéssel készítette, ugyanazzal a technikával, melyekkel a fazekas- és fajaszedényeinél eljár. Csak így sikerült az edénytesten levő levéldíszeket kialakítania, amit más technika alkalmazásával alig lehetett volna ilyen eredményesen megoldani. (Lásd a 10. ábrát!)

A kőcserép mellett sokféle alapanyaggal megpróbálkozik, elsősorban alacsony olvadásfokú porcelánnal, kőedénnyel, sőt kőcserépmasszákkal is, de hamar rájön, hogy ezekkel igazán eredményesen csak gyárak foglalkozhatnak. Az első világháború nehézségei, a bevonulások az ország ipari termelését jelentősen visszavetették. Sok gyár, üzem — köztük kőedénygyár — kényszerült hosszabb vagy rövidebb időre arra, hogy működését szüneteltesse. A hosszú állási idő a gyárak felszerelésében is károsodást okozott. A városlódi gyár is ilyen, vagy hasonló okok miatt szüneteltette működését. Az egyre fokozódó infláció miatt mind nehezebb lett a gyár újraindítása, olyan tulajdonos hiányában, aki rendelkezik az újraindításhoz szükséges tőkével és szakértelemmel. A gyár új tulajdonost kereső hirdetésére Jakó Géza is

18. Folyatott mázas cserépváza és fehér ónmázás vázacskák stilizált virág és madáralakos díszítéssel („Ja/ko” 26: 14/6/7 cm, 27: 12/6/6 cm, 28: 11/8/5 cm, 29: 6/7/5 cm)

jelentkezik és személyes tárgyalásba kezd 1920 első hónapjaiban id. Mayer Bélával, a városlódi gyár tulajdonosával.⁸¹ Mayerék ugyan ekkor már a gyárat bizonyos elvégzendő feladat ellenében elfigérték az Ecclesia-Szövetkezetnek, amelyé a gyár végül is lett, de ifj. Mayer Béla vegyészmérnöknek a gyár újraindítását és hasznot hajtó működését garantáló, elemző leírását ő is megkapta. Azt, hogy foglalkoztatta a kőedénytechnika, nemcsak ebből, de más, hagyatékában fennmaradt feljegyzésből is tudjuk. Tervei között is van porcelán ugyanúgy, mint fajansz, vagy fazekasmunka. Különösen azokat a porcelángyáraknak a készítményei érdeklik, melyek nem magas, hanem alacsony olvadásfokú porcelánok előállításával foglalkoznak. E gyárak közül előszeretettel foglalkozik az angol kőedénygyárak készítményeivel (Pl. Chelsea). Az angliai kerámiapár az európaival ellentétesen fejlődött a 18. század második felében, a 19. század elején. Míg Nyugat-Európa legtöbb porcelángyárában keményporcelán és lágy (mészpátos) kőedény készült, Angliában többnyire a lágy porcelánt és kemény (földpátos) kőedényt kultiváltak. Jakót ezért érdekelték jobban az angliai, mint a nyugat-európai kerámiapár készítményei. Porcelánt nem csinált ugyan, nem rendelkezett az ehhez szükséges feltételekkel kis budafoki műhelyében, de kedvelte a porcelánnál megszokott aprólékos díszítést, a felület részletes megmunkálását. Lehet, hogy a porcelánkészítés is felmerült benne, mint nagy és mindaddig ki nem használt lehetőség, de tudtunkkal még a porcelánfestésig sem jutott el, amelyhez pedig nem kell gyárszerű feltétel. (18. kép).

Nem tudta megszokni a nagyüzem légkörét, a tervezést, gyártás-előkészítést, de számos tapasztalatra tett szert ebben és mindvégig megmaradt affinitása a nagyüzemmel. Miközben egyéni művesség kialakításával próbálkozik, fél szemmel a Zsolnay-gyár eredményeit figyelte, méghozzá olyan aspektusból, hogy mit tud belőle saját művészeté, művészége számára gyümölcsöztetni. (19. kép)

19. Fajanszvázácskák kraklézott, lecsurgó felületű és sima fehér fedőmázas felületen virágos és halas mintával. („Ja/ko” 37: 15/5/5 cm, 38: 9/5/7 cm, 39: 12/6/4 cm)

⁸¹ A további adatokat III. fejezet megfelelő címszavai közt találhatja az olvasó.

A szecesszió ekkor már utolsó éveit éli, de hatása még Jakó Géza művészi tevékenységében is érezhető. Ennek illusztrálására elég, ha korabeli terveit, gondolatvázlatait tanulmányozzuk. Ahova eljut, az már a tiszta szimmetria, geometria, de ahonnan kiindul, mintha a szecesszió világa lenne: az állat-, még pontosabban a rovarvilág. A szecesszió még az állatkoponyát is felhasználja, a motívumvilágában a bizarrságot érvényesítse. Jakó is a legkülönbözőbb állatokból, rovarokból szövi, illetve alakítja ki csempe- és edénymotívumait. Ezek között gyakran találhatók nyulak, madarak, pávák, katicabogarak, vadkacsák, mókusok, szarvasok stb. Ezeken még érződik Jakó grafikus tanultsága, de egyre inkább megtalálja a motívumok kialakításának és egybeszövésének sajátos technikáját (20. kép). Kezdetben a sík

20. Fajanszfigurák („Ja/ko” 42: 15 cm, 43: 14/15 cm — utóbbiban „Karper” felirat: Massányiné Fridrich Erzsébet* Szentes tulajdona)

műfaj: a csempe foglalkoztatja, ennek is fali változata, ahol plasztikát nem, vagy csak korlátozottan alkalmazhat. Ebben az időben inkább a felület, mint a forma kialakítása foglalkoztatja. Megmaradt a hagyományos formák keretei között, melyeket a fazekasok történelmileg létrehoztak, a korsónál, butykosnál, bokálnál és a különböző méretű vázáknál. Ezeket díszítette kezdetben az ismert fazekastechnikákkal, sgraffitózással, engóbozással, festéssel, kaparással. Közben folytatta az európai kerámia tanulmányozását. Az olasz kerámiát tekintette az európai kerámia non plus ultrájának, mely egyszerre kiindulópont és végcél, majd a habán kerámia következett. Érdekes, hogy nem a habán kerámia klasszikus korszaka ragadta meg, hanem annak utolsó, már a népibe átvezető korszaka. Míg a klasszikus habán kerámiát a színek és formák aránya jellemzi, a népies habán kerámiát ezek diszharmoníája, a túltengő színek és a megszokottnál többször szereplő formák és díszítőelemek.

III. Jakó Géza (1886—1943) keramikus hagyatéka a Koszta József Múzeum helytörténeti adattárában⁸²

1.) Személyes dokumentumok

- 1.1—4 4 db névjegykártya (Nyomt. 100×40 mm) (1940)
 2.1 1 db Elismerő oklevél (Nyomt. ingr. 21×27 cm ant.) 1922
 Az 1921-i helsinki magyar—finn kiállítás alkalmából.
 3.1 1 db Tagsági igazolv. (Nyomt. 109×77 mm) 1930
 A nyugdíjas fővárosi tisztviselők egyesületétől.

4.) *Missilis anyag (küldött-kapott levelek és dokumentumok)*

- 4.1.1 Wejnernétől kiegészíteni való kerámiáról, Hátold: vázl.! (28×21 cm pap. kézirat kétrét h. hiányos) 1940
 4.2.1 Ilonkának (Jakóné) Máriától (Losonci?) Taróczyék teájáról (21×33 cm pap. gépirat kétrét h. Hátold: Frittek!) (1940)
 4.3.1—2. Birodalmi Szabadalmi Hivataltól V. 9-i beadványára jegyzéket kap a német szabadalmi ügyvivőkről. (No. 2.) 1931
 No. 1.: (21×33 cm fejl. gépirat négyrét h. magyar fordítással ell.
 No. 2.: (21×33 cm Nyomt. gótnémet. négyrét h.)
 4.4.1 A német birodalmi szabadalmi hivatal működési szabályzata (4. old. 21×30 cm Nyomt. négyrét h. gótnémet) 1919—20.
 4.5.1 JG. szabadalmi leírás-tervezete 1150°C-on kiegészítő keményporcelán (11×18 cm) pap. kézirat — a fenti leírásba volt hajtva)
 4.6.1—2: E. Cramer—H. Hirsch—R. Hempel berlini szabadalmi ügyvivőktől V. 27-i beadványának ügyében mellékelt úrlappal: 1931. V. 30.
 No. 1.: (21×30 cm 3. old. gépirat 4-rét h. fejl. és csipt.
 No. 2.: (21×33 cm Nyomt. úrlap kitöltetlenül 4-rét h.)
 4.7.1—3 Tallinni képz. főisk. H. Torrentól a 875°-os égetésű receptjéről egy 12 kr 79 s-es postai vényvel borítékban. 1935
 No. 1.: (14×22 cm kézír. pap. pecs. kétrét hajtva No. 204 (39. okt. 6.)
 No. 2.: (6×12 cm nyomt. JG. tallinni címével pecsételve: 39. okt. 5.
 No. 3.: (14×12 cm boríték kézír. pecs. bélyeghiányos! H: prizmapróbák
 4.8.1 Magyar—finn Társaság körözüvénye V. Paavo könyvéről (23×30 cm Nyomt. Kétrét h., H: kerámia-massza-jegyzetekkel) 1942
 4.9.1 Kreizer József pápai keramikustól hóprizmákról (17×21 cm kézír. pap. kétrét h. H: agyag-üvegliszt arányok) 1942
 4.9.1 Kreizer József pápai keramikustól hóprizmákról (17×21 cm kézír. pap. kétrét h. H: agyag-üvegliszt arányok) 1942
 4.10.1 Elsa nénitől J. Gáspárnak (Bp. TF.) próbaméretekről (17×21 cm levél, pecs., kézír.) 1942
 4.11.1—2 Szablya Frischhoff Ferenc özv. JGnének kondoleál (2 db 17×21 cm gépirat kétrét hajtva) 1943
 4.12.1 özv. JGné növendékeinek karácsonyi levele (21×34 cm 2 old. gépirat aláírásokkal) 1945
 4.13.1 Laaman Tatiana üzenete a Vöröskereszt útján J. I-nak (22×14,5 cm nyomt. kitöltve német nyelven, pecs., kétrét h.) 1945
 4.14.1 Jakó Dezső levele ifj. JG-hoz az elhagyott kabátról (21×30 cm kézír. pap., négyrét hajtva — informatív!) 1947
 4.15.1 Jakó Dezső levele ifj. JG-hoz saját magáról. 1949
 4.16.2.1 fenti levél kézirat borítékja címeccel bélyeghiányosan.
 4.16.1 Dobrovits A. (OIM ig.) özv. JG-néhez adatközlésért 1952
 4.17.1 ifj. JG a coburgi Müller—Schmidt kiadóhoz jogdíjért (21×30 cm gépir. más. négyrét h. fordításával) 1956
 4.18.1 Müller—Schmidt Verlag (Coburg) válasza jogdíjról 1956
- 5.) *Bolt — műhely — laboratórium gazdasági és kerámiai jegyzetek*
- 5.1.1 Laboratóriumi munkafüzet (19×25 cm cca 200 old. négyz. r. füz.)
 4—11. old: Bevétel—Kiadások 1918—1921 között
 41—50. Frittek és színes mázak receptjei No. 1—87.

⁸² Szaklektorunk, WEINER Mihályné javaslatára itt tesszük hozzáférhetővé a Jakó-hagyaték teljes jegyzékét. (Ltsz.: 85. 14.1—21. KJM. Helyt. dok.) Szíves jótanácsaiért és szakértő helyreigazításaiért itt mondunk köszönetet.

51.	Tűzállósági próbák prizmával	Belső od. 1
52.	Egy égetésű kályhacsempe repedéstelen fedőmázzal	2
53—54.	Száraz fritték: A, AA, B, C, D, E, F, G	3—4
56—57.	Mázszerű agyagfestékek 6. Sz. 7. jelűek, Szabályok	6—7
58.	Engobe-mázak: a—b—c—d—e—f—g.	8
59.	Mázak száraz frittékből: 9a, 9b, 9c, 9d, dd, 9e, ee, 9f,	9
60.	Félkőanyag 1100 °C-ra kerti kerámiához: Vilt Tibor-f próbák	10
61—62.	Várszély-féle agyagpróbák: a—b—c—d—e.	11—12
63.	Mázak: a—b—c—d—e—f—h—j—k.	13
66—67.	Mázak száraz frittékből 940 °C-ra	16—17
68—69.	Allophán agyagpróbák: B' C, D, F, G, J, K, M, N, P.	18—20
74.	Lágy steinreng és porcellán masszák: N, N ₁ , N ₂ , N ₃ , N ₄ , R	24
75—76.	Fagymentes épületkerámia beitatott mázzal: 25. EK. 1—9.	25—26.
77.	Csiszoló kövek: EK. 9—11.	27
78.	Kőanyag masszák. Ilonka próbái 1140—60 °C-ra: I—XI.	28
79.	Mattmázak 980—1000: a, b, bb, 29. fff, c, d, 29. e,	29
80.	Kővezet-tégla mázas lyukakkal intarziázva: 5, 6.	30
81.	Rusztika kő utánzat 1000 °C	31
83.	Főzőedény 1000 °C-ra: A. Grübel-féle, B. „halas”, C.	33
85.	Nyers agyagírú mázolás a egy égetéshez: 35. a.	35
87.	Könnyű kályhacsempe egy tűzre: 37. A./a.	37
89.	Olcso kályhacsempe egy égetéshez: 39. A—B—C—D—E.	39
91.	Eladandó massa 960—1000 °C-ra: 40. A—B—Bb—C—D—DD.	40
92—93.	— Fehérek (drágább): A—AA—B—C—D—E—F—G—H—J—K—L—La—Lb	40—41
95—96.	Majolika mázfehérítő: A—B—C—D—E—F—G—H—J—K. Próbák	42—43
97—100.	Fagyálló, durva épületkerámiai cserép 970—1000 °C-ra	44—
97—100.	Fagyálló, durva épületkerámiai cserép 970—1000 °C-ra A—B—C—D—E—F—G—H—J—JJ—JJJ—K—L—M—N—P—Pp. Általános szabály R—S—T. Végeredmény: U—V—Z receptek és	44—100
101.	az oldal alján: ZZ—Wa és Wb	48
101.	G ₀ = GORKA-féle próbák: G.1—2—3—4—5— (1939 körüli!)	47—48
101.	Lüster mázak 960—750 °C-ra: J. 1—2—3.	48
102—103.	„Találmány” — kutyanyelv az oldalak között.	
103—104.	Mázkeverék fazekas- és kályhás mázak előállítására 920—30 °C A—Aa—B—C—CC—CCC—E—D—K. Végeredmény nélküli.	49
105.	Soványított majolika-massa: A—B.	51
107.	Engobe mázak: A—B—C	53
109.	Mázpróbák a Doglitz-féle kályhás mázokból: A—B—C—D	55
111.	Színes lágy kőedény-maszák 1050 °C-ra: A—B—C	57
113.	Kristály- és effektmázak 980—1000 °C-ra: a—b—c—d—e.	59
115.	Univerzális massa agyagfélék feljavításához (repedéstelen máz nyérésére): A—B—C—D—E—I—II.	60—61
117.	Falicsempe-massa 950 °C-ra: A—B—P—C	61
119.	Lágy főzőedény 950—1000 °C-ra: A—B—4—5—6—7—8 és x—xx—xxx	62
120—121	kutyanyelv-betét: lemezpróbák	
121.	Vilt Tibor-féle épületkerámia: A—B—C és mázak: a—h.	64
122.	Komlós-féle terra sigillata: A—B—C—D—E—F—.	65
123.	Lüster mázak 960—800 °C-ra (utóbbi füstölve): 1—9.	65
125—126.	Iparművészeti Iskola finom fazekas-anyaga 980 °C-on: I—XV.	66
188.	Az öntési formázás tanulságai: 1—6. betett kutyanyelven: idomdarab és recept.	
190.	44. Bb nyersanyagra nyers máz Vilt Tibornak (nem jó!)	
191.	Hátsó belső borítón: Jó vörösbarna kerti kerámia 45. H. repülőlapokon a hátsó borító belső oldalához csukva:	
192.	Személyek címei: mecénásai és anyagforrásai külföldön	
193.	Szakkönyvek: 4 db és 2 periodika, H: Kemenceépítés szakir.	
194.	Práger Sándor „Ajánlat”-a vegyi anyagokra	
195/1—5	Pospischill-féle próbák: Po—1 — Po. 31 Elvek	
195/6	Illyés-féle szín- és mázpróbák: I. 1—4. Kályhacsempemázpróbák.	
196/1—2	Ko- Komlós-féle próbák: Ko. 1. — Ko. 11 (MFI. RT. Cholnoky-nyomt.	
197/1	Nagy kemencébe égetendők: 2.: Próbakemencébe kiégetendők.	
198.	Új könyvének címtervezetei 1938-tól. H.: svéd hiv. levél.	
199/1—4	Mázgyártási kalkuláció. H. Miért lenne kelendő: 1—11. pontban	

200/1—15. ifj. Mayer Béla okl. vegyész mérnöknek, a Városlódi kőedénygyár műszaki vezetőjének 1920. márciusi tervezete az üzem újbóli beindítására.

Megj.: Jakó Géznak ez a füzet tartalmazza legtöbb végeredményét, és egyben ez az a dokumentum, melyet a kezdetektől (1915) egészen haláláig vezetett.

5.2.1 Labor-munkafüzet (cím nélkül) 17×21 cm cca 140 old. sima pap

1. oldal: Adatok a „Kurze Hinveisung”-tervezett cikkéhez,
2. Egy magas tál belső dekorjának terve (grafitrajz) fal-km.
- 3—4. Eladandó kerámiai gondolatok és receptek (20 pontban),
- 5—9. Előtanulmányok: — Szilikát alapfrittel I—IX.
— Borátok XI—XXV.
— repülőlapon a 8—9. oldalak között:
Fazekas, — kályhas- és majolikamázak ajánlatának piszkozata
11 jó tulajdonsággal.
- 10—12. Magyar agyagiparosok címei
- 13— Kristálymázak alacsony hőfokra, Az anyagok megvizsgálása tűzben való formabiztoság tek.,
14. Ólommentes fedőmáz Klinker száraz préseléshez (a.) és b.) típus). Mattmáz (Möldernek adott recept szerint) 950 °C-ra. Egyégetésű majolika kályhacsempe 950 °C-ra,
15. Kemény fritte 1100—1150 °C olv. p. csontporcellán és frittporc., Érdekes fedőmáz ónoxid nélkül (Gvasaarnak adtam), Klinker kövezettégla 1100—1150 °C-ra. Fritteletlen fedőmáz, Ólommentes fedőmáz leukoninnal.
16. Poróz-tégla (szén- vagy fűrészpóros könnyű tégla). Kemény majolika massa 960—1000 °C-ra (XI_n) Puha steinreng 950 °C-ra. Plasztilin-recept. Cirmos (kristályos) máz 940 °C-ra. Máz-agyag (a frittelés kiküszöböléséhez) XXX!
17. Agyagzsírosság meghatározás araeometer segítségével I—III.
18. Igen jó „feuertore” massa. Valódi türkizkék máz 1050 °C-ra. Pórusos Uakli-massa (majolika módjára). Majolika massa. mely nem görbül. Agyagmáz leglágyabb, 1050—1100 °C-ra. Lila szín előállítás, Testszínű engób,
19. Kész eredmények: — Fedőmáz frittelés nélkül 960 °C-ra,
— Mattglasur, sárgabarna nyers 960 °C-ra,
Fedőmáz, fritteletlen elefántcsontszínű 960 .
Mázagyag frittelés helyettesítésére.
20. — Fehér fedőmáz, frittelés nélkül,
— Emaill vasbádoglemezre (2 alsó 2 felső)
21. Kész agyagmasszák: — Eszt steingut hazai anyagból,
— Eszt steingut cca 1000—1050 (Sg. 7)
— Steingut 60 százalék eszt anyaggal (Sg. 14.)
— Steingut 55 százalék eszt anyaggal
— Steingut 1120 °C (Keg. 2.)
— Steingut (Mölder) 1100 fokra
— Frittelt fedőmáz (Vámosi) kitűnő
— Frittelt fedőmáz (Velteni) kitűnő
— Frittelt fehér fedőmáz.
23. Zur Frage des Rohglasierens (I—X. részletkérdés és jegyzet)
24. Kegel-gyártás (XI—XV. részletkérdés)
- 25—26. Jakó G. tanár Agyagipari- és tüzeléstechnikai laboratóriuma Működési kör leírása 1—30 pontban.
27. Boraxos-agyagos fazekasmáz kalkulációja.
28. A Rügi Kunstööstuskooliban használt fontosabb frittéim rec.:
A. Petrik-féle VII. sz. ólmos fritte.
B. Ólommentes bórsavas fritte (Petrik-féle V.)
E. Petrik-féle W. bórsavas fritte. Átlátszó máz Petrik után,
F. Angol fritte (szép fényű, de repedezik),
29. H. fritte (Rieche és Steger után)
J. fritte (az előbbi mázalatti festés céljaira szolg.)
N. fritte, igen kemény tömör szürkés zsírfehérű opak,
K. fritte, átlátszó engób máz,
30. M. báryumos fritte (lágyporcellánhoz a KR-ból véve)
M—M. fritte (az előbbi átalakítva)
Repedéstelen (!!) lágú félfrittelt engóbe-máz 940°-ra.
- 31—34. AP. ALABASTERPORCELLAN (AP. 1—AP. 15.)

- 35—37. AK. Átlátszó kőedény 1100 °C-ra (AK. 1—AK. 11.)
 38—41. Kerámikusok címei
 42. A legjobb eredmények a Rissefrere Töpferglasur-ból.
 43. Agyagárugyár tervezete (Cikkek: 1. Virágcserepalkak, 2. Főzőedény 1050 °C-on, 3. Mázás cserépvasaló, 4. Lekváros tégelyek, 5. A mázkő gyártása, 6. Mérgezgáz elvezető, 7. Hordozható cserépkálya.
 44—48. Címek
 49. Beszívott cserép szobrászati és építészeti célra,
 49—50. Égetett cserepek EK. 7 és 77-re. Beszívódás feltételei: 1—5.
 51. Egy égetésű pórússos máz, kályhacsempe, terrakotta, etc. célra.
 53. Kalkulatio a száraz frittéhez.
 61. Végeredmény a lágyporcellán próbákból, 3 fajta:
 I. Alapformája az Sg. 13.: a) csak tiszta Al_2O_3 b) 30—35 százalék gipsz.
 II. Réteges félporcellán. (AP. 2. LP. 63—72.)
 62. III. Átlátszó steingut
 63. IV. Fluszpátporcellán 1080—1100 fokra (Sok kaolin)
 64. Transparent steingut (LP. 87.)
 65—67. Majolika-Porzellan (Kiind. Sg. 13-ból és LP-ok, három hőfokon.)
 68—69. Weich-Halporzellan (Közbezárt repülőlapok):
 — Öntő porcellánhoz jó eljárások,
 — A keverés és őrlés teóriájához.
 70. Fluszpátos porcellán 940—980 °C, (No. 18—21.) Majolika
 71. Fluszpátos porcellán 940—980 °C, (No. 14—17.) Majolika
 72. Fluszpátos porcellán 940—980 °C, (No. 1—13.) Elvek, tapaszt.,
 71—79. Kőedény-próbák 1100—1200 °C (St. 1—St. 19.)
 80—87. Feuerton = F. (F. 1—F. 27.)
 88—121. LP. 1—LP. 129 receptek tapasztalati észrevételekkel
 122—128. Lágypátos porcellán-tapasztalatok (Összefoglalás)
 130. A réteges félporzellan tulajdonságai (No. 1—6.)
 131. Öntő lágyporcellán masszák hideg tulajdonságai (4-féle)
 133—135. Lágyporcellán tapasztalatok (Kiegészítések)
 136—138. Tanulmányok az öntős gipszporcellánhoz.
 — önthetőségre, — a használt gipszre, — a friss gipsz megkeményedésére, — a gipszforma bekenésére nézve
 139—143. Jegyzetek a lágyporcellánhoz.
- 5.3.1 *Kísérletek feljegyzési füzetkéje* (22×22 cm 16 old. ingr. 2-rh.)
 1. oldal I. A 172. I. elsózott frittéhez craquelének
 II. Craquelé gyári kemény stg. masszából,
 III. Kristálymáz,
 V—XII. színes fémoldatok.
 2. Zinkfrittek I—II—III.
 Adatok Zinn-kristályokhoz
 3. Rutil kristálymáz
 4. ANGLIA RUBIAN POTTERY Kristálymázak gyári glasurenteraturához
 4—5. repülőlapon: barytoldattal kapcsolatos teendők,
 5. Oldatok
 6. I C. fritte és II A₁ fritte
 Fekete üveg
 A gyár máza
 Számítások
 16. Edény-máztervek (alig olvashatóan kopottak)
- 5.4.1 *Műhely-anyagleltárlapok* (20×31 cm nyomt. textiljegyz. hátulján)
 1. oldal Mázanyagok
 2. Mázkészlet
 3. Fémoxidok és sók
 4. W. Mázak és Mázalattiak
 5. Engobok
 6. Színes mázak

- 5.5.1. *Színes mázak receptfüzete* (12×19 cm 20. old. sima füzetben)
1. oldal Fehér M. 1—2. Bidtel-féle porcellánfedómázak
 3. Sárga M.5, 6, 21, 7, Bidtel mázak
 7. Vörös M. 22, 23, 28, 34, 41. Ismeretlenek és Bidtel-félék
 - 8—9. repülőlapon: Jung-féle receptek
 11. Kék, M.10, 11, 13, 31, 36, Virág- és Bidtel-félék
 15. Zöld, M.14, 15, 16, 17, 30, 27, 9, Bidtel- és Hahn-félék
 17. Barna, M.18, 19, 33, 39, Bidtel- és ismeretlen,
 21. Lila, m.4, 24, 38, Bidtel- és ismeretlen,
 25. Fekete, M.20. B.,
 27. Szürke, M. 8, 7, 26,
 28. Javított engobe-mázak: E₁—E₉.
 29. Só oldatok
 30. Engobe-mázak: E₁—E₈
- 5.6.1 *Fluszpát-porcellánok leírásai* (11×17 cm 5 lapból 20. old. füz)
- 1—19. old. FP. 1—46. receptek, köztük az Fp. 7., 77., 777., és 7777. sz. (H. a 11—18. oldalakon a Várszely Testvérek kőbányái — Sárospatakról 1936. május 4-én írott levél egy tárnából kihajtott „fehér porcellánkő” anyagvizsgálati megrendelése.)
- 5.7.1. *Labor jegyzetfüzet* (20×25 cm 12 oldalas vonalas füzet, fakó)
1. oldal Hőmérő prizmák (legrégebbiek),
 - 2—3. Színes mázak, és Naxos-féle fritte,
 - 5—12. Engobe-ok.
 - 5—12. FP. 41—46. A fluszpátos cserépsűrűsödés törvényei. Technikai végeredmények és az optimális FP. 7.
- 5.8.1. Hőmérő prizmák anyagösszetétele 700—1200° „Prizmáim előnyei” 1—4. (21×34 cm stencillap hátoldalán 2-rét hajtva) Lapszéleken radiátor-borítók és párologtatók, valamint figurális könyvtámasztók (?) kerámiavázlatteveivel. 1939
- 5.9.1. Krisztmann-féle próbák leírása mázhibák kimutatásához (21×34 cm papíron kézirat 2-rét h. H: Tornaljai próbák)
- 5.10.1. „Keramische Materialkunde”-vázlatok németül nagy vonalakban. (17×20 cm kitépelt belsőmargós sima lapokon utólag fűzve)
2. oldal Töpferware: I Masse II Glasur III: Engoben
 - 3—4. II.a és II.b Matte und farbige Glasur
 3. III. Engoben
 4. Unterglasurferben
 5. Jung-féle Töpferglasur
 - 6—7. Mázpróbák és számítások
 8. Craquelék
 9. Fritteletlen kristályglasurok. Smalte-próbák Fr. Kgl. 2—3-ra I—III ólmos és ólommen-tes olvasztott és olvasztatlan üveggel.
- 5.11.1 Számla és árjegyzék Vándor Andortól Bp. 1939 XII. 4-én (15×23 cm nyomt 5 lapos füzet Schönberger Nyomdából) 15 q csurgói agyagról és fél mázsa samotthabarc-ról 36 P.
- 5.12.1 Transparentes Weich-Halbporzellan, Steingut Porzellan-Majolika neue kunstkeramische Werkstoffe (No. 1—10.) (15×20 cm kézír. papírlapon. Hátoldalán a Pesti Hírlap Verlag nyomtatványkísérő címével: Tallin S. Tartu m. 11—4.)
- 5.13.1 Jakó Géza tanár kerámiái laboratóriuma működési kör leírása (15×20 cm kézír. pap félbehajtott üres lapon.)
- 5.14.1 Jakó Géza laboratóriumi munkaprogramja 1940-ből (17×21 cm kézír. pap. félbehajtott sima lapon.)
- 5.15.1 Szürkeborítás regiszterfüzet cím nélkül, benne az életmű megkezdett összegzésével 1941-ből: „A” — „O” reg. (21×27 cm sima 40 oldalas füzet szürke borítóban)
1. oldal „A” Lágycseréptestek (pórusos): Komlós testvéreknek és Gorka G.
 3. „B” Alacsony hőfokú keménycserép
 5. „C” Lágyporcellánok
 7. „D” Magashőfokú kemény cserép
 9. „E” Lágycseréptestek

11. „F” Nyersmázak 900—1000 °C-ra átlátszó
 13. „G” Ömlesztett átlátszó mázak 900—1000 °C
 15. „H” Sima színes mázak, fényesek: Mélyfekete máz (Szentesi e.)
 19. „J” Sima mattmázak (nyersek és ömlesztettek): Mittis-zöld
 21. „K” Effekt-színes mázak: okkersárga és pettyes (Naxos-f.)
 25. „L” Kraquelé-mázak
 29. „N” fedő fehér mázak
 31. „O” Engobe-festékek
 Megjegyzés: ez a füzet csak címeket tartalmaz, a nem részletezett címek regiszteroldalai teljesen üresek!

6.) *Jakó Géza kéziratban fennmaradt találmányi leírásai*

- 6.1.1 Tájékoztató a magyar szabadalmi bejelentésekről, továbbá az ipari tulajdon (szabadalom, védjegy, minta, stb.) védelmével kapcsolatos díjakról. 1933
 (15×20 cm 19 old. nyomt. füzet Pallas Nyomda Bp. 1912.) Hátoldalon: JG „Felfolyamodása” ikt. 21 664/1933 D-3295 fogalmazvány-kezdetei, benne még néhány hivatkozási szám.)
- 6.2.1 Tájékoztató a szabadalmi leírások, igénypontok és rajzok alaki kellékeiről és azok szerkesztéséről, továbbá a hiányoló bírósági végzések elintézéséről. (21×29 cm Nyomt. pap 4 old. 4-rét hajtva Hellas-nyomda rt.) 1930 u.
- 6.3.3 „Agyagkályhacsempe szalaggyártása fűrészpörrel soványított agyaggal, talkumos mázzal...” (5 db 16×23 cm meghívó nyomt. hátlapján, valamint 1 db A/5 és 3 db A/4 irat hátulján kézirat lapok újraszámozva.)
- 6.4.1 Téglaprésen előformázott, és mázszerű agyagréteggel borított olcsó kályhacsempe előállítására. (17×21 cm kézír. sima fakult 2-r. h. papírlapokon) 1933 u.
- 6.5.1 Téglagyári üzemben is előállítható olcsó, mázas, hőtartó és könnyű kályhacsempe készítése (16→20 cm „KALÁSZ” írka nyomt. pap. borítólapra írva) 1933 u.
- 6.6.1—2: Méreggáz mentes fűtcsőzár szobakályhákhoz. 1939
 No. 1.: (17×21 cm kézír. sima és négyzr. lapok félbehajtvva 8 o.)
 No. 2.: 3 db különböző méretű rajz, foto és vázlat)
- 6.7—8—9: „Nyersanyag kimutatás”-füzet (16×20 cm LANDAU-féle 9 old. f.) Megj.: a füzet 2—3—4—5. oldalainak fejléce anyagkimutatásnak lett megnyitva, de a füzet két találmányi leírást és köztük egy évvégi-éveleji kemencenaplórészletet tartalmaz:
- 6.7.1 Együtműködő fűtcsőzár és mérgeggáz-elvezető szerkezet szén- és fatüzelésű cserépkályhákhoz. (A füzet 1—9. oldalain található, rajza a 6.6.2. ltsz. egyike) 1939 u.
- 6.8.1 „Kályhából kijött” dec. 13-án, 20-án, jan. 4-én, jan. 13-án (Kéziratos lista a füzet 6—7. oldalain nem Jakó és nem is Jakóné írásával. A találmány papírra vetésekor Jakó mindkét oldalt átlósan áthúzta.) 1939 e.
- 6.9.1 — Hordozható cserépkályha fatüzelésre (városi megoldás) 1939 u.
 — A tallini Universal-kályha fa-, szén- és kőfűtésre sekundaer levegővel, mérgeggáz elvezetővel 1939 u.
 — Olcsó cserépkályha és a hozzájuk tartozó rajzok különböző kisméretű hordozókon. 1939 u.
- 6.10.1 Eljárás belül pörusos, külső rétegeiben azonban átüvegesedett kerámiai cserép előállítására cca 900—1050 °C-on (17×21 cm kézír. pap. kétrét hajtvva 1—7 oldalon.) (1940)
- 6.11.1 Porcellán-majolika (940—1000 °C-ra) (23×15 cm félbehajtott észet céges levélpapíron kézír.) 1936 u.
- 6.12.1 Hordozható cserépkályha szén- vagy fatüzelésre. (17×21 cm kézír. pap. lapon és 18×22 cm négyzr. hajtott íven) 1939 u.
- 6.13.1 Nagy részekben szállítható cserépkályha (17×21 cm stencillap hátoldalain félbehajtvva kézír. 10 old.) 1939 u.
- 6.14.1 Szállítható cserépkályha (17×21 cm félbehajtott A/4 ívpapíron kézirat 10 old.) 1939 u.
- 6.15.1 Verfahren zur Herstellung von porzellan-artigem Scherben für eine Breuntemperatur von 1120—1160 °C (unter Zusatz von einem hohen Prozent Gips.). (18×23 cm kézír. sima pap. kétrét hajtott lapokon 16 old.) (1939)
- 6.16.1 Gemeinsam funktionrenderer Schweber und Giftgas ableitender Apparat für Kachelöfen. (2 db 16×22 cm kézír. négyzr. pap. 1 db 17×21 cm sima kétrét h. 8 old.) (1939)

7.) *Jakó Géza agyagipari szaktanári működésének dokumentumai*

- 7.1.1 Theoretische Chemie — jegyzet (12×19 cm 110 old. vonalas füzetben kézirat, fedlap hiányzik) 1—80. oldal német nyelven jegyzett elméleti kémia, 80—110. oldal: fémek és oxidjaik többnyire magyarul, különös súllyal a kerámiai színezékekre. 1909

- 7.2.1 „Agyagiparunk és szakoktatásunk” — cikk fogalmazvány (A/4 borítóban 34×22 cm könyvelési ívek 4-rét hajtvva 16 old.) 1910 u.
- 7.3.1 „A jóminőségű fazekas-agyagmassza kikészítési módja” (A/4 form. íven részben hiányosan 4-rét hajtvva kéziratban 3 o.) (1915)
- 7.4.1 Kerámia-anyagtani vizsgakérdések németül (23×36 cm kézír. von. pap 4-rét hajtvva 6 old.) 1925?
- 7.5.1 „A szén” előadási kutyanyelv — óravázlat (12×36 cm kézír. sima pap. félbehajtvva 2 old.) (1940)
- 7.6.1 Mázanyagok (kovasav, fémoxidok, calcium, barium ...) (10,5×21 cm kézír. rajzpap. félbehajtvva 6 old.) 1940
- 7.7.1 Kerámiai anyagtan — tantárgytematikai vázlat (17×21 cm kézír. pap. félbehajtvva 4 old.) 1940
- 7.8.1 Kerámiai anyagtan és technológia az I—III. évf. (17×21 cm kézír. sima ingr. pap. félbehajtvva 2 old.) 1914
- 7.9.1 OMK Iparművészeti Isk. 515/1941. tanítványok névsora az 1941—42. tanév első félévére. Jakó-tanítványok: I. évf.: Kovács Gyula, Németh Edit, Burger József, Szabó Piroska, Szász Berta, II. évf.: Kőházi Antal, Simó József, III. évf.: Nagy Gabriella, Rainer Angela, IV. évf.: Burger Marian, Lendvay Zsigmond, V. évf.: Roóz Ilona. (21×34 cm nyomt. körözvény. Hátoldalán óravázlat kézír.)
- 7.9.2 OMK Iparművészeti Iskola 592/1941. körlevele a tanári karhoz (21×34 cm Nyomt. levélforma 4-rét h. Hátoldalán vizsgakérdések, és Jakó G. beadványának kézírata az MTA Kemény Gábor és neje alapítványára, az 1912—35 közti tevékenységéért.)

8.) *Jakó Géza kemencetervei*

- 8.1.1—3: No. 1.: Műleírás a visszacsapó lángú puhafa-tüzelésű muffolás kemencéről (21×34 cm Gépír. sima pap felkasírozva.) No. 2.: „A”–„B” rajzok 1:10, elől- és oldalnézet és metszet (21×34 cm ceruzarajz színezve sima fluszpapíron) dekorkartonon No. 3.: „C” perspektív vázlat a kemence belsejéről (21×34 cm ceruzarajz színezve sima fluszpapíron) dekorkartonon
- 8.2.1 Prof. G. Jakó: MUHVEL—AHJU PLAAN (kemenceterv) M=1:10 (kb. 40×85 cm sárga pauzon fekete tussal és graf. színezve) Elöl- oldal- és felülnézetek alatt egy egyszerűbb egyaknás típus elől- oldal- és felülnézeti részlete edényekkel.
- 8.3.1 Röhrenofen = mit gesenkten Brennkaneln zum Brennen von Kacheln, Wandplatten und anderen plattenförmigen Gegenständen. von Prof. G. Jakó Reval S. Tartu m. 11. (Folyamatos üzemű csempégetőkemence oldal- előlnézete és m.) és m. kb. 20 (kb. 70×48 cm színezett ceruzarajz sima pap 3×6=18-rét h. dekorkartonra vonva)

9.) *Jakó Géza vázlatai* (frizek, csempetervek, növényi- állati- stb. skizzek, dekor- és formatervek, figurális r.)

- 9.1.1 Sormintaterv (friz) aquarell 1907. (A/3 rajzpap. 2-rét hajtvva) H: romantikus mese- illusztrációk 2 grafika (másolat?)
- 9.1.2—4 Csempetervek (némelyik Markstein Ilonáé is lehet!)
- 9.2.1 Geometrikus szegő- és kitöltőelemek szépiával (18×28 cm I—II.) Hátoldalán No. 6782 bepecsételt sorszám.
- 9.3.1 csillagos- körös szegő- és kitöltő csempék (21×29 cm III—IV.)
- 9.4.1 háromszöges szegő- és kitöltő csempék (15×21 cm V. sz.)
- 9.5.1 lépcsős-csigás szegély és középcsempék (12×18 cm) flusszp. VI.)
- 9.6.1 bogaras hereleveles csempeterv (11×13 cm aquarell)
- 9.7—11. *Növényi ábrázolások*
- 9.7.1 Szedercsirasejtek (14×21 cm pauzon ceruzarajzok)
- 9.8.2 Virágszirnos-füzéres hímzsminták (35×25 cm pauzon ceruzarajz)
- 9.9.1 Ibolya és gránátalma (17×22 cm jegyzetlapon ceruzarajz)
- 9.10.1 Tüskös—tulipános tányérszegélydekörök (22×35 cm pap. ceruza)
- 9.11.1—2: Fatörzsek-lombok-rózsák (No.1.: 30×31 cm csom. pap. ceruza, és No.2.: 31×26 cm szűrtpauz másolat)
- 9.12—26. *Állatábrázolások*
- 9.12.1 Nyúlfejek és futó nyúl (19×10 cm pauzon ceruza)
- 9.13.1 Káposztaevő nyulak (kb. 26×15 cm pauzon ceruzarajz)
- 9.14.1—2: Katicabogarak (No. 1.: 10,5×5,5 rajzpap aquarell-miniatúr) (No. 2.: 12×10 cm pauzon ceruzamásolat)
- 9.15.1 Bűbos madárkák (kb. 20×10 cm pauzon ceruzarajz)
- 9.16.1 Madarak, majmok, denevér, rája (35×33 cm pauzon ceruzarajz)

- 9.17.1 Sárkánygyíkos fonadékok (kb. 20×25 cm pazon ceruzarajz)
- 9.18.1 Nyulacskák és madaras váza (kb. 15×29 cm rajzpap. ceruza)
- 9.19.1 Repülő vadlibák (kb. 23×12 cm pap. ceruzarajz)
- 9.20.1 Vasárnap az állatkertben (őzek, farkasok, halak, stb. gyermekfejes kompozíció feltehetően textiltervezet (?). (No 30×21 cm négyrét hajtott papíron ceruzarajz)
- 9.21.1 Csodaszarvas (palmettás pajzs előtt (12×15 cm pap. ceruzarajz)
- 9.22.1 Vízköpő sárkányfejek (21×10 cm pap. ceruzarajz)
- 9.23.1 Futó kutya (gyermekjáték) (22×12 cm pap. ceruzarajz)
- 9.24.1 Kutyafej- és lábrészletek (25×16 cm delin ceruzarajz)
- 9.25.1 Galambok és galambdúc (30×22 cm pap. ceruzarajz)
- 9.26.1 Madarak, madárfészek (30×22 cm pap. ceruzarajz)
- 9.27—48: *Kerámia*tervek — formák és dekorok vegyesen
- 9.27.1 Két váza: nyulas, madaras, őzes szegő, virágos tálrészlet. (17×12 cm pazon tusrajzok)
- 9.28.1 Két kancsó, két váza: őzes-virágos mázszíntervekkel. (26×13 cm pazon fekete tusrajzok)
- 9.29.1 „Magyaros” motívumok, szignettek: virágállatok, állatvirágok, őzek, madarak, pávák, címeres galambok, furulyás, fokosos betyár, puskás-gallyas emberpár, egy kancsó, két tál, két váza. (35×14 cm pazon fekete tusrajzok — miniatűrök)
- 9.30.1 Reliefek: edénykészítés—égetés—árusítás, korongozás fázisai. (19×17 cm pazon tusrajzvázlat)
- 9.31.1 „Kis kancsók mintáinak száma:” $k_{1,1-12}$, és k_{13-22} , (19×15 cm von. pap. tollr. ceruza)
- 9.32.1 Tálak dekortervei: t_{1-11} . (21×14 cm levélpap. tusrajz és cer. H: levlérszlet aradi fritte-rendelésről.
- 9.33.1 Négyszegletes fedeles cigaretta- és hamutartó terve. (13×10 cm szakadozott papíron ceruzarajz)
- 9.34.1 Tintatartók, hamutálkák tervei (16×18 cm papíron ceruzarajz)
- 9.35.1 Radiátorborítók és radiátorpárolgatók (11×15 cm pap. ceruza) H: az Esztergomi Kályha és Agyagárugyár RT. levlérszlete egy tervezett kávéházi megbeszélésről — üzletkötésről.
- 9.36.1 Tepsi-hamutartó (3×16 cm újságszegélyen ceruzarajz)
- 9.37.1 n-oldalú cserép-csempetervek geometrikus, fonadékos, palmettás, ember- állatfejes, madaras, stb. H: köralakú fonadékok kerámia-orsók, könyvtámaszok (?). (17×21 cm pap. ceruzarajz)
- 9.38.1 Nyolcszegletű füles cserép (10,5×8,5 cm pap. ceruzarajz)
- 9.39.1 Cserepek, radiátortetők, párolgatók (kb. 40×23 cm flusz. cer.)
- 9.40.1 Cserepek (11×17 cm pap. cer.) „Mielőbb gipszkorongot csinálni!”
- 9.41.1 Paprika-sótartók és tálkás bonbonnierek (18×22 cm pap. ceruza)
- 9.42.1 Közlekedő-edényforma virágtartó, kancsó (17×21 cm pap. ceruza)
- 9.43.1 Fali virág- v. szenteltvíztartók, párolgatók (?) (32×21 cm stencillap hátulján ceruzával)
- 9.44.1 Itatók, párolgatók, szenteltvíztartók (34×21 cm pap. ceruza)
- 9.45.1 Asztali és fali gyertyatartó (kb. 16×13 cm rajzpap. ceruzarajz) H: csigás- hernyós-palmettás szignettek
- 9.46.1 Füles-tálkás porceláncsésze terve (14×10 cm pap. cer. aquarell)
- 9.47.1 Bonbonniere terve (kb. 10×25 cm pap. ceruza aquarell)
- 9.48.1 Teáskészlet: madaras kiöntő és csésze, virágos tálka (40×29 cm rajzpap. ceruza-aquarell) H: iskolai testrajz.
- 9.49.1 Kerámiaszívek, négylevelű lóherék és Fortunaképek 1945. XII. 12-i Luca-karácsony-újvi formák (Markstein Ilona és tanítványai 26×20 cm papíron színes ceruzarajzok) Megj.: Vö.: 85. 14. 4. 12. özv. JGné tanítványainak karácsonyi levelével!
- 9.50—60: *Figurális* kerámia- és épületdísztettek
- 9.50.1 Ülő görnyedő nőalak — talán könyvtámasz (5×6 cm pap. cer.)
- 9.51.1 Álló férfialak növényi reliefben (5×9 cm nyomt. szél. cer.)
- 9.52.1 Állatfejes gyámkő részlete lámpával (8×4 cm nyomt. cer.)
- 9.53.1 Támaszkodó ülőpár (kb. 17×19 cm pap. ceruza)
- 9.54.1 Vízhányó halcsoport, madaras falivirágcserep, sasfejes madáritató, 3 békás nagyvirágcserep, lépcsőfrizek vázlatai. (11×16 cm nyomt. pap. ceruzarajz) H: Magyar—Finn—Észt Társaság alkalmi meghívója szabadegyetemi sorozatra.
- 9.55.1 Magyar Divatcsarnok ajándéktárgy-pályázat tervei: reklámlevélnehezékek, labirintus-játékok, kerámiaavasalók, hamutartók (23×15 cm nyomt. hátoldalon ceruzavázlat) H: pályázati kiírás

- 9.56.1 Összebújók és állatalakok faragott téglából: sas, cerberus. (11×15 cm nyomt. hát. ceruzavázlat (H: női ipariszkolai intézet ruhavarró osztályainak kiállítási meghívója. Bp. 1939 jún.)
- 9.57.1 Mókuspár (rókák?) és lépcsőkorlátdíszek (10×6 cm pap. cer.) H: Buék. — a Somorjay családától.
- 9.58.1 Hattyús madáritató, kos, teknőc, nyúl, medve, farkas és farkofaló krokodil, valamint egy cserép és egy maszk tervei. (15×23 cm stencyllapon ceruzarajzok (H: Magyar—Finn Társaság Sibelius-hangversenyének meghívója.)
- 9.59.1 Tudós baglyok és áttört (székely?) kapu (21×16 cm von. p. cer.)
- 9.60.1 Kúszó kutyaaalakok téglaidomokból (kb. 17×10 cm kék fluszp.)
- 9.61.1: Bibliai idézet (Jób 28.28.) kerámiabetűkből (33×21 cm pap. cer.)
- 9.62.1: Szakrális feliratok (20×34 cm pap. cer.) H: cserépdekorok

10.) *Kerámiatörténeti tanulmányok — rajzos vázlatfüzetek*

- 10.1/1—53: *I. Vázlatfüzet* (27×18 cm 53 oldalas kötetlen, széteső)
1. oldal: textilminták kollázsolva, tus, és aquarell,
 2. virágdíszes ecsettanulmányok enciánkék—szürke aquarell,
 3. Brausver Keramiker korszói és vázái Leyderdorff bei Leyden
 4. azték-mexikói tolldísz-szövetminták színes ceruzarajzai
 5. japán szövetminták, svasztikás frízzel, aquarell,
 6. „KERAMIKAI ECSETFORMÁK”, virágmintás aquarellek,
 7. „RAJNAVIDÉKI KÖEDÉNY” dekor- és színvázlati tus-aquarell,
 8. „KULCSNYÍLÁSDÍSZ VASBÓL GYENGÉN BEVÉSETT RAJZZAL” cer-aqua.
 9. „KÖTÉNYDÍSZEK, SZÍNES ZSINOR” ceruzavázlatok,
 - 10—11. „MAGYAR VÁSZONAPPLIKÁCIÓ” grafit és színes ceruzarajzok,
 12. „MAGYAR HÍMZÉSEKRŐL” ceruzarajzok,
 13. „SZÁSZ” minták, és Von Rochga, V. H. Kraus, és von Eugen Gradl
 14. „VON EUGEN GRADL” I—VII. aquarellmintái kritikai szöveggel,
 15. „TEXTILBEN SZÜLETETT FORMÁK NÉMET TERVEKBŐL” ceruzarajzok,
 16. „ECSETMINTÁK” Mainz 1909. ápr. 15. tusrajz-aquarellek butellán
 17. „HÍMZÉS MINTÁK” ceruzarajzok vízfestékkel színezve,
 - 18—19. geometrikus szegőminták foltos grafitceruzarajzai,
 - 20—21. Ötvösmunkák, csatok, falerák, fibulák, rozetták, ceruza-aqua:
 22. tökedények és díszítései valamint fasisak részlete, cer-aqua:
 23. csatos szíjvégek és egy kiöntős kancsó díszítései, cer-aqua:
 - 24—25. poncolt díszítések csatokon, és edényeken, színes ceruzarajz
 - 26—27. kancsó- és butelladekorok, főként növényi rajzúak, színes cer.
 - 28—29. tollas, pávaszemes, pikkelyes és virágos szegők, színes cer.,
 30. Franz Geisberg Chemnitz — Köbelsoffe (szegők) ceruzarajz,
 31. poncolt edények, kiöntőfüles és váza alakú, színes ceruza,
 32. „TETEJDESZKA” fűrészelt minták perspektív ceruzarajzai,
 33. „MAGYAR CSIPKÉK ÉS HÍMZÉSEKRŐL” sorminták, ceruzarajzai,
 34. butykos és butelladugaszolók ceruzarajzai,
 35. „MAGYAR BALVÁNYFÁKRŐL” bekarcolt díszek ceruzarajzai,
 - 36—37. kollázsolt szövetminták, struktúrák vázlati, színes cer.,
 - 38—39. fűrészelt díszek kerítés és épületdeszkák persp. ceruzarajzain
 40. szövetstruktúrák és kilincs-kulcslyukfedlapok ceruzarajzai,
 - 41—43. faragott fejfák és bálványfák ceruzarajzai,
 - 44—46. tetejdeszkák és kerítésdeszkák fűrészelt díszei ceruzarajzai,
 47. faragott kopjfák ceruzarajzai,
 - 49—52. edénydekorok és szalagfüles formák, kulcsok rajzai,
 53. textilszegélyminták ceruzarajzai,
 54. Trieri dóm vasalása és egy renaissance-épület részlet Trier 909 máj. 29. Eduard Laesis... Co. (elmosódó ceruzarajz)

Megjegyzés: a füzet egykor mindkét végéről kezdve volt vezetve, valahol a 18—19. oldalak előtt „ért össze” a kétirányú vázlatolás.

10.2./1—69: *II. Vázlatfüzet* (21×28 cm kemény vászonborítás, 69 lappal)

1. oldal: „Sandsten-ből áttört ablakok” „bársony aplic” ceruzarajz,
2. pávás-borjas-halás vonaldíszek és tökminták ceruzarajzai,
3. egy bonyolult „gyíkfüles” edény leírása színes ceruzarajz,

4. virágminták „Chinai istenek ruháin igen elszórva”, szín. cer.,
5. hattyúalak „HANGSZER FARAGOTT FA” és dekorok „festett indus fatárgyakról” színes ceruza és aquarell,
6. „zim mázas tányér élénken frissen” madaras tál színes ceruza,
7. indus falakkfestések motívumai és színei kerámiákon, aqua.,
8. pávás tál, méhsejtosztásos edények, szegők, színes ceruza,
9. halas- madaras, tolldíszes dekorok ceruzarajzai (Damascus)
10. vastag engobos barbotinvirág, medúza- és gránátalma-edény,
11. kivágott, hajtott, vésett kerámiaformák, hálós dekorok, cer.,
12. japán halasdekor, angol porcelán tobozszerű plasztika rajzai,
13. görög tálak szegői, állatalakos fülek, fogók rajzai,
14. perzsa és angol virágos-fonadékos dekorok rajzai, színes cer.,
15. görög cerberosz madaras dekorok színes ceruzarajzai,
16. olasz kerámiák palmettás dekorjai, egy szalagfűl, ceruzar.,
17. görög ápiszbikás és madaras dekorok színes ceruzarajzai,
18. török és perzsa díszítések, görög gályás tál szín. ceruzarajz.,
19. perzsa állatalakos díszek a királyi udvarból, színes ceruzar.;
- 20—23. olasz 15. századi kerámiadekorok színes ceruzarajzai,
24. spanyol és olasz középkori dekorok színes ceruzarajzai,
- 25—27. görög kos, bika, kutya, és kígyómintás dekorok színes cer.,
27. perui szövetminták állatalakjainak ceruzavázlata,
- 28—30. spanyol és mór madaras, halas, nyulas fonadékos dekorok színes cer.
- 31—33. egyiptomi reliefek és tolldíszek, imbisz, stb. színes cer.,
- 34—36. perzsa virágos, marabus és halas dekorok „halak áttört hálóval (megcsinálendő)” stb. megjegyzésekkel,
37. lepényhalas tál ceruzarajza
38. „legyező alakú bonbonnière” dekorrajza.
39. matrica-figurák (feltehetően Markstein Ilona 1945-ös dolgai.)
40. pávaszemes pillangók matricafigurái (feltehetően Markstein Ilona 1945-ös dolgai.)
68. tányérszegők, lábascerép, hullámos váza ceruzavázlatai,
69. nyolcadkörös tányérperemdekorok, sűrű fonadékos frízek

Megjegyzés: ebben a füzetben a 41—67. dupla oldalak ugyan üresek, tehát a balról jobbra haladás valószínűsíthető, mégis a jóformán csak a jobboldalakra vázolt rajzok a „következők” tükörcbaloldali lenyomatát mutatják, tehát a jobbról balra haladó munka is előfordult benne.

10.3/1—96: *III. Vázlatfüzet (tisztázati)* 30×24 cm 96 oldalas kemény vászonborítású füzet bepecsételt 28 540/1910.

1. oldal: „RAJNAVIDÉKI SÓMÁZAS KÖEDÉNYEK” pozitív- és negatív festve, hattyú- és pávamotívum, ceruza, kék-lila aquarelljei,
2. kapupántdíszek, bronzkori és kelta bepecsételt díszű kerámia
- 3—4. római üvegedényei MAINZ-ből, syriai üvegek aquarelljei,
- 4—5. római II—IV. századi cserépedények szín. cer. és aquarell,
- 6—7. üvegformák római provinciákból és Syriából, ceruzarajzok,
- 8—10. régészeti fémtárgyak a mainzi bronzkori leletből, frank ékszerek, római táborig bronz jelvény, fibulák, medálok, fülbevalók és vasszerszámok (csákány-balta stb.) ceruza aquarell,
- 11—12. tökedény- kabakminták, facipő, mécses, mozaikpadozat, ceruza,
13. német köedények és állatalakos vasalások a mainzi dómból,
14. „LUXEMBURG” perui cserépedény-antropomorf, mexikói mécses, egy egyiptomi szövetminta, „Steinreng”-butella ceruzarajzai,
15. régi rajnai köedény, raereni kőkorsó, délszláv cserépedény, hordóalakú barna köedény, és szürke köedény Kölnből, aquarell,
16. „CÖLN” templomajtó-vasalás, vasrács és képkeret Amsterdamból,
17. „AMSZTERDAM” Rijksmuseum falérák és ólomházas sőtartó, ólomházas engobos cserépedények Hollandiából, „LONDON” Indiai múzeum 1910. febr. 3. STOKE-ON TRENT 1910. jan.: angol porcellántányér és indus kerámiák, vasas cserépanyagok dekorjai, színes ceruzarajzai,
18. „LONDON INDUS MÚZEUM” majolikaedények és szízi edények,
19. umrohai bonbonnière, bengali tál, benáresi tintatartó,
- 20—21. „LONDON INDUS MÚZEUM” majolikaedények és szízi edények,
22. umrohai bonbonnière, bengali tál, benáresi tintatartó,
23. penjabi tálak és vázák (Abdul Majid of Khurja XIX. szd.),
24. zinnmázás majolikaedények Bombayból, syriai olajoskancsók,

25. ólomházas indus edények mázalatti dekorral, babyloniai, etruszk és attikai vázák, stb. ceruzarajz-aquarelljei.
27. „LONDON: ALBERT-Múzeum” kínai kerámiák, sárkányfej szín. cer.
28. üveghatású váza, plasztikus edényszájak, állatalakos fül,
29. fedeles kanna máz alatt bekarcolt rajzzal, cobaltoldatba mártott porcellánváza, barna agyag-zinmáz sárkányos csésze,
30. kínai plasztikus dekorok, virágok, sárkányok, fonadékok,
31. cobalttal festett kínai porcellánedény-dekorok, aquarell,
32. japán geometrikus dek. csésze, japán rajzos porcellán, aqua.,
33. barna japán kőedény, kínai teás csésze áttört mázzal, aqua.,
34. kínai porcellánok, fém fedeles, stb. ceruza-aquarell,
35. „BRITISCH Múzeum” japán csészék, teáskanna, és kínai kőedény,
- 36—37. kínai kőedények és porcellánok mázalatti dekorral,
38. kínai krakelés tányérrészlet ráfestett dekorral, japán csészék
39. japán kőedény teáskanna, csészék és állatalakos kiöntő,
- 40—41. AWAJI és japán porcellánedények, ceyloni fríz, koreai csésze,
43. Angol porcellán: Chelsea—Derby—Crown XVIII—XIX. szd. aquarell, Derby-Pinxtion, Worcester XVIII—XIX. szd.,
47. Olasz majolika, cserépedény: Gubbio, arany- és rézlüsterek, Gubbio tál és tányérok dekorjai, aquarellek, Dirutai sárga lüsztér, Faenzai tál, Dirutai sárga lüsztér, Faenzai tál,
49. Faenzai vázák és tálak, tégely és butella,
- 50—51. koreai Északitáliai és sgraffitós, Perugiai és olasz majolikák, dekorok aquarelleken,
- 52—54.
55. Spanyol—mór majolika: Valenciái, Manissa, XVII. szd., aqua.,
- 56—57. Görög kerámia: mykénei, boeotiai, cyprusi, ie. 3. évezredből,
- 58—59. athéni archaikus, corinthusi antropomorf,
- 60—61. vázák, korsók, tálak, olajflaskók, és dekorok,
- 62—63. hellenisztikus athéni, kancsó, gyertyatartó,
- 64—65. apuliai aqueliai flaskók, korsók stb. aquarell,
65. „CÖLN” szövetminta, børszalagos könyvtábla,
- „AMSZTERDAM”: japán és kínai edények,
- „LEYDEN” görög—kisázsiai és frank bronzdíszek ceruzarajzai,
- 66—67. „LEIDEN 1909. aug. 24.” cyprusi, bucheró, mykénei, korinthoszi,
- 70—71. jön, attikai, felső itáliai, hellenisztikus
- 72—73. egyiptomi és római függők, edények, római mécsesek és cserépfaskók, kőkori és egyiptomi dekorok ceruzavázlatrajzai.
- 74—76. „LEIDEN” japán edény és csésze, kínai barna kőedény, japán kőedény és cserépedény, német rajnamelléki kőedények,
- 77—78. „LEIDEN 909. sept.” rajnavidéki kőedény, perui cserépedény, nyugatindiai fekete cserépedény ceruzavázlatjai,
- 79—80. „AMSZTERDAM 909. nov 8.” Rijksmuzeum hollandi edényei, ólomházas dekorációk, majolikátálak aqua.,
80. XIX. szd-i indus fa- és fémtárgyak festett-lakkozott mintái
82. kínai tál faállvánnyal, indus doboz, szalagdíszek
83. Spanyol-mór majolika: Valencia, Manissa a XVII. szd-ből,
- 84—86. Manises, és valenciái edények aquarelljei.
87. Görög kerámia: Mycenaei, boeotiai korsók és szalagdíszek aqua.,
88. Bronzkori terrakották cyprusról, és perui cserépedények aqua.,
- 89—90. Perzsa majolika: XV—XVII. szd-i tálak, vázák, dekorok, ceruz.,
- 91—93. Török majolika: anatóliai, cairenei, damaszkuszi, syriai, aqua.,
- 94—96. Perzsa majolika: korsók, butellák, dekorok aquarelljei.

Megjegyzés: Ez a füzet a végeredményeket, tisztázatokot tartalmazza, melyeket az állami ösztöndíj fejében kellett Jakónak bemutatni. A 65—80. ívfüzet-rész és az utolsó repülőoldal az I. és II. füzetből átmásolt, illetve a III. füzet első részéből kiemelt ábrák. Feltehetően szöveges beszámoló, vagy leírás is tartozhatott hozzá.

11.) *A hagyatékba került nyomtatásban megjelent grafikák:*

- 11.1.1—3: Szígnettek és díszek az „ÁLLATVILÁG” c. folyóiratból
- No.1.: Méhecske a porzós virágokon (5×5 cm keretes tusrajz felrag.)
- No.2.: Denevéres-fonadékos dísz JA:KO jeggyel (kb. 6×4 cm kék sz.)
- No.3.: Szarvasbogaras szígnett (14×2 cm barna sz. felragasztva 17×27)

- 11.4 Angolnás szignett JA/KO jeggyel (kb. 15,5×3 cm tusrajz) H: „A rovarászat, mint sport” c. cikk részlete, 19. old.
- 11.5 Tengeri csikós szignett JÁ/KO jeggyel (15×3,5 cm tusrajz) H: „A pásztormadár a Hortobágyon” c. cikk részlete, 43. old.
- 11.6 Vadászkutya-vadkacsa szignett JA:...:KO jeggyel (15×2 cm tus) A „kisebb közlemények” felső léniján. H: „Vadászat a Gran Chacoban” c. cikk részlete, 51. old.
- 11.7 Leopárdos szignett JA/KO jeggyel (15×3 cm linó?) H: Vadászat a Gran Chacoban” c. cikk, 50. old.
- 11.8 Hódos szignett JÁ:/KO jeggyel (15×3,5 cm keretes tusrajz) H: „A nyúl kultusza” c. cikk, a 36. old.

Megjegyzés: Jakó Gézának a fentiekén kívül még jelentős mennyiségű nyomdászati úton sokszorosított rajza ismeretes, ennek néhány a Jakó család tulajdonában (lásd a lista végén!), a legtöbb pedig különböző folyóiratokban „lappang”.

12.) *Jakó Géza szakirodalmi munkásságának prospektus-kivágatai:*

- 12.1—2: A „Keramische Materialkunde” 1928 ismertetői
 No.1.: (11×9 cm a Keramische Rundschau 1928. No. 16. számából)
 No.2.: (15×12 cm a Buchhaltung B. Verlag egyik nyomtatványából)
- 12.3 Fachliteratur für die Keramik 1930. Buchhaltung der Tonindustr. (11×15 cm 8 old. füzet. Druck: H. Freyhoff, Orenienburg.)
- 12.4 Fachbücher für Keramik, Glas, Email, Pag. 209—240. 1936. (10×16 cm 31 oldalas különnyomat a címbeli lapból...)
- 12.5.1—2: Jakó Géza: Agyagáruk ismertetése és gyártása különös tekintettel az építészeti kerámiaira (tankönyv. címlap és tartalomjegyzék) Könyvismertető a magánkiadásban tervezett műhöz. (2 db 15,5×23,5 cm 3 lapos mutatónyomtatvány)
- 12.6 Keram-Fachliteratur zur Fortb. u. Unt. aus „Sprechsaee” Nr. 18/1952 (20×29 cm Nyomt. Fachb. Joh. Domhardt, Coburg.)

13.) *Összegyűjtött szakirodalmi füzetek — nyomtatványok:*

- 13.1 Syllabus of Work in the Theory and Practice of Pottery... at the County Pottery Classes Session 1909—10. (Staff: J. W. MELLOR — Staffordschire Education Committee, Stoke-on-Trent. (12×18 cm 16 oldalas füzet borítóban) „Jakó Gézáé tulajdona”
- 13.2 Aurum — Kémia Compendium (Általános kémia/1—45. old.) Szervetlen kémia (46—167. old.) 18×25 cm 168. old stencil-füzet szerzői ívenként hajtva.) 1920 k.
- 13.3 Thorockai Vigand Ede: Az én falum. (Iskola—Údvarház—Községháza—Csörtorony—Lakóház—Kerekeskút—Lakóház—Méhes—Lakóház—Disznóól és tyúkpádlás—Falurészlet—Parókia—Útszéli kereszt—Melegház—Lakóház. (21×30 cm Nyomt. tusrajzok 4 lapon (4-rét hajtva)
- 13.4 W. STEGER: Die Bedeutung des Wärmeausdehnungs-Koeffizienten für die Beständigkeit von keramischen Massen und deren Rohstoffen gegen Temperaturwechsel. Coburg 1924 Verlag von Müllet und Schmidt (12×22 cm 11 oldalas füzet sárga borítóban)
- 13.5 Grundsätze für Kachelofen und Herdbau — Gültig für Meister und Gehilfen des Töpfergewerbes — In Ausführung von Generalversammlungsbeschlüssen des deutschen Ofensetzergerwerbes. Albert Lüdtker Verlag, Berlin 1926. (14,5×22 cm 66 old. füz.)
- 13.6 H. KOHL — Vordamm: Keramik Klny: Liesegang, Kolloidchemische Technologie. Verlag von Theodor Steinkopff, Dresden 1927. (18×25 cm 48 oldalas különnyomat az 577—624. old. intervall.) H: cirillbetűs infantilis jegyzetek: „Kerek agy...” ... „A háború megkezdődött Budafok—Budapest—Moszkva 4” ...
- 13.7 R. JÁGER: Die Entglasung und ihre Rolle in der keramischen Technik (1928) (18,5×24,5 2 lapos impr. nélk. nyomtatvány)
- 13.8 Ganymedes: Hütte problem ja Tatsed tema lahendamisets. (20×26 cm kitépelt lap a „Majaomanis” Nr. 6-ból: 7—8. old.)
- 13.9 Légmentes tananyag MOHAY—STRAUB: Vegyi ismeretek a lic. és leánylic. III. o. 1940. 145—154. old. (15×22 cm 10. nyomt. ív)
- 13.10 KNEPPÓ Jenő: A kolloid-ferrihydroxyd adszorpciója kvarcon. Bölcsészdoktori értekezés. Madách-nyomda Bp. 1937. (15×23 cm 27 oldalas klny. borítóval.)

14.) *Újságkivágatok, nyomtatványok, reklám- és üzleti szóróanyag.*

- 14.1—14: *Újságkivágatok* (különböző méretű nyomt. egy csomóban)
- 14.1 „Arena” III. évf. 1. sz. 1908. címlapján: solymászó vadászok,
- 14.2 Vállalkozók Lapja XLIX. évf. Bp. 1928. nov. 7. „Modern tüzelés”

- 14.3 Magyarság 1928. nov. 14: Hogyan fűtsünk-rovat: 2 fl. cikk.
- 14.4 Vállalkozók Lapja XLIX. évf. Bp. 1928. nov. 21. 12. old.: Téglagyagipar Szerk: Langer Lajos: UPOR B.: Tüzelőanyagok c. cikke
- 14.5 Vállalkozók Lapja L. évf. Bp. 1929. feb. 6. 5. old.: MÖLLER K.: Hang- és hőszigetelés épületeken.
- 14.6 Magyarság 1929. feb. 24. 28. old.: Sz. K.: Az elemek új periódikus rendszere, stb. cikkek a Tudomány világából c. rovatból
- 14.7 Magyarság 1931. szept. 20. 19. old.: ERDŐS József: Milyen nagyságú kályhát válaszszunk? és cikkek a „Hogyan fűtsünk?” rovatból.
- 14.8 Magyarság 1931. okt. 4. 22. old.: ERDŐS József: A barnaszéntüzelés aktuális kérdései, és cikkek a „Hogyan fűtsünk?” rovatb.
- 14.9 Magyarság 1931. okt. 11. 24. old.: ERDŐS József: Hogyan különböztetjük meg egymástól a különféle szénfajtákat?, és cikkek a „Hogyan fűtsünk?” rovatból.
- 14.10 Vállalkozók Lapja 1932. VIII. Bp. ? LANGER Lajos: A gazdaságos étetés ellenőrzése c. cikke a „Téglagyagipar” rovatból.
- 14.11 Váll. lapja (?) Bp. 1932. okt. ?. „A kályharendszer helyes megválasztása” c. cikk első három flekkje...
- 14.12 A Magyar Úriasszonyok Lapja 1934 febr. havi színes kézimunkamelléklete: Nemes mintájú és színezetű antik keleti Roper Shirván szőnyeg leszámolható mintája...
- 14.13 Váll. Lapja? GÖRÖG Rudolf: Huzatszabályozás (Folytatás).
- 14.14 Ismeretlen lap 75. oldal: Puskacsövek feketére fényezése. „Lásd a görög vázák” — ceruzás megjegyzéssel.
- 14.15—29 *Prospektusok, reklám-szóróanyagok* (különböző méretben).
- 14.15 Égetett KŐSZIVACS Dr. Helvey T. Vegyészeti Gyár Bp. 1935.
- 14.16 Eternit lefolyócsövek — Hatschek Lajos Bp. 1947.
- 14.17 Termokoksz folytonégő cserépkályha Bp. Gázművek 1938.
- 14.18 Julius BIDELE Keram-Chem.-Fabrik Meissen 1940—41.
- 14.19 Thermotechnika Műsz. Váll. György—Bruckner—Orolin Bp.
- 14.20 Original—Granit: Feuer-probe Keramische Werke Ufer, Dresden
- 14.21 M. kir. Iparügyi Min.: Újabb hazai ásványi nyersanyagkutató
- 14.22 Szabadalmas „Fi-Ko” melegvízkazán ifj. Kovács Sándor Tsa. Bp.
- 14.23 Phoebus gáztűzhely, ARDÓ szaküzlete Bp.
- 14.24 „Patent” szagtalan faszénvasaló, Scheiber Tsa. Bp.
- 14.25 Imrey Mihály vasáru, szerszám- házt. — jegyz. Bp. 1938.
- 14.26 Fenőkövek, csiszolóárúk, filcek, Folk István Bp.
- 14.27.1 — Parasztház tornáca (Kustánszeg Zala m.) — levlap
- 2 — Szemes kályha újperinti (Vas m.) ANTAL Dezső felvételein
- 14.28 Cementipari Gépgyár, Károlyi Jenő Pestszenterzsébet, 1940 u.
- 14.29 25 procent részesedés Buchhandlung der Tonindustrie, Berlin

15.) „Pro memoria” — kisebb feljegyzések, kihullott könyvjelzők, stb.

- 15.1—4 4 db boríték, különböző méretben,
- 15.1. „Bloc-Notes” (7×11 cm kis notesz kb. 50 kitéphető négyz. r. lappal: címek, gyógyszer, szakirodalom, terményelszámolás, az ercsi felesel való elszámolás, házépítéshez bevásárlandók, bazaltkővizsgálat feljegyzései, hivatalos címek, ingatlan irodák, stb. (A noteszt 1933-tól használta Jakó G.)
- 15.6—10 Rajzos feljegyzések: kályhák, korongtengely, „π”-láb, stb.
- 15.11—24 Szakmai feljegyzések: részletszámítások, anyagjegyzék, receptúrák, szakirodalmi jegyzet, ipartanfolyami előírások, engobreceptek, mázpróbák, samott-összetétel, samottméretek, szitaméretek, nevek és címek, pénzügyi feljegyzések, feladóvevény,

16.) *Ifj Jakó Géza gyermekkori rajzai, szülei megjegyzéseivel datálva.*

- 16.1—15. Datált, jegyzetekkel ellátott rajzok (különböző méretben)
- 1916: Repülőgép és karika, JG fogja, Apuci tolja a taligát, mindjárt fog ásni és kapálni, A gyerek lop szilvát, anyja várja a porolóval az ajtóban, stb.
- 1917: Mikulás tépi a karácsonyfát, családi asztal, Békétárgyalás, vadász, madár, stb.) H: az Iparművészek Szövetségének Karácsonyi vásárjára meghívó a Kígyó-téri boltba)
- 1918: infantilis dekorok, cimertartó (tojásfestő?) angyalok, égitestek, állatok, házikó, „Rajzolta Géjza fiam..., a vázák formáit az édes mamája rajzolta elő, stb.,

- 16—32. Datálatlanok: vonat, bombázó, újságolvasó, „MAMA EGY HÚRON PENDÜL A FIAVAL, virágzó fa, „A PAPA ÉGET” „A PAPA KORONGOZIK” templom, tányérminták, virágok cserépben, búsuló juhász, ikebana, bohóc, műhely-jelenet, stb.

17.) *Jakó Géza amatőr felvételeinek negatívjai (13×18 cm üveglemezeken)*

KJM. F. 6631—6635 5 db, a budafoki műhelyt belülről ábrázoló felvétel.

18.) *A KJM emlékkiállítására kölcsönzött fényképfelvételek:*

- 18.1 + Az F. 6631 negatív barna tónusú kontaktmásolata deknire vonva.
 18.2 Mázas ködedényt ábrázoló felvétel (6×10 cm, barna tónusú),
 18.3 Tálat, vázakat és bonbonniéret ábr. felv. (9×8 cm Foto: Winnal)
 18.4 Váza, tál és tálka (9×14 cm Agfa),
 18.5 Kerámiakiállítási részlet, néhány előbbi tárggyal (17×12 cm),
 18.6 Virágmintás vázak és bonbonniére (18×13 cm),
 18.7 Kis kerámia kályhamodellek (16×11 cm),
 18.8 + Jakó-család 1925 körül (Jakóné, ifj. Géza, Gáspár, Jakó, 17×12)
 18.9 ifj. Jakó Géza kb. 5 évesen (10×13 cm deklire vonva.),
 18.10 ifj. és id. Jakó Géza egy parkban padon ülve (12×16 cm),
 18.11 Jakók és Veidemannék u. abban a parkban u. akkor (16×12 cm),
 18.12 A Veidemann család 1934-ben (15,5×105, cm barba tónusú),
 18.13 Veidemann úr felesége vagy leánya (11×15 cm Foto: Walter),
 18.14 Egy tallini kollega portréja (16×23 cm barna tónusú),
 18.15 A Budafoki kertben Jakó, Jakóné és vendégük 1936. (9×12 cm),
 18.16 A Budafoki ház sarkánál Jné, ifj J.? és J. (6×8 cm) 1937.

19.) *A KJM által deknire vont főiskolai etüdök, grafikák:*

- 19.1 Kontúros rajz gipszfejről. JG IV. oszt. tan. (1900. 30×40 cm),
 19.2 + Földomború gipsz virágminta után. JG. I. évf. 1905. (20×24 cm),
 19.3 + Fiatal fejkendős nő portréja 1905. (szén-papír 34×49 cm),
 19.4 Széken ülő fejkendős asszony 1905. (szén-papír 36×51 cm),
 19.5 + Pöttyes kendős idős asszony portré 1906. (szén-papír, 34×49),
 19.6 + Bajszos férfiember portréja 1906. (szén-papír, 34×42 cm),
 19.7 + Fiatal férfi portréja gallérral 1906. (szén-papír, 32×46 cm),
 19.8 + Kalapos ifjú hölgy székkel 1906. (szén-papír, 32×56 cm),
 19.9 + Idős szakállas bajszos ember 1907 (szén-papír, 34×52 cm),
 19.10 + Bajszos öregember portréja 1907. (szén-papír, 32×45 cm),
 19.11 + Álló és ülő férfi aktok 1908. (51×43 cm), szén, papír),
 19.12 + Álló férfi aktok 1908. (szén-papír, 40×60 cm),
 19.13 + Botra támaszkodó férfi hátakt 1908. (szén-papír 30×56 cm),
 19.14 + Pillérre támaszkodó férfi akt 1908. (szén-papír, 38×56 cm),
 19.15 Kabátban ülő férfi 1908. (szén-papír, 38×54 cm),
 19.16 + Ülő férfi aktja tűzfúróval 1908. Befejezetlen (sz-p. 36×56 cm),
 19.17 Ülő férfi akt ölbejtett kézzel 1908. (ceruza-papír, 36×59),
 19.18 Ülő férfi akt leejtett kézzel 1908. (szén-papír, 38×55 Vizsg.)
 19.19 Fiú álló aktja és lábtanulmány 1908. (ceruza-papír, 40×57 cm),
 19.20 Kontúros ülő férfi aktjának vázlata. ? (ceruza-pap., 28×37 cm),
 19.21—24. Betűtanulmányok. 4 db kb. 32×45 cm ceruza-papír),
 19.25.25 Keresztelő medence terve M=1:5 1907. (ceruza-papír, 38×39 cm),
 19.26. Virággyáza való kerti dísz márványból 1908. (c—p., 39×54 cm),
 19.27. Íróasztal-terv M=1:5 1908 (ceruza-aquarell, papír, 52×38 cm),
 19.28. + Forrás építészeti kiképzése (Ilona forrás) 1908. (tus-aquarell, 36×53 cm, távlati kép: 16×12 cm M=1:10.),
 19.29 Buckó 1926 (kisfiú portréja, ceruza-papír, 13×15 cm.)

Megjegyzés: Jakó Gézának — feltehetően — még sok grafikája fog előkerülni, mint pl. az egyelőre csak fényképről ismert alábbiak is.

- 19.20 Anya gyermekével (190?) 9×13 cm offset nyomat „HS” kiadói jel,
 19.21 Leány kosárral ? 8×13 cm offset nyomat „HS” kiadói jel.

+ Az 1986. jan. 4-én megnyílt emlékkiállításán bemutatva!

20.) *Festmények*

- 20.1 + Memnon szobrok a Nílus felett 1901. (36×48 cm olaj-vászon, a KJM. „selejtállományából” az évfordulóra restaurálva.
20.2 + Tarka borjú 1928 előtt (55×53 cm olaj-vászon, 54. 59. 1. KJM.)
20.3 + A kis muzsikus (?) olaj-vászon, 26×49 cm Dr. JE. tulajdona),
20.4 + Észtlány portréja (?) olaj-vászon 32×41 cm, Dr. JE. tul.)

Megjegyzés: Jakó Gézának — feltehetően — még több festménye fog előkerülni, melyek közül az alábbiakról van tudomásunk:

- 20.5 Ádám és Éva a paradicsomban (kb. 80×110 cm olaj-vászon),
20.6 Csendélet virágokkal (kb. 40×60 cm olajvászón) mindkettő a Csehszlovákiai Párkányánán (Sturovo). Hettesheimer Berta szíves közlése.

21.) *Publikációk (önálló kötetek, folyóiratban megjelent szakkikkek):*

- 21.1 Jakó Géza: Mázas cserepek (2 váza és egy tál fényképe) = Magyar Iparművészet 1913. 26. 49. kép. (ezentúl MI).
21.2 „A művész és a szocializmus.” Bp. 1919. ismeretlen helyen megjelent mű, közli a Magyar Életrajzi Lexikon I. 792. Bp. 1967.
21.3 „Tennivalók az iparművészet terén.” Jakó Géza hozzászólása a nyílt vitához = MI. 1919. 3—5.
21.4 Studien über farbige Glasuren = Keramische Rundschau XXXV/5. 69—71. 1927. feb. 3. (ezent: KR)
21.5 Versuche zur Verbesserung der Töpfertone = KR. XXXV/18. 283—285. 1927. máj. 5.
21.6 Keramische Fabrikationsfehler = Müller und Schmidt, Coburg 1926. 86. o.
21.7 + Keramische Materialkunde (Beschreibung für den praktiker Hilfbuch für den Schul- und selbstunterricht (=KR. XXXVI) 33, 36—38: 633—636., 691—692., 707—708., 723—726., és önálló kötetben: = Theodor Steinkopf Verlag Dresden und Leipzig. 1928. 153. o.
21.8 + Rissefreie Töpferglasur = Keramische Rundschau Verlag Berlin, 1929. 36 o.
21.9 Rissefreies Trocknen von Tonen mit hohem Gehalt an kolloider Substanz = KR. XXXVII/36. 611. 1929. júl. 7.
21.10 Versuche mit Mergelton. = KR. XXXIX/6. 79—82. 1931. feb. 5.
21.11 Engoben farben aus dem Arbeitston für Töpferware = KR. L/28. 357—359. 1932. júl. 14.
21.12 + Eesti savitöösturite kasiraamat Riigi Kunsttööstuskooli, Tallin, 1933. 76 o., 24 á.
21.13 + A művészi kerámia = MI. 1934. 52—62.
21.14 Az agyagárak ismertetése és gyártása — különös tekintettel az építészeti kerámiára = Pannónia Debrecen, 1934. 260 o.
21.15 Az agyagipar Bp. 1934. ismeretlen helyen megjelent mű, közli a Magyar életrajzi lexikon I. 792. Bp. 1967.

Megjegyzés: Jakó Gézának — feltehetően — a berlini „Keramische Rundschau” c. folyóiratban még 1930 után is jelentek meg közleményei, és tudjuk, hogy az amerikai „Ceramic Industry” c. folyóirat az angol nyelvterületre is átvett belőlük többet is. = Borszéky F.: Keramische Materialkunde — recenzió az MI. 1928. — 215. oldalán

Kézirat lezárva: Szentés, 1986. február 25-én

Ein vergessener Keramiker in Szentés: Géza Jakó (1886—1943)

Imre Katona—Gábor Rózsa

In der Kunstgeschichte der Stadt Szentés sind die Versuche des Kunstgewerbs sowie der Bildkunst von grösster Bedeutung. Es gab kein städtisches Mäzenatentum, die begabten Künstler waren grösstenteils darauf gezwungen, ihre Kunst an einem anderen Ort zu entfalten. Mit seiner künstlerischen und pädagogischen Laufbahn trägt dazu Beispiele auch Géza Jakó bei, der als Sohn eines Schneidermeisters von dem städtischen Gymnasium und von der Gesellschaft für Geschichte und Archäologie dazu angeregt wurde, die Kunstakademie in der Hauptstadt zu besuchen. Hier konnte er ein staatliches Stipendium erwerben, mit dessen Unterstützung er die Kunstrichtungen des Jahrhundertsbeginns kennenlernen und studieren konnte. Unter diesen Richtungen war er nebst seiner Frau Ilona Markstein von der Keramikwerkstatt von Stoke on Trent am meisten beeinflusst. Einig

Monate verbrachten sie beide in einem Grossbetrieb, dann verliessen sie den Zsolnay-Betrieb, um eine selbständige Werkstatt in Budafok zu begründen. Neben dem Lehreramte in der Werkzeichnungsschule hatten sie den Versuch, in der Verzierung und Glasur äusserst reiche Kunststücke von eigenem Stil in geringer Auflage herzustellen. Wegen ihrer Rolle in den Geschehnissen des Jahres 1919 schien es ihnen vorteilhaft zu sein, ab 1923 ihre Tätigkeit im Ausland fortzusetzen. Die beiden arbeiteten 10 Jahre an der Akademie der bildenden Künste in Tallin, wo sie bis zum Jahre 1933 den Lehrstuhl für Keramik begründeten, und nebenbei noch spezielle Keramikstudien unterrichteten. Mit ihren Versuchen gründeten sie eine eigene Schule in Tallin.

Nach ihrer Heimkehr waren sie schon nicht mehr in der Lage, in der heimischen Keramik Erfolge aufzeigen zu können. Jakó unterrichtete Silikatchemie und Stofflehre an der Akademie für Kunstgewerbe, seine Frau richtete zu Hause eine Dekorwerkstatt vom guten Ruf ein. Diese Werkstatt wurde von ihren Schülern auch nach dem Tode von Jakó 1943 weiter besucht, aber in den Notsjahren bekam es keinen Meister mehr.

Das Interesse für die Keramiken von Jakó wurde einerseits durch die Forschung der Ortsgeschichte in Szentes, andererseits aber durch jenen glücklichen Umstand erweckt, dass die in Estland geborene Enkeltochter des Künstlerpaars, Dr. Éena Jakó mehr als fünfzig Kunststücke im dem Elternhaus bewahren konnte. Zum Zwecke einer wissenschaftlichen Untersuchung über gab sie uns die Bücher der Werkstatt, die Pläne, die Patentbeschreibungen, sowie die handschriftliche Niederschreibung aller Experimente.

Irodalomtörténet

Egy későliberális ideológia-kritikus Vázlat Gáspár Zoltánról

LENGYEL ANDRÁS

(*Szeged, Móra Ferenc Múzeum*)

1. Felemás utókor

Gáspár Zoltánnak, hasonlóan számos más kortársához, akik a 2. világháborúban veszítették életüket, amnéziás-felemás utókor jutott. Halálát — pár hónappal később — még egy rövid nekrológ követte¹, majd hosszú időre néma csend vette körül. Nevét nyomtatásban vagy két évtizedig le sem írták. A hatvanas évek közepétől — párhuzamosan történetírásunk egyéb területeken való megújulásával — neve újra fölbukkant. Előbb Bóka László sajátos aurájú „arcképvázlataiban”² tűnt föl, majd Füst Milán emlékezésében.³ A hetvenes évek eleje pedig meghozta az első életrajzi vázlatot is, Csaplár Ferenc rövid, de úttörő tanulmányát.⁴ Ezt nemsokára egy majdnem egész kolumnás nagy újságcikk követte⁵ — fokozódó figyelem, sőt már-már Gáspár-„reneszánsz” kezdete ígérkezett. A lehetőség azonban lehetőség maradt. Neve ugyan mind gyakrabban bukkan föl azóta különböző összefüggésekben, ezek azonban lényegében esetleges, alkalmi megjegyzések, fölfedező, pontosabban újrafelfedező gesztusok. Hasznuk persze tagadhatatlan, s nemcsak kegyeleti szempontból. Neve forog, s így nemcsak utcát kapott Szegeden, de őt magát, történeti szerepét is „szokja” a szakma. Ezek az emlegetések a kívánatosnál mégis kevesebbet nyújtanak, sőt — éppen esetlegességük miatt — kicsit zavaróak is. A Gáspárt emlegetők megjegyzéseiből nem derül ki igazán, miért is tanulságos életműve s személye, s miért érdemli meg az utókor figyelmét.

Kezdetben, részben még Csaplár Ferenc is, lényegében csak József Attila kapcsán emlegették. Csaplár pár lapos dolgozatának közel egyharmada a József Attila-kultuszban játszott (egyébként fölöttébb dicséretes) szerepét mutatta be, s Bokor László, L. Nagy Zsuzsa is vele kapcsolatban ezt az epizódot villantotta föl.⁶ Bóka László, aki vitapartnerre, de egyben barátja is volt, ugyancsak kapcsolja József Attilához, de őt mindemellett elsősorban az egyéniség érdekelte: a nagy memóriájú, versekért lelkesedő csillogó szellem. S ő, akinek emlékezése a tulajdonképpeni nyitányt jelenti a Gáspár-kutatásban, fölillantja az irracionálizmussal szembe fordulót is. „Mindenfajta misztikustól idegenkedő racionalistaként” mutatta be utóbbi Keresztényi Nándor is, s életművét Vezér Erzsébet is „a szenvedélyesen is fegyelmezett, harcosan is mindig értelemre ható publicisztikának” láttatta.⁷ Ezekben az utalások-

¹ Máté Iván, 1945. 47.

² Bóka László, 1966. 925—927. Az írás 1959-ben keletkezett, először Bóka Arcképvázlatok és tanulmányok című kötetében, 1962-ben jelent meg. Adatai kétségesek.

³ Füst Milán, 1967.

⁴ Csaplár Ferenc, 1971. 1145—1149.

⁵ Keresztényi Nándor, 1972.

⁶ Bokor László, 1972, L. Nagy Zsuzsa 1972.

⁷ Vö. Vezér Erzsébet 1970. 10.

ban azonban jórészt, bárha öntudatlanul, csak nekrológusának, Máté Ivánnak szavai csengenek vissza, aki szerint „sohasem volt annyira elfogult, hogy bármikor is megfeledezett volna a legpontosabb definiálásról, ha valamit írt. Szinte mániákusan ragaszkodott a pontossághoz, a fogalmakat tisztázó szabatosághoz.”⁸

A racionalista publicista eme képe, mely a róla szóló, őt méltató írásoknak azóta is központi vonása, csak a legutóbbi időkben tágul. E Fehér Pál már nemcsak a „méltatlanul elfelejtettek” egyikeként emlegeti, de úgy látja: „A magyar történeti publicisztika egyik mestere volt, erről — egyebek között — Húsz év története című könyve tanúskodik, melyet e műfaj mai, új virágzása idején illene számon tartanunk.”⁹ Huszár Tibor pedig ideológiatörténeti vázlataiban egyenesen a korszak egyik legszínvonalasabb neoliberais ideológusaként emlegeti, s kifejezetten sajnálja, hogy keveset tudunk róla.¹⁰ A volt barát s harcostárs Fejtő Ferenc, ha lehet, még ennél is továbbmegy; ő Bibó Istvánhoz hasonlítja s írásai kiadását szorgalmazza.¹¹ E. Fehér Páltól Fejtő Ferencig tehát létrejött egy konszenzus, amely Gáspár újrafelfedezését sürgeti s értékét tudatosítja.

Ezt tudva, óhatatlanul fölvetődik a kérdés: miért hát akkor, hogy a bejelentett igényt nem követte, s nem követi még ma sem egy alapos föltáró munka? Az okok, úgy tetszik, Gáspáron messze túlmutatnak; összetevőit, mint annyi más esetben, csak sejteni lehet. Valószínű, hogy a viszonylagos elfelejtettségben része van személyi, irányzati elfogultságoknak, sőt esetlegességeknek is. A legfőbb oka azonban alighanem az, hogy Gáspár ideológusi működésének fölmérése elképzelhetetlen a neoliberalizmus (vagy más terminológiával: későliberalizmus) eszmetörténeti földolgozása nélkül. Mind tevékenysége valóságos irányának, mind karakterizáló belső ellentmondásainak rekonstruálása enélkül lehetetlen, vagy legalábbis roppant nehéz s bizonytalan. Márpedig történetírásunk e téren mindmáig keveset tett, legföljebb az első lépésekre került sor.

A korszak kutatói ugyan jól tudják, hogy a harmincas évek ideológiai mezőnyében, ha háttérbe szorulva, gyenge pozíciókban is, de föltétlenül jelen volt valamiféle liberalizmus. E sajátos — „korspecifikus” — liberalizmus pontos meghatározása és rekonstrukciója azonban nem könnyű, voltaképpen még adekvát elnevezése is kérdéses. Egyik jellegzetes képviselője, Ignóus Pál annak idején „megreformált liberalizmusról” beszélt¹², de ezt az önmeghatározást az utókor túlzottan egyedi jellegűnek tekintette, s nem fogadta el. S a kutatók más, mégoly pragmatikus közmegegyezésre sem jutottak. Van, aki neoliberalizmusról, van, aki újliberalizmusról, van, aki liberális-demokratikus irányról beszél, s mint elnevezés, a későliberalizmus is számbavehető.¹³ De valójában még az is kérdéses, egyetlen liberalizmusról kell-e beszélnünk, vagy helyesebb liberalizmusokról szólni. S vitakérdés lehet az is: mi e késő (vagy neo-) liberalizmus viszonya az urbánussághoz, ehhez az oly sokszor emlegetett, de oly kevésbé definiált jelenségkörhöz? Egyáltalán: Gáspár Zoltán ideológusi működése milyen kategóriák segítségével, hogyan írható le hitelesen?

A liberalizmus történetének hiteles földolgozása, sajnos, csak hosszabb folyamat eredménye lehet. E tanulmány — Gáspár Zoltán lévén a tárgya, de terjedelme miatt is — nem helyettesítheti a későliberalizmus történetének átfogó földolgozását, s bi-

⁸ Máté Iván, 1945. 47.

⁹ E. Fehér Pál, 1983.

¹⁰ Huszár Tibor, 1984. 294., valamint szíves közlése.

¹¹ Huszár Tibor, 1983. 47—48.

¹² Vö. Ignóus Pál: A liberalizmus házi reformja. Szép Szó, 1936. I. köt. 3. sz. 259—264.

¹³ Vö. Huszár, 1983, 1984.

zonyos értelemben eleve csak korlátozott érvényű lehet. De éppen mint egy jellegzetes ideológuspályának esettanulmánya, alkalmas lehet rá, hogy egy idcológus pályájában egy vonulat rajzát is érzékeltesse, s így hozzájáruljon — megmutatva, milyen is volt egy későliberális ideológus — a módszeres ideológiatörténet elkészítéséhez is.

2. Hosszú készülődés

Gáspár Zoltán felvidéki protestáns család sarjaként született; apja Gáspár Géza postatiszt, anyja Bölcsházy Vilma felsőleányiskolai tanár volt.¹⁴ A család apai s anyai ágon egyaránt régi felvidéki családnak számított, s Gáspár Zoltánban e tudat mindig is élt, még utolsó éveit publicisztikájában is fölsejlik egy-egy utalás erejéig: „Rozsnyó gyorsvonaton hatórányira van Budapesttől. [...] Apám anyám ott születtek, nagy- és dédszüleim sem származtak oda messziről, már tudniillik azok, akik maguk is nem Rozsnyón látták meg a napvilágot. Gömör és Abauj-Torna északi csücskében levő falvakból kerültek a városba, ki őt, ki huszonöt kilométernyi messzeségből. Ha egyszer rövid kirándulás helyett gyalogszerrel járnám a szelíd lankából közephegységgé kamaszodó gömöri tájat, amely Abauj-Torna felé még komolyabb hegyvidékké cseperedik, talán még az ükeim mohos sírköveit is megtalálnám a kis falusi temetőben.”¹⁵ A család társadalmi státuszát nem ismerjük, csak annyit tudunk, anyai nagyapja „kékfestő volt, ekhós szekéren járta a környéki vásárokat”¹⁶, és sejtethetjük, az apai ág sem lehetett sokkal feljebb a társadalmi hierarchiában.

A családnak az a nemzedéke, amelybe Zoltán apja, Gáspár Géza is tartozott, már nem maradt meg a Felvidéken. „A rokonság szétszóródott az országban, elkeveredett más vidékekre való magyarokkal.”¹⁷ Gáspár Géza tanult is, s vagy ekkor, vagy tanulmányai befejeztékor Pestre került. A tiszti címtár adatai szerint 1897-ben a Budapesti Keleti Pályaudvar postaállomáson, 1898-ban a Főpostán, 1899-ben és 1900-ban ismét a keleti pályaudvari postán volt beosztott postatiszt.¹⁸ Ekkor már valószínűleg nős is volt (de lehet, hogy csak éppen ez időben nősült), mindenesetre az 1901. év már vidéken, Nyíregyházán találta, ahol az 1. sz. posta- és távirdahivatal tisztje lett,¹⁹ s ahol 1901. október 17-én megszületett Zoltán fia is.²⁰

A Gáspár család s Gáspár Zoltán nyíregyházi éveiről keveset tudunk. Özvegye szerint itt járt elemi iskolába, s itt végezte középiskolái első éveit. Ez igaz lehet, hisz Gáspár Géza 1915 végéig, tehát Zoltán tizennegyedik életévéig Nyíregyházán teljesített szolgálatot (1903-tól posta főtisztként). Az elemi iskolai tanulmányoknak, amelyeknek egy részét Gáspár Zoltánné szerint a „Szepességben” végezte, nem ismerjük írásos nyomait. A gimnáziumi tanulmányok azonban megfoghatók, dokumentálhatók. A „nyíregyházi államilag segélyezett ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium” 1911/12 és 1914/15 közti évi értesítői regisztrálják Gáspár Zoltán tanulmányait is. Kiderül ezekből, hogy 1911 szeptemberétől volt a gimnázium tanulója, ekkor, az 1911/12. tanévben járta az első osztályt. Osztályfőnöke az első két évben dr. Radó Endre, majd utóbb Varga László volt — egyik sem különösebb név a pe-

¹⁴ Csaplár, 1971. 1145. Keresztényi, 1972.

¹⁵ Gáspár Zoltán: Rozsnyói hétvég. Esti Kis Újság, 1943. aug. 2.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Magyarország tiszti cím- és névtára (továbbiakban: Tiszti címtár), 1897: 336, 1898: 356, 1899: 381, 1900: 363.

¹⁹ Tiszti címtár 1901: 380.

²⁰ Csaplár, 1971. 1145., Keresztényi, 1972.

dagógiában. Nagy létszámú osztálynak számított az övék; az első évben hetvenketten, s negyedikben is még mindig hatvanan jártak. A tanulók mind szüleik társadalmi állása, mind vallásuk szerint vegyes képet mutattak. Az osztály főleg tisztviselők, kisbirtokosok és kisiparosok gyerekeiből állt, s a domináló evangélikus vallás mellett reformátusok, katolikusok és izraeliták is voltak — az iskola ezek valamennyiének vallásoktatását biztosította. Gáspár Zoltán, bár az értesítő egyik évben sem tünteti föl a tanulmányi eredményeket, jó tanuló lehetett, minden évben kapott valami jutalmat. 1911/12-ben 10 koronát a Groska Jánosné-féle alapból, a következő évben pedig — „kiváló szorgalmáért és előmeneteléért” — egy-egy jutalomkönyvet. Tanárai a kor jó vidéki átlagához tartoztak, egyike-másika pedig ennek fölötté állt. Német nyelvre pl. a neves filológus, dr. Pröhle Vilmos, görögptóló irodalomra pedig a magyar—svéd kapcsolatok már akkor is neves kutatója, dr. Leffler Béla oktatta. A tananyag, amely az értesítőkből viszonylag jól rekonstruálható, erősen ún. human jellegű volt, a nyelvek, a történelem s vallástan dominált benne. A nevelés szelleme, amennyire megállapítható, a protestantizmusból táplálkozott; az október 6-i és március 15-i hazafias ünnepek mellett az iskola minden évben megülte — október 31-én — a reformáció emlékünnepélyét is. Ez szolgálhatta Gáspár Zoltán szemléletének egyik forrását, egyik rétegét is. E vonatkozásban érdemes idéznünk az 1911. október 31-i ünnepi beszédből, amely a „protestantizmus hivatását” így összegezte: a protestantizmus hivatása „lényegében ma sem a dogma, hanem a viszonyokhoz való célszerű alkalmazkodás; nem hierarchia, hanem egyetemes papság; nem miszticizmus, hanem világosság; nem szertartás, hanem belső vallásos érzés; nem önzés, hanem önzetlen szolgálat; nem függés, hanem az önállás érzete; nem szolgáltság, hanem szabadság; nem félelem, hanem bátorság; nem gépies öntudatlanság, hanem tudatos felelősség”.²¹ S itt itatódhatott bele eme erkölcsi elvek mellett az is, hogy a „protestantizmus minden ténye a nemes értelemben vett humanizmusból ered”, s „minden eszközével a felvilágosodottságot munkálja”.²²

Gáspár Gézáat 1915 végén vagy 1916 elején Kolozsvárra helyezték át (előlépett, „a kolozsvári magy. kir. posta- és távirdaigazgatóság” pénztári ellenőre lett),²³ s ez fia életében is fordulatot hozott. A második háborús tanévet (1915/1916.) Gáspár Zoltán már nem Nyíregyházán, hanem Kolozsvárott, a református kollégiumban végezte.²⁴ Az iskola, amelynek diákja lett, Erdély egyik legismertebb, legjobb, a magyar művelődéstörténet egészében is jelentős szerepet játszó, saját karakterű tanintézete volt. Élén az íróként is számon tartott Kovács Dezső állt, s nem ő volt az egyetlen kiváló tanár. Mellette a református kollégiumban tanított az időben Csüry Bálint, aki mint nyelvész lett jelentékeny tudós, Seprődi János, aki zenetörténészként alkotott maradandót, Tavaszgy Sándor, aki teológusként s kivált filozófusként vívott ki magának előkelő helyet művelődéstörténetünkben. De kisegítőként itt oktatott a kolozsvári egyetem történészprofesszora, Márki Sándor, a régész Buday Árpád. Az iskolának saját, külön aurája, hogy azt ne mondjuk szelleme volt. A protestáns hagyományok legjobbait: a nyitottságot, a toleranciát, a demokratizmust folytatta, s ezt mélyítette el tanítványaiban. A diákok itt rendszeresen dolgoztak is; „az ifjúság művelése alá vett földön” a tanulók a tanárok vezetésével dolgoztak.²⁵ Különös gon-

²¹ A nyíregyházi államilag segélyezett ágostai hitvallású evangélikus főgimnázium negyvennyolcadik értesítője 1911/12. Nyíregyháza, 1912. 44—45.

²² Uo. 46.

²³ Tiszti címtár, 1916: 289.

²⁴ Vö. a kolozsvári református kollégium évi értesítőit (továbbiakban: Értesítő). A kolozsvári évekre vonatkozóan ezek az értesítők a forrásaink.

²⁵ Értesítő, 1915/16: 118.

dot fordítottak „mindig arra, hogy az ifjúság kötelességérzetét növeljék. Ezt a célt szolgálták az igazgatónak az ifjúság kéthetenként tartott összejövetelein elmondott magyarázatai és beszédei, valamint a vasárnapi istentiszteleteken mondott egyházi beszédei Tárkányi György és dr. Tavaszy Sándor tanároknak.”²⁶

Gáspár kolozsvári diákoskodásának saját színt adott, hogy diákévei az első világháború éveire estek. Ez 1915/16-ban még inkább csak abban mutatkozott meg, hogy a diákok egy része s egy-két tanár katonának vonult be, az oktatásban pedig megjelent a háború témája. Gáspárék (az V. osztály) pl. ilyen „háborús tárgyú iskolai és házi írásbeli feladatokat” kaptak: „6. A háború eddigi krónikája, 7. A haza állapotának rajza Kossuth L. beszédeiben, 8. A Kárpátok őre”.²⁷ A következő, 1916/17. tanév azonban már „izgalmasabbra” sikeredett. Az iskola épületének egy részét előbb az erdélyi román betörés elől menekülők, majd a hadsereg foglalta el; a tanév így — jókora késéssel — a katolikus főgimnázium épületében kezdődött el, s csak 1916. nov. 23-án költöztek vissza régi épületükbe, az ún. régi internátusba. Az egész tanév így is mindössze 6 hónapig tartott; 1917. május 26-án élelmezési nehézségek miatt, „főhatósági utasításra” befejezték az évet. A háborús helyzet (az 1916. októberi erdélyi menekülés) a létszámban is fölborulást eredményezett; a menekülők egy része a református kollégium diákja lett, ugyanakkor az iskolai értesítő olyan diákokról is tud, „akik azért maradtak el, mert Kolozsvárt nem látták elég biztos helynek”.²⁸ Ebben az évben az V—VIII. osztályosok, tehát Gáspár számára is már katonai kiképzés is volt; orvosi elméleti ismereteket és katonai elméleti ismereteket 6—6 órában, gyakorlati kiképzést heti 2 órában kaptak. Többször tartottak „félnapos kisebb menetgyakorlatokat” is. Érthető hát, hogy az igazgató így írt: „értesítőnket azzal a kívánsággal adom tanítványaink és szüleik kezébe: vajha ez volna az utolsó háborús évi jelentésünk”.²⁹

A háborús viszonyok, a bevonulások, a frontról érkező halálhírek ellenére a tanítás természetesen folyt, s az iskolai élet elsődlegesen mégiscsak a tanulásból állt. Gáspár a jobb tanulók közé tartozott, jöllehet a „reáliakkal” nehezen boldogult. Eredményei 1915/16-ban és 1916/17-ben így alakultak: magaviselet: 1,1; vallástan: 1,1; magyar nyelv: 1,1; latin nyelv: 2,1; természetrajz: 2,2; mennyiségtan: 3,3; szabadkézi rajz (csak ötödikben): 2; testgyakorlat (csak hatodikban): 1; ének (csak hatodikban): 2; francia nyelv (csak hatodikban): 1. Az 1917/18. tanévben elért érdemjegyeit nem ismerjük; az értesítő csak az összesített eredményt közölte, Gáspárt a *jók* között sorolta föl. Történelemre Tavaszy Sándor, latinra Csüry Bálint, magyarra Kovács Ferenc, görögre Illés Gyula tanította. Görögöt, 1917/18-ban egy félévig Buday Árpád keze alatt tanult. Tájékozódását meghatározó tanárai — ismerve érdeklődési körét — alighanem Tavaszy Sándor és Csüry Bálint lehettek. Előbbi reformációs emlékbeszédeivel, istentiszteleteivel is hathatott rá.

Lehet, hogy már hatodikos korában is, de hetedikesként mindenképpen részt vett a Csüry Bálint vezette Gyulai Pál ifjúsági önképzőkörben. Az 1917/18. tanévben — a katonának bevonult Sarudy Elemér helyett — ő volt az önképzőkör aljegyzője. A kör abban az évben „11 rendes gyűlést, 3 közgyűlést és 16 választmányi ülést” tartott; ezeken Gáspár minden bizonnyal részt vett. Ott lehetett 1917. okt. 6-án a körnek a hadiárvak javára adott hazafias ünnepélyén, dec. 9-én Tompa Mihály centenáriumi ünnepségén, az 1918. márc. 15-i „hazafias emlékünnepélyen” is. „Az önképzőköri munkásság ez évben a háborús évekhez képest szokatlanul élénk volt,

²⁶ Értesítő, 1915/16:118.

²⁷ Értesítő, 1915/16:118.

²⁸ Értesítő, 1916/17:61.

²⁹ Értesítő, 1916/17:65.

különösen a VII. osztály [tehát Gáspárék osztálya] több tagja vett tevékenyen részt idei működésében. A tárgysorozatban szerepeltek: értekezések, szabadelőadások, elbeszélések, rajzok, szavaltatok, ének- és zeneszámok (nagy számmal), versek, bírálatok.”³⁰ Gáspár maga történelemből és irodalomtörténetből jeleskedett. A történelemből kitűzött pályátételre (*A reformáció szerepe hazánk történetében*) a 30 koronás pályadíjat ő nyerte el dolgozatával;³¹ „magyar irodalomtörténetben tanúsított szorgalmáért” pedig a Waller József alaphól kapott 46 korona 90 fillért.³²

Az 1918/19. tanévet is a református kollégiumban végezte, ott is érettségizett. Konkrét adatunk azonban arról az évről már nincs (az iskola évi értesítője erről az évről nem jelent meg), s ezt a háború elvesztésével, forradalmakkal, román bevonulással terhes évet más forrásokból sem ismerjük. Annyi bizonyos — s ez is özvegye másodkézből vett emlékezéséből derül ki —, hogy valamikor 1919-ben a Gáspár család is a menekülést választotta, s a család — nem vállalván a román impériumot — hónapokra vagonlakó lett. Hosszabb ideig állomásokon, vagonokban éltek — az impériumváltozás teljesen elsöpörte a Gáspár család egzisztenciáját.³³

1920-ban már Szegeden találjuk őket; mint annyi más erdélyi menekült, Gáspárék is a Tisza-parti városban találtak új otthonra. A helyi Délmagyarország c. lap 1920. április 29-én már Gáspár Zoltánnak küldött „szerkesztői üzenetet”: „G. Z. A szép cikket szombati számunkban közöljük.”³⁴ Május 29-én pedig megjelent a lapban első cikke is: *Mindent felírunk!* Ez akkori lelkiállapotának, elkeseredettségének (s érzelmi alapozású ítélkezésének) jellegzetes — s azt mondhatnánk, szinte törvényszerű — példája. „Van Végvárának, a magyar irredentizmus legizzóbb és legércesebb szavú szószólójának egy verse — írta —, amelynek címe ez a két komor kongású szó: »minden felírunk«. Tizennyolc sor az egész és ebben a tizennyolc sorban lángol és lobog, szikráz és gyújt, ég és éget a darabokra szaggatott, rabigába tört magyarság minden fájdalma. Az egyik versszak: egy sikoltás, a másik egy felfakadó seb vérzése, a harmadik egy jajszó, az utolsó pedig: nekünk egy szent fogadástétel ellenségeinknek pedig rettenetes fenyegetés.

»egy jó szót tőlük megtanulunk végre,
S majd: Cine mintye — megfizetünk érte.«”³⁵

E cikk, melyet Csaplár Ferenc joggal irredentistának minősít,³⁶ bizonyos értelemben múltó és esetleges epizód Gáspár Zoltán életművében. Bár a magyarság nagy tömbjeinek leszakadását később sem tekintette pozitív fejleménynek, a militáns revansizmus, amelynek 19 éves fővel, a menekülés borzalmainak friss emlékével hangot adott, publicisztikájában soha többé nem jött elő. Pillanatnyi érzéseit azonban jól tükrözi e cikk (s tudjuk, nemcsak az övét: sok menekült érezhetett akkor így). S publicista alkata is, amely annyira jellemző rá később is, már ebben is tisztán jelentkezik — így kivált tanulságos. Ebben is megvan már irodalomra hivatkozó, irodalomból indító érvelése, lendületes retorikája, egy fő tétel kimondásáig ívelő gondolatvezetése, szempontjainak érzelmi-erkölcsi elsődlegessége, s az a sajátossága, hogy azt

³⁰ Értesítő, 1917/18:15., vö. 61.

³¹ Értesítő, 1917/18:39.

³² Értesítő, 1917/18:36.

³³ Gáspár Zoltánné szíves közlése; vö. még: Keresztényi, 1972.

³⁴ Szerkesztői üzenet. Délmagyarország, 1920. április 29. 4.

(Az „üzenetet” tartalmazó újságlap megmaradt Gáspár hagyatékában.)

³⁵ Gáspár Zoltán: *Mindent felírunk!* Délmagyarország, 1920. máj. 29.

³⁶ Csaplár, i. m. 1145.

írja, amit igaznak hisz, érez, s e hitet az intellektus inkább csak „racionalizálja” semmint analizálja.

Délmagyarország-beli cikkét követően hosszú évekig alig tudunk róla valamit. Annyi bizonyos csak, még 1920-ban (valószínűleg az év őszén) Budapestre került tanulni — a műszaki egyetem Közgazdasági Karának hallgatója lett.³⁷ Ezt a főiskolát az 1920. évi XXXI. tc. alapján akkor szervezték meg, s közel másfél évtizedig sajátos helyzetben, önálló egyetemi karként működött. Célja volt előkészíteni „azokra a hivatásokra, amelyek magasabb gazdasági, mezőgazdasági és közigazgatási ismereteket kívánnak”, s gondoskodni „a nevezett szakok tanárainak képzéséről is”.³⁸ Gáspár ennek az intézménynek első hallgatói közé tartozott — bár nem tudjuk, a társadalomtudományok iránt már ekkor megmutakozó érdeklődés vezette-e ide, vagy valami más, egyéb megfontolás. Franz Oppenheimer „államszociológiájának első fogalmazását” mindenesetre már gimnazista korában megismerte, így föltételezhetjük, hogy döntését belső késztetés (is) motiválta.³⁹

Pesti életéről, egyetemi tanulmányairól nincs adatunk, intellektuális fejlődéséről valami mégis sejthető. Évekkel később, olvasmányairól vallva ugyanis ezekre az évekre utalt. 1920-ban „tizenkilencéves voltam s Budapesten az újonnan megnyílt közgazdasági kar hallgatója; az új főiskola sokágú tanterve sokfelé való kalandozásra kötelezett, a filozófiai enciklopédiától a vajköpülésig. S többek között kötelező volt a büntetőjog tanulása is. Találomra Vámbéry Rusztem tankönyvét kezdtem forgatni, megtanultam belőle a büntetőjogot amennyire kellett s közben a humanizmus, a haladás és az építő reformmunka légkörét szívtam ebből a könyvből. Tájékozatlan kis gólya létemre tehát ugyancsak félreeső vidékre vetődtem 1920-ból. Nem lett belőle baj, minthogy a büntetőjog vendégprofesszora Balogh Jenő volt, túl a politikai aktivitáson és innen azon, ami politika volt 1920-ban [...]; az Akadémia főtítkári szobájában fogadott, amikor kollokviumra jelentkeztem, előzékenyen kérdezett ki felforgató kollegája tanaiból s jeles érdemjeggyel bocsátott útra.

Ugyanez évben egy nagy politikai per tárgyalásáról olvastam a lapokban. Az elnök részleteket olvasott fel a vádlott egyik tudományos művéből, majd tömören így foglalta össze a tanulságot: »Őn szerint tehát egész történelmünk csupa hazugság, s valójában minden azon fordult meg, hogy kinek hány hold földje volt?« Ennek a beajánlásnak nem lehetett ellenállni; így róhatom be döntő olvasmányaim közé Ágoston Péter könyvét, *A magyar világi nagybirtok történetét*.

Harmadik elhatározó könyvélményem 1920-ból Germanus Gyula műve, *A föld és faj hatása a történelemben*” lett.⁴⁰

Szemléletében tehát a liberális protestantizmus mellé egy avval némely területen rokon, de attól mégiscsak radikálisan különböző új irányzat: a polgári radikalizmus bukkant föl. Szemléletének e forrása azonban, amennyire egyelőre megítélhető, nem lett kizárólagos eleme tájékozódásának. Valószínűleg már ekkoriban, a húszas évek elején is „mindentolvasó” volt, s azok az olvasmányélmények, amelyekről vallo-másában hírt ad, zömmel ezekben az években érték. Franz Oppenheimer *A szociológia rendszere*, Marx és Engels *Kommunista kiáltványa*, Marx „két kisebb írása (Osz-tályharcok és Polgárháború Franciaországban)”, Plehanov *A marxizmus tudományos alapproblémái*, Kropotkin valamelyik műve, Anton Menger *Új államtana*, Georg Adler *A szocializmus és kommunizmus története*, Jászi Oszkár *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, Tocqueville *A demokrácia Amerikában*, Le Bon

³⁷ Csaplár, i. m. 1145. Vö. Kóhalmi Béla. Szerk. 1937—136.

³⁸ Új Idők Lexikona. 16. köt. Bp. 1939. 4014.

³⁹ Vö. Kóhalmi Béla. Szerk. 1937. 136.

⁴⁰ Kóhalmi Béla. Szerk. 1937. 136.

A tömegek lélektana s Az igazságok élete, Leopold Lajos *A presztizs*, Freud *Bevezetés a pszichoanalízisbe*, Russel *A filozófia alapproblémái* (stb.) — mind-mind olvasmányai közt szerepelt.⁴¹

E tájékozódás, mai szemmel nézve, kétségkívül meglehetősen vegyes benyomást kelt, de ezen az adott körülményeket ismerve nem lehet csodálkozni. A húszas évek eleje Gáspárnál kiforrottabb, kialakultabb egyéniségeknél is zavarokat eredményezett. A tájékozódás alapiránya azonban így is kikövetkeztethető, s bizonyosnak tekinthető: Gáspár társadalomkritikai munícióval igyekezett ellátni magát. Olvasmányai — legyenek bár egymáshoz viszonyítva ellentétesek, vagy akár egymást kizárók — valamiképpen mind a kritikai vonást erősítették szemléletében.

Hogy meddig tanult Budapesten, nem tudjuk. Csaplár Ferenc s Keresztényi Nándor szerint *elvégezte* közgazdasági kari tanulmányait, ami azt jelenti, hogy legalább 1925-ig bizonyosan Pesten élt. 1924. május 17-én mindenesetre még ő is Budapesten írta alá azt a levelet, amelyet volt tanítványai Buday Árpádhoz írtak, egyetemi ny. r. tanárrá történt kinevezése alkalmából.⁴² Az sem kizárt azonban, hogy tovább, akár még évekig is a fővárosban maradt, hisz a diploma megszerzése, mint nemzedéktársai nem kis részénél, neki sem volt sürgős. Állást úgy sem kapott volna.

Akárhogy történt is: akár egyetemi tanulmányait húzta el a szükségesnél hosszabb időre, akár szüleinél, munka nélkül töltötte éveit — tevékenysége 1929 őszéig rejtve marad előttünk. Akkor — már újra Szegeden — a Ferenc József Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán kezdett újabb tanulmányokba.⁴³

A véletlenek összejátszása folytán egy jelentős nemzedék kezdte meg ekkor Szegeden jogi tanulmányait. Bibó István, Erdei Ferenc, Reitzer Béla, Ádám László, Szomjas-Schiffert György (stb.) ugyancsak ekkor került az egyetemre; Buday György már fölsőbb éves volt, Csikós-Nagy Béla, Szebenyi Endre s mások pedig egy-két évvel később, de még az ő egyetemi éveiben. A Ferenc József Tudományegyetem ekkor kis egyetem volt, erős jogász túlsúllyal, minden karon legalább néhány jelentékeny professzorral. A jogi kar két legtöbbit nyújtó professzora, a jogelméletet tanító Horváth Barna s a statisztikát s közgazdaságtant előadó Surányi-Unger Tivadar volt — ők maguk is nem sokkal korábban kerültek katedrára, s a frissebb, korszerűbb szakmai szellemet képviselték.⁴⁴ Egyetemtörténeti kutatások híján nem tudjuk, mit adhattak Gáspárnak, de Erdei, Bibó s Reitzer pályájának tapasztalataiból valószínű, hogy neki is Horváth és Surányi-Unger volt az inspiráló — a sok csak vizsgakötelezettséget jelentő tanulmány közt. Horváth és Surányi-Unger munkássága azt sejteti, mint egyetemi tanárok, elsősorban Gáspár szociológiai—társadalomtudományi tájékozottságát erősítették. Tudjuk, Surányi-Ungerrel kapcsolata közelebbi lehetett, a professzor 1931-ben olaszországi ösztöndíjat is szerzett neki (ez azonban, mint Gáspár később megírta, „Teleszky kékcruzájának esett áldozatul”).⁴⁵ Intellektuális fejlődése szempontjából azonban valószínűleg önművelése, olvasókedve lehetett a döntő.

Jogi tanulmányait az 1933/34. tanévben fejezte be, ekkor avatták — 33 évesen — doktorrá is.

⁴¹ Kóhalmi Béla. Szerk. 1937. 138—139.

⁴² A levél dr. Buday Margit ny. főorvos tulajdonában van. Ismeretét neki köszönöm.

⁴³ Csaplár, 1971. 1145.

⁴⁴ Lisztes László—Zallár Andor, 1971.

⁴⁵ Kóhalmi Béla. Szerk. 1937. 137.

3. Az ideológus első közössége; a Szegedi Fiatalok közt

Tápay-Szabó László, a Pesti Napló ún. csillagos cikkeinek írója, mint egyetemi magántanár az 1929/30. tanév első félévében „újságíróképző előadásorozatot kezdett”.⁴⁶ Az első félévben *A hír*, a második félévben a *Közéleti ügyek a sajtóban* címmel tartotta óráit. Az előadásokat Gáspár Zoltán is felvette, s mint később kiderült, ez döntőnek bizonyult élete alakulása szempontjából. „Az alacsony, szemüveges, őszülő professzor a délidőben tartott előadásai végén anekdótákat, regény- és novellarészleteket mondott el, s ezeket két óra alatt kellett megírni és a délutáni előadásán beadni. Tápay-Szabó ezeket az írásokat a következő héten nyilvánosan megbíráltta. A legjobb dolgozat íróját felszólította, megtárgyalta írásművének előnyeit, rámutatott a fogyatékoságaira, s mindezekből az egész hallgatóság okulhatott.”⁴⁷ Ezeken az órákon Gáspár jól szerepelt, feltűnt Tápay-Szabónak is: „tíz évvel ezelőtt — írta később a professzor Gáspárról — volt a hallgatóim között egy vékony, szőke fiatalember. ... Nagyon hamar feltűnt nekem, hogy ez a fiatalember nagyszerű újságolvasó: tízszer annyit olvasott, mint a többi hallgató együttvéve, és amit olvasott, az meg is maradt a fejében. [...] szóval: igen alkalmas anyag volt arra, hogy kitűnő közíró váljék belőle.”⁴⁸ Nem lehet vitás, a publicista Gáspár itt kapta meg alapképzettségét, itt tanulta meg az újságírószakma alapjait.

De nemcsak ez bizonyult Tápay-Szabó óráiban sorsfordítónak. A hallgatóság körében, mások mellett, több későbbi társa s barátja is ott volt. Így Buday György a Bethlen Gábor Kör elnöke, az agrársettlement mozgalom elindítója s ideológusa, Balla Sándor, a kör egyik vezetője, Ádám László, aki később Buday utódaként a kör elnöke (s Gáspárnak is barátja) lett, Berczeli Anzelm Károly, a költő és drámaíró, Reitzer Béla, a Művészeti Kollégium majdani titkára, Szomjas-Schiffert György, a későbbi neves népzenekutató, ekkor a kör tagja stb.⁴⁹

A Bethlen Gábor Körben ekkor már — Buday vezetésével, s több, a Tápay-Szabó szemináriumán résztvevő hallgató közreműködésével — folyt az agrársettlement munka. „Ennek a munkának előfeltétele a felmérés volt, hogy az orvoslás módját meg lehessen találni [...] A szegedi tanyavilág helyzetének vizsgálatához tehát [Buday] munkatársakat keresett, és Tápay-Szabó kollégiumában talált is.”⁵⁰ Az első felmérések, amelyekben már Gáspár is bekapcsolódott, a sajtókollégium keretében, pontosabban a Tápay-Szabó biztosította publicitás segítségével realizálódtak. A sajtó kollégium munkájában összekovácsolódott (egymást részben már korábban is ismerő) fiatalok jártak ki ugyanis a szegedi tanyavilágba, s rögzítették benyomásait. Az elkészült fölmérő cikkeket, személyes kapcsolatairól, Tápay-Szabó helyezte el a Délmagyarországban, a város liberális napilapjában. Az első cikk, amely megjelent, éppen Gásparé volt (*Mi a tanya és mi a szállás?*), — ez 1930. április 20-án látott napvilágot a lapban. Őt április 27-én Ádám László írása (*A tanya 1930-ban*), május 25-én és 29-én a Szomjas-Schiffert Györgyé (*Látogatás Fürtöm Jánoséknál*), május 11-én Tömöry Lajosé (*Hogyan ruházkodik a tanya*), június 8-án Pátriász Istváné (*Hatezer mázsa hal a Fehér tóban*), június 15-én és 29-én a Buday Györgyé (*A városi fiatalság és a tanyák világa; Miért szükséges a tanya helyzet diagnózisa?*), július 13-án a Balla Sándoré (*A tanyai nép lelke*), július 20-án megint a Szomjas-

⁴⁶ Szomjas-Schiffert György emlékezése szegedi életrészeiről. Vö. Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 2—3. sz. 166.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ Tápay-Szabó írását ld. Pesti Napló, 1939. máj. 25. Idézi Keresztényi, 1972.

⁴⁹ Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 2—3. 166.

⁵⁰ Somogyi-könyvtári Műhely, 1983. 2—3. sz. 167.

Schiffert György (*Mit eszik a tanya népe?*), augusztus 3-án Major Miklósié (*Szeged mint földesúr*), augusztus 6-án pedig megint a Patriász Istváné (*Szeged mint földesúr*) követte. A cikkek még azon a nyáron külön füzetben is megjelentek a *Dolgozatok a M. kir. Ferenc József Tudomány-egyetem sajtótudományi tanfolyamából* c. sorozatban. (Buday két cikke adta az első számot, a többieké együtt a másodikat. Ez utóbbiban természetesen Gáspár cikke is újra megjelent.)

Gáspár cikke, mely időrendben is, logikailag is a sorozat nyitó írása volt, történeti—etimológiai fejtegetés; inkább műveltség, mint helyszíni élmény lenyomata. Igazában még az sem derül ki egyértelműen belőle, szerzője járt-e egyáltalán a tanyavilágban. A közös munka mégis Budayéhoz kapcsolta, s bevonta a Bethlen Gábor Kör belső életébe. A körbe, visszahúzódó alkata ellenére, könnyen beilleszkezhettek — részben, mert a kör református diákszervezet volt s onnan (Kolozsvárról) került Szegedre, ahol Gáspár maga is fontos éveket töltött. Részben pedig azért, mert Buday György nemcsak ugyanannak a kolozsvári református kollégiumnak volt diákja korábban, amelynek Gáspár is, s nemcsak a korábban Gáspárt is tanító Buday Árpád fia volt, de jó pszichológiai érzékű, tapintatos szervező is, aki éppen ebben az időben próbálta a kört nyitottabbá, színvonalasabbá tenni. Az agrársettlemntben résztvevőkből így éppen 1930 őszén kezdett formálódni az az intellektuális „élcsapat”, amely 1931 tavaszától—nyaratól Művészeti Kollégiumként jelezte önmagát, s rövid idő alatt az egyetemi fiatalság legjelentősebb szervezetévé vált. Ez a szűkebb csoport, amelynek hamarosan Gáspár is tagja, részese lett, a Bethlen Gábor Kör keretei közt, de attól fokozatosan elkülönülve működött, s „élcsapat-szerű” elkülönültségében — minden felekezeti elfogultságon fölül állva — tömörítette magába a legjobb erőket. A reformátusok (Buday, Tolnai Gábor, Tomori Viola, Árvay Erzsébet stb.) mellett hamarosan aktív katolikusok (pl. Ortutay Gyula), zsidók (Reitzer Béla, majd Radnóti, Hont) is jól megfértek együtt. 1932-re, Erdei Ferenc s Kárász Judit fölvételével, a Művészeti Kollégium lényegében mind személyi összetételét, mind szervezeti formáit illetően megszilárdult.⁵¹

A körben, majd a Művészeti Kollégiumban zajló élet lényegében három síkon folyt. Kezdetben a tanyai kiszállások, agrársettlemnt-előadások voltak a jellemzőek, a Művészeti Kollégium létrejöttével s önállósodásával párhuzamosan azonban ennek helyébe részben a folyamatos, öntisztító eszmecsere lépett, részben pedig a Művészeti Kollégium nyilvános vitaestjei s könyvkiadói tevékenysége. 1931 végén, 1932 elején az élcsapat, a kollégium formálódó kollektívája a Hétvezér utcai Munkásotthonban is eljutott, ahol — a hivatalos szociáldemokrata „vonalnál” radikálisabb — féllégális aktív munkát végeztek. Gáspár, Csaplár Ferenc szerint, „részt vett a Kollégiumnak a Szeged környéki falvakba, tanyavilágba szervezett kiszállásain, szemtanúja volt a szegedi Munkásotthonban folytatott önképző, agitációs és kulturális munkának.”⁵² Keresztényi Nándor szerint pedig „a baktói és a sándorfalvi parasztok között végez kutatómunkát”.⁵³ Bár ezeket az adatokat ismert írásos forrás nem erősíti meg, valószínűleg így történt; Gáspár — a *hosszú tartozás* okán — részese volt, részese lehetett e munkának. Igazán elemében azonban más területen volt; a kritikai, vitatkozva továbbgondoló eszmecsere „feküdt” neki a legjobban. 1932-ben a kör a Kálvin téri kis irodából egy Kárász utcai nagyobbba költözött át, s ez jótékonyan hatott a kör életére. „Végre megint volt könyvtár, folyóiratok napi-

⁵¹ A Művészeti Kollégium történetének úttörő földolgozása Csaplár Ferenc tollából született meg: Csaplár Ferenc, 1967. — Saját fölfogásom rövid foglalata: A Szegedi Fialok Művészeti Kollégiumának néhány sajátossága. Kézirat.

⁵² Csaplár, 1971. 1145.

⁵³ Keresztényi, i. m.

lapok [...] — emlékezik erre Ádám László —. No és a legfőbb: kitűnő kommentátor is került. Gáspár Zoltán akkoriban lett állandó bejáró [a körbe]. Szélgjegyzetei átvették a világnézeti irányítás szerepét. Volt ugyan olyan kör tag, aki felháborodva olvasta a »destruktiiv« pár szavas, de mindig telibe találó megjegyzéseket; lehet, hogy az első alkalommal megriadt tőlük, s elmaradt, de a többség [...] ráharapott.”⁵⁴ Az élcspanban, a körtől ekkor már elkülönült Művészeti Kollégiumban természetesen szerepe nem volt ilyen egyértelmű; a kollégium intellektuális szintje is, tájékozottsága is magasabb volt, mint a kör tagjaié. Itt Gáspár kevésbé volt központban, sőt inkább a ritkábban megszólalók közé tartozott. Így emlékszik rá Árvay Erzsébet és Tomori Viola is.⁵⁵ De itteni szerepére is találó, amit — részben Hont Ferencre hivatkozva — Csaplár Ferenc ír róla: „Sokoldalú érdeklődésével, nagy műveltségével, nyelvtudásával a Kollégiumon belül Reitzer Bélával együtt [...] az informátor nem túl látványos, de nagyon fontos szerepét töltötte be. Hont Ferenc 1937-ben a Független Színpad első számában megjelent Szegedi fiatalok című írásában szegedi barátait jellemezve, Gáspárt igen találóan »gúnyos, szellemes kétlábú lexikonnak« nevezte. »Politikai szemléletemet tágitotta — fűzte ugyanitt hozzá —, és erősítette bennem a francia könnyedségű támadás hajlamát és szeretetét«.”⁵⁶ Tájékozottságát, vitakedvét Ádám László, Tomori Viola és Árvay Erzsébet is megerősíti.

Ádám László, aki egyébként igen sokra tartja tudását és tehetségét, „elképesztően kedvezőtlen külsejűként” emlegeti. Valószínű, hogy ennek következménye (is) lehetett az a „neuraszténia” (bizonytalanságérzet, kisebbségi tudat?) is, amelyet ifjúkoráról szólva maga Gáspár emleget föl. Ez fordíthatta figyelmét a freudizmus felé is, s ami fontosabb: ez kényszeríthette a háttérbehúzódsra, a nagyobb nyilvánosság előtti szereplés kerülésére. Néhány alkalommal azért mégis a nyilvánosság elé állt. 1932. november 16-án és 30-án a Bethlen Gábor Kör könyvismertető előadás-sorozatában adott elő. 16-án ifj. Grandpierre Emil (azaz a későbbi Kolozsvári Grandpierre Emil) Rosta c. regényét ismertette-méltatta, 30-án pedig Surányi-Unger Tivadar professzor „Keletázsia világgazdasági és világpolitikai problémáiról szóló munkáit” ismertette.⁵⁷ 1932. november 27-én, a Művészeti Kollégium előadás-sorozatának keretében a *Háború és béke* címmel tartott előadást. Ennek autentikus szövegét sajnos nem ismerjük, az előadásról megjelent hírlapi kommuniké kevés támpontot ad. Csak sejteni lehet, hogy egy freudizáló—liberális szempont húzódott végig előadásán, s a világbéke megvalósulását — kicsit naívu — az ösztönök szublimálásától s egy „ideális világgállam” létrejöttétől tette függővé.⁵⁸ 1933. március 25-én, a debreceni protestáns diákkonferencia keretében a *Szociáldemokráciáról* beszélt. Előadása szövegét, sajnos, megintcsak nem ismerjük, de Ádám László, aki Tolnai Gáborral, Bódis Gáborral és Gáspárral együtt a szegedi Bethlen Gábor Kört képviselte ezen a konferencián, jól emlékszik rá. Gáspár, szerinte, előadásában „kiállt a szocialista nagyüzem mellett, s meghökkentő precizitással ismertette azt. A többségnek fogalma sem volt addig róla, s nekünk is inkább csak elképzeléseink voltak. [...] A marxizmust jobban ismerte, mint akik marxista mivoltukat hangoztatták.”⁵⁹ Ezen a konferencián egyébként a szegedi küldöttség elkövetett egy taktikai hibát is. Amint Ádám László írja, az ő szállodai szobájában a népdalénekléstől a Marseillesen keresztül az Internationáleg jutottak el. „Hogy melyikünk kezdte, nem tudom, de valamennyien

⁵⁴ Ádám László följegyzése emlékeiről, 1984. máj. 11.

⁵⁵ Szíves szóbeli közlésük.

⁵⁶ Csaplár, 1971. 1145.

⁵⁷ Vö. Délmagyarország, 1932. nov. 16. 5., nov. 30. 5.

⁵⁸ Csaplár, 1971. 1145.

⁵⁹ Ádám László levele e sorok írójához, 1984. május 29.

— Gáspár Zoltán, Tolnai Gábor, Bódis Gábor, a velünk volt két kollegina és jómagam — harsányan fújtuk, s a folyosón lakók odacsődültek. — Buday György jelenlétében ilyen felelőtlenység meg nem történhetett volna.” Mindenesetre Gáspár előadásának és e szereplésüknek az eredményeként „marxistaként” emlegették őket — ami, bár túlzás volt, nem tartozott a dicséretetek közé.⁶⁰

Ötödik ilyen nyilvános szereplésére a kollégiumi időkben 1934. februárjában került sor, amikor a szegedi fiatalok szervezésében folyó idegenforgalmi tanfolyamon adott elő — jellemző módon a boszorkányperekről. Ebből hírlapi vitája is támadt.⁶¹

A Bethlen Gábor Körben s a Művészeti Kollégiumban tevékenykedő Gáspárt már, amennyire megítélhető, az ideológiai jelenségek, mint társadalmi tünetek, ill. ezek kritikája érdekelte. Bár publikálni ebben az időben még nem publikált, működése tartalma, az élőlészavas formában is, az ideológiakritika volt. Ezért is vonzotta a cenzúra működésének föltárása is — több forrás szerint kollégiumi tagsága első éveiben erről akart könyvet írni. Tolnai Gábornak 1934-ből van is egy levele hozzá, amelyet — mint az írónikus címzésből kiderül — a „cenzorológusnak” írt.⁶² Ebből a tervéből azonban, bár sokat olvasott hozzá, semmi nem lett, s a Művészeti Kollégium kiadványsorozatában már egy szociográfiai „bevezetéssel” akart szerepelni. Könyve, amelynek kézírata 1934 végére el is készült, anyagi lehetőségek híján sajnos nem jelent meg, de semmiképpen nem véletlen (hanem Gáspárra nagyon is jellemző), hogy egy „bevezetést” írt, s nem konkrét anyagot földolgozó szociográfiát, vagy szociológiát. Az ideológia, az elv jobban érdekelte, mint a társadalomtudomány.

Helyzete megítélése szempontjából roppant tanulságos az is, ahogy ő maga, már visszatekintve, a kollégiumot látta. „A kollégium eszmetörténeti helyzetét úgy lehet felfogni — írta 1937 elején egy levélben — mint népies alapozású és társadalmi felelősségérzettel telített szintézisét azoknak a kultúrtörökvéseknek, melyek a világháború, az összeomlás és a háború utáni évek korszakaiban merültek fel s minde politikai változások felett időállóknak bizonyultak. A kollégium, egyes speciális területeken működő munkatársai ennek megfelelően nem pusztán »szakemberek«, hanem a fentiekben körülírt egységes törekvés különböző síkokon való kifejezői.”⁶³ — Nem lehet kétséges, hogy önmagát e szintézisben a liberalizmus képviselőjének áтта, tudta.

4. A Művészeti Kollégium titkára

Az egyetemi tanulmányok befejezése (1934) felemás helyzetben találta. Harminchárom éves volt már, két egyetemi diplomát szerzett, tudása — többek által emlegetett legendás memóriája révén is — messze felülmúlta az átlagjogászokét. S tájékozott volt szakmája körein kívül is; a kortárs irodalomból pl. kisebb könyvtárnyi verset tudott könyv nélkül (így kb. 100 Juhász Gyula-, igen sok Kosztolányi-, Reményik Sándor-verset), s figyelemmel kísérte az újabb nemzedékeket (József Attila, Radnóti stb.) is. Társai enciklopédikus műveltségű emberként tisztelték.

Állást mégsem kapott, „otthon”, szüleinél volt kénytelen élni. S mivel apja már nyugdíjba vonult, alkalmi munkákból, „megrendelésre” írott doktori disszertációk készítéséből élt. Állástalansága házassodását is lehetetlenné tette.

⁶⁰ Ádám László följegyzése, 1984. máj. 11.

⁶¹ Csaplár, 1971. 1145.

⁶² A levél dr. Buday Margit tulajdonában van, aki Buday György magyarországi iratanyaga részeként őrzi.

⁶³ Gáspár Zoltán — Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. Indigós másolat. Buday György iratanyagában.

A Művészeti Kollégiumban is, amely pedig ekkorra jóformán egyetlen közössége lett, kicsit kívülálló volt; ahogy később írta, a kollégium sikereivel szemben megvolt benne „az örök kételkedés egy félárnyalata: jó, jó, de azért ...”, s helyzetét „a féllábal, vagy mondjuk a cipősarkával még kívülálló »érdekvállalásaként«” írta le.⁶⁴ Egy másik alkalommal pedig — helyzetére utalva — így „nyilatkozott”: „éltem területen kívüliségi jogommal”.

Kollégiumon belüli helyzete, paradox módon, csak 1936—37-re változott meg — éppen akkorra tehát, amikor a tagok többsége már eltávozott Szegedről, s amikor a kollégiumi tevékenység (az egyéni kapcsolattartáson túl) lényegében a könyvkiadás- és -terjesztésre korlátozódott. Előtérbe kerülése némileg ekkor is véletlenszerű és kényszerű volt. Az eredeti adminisztratív titkár, Reitzer Béla már Budapesten élt, utóda — a kollégiumba „pótlólag” fölvev — Gerhauser Albert nem vált be. 1936 őszén — egy évre — maga Buday György is külföldre készült — így a kollégium adminisztratív ügyeinek vitele teljesen bizonytalanná vált. Az adminisztráció intézője, mint titkár, e helyzetben — némileg szükségmegoldásként, „jobb híján” — Gáspár lett. Buday 1936. november 13-án lépte át a határt; ekkor írt üdvözlőlapja már Gáspár új helyzetét kodifikálta: „Na, Zoltán, megyek már — szeretettel öllelek és bízom benne, hogy nem lesz baj a kollégiummal és Veled sem.”⁶⁵

Az újdonsült titkárnak sajátos, az addigi titkárokétól némileg eltérő feladat jutott. El kellett látnia a kollégium adminisztrációját — s ugyanakkor, első szinten, valamennyi kollégiumi ügy is hozzá futott be, ő intézkedett elintézésükről. Ez utóbbi vonatkozásban azonban jogköre korlátozott volt; a személyes, vagy igazán fontos ügyekről referálnia kellett a Rómában tartózkodó Budaynak, aki ezekben az ügyekben — levélben — intenciókkal látta el. Feladatának így csak a Budayval való folyamatos és rendszeres levelezéssel tudott eleget tenni.

Rómába írott első levele 1936. november 19-én kelt. Ebből, s az ezt követő további majd harminc leveléből titkári tevékenysége viszonylag jól rekonstruálható.⁶⁶ Kiderül belőlük, hogy első s legnagyobb munkát adó feladata az 1936 őszén megjelent 1937. évi Szegedi Kis Kalendárium terjesztési ügyeinek lebonyolítása volt. Ez, mivel segítsége alig akadt, nem kis feladatot jelentett számára. Ő maga csomagolta, postázta a kalendáriumokat, írta a nyilvántartási kartonokat, levelezett a megrendelőkkel, könyvkereskedésekkel stb. November 29-i levelében már szólt a kis kalendáriumról, s ezt követően a következő év tavaszáig szinte minden levelében írt e munkájáról. „A K[is] K[alendárium] bevétele XII. 18-ig bezárólag P 1046.74 — írta pl. dec. 21-i levelében —. A Collégium Hungaricum akció megindult. Mint írtam, 12-én reggel nekiláttam s miután egy darabig hiába vártam a női segédmunkaerőkre, magam úgy nekigyürkőztem, hogy már 14. este szétküldtem 300 példányt. Pár tucat [Árvey] Erzsike által írt kartotéktól eltekintve, ehhez a küldeményhez mindent magam csináltam. A következő napon megjelent Erzsike és [Márton] Zsuzsi, velük tovább írtam a kartotékokat s így újabb 170 példányt küldtünk szét.” December 30-i levelében pedig arról írt, hogy: „...napok óta reggeltől estig a K[is] K[alendáriumok] postázásával vesződtem, egyes egyedül”. Munkája, persze, eredményt is hozott. 1937. január 12-én már így írhatott: „A kis kalendáriumra történt befizetések összege 8-ig bezárólag: 1403.90”. Ez az összeg azonban, mint írta, most már „nem fog lényegesen szaporodni, már az utolsó befizetés összege is megcsappant, mindössze tizenkét pengő volt. Viszont megszűnt a visszaküldések áradata is, most

⁶⁴ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhez, 1937. jan. 25. Buday György iratanyagában.

⁶⁵ Buday György — Gáspár Zoltánhoz, 1937. nov. 13. Buday György iratanyagában.

⁶⁶ Levelei Buday György iratai közt, lelőhelyükre a továbbiakban nem hivatkozok külön.

már csak szórványosan jön vissza egy-két példány.” „Ki nem küldött példány van még nyolcvan-egynéhány — tette hozzá —, visszajött pedig hozzátéve százhetven felé.”

Január végére így kicsit enyhült megterheltsége, némi közösségi életre is futotta idejéből, — persze csak a kollégium „maradékával”. „Itt most [...] megcsendesedett az élet — írta 1937. január 30-án —, Erzsike vagy két hete beteg, kis hőemelkedéssel fekszik. [...] Tegnap voltam nála. Jó volna, ha írna nekem is. Széll Pistával valamikor az év fordulója körül találkoztam a Nagykörút és Kálvária-út kereszteződésénél, ő jött onnan befelé, visszakísértem egész a Kárász utcáig, nagyon barátságosan elbeszélgettünk, emlékezve utolsó együttes beszélgetésünkre. Hívtam, hogy nézzen fel ide [a Művészeti Kollégium helyiségébe — L. A.], pár napja estefelé csakugyan feljött, ismét jól értettük egymást.”

Titkárságának idejére azonban (mint az előbbi szemelvények is jelzik) igazában már nem az aktív közösségi élet volt a jellemző — feladata a „Művkoll” kifelé való, mondhatnánk adminisztratív fönntartása volt. A kollégium hivatalos és félhivatalos levelezését intézte, könyvkereskedelmi propagandáját végezte. Könyvjegyzékeket nyomtatott Kner Imrével, romániai és csehszlovákiai könyvkereskedéseket látott el kollégiumi kiadványokkal és propagandaanyagokkal stb. Alkalmi érdeklődőket igazított el, a tagokkal tartotta — többnyire már csak levélben — a kapcsolatot. Egészen azonban maga is tisztában volt vele, a kollégium végórát éli, s ráadásul a tagok útja is mindinkább divergált; ki erre, ki arra ment. „A kollégium szempontjából persze mindez cseppet sem megnyugtató — írta már 1936. dec. 13-án —: vagy tisztultabb formában kell majd ezt a kollektívumot [ti. a „Művkoll-kollektivitást” — L. A.] tovább vinni vagy egyénileg kell kinek-kinek igazolni magát a hajdani kollektívum egyes elemeinek utóbbi röppályaferdüléseiért. Szép lenne persze az előbbi, de, ha nagyon őszinte akarok lenni, nem nagyon tudok már hinni benne. Azt hiszem, ezen a lehetőségén már túlrohant az idő.”

Érthető hát, hogy napi — többnyire nem is nagyon terhes — titkári feladatai teljesítése mellett mind inkább külön útra tért ő is, s az országos nyilvánosság elé vágyott. Buday révén már titkári megbízatása előtt, 1936 tavaszán kapcsolatba került a Századunkkal és a Szép Szóval — 1936 végén, 1937 folyamán, láthatóan ezek a kapcsolatai erősödtek föl. A két lapban, főleg a Szép Szóban mind több írása jelent meg. Fejtő Ferencsel s Ignotus Pállal személyes kapcsolata is erősödött⁶⁷ — közelebb került hozzájuk. Ez élete és pályája alakulása szempontjából döntőnek bizonyult — publicisztikai pályája tulajdonképpen innen számítható. 1937 nyarán, amikor a Szép Szó szűkebb gárdája (Fejtő, Ignotus Pál, Hatvany Bertalan) Szegedre látogatott, Budayt már körükből üdvözölte egy alkalmi lapon.

Fejtőék látogatása egyéb vonatkozásai miatt is fontosnak bizonyult. „A Szép Szó vezérkarának szegedi tartózkodása hozott számomra egy nagyon örvendetes dolgot — újságolta azonnal Budaynak —: Dormándi [a Szép Szó kiadója — L. A.] rendelt tőlem egy könyvet a Pantheon részéről, a magyarországi (katolikus és protestáns) papság történetéről és jelenlegi helyzetéről. A Pantheon egy szociográfiasorozatot akar kiadni, amelynek első darabjának Remenyik Zsigmond Büntudatát minősítették utólag, mely a falusi dzsentírőről szól; következnek az arisztokrácia, papság, polgárság. Nekem eredetileg ez utóbbit szánták, de magam különböző mérlegelések alapján célszerűbbnek láttam a papságot vállalni. Szombaton küldték el a szerződéstervezetet, amint még itt megbeszéltük: ezer pengő, hét hónapon át előre száz-száz, a fennmaradó 300 a könyv megjelenésekor. 1938. III. 15-ig kell a kéziratot

⁶⁷ Vö. Lengyel András, 1984. 327—336.

leszállítani. Kb. húsz íves könyv lesz [...] Most egy hónapon belül kell egy ívnyi mutatóanyagot és tervrajzot (szinopszist) csinálnom, aminek megtörténével véglegesítik ők a szerződést. Képzelheted, hogy minden tekintetben mit jelent ez nekem, meg sem próbálom így írásban elmondani.”⁶⁸

Gáspár egész pályájának ívét ismerve nem nehéz ennek az eseménynek a jelentőségét fölmérni: az anyagilag is igen kedvező s amellett a majdnem teljesen ismeretlen Gáspár számára ez az ajánlat tulajdonképpen a Szép Szó köréhez való csatlakozás lehetőségét jelentette. Érthető hát, hogy fontolgatta — Vágó Mártáék kezdeményezésére — a Budapestre költözés tervét is.⁶⁹

A Szegedi Fiatalok utolsó nyilvános akciójában, az 1937 őszi dudari falutandulmányozásban azonban még részt vett. A kollégium e „hallgatólagos búcsúját” (a kifejezés Gáspáré) ugyan Tomori Viola szervezte; ő „hozta” el az angol és német szociológusok kis csoportját a bakonyi kis faluba — s az egész akció is az ő ambíciója volt. Az ügyeket is elsősorban ő intézte. Gáspár azonban, amikor erre szükség volt, maga is bekapcsolódott a munkába, és segítette Tomorit. A kutatómunka legnagyobb egyéniségét, Richard C. Thurnwald professzort is hivatalosan ő hívta meg, majd az előkészületek finisében is sokat dolgozott. 1937 augusztus végén, szeptember elején pedig részt vett a dudari „terepmunkában” is — „házigazdaként”, tolmácsként, mint a Művészeti Kollégium titkára s képviselője. Itt melegegett igazán össze „elődjével”, Reitzer Bélával is, akivel pedig addig elég felületes volt viszonyuk. Dudaron végig jó érezte magát, e tíz nap egész föllelkesítette, az akciót igazi közösségi akciónak tekintette.⁷⁰

Dudar után azonban sorsa hamar eldőlt. Hazafelé jövet néhány napot — szeptember 20. körül — Pesten töltött. Ekkor, mint egyik Budayhoz írott beszámolójából kiderül, részt vett a Szép Szó szerkesztőségi ülésén, sőt bele is szólt a lap összeállításába. (Gerhauser Albert egy cikke ellen emelt vétót.)⁷¹ Ekkor, mint leveleiből kitetszik, a Szép Szó szűkebb köre már nagyon igényt tartott rá. Erről — kicsit zavartan, kicsit meglepetten — Gáspár maga így számolt be Budaynak. „Ami a gyakorlati lehetőségeket illeti, hát azok aztán vannak ezen a környéken. [Reitzer] Béla, mikor a lelkemre beszélt (szeretettel és igazi baráti formában) azt mondta, hogy a Szép Szónak főnyeremény vagyok s a lap legszilárdabb elemét az én írásaim jelentik. Gondoltam, ez a rábeszélés indokolta túlzás. Épp aznap este volt szerkesztőségi összejövetel. Amulva kellett tapasztalnom, hogy Bélát ezúttal sem hagyta cserben a tájékozódási ösztöne és életrealitása. Őszintén mondhatom neked, hogy már ott tartok, hogy nem is gyűjt fel, ha ezen a környéken valaki túlzó fokokban közli velem a rólam való véleményét. E vélemények közül egy aránylag szerény így hangzik: »Ön új hangot hozott a magyar publicisztikába.«”⁷²

Érthető hát, hogy maga is közeledett hozzájuk. S szeptember közepén csatlakozására lehetőség is nyílt — Reitzer Béla, aki akkor már régebb óta Pesten élt, ismeretségeit kihasználva pesti állást szerzett neki. Az állás, amelyhez így hozzájutott, a Gazdaságkutató Intézetben volt, s az új munkatársnak itt az „idegenforgalmi statisztika” kialakításával kellett foglalkoznia. Ez ugyancsak alkalmi munkának ígérkezett, de a Gazdaságkutató Intézet vezetője, Varga István megígérte neki, hogy a munka elvégzése után elhelyezi valahol, — s egyébként is időt nyert. A fontos az volt: végre Pestre, a Szép Szó körébe kerülhet. Gáspárnak pedig — Ortutay és

⁶⁸ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. aug. 9. Vö. Lengyel, i. m. 335.

⁶⁹ Lengyel, i. m. 334—335.

⁷⁰ Lengyel András, 1985.

⁷¹ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. szept. 26.

⁷² Lengyel, 1984. 336.

Reitzer óvása ellenére — ekkor már ez volt a fontos. Úgy vélte, a Szép Szó körében talál megfelelő közeget magának.⁷³

Búcsúja a kollégiumtól s Budaytól — 1937. szeptember 26-án — azért kicsit mégis szomorú volt: „két-három nap múlva itt kell hogy hagyjam ezt a szobát — írta Budaynak a Müvkoll helyiségében —, ahol most kopogok és ahol a magányban tulajdonképpen bekapcsolódtam a közösségi életbe. A nagy öröm rostjaiban szivárgó csöpp szomorúsággal adom majd át a kulcsait Violának.” S levele végén kedvenc költőjét, Kosztolányi Dezsőt idézte búcsúképpen:

Szép életem, lobogj, lobogj tovább,
cél nélkül, éjen és homályon át.
Állj meg te óra és dőlj össze naptár,
te rothadó gondoktól régi magtár.
Ifjúságom zászlói úszva, lassan,
röpüljtek az ünnepi gasban.

5. Egy kitérő: a csoportváltás szubjektív háttere

Gáspár, a Szép Szó belső köréhez való csatlakozással — jöllehet személyes kapcsolatai még jó másfél évig megmaradtak — lényegében elszakadt már régi társaitól s a kollégium egészétől. Ez fölveti a kérdést, a váltás mennyire volt benső indítékú, s a megnyíló személyes—egzisztenciális lehetőségeken túl, volt-e előzménye Gáspár fejlődésében.

Bizonyos, hogy a Századunkhoz, a Szép Szóhoz való kapcsolódás — az irányzathoz való nyilvános és deklarált tartozás — lelki igénye volt, önbecsülése megnyilvánulását jelentette számára. Nem véletlen, hogy miután megjelent néhány írása a Századunkban, Szép Szóban, jutott el addig, hogy írjon Budaynak: „Most meg arra jövök rá, hogy megnőtt a merszem az utóbbi időben: alighanem ez az első eset, hogy csak úgy oda állok eléd egy személyes igénnyel, olyasféle hanghordozással, ahogy [Radnóti] Miklóstól hallottam egyszer, mikor mindenképpen biztosítékot akart, hogy a Színpad mástól nem közöl verset: »klick vagyunk vagy mi?!«⁷⁴

De a lélektani motivációktól függetlenül, a korábban mondottak önmagukban is sejtetik, hogy, kicsit karikírozva a dolgot, Gáspár — a prenépies szegedi fiataloktól az antinépi Szép Szó-körig — logikusan jutott el. A két csoport közt ugyanis nem volt akkora a távolság, mint amennyinek látszik. A Szegedi Fiatalok és a Szép Szó köre közt számos érintkezési, kapcsolódási pontot is találhatunk, s a „Szegediek” közt Gáspár eleve a „liberális” szárnyat képviselte. Liberalizmusa az idők folyamán ráadásul csak erősödött. Budayhoz írott 1936 végi s 1937-i referáló levelei, öntudatlanul bár, de ezt az orientációmódosulást még érzékelhetőbbé teszik. Ezekben ugyan semmi olyan nincs, ami tételes szembefordulás volna a kollégium irányával, sőt a Magyar Szociográfiai Társaság titkárához írott — igaz, „Müvkoll”-titkárként fogalmazott — levelében még éppen ő definiálta törekvéseiket „népies alapozású szintézisként”. Politikai, mentalitástörténeti helyzetértékelése azonban már leginkább liberális jellegű volt, s ez egészében a honi későliberálisokhoz közelítette őt. 1937. február 22-én például úgy látta, hogy a politika meghatározó vonása a jobboldal előretörése. „A nyilasok kezdenek komolyan terjeszkedni — írta ekkor —, bár éppen

⁷³ Uo.

⁷⁴ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. jan. 15.

itt, Szegeden ezideig meglehetősen csendben vannak. Az országban azonban nagyon elharapózott a járvány. S most derül ki, hogy a jobboldali gátak milyen istenigazában megbízhatatlanok.” Méginkább velük rokonította a lehetőségek fölmérése: „A Darányi-szabású NEP-többség — írta ugyane levelében — nem akar nyílas fasizmust, viszont kénytelen lesz rá, ha tényleg kénytelen lesz titkos választást csinálni. Ma, hidd el, ez a helyzet, hogy az ember örülhet, hogy minél több »korrektívummal« csinálnak választójogot, mert akkor legalább nem lesz szükségük nyílas tömegmozgalmakra. Szóval a »Gömbös-féle félgattyaszárú magyar nácizmus« helyett a »Bethlen-féle dzsentrí-polgár szövetség diktatúrája«, hogy magamat idézzem. [...] Nyomorult alternatíva egy baloldalinak, de mit tegyünk?” Ez már kétségkívül az urbánus „értékvédelem” defenzív alternatívája. S ugyancsak a Szép Szó köréhez közelítette Németh Lászlóval kapcsolatos — alapvetően elutasító — álláspontja is: „Németh László tüneményes és szuggesztív író — írta 1937. jan. 30-án —, de a hatása csak pontosan addig tart, míg az ember leér a lépcsőn a kulturpalota öreg oroszlánjai között. Mindenben tökéletesen igaza van s mégis az egész művet [a *Tanút* — L. A.] és embert el kell utasítanunk.” S Németh elutasításánál, ha lehet, még jellemzőbb az, ahogy eljutott ehhez az elutasításhoz: „egész tanulságos esszét lehetne írni Németh Lászlóról, de most hagyjuk, *nincs szükség értelmi tisztázódásra ott, ahol idegpályákon bujkáló rezzenésekből is kialakul egy biztos magatartás.*”⁷⁵ Itt már kétségtelen, a „demokratának” ez a negatívnak érzett jelenségekkel szembeni ösztönszerű kritikája, mely egyfelől az ellenfél meghatározottságainak föltáratlanul hagyásával, másfelől lendületes támadókedvvel járt együtt, már a Szép Szó s az Esti Kurir cikkíróját, a militáns későliberalist mutatja.

Hogy attitűdje mennyire más volt mint a kollégium többségéé, írásainak a Reitzer Béláéval való összevetése mutatja meg. Reitzer ugyanis, jóllehet messze állt tőle mindenfajta parasztromantika, fajmítosz stb., s ugyancsak meggyőződött „demokrata” volt, a falukutatást „belülről” bírálta. Esszéiben a falukutatók magasabb elméleti szintre jutását igyekezett elősegíteni — a mozgalom pozitív tendenciáit igyekezett fölerősíteni, mert világosan látta a parasztság elesettségét s az ezen való változtatás égető szükségességét. Gáspár ellenkezőleg járt el; ő a szellemi élet negatív (vagy negatívnak tartott) *tüneteit* bírálta, ezek logikai *ideológiakritikáját* látta feladatának. Cikkei témaválasztása, stílusa, problémakezelése egyfajta ironikus elidegenítés szolgálatában állt. Jellemző példa erre szinte valamennyi 1936—37-ben megjelent cikke. A Századunk 1936 áprilisi számában közölt *A kerek asztal a fegyverhasználatról* például ironikus stílusimitációk sora. Ironikus „kritika” a *Hogyan látom az Etióp kérdést* c. írása is (Századunk, 1936. szept.—okt., 334—339.) De jelenségkritika — a jelenség meghatározottságainak föltárása nélkül — a *Mit tanulhatunk a fiatal magyarságtól?* is. (Századunk, 1937. 2. sz. 76—80.) A *Népszövetségi közjáték* (Szép Szó, 1936 május), mely ugyancsak a háborús veszély ellen íródott, ironizáló tünetkritika — egy-egy elbujtatott alapelv deklarációjával. E tünetkritikáiban természetesen lényegében igaza is volt; a háborús veszélyre, a fasizmus előretörésére való figyelmeztetés jogos volt. A meghatározottságok láncolatának föltárása, a kibontakozás lehetőségének keresése azonban hidegen hagyta, s ez már olyan jellemzője kezdeti publicisztikájának, amely a defenzív—militáns későliberalizmushoz kapcsolta.

⁷⁵ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. jan. 30.

6. A Szép Szó körében: az „integer demokráciáért”

Szegedet — elbúcsúzván a kollégiumtól — 1937 szeptember végén hagyta el, a Gazdaságkutató Intézetben október elején (valószínűleg elsején) kezdte meg munkáját.⁷⁶ Hivatali munkájáról, mely legfőljebb egy évig tartott, de valószínűbb, hogy már korábban, 1938 tavaszán abbamaradt, nem sokat tudunk. Valószínű, nem is ez érdekelte igazán; érdeklődését inkább ideológusi szerepének keresése kötötte le. Az első hónapok, persze, részben még praktikus dolgokkal teltek. Lakást bérelt, feleségül vette régi szerelmét, akivel akkor már évek óta készült erre — s végre valahára saját otthont rendezett be maguknak egy Tisza Kálmán téri kis garzonban. De emellett hamar megtalálta helyét is a Szép Szó belső körében, Ignotus Pál és Fejtő Ferenc társaságában. 1937. október 3-án, tehát pesti életének legelső napjaiban már Ignotus Pálékkal kereste föl József Attilát a Siesta szanatóriumban. Illyés Gyuláné — egykorú följegyzésekre épülő — emlékezéséből tudjuk, a költőt ekkor a Fejtő-házaspár, Hatvany Bertalan, Ignotus Pál s Gáspár látogatta meg. „Szerkesztőségi ügyeket beszéltek meg, a legközelebbi Szép Szó számot. Valamennyien szinte meglepő figyelemmel, tisztelettel kezelték Attilát.”⁷⁷ November 17-én, ugyancsak Ignotus Pálék társaságában, részt vett a baloldali folyóiratok értekezletén, amelyen az egybegyűltek, a Szép Szó, Válasz, Korunk Szava, Ország Útja, Századunk, Szocializmus, Híd s más lapok szerkesztő s vezető munkatársai a „készülő hallatlan sajtótörvény” tervezete ellen próbálták föllépni.⁷⁸ A közösen fogalmazott tiltakozást József Attilának Ignotus Pál, a Szegedi Fiataloknak (személy szerint Budaynak) Gáspár küldte meg — csatlakozás végett.⁷⁹ Az értekezlet nagy történeti érdeme volt (eredménytelenségétől függetlenül), hogy akkor a legkülönbözőbb irányzatok közösen s összehangolva léptek föl a jobbratoló kormányzat szigorító intézkedéseivel szemben.

Ezen az értekezleten a Szegedi Fiatalok Reitzer Bélával képviseltették magukat; Gáspár — másokkal együtt — már a Szép Szó képviselőjében jelent meg. Ez érthető is, hisz ekkoriban már formailag is a laphoz tartozott. Decemberben, Csaplár Ferenc adata szerint, már részt vett a Szép Szó József Attila-emlékszámának szerkesztésében.⁸⁰ Az 1938 januári számra pedig már, a szerkesztőség kényszerű átszervezése során, neve is fölkerült a lapra: Fejtő Ferencsel, Ignotus Pállal, Hatvany Bertalannal és Remenyik Zsigmonddal a szerkesztő bizottság tagja lett.⁸¹ (Neve a lap újonnan nyomtatott szerkesztőségi levelezőlapján is szerepelt.) Február elején (5-én és 7-én) így ő is bekerült a Szép Szó szegedi és makói József Attila-estjének szereplői közé — Fejtő, Remenyik, Ignotus Pál társaságában. Ekkor — jelezve azért még a szegediekhez való tartozását — a Szegedi Fiatalok előző évi dudari falutanulmányozásáról beszélt.⁸² Március 12-én és 13-án pedig Békéscsabán szerepelt Szép Szó-esten — megintcsak Ignotus Pállal és Remenyik Zsigmonddal.⁸³

A Szegedi Fiatalokkal természetesen tartotta a kapcsolatot; heti — immár budapesti — összejöveteleiken részt vett. Baráti köre azonban mind erősebben módosult,

⁷⁶ Lengyel, 1984. 335.

⁷⁷ Illyés Gyuláné, 1984. 71.

⁷⁸ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. nov. 19. Vö. Fehér Erzsébet. Szerk. 1977. 378—379.

⁷⁹ Gáspár Zoltán — Buday Györgyhöz, 1937. nov. 19.

⁸⁰ Csaplár, 1971. 1147.

⁸¹ Vö. Kendéné Palágyi Erzsébet; 1974. 12.

⁸² A „Szép Szó” József Attila-emlékelőadásai Szegeden és Makón. Magyar Hírlap, 1938. febr. 8. 8. és (ugyane címmel) Esti Kurir, 1938. febr. 9. 6.

⁸³ A „Szép Szó” előadóestje Békéscsabán. Magyar Hírlap, 1938. márc. 15. 9.

s mind inkább a Szép Szó szűkebb körével esett egybe. Március 9-éről fönmaradt pl. egy Hatvany Lajoshoz írt levele. Ebből kiderült, ekkor már nemcsak a vele korban nagyjából megegyező szerkesztőkkel (Fejtő, Ignotus Pál) volt jóban, de kapcsolatot talált a lap mögött álló idősebb, nagy tekintélyű s nagy befolyású nemzedékhez is. Hatvanyt tegezte s „Laci bácsizta” már; látogatását ígérte neki stb. S kiderül az is, új barátai is figyeltek ekkor már sorsára. Amennyire a levél utalásaiból kivehető, Hatvany az Újság szerkesztőségébe akarta bejuttatni.⁸⁴ E kísérlet ugyan nem sikerült (cikkei talán nem tetszettek a lap szerkesztőjének, Ágai Bélának), az újsághoz, laphoz kerülés azonban, amely már Szeegden is vágya s terve volt, nem lett tárgytalanná — csak elnapolódott. Személye ugyanis két másik lap körül (Esti Kurir, Magyar Hírlap) is fölmerült mint lehetséges munkatárs. Az Esti Kurirba írt hamarabb; *A sáncokon belül* c. cikkét már április 17-én hozta a lap. A szerkesztőségbe való bejutás először mégis a Magyar Hírlapnál sikerült. A Magyar Hírlap először május 8-án közölte (*A kitaszítottak küldetése*), majd ettől kezdve augusztus elejéig folyamatosan hozta írásait. Hogy ekkor nem pusztán egyszerű alkalmi, külső munkatárs volt, kitetszik abból az 1943. évi rövid életrajzából, amelyet, láthatóan, önéletrajzi adatokból, a legfontosabb tényekre szorítkozva a Református Jövő állított össze: „Rövid ideig vezércikkírója volt a Magyar Hírlap című fővárosi napilapnak is.”⁸⁵ A Magyar Hírlaptól azonban pár hónapos munka után átkerült a vele sok szempontból rokon (bár kétségkívül alacsonyabb színvonalú) Esti Kurirhoz. Június 29-én, július 27-én és augusztus 2-án, párhuzamosan a Magyar Hírlapban közzétett írásaival, már írt az Esti Kurirba, s legkésőbb augusztus elején már a lap munkatársa volt. Augusztus 5-i, Remenyik Zsigmondhoz írt levele szerint ugyanis augusztus 6—7-én már mint az Esti Kurir kiküldötté járt Lillafüreden.⁸⁶

Nem tudjuk, hogyan, kinek, vagy kiknek a támogatása révén lett az Esti Kurir belső munkatársa. Csak gyaníthatjuk, hogy Ignotus Pálnak, Fejtő Ferencnek is lehetett része benne, hisz mindkettőjüknek volt kapcsolata a laphoz. De lehet az is, hogy Hatvany Lajos segített a bejutásban — annyi biztos, Gáspár akkor már rendszeres vendég volt a Hatvany-villában. Augusztus 5-i, Remenyikhez írt, már hivatkozott levele jól jellemezte ezt a mind bensőségebb viszonyt: „Kedves Zsiga, szombaton és vasárnap a Kurir elküld Lillafüredre, nem tudok felmenni Hatvanyékhoz. Megbeszéltem vele, hogy mindkettőnk és az asszonyok látogatását elhalasztjuk egy héttel, tehát jövő vasárnap, 14-én este megyünk fel.”⁸⁷ Igazában azonban nem is a protektor személye a lényeges; fontosabb, hogy ezzel Gáspár helyzete anyagilag elrendeződött — fizetése, özvegye emlékezete szerint, 200 Pengő lett. Ebből már meg tudtak élni. S az anyagiakon túl, az Esti Kurirban naponta megjelenő, rendszeresen rendelkezésre álló s gyors reagálást biztosítani tudó fórumhoz jutott. Írásai számára tehát a Szép Szó mellé egy napilap hasábjai is megnyíltak.

Cikkei a Pestre kerülésétől számított bő két évben, 1937 októbere és 1940 eleje közt így egy meglehetősen jól körülírható, egységes közegben, egységes céloktól vezéreltetve jelenhettek s jelentek meg. A Szép Szó nyilvánossága ugyan inkább az elit-értelmiséghez, annak is egy szűkebb csoportjához, a Magyar Hírlapé és az Esti Kuriré inkább az átlagpolgárhoz, a mindennapok emberéhez juttatta el szavát — a közönség azonban lényegében egyazon társadalmi réteg, egyazon vagy rokon ír-

⁸⁴ Gáspár Zoltán — Hatvany Lajoshoz, Bp. 1938. márc. 9. MTA Könyvtára Kézirattára Ms 5366/101.

⁸⁵ Ki írja a Heti Tükröt? Református Jövő, 1943. nov. 17. 7.

⁸⁶ Gáspár Zoltán — Remenyik Zsigmondhoz, Bp. 1938. aug. 5. PIM V. 2172/120.
A levél ismeretét Tasi József barátomnak köszönöm.

⁸⁷ Gáspár Zoltán — Remenyik Zsigmondhoz, Bp. 1938. aug. 5. PIM V. 2172/120

nyultságú tagjaiból állt. A városi, elsősorban zsidó polgárság tagjaiból, s talán a munkásság egy vékony, anyagilag, életszemléletét illetően is fölső rétegéből. Publicisztikája így — fölerősödven ideológiatörténeti pozíciójának liberális szála — elsődlegesen és alapvetően e réteg helyzetére, gondjaira, nevezzük nevén: veszélyeztetettségére reagált, azt értelmezte s próbálta alakítani.

Ez érthető, s talán szükségszerű is. E szakasz ugyanis Magyarország történetében a jobboldali, sőt a szélsőjobboldaliságon is túl levő nyílásság előretörésének ideje volt; az a történeti szakasz tehát, amikor a felhalmozódó belső ellentmondások, feszültségek, a hosszú ideje föloldatlan szociális s egyéb visszasságok sajátos, felemás formában próbáltak fölszínre törni. Ez pedig a szélsőséges demagógiának is megteremtette a talaját. Itt természetesen nincs alkalom arra, hogy e bonyolult folyamatnak akár csak jelzésszerű vázlatát is adjuk, néhány esemény megemlézése azonban mindenképpen ide kívánkozik. 1937 októberében pl. létrejött a Szálasi-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt, 1938 márciusában Darányi meghirdette az ún. győri programot, amely a gazdaság háborús viszonyokra való átállításának kezdete lett, április 8-án benyújtották, május 29-én elfogadták az ún. első zsidótörvényt, május 4-én elfogadták az új sajtórendészeti törvényt, novemberben és decemberben nyilasok randalíroztak, december 23-án a második zsidótörvény javaslatát is beterjesztették. 1939 februárjában bombát robbantottak a nyilasok a Dohány utcai zsinagógában, márciusban elfogadták az 1939: II. tc-t, amely a rendeleti úton való kormányzásról intézkedett, május 5-én elfogadták a „zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról” intézkedő 2. zsidótörvényt (1939: IV. tc.), szeptember 1-én kitért a 2. világháború, másnap rendeletek jelentek meg a sajtóellenőrzés szigorításáról, a gyülekezési és egyesülési jog korlátozásáról, majd decemberben újabb rendelet született a sajtóellenőrzés növeléséről — egyszóval az egyén emberi lehetőségeit újabb s újabb hatalmi—jogi korlátozások sújtották, megkérdőjelezve immár az alapvető emberi jogok érvényesülését is.⁸⁸

A változások (s az ezeket kísérő ideológiai kampány), így vagy úgy, mindenkit érintett, valamennyi állampolgár emberi esélyeit csökkentette. Az állami — egyéni jogokat is korlátozó — beavatkozási szféra növekedése, az állampolgári jogok csonkítása, másodosztályú állampolgárok kreálása, a háború felé sodródás stb. azonban elsődlegesen s közvetlenül mégis a zsidóságot sújtotta. Az első és második zsidótörvény több százezer embert fokozott le másodosztályú állampolgárrá, a különböző — említett — törvények s rendeletek pedig az e folyamat elleni harcot is kordába fogta, kicsiny területre szorította.

Gáspár e — liberális szemszögből különösen — torz s elfogadhatatlan fejlemények ellen kezdettől fölvetve a harcot. 1938 május elején, az első zsidótörvény parlamenti (s hírlapi) vitája idején aláírta „a keresztény magyar írók, művészek és tudósok” memorandumát, amely példaadó módon az „állampolgári jogegyenlőség” korlátozása ellen lépett föl.⁸⁹ Cikkeit pedig ettől fogva szinte kivétel nélkül, lényegében e tárgykörben írta, vagy valamely vonatkozását bírálta.

1937-től a Szép Szóban 22 cikke, kritikája, a Magyar Hírlapban és az Esti Kurirban (1940 elejéig) több mint száz cikke, glosszája, kritikája jelent meg⁹⁰ — cikkekre szabdaltan is összefüggő fölfogást képviselve mindvégig.

⁸⁸ Ránki György. főszerk. 1976. 1265—1270.

⁸⁹ Keresztény magyar írók, művészek és tudósok kiáltványa a jogegyenlőségért. Magyar Hírlap, 1938. máj. 5. 1., valamint: A nemzet lelkiismeretéhez! Keresztény magyar írók, művészek, tudósok a jogegyenlőségért. Esti Kurír, 1938. máj. 6. 7.

⁹⁰ Gáspár írásainak bibliográfiája a Szép Szó-repertóriumából, valamint abból a kétkötetes újságkolligátumból állítható össze, amelyet saját írásaiból még Gáspár maga készített s amely azóta s Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti Gyűjteményébe került.

Önmaga, 1937 végefelé, a Cobden folyóirat ankétjára válaszolva, így adta meg eszmetörténeti pozícióját: „baloldali vagyok — írta —, mert hiszek az értelemben. Természetesen ma, az irracionális hóbortok világdúlása idején ennyi nem elég. A megújuló társadalomtudomány gondolkodásnak lesz a feladata, hogy az értelem járható útjait kijelölje és lerakja az ösztönök s általában a lelkivilág irracionális félgömbje felé. Meg kell találnunk a módját, hogy, mint Le Bon mondta, ösztönszerűvé alakítsuk azt, ami ésszerű. Ha ennek az eljárásnak a módszereit nem sikerül kidolgoznunk, az értelem csak a gyászoló kórus szerepére korlátozódik, az emberiséget öngyilkosságba hajszoló politikai erők mellett. A baloldali politika feladata, hogy e megismerések alapján dolgozzék az emberiségért. Nem is lehet másként önmaga lényegének megtagadása nélkül. A baloldal az emberi gondolkodás legnagyobb hagyományainak örököse és a baloldali szellemiség politikai formát csak a szabadság és igazságosság végső értékeivel, illetve ezeknek az értékeknek közelítőleges érvényre juttatásával nézhetjük.”⁹¹

E vallomása kétségkívül önmagához hű „ars poetica”; jelzi törekvései lényegét, értékrendszere centrumát. Mint minden ilyen típusú megnyilatkozás, természetesen ez sem igazán önkritika — saját korlátai csak impliciten vannak jelen benne. De így is benne vannak. S így is fény esik föltétlen szabadságigényére, a baloldali hagyományok folytathatóságába vetett hitére — de ennek fonákjára is: pszichológista—racionalista illúziójára is. A „jobbboldaliságot” ugyanis, jól érzékelhetően, csupán „irracionalista hóbortként”, ill. e hóbort „dúlásaként” tudta fölfogni, s a feladatot — eme irracionális történeti—társadalmi gyökerének föltárása helyett — csupán az irracionális valamiféle szublimálásában, a „lelkivilág irracionális félgömbje felé” vezető „út” kiépítésében látta. Publicisztikájának, mely nagy emberi értékek védelmében született meg s lett eszmetörténetileg is fontossá, ez a racionalista illúzió, ez a féloldalúság lett kényszerű behatárolója.

Publicisztikájában törekvéseinek kettőssége együtt érvényesült.

Mint a baloldali hagyományok folytatója, mint „meggyőződött demokrata” kiállt minden jogkorlátozó, vagy ilyesmi lehetőségét magában hordó eszme, törekvés, az irracionális minden kialakult s látens formája ellen. Az Esti Kurirban megjelent első cikkében (*A sáncokon belül*) már a készülő első zsidótörvény ellen tiltakozott: „nem tudjuk még — írta —, hogy a »gazdasági egyensúly biztosítása« milyen átmeneti zavarokat fog felidézni a gazdasági egyensúlyban. De máris bizonyos, hogy zavart, ijedelmet és rettegést idézett fel a lelkekben. S nemcsak azokban, akik a nagy kísérlet szenvedő alanyaiként vannak kiszemelve. Társaságokban, ahol a nagy átalakulás várható fejleményeit latolgatják, szorongó lelkiismeretre valló és viszolygó szavakat hallani olyanoktól is, akik szerencsés körülményeikhez képest arra vannak hivatva, hogy ennek az új egyensúly-rendszernek az előnyeit élvezzék.” Ugyanebben a cikkében leszögezte azt is, hogy az „a tervezet, mely a társadalmi élet egyensúlyának működését keresztlevelek eltérő kelezései szerint akarja szabályozni, a kirekesztettek számára erkölcsi megaláztatást és anyagi pusztulást, a belülmaradók számára meg, ha csak egy kis emberség van bennük, lelkiismeret-furdalások árán vásárolt előnyöket fog hozni.” „Nagy osztozkodásra nyílik majd alkalom, de ebben alighanem azok fognak majd a legkevesebbet markolni, akik éppen a legjobban megérdemelnék.”⁹² Föllépett az antiszemitizmus ellen,⁹³ a nyilas demagógia ellen,⁹⁴ a „hivatalnak pac-

⁹¹ Gáspár Zoltán: Mi a jobbboldaliság és mai baloldaliság? Cobden, 1937. dec., IV. évf. 9—12. sz. 320.

⁹² Gáspár Zoltán: A sáncokon belül. Esti Kurir (továbbiakban: EK), 1938. ápr. 17.

⁹³ Gáspár Zoltán: Kegyelet és ököl. Magyar Hírlap (továbbiakban: MH), 1938. jún. 4.

⁹⁴ Önmessiasok. MH, 1938. jún. 9.

kázásai” kapcsán pedig kimondta: „A totalitárius szigorúság megint diadallal tört be a közigazgatási tevékenység egy mindennapos feladatkörébe: ezentúl a házassági kihirdetés alóli felmentést sem adják csak úgy derűre-borúra, mint ahogy ez az átkos liberális korszakban történt.”⁹⁵ Felszólalt a történeti szakasz politikai stílusa ellen is: „a népgyűléseken tele torokkal hirdetik a nemzeti egységet, de ez a nemzeti egység úgy látszik csak a népgyűlési szónoklatok hatásos fordulataiban él. Mit látunk ezzel szemben a valóságban? A nemzeti egység fennen lobogtatott jelszava jól megfér az osztály és felekezet elleni izgatással és nem zárja ki azt sem, hogy a magyarság egységét a vér és faj jelszavaival is megbontsák. Egyszerűséget ajánlanak a magyar népnek s ugyanakkor színpadias külsőségekkel, a tömegpártok mozgalmi külsőségeinek kelléktárából vett jelképekkel kápráztatják a magyar tömegeket. Felelősségről beszélnek s ugyanakkor könnyelmű és felelőtlen ígéretek özönét zúdíjtják az országra, felelősséget hirdetnek és olyan terveket portálnak, amelyek, ha közelebbről vesszük őket szemügyre, még álmodozásnak sem elég határozottak, harmadszor is felelősséget hirdetnek és utoljára sem tesznek egyebet, mint az egyetemes bizonytalanságot fokozzák ki nem próbált ötletekkel, végig nem gondolt gondolatokkal és jelszavakkal, amelyek úgy konganak, mint az üres bádogdoboz.”⁹⁶ S vitái közben, a számára hátrányos erőviszonyok tudatában is bátran szögezte le: „Az érvek lojális és méltányos harcát valóban el lehet némítani hatalmi paranccszóval, s az alkotmányos felelősséget az összes hatalmi eszközök birtokában és a legnagyobb párt odaadó támogatásával könnyűszerrel lehet vállalni. De van történelmi felelősség is s a történelem, amint nem kezdődik 1867-ben, valószínűleg nem végződik 1939-ben, s a történelem bizonyára igazságot fog szolgáltatni a meg nem hallgatott érveknek és számadásra fogja vonni azokat, akik, érvekre és aggodalmakra nem hallgatva, a nemzet egységét oktanul felidézett szenvedélyeknek engedve, a legválságosabb időben tették kockára.”⁹⁷

A citoyen pátosznak e fölviállásai hevítették át sorait az ún. 2. zsidótörvény előzetes hírlapi vitája során is. Cikkei, amelyeket e tárgykörben, e jogfosztó törvény ellenében írt, publicisztikájának legfényesebb, mert legtisztább lapjai.

A törvénytervezettel — beterjesztésétől elfogadásáig s még utána is — több cikkben szinte naponta foglalkozott. 1939. március 11-én, *Legyen igazság* c. írásában a törvényt, mint kollektív büntetést fölfogó érvekkel vitázott. „A törvényjavaslat — írta — nem vétkeseket keres, a javaslatból hiányzik a bűn és bűnhődés jogi értelemben vett fogalma. Sőt tovább mehetünk, ez a javaslat alapján tagadja a vétkesség és az ártatlanság erkölcsi fogalmait, egyszerűen a vér és faj mítoszának minden erkölcsi mérlegeléstől és beszámítástól mentes fogalmával operál.”⁹⁸ Március 12-én a tervezet önmagához viszonyított pontatlanságait, belső buktatóit tűzte tollhegyre: „Hétszázezer ember sorsát érintik a javaslat kaucsuk fogalmai. Ha a törvényszerkesztés mesterségének elmélete eddig nem operált volna a kaucsuk-paragrafusok fogalmával, legfőbb ideje volna, hogy ennek a törvényjavaslatnak a kedvéért megalkossa ezt a fogalmat. Ötszázezer emberről akar a javaslat intézkedni olyan alaposan, hogy mondvacsinált, képtelen és logikátlan osztályozások alapján még legalább kétszázezret csap hozzájuk.”⁹⁹ Március 18-án a tervezet elfogadásának benső, a képviselőkben megmutatókozó bizonytalanságait leplezte le. „Száztizennégy képviselő szavazta meg ezt a javaslatot — írta — s huszonhárman álltak ki ellene; összegezve a két számot, nyilvánvaló, hogy a Ház tagjainak csaknem pontosan a fele — hiányzott.

⁹⁵ „A hivatalnak packázásai”. MH, 1938. júl. 15.

⁹⁶ Reakció?... Reakció! EK, 1939. febr. 15.

⁹⁷ Egy miniszteri beszéd margójára. EK, 1939. márc. 9.

⁹⁸ *Legyen igazság*. EK, 1939. márc. 11.

⁹⁹ Szabotázs. EK, 1939. márc. 12.

Írott alkotmányok rendelkezést szoktak tartalmazni arról, hogy alapvetően fontos és az alkotmány lényegét érintő jogalkotások csak különleges eljárással, megszábot, szigorú feltételek teljesítése után jöhetnek létre. [...] A magyar alkotmány nem ismer ilyen intézkedéseket, de éppen azért, mert nincs összefoglalva egy kódexben, hanem a történelem változásaiban forrott ki évszázadokon át, jogi biztosítékok nélkül is tudnivaló minden alkotmányos felfogású ember számára, hogy a törvényhozás mikor nyúlt hozzá az alkotmány lényegéhez úgy, hogy intézkedését a szavazattöbbség ellenére is szóvá lehet tenni.”¹⁰⁰ Ugyanebben a cikkében ellenállásának pátozsa is megszólalt: „De huszonthárman kiálltak a javaslat ellen, taktikázás, kerülő utas próbálkozás, mentális rezerváció nélkül, félreérthetetlen nyíltsággal tiltakoztak ellene, s nemcsak az ország valódi érdekeit védtek, s nemcsak a maguk lelkiismeretének tisztaságát óvták meg. Lesz idő s talán nem is nagyon sokára, amikor ez a huszonthárom szavazat fogja majd az egész nemzet számára az elmúlhatatlan történelmi hagyományok és az alkotmányos jogfolytonosság képviselőjét jelenteni...”¹⁰¹ Március 24-én, *A döntő ellenérv* c. cikkében a „zsidóvédelem” vádjaira reflektált: „A zsidóvédelem fennen hirdetett vádja mögött mindig ott setteng a szavakban gondosan ki nem fejezett gyanúsítás, hogy a védelem nincs ingyen.” Pedig tette hozzá, „minden tisztességes és jóérzésű ember részéről kijár a tőle telhető védelem minden igazságtalanul üldözöttnek. Ez erkölcsi követelmény, melyet valaki vagy képes átérezni, vagy nem. Vannak, úgy látszik, akik el sem tudják képzelni, hogy valaki önzetlenül siethet az üldözöttek védelmére.”¹⁰² Március 31-én pedig Károlyi Gyula gróf „visszavonulására”, azaz a kormányzati politika „liberálisabb” szárnyának dilemmájára reagált: „A magánember lelkiismereti válságát talán megoldja a nagyúri visszavonulás, de vajjon ez fele-e meg a törvényhozók lelkiismeretének és vállalt felelősségének? A kényes kaszinói ízlés nem pótolhatja a törvényhozó felelősségét és köteleességteljesítését. A felsőház vezére visszavonul vidéki kastélyának előkelő magányába. De vajjon hova vonuljon vissza az a száz és százezer ember, akinek lába alól az egyszobakonyhás egzisztencia talaját is kihúzza a [zsidó-] javaslat?”¹⁰³

Publicisztikájának e nagy erényei, tettértékű megnyilatkozásai persze eszmétörténeti pozíciójának csak egyik oldalát mutatják; pozíciójából gyöngeségek, egyoldalúságok is adódtak. Az ideológiai mezőny belső harcait meghatározó történeti—társadalmi viszonyok elemzését elhagyva ugyanis „csupán” értékvédelmet folytatott; értékként kezelt (valóban fontos) eszményeket védelmezett. Ennek csupán fölszíni, külsődleges jele, hogy cikkeiben — bár valószínű erő nem állt mögötte — tulajdonképpen alkudozott a kormányzati politikával. *A Felsőház szava* című cikkében pl. azt kérte, hogy a „kormány tegye lehetővé, hogy a polgárság rendelkezzen azokkal az elemi lehetőségekkel, amelyeknek a birtokában megvédi magát, az alkotmányt és az országot.”¹⁰⁴ *Az új kormány* című, jó évvel későbbi — lényegesen kedvezőtlenebb viszonyok közt íródott — cikkében így érvelt: „Azt várjuk a kormánytól, hogy pusztán rendőri intézkedések helyett elvi síkon vegye fel a küzdelmet a szélsőségekkel. A közvéleményt arról kell meggyőzni, hogy a szélsőséges mozgolódás nem csupán a hivatalos politika meghosszabbítása a tömegek felé, nem csupán ízlés- és modorbeli, vagy taktikai szempontokkal meghatározott eltérés, hogy kormánypárti szervezkedés és szélsőjobboldali agitáció nem egyszerűen szereposztás és munkamegosztás kérdése, nem a »külön menetelni, együttesen támadni« hadvezetés elvének

¹⁰⁰ Szavazzunk! Szavazzunk! EK, 1939. márc. 18.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² A döntő ellenérv. EK, 1939. márc. 24.

¹⁰³ Helytállás vagy félreállítás? EK, 1939. márc. 31.

¹⁰⁴ A Felsőház szava. MH, 1938. jún. 23.

az alkalmazása”.¹⁰⁵ Természetesen az a kérdés, hogy kormányzati politika és szélső-jobboldali (nyilas) ellenzék egymással való szembefordítása történetileg mennyire volt reális lehetőség, mennyire volt valóságos politikai alternatíva, e vázlatban nem mérlegelhető. Az azonban világos hogy ez az érvelés — eszmeileg — semmit nem tudott szembeállítani a nyilas „eszmékkel” és törekvésekkel, hisz tulajdonképpen — ha kényszerűségből is — ahhoz az erőhöz fordult segítségért (mert a nyilas mozgalomnál jobbnak, elfogadhatóbbnak tartotta), aminek ellenében a nyilas mozgalom is létrejött, s *aminek a válsága tette egyáltalán lehetővé a nyilasság előretörését.*

Bensőbb, mondhatnánk strukturális gyöngéje volt pozíciójának, hogy bizonyos mértékig ő maga is hozzájárult a potenciális progresszió megosztásához. Mert ahogy nem vizsgálta a nyilas mozgalom történeti gyökérzetét, azok a történeti—társadalmi problémák is szemhatárán kívül maradtak, amelyek a népi írói mozgalmat kitermelték, s amelyek meghatározták annak ideológiai arculatát, felemás „vonásait”. Következésképpen pedig a népi mozgalomnak sem valóságos irányát, sem valódi, benső dinamizmusát nem sikerülhetett fölmérnie. Sőt voltaképpen a népickeket a nyilasokkal látta egy táborban. Németh Lászlót például, akit mások mellett ő is erősen bírált, lehetett s kellett is bírálni; egykorú bírálata jogosult lehetett volna. A Gáspár-féle, eszményekhez mérő, a liberális eszményektől (s frazeológiától) való eltéréseket negatív fejleményként regisztráló és fölrovo ideológia-kritika azonban (részleteket illető minden tárgyi igazsága ellenére) egészében nemcsak tárgyilag volt téves, de roppant meddő s roppant veszélyes is — mert ellenséget kreáló ideológusi gyakorlatnak bizonyult. Németh László „híg magyar, mély magyar” teóriája ugyanis, aligha lehetett ezt vitatni, valóságos történetfejlődési zavarokra, diszfunkcionális trendekre volt (olyan, amilyen) reagálás; érdemi bírálata csak a problémák valódi tudomásulvétele s kritikai földolgozása alapján lett volna megoldható.

A népi—urbánus szembenállás egyik motiválója kétségkívül itt, ebben (s az ehhez hasonló) ideológusi attitűdben keresendő.

Gáspár ez időbeli publicisztikája, persze, ennél az ellentmondásnál föltétlenül többértébb volt, más színek is föltűntek benne. Írásai tematikája igen széles körben mozgott, s az eléje került témák földolgozása, megírása önmagukban is árnyalták ideológusi oevréjét, elmélyítették publicisztikája egy-egy vonását. Jelezve, hogy a valóságos élet számos jelensége fogékonyak bizonyult. A Színművészeti Kamara filmsztályaának föllállítása például alkalmat adott neki, hogy az „állami onnipotencia” művészeti életbe való behatolásának visszásságait fölfedje. „A Színpadi Szerzők Egyesülete elnökének körlevele, amelyben a tagoknak a Színművészeti Kamara filmsztályaába való jelentkezést ajánlja, arra hivatkozik, hogy a tagok érdekeit csak a kamarán belül védhetik meg. Ez az érdekvédelem — kommentálja a dolgot Gáspár — elég sok személyes minőség igazolásához van kötve, csak éppen az illető író tehetségére, írói pályafutásának eredményeire és hasonló mellékes dolgokra nem kíváncsi a kamara. Az irodalomban egyetlen rangsor van, a tehetség arisztokráciája; ezután majd főnemeseik és közrendűek keverednek el a kamarai rapporton valami irodalmi csendbiztos, vagy színművészeti naposkáplár kommandójára.”¹⁰⁶ Nem kétséges, hogy a poentírozó anyagkezelése mögött igen komoly probléma húzódott meg; olyan, amelyik — jól látta — súlyos veszélyeket rejtett magában.

Kurir-beli cikkeinek egy másik csoportja egyéb, főleg gazdaságpolitikai kérdéseket tárgyalt. Nem volt igazi közgazdász, vagy gyakorló közgazdasági szakember, de ezekből is kiviláglik liberalizmusa. Lényegében mindig az állami beavatkozás,

¹⁰⁵ Az új kormány. EK, 1939. febr. 18.

¹⁰⁶ Forгатókönyv és nagymamák. EK, 1939. márc. 1.

pontosabban ezek különböző, akkor aktuális formái ellen szólt. *Rend és munka* — ez egyik ilyen típusú cikkének címe, s ez vágyait is szimbolikusan fejezi ki. A politikai élet jobbrtolódásával, az egyén életébe való mind fokozottabb beavatkozással szemben a rendet, a rendezett, nyugodt életet, a nyugodt termelőmunkát sürgette, s a munka (ha nem is teljesen állami beavatkozás nélküli, de mégiscsak) „szabad” feltételrendszerét: a vállalkozói kapitalizmust.

Cikkeinek egy további, mennyiségileg ugyan elenyészően kicsi csoportja a külpolitikával, pontosabban, a külpolitika belpolitikává vált területével: az első bécsi döntés következményeivel foglalkozott. Irányultságára ezek is mélyen jellemzők. A Felvidék, Kárpát-Ukrajna visszakerülését alapvetően jogosnak és természetesnek tekintette, egy nagy történelmi igazságtalanság jóvátételének. Ebben a magyar értelmiség túlnyomó többségével osztozott. De a hangsúlyt, jellemző módon, nem erre helyezte, inkább a visszakerülés során támadt zavarokról, választási stb. anomáliákról cikkezett. Arról szólt tehát, amit a visszakerülés körülményeiben s módjában visszasnak, problémásnak látott. Arról azonban, hogy az „országgyarapodás” a német politika aktivitásának eredménye, s mint a „Harmadik Birodalomtól” való „ajándék-nak” nemzetközi politikai megítélése legalábbis problematikus, nem szólt. Nem vette észre, vagy taktikailag nem vélte aktuális problémának.

„Értékvédő” s ideológiai tüneteket bíráló publicisztikáját nyomonkísérve értelemszerűnek látszik, hogy az Esti Kurirba írott *politikai* cikkei egyik legutolsójában *Az eltemetett liberalizmus*-ról írt, s ebben úgy látta: „A liberalizmus történelmi formájában lehet a múlté, de teljes megvalósulásában még mindig a jövő ígérete és remény-sége. Akik a liberalizmust temetik, azok nem magával a liberalizmussal, hanem csak antikváltodott és meghatározott történelmi korszakokhoz kötött, csak azokban érvényes korlátozott formáival hadakoznak. Helyesebben nem is ezekkel a formákkal, hanem csak a kortesgyűlések kocsmagőzében lobogó fantomjaikkal.”¹⁰⁷ Úgy vélte — s teljes joggal —, hogy az „igazi” liberalizmussal való szembenezés akadályozta, fékezte volna a jobbrtolódást. Ám — s ez Gáspár szubjektív tragédiája — a liberalizmusnak ezt a sejtetett új formáját ő maga nem dolgozta ki, sőt még csak föl sem vázolta. Írásaiban a történelmi kihívás „csak” a liberalizmus „régii”, hagyományos értékeszményeit aktivizálta — ezeket is csak mint értékmérőket, mint viszonyítási szempontokat. Természetesen a magyar eszmetörténet menetében szemlélve Gáspár publicisztikáját, ez sem volt kevés.

7. A Szép Szó szerkesztőjeként

Ideológusi tevékenységének ez időben — publicisztikája mellett — sajátos területe volt a Szép Szó szerkesztése. A figyelmet nem kis részben ma is e tény hívja föl rá.

Neve mint szerkesztőbizottsági tag 1938 januárjától szerepelt a lapon, de a tényleges szerkesztői irányítást csak később, talán 1938 késő tavaszától végezte. 1938 júniusából — a Szép Szóra vonatkozó dokumentáció nagymérvű pusztulása ellenére — van egy levele Juhász Gézához, akitől kritikát kért a Szép Szó számára.¹⁰⁸ Nem tudjuk, ez a kéziratkéres is már rendszeres és folyamatos szerkesztőtevékenység része volt-e, vagy csupán afféle közreműködés: kiegészítő anyagok begyűjtése. Az azonban

¹⁰⁷ *Az eltemetett liberalizmus*. EK, 1939. okt. 26.

¹⁰⁸ Gáspár Zoltán — Juhász Gézához, Bp. 1938. jún. 8. PIM V. 3671/121.
A levél ismeretét Tasi Józsefnek köszönöm.

bizonyosnak látszik, hogy Fejtő Ferenc külföldre távozása után előbb (1938 áprilisában) ideiglenes jelleggel, helyettesítőként, majd — 1938 júliusától — véglegesen ő lett a szerkesztő. (Előbb felelős szerkesztőként, majd 1939 márciusától egyedüli főtüntetett szerkesztőként.)¹⁰⁹ Fejtő és Ignóus Pál emigrációba vonulása a lap történetének utolsó bő évében őt állította előtérbe, az utolsó szakasz mindenképpen az ő szerkesztésének a dokumentuma. (Külön vizsgálat feladata volna tisztázni K. Havas Géza tényleges, bár a lapon föl nem tüntetett befolyásának mértékét.)

Az általa szerkesztett (s jegyzett) Szép Szó-számok több, részben új, addig nem, vagy csak ritkán szereplő munkatársat vonultattak föl. Maga mellett vezető munkatársnak a régiek közül (bár fogyatkozó számú és súlyú irással) Ignóus Pál és Fejtő Ferenc számított továbbra is, az „újabbak” közül pedig Remenyik Zsigmond, K. Havas Géza és Szirtes Andor — lényegében mind ideológusok és nem szépírók. (Remenyik részben kivétel.) A lapban természetesen szépírók is továbbra is szerepeltek; Füst Milán pl. az ő szerkesztése alatt kapott nagyobb lehetőséget a lapban, s Füst, aligha véletlenül, a Szép Szónak adta olyan fontos művét is például, mint a *IV. Henriket*. De Gáspár szerkesztése idején lett igazán rendszeres munkatárs a költő-publicista Horváth Béla (akihez egyébként barátság is fűzte), s nála jutott szóhoz s nyert viszonylag nagy teret Pásztor Béla, a később mártírhálált halt költő, akit méltatlan feledés sújt; kapott helyet, ha alkalmilag is, a szocialista irányzatú irodalom több fiatal képviselője. Neki is volt része József Attila posztumusz verseinek közzétételében is.

A lap történetének s eszméletörténeti szerepének tisztázása — a Gáspár-féle szakaszban is — még megoldatlan; a tisztázás még sok előmunkálatot, figyelmet s tárgyilagosságot igényel. S csak úgy mellékesen, mint a Gáspár-pályakép részét nem lehet fölvezetni sem. Annyi mégis, már ma is bizonyos, hogy az utolsó időszak Szép Szója több vonatkozásban eltért az induló lap irányvonalától; törekvései — részben személyi, részben aktuálpolitikai okok miatt — más hangsúlyúak voltak. A lap természetesen Gáspár idején is folytatta a korábban megkezdett utat, de egyes vonásai elhalványodtak, mások fölerősödtek ebben az időben. A lap egészében egységesebb s militánsabb lett. Döntőnek mindenekelőtt az látszik, hogy az alapító triász — József Attila, Ignóus Pál és Fejtő Ferenc — már nem jellemezhetette, nem határozhatta meg a lapot. A költő meghalt, a másik két szerkesztő (s domináns munkatárs) emigrációba vonult, mecénásuk, Hatvany Bertalan ugyancsak külföldre távozott. Írásaik pedig értelemszerűen megritkultak a folyóiratban, ami pedig mégis megjelent tőlük, az többnyire másodlagos, neutrálisabb kérdéstről szólt. Ez kétségkívül színvonalbeli esést is jelentett, de nemcsak azt: „kiesésükkel” a lap irányzatilag is egyneműbb, hogy azt ne mondjuk, egységesebb, tisztábbban „urbánus” folyóirat lett. Ez persze sok minden mással is összefüggött; összefüggött azzal, hogy az első időszak viszonylag széles körből verbuválódott munkatársi gárdája — különböző okok miatt — az idők folyamán jócskán leszűkült, olyan karakterisztikus, nem „urbánus” írók, mint Radnóti Miklós, Bálint György, Veres Péter s mások már korábban eltávolodtak, sőt részben szembekerültek a lappal. Összefüggött azzal, hogy a lap mögött állók számára a politikai élet jobbratolódása, a politizálás feltételeit erősen korlátozó rendeletek és törvények életbe léptetése elvékonyította, szubjektíve pedig mind irreálisabbá tette a más erőkkel való összefogás esélyét. S — egyebet most nem említve — összefüggött azzal is, hogy (a veszélyeztetettség növekedésével, különböző „tapasztalatok” hatására) Gáspár militánsabb s kevésbé rugalmas-taktikus szerkesztő volt, mint elődei, s ez a tény önmagában is elég volt ahhoz, hogy ez a jelenségkör,

¹⁰⁹ Kendéné Palágyi Erzsébet, 1974. 12.

amit az „urbánusságnál” helyesebb későliberális értékvédelemként jellemezni, minden addiginál „tisztább” formában jelenjen meg. Az a kritika, amellyel Lukács György az Új Hangban a Szép Szót illetve,¹¹⁰ tulajdonképpen nem is az egész lapra, hanem csak utolsó periódusára, a Gáspár-féle Szép Szóra érvényes (arra is csak bizonyos korrekciókkal). Gáspár szerkesztői tevékenységét jellemezte ugyanis leginkább az az ellentmondás, amelyet Lukács exponált: megalkuvás nélküli demokráciaigény, mindenféle rasszizmus és irracionalizmus elleni harc — s ugyanakkor, ezektől szétválaszthatatlan, ezekkel valamiféle sajátos szimbiózisban, a népi mozgalom iránti szinte teljes értetlenség.

„Aki — írta Lukács — a »Szép Szó« csak néhány számát is figyelmesen elolvassa, különös stílus megfigyelésre jut: kevés magyar lapot írnak ilyen szenvedélyes gondossággal és főleg olyan gondosan kifejezésre jutó szenvedélyességgel; pátosz és gúny egyaránt jelzik, hogy az írók szívügyükről szólnak: szeretet és gyűlölet, lelkesedés, harag és megvetés egyaránt őszinte, belülről jön és ezért megkapja az olvasót.

Csak egy tárgykör van, amelyről a »Szép Szó« írói jéghideg objektivitással beszélnek: a magyar földreform kérdése ez.”¹¹¹ Lukács érvelésében persze legalábbis furcsa, hogy az objektivitást (vagy az objektivitás igényét) negatívumként értékelte, de azt jó érzéssel vette észre, hogy a Szép Szó nem értette, nem érzékelte a magyar paraszttársadalom valódi viszonyait, sem ideológusaik — a népi írók — mély társadalomtörténeti meghatározottságát. Bennük csak szakszerűtlenséget fedezett fel. Ezért van mégis igaz a Lukácsnak, amikor — ha sarkítva is — azt a következtetést vonja le: „A tudományos tárgyalás, a hűvös objektivitás igazi tartalma [...] az, hogy a parasztság csak objektuma, nem pedig cselekvő és döntő szubjektuma legyen a magyar földreformnak”; „a földreform lehetőségeit, kereteit” az ipari-forgalmi szektor „vagyon biztonságá” jelölje ki.¹¹²

Fölmerülhet a kérdés: Gáspár szerkesztői törekvései határozták-e meg a lapba írók szemléletét s így a lap irányvonalát is, vagy éppen fordítva: a lap köré tömörülő helyzet- és veszélyérzékelése alakította a szerkesztési gyakorlatot. Úgy sejtethető, mindkét meghatározottság egyaránt érvényesült; a helyzetérzékelés és iránykijelölés közös volt. (Ilyesféle közösségre vall Balogh Edgár tapasztalata Gáspárral és K. Havassal folytatott — egyébként eredménytelen — tárgyalásáról.)¹¹³ Az azonban (akárhogy volt is) bizonyosnak tetszik: a lapot Gáspár teljes szívvel vállalta, s a lap irányvonala egészében az övé volt. Nemcsak abból következtethetünk erre, hogy a Szép Szó végső szakaszának jellegmeghatározó munkatársai, K. Havas Géza, Szirtes Andor (s részben Remenyik Zsigmond) legközelebbi barátai lettek; hogy barátjának, Horváth Bélának egy verse, majd a vers K. Havas-féle értelmezése (tehát végső soron a lap iránya) védelmében került szembe 1939 elején Radnóti Miklóssal s régi barátaival, a Szegedi Fiatalokkal. De ez a szembekerülés, mint Radnóti naplójából kitetszik, nemcsak pillanatnyi, esetleges konfliktus volt — a vita teljes szakítássá „fejlődött”. Gáspár a Szép Szó s a volt Szegedi Fiatalok vitájában véglegesen a Szép Szó mellett voksolt.¹¹⁴

Szerkesztői tevékenysége azonban nem tartott, nem tarthatott soká. 1939 nyarán az új sajtótörvény rendelkezései lehetetlenné tették a Szép Szó további megjelenését; a lap, mint annyi társa, a júliusi—augusztusi kettős számmal megszűnt.

¹¹⁰ Lukács György: 1945. 76—103.

¹¹¹ Lukács, 1945. 79.

¹¹² Lukács, 1945. 82. Ez a vád, persze, legföljebb mint Gáspárék szubjektív szándékával ellentétes, öntudatlanul ható tendencia igaz.

¹¹³ Vö. Balogh Edgár; 1976. 51.

¹¹⁴ Vö. Csaplár, 1971. 1149.

A Szép Szó története — s Gáspár szerkesztői tevékenysége — azonban ezzel még nem fejeződött be. Gáspár többször is kísérletet tett a folyóirat folytatására, vagy legalábbis pótlására.¹¹⁵ Mint Ignotus Pálhoz írt 1939. dec. 7-i leveléből kiderül,¹¹⁶ kísérletet tett a Kelet Népe megvételére. A vásárlást közvetítő, Kósa János bonyolította volna le, ám nyílt titok volt, hogy mögötte Gáspár s a Szép Szó köre állt, így — a népi—urbánus harc összefüggésében értelemszerűen — a vásárlás meghiúsult. Az eladók oly magas árat szabtak, amelyet Gáspárék már nem tudtak megadni. Ezzel az akcióval párhuzamosan folyt egy folyóiratpótló almanach összeállítása is. A Delta Almanach — ez lett az antológia címe — Gáspár szerkesztésében 1940 elején, valamikor február végén jelent meg. Nyomdai kivitelezésében, tipográfiai jellegzetességeiben, munkatársi gárdájában s nem utolsósorban írásai szellemében egyaránt a Szép Szót folytatta. Az Almanachba írt többek közt Ignotus Pál, az öreg Ignotus, K. Havas Géza, Remenyik Zsigmond, Hatvany Lajos (Gombossy Sándor néven), Berda József, Füst Milán, Pásztor Béla — s természetesen volt írása benne József Attilának is. Az almanachba, melyben néhány új ember, így a fiatal Máté Iván is szerepelt, Gáspár maga is írt. *Kié József Attila?* című esszéje közvetlen témája szerint irodalmi esszé, s egy nagy költő, József Attila utóéletéhez tartozik. Témakezelése, érvelése azonban par excellence *ideológusi*. Elsődleges célja ugyan csupán József Attila „kisajátításának” elhárítása, a költői életmű jelentésének megvédése. Esszéje tényleges szerepe azonban alapvetően mégis a különböző irányzatoktól való elhatárolódás volt, s mint ilyen, vallomásnak s programcikknek fogható fel. József Attilát, akit nemcsak nagy költőként, klasszikusként méltatott, de mintegy a történetileg helyes álláspont költői kifejezőjeként is, e cikkében elhatárolta a népiektől s elhatárolta (ha kevésbé élesen is) a szocialista mozgalomtól. Ideológiatörténetileg kevésbé érdekes, hogy József Attila és a népi mozgalom, ill. József Attila és a szocialista mozgalom szétválasztása mennyire volt jogosult. Ma már tudjuk, a költőt mindkettőhöz lényeges szálak kapcsolták, s mindkettőtől végül lényegi pontok választották el. Annál fontosabb azonban, hogy az adott helyzetben Gáspár szükségesnek találta a két mozgalomtól való elhatárolódást. S legalább annyira figyelemre méltó, hogy kritikája éle most is elsősorban az árnyalás nélkül jellemzett népiek ellen irányult — a szocialista mozgalomról, noha fönntartásait sem hallgatta el, végső soron mint „tiszteletre méltó mozgalomról” írt.

A „Szabó Dezsőtől a nyilasokig terjedő népi körök” negatív megítélésében e cikkében jutott a legmesszebbre, s a rosszat, amit valaha elmondtak róluk, írásában szinte mind megtaláljuk. Vádja abban csúcsondik ki, hogy szerinte: „Szervezetileg, történeti, genetikus összefüggéseket tekintve bármennyire is nincs közülük [mármint a népieknek — L. A.] az Andrássy-út 60. számú házhoz, mégis törekvéseik ezernyi hajszálcsoves összeköttetéssel fűződnek ahhoz a jobboldalisághoz, amely a haladás és a népi törekvések pózában és álarcában mélyen haladás- és népellenesek.” Ez már kétségkívül a harc logikája diktálta vélemény.

Jellegzetes, bár lényegesen enyhébb kicsengésű a szocialista mozgalomról (s pártjairól) adott bírálata is. Helyzetérzékeltése szempontjából figyelemre méltó, hogy elkülönítette a munkásokat a „munkásság egy értelmiségi és mozgalmi elitjétől”, s úgy ítélte meg, a mozgalom maga válságban volt; a „szocializmus válsága, Európa nagy államaiban a szocialista pártoknak hatalmi szóval való időleges elnémitása [...] nem történhetett merőben hatalmi eszközökkel, nem történhetett meg anélkül, hogy a munkásság széles rétegei ne hagyták volna cserben a mozgalmat.” S e „cser-

¹¹⁵ E témáról Nagy Csaba írt, dolgozata az ItK-ban várja megjelenését.

¹¹⁶ Gáspár Zoltán — Ignotus Pálhoz, Bp. 1939. dec. 7. PIM

benhagyásnak” az oka, szerinte, az volt, hogy a munkásság már nem a marxi értelemben vett proletariátus volt; „ma”, írta, a munkásság alávetettsége „nem egyszer sokkal inkább közvetett természetű, részesedésük a mai társadalom életében egészen más jellegű, semhogy minden további nélkül forradalmi elemnek volnának tekinthetők.” Ami azt jelenti, szerinte a szocialista pártok politikája inadekvát volt.

De igazán érdekes mégis a József Attila kapcsán adott öndefiníciója, amely — bár formailag a költő társadalomtörténeti helyének kijelölése — saját értelmiség-eszményének tekinthető. József Attila, szerinte, „Életét mint a proletárlét és a polgári életformák határán élő értelmiségi élte le, mintegy az úgynevezett »szabadon lebegő értelmiség« példajaként. Igaz, hogy ebben a képzetben a polgári életforma csak virtuálisan van jelen; de utalni kell rá, hiszen tudjuk, hogy vágyott feléje.” S nagyon jellemző, már-már vallomás, hogy a költői életmű „értelmének” ápolására is, szerinte, a leghivatottabb „egy lazán megszervezett és nem látható formáiban, de erkölcsében összetartó intellektuális csoport: ez az, amire ő maga [ti. József Attila, — L. A.] adott utasítást társadalmi elhelyezkedésével és felhatalmazást *factum concludens*-eivel. Csak egy ilyen társulás lehet költészetének igazi letéteményese azzal, hogy nem a dogmák jogfolytonosságát őrzi, hanem hangsúlyok és árnyalatok imponderábiláira ügyel.”

Nem lehet kétséges, hogy önmagát Gáspár e csoportba, ebbe a Mannheim tudás-szociológiájából s a citoyen pátoszból ötvözött eszménybe tartozónak tudta.

8. A „Húsz év története”: kísérlet a félmúlt politikátörténetének összefoglalására

Ideológusi működésének ebben az igen aktív szakaszában a cikknél s tanulmánynál terjedelmesebb, szélesebb ívű s részletesebb okfejtésű gondolatmenetet is lehetővé tevő „műfajban” is megszólalt: *Húsz év története, 1918—1938* címmel könyvet írt.¹¹⁷ A Pantheonnal 1937 nyarán, még Szegeden kötött szerződése a papság szociográfiájának megírására kötelezte, abból a tervből azonban végül nem lett könyv. Nincs is nyoma, hogy dolgozott volna egy ilyen szociográfián. Lehet, hogy a téma volt idegen tőle, lehet, hogy a szociografizálás gyakorlata, s az is lehet — s ez látszik a legvalószínűbbnek —, hogy Pestre kerülvén, bekapcsolódván a rendszeres publicisztikai küzdelembe, érdeklődésének politikai (s politikátörténeti) oldala erősödött föl, olyannyira, hogy ez az érdeklődés végül is minden mást, így a papság tervezett szociográfiájának megírását is háttérbe, sőt érdektelenségbe szorította. A nemzetközi politika változásai, a közelgő világháború mindenestre különösen aktuálissá tette a megelőző húsz év történetének áttekintését, hisz egy történeti szakasz vége felé s egy új szakasz kezdetén különösen szükséges volt az addigi fejlemények végiggondolása, kritikai áttekintése.

A könyv zömmel 1938 folyamán íródhatott (készültének folyamatáról nincs adatunk), a Szép Szó 1938 novemberi száma, amely a könyvből egy fejezetet mutatóként közölt, mindenestre a megjelenést már december elejére ígérte.¹¹⁸ Az előállítás az akkori, s mainál lényegesen kisebb átfutási idők ellenére is, valamicskét késett ugyan, de legkésőbb 1939 márciusában kétségtelenül megjelent. A Gáspárhoz közelállók (s így nyilván legfrissebbek) ismertetése legalábbis áprilisban megjelent. Horváth Béla az Esti Kurir április 30-i számában, K. Havas Géza a Szép Szó március—áprilisi, 32—33. számában írt róla.

¹¹⁷ Gáspár Zoltán: *Húsz év története, 1918—1938*. Bp. 1939. Pantheon.

¹¹⁸ Gáspár Zoltán: Rendi állam rendet csinál. *Szép Szó*, 1938. nov., VII. köt. 27—28. sz. 103—109.

A *Húsz év története* 330 oldalas könyv, történelmi terekben is, eseményekben is változatos és gazdag két évtizedet fog át az I. világháborút záró „fegyverszünetektől” az Anchlussig, sőt kicsit még tovább. (Még 1939-es adat is van benne!) Igazában mégsem történelmi monográfia ez. Nem azért, mintha Gáspár nem „szedte volna össze” a szükséges adatokat, vagy tárgyilag pontatlan volna. Gáspár, mint a hozzá akkoriban közel álló Horváth Béla is megjegyzi ismertetésében, végzett könyvtári kutatásokat, s könyve a lehetőségekhez képest nagy anyagot mozgat meg. Anyagkezelése, gondolatvezetése azonban nem a szisztematikusan dolgozó történészé, hanem a publicistáé (vagy ahogy K. Havas írta róla, az *íróé*). Könyvét, nem véletlenül s nem alaptalanul E. Fehér Pál is a „magyar történelmi publicisztika” körébe sorolta be.¹¹⁹ De már első kritikusa, Horváth Béla is ezt vette észre, tartotta említésre méltónak: „Gáspár Zoltán megalálta az egyetlen lehetséges módot — írta —, hogy mostanában mindent meg tudjon írni, fölényes iróniával, remekül megválasztott kaján kiszámítással mellé célzó és telibe találó szavakkal pótolva azt a lehetőséget, amiért Wellsnek és Russelnek nem kell bánkódnia. És ahol már nem tud célozgatni se mellé, se célba, ott a kellő pillanatban úgy hallgat el, hogy ez az elnémulás minden szónál többet mond. [...] Külön mestere e technikának: az irodalmi ingyenc szemé láttára alkot műfajt abból, ahogy a kényszerűségeket leküzdi.”¹²⁰ K. Havas Géza szintén valami hasonlót vett észre, mindjárt kritikája elején: „Gáspár Zoltán egyéni módszerekkel, egyéni modorban írja meg Európa húsz mozgalmas évének történetét. Nem szellemtörténész [...], nem sajkózka a történelmi materializmus »aléptípmény-felépítípmény« varázsigéjét [...]. Még oknyomozó történetet sem ír. Ha rá is mutat az események összefüggéseire, könyvének legfőbb tanulsága mégis az, hogy e kor, melyben kétes szerencsénk élni, és [...] talán idő előtt meghalni, az ok-talanság és oktalanság korszaka. Erről a zűrzavaros, kavargó korról csak Gáspár módszerével lehet történetet írni.”¹²¹ Majd, tételesebben: „A »Húsz év története« a történetírás egyik legrégebbi nemes hagyományába kapcsolódik: Művészi, szépirodalmi igényű alkotás, mint a római történetíróké.”¹²² Horváth is, K. Havas is jellemzését dicséretnek szánta (s valószínűleg maga Gáspár is annak vette), s kétségtelen: az adott körülmények között e modor, e „műfaj-választás” nemcsak Gáspár intellektuális alkataból következett — hasznos is volt. A könyvet azonban ez végső soron a nívós liberális publicisztika szintjén rögzítette s így Gáspár addigi munkásságának „csak” folytatása és terjedelmesebb összefoglalása lett.

Földolgozása ezért elsősorban események és egyéniségek leírására s jellemzésére szorítkozott. Tehetsége s tájékozottsága az említésre kerülő emberek s események kiválasztásában, leírásában s (többnyire) frappáns jellemzésében mutatkozik meg. Eseményleírása egy okos és kitűnően tájékozott újságíró munkája; publicisztikájának erényei a történelmi szereplők szerepének fölillantásában mutatkoznak meg igazán. Joggal írhatta róla a már idézett K. Havas Géza: „Jól látja a kor protagonistáinak jellemét és szerepét, és néha egy-két mondattal, gyakran egyetlen jelzővel állítja elénk.”¹²³ Értékelései is ezekben a jelzőkben fejeződnek ki leginkább; direkterben csak ritkán minősít.

Fölfogása, dolgokhoz, eseményekhez való viszonya persze így is félreérthetetlen. Alaptétele, melyet méltatói közül többen is idéztek már, ez volt: „Az emberiség technikai elefantiázisban és szellemi infantilizmusban szenved. A politikai cselek-

¹¹⁹ E. Fehér Pál, 1983.

¹²⁰ Horváth Béla ismertetését ld. EK, 1939. ápr. 30.

¹²¹ K. Havas Géza: *Húsz év története. Szép Szó*, 1939. VIII. köt. 32—33. sz. 168.

¹²² K. Havas, i. m. 168.

¹²³ K. Havas, i. m. 169.

vést még mindig ősi és gyermeketegen végletes képzetek irányítják.” Úgy látta ugyanis, hogy az események „ésszerűtlenül” alakultak, s elemzései nem is nagyon leplezett célja éppen ezeknek az ésszerűtlenségeknek a leleplezése, ésszerűtlenségük földfedése volt. Minden eseményleírása, minden politikus-jellemzése erre irányult. Különösen két dolgot szeretett volna, szemmel láthatóan, nyilvánvalóvá tenni. Az egyik a fasizmus értelmetlensége, s a fasizmus elleni föllépés szükségessége. Erre jó példa az osztrák események elemzése, az a rész, amelyet — Rendi állam rendet csinál címmel — a Szép Szóban külön is közzétett. Könyvének e fasisztaellenes vonulata voltaképpen publicisztikájának történeti illusztrálása; publicisztikája és könyve közt e vonatkozásban teljes az összhang. A másik fontos tendencia a háborúellenesség. A könyv egésze is, egyes részletei is a háború ellen érvelnek. „Minden küzdő csoport, minden háborús kalandra induló uralmi rendszer és minden hareba indított nép — írta — lelke mélyén abban hisz, hogy lehetséges a dolgoknak oly rendje, amelyben az egyik fél magához ragad minden győzelmet, a másik pedig testestől-lelkestől a győztes rabja lesz, s az idők végezteig nem lesz más dolga, minthogy urainak szolgálatára legyen. A katonai győzelmet, amely valóban lehet teljes és megsemmisítő, összetévesztik a politikai uralom lehetőségeivel, amelyek csekélyek és korlátozottak. Nem gondolják meg, hogy a fegyveres győzelem pillanatnyi állapot, amelyet valósággal elért vagy álmódott még ádázabb formájában csak további fegyveres küzdelemmel lehetne biztosítani. De végre is a háború nem tarthat örök időnkig, a háborúnak éppen a katonai észjárás szerint az az értelme, hogy a győzelemmel befejeződjék. S ekkor megint nem ötlük fel az elmékben, hogy a békés uralmi viszonyok rendje, szemben a fegyveres alávetéssel, hosszú és ide-oda hullámozó folyamatokban alakul ki, azaz dehogysis alakul ki, csak éppen alakul, olykor a természeti katasztrófák változékonyságában, olykor meg a láthatatlan fokozatokban érlelődő változás tűnő művében.”¹²⁴

E két tendencia jelenléte könyvének nagy erénye, Gáspár eléggé nem becsülhető érdeme. A veszélyeztetettség-érzés, amelyet megszólaltatott, s a veszély, amelyre figyelmeztetett, tragikusan nagy veszély volt. Nagyságukat a későbbi események visszamenőleg is igazolták. Gáspárnak, a figyelmeztetőnek ez holtában is erkölcsi elégtétele lehet, ha ez az elégtétel szükségképpen tragikus elégtétel is. Mindez azonban nem feledtetheti, hogy nem tudott egy „zúrzavaros” világ pszichológia alatti, pszichológiát is meghatározó determinánsaiig eljutni, s így nem tudott túljutni a korszak liberális demokratizmuseszményén. Azon a demokratizmuseszményen, amely egész könyvén végighúzódik, s amely — ahogy Lukács György írta róla egykorú kritikájában — implicite bár, sőt öntudatlanul, szándékai ellenére, „kizárja a tömegek minden harcát a demokrácia kitágításáért, vagy akár komoly védelméért. Ez az »eszme« [ugyanis] egy olyan »rendezett« társadalmat jelent, amelyben a polgári demokrácia összes követelményei működésben vannak (hogyan jöttek létre? — ne kérdezze senki), amelyben minden osztály és minden párt békésen és lojálisan respektálja a demokrácia összes »játékszabályait«.”¹²⁵ Márpedig, tudjuk, ilyen demokrácia nem volt nálunk, s egy könyv kritikája nyomán nem is születhetett, nem is született meg.

¹²⁴ Gáspár Zoltán: Húsz év története.

¹²⁵ Lukács György, 1940. Idézi Kenyeres Zoltán, 1966. 131.

9. Háttérbeszorulás és útkeresés: fölkészülés az „azutánra”

Gáspár nagy publicisztikai aktivitása, amely 1937 végétől 1940 elejéig tartott s számos cikket, tanulmányt eredményezett, nem tartott soká: a fórumok — szoros összefüggésben a politika változásaival — kihullottak alóla. A Szép Szó megszűnése, a folytatására tett kísérletek kudarcba fulladása mellett — időben őket hamarosan követve — saját lapja, az Esti Kurir hasábjai is elvesztek publicisztikája számára: „kikopott” a politikai cikkek írásából. 1939 novemberétől eltűntek a lapból politikai tárgyú cikkei; vezércikkek s politikai helyzetelemzések helyett hirtelen rövid, egy-két flekkes — tehát részletezőbb érvelésre eleve alkalmatlan — színikritikákat írt. Valamikor ekkortól, de legkésőbb 1940 márciusától státusa is megváltozott; aktív publicista helyett keveset író olvasószerkesztő lett. „Hogy Horváth Béla meg én miért nem írunk a Kurirba? Annak nagy sora van” — írta a már emigrációba vonult Hatvany Lajosnak 1940. március 31-i levelében. „Én [...] azért nem írok a Kurirba, mert Rassay [a lap főszerkesztője, aktív országgyűlési képviselő — L. A.] utál, különösképen pedig írói modoromat nyeglének tartja. Most már nem is bánom, hogy kikoptam a publicisztikai rangból. Rassay mellett még csak íródeák sem lehet valaki legfeljebb fazékember. S ugyan igen szoros cserépfazékban kell nyomorodni mellette. Mert hát az még csak lehet felfogás dolga, hogy mondjuk a zsidótörvény bárgyú zavarosságairól írva nem utalhatok arra, hogy bezzeg az a Stendhal a Code Napoleontól tanult stílust. De ha egy politikai cikkben Montesquieure hivatkozom, hát azt már mégis fölös igyekezet marokra fogott ceruzával kihúzni, mondván, hogy no fiam, ez már megint valami irodalom. Most hát kéziratos olvasó-szerkesztőféle vagyok. Elég kényelmes mesterség, bár néha beleakad az ember az 1939: IV. törvény-cikkbe, már úgy értem, a törvény csinálta munkatársak cikkeibe.”¹²⁶

Rassay „változtatát” az ellentétéről nem ismerjük, így nem tudjuk, valóban csak Gáspár „írói modora” volt-e az ellentét, s így a félreállítás oka. Valószínű, hogy a „modornál” mélyebb ok, talán szemléleti különbség is közrejátszhatott: Rassay Károly gyakorló országgyűlési képviselő, alapvetően gyakorlati politikus volt, aki erőviszonyokban gondolkodott s akinek így, föltehetően, időnként kellemetlen lehetett Gáspár radikális hangütése, ironikus kritikája. A „reálpolitika” alighanem túljutott már a Gáspár fölfektette védelmi vonalakon.

Teljes szakítással az ellentét azonban nem vált, Gáspár 1940 márciusát követően is az Esti Kurir szerkesztőségében maradt. Olvasószerkesztői munkája mellett írt is — jó néhány pesti színházi bemutatóról számolt be. 1939 szeptember végétől 1943 májusáig — több, olykor pár hónapig is elnyúló megszakítással — mint színházi tudósító közel 30 premieren volt ott. Az első dráma, amelyről tudósított, Zilahy Lajos *Gyümölcs a fán* c. műve volt, az utolsó pedig Pirandello nevezetes műve, a *Hat szerep keres egy szerzőt*. Közben írt olyan kortárs szerzők darabjairól mint Kodolányi János, Németh László, Illés Endre, Remenyik Zsigmond; írt klasszikus darabokról, Goldoni, Schiller, Ibsen, Hauptmann műveiről; írt külföldi, mondhatnánk internacionális kommersz vígjátékokról (Sardou, Bourdet) s írt hazai féldilettáns s dilettáns szerzők, Babay József, Eszerhás István „darabjairól”. Ezek a kritikák, szinte kivétel nélkül rövidek, egy-két flekkes kis ismertetések. Hangvételük ironikus-leíró, a szerző tehetségének mérlegelésén s az „ismertett” mű egy-két jellegzetességének fölillantásán túl csupán a szereplők felsorolása s egy-két szavas méltatása-kritikája fért beléjük. Jelentőségük Gáspár pályájában, életművében alig

¹²⁶ Gáspár Zoltán — Hatvany Lajoshoz, Bp. 1940. márc. 31. MTA Könyvtára kézirattára, Ms 5366. Közölve: Antal Gábor: „Én és a többiek”. Hatvany Lajos kiadatlan levelezéséből. Kritika, 1980. 8. sz. 12.

van; igazi tehetségére csak ironikus-gunyoros fölwillanásai vallanak. Politikai-ideológiai vonzalmai és ellenszenvai ezért föl-felsejlenek ezekben a rövid kis írásokban is. A nyilasokhoz közel álló Eszterhás István pl. nemcsak mint rossz és tehetségtelen drámaíró, de mint zavaros ideológiák forgalmazója és alakítója is megkapta tőle a magáét.

Alkalmilag, különösebb terv vagy rendszer nélkül, nem túl gyakran mást is írt; a Kurirban 1940-ben 3, 1941-ben 4, 1942-ben 15, 1943-ban 2 cikke is megjelent. (Színházi beszámolóival együtt.) Ezek zöme rövid, glosszaszerű írás, vagy pár soros kritika; nagyobb terjedelmű s jelentősebb írása csak néhány van ezekben az években, s ezek is zömmel könyvkritikák (Apponyi Albert, Horváth Béla, Remenyik Zsigmond műveiről). Csak 1942 jelent némi kivételt, amikor publicisztikai jelenléte, bár a régít nem érte el, de ismét megnőtt.

Ezek a „kései” s immár szórványos Kurir-beli jelentkezései ideológiatörténeti szempontból kevés újsággal bírnak; lényegében a 37—38—39-es cikkek vonalába esnek. Az azokban felvetett témák, eszmék jelentkeznek ezekben is — csak lényegesen rosszabb történeti kontextusban, eleve korlátozottan. Alapmeggyőződése, alap-törekvése változatlan volt ezekben az években is. Három módosulás kíván csak megemlítést. Ezek is inkább csak alkalmi, szórványszerű változások nála.

Az egyik ilyen módosulás az, hogy az egyén (jogos) védelme, amely mindig is jellemezte publicisztikáját, most, ha deklaráltan csak egyetlen írásban is, de átfordult nála valamiféle homályos „közösség-ellenességbe”. *Törvény és erőszak* című glosszájából nemcsak az derül ki, hogy a progresszívnek tudott Machiavellit és Hobbst megvédendőnek tartotta a „mindent elnyelő közösség elsőbbségi jogának” bűnétől, de az is, hogy a „mindent elnyelő közösség” híveit az „abszolutisztikus uralkodó jobbágyvédelmétől” „az ún. népi politikáig” származtatta, ellenszenvet elsősorban ez utóbbi ellen fordult. Ahogy írta, „az egyes modern közösségimádók” ellen.¹²⁷ Kétségtelen, aggodalmának volt reális alapja; a későbbi fejlemények egy ilyen aggodalmat sok vonatkozásban igazolnak. Kérdés azonban, a népi mozgalom közösségfelfogása, egyén és közösség követendő viszonyáról vallott eszménye bevonható e totalitárius, vagy pszeudotalitárius törekvések körébe. (Aki 1940-ben a nép szót használta, még nem volt föltétlenül népi.) A másik említendő módosulás az, hogy az irracionalizmust immár egészen végtelenen, már-már nyelvválságként érzékelt. „Arra gondolok — írta *Eszperantóul tanulok* című cikkében, 1942. június 24-én —, hogy anyanyelvem és más nyelvek szavai is napról napra vásnak, kopnak, rongyolódnak és mocskolódnak. Meghitt, régi szavaim máról holnapra elidegenülnek, tisztességet értelmük elzúllik, amint lepedékes nyelvek forgatják őket. A mai vaskori köznyelven a paraszt nem földművelőt jelent, hanem gyökeret, a gyökér nem növénynevet, hanem mítoszt, a ló nem a patások rendjébe tartozó domesztikált emlőst, hanem a magyar lélek arcát. Esetleg mindent fordítva és kölcsönösen felcserélve. Lehetséges, hogy ezek a talajgyökeres kifejezések egykor csakugyan így kerülnek be a magyar nyelv nagy szótárába? Ezt a kort nem akarom megérni.”¹²⁸ A harmadik vonás, mely módosulásra vall, az, hogy 1942-re még az Apponyi Albert-féle „keresztény” öliberalizmus értéke is megnőtt számára, s — nyilván szövetségest keresve — leírta, hogy „a keresztény világnézet legmélyebb alapjaiból nem is következhet más, mint az Isten képmására teremtett ember joga és méltósága.”¹²⁹

Mindhárom új vonás jelentkezése kétségkívül válságérzete elmélyülésének dokumentuma.

¹²⁷ *Törvény és erőszak*. EK, 1940. febr. 7.

¹²⁸ *Eszperantóul tanulok*. EK, 1942. jún. 24.

¹²⁹ *Világnézet és politika*. EK, 1942. április 7.

Mindez (személyes háttérbeszorulása, válságérzete mélyülése), érthetően, pályamódosításra készítette. Az Esti Kurirral való szakításra ugyan majd csak 1944 márciusában szánta el magát, fórum- és közösségkereséseinek első jelei azonban már 1940 végén jelentkeztek. 1940 nyarán még feleségével Rómában járt (augusztus 5-én innen levelezőlapon üdvözölték is íróbarátukat, Füst Milánt).¹³⁰ Ez az olaszországi út arra vall, egzisztenciája rendben volt. December 22-én azonban már — egzisztenciális biztonságától függetlenül — a Népszavában jelent meg cikke, *A társadalomtudomány a társadalom válságában* címmel.

A cikk, amely Gáspár publicisztikájának egyik szép darabja, a társadalomtudományi kutatás szükségességének indoklása, ill. a társadalomtudományok háttérbe szorulásából fakadó problémák fölvezetése. Önmagában is érdekes; elemzést érdemelne. Jelentősége azonban másban is van; részben megjelenése *helyében*, részben *tendenciájában*. Mindkét körülmény ugyanis arra vall, hogy — korábbi nézetei föladata, vagy radikális átépítése nélkül ugyan — a szociáldemokrácia irányába „nyitott”. Cikke zárása például már egy jellegzetes marxista axióma — gáspári hangszerelésben: „A társadalom önmagáról csak akkor alkothat reális képet — írta —, ha szerkezeti átalakulásában a fejlődés erői döntő súlyhoz jutnak. Ha ez megtörténik, a politikai cselekvést kísérő ideológia gyakorlatilag elhanyagolható elhajlással közelíti meg a társas valóságot.”¹³¹ Cikke természetesen így is csak „kacérkodott” a marxizmussal; ami érdekes és jó benne, a marxizmus hatása nélkül is az. A cikk azonban tudatosan „marxizált”, s ez a lényeg, mert ez jelzi, hogy Gáspár szubjektíve szükségét érezte a pályakorrekciónak.

Hogy hogyan, kinek a közvetítésével, milyen belső indítékoktól vezérelve került kapcsolatba a szociáldemokrata párttal, nem tudjuk; adatunk nincs rá. Gáspár pályájában azonban benne rejtett ez a lehetőség. Már Szegeden is volt kapcsolata, ha csak időlegesen is, a szociáldemokrata párttal, olvasmányairól valló 1936-os emlékezésében több szocialista szerző művének olvasásáról tett említést, a Szép Szóban pedig, mint szerkesztő, több szocialistának is helyt adott. Mindazonáltal cikke csak az első lépés volt a szociáldemokrácia felé — nem véletlen, hogy ekkor még megmaradt az Esti Kurir „kötelékében”.

1941-ben (február 15-én) még megjelent egy írása a Népszavában, ezt követően azonban hosszú ideig nem publikált ott. „Hivatali” munkája mellett azonban a *Mai enciklopédia* (1941) című, antifasiszta tendenciájú társadalmi—politikai kislexikont szerkesztette Csetényi Józseffel és Erdődy Elekkel, s szócikkeket írt bele *Emberi közösség* címmel. Írása — tárgyi mondandóján túli — érdekessége, hogy mind a liberalizmusra, mind a „tudományos szocializmusra” sort kerít benne — elismerést és kritikát váltogatva róluk szólva. Úgy látta (s ezt érdemnek tudta), hogy a liberalizmus „feloldotta az egyént az abszolutizmus és rendőrállam sokféle korlátozása alól; a gazdasági és politikai szabadság révén nagyobb nemzeti egységek kialakulását, az anyagi haladás és a békés kulturális fejlődés nagyobb lehetőségeit hozta létre.” „Viszont — tette hozzá — nem bizonyult igaznak az a tan, hogy az erők szabad játéka önmagától fogja az általános harmóniát létrehozni. A valóságban a gazdaságila erősebbek jutottak túlsúlyra, ami a társadalmi életben súlyos megrázkódtatásokat idézett elő.” A liberalizmusnak eme — igen lényegi — kritikája már, bár nem előzmények nélküli, új orientációkeresésének vonalába esett; nem véletlen, hogy a „tudományos szocializmusról” is külön fejezetet írt. Ám ott sem feledkezett meg, hogy szavá ne tegye: „A jövő társadalmát Marx és Engels nem rajzolták meg pontosan.”

¹³⁰ Gáspár Zoltán és felesége — Füst Milánhoz, Róma, 1940. aug. 5. PIMV. 4140/278/1.

¹³¹ Gáspár Zoltán: *A társadalomtudomány a társadalom válságában*. Népszava, 1940. dec. 22.

san. Nem nyilatkoztak világosan a követendő útról sem, mert ezt utópisztikus eljárásnak tartották. Így tanaik alapján egyaránt kifejlődhetett a parlamentáris demokrácia eszközeivel dolgozó szocialista mozgalom és a megszervezett kisebbség terrorista diktatúrájára öntudatosan hivatkozó bolsevizmus.” Egészében, úgy tetszik, ez a szócikk a szociáldemokrácia irányába való továbbmozdulást jelzi.

De az Esti Kurirtól való folyamatos „eloldódását” emellett más is mutatja; más lapokban is mindinkább föl-föltűntek írásai. 1941-től alkalmanként írt az Esti Kis Újságba (41-ben két, 43-ban négy cikket), 42-ben írt kétszer a Magyar Csillagba, 1943-ban az Újságba, Az Ország Útjába.

Sajnos, ekkori életéről nagyon keveset tudunk. Tudjuk, hogy rendes évi szabadságát 1941 nyarán Erdélyben töltötte; feleségével együtt ekkor Tusnádfürdőn, Kolozsvárt járt. Utóbbi helyen találkozott régi — s rég nem látott — barátjával, Járosi Andorral, „az erdélyrészi evangélikusok esperesével”, akivel — mint régen, még diákkorukban — azonnal szót értett.¹³² Tudjuk, hogy 1942 februárjában részt vett a Történelmi Emlékbizottság munkájában, 1942 tavaszán pedig — mint egyik irányító — József Attila második, budapesti temetése előkészítésében. Áprilisban, mint az emlékbizottság tagja, aktív szervezőmunkát fejtett ki, s valószínűleg ő tette be a Kurirba azt a hírt is, amelyből kiderül, hogy a „József Attila emlékbizottság minden csütörtökön este 7—9 között tart hivatalos órákat VII., Peterdy-utca 8. sz. alatti helyiségében, amikor érdeklődésre szívesen ad tájékoztatást. A bizottság telefonszáma ugyanebben az időben 221-205.”¹³³ A május 5-i második temetésén, az „immár nem a halottnak, hanem az irodalomtörténeti halhatatlannak járó tiszteletadáson” az emlékbizottság nevében ő mondott búcsúztatót. „Sírja [mármint József Attila sírja — L. A.] diadalmasan él majd túl sok hazug emlékművet” — mondta itt.¹³⁴ Belső életéről, orientációja módosulásáról azonban nincs értelmezhető adatunk; nem tudjuk, igazában mi mehetett végbe benne ezekben az években.

Szerencsére a Magyar Csillag 1942 decemberi számában *A költő és a köztudat* címmel beszámolt a József Attila-emlékbizottság munkájáról, s ebben egy, orientációja módosulása szempontjából is lényeges epizódot is megörökített. „Azt mondtam — írta itt —, hogy a temetés a munkásifjúság műve volt, s ez így igaz is. De a kollektív igyekezetet jogos megszemélyesítéssel fűzhetem Marosán [György] nevéhez. Vidám tettekrezsége, az akadályokkal kedvtelve birkózó erélye, önzetlen lelkessége nélkül az ifjúmunkásság részvétele nem kapott volna se ösztönzést, se formát, se alkalmat. *Referálásait, intézkedéseit, vitáit hallgatva vált bennem átélt valósággá József Attila verse: »Új nép, másfajta raj. Másként ejtjük a szókat...«*”¹³⁵ Nem valószínű, hogy tévedünk, ha ebben az epizódban véljük megtalálni azt a döntő érzelmi lökést, amely a szocialista — szociáldemokrata — mozgalomhoz juttatta el. Természetesen nem arról van szó, hogy Marosán Györgynek valamiféle *szervezeti* bekapcsolást tulajdonítunk; példája, az aktív, talpraesett munkásfiú mint új ember-típus példája hathatott rá s közelíthette a szociáldemokrata mozgalomhoz.

Az idézett epizód, tartalmán túl, azért is fontosnak látszik, mert a cikk, amelynek része, 1942 decemberében jelent meg, s Gáspár pályájában a következő év hozta meg a döntő fordulatot. A pályakorrekcióban természetesen az is belejátszhatott, hogy — mint L. Nagy Zsuzsa írja — „1943 elejétől az [...] Esti Kurir is sok tekintetben közeledett a kormány álláspontjához”¹³⁶, s ez Gáspárnak aligha tetsz-

¹³² Egy halhatatlan feltámadása. EK, 1941. dec. 15.

¹³³ Dízsírhelyet adott a főváros József Attila hamvainak. EK, 1942. ápr. 7.

¹³⁴ Vö. EK, 1942. máj. 4. 5.

¹³⁵ Idézi Csaplár, 1971. 1148.

¹³⁶ L. Nagy Zsuzsa, 1972. 166.

hetett. 1943 nyarától nem is írt a Kurirba. A taszító erőkön túl azonban volt, ami vonzza is, s ez — amennyire megállapítható — a szociáldemokrata párt s mozgalom lett.

A szociáldemokrata párthoz s mozgalomhoz való csatlakozásának eseménytörténetét teljes homály fedi. Annyi csak a bizonyos, hogy 1943 tavaszától valamiképpen bekapcsolódott a párt munkájába. Ekkortól megszorodtak írásai a párt lapjában, a Népszavában (1943-ban a korábbi, három év alatti két írással szemben most pár hónap alatt 9 cikke látott itt napvilágot). Mónus Illés környezetébe került, aki többféle munkával is megbízta. Valamikor 1943 tavaszán (?) előadás-sorozatot tartott a Vasas Székházban, *A politikai eszmék fejlődéstörténete* címmel, amely sokszorosítva, ún. sillabuszként meg is jelent: mozgalmi oktatási anyag lett.¹³⁷ Mónus, akinek akkori szerepe, sajnos, föltáratlan, bevonta a párt ún. átmeneti programjának kidolgozásába is. Írásos észrevétele, amelyet *A Szociáldemokrata Párt gyakorlati programja* c. tervezetthez készített, fönn is maradt. Tilovszky Lóránt kutatásaiból tudjuk, Gáspár főleg a nemzetiségi kérdés jövőndő alakításával foglalkozott — e téren eljutott a magyarországi nemzetiségek „területi önkormányzatának gondolatáig.”¹³⁸

1943 őszen Mónus bevonta Gáspárt az ún. Munkásakadémia munkájába is. Az akadémia szervezője Tihanyi (akkor: Hirmann) József volt, aki erre így emlékszik vissza: „A Szociáldemokrata Párt az 1943—44-es oktatási évadban Munkásakadémia címmel központi vezetőképző tanfolyamot rendezett a budapesti pártszervezeti csoportok és szakszervezetek, valamint a budapesti-könyéki párt- és szakszervezeti csoportok küldöttei részére. Vidéken csupán egyes előadásait lehetett megtartani, a helyi hatóságok a teljes program lebonyolítását csirájában megfojtották. ... A Munkásakadémia végül is 1943. szeptember 16-án indult, mégpedig Gáspár Zoltán előadásával. [...] az ő témája (A legújabb kor világtörténete) öt előadásból álló sortozatot alkotott, ezen kívül csupán még két előadó tartott öt és Mónus hét előadásos sortozatot. A Munkásakadémia előadástémáit, az előadók személyét Mónus állapította meg, az utóbbiakat ő is instruálta.”¹³⁹ Gáspár előadásai, sokszorosítva, ez esetben is megmaradtak.

Baráti köre is kitágult ekkoriban, ekkor lényegében szociáldemokraták körében mozgott; befogadták. „Az SZDP, minden részében, főtitkárságában is, megbeszélő, eszmét cserélő, vitázó párt volt — írja erről Tihanyi József —. Vitáink, beszélgetéseink munkánk szerves részét alkották, s gyakran igen hevesek voltak. Gáspár Zoltán azon ritka elvtársaink közé tartozott, akivel nem vitáztunk, még csak nem is igen beszélgettünk, hanem csupán kérdeztük. És ő válaszolt, pontosan, szabatosan és utána egészen egyszerűen nem volt minek ellentmondani — legfeljebb további kérdéseket tehattunk fel neki. S ő mindig készséggel, hihetetlen tudásanyag birtokában, és mérhetetlenül szerényen, minden kinyilatkoztató allűr nélkül válaszolt. Valahogy úgy alakult, ha megnyugtató ismeretet akartunk valamiről, amiről tudtuk, hogy Gáspár Zoltán asztalára tartozik, akkor — bármennyit is beszélgettünk a dologról előbb — vártuk az alkalmat, hogy beszélhessünk vele, mert »Gáspár locuta, causa finita«. Nagyön szerettük.”¹⁴⁰

Szociáldemokrata pártbeli munkájának, az eddig említetteken túl, volt egy történeti helyzet diktálta sajátos területe is. 1943 májusától rendszeresen írt a Péter János szerkesztette Református Jövő című hetilapba. Ennek a látszólag fölöttebb paradox megoldásnak pályájában megint csak megvoltak a szubjektív föltételei.

¹³⁷ Gáspár Zoltánné és Tihanyi József közlése.

¹³⁸ Tilkovszky Lóránt; 1983. 75—76.

¹³⁹ Tihanyi József levele e sorok írójához, Bp. 1984. jún. 24.

¹⁴⁰ Tihanyi József levele e sorok írójához, Bp. 1984. júl. 5.

Református—evangélikus családból származott, református kollégiumban érettségizett, református diákegyesület tagja volt stb. S mindenekelőtt: a kereszténység „végső alapjaival” sohasem fordult szembe — itt még egyszer idéznünk kell a *Világnézet és politika* egy mondatát: „...a keresztény világnézet legmélyebb alapjaiból nem is következhet más, mint az Isten képmására teremtett ember joga és méltósága.”¹⁴¹ Ez lehetővé tette számára, hogy szubjektíve elfogadhatatlan kompromisszumok nélkül, pusztán reálpolitikai gesztusként református (tehát felekezeti) lapban fejtse ki nézeteit. A Református Jövőben természetesen nem lehetett doktrinális tisztaságú marxizmust propagálni, de nem is ez volt a cél! s Gáspár publicista alkatából sem ez következett. Ő szociáldemokrataként is inkább csak politikai értelemben és síkon lett szocialista; teoretikus-elvi szinten lényegében liberális maradt. Olyan liberális, persze, aki érzekelte a liberalizmus gyöngeségeit (vö. a Mai enciklopédiába írt szócikkével), de a liberalizmus szabadságorientált, egyéniségfelszabadító funkcióját változatlanul aktuálisnak, sőt döntőnek ítélte. Igazában ezekkel az elvekkel kapcsolódott bele a szociáldemokrata fölfogásba is.

Feladata a Református Jövőben írt cikkekkal az volt, hogy — támaszkodva a reformátusok liberális örökségére — egy nem szocialista fölfogású réteg gondolkozását közelítse a demokratikus politikához, a háború utáni feladatok természetéhez. Így tudja ezt egykori szerkesztője, Péter János is. Gáspár, szerinte, azért írt a Református Jövőbe, mert „voltak közös barátaink, köztük kommunisták is, akik Gáspár Zoltán cikkein keresztül is hozzá kívántak járulni a közvélemény egyes rétegeinek helyesebb tájékoztatásához mind a háborús helyzet, mind az azt követő várható jövő tekintetében.”¹⁴²

Itteni cikkei, amelyek a háborús, előzetes cenzúras viszonyok közt is publicisztikájának újabb gazdagodását hozták, két csoportra oszlanak. A mennyiségileg nagyobb tömb heti külpolitikai helyzetjellemezésekből, a lap *Heti tükör* című rovatába írt cikkekből áll. Ezek az adott sajtóirányítási feltételek közt természetesen nem igazi külpolitikai kommentárok; az események valódi kommentálását, direkt politikai minősítését az érvényben levő rendelkezések lehetetlenné tették számára. De meghagyták neki az események regisztrálásának, az események megválogatásának, kiemelésének lehetőségét. E „jogával” élt is; „heti tükrei” adatokban, eseményekben, politikai megnyilvánulások regisztrálásában gazdag ismertető. 1943. május 19-től a német megszállásig hetente folyamatosan írta ezeket. Aki végigolvasta őket, igen gazdag, a lehetőségekhez képest tárgyilagos krónikát kap. A cikkekkal együtt lehetővé tették egykori olvasóiknak a többé-kevésbé reális helyzetérzékelést, a frontok, erőviszonyok mozgásának tudomásulvételét. Nagy erényük, hogy — ha arra mód nyílt valamely politikai esemény kapcsán — Gáspár reálisan szólt a szövetséges hatalmak valóságos politikai elképzeléseiről, háború utáni terveiről is.

A cikkek másik része ehhez a tömbhöz képest mennyiségileg kicsi; tulajdonképpen csupán két nagyobb cikkből áll. Ezek azonban — református „modorban”, református dialektusban írt — valóságos programcikkek, s bennük Gáspár programatikusan fejtette ki a reformátusság feladatait. Az egyik címe: *Mi legyen az egyház álláspontja a politikai pártokkal szemben?*, a másiké: *Középosztálykérdés, társadalmi reform és a magyar kálvinizmus új, társadalmi feladata.* (Református Jövő, 1943. dec. 8. és 15.) Természetesen ezek a cikkek többszörösen kényszertermékek; módosítón, sőt torzítóan hat bennük a református frazeológia s a református „papok és presbiterek” attitűdjébe való beilleszkedési kísérlet, s fékezően hatott a cenzúra is, amely

¹⁴¹ Világnézet és politika. EK, 1942. április 7.

¹⁴² Péter János levele e sorok írójához, Bp. 1984. júl. 5.

különösen az első cikket sújtotta komolyan. Valószínűleg ezért választott közzétételükhöz álnevet is; Református Jövő-beli cikkeivel ellentétben ezeket nem saját nevéen, hanem Bölcs házy Sámuelként jegyezte.

Későbbi, 1944 eleji följegyzése szerint első cikkét (*Mi legyen...*) a cenzúra teljesen meghamisította húzásaiival. „Ebben a cikkben ugyanis — írta följegyzésében — kellő óvatossággal a szociáldemokrata pártot igyekeztem a papok és presbiterek számára legalább elméletileg elfogadhatóvá tenni. A cenzúra azonban gondosan kihúzta a kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt szövetségére vonatkozó részt és más utalásokat s így a cikkből az derül ki, hogy az egyháznak csakugyan minden párt jó, [...] a cikk eredeti szövegéből azonban más derült ki.”¹⁴³ Önértékelése, sajnos, lényegében helytálló, cikke azonban megjelent formájában sem lehetett teljesen haszontalan. Írása ugyanis fölerősítette, részletezte Ravasz László püspök egyik fontos beszédének mondandóját. „Kétségtelen dolog — mondta Ravasz, s idézte Gáspár —, a világon minden háború ezt tanúsítja, hogy a békekötés után a meginduló építőmunkában a nép szélesebb rétegei fogják a döntő szerepet játszani és az alulról felfelé törekvő osztályok tömegei döntő tényezővé válnak.” S cikke, megcsönkített, eltorzított formájában is ezt erősítette föl, s azt emelte ki, hogy a háború után az alsóbb osztályok szerepe megnő. „...az egyháznak — írta egyházi olvasói előítéleteire rájátszva — nem lehet hivatása a politikai állásfoglalás a nemzeti létet érintő nagy elvi ügyeken kívül. Ilyen ügy [azonban], az, hogy a paraszt és a munkás kenyérből és jogból egyaránt nagyobb karéjhoz jusson. Ez világos következése Krisztus tanításának.”

Másik cikke (*Középosztálykérdés...*) ugyancsak a háború utáni helyzetre akart fölkészíteni — az ún. középosztály szemléletének, helyzet tudatának korrigálásával. Ezt érdemes kicsit részletesebben is idézni, mert programatikus. „...a társadalom élete — írta itt — nem ismer végleges visszatérést korábbi helyzetekbe. Bizonyos, hogy az értelmiség kérdésével a háború utáni Magyarországon újra komoly formában kell majd foglalkoznunk. [...] Minden háború társadalmi változások hírnöke. Az pedig nem szorul külön magyarázatra, hogy egy olyan óriási háború, melynek részesei és tanúi vagyunk, sehol sem maradhat átalakító társadalmi hatások nélkül.”¹⁴⁴ Éppen ezért új, a megváltozó helyzethez igazodó „középosztályszemléletet” akart szuggerálni. „Szemléletben — írta — az ország népe szinte magától oszlott ketté egy láthatatlan vonal mentén vezetőkre és vezetettekre.” Majd ehhez hozzátette: „Tanult emberekre persze mindenütt szükség van s annál nagyobb mértékben, amint a társadalom egyre összetettebbé válik. De ebből nem származik igény a vezetés kizárólagos jogára. [...] A felülről való nézés, a társadalomnak vezetőkre és vezetettekre való rideg szétkülönülése helyett kell adjon egy új, szociális és népi szemléletének.” „...a fölműves és a munkás — idézte folytatásként megint Ravasz Lászlót — együtt, egymást kiegészítve meg tudja vetni az új magyar fejlődés alapját. Ebben kell elhelyezkednie annak az értelmiségi osztálynak, amelynek társadalmi függését nem felülről, hanem alulról kell eredeztetnie s ezáltal életformáját is megváltoztatnia annyiból, hogy kedves régi emlékek feláldozásával sokkal több egyszerűséget, puritánságot, produktivitást mutasson fel, mint eddig.”¹⁴⁵ Cikke nagy érdeme, hogy a „középosztály” reális aggodalmaira is ügyelt, s számításba vette azokat érveit formálva. A „leszüllyedéstől” való félelemmel szemben leszögezte, hogy a hivatalnokréteg egy része és a munkásság közt már nincs különösebben nagy egzisztenciális különbség. A kö-

¹⁴³ Gáspár Zoltán újságcikkeinek kolligátumába írt följegyzés. Móra Ferenc Múzeum Irodalomtörténeti gyűjtemény.

¹⁴⁴ Középosztálykérdés, társadalmi reform és a magyar kálvinizmus új, társadalmi feladata. Református Jövő, 1943. dec. 15.

¹⁴⁵ Uo.

zéposztály egyes elemeinek „lesüllyedése” „tömegmunkát” végző réteggé, és egyes munkáskategóriák felemelkedése pedig továbbra is érvényesülő tendencia. „A középosztálynak eképen — bizvást mondhatjuk — kevés vesztenivalója van. Amihez a társadalmi átalakulással szemben ragaszkodik, már nem valóságos elönyökre vonatkozik, hanem életformájának külsőségeire. Ezért van szükség arra, hogy — mint Ravasz püspök mondta — »kedves régi emlékek feláldozásával« simuljon hozzá a dolgok új rendjéhez.” „A proletarizált értelmiség egyre nagyobb tömegei olvadnak fel majd az alulról feltörő földműves- és munkásrétegekben. *A középosztály ebben a nagy kiegyenlítődésben is a múltak kísértéseitől retteg. Pedig ezek a kísértetek már csak az aggodalmaskodók elméjében kísértének.*” S ezt követően azt is kimondta, hogy a „földműves- és munkástársadalom emelkedő csoportjai nem a társadalom tengerfenekéről bukkannak fel, hanem anyagilag és erkölcsileg is sok esetben elérik, sőt meghaladják az alsóbb középosztályi rétegek színvonalát. Ezek a csoportok a gazdasági-társadalmi rend új alakulásaiban fontos feladatokat látnak el. »Gyermekkora gyermekekörünk. Velünk nevelkedett a gép« — mondja önérzettel a munkásság nagy költője, József Attila. A mezőgazdasági termelés átalakulása során a parasztságból kiemelkednek azok a csoportok, amelyek a paraszti életforma hagyományos zártságából kiemelkedve, a termelés rendjének megfelelően egyre inkább »»értelmiségi« jellegű feladatokat látnak el. A mezőgazdaság gépesítése, a minőségi termelés stb. stb. kérdései új földművelő típust formálnak majd ki. Ezek a rétegek — még a maguk osztályának vezető fokozatain is — nem érzik majd magukat »középosztálynak«. De nem is fogják elismerni másoknak azt a jogát, hogy mintegy hivatalból »vezessék« őket.”¹⁴⁶

E — bőségesen idézett — cikkében nem annyira tárgyi igazsága vagy tévedése érdekes; a vázolt társadalmi nivellálódásfolyamat egyébként is bonyolult s ellentmondásos folyamat. Annál fontosabb azonban, hogy ez a koncepció — bármennyire református mezben is jelentkezett — Gáspár jövőképzetét mutatja. S elárulja a liberális koncepció lassú szociáldemokratává válását. Amennyire útmutató, legalább annyira — ha nem még inkább — útkereső is ez a cikk.

1943 decemberében Gáspár saját pályájának is fordulópontjához érkezett.

10. Az utolsó év

E két programatikus cikk 1943 decemberében jelent meg — Gáspár ekkor 42 éves múlt. Emberi számítás szerint előtte állt, szűken számítva is, még két termékeny évtized, amelyet munkával tölthetett volna. Sorsa azonban — nem teljesen véletlenül — másképpen alakult; termékeny évtizedek, kiteljesedés helyett alig több mint egy év jutott még neki. 1944 elején még hetente megírta külpolitikai szemléit a Református Jövő számára, majd március 1-én, Csaplár Ferenc adatai szerint, formálisan is a református laphoz csatlakozott: a *Heti tükkör* rovat vezetője lett. Munkáját azonban új állásában már szinte meg sem kezdhette. Bő két héttel később, 1944. március 19-én bekövetkezett Magyarország német megszállása, s mint annyiaknak, neki is menekülnie kellett. „A német megszállás másnapján a Gestapo letartóztatási paranccsal kereste lakásán és a szerkesztőségben.”¹⁴⁷ Ekkor nem találtak rá, iratait, könyveit azonban elvitték; a kéziratok, dokumentumok, amelyek majdani hagyatékát képezték volna, kezük nyomán szétszóródtak vagy megsemmisültek.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Csaplár, 1971. 1149.

Életének részletes rekonstruálása ezzel — bár ő maga még élt — lehetlenné vált. S ő maga is bujkálni kényszerült; Csaplár szerint „néhány napig református egyházi személyeknél és a Bethesda kórházban rejtőzködött, majd családjával együtt álnéven vidékre menekült.”¹⁴⁸ Bujkálásáról nem sokat tudunk; dokumentum nem őrzi nyomát. Annyi bizonyos csak, hogy kereste a kapcsolatot az ellenállás tagjaival s hogy időközönként „kapcsolatai fenntartása végett [...] Pestre jött, majd 1944 végén, a Lakatos-kormány bukása után végleg visszatért a fővárosba.”¹⁴⁹ Úgy ítélte meg, kéznél kell lennie a közelgő fordulat idején. Ez lett a veszte; valaki feljelentette, „a közelben levő német parancsnokság egy tisztje megleste lakásának kapujában, s 1945. január 13-án a kapu alatt szíven lötte.”¹⁵⁰

11. Egy derékba tört pálya tanulságai

Nem tudjuk, a Református Jövőben 1943 végén fölvázolt, vagy inkább csak jelezett koncepció, ha lett volna kifutási ideje s alkalma, hogyan alakult, bővült, részleteződött volna. Az „új”, szociáldemokrata Gáspár Zoltánt ma még csak elképzelni, mondhatnánk extrapolálni lehetne a régi, liberális Gáspárból s utolsó időszaka néhány írásából. Ez azonban aligha volna történeti eljárás, s aligha is volna értelme: az életmű változás közben, fordulóponton zárult le. Minősíteni így hát csak azt lehet s azt érdemes, ami írások sorában öltött testet s ami Gáspár eszmetörténeti alaphelyzetét is megadja.

Bizonyos, hogy pályája nagy — s látható — részében későliberális ideológus volt, aki a publicisztika napi harcaiban fogalmazta meg fölfogását. E pozíciója buktatóit maga is érezte, állandósult iróniája legalábbis ezt sejteti. Egészében azonban mégis illik rá Csaplár Ferenc jellemzése, aki szerint publicisztikájának lényege egyre inkább az „aggodalmas értékőrzés”, a „történelmi fejlődés addigi vívmányainak megóvása” volt; „többre a baloldali tábor gyengesége miatt nem látott reális lehetőséget és a »jobboldali radikalizálódás« elleni védelembe vonult. Huszadik századi voltaireianus volt: a leleplezés, a kritika hajlama és képessége volt igazán erős oldala. A jelen minden mozzanatában meglátta és megláttatta a közeli veszélyt: a zsidótörvények elfogadásában, a baloldal elleni szervezett hajszában, a hazai szervezett fasiszta csoportok egyre erőszakosabb fellépésében a totális fasizmus hatalomra jutásának, Magyarország háború felé sodródásában pedig egy nemzeti tragédiának a lehetőségét. [...] A bajok tekintetében előrelátó volt, de az ellenszert, a konstruktív politikai cselekvés útját nem tudta meglelni.”¹⁵¹

Kérdés azonban, volt-e, lehetett-e ilyen „konstruktív politikai cselekvés” az adott viszonyok között? S nagy kérdés az is, miért s hogyan jöhetett létre ez az „értékvédő” pozíció? A válasz roppant bonyolult és nehéz; a megoldást egyelőre a tudományos kutatás hiányosságai mellett tudományon kívüli körülmények is nehezítik.

Annyi bizonyos: Gáspár szubjektív becsületességében, őszinte demokráciaigényében nem lehet kételkedni. Az is bizonyos, hogy helyzetérzékelésében meghatározónak bizonyult: a politikai—ideológiai élet változástendenciáiban az addigi (mégoly

¹⁴⁸ Csaplár, 1971. 1149.

¹⁴⁹ Csaplár, 1971. 1149.

¹⁵⁰ Csaplár, 1971. 1149., valamint Barabás, im. 301. Major Róbert azonban másképpen tudja. Vö. Major Róbert, 1959. (A cikket sajnos csak egy hiányos adatolású fénymásolatból ismerem, pontos könyvészeti adatait így nem tudom megadni.)

¹⁵¹ Csaplár, 1971. 1147.

torz) fejlődés alapvető vívmányait látta veszélyeztetve. Az autonóm társadalom maradékának lehetőségét látta elveszni az antiliberalis mozgalmak kereszttüzében. Ebben, nem lehet tagadni, lényegében igaza is volt. Igaz, „minden történeti változásnál vesznek el értékek”¹⁵²; az egyénnél „a változás révén lényével, lényegével össze nem egyeztethető mozzanatok kerülnek személyiségébe, létformáiba, értékrendszerébe, létezésének megvalósulási közegébe. Az egyed is, a közösség is elveszti a változásban lényé lényegének folytonosságát s így el önmagával való azonosságát is.”¹⁵³ S itt, e ponton vetődik fel azután a nagy kérdés: „az új, a »krízis« hozta értékek aránya szerepben, minőségben, közhaszonban (stb.) felülmúlja-e az elvesztetteket?”¹⁵⁴ Gáspár eszmetörténeti pozícióját vizsgálva a kérdéskör éppen itt bonyolódik végzetesen össze. Hogy a fasizálódó politikát, a nyilasok előtérbe nyomulását joggal s okkal bírálta, senki előtt nem lehet kérdéses. A velük való szembefordulás nagy és vitathatatlan történelmi érdeme. De Gáspár nemcsak őket támadta. Az a történeti szituáció ugyanis, amely a nyilasok előtérítését is lehetővé tette, magában hordta, ha alarendelten is, időben esetleg a jövőbe kitolva is, más reagálások: más irányzatok, más alternatívák jelentkezését is. Közülük, Gáspár és a későliberalizmus számára kettő ugyancsak nem kívánatos alternatívának mutatkozott. Az egyik, s történeti aktualitásában akkor elsődleges alternatíva a sokféle vonulatból összeálló népi mozgalom volt; a másik, inkább még csak látens alternatíva, a nem-szociáldemokrata típusú radikális szocialista mozgalom, a kommunista mozgalom. Miért fordult el tőlük Gáspár, miért nem látott bennük — számára, eszményei számára elfogadható — alternatívát? Ő maga a népieket irracionalizmusban, sőt rasszizmusban marasztalta el, vagyis azonos alapállásból utasította el őket mint a nyilasokat. (Legfeljebb annyi fokozati különbséget ismert el, hogy a népeket „csak” a nyilasok öntudatlan támogatóinak, útegyengetőinek fogta föl.) Nyilvánvaló azonban, hogy ez nem lehet igazi magyarázat; a népi mozgalom minden jogos bírálat ellenére¹⁵⁵ különbözött a nyilasság mozgalmaitól, sőt ahogy Bibó István (tehát egy vitathatatlanul „demokrata” ideológus) írta, az egész mozgalom „teljes mértékben belesimul, azonos az európai szabadságmozgalmak nagy vonalával, teljes mértékben magáévá teszi a francia forradalom szabadság—egyenlőség—testvériség ideológiáját és mindezekkel együtt egyértelműen a baloldalon helyezkedik el.”¹⁵⁶ Am való tény: a parasztság sorsának föltétlen megjavítása, mint elodázhatatlan cél és feladat, oly erős, oly mindent maga alá gyűrő volt a mozgalomban, s a mozgalom számos vezetőjében is, hogy kitermelődött az *akárhogyan, bárhogyan* változtatás törekvése, azaz mindennek e nagy cél alá rendelése. Ez pedig, szubjektív szándékaik ellenére, a mozgalmat nyitottá tette más törekvések irányába is. A mozgalom egyes gyöngébb tagjaiban (pl. Erdélyi József) a jobboldal felé, más tagjaiban pedig a bolsevik típusú (tehát ugyancsak ún. totalitárius) megoldások iránt. Azaz: a népiek alaptörekvéseiben — bár többnyire csak implicite, végig nem gondolt formában, s még úgy sem mindenkinél — benne rejlett az egyéni szabadságjogok (szociális célok érdekében történő) korlátozásának lehetősége. A „baloldali forradalmi messianizmus pedig — enyhén szólva — nem az állami mindenhatóság ellen hatott, hanem átvette és más összefüggésbe helyezte a konzervatív hagyomány antiliberalizmusát”, ami azután együtt járt a „község egységeinek érdek- és értéktagolódását egyedül biztosítani képes hatalom-

¹⁵² Németh G. Béla, 1984. 41.

¹⁵³ Németh G. Béla, 1984. 36.

¹⁵⁴ Németh G. Béla, 1984. 41.

¹⁵⁵ Vö. Bibó István, 1983. 152—157.

¹⁵⁶ Bibó István, 1983. 153.

megosztási formák és intézmények biztosítékok elvetésével.”¹⁵⁷ Vagyis a népieknél és a kommunistáknál egy (bár egymástól különböző) olyan ideológiai értékstruktúra jött létre, amelybe nem volt beépítve az egyén szabadságjogainak biztosítása, sőt azt határozottan alárendelt szempontként tartották nyilván. Így egy rendkívül ellentmondásos történeti alternatíva rögzült: vagy az egyéni szabadságjogok védelme, elsődrendű célként való kezelése, *vagy* a szociális átalakulás előmozdítása s a magyar társadalomfejlődés fölhalmozott antinómiái, mint belső feszítőerő *a szociális átalakulást tolta előtérbe, helyezte minden más elé*. Gáspár — s a későliberálisok általában — az egyéni szabadságjogokat helyezve előtérbe, ezt az (egyoldalú) előretörést nem tudta, nem akarta elfogadni. A változás konkrétan megnyilatkozó formáit elvetve pedig nem maradhatott számára más, minthogy deklarálja értékeit, s — nem törődve az aktuális erőviszonyokkal — a tradicionális szabadságjogok eszméjét védje. Joggal írhatta tehát róla Lukács György (a maga saját nyelvén), hogy „Gáspár folyton és világosan érzi helyzetének visszasságát, sőt komikumát is. De a dolgok logikája erősebb. Ha az uralmon levő kormány osztályalapjai ingadoznak, ha ennek a bizonytalanságnak [...] a nyilasok az első haszonélvezői, akkor tényleg csak két lehetőség áll Gáspár előtt: vagy egy baloldali tömegmozgalom [...] felé fordulni, vagy a kormánytól kívánni, hogy ha jobboldali is, de kormányozzon, legyen erős a nyilasokkal szemben. Sajnos, ennél a józan okosságnál nem képzelhető el fantasztikusabb utópia az adott helyzetben.”¹⁵⁸

A tragikus csak az, hogy ez a „fantasztikus utópia” az egyéni szabadságjogok védelmében kényszerült létrejönni, s szinte ez volt az egyedüli tendencia, amely e védelemre vállalkozott.

(1985)

IRODALOM

Balogh Edgár

1976 Az életút egy fejezete. Móricz Zsigmond Erdély-nézőben. Tiszatáj, 9. sz.

Bóka László

1966 Válogatott tanulmányok. Bp. 925—927.

Bokor László

1972 Hazajött József Attila. Népszabadság, ápr.

Bibó István

1983 Összegyűjtött írásai. 3. köt. Sajtó alá rend. Kemény István és Sárközi Mátyás. Bern, Európa Protestáns Magyar Szabadegyetem.

Csaplár Ferenc

1967 A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. Bp.

1971 *Gáspár Zoltán* (1901—1945) Tiszatáj, 12. sz. 1145—1149.

Dénes István Zoltán

1984 A konzervatív hagyomány az újkori magyar politikai gondolkodásban. Valóság, 12. sz.

Fehér Erzsébet (szerk.)

1977 József Attila válogatott levelezése. Bp.

E. Fehér Pál

1983 Hetedhét Európa. Gáspár Zoltán figyelmeztetése. Élet és Irodalom, jan. 26.

Füst Milán

1967 Emlékezés Gáspár Zoltánra. In: Emlékezések és tanulmányok. Bp.

Huszár Tibor

1983 Beszélgetés Fejtő Ferencsel. In: Beszélgetések. Bp.

1984 Nemzetlét-nemzettudat-értelmiség. Bp.

¹⁵⁷ Dénes Iván Zoltán, 1984. 57.

¹⁵⁸ Lukács György, 1945. 97.

Illyés Gyuláné

1984 József Attila utolsó hónapjairól. Békéscsaba.

Kendéné Palágyi Erzsébet

1974 Szép Szó 1936—1939. Repertórium. Bp.

Kenyeres Zoltán

1966 Lukács György. In: A magyar irodalom története 1919-től napjainkig. Szerk. Szabolcsi Miklós. Bp.

Keresztényi Nándor

1972 Gáspár Zoltán ébresztése. Magyar Hírlap, júl. 22.

Kőhalmi Béla (szerk.)

1937 Új könyvek könyve. Bp.

Lengyel András

1984 A Szép Szó szegedi kapcsolataihoz. Itk, 3. sz. 327—336.

1985 A Szegedi Fiatalok dudari falutanulmányozása. Szeged.

Lisztes László—Zallár Andor (szerk.)

1971 Szegedi Egyetemi Almanach 1921—1970. Szeged.

Lukács György

1940 Modern demokrata történetírás és a modern demokráciák története. Új Hang.

1945 Írástudók felelőssége. Bp.

Major Róbert

1959 Róluk, nélkülük. Matikra (Buenos Aires), aug.

Máté Iván

1945 Dr. Gáspár Zoltán. Szocializmus, aug., XXIX. évf. 1. sz.

L. Nagy Zsuzsa

1972 A budapesti liberális ellenzék 1919—1944. Bp.

Németh G. Béla

1984 Mozgó stabilitás vagy múltba meredt statikusság. Új Írás, 12. sz.

Ránki György (főszerk.)

1976 Magyarország története 1918—1919, 1919—1945. Bp.

Tilkovszky Lóránt

1983 A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a második világháború időszakában. Párttörténeti Közlemények, 4. sz.

Vezér Erzsébet

1970 Gáspár Zoltán emléke. Élet és Irodalom, jan. 10.

Lengyel, András

Ein spätliberaler Ideologiekritiker. Grundriss über Zoltán Gáspár

Zoltán Gáspár (1901—1945) kann für einen bedeutenden Vertreter der ungarischen Ideologieggeschichte in dem 20. Jahrhundert gehalten werden. Geboren in Nyíregyháza, maturiert in Kolozsvár (Klausenburg, heute Cluj-Napoca in Rumänien), Student in Budapest (Ökonomik) und in Szeged (Staats- und Rechtswissenschaft). Während seiner Studienjahren in Szeged (1929—1933) war er Mitglied der Bethlen-Gábor-Gesellschaft der reformierten Studenten, später auch Mitglied des aus dieser Gesellschaft entwickelten künstlerischen Kollegiums der Studenten zu Szeged. Unter anderen war er hier tätig gemeinsam mit dem Graphiker György Buday (der später in England mit dem Namen George Buday als Mitglied in die königliche Gesellschaft für Holzschnidekunst aufgenommen wurde), mit dem Dichter Miklós Radnóti, der heute zu den Klassikern der ungarischen Dichtkunst zählt, mit dem Soziologen Ferenc Erdei und dem Ethnographen Gyula Ortutay (die beiden spätere Akademiker und Minister) und mit dem Regisseur und Theoretiker Ferenc Hont. Zoltán Gáspár war 1936/37 auch als Sekretär des künstlerischen Kollegiums der Studenten zu Szeged tätig. Er spielte auch eine Rolle darin, dass das Kollegium nicht nur den Orientierungswechsel der Studenten nach 1919 beförderte und damit die Entfaltung der Bewegung der sg. völkischen Schriftsteller unterstützte, sondern fortwährend eine antifaschistische Gemeinschaft blieb. Seit 1936 publizierte er regelmässig in der bürgerlich-radikalen Zeitschrift *Századunk*, dann in der Zeitschrift *Szép Szó*, deren Begründer und erster Redakteur der hervorragende ungarische Dichter Attila József war. Im Herbst 1937 zog er in Budapest an, und wurde bald in der Redaktion der Zeitschrift *Szép Szó* beschäftigt. Nach dem Tode des Dichters Attila József wurde er Redakteur. Durch diese Beschäftigung wurde er von seinen früheren Freunden, von den Studenten zu Szeged entfernt, und als führender Ideologe der sg. urbanen

Bewegung anerkannt. Nach der Verbotung der Zeitschrift Szép Szó (1939) publizierte er vorwiegend in der liberalen Esti Kurir. Wegen seiner antifaschistischen Überzeugung und seiner Kampfbereitschaft um die Freiheitsrechte kann er für einen bedeutenden Vertreter der ungarischen Publizistik gehalten werden. Er war eine führende Person der spätliberalen Bestrebungen gegen die faschistische Ideologie und den Irrationalismus. Nach der deutschen Besetzung Ungarns (1944) musste er in Illegalität, starb während des Ansturms der Hauptstadt, wurde angeblich von einem deutschen Offizier erschossen.

Neben den zahlreichen Zeitschriften- und Zeitungsartikeln veröffentlichte er 1939 ein Buch über die Geschehnisse von zwei Jahrzehnten nach 1918 unter dem Titel *Die Geschichte von zwanzig Jahren*. Der Band seiner ausgewählten Schriften wird im Gondolat Verlag erschienen.

Természettudomány

A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) állománya Magyarországon 1984-ben

JAKAB BÉLA

(*Szeged, Somogyi-könyvtár*)

Az 1958-tól ötéves időközökkel végzett országos gólyaállomány-felmérések sorában az 1984. évi a hatodik. Egybeesik a negyedik nemzetközi gólyaszámlálással és a nemzetközi gólyakutatás ötvenéves szakaszának a lezárásával.

A Nemzetközi Madárvédelmi Tanács (ICBP) E. Schüz Rosittenben tett indítványára 1934-ben szervezte az első nemzetközi gólyacenzust, amit követett még három, 1958-, 1974- és 1984-ben. E nemzetközileg összefogott kutatásnak, főleg az utolsó 2-3 évtizedben nyert eredményeinek és tapasztalatainak megvitatására rendezte az ICBP 1985 októberében Walsrodeban (NSZK), a Walsrodei Madárpark támogatásával, az első nemzetközi gólyaszimpóziumot. Tudni kell, hogy a Walsrodei Madárpark a központja, erkölcsi és anyagi támogatója (W. Brehm-alap) az 1983-ban szervezett gólya-, ibisz-, gémféléket kutató nemzetközi, speciális munkacsoportnak (ICBP/IWRB Specialist Group on Storks, Ibises and Spoonbills). Így érthető a szimpózium helyének a megválasztása is.

A fehér gólya elterjedési területéről, a kutatásában érdekelt meghívottak közül, 30 államból több mint 70 résztvevő számolt be e madárfaj helyzetéről és védelmi teendőiről. A tapasztalatcserét gazdagította, hogy másodlagosan tárgya volt még a szimpóziumnak a távol-keleti feketecsőrű gólya (*C. c. boyciana*) és az amerikai erdei gólya (*Mycteria americana*) is. Hogy Schüz professzor beszámolójában kiemelten említette meg többek között a magyarországi gólyakutatás alaposágát, az köszönhető az 1958 óta a Magyar Madártani Intézet (1974-ig), majd a Magyar Madártani Egyesület (MME) által szervezett, Szegeden koordinált és minden alkalommal nagy társadalmi összefogással végzett felmérő munkának. A felmérések eredményeit a Móra Ferenc Múzeum volt szíves teljes részletességgel évkönyvének megfelelő évfolyamiban közölni, (Marián, 1962, 1968, 1971, Jakab, 1978, 1985).

Az 1984. évi felmérés módszere

Mint 1979-ben, ez alkalommal is a Magyar Madártani Egyesület és a szegedi koordináló központ szervezte a felmérést. Jelentős támogatást kaptunk a szegedi Somogyi-könyvtártól, amit hálásan köszönünk. Jelenleg a könyvtárban őrizzük az országos gólyakataszt is.

A módszert és a felmérés lebonyolítását tekintve nem tértünk el a korábbi öt felmérés rendszerétől. Külön figyelmet fordítottunk arra, hogy a közreműködők a nemzetközi irányelveknek megfelelően a június közepétől végzett megfigyelések adatait közöljék, természetesen nem zárva ki ezzel a korábbi időszakra vonatkozó ész-

1. ábra. A walsrodei gólyaszimpózium emblémája.

lelések, értesülések feljegyzését sem. A június közepe utáni adatok kérése ugyanis elősegíti a fiókaadatok legjobban megközelítő pontosságát és a HPx minél alacsonyabb számát (utóbbit vö. a VII. táblázatban). Ennek biztosítására a postahivatalok dolgozóinak felkérését a közreműködésre, a Posta Vezérigazgatóságának szíves hozzájárulásával, a Postaügyi Értesítő júniusi számában kértük közölni. A felmérés sikerét a postahálózat értékes közreműködésén kívül az MME-tagok nagyszámú részvétele, az erdőgazdaságok dolgozóinak jelentős közreműködése, a vadásztársaságok tagjainak, az iskolák szakköreinek, tanárainak és más madárbarátok lelkes munkája tette lehetővé. Minden közreműködőnek ezúton mondunk köszönetet.

Itt jegyezzük meg, hogy a jelen feldolgozásunk adatainak némelyikében (pl. HPa, HPm, JZG stb.) újabb adatok bedolgozása, vagy a számítások kiigazítása miatt némi eltérés található a korábban (1986 szeptembere előtt) közölt eredményekhez képest.

A jelentések értékelése

A felmérés folyamán összesen 5754 kitöltött kérdőívet vagy egyéb írásbeli jelentést kaptunk a megfigyelőktől. A postahivatalok dolgozói 2359 kérdőíven közölték megfigyelési adataikat. Megjegyzendő, hogy egy-egy levélkézbesítő a körzetében meg-

figyelt összes lakott fészkek adatait egyazon kérdőívben közölte, és ezért az általuk megfigyelt gólyapárok száma jelentősen több a kérdőívek számánál. 1763 kérdőívük pozitív adatokat tartalmaz a megfigyelt fészkekről. A többi 596 kérdőív teljesen negatív jelentése közül 485 a korábban végzett felmérések szerint gólyalakta helységnek tekintett településekre, 111 a gólyáktól nem lakott vidékek helységeire vonatkozik.

I. táblázat

Helységek száma Magyarországon és gólyalakta vidékein

	Megyék	1958—84.		1984-ben		
		A	B	C (+)	D (-)	E (?)
1.	Duna—Tisza köze					
	Bács-Kiskun	111	106	81	10	15
2.	Pest + Budapest	182	118	63	32	23
	Tiszántúl					
3.	Csongrád	59	59	49	4	6
4.	Békés	74	60	51 (2)	6	3
5.	Szolnok	75	72	64	5	3
6.	Hajdú-Bihar	79	78	64	—	14
7.	Szabolcs-Szatmár	225	207	154 (1)	13	40
	Északi Hegyvidék					
8.	Borsod-A.-Z.	347	296	222 (10)	43	31
9.	Heves	117	88	57 (3)	19	12
10.	Nógrád	120	87	51	27	9
	Dunántúl					
11.	Komárom	72	44	23	18	3
12.	Fejér	106	82	55	20	7
13.	Tolna	109	92	68	13	11
14.	Baranya	296	214	156 (26)	58	—
15.	Somogy	238	208	153 (8)	26	29
16.	Zala	255	197	137 (7)	27	33
17.	Vas	215	192	140 (4)	34	18
18.	Győr-Sopron	164	146	100 (2)	30	16
19.	Veszprém	220	152	98	25	29
	Összesen	3064	2498	1786 (63)	410	302

A: Magyarország helységeinek a száma. B: 1958—1984 között a gólyák fészkeléséről ismert helységek. Közülük 1984-ben gólyáktól lakottak (C), illetőleg lakatlanok (D) és amelyekből a jelentés elmaradt. (E). Ahonnan először jelentették a gólyák fészkelését, azok száma zárójelben van (C oszlop).

A közreműködők másik részétől 3414 pozitív és 81 negatív jelentést tartalmazó kérdőív vagy egyéb írásbeli közlés érkezett, a kérdőívek esetében általában egy-egy fészkekről nyújtott adatközléssel. Köztük sok az egymást fedő jelentés, ami használható az értékelésnél kontrollként; néha adatokban gazdagítják is egymást, de olykor problémát is vetnek fel azonos fészkeknél eltérő adataikkal. A közel 3500 jelentés ellenére, településeink nagy számánál csak a postások jelentéseire támaszkodhatunk!

A gólyapárok helységek szerinti eloszlásának összeállításánál (VIII. táblázat) az 1985-ben kiadott helységnevtárt (Központi Statisztikai Hivatal: A Magyar Nép-

köztársaság helységnevtára. 1985.) használtuk fel. A járási beosztás megszűnt az országban. Helyette városok, nagyközségek a közigazgatási körzetközpontok és városkörzeteket alkotnak a hozzájuk sorolt településekkel. Helységeink száma a közsegregyesítések és községek városhoz csatolásai miatt 3064 (I. táblázat A).

Leszámítva a gólyáktól nem lakott vidékek településeit, az 1958 óta jelentett fészkelések alapján gólyalakta helységnek számítunk 2498 települést, ahonnan legalább az egyik felmérés alkalmával kaptunk pozitív fészkelési adatot (I. táblázat B.). Közülük 1786 helységből rendelkezünk 1984-ben pozitív fészkelési adattal, de 63 helység területéről ebben az évben jelentettek először fészkelő gólyákat (I. tábl. C.). Elmaradt a gólyák fészkelése, esetleg már több éven át is, 410 helységben (I. tábl. D., VIII. tábl.). Nem kaptunk gólyaadatokat 302 korábban gólyalakta településről (I. tábl. E.).

Feldolgozásunkban a VIII. táblázaton első alkalommal jelöljük meg azokat a helységeket, amelyek területén gólya csak magányosan lakta a fészket (HE). Megjegyzendő még, hogy a jelentések feldolgozásával nyert eredmények, a korábbi öt felmérésre vonatkozólag is, nem tekinthetők számadataikban abszolútnak, de jól mutatják a fehér gólya populáció-dinamikájának a tendenciáit és összefüggését az ökológiai tényezők alakulásával.

Fészkelés

Az 1786 településen 4834 lakott fészket számoltunk. 1974-ben 4070, 1979-ben 4858 volt a megfigyelt lakott fészkek száma. A gólya szokásos fészkelési helyeinek mennyisége 1984-ig tovább csökkent: épületen, nagyrészt kéményen 1499 (31%), fákon 639 (13%), egyéb helyeken, mint pl. ól-, istállótetőn, széna-, szalmakazlon, templomtornyon stb. 192 (4%). Épületen csak Győr-Sopron (79, 49%), Vas (147, 57%) és Veszprém (102, 71%) megyében, fákon csak Heves megyében (72, 50%) fészkeltek gólyák nagyobb mennyiségben. Erősen emelkedőben van a fészkelések száma a vezetékes villanyoszlopokon (III. táblázat). Országosan 2504, 52%, de egyes megyékben a 60—65 százalékot is eléri a villanyoszlopokon megfigyelt lakott fészkek mennyisége (II. táblázat).

Telepes fészkelésről is tudunk Tiszacsegén (Curgó u. 5., Hajdú-B. megye) egy-egy akácfán 2, illetve 3 fészket, a Heves megyei Komlón, elszáradt tölgyfán 6 fészket, de nem volt mindegyik foglalt (részletesebb adattal róluk 1984-ben nem rendelkezünk). Kölkeden (Baranya m. Kossuth u. 1.) L alakú épületen négy fészket 8—8 méter távolságban egymástól, úgyszintén Kőrmenden az ún. hosszú ház kéményein (Szabadság tér 1.) hat fészket.

Említésre méltó még a Szabolcs megyei Beregdarócon egy farakáson és a Vasvári Erdészet területén erdei fenyőállományban rejtetten egy-egy gólyapár fészkelése.

Gólyapárok, magányos és kőborgólyák

A 4834 lakott fészket közül 138 fészket magányos gólyák (HE), 4696 fészket gólyapárok (HPa) laktak (IV. táblázat). A gólyapárok száma némileg alatta marad az 1979-ben számba vett mennyiségüknek, de még mindig 9 százalékkal több, mint 1974-ben (VII. táblázat). Figyelemre méltó a fészket magányosan birtokló gólyák 1974 óta növekvő száma.

II. táblázat

A lakott fészkek megoszlása tartóaljzat szerint

	Megyék	Lakott fész- kek	G Épület		B Fák		LM Vill. oszl.		A Egyéb	
			Nr	%	Nr	%	Nr	%	Nr	%
1.	Duna—Tisza köze	263	86	33	59	22	112	43	6	2
2.	Bács-Kiskun Pest + Bp.	156	30	19	52	33	65	42	9	6
3.	Tiszántúl Csongrád	185	36	19	29	16	115	62	5	3
4.	Békés	262	100	38	13	5	146	56	3	1
5.	Szolnok	339	50	15	119	35	154	45	16	5
6.	Hajdú-Bihar	468	122	26	43	9	283	60	20	5
7.	Szabolcs-Szatmár	498	148	30	59	12	262	52	29	6
8.	Északi hegyvidék Borsod-A.-Z.	667	185	28	55	8	418	63	9	1
9.	Heves	143	14	10	72	50	54	38	3	2
10.	Nógrád	82	9	11	16	19	53	65	4	5
11.	Dunántúl Komárom	32	11	34	6	19	13	41	2	6
12.	Fejér	109	32	29	15	14	56	51	6	6
13.	Tolna	196	77	39	15	8	87	44	17	9
14.	Baranya	251	88	35	21	8	105	42	37	15
15.	Somogy	347	110	32	31	9	191	55	15	4
16.	Zala	276	72	26	21	8	182	66	1	0.4
17.	Vas	254	147	58	3	1	95	37	9	4
18.	Győr-Sopron	162	79	49	6	4	77	47	—	—
19.	Veszprém	144	103	71	4	2	36	25	1	1
	Összesen	4834	1499	31	639	13	2504	52	192	4

Lakott fészkek száma: a költőpárok (HPa) és a magányos gólyák (HE) lakta fészkek számának összege.

III. táblázat

A fészkelő gólyák számának és a fészkeljzatok megoszlásának változásai 1958—1984

	HPa	HE	G	B	A	LM
1958	7473		4630	1919	1255	
1963	5908		3699	1634	684	4
1968	4439		2738	1202	479	91
1974	4005	65	2190	1020	305	555
1979	4774	84	2011	906	285	1656
1984	4696	138	1499	639	192	2504

HPa, a költőpárok és HE, a magányos gólyák lakta fészkek száma. Aljzatok: G: épület, kémény; B: fák; LM: villanyoszlop; A: egyéb aljzat.

A gólyapárok (HPa) átlagos sűrűsége, azaz a 100 km²-re eső gólyapárok száma (StD) országosan 5,04. Ismert előttünk, hogy a fehér gólya fészkelése helyének kiválasztásakor a vízben gazdag területeket vagy vizenyős laposok közelségét keresi. Ennek megfelelően a párok nagyobb számát és az országos átlagnál magasabb sűrűségi értékeket hazánk csapadékbán és vizekben leggazdagabb észak-északkeleti és nyugat-délnyugati vidékein találjuk (IV. táblázat, 2., 3. ábra). Az ország ezen részein a megyei átlagok értéke 5 és 9 közötti, de egyes városkörzetek területén a megyei átlagot is meghaladja a gólyapárok sűrűsége. Pl. az alábbi városok és nagyközségek körzetében: Tiszavasvári (38 187 ha) 17,02, Tiszafüred (60 831 ha) 15,12, Szentgotthárd (23 344 ha) 15,85, Leninváros (53 903 ha) 12,98, Mezőkövesd (72 385 ha) 12,98 a párok sűrűsége. A csapadékbán szegényebb megyékben a folyó menti és talajukban rossz vízgazdálkodású részekben (pl. szikeseken) a megyei, sőt az országos átlagot is meghaladó StD-értékeket találunk. Így pl. néhány város és körzete területén: Szeghalom (79 811 ha) 9,02, Sarkad (36 185 ha) 8,29, Csongrád megyében Csongrád (33 924 ha) 7,07, Kistelek (41 009 ha) 7,31. Pest megyében az átlag 2,38, de Ráckeve és körzetében (47 641 ha) — köszönheti Dömsödnek — 6,72 a gólyapárok sűrűsége. Veszprém megyében Várpalota körzetében levő 6 településen az átlag 3,76, de az Ősi község szikes vidékén nagyobb számban fészkelő párokkal (7 pár) emelkedik a városkörzet gólyasűrűsége a megyei átlag fölé (VIII. táblázat, 3. ábra).

Egy-egy település kiemelkedik a gólyapárok számában: Vas megyében Körmeny 29, Pest megyében Dömsöd 25, Hajdú-B. megyében Balmazújváros 27, Tiszacsege 23, Polgár 21, Nádudvar 21, Egyek 21, Szabolcs megyében Tiszavasvári 26, Tiszadada 23, Szolnok megyében Nagyvíván 24, Tiszaszentimre 21, Zala megyében Nagykanizsa 20 gólyapárral.

Megyei viszonylatban a legsűrűbben lakott észak-északkeleti megyékben a legmagasabb gólyapárszám, és a párok legmagasabb sűrűségátlagja Szabolcs és Hajdú megyéből Borsod megyébe tevődött át már 1979-ben, és ugyanez mutatkozik meg 1984-ben is.

A fészkelések tengerszint feletti magasságát tekintve általában 250 m a felső határ. Nagyobb magasságban a Cserhátban Hollókőn (300 m) ismerünk fészket, amely 1984-ben lakatlan volt. Ugyanígy a Bakonyban, a Zirchez csatolt, 400 m magasan fekvő két település közül Nagyesztergályon is lakatlan volt a fészek, de lakott volt Olaszfaluban.

Fészek nélküli párt figyeltünk meg a Fejér megyei Aba helység területén. Rendszeresen egy tóparti magasfeszültségű villanyoszlopon éjszakáztak. Egy másik pár Berzék területén (Borsod megye) tartózkodott huzamosan a költési időben.

Beszámolnak még a jelentések kisebb-nagyobb csapatokban megfigyelt, főleg mezőgazdasági területen (lucernásban, tarlón) táplálkozó kóbor gólyákról: Sellye 29, Enying 12, Dég 5, Rábatamási 50, Kimle 10, Kunmadaras 12, Ugod 24 gólya.

Szaporulat

A 4696 költőpár közül 3984 párnál (HPm + HPO) kaptunk jelentést a sikeres vagy sikertelen költési eredményről, fiókákról vagy azok pusztulásáról, hiányáról. 712 párnál az ilyen információ teljesen elmaradt (HPx). A költési eredmény szerint a párok megoszlása (IV. táblázat): 3245 pár sikeresen, vagyis a kirepülésig felnevelte fiókáit (HPm), 739 párnál sikertelen költést figyeltek meg (HPO). A sikertelenül költő párok nagyobb részénél, 629 párnál fészkalj (tojások) sem volt; betűjelzésük: HPO(o). 47 párnál a tojások (fészkalj) pusztulása okozta a költés sikertelenségét; betűjelzésük:

IV. táblázat

Gólyapárok és magányosan fészkelő gólyák száma

	Megyék	1. HPa	2. HPm	3. HPo	4. HPx	5. StD	6. HE	HPa 1958-hoz viszonyítva
1.	Duna—Tisza köze							
	Bács-Kiskun	257	161	28	68	3,1	6	-51%
2.	Pest + Bp	152	83	17	52	2,31	4	-43%
	Tiszántúl							
3.	Csongrád	176	126	44	6	4,12	9	-21%
4.	Békés	248	190	46	12	4,40	14	-9%
5.	Szolnok	329	228	52	49	5,86	10	-30%
6.	Hajdú-Bihar	457	275	64	118	7,36	11	-42%
7.	Szabolcs-Szatmár	485	284	68	133	8,17	13	-40%
	Északi Hegyvidék							
8.	Borsod-A.-Z.	647	449	137	61	8,93	20	-26%
9.	Heves	139	96	24	20	3,82	4	-32%
10.	Nógrád	78	63	12	3	3,06	4	-42%
	Dunántúl							
11.	Komárom	31	22	6	3	1,38	1	-43%
12.	Fejér	105	63	21	21	2,40	4	-48%
13.	Tolna	187	139	21	27	5,05	9	-28%
14.	Baranya	251	198	37	16	5,06	—	-32%
15.	Somogy	345	266	36	43	5,72	2	-31%
16.	Zala	270	212	37	21	7,13	6	-23%
17.	Vas	247	182	55	10	7,40	7	+13%!
18.	Győr-Sopron	155	116	17	22	3,86	7	-19%
19.	Veszprém	136	94	16	26	2,90	7	-50%
	Összesen	4696	3245	739	712	5,04	138	-37%

A karakterisztikák nemzetközi betűjelzései: 1. HPa: költőpárok általában. 2. HPm: költőpárok kirepülő fiatalokkal. 3. HPo: költőpárok kirepülő fiatalok nélkül. 4. HPx: költőpárok, melyeknél az új nemzedék nem ismert. 5. StD: a párok sűrűsége: 100 km²-re eső gólyapárok száma. 6. HE: a magányosan fészkelő gólyák száma.

HPo(g). 63 pár kiköltött fiókái pedig a nevelési idő folyamán pusztultak el; betűjelzésük: HPo(m).

8654 kikelt fiókat jelentettek. Ebből a kirepülők száma 8212, kirepülés előtt elpusztult 442. Ennek alapján a 3245 sikeresen költő párra (HPm) eső fiókaátlag, a JZm fiókaindex 2,53. A sikeresen és sikertelenül költő párok együttesére (HPm + HPo) eső fiókaátlag, a szaporodási ráta (JZa index) 2,06. Ez utóbbi 1974-ben volt hasonlóan alacsony, 1,88.

A JZa mutató értéke annál alacsonyabb, minél magasabb a sikertelenül költő párok (HPo) száma és aránya. Márpedig mindkét évben viszonylag magas volt ez az arány, 1984-ben 18,6%, 1974-ben 19,6%, ami nagyrészt a két évjárat hasonlóan kedvezőtlen időjárásával függ össze. A növényi kultúra is 2-3 hetes késésben volt ebben a két évben. Ami a hasonlóság mellett különbség volt a két évjárat időjárásában, ti. az 1984-es év nevelési időszakának kedvezőbb időjárásai viszonyai, az tükröződik az eredményesen költő párok (HPm) fészkenkénti fiókaszáma megoszlásában (VI.

A fiókák száma (1984)

	Megyék	ZHm (HPm + HPo)	7. JZG	8. JZa	9, JZm
1.	Duna—Tisza köze				
2.	Bács-Kiskun Pest + Bp.	189 100	430 208	2,27 2,07	2,67 2,49
3.	Tiszántúl				
4.	Csongrád	170	341	2,00	2,70
5.	Békés	236	505	2,14	2,66
6.	Szolnok	280	587	2,10	2,57
7.	Hajdú-Bihar	339	658	1,94	2,39
	Szabolcs-Sz.	352	702	2,00	2,48
	Északi Hegyvidék				
8.	Borsod-A.-Z.	586	1053	1,79	2,33
9.	Heves	119	226	1,90	2,38
10.	Nógrád	75	155	2,07	2,46
	Dunántúl				
11.	Komárom	28	59	2,11	2,68
12.	Fejér	84	166	1,97	2,63
13.	Tolna	160	347	2,17	2,50
14.	Baranya	235	504	2,14	2,54
15.	Somogy	302	670	2,21	2,52
16.	Zala	249	562	2,26	2,65
17.	Vas	237	497	2,10	2,73
18.	Győr-Sopron	133	302	2,27	2,60
19.	Veszprém	110	230	2,18	2,55
	Összesen	3984	8212	2,06	2,53

Betűjelzések: ZHm: a fiókák számáról hány fészekből van adat (HPm+HPo alapján). 7. JZG: a kirepülő fiókák száma a Nr. 2. adatai alapján. 8. JZa: a fiókák átlagszáma a Nr. 7/Nr. 2+3 alapján. 9. JZm: a fiókák átlagszáma a Nr. 7/Nr. 2 alapján.

táblázat). Az 1—2 és 3—4 fiókás párok aránya 1984-ben kiegyenlítettebb volt, mint 1974-ben, amikor az 1- és 2-fiókás párok nagy többségét állapítottuk meg. A fiókapusztulás 1974-ben 8,6%, 1984-ben 5,1% volt.

A szaporodási ráta szerint az említett két év rossz volt a szaporulat szempontjából (ún. Störungsjahr), de 1984-ben a gyenge eredmény nagyobb részben a költési időszak, az április és május hideg, esős, napfényszegény időjárásával hozható összefüggésbe; azonkívül összefügg a későn érkezés gyakoriságával (16 esetben jelentették) is és mindennel, ami a párképződést a szaporulat eredményessége szempontjából kedvezőtlenül befolyásolhatta (életkor, ivarérettség foka stb. Jakab, 1984).

Gólyapusztulás

Összesen 78 gólya pusztulásáról kaptunk jelentést. Az ismert okok közt nagyarányú az áramütés okozta elhullás. Ennek áldozata 6 öreg gólya és 26 fiatal a kirepülés után. Egy kirepült fiatal és egy gólyaszülőt autó ütött el, egy további golyát

kutya mart halálra. Van példa a mérgezésre is. Heréd (Heves megye) határában mérgezés következtében hullott el egy gólya, egyúttal 4 egerészölyv, 2 vörösvércse és egy erdei fülesbagoly is áldozatul esett.

Kirepülés előtt a 442 fióka elhullásának az okai között leggyakrabban a kidobást, kiesést, megfázást és a gólyaverelkedés következtében bekövetkezett pusztulást jegyezték fel. Két esetben méhraj támadása ölt meg 3-3 fiókat. Áldozatul estek viharnak, jégverésnek is. A fészekben bekövetkezett áramütésnek két esetben egy, illetve két fióka volt az áldozata.

A szaporulat eredménytelenségét a fészkek pusztulása is tetézi. 22 esetben jelentettek gólyaverelkedésben összetört tojásokat. 3 párnál befulladt vagy záptojások miatt volt eredménytelen a költés.

Tapfer Dezső Közép-Dunántúlon, a Töreki lánánál, továbbá Tác, Szántódpusztá, és Tihany településeken sikertelenül költő párok ki nem kelt fészkekajait vizsgálta. Autoradiográfiás úton béta-elektronaktivitást, azaz radiaaktív szennyeződést mutatott ki a tojáshéjmaradványok mészhéjában és egy elpusztult fióka csontjában. Hasonló eredményre jutott 1985-ben is négy sikertelenül költő párnál (Tapfer, 1985).

Itt jegyezzük meg, hogy a fészket magányosan lakó gólyák közül néhányánál megfigyeltek egy vagy több terméketlen tojást, amit a magányos gólya előbb-utóbb kidobott. E megfigyelések alapján feltételezhető, hogy a fészket magányosan birtokló gólyák többnyire tojók.

A gólyakérdés

Annak ellenére, hogy 1984 és 1985 tavaszán a vonuló gólyák számát Gibraltárnál 27 ezerre, a Boszporuszon át vonulókét Izraelben 300 ezerre becsülték, a walsrodei gólyaszimpózium beszámolója alapján egyértelműen megállapítható, hogy a fehér gólya állománya elterjedési területén, különösen annak nyugati részein katasztrófálisan fogyatkozik. Belgium és Svédország területéről a gólya teljesen eltűnt. Franciaországban, Hollandiában és Dániában 4—20 párt tartanak számon. 80 százalékos a fogyatkozás az NSZK-ban (479 pár). Svájcban a kipusztulás után a 0-ról indult, több mint három évtizedes telepítési akció eredményeként 109 szabadon repülő pár van. Ausztriában csak az utóbbi években kezdődött meg a fogyatkozás. Az NDK-ban és a többi európai államban általában 30—50 százalékos a populációk csökkenése. 1974 után Lengyel-, Észti-, Lett- és Fehéroroszország területén mutatkozik nagyobb állománygyarapodás és némi emelkedés állapítható meg Csehszlovákia és Magyarország területén is (Luthin, 1985).

Hazánkban az 1974 után tapasztalt 9 százalékos emelkedés ellenére 1958-hoz viszonyítva még mindig 37 százalékos a visszaesés a költőpárok számában (IV. táb-

VI. táblázat

A költőpárok százalékos megoszlása a fészkenként kirepülő fiókák száma alapján (1974—1984)

	ZHm (HPm + HPo)	HPo	HPm 1—6					
			0	1	2	3	4	5
1974	3222	19,6%	9,7%	40,4%	22,0%	7,8%	0,4%	0,03%
1979	4151	10,8%	5,6%	36,3%	31,2%	14,1%	1,7%	0,02%
1984	3984	18,6%	6,2%	34,0%	32,0%	9,0%	0,2%	0,1%

ZHm: a fióka adatokkal rendelkező fészkek száma. HPm1—6: eredményesen költő párok 1—6 fiókával. HPo: párok kirepülő fiókák nélkül.

lázat). Megjegyzendő, hogy még nagyobb a fogyatkozás az 1941-ben megállapított állományhoz viszonyítva, amikor az északi és a kárpátaljai csatolt területekkel növelt országban 21 ezer gólyapárt számoltak, és sűrűségük országos átlaga 18,1 volt (Homonnay 1964). E sűrűségadat alapján, a csatolt területeket leszámítva, a mai határok övezte ország területén kb. 15—16 ezer pár fészkelhetett. Keve az 1948—1951. években végzett részleges felmérések alapján az ország teljes állományát a háború előttinek a felére becsülte és a csökkenést a háború okozta károsításoknak tudta be (Bancsó—Keve 1957, Keve, 1957). A háború előtti állománynagyságnak körülbelüli megfelelőjét igazolja az 1958-ban végzett országos gólyaszámlálás eredménye is (Marián, 1962).

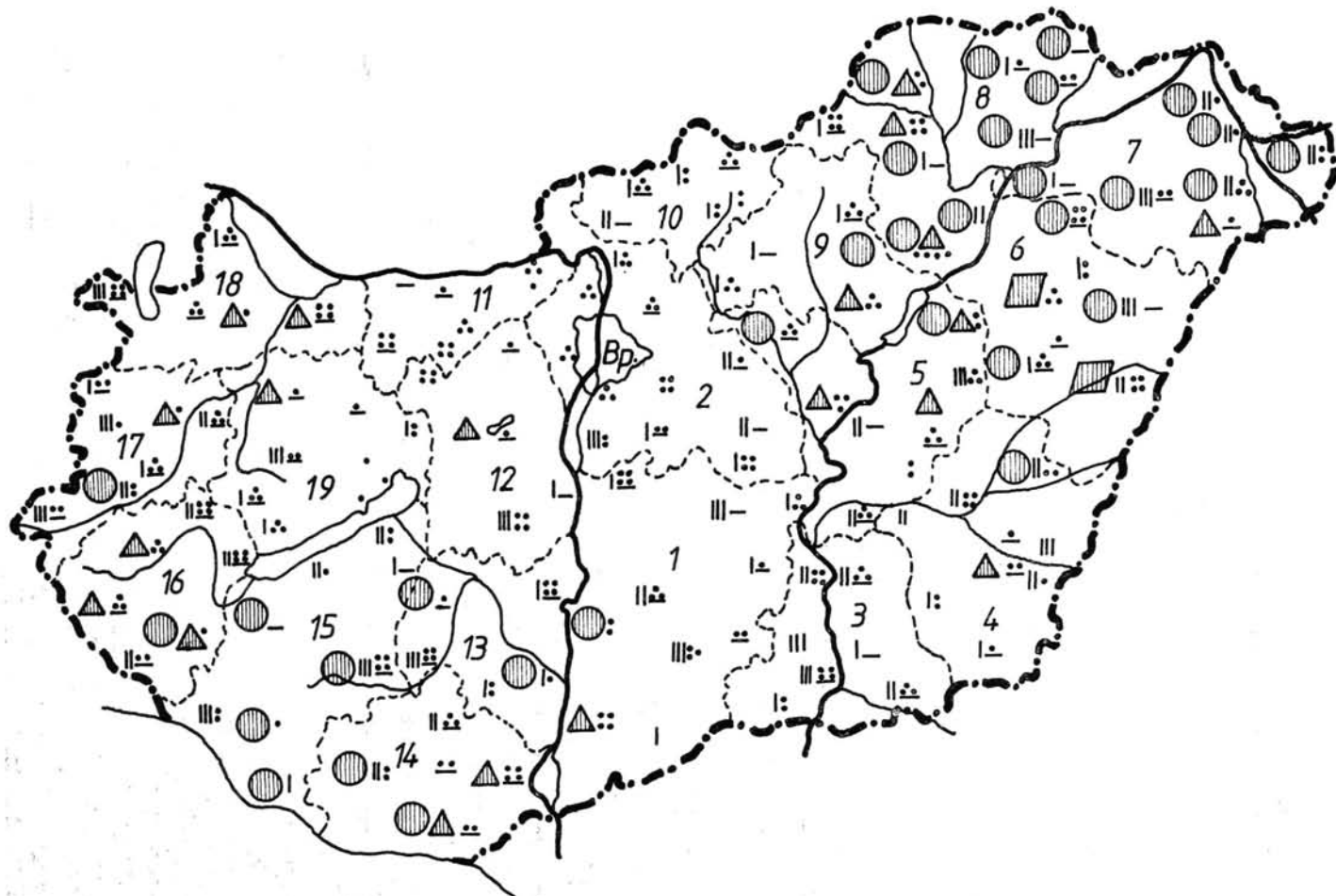
Hogy mi az 1958-ban végzett felmérés eredményéhez viszonyítjuk a magyarországi populáció változásait, tesszük egyrészt azért, mert nehéz az összehasonlítás a korábbi idősokkal a megyék megváltozott beosztása miatt, másrészt, mert 1958-tól végzünk rendszeresen és azonos módszerrel felméréseket az ország egész területén. Szempont az is, hogy körülbelül ettől az időtől kezdve alakulnak át, épülnek újjá községeink, átalakul a paraszti gazdálkodás a mezőgazdaság kollektivizálása és nagyüzemesítése következtében. Velejárója a kemizálás, nagy területek víztelenítése, továbbá a technizálódás kiterjesztése. Nagy méreteket ölt az iparosítás. Ez mind-mind megnövelte az emberi tényező szerepét, az ember belenyúlását a természetbe.

Megyéenként változatos képet mutatnak 1958-hoz viszonyítva a csökkenés arányai. Mondhatni tükrözik a társadalmi, főleg a mezőgazdaság, iparosodás terén végbement változásokat és a velük járó ún. civilizációs ártalmakat. A gólyapárok fogyatkozása 8 megyében meghaladja a 37 százalékos országos csökkenést. Három megyében a csökkenés folyamatos, vagyis 1974 után sem volt emelkedés a párok számában: Bács-Kk. 51%, Győr-S. 19%, Veszprém 50%. Az 1974 utáni emelkedés ellenére még mindig 42—48% a csökkenés Hajdú, Nógrád, Pest, Szabolcs, Komárom és Fejér megyében, 23—32% Zala, Borsod, Szolnok, Somogy, Tolna, Baranya és Heves megyében. Csongrád megyében 21%, de itt 1963-ban volt a mélypont, majd folyamatos az emelkedés. Legkisebb a fogyatkozás Békés megyében, 9%. Vas megye pedig az egyedüli, ahol 1958-hoz viszonyítva 13 százalékos az emelkedés: kis változásokkal folyamatos az állomány növekedése 214-ről 247 párra (IV. táblázat).

A negatív ható tényezőket ellensúlyozta — ami tükröződik a párok számának 9 százalékos növekedésében — az 1970-es évektől intenzívvé vált természet- és madárvédelmünk, a Madártani Intézet és 1974-től a Magyar Madártani Egyesület mind aktívabb és kiterjedtebb működése. Legnagyobb súlyt kapott a fészkelőhelyekről való gondoskodás, amiben jelentős szerepet töltött be az áramszolgáltató vállalatok támogató közreműködése is a villanyoszlopokra épült fészkek megtűréseivel, sőt megőrzésével és biztonságuk megteremtésével (1500—2000 fészkek fészektartóval a vezeték fölé van már emelve; Jakab, 1985).

A gólya táplálkozási területének fenntartása és bővítése, ami együtt jár más okból is megóvandó élőhelyek védelmével, még megoldandó feladata természetvédelmünknek, de társadalmunknak is. A környezetszennyeződés csökkentésén kívül sokat jelentene e téren az ésszerűbb vízgazdálkodás. Pl. ha a vízelvezető csatornáknak és árkoknak zsilipek rendszeresítésével csak a kárt okozó vizet vezetnénk el, az éltető, az élővilág szükségletét szolgáló vizet visszatartanánk. Ezzel okvetlenül gazdagabbá válna az ország élőhelyeinek élővilága, tágulna a gólya egyébként beszűkült élettere és állománya legalább az ötezer pár körüli szinten megtartható volna.

A védelem ezen szempontjai a walsrodei szimpózium zárónyilatkozatának javaslatai között is szerepelnek (Luthin, 1985)!

2. ábra. A golyapárok megoszlása városkörnyékekenként. 1—19 megye azonosítható a táblázatokon a megyék sorszáma szerint.

A párok számának jelzései: 1:•, 5:—, 10:|, 40:△, 50:●, 100:▣. Párok száma pl. egy városkörnyék területén: ●▣.

(Rajzolta: Kőrász Mária)

Összefoglalás

A nemzetközi gólyakutatás 1984-ben 50. évét töltötte be. Eredményeit, az európai állomány nagymértékű megfogyatkozásának kérdéseit vitatta meg Walsrodeban az első nemzetközi gólyaszimpózium (1. ábra). Az 1984. évi felmérés eredményeit mi is az utóbbi negyedszázados országos kutatás viszonylatában vizsgáljuk (III., VII., VIII. táblázat).

A költőpárok mennyisége 1958 és 1974 között 46 százalékkal csökkent, de az ezt követő 10 évben némi gyarapodás állt be. A csökkenés 1958-hoz képest 1984-re 37 százalékra javult. E változások, a vonulási út és a teletelés afrikai helyeinek negatív tényezőin kívül, a nálunk az ötvenes évek második felétől felgyorsult társadalmi változásoknak és az ipar, a mezőgazdaság intenzív szerkezetbeli átalakulásának tudható be. Az ennek folyamán sok tekintetben körültekintés hiányával létrejött ún. civilizációs ártalmak károsan hatottak az élővilágra. Beszűkülte a gólya élettere is. Szokásos fészkelőhelyei gyorsan felszámolódtak, ami kizárta sok helyen a megtelepedését (II., III. táblázat).

VII. táblázat

Gólyaállományunk országos adatai (1958—1984)

	Gm	HPa	HPm	HPo	HPx	StD	HE	JZG	JZa	JZm	Csökkenés 1958-től
1958	2065	7473	1661	151	5661	8,0	51	4641	2,50	2,79	
1963	1884	5908	2584	299	3025	6,2	146	6651	2,30	2,57	21 %
1968	2154	4439	1920	250	2269	4,8	97	4781	2,21	2,49	41 %
1974	1825	4005	2590	632	783	4,2	65	6042	1,88	2,33	46 %
1979	1956	4774	3701	450	623	5,1	84	9717	2,34	2,63	36 %
1984	2196	4696	3245	739	712	5,04	138	8212	2,06	2,53	37 %

Gm: az adatokat adó helységek száma. HPa: költőpárok általában. HPm: költőpárok kirepülő fiatalokkal. HPo: költőpárok kirepülő fiatalok nélkül. HPx: költőpárok, melyeknél az új nemzedék nem ismert. StD: a párok sűrűsége, 100 km²-re eső számuk. HE: magányosan fészkelő gólyák száma. JZG: a kirepülő fiókák száma. JZa: a fiókák egy gólyapárra eső átlaga (HPm+HPo alapján). JZm: a fiókák egy párra eső átlaga (HPm alapján).

Megjegyzés: az 1958/63/68 évekből a HPm érték eltér a nemzetközi normától, mert azok a párok is ide soroltattak, amelyek fiókákat ugyan költöttek, de azokat időközbeni pusztulásuk miatt kirepülésig felnevelni nem tudták. A norma szerint e párokat a HPo értékhez kell sorolni. Értelemszerűen e három felmérésnél a HPo érték is eltér a nemzetközi normától és ugyanígy a JZm érték is.

1974 után a fészkelések számának növekedésében jelentős szerepet tulajdonítunk a fészkek, különösen a villanyoszlopokra fészkelő gólyapárok védelembe vételének. 1984-ben a lakott fészkeknek országosan már 52 százaléka villanyoszlopokon található (II., III. táblázat).

Megoldatlan kérdés még a gólya életterének biztosítása. Annak ellenére, hogy a felmérések alkalmával újabb települések váltak gólyalakta helységekké (pl. 1984-ben 63), 1958 óta 410 települést számoltunk, ahonnan a fészkelő gólyák eltűntek (I. tábl.). Megyénként pedig a megyék több mint egyharmadában 40—50 százalékos a fészkelő párok megfogyatkozása 1958 óta (IV. tábl.). Legfőbb feladat e téren a racionális vízgazdálkodás, a természet szennyezésének minimálisra csökkentése lenne, azaz életteret biztosítani az élővilág számára!

Hazánk gólyapopulációja, köszönhetően kedvező földrajzi és természeti adottságainknak, még mindig jelentős része az európai gólyaállománynak. Különösen az ország É—ÉK-i és Ny—DNy-i területei tűnnek ki a gólyapárok nagy sűrűségével (IV. tábl. 2.3. ábra). Éghajlati viszonyaink kedveznek a nagyobb szaporulatnak, kivéve egy-egy, a költési időszakban hűvös, esős, ún. rossz gólyaévet (Störungsjahr), mint pl. 1974 és némileg 1984 is voltak, amikor a HPO értékek magasak, a szaporodási ráta, a JZa értékei alacsonyak voltak (V., VI., VII. táblázat).

IRODALOM

Bancsó Lajos—Keve András

1957 White-Stork-Census in Hungary in the years 1950 and 1951. *Aquila*. 63—64. 227—232.

Homonnay Nándor

1946 A magyar gólya. Műveltség. Bp. 2. 123—127.

1959 A magyarországi gólyák népszámlálása. *Term. tud. Közl.* 90. 263—266.

1964 Magyarország és környező területei gólyaállományának mennyiségi felvétele az 1941. évben. *Aquila*. 69—70. 83—97.

International Council for Bird Preservation

1983 Appeal for a Fourth International Census of the White Stork, 1984. *Ökologie der Vögel*. Stuttgart. 5. 3—8.

Jakab Béla

1977 Weißstorchbestand Ungarns, 1974. *Aquila*. 84. 37—50.

1978 Magyarország gólyaállományának 1974. évi felmérése. *MFMÉ* 1976/77-1. Szeged, 495—534.

1982 Gólyaállományunk populációdinamikája 1958—1979. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1981. Szeged. 191—196.

1983 Szaporodásbiológiai megfigyelések a fehér gólyánál. Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1982. Szeged, 227—232.

1984 A gólya *Ciconia ciconia* populációdinamikájának főbb tényezői. *Puszta* 2/11. Bp. 89—103.

1984 „Költöző” fészkek — gólyagondok. *Élet és Tudomány*. 39. 653—655.

1985 A gólya populációdinamikájának két évtizede az 1979. évi felmérés eredményeinek tükrében Magyarországon. *MFMÉ* 1982/83-1. Szeged, 413—451.

1986/a Gólya-hírek Európából. *Búvár* 1986/7. 18.

1986/b Zur Populationsdynamik des Weisstorchs in Ungarn. *Naturschutz Landschaftspflege*. Bad.-Württ., Karlsruhe. Megjelentetés alatt.

1986/c Bestand und Schutz des Weisstorch in Ungarn, 1958—1984. *Internationales Storch-Symposium, Vogelpark Walsrode előadásai*. Walsrode. Kiadás alatt.

Keve András

1957 White-Stork-Census in Hungary in the years 1948 and 1949. *Aquila*. 63—64. 211—225.

Központi Statisztikai Hivatal

1985 A Magyar Népköztársaság Helységnevtára 1985. Bp. 534.

Luthin, Charles S.

1985/a Internationales Storchsymposium im Vogelpark Walsrode. Zum Fliegen geboren. Walsrode. 3. 1—2. 8.

1985/b Lang lebe der Weißstorch! — Internationales Storch-Symposium im Vogelpark Walsrode. Zum Fliegen geboren. Walsrode. 3. 3—4. 1—6.

Marián, Miklós

1962 Der Weiss-storch in Ungarn in dem Jahre 1956—1958. *MFMÉ* 160/62. Szeged. 231—269.

1968 Bestandsveränderung beim Weißstorch in Ungarn 1958—1963. *MFMÉ* 1968. Szeged, 283—314.

Rékási József—Jakab Béla

1984 Ökológiai vizsgálatok Észak-Bácska gólyaállományán tíz év tükrében. *Aquila*. 91. 101—108.

Tapfer Dezső

1986 A fehér gólya (*Ciconia ciconia*) költés-elmaradása béta-aktív tojáshéj, csont és tollpozitivitásban (1981—85). *Madártani Tájékoztató*. 24—25.

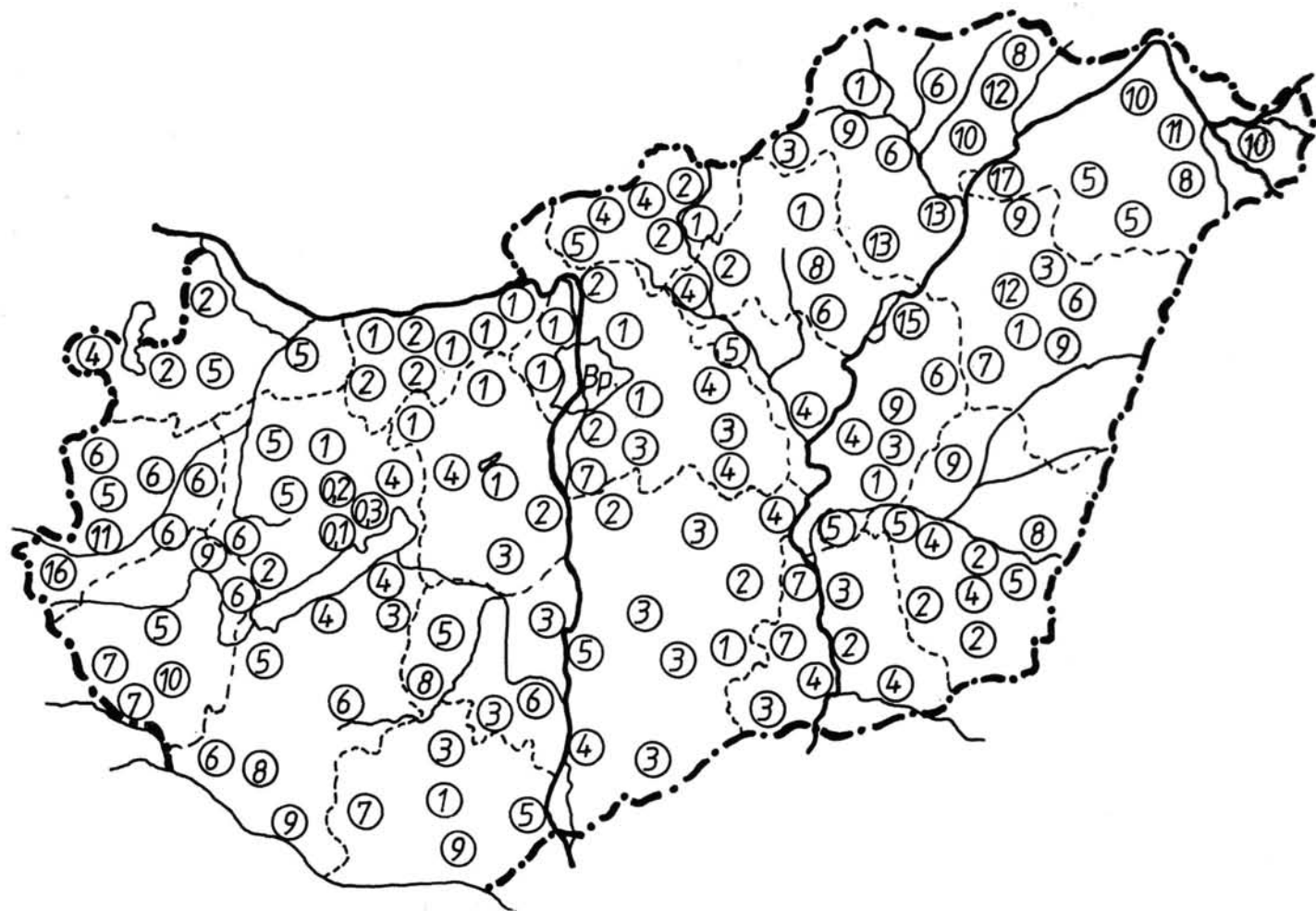
VIII. táblázat

Fészkelő gólyapárok száma Magyarország helységeinek területén
az 1958, 1963, 1968, 1974, 1979 és 1984 években

A — jel a nemleges jelentést, a kérdőjel (?) a jelentések elmaradását jelzi. HE: csak magányos gólya fészkelését jelentették.

BARANYA MEGYE						Kékesd	—	—	—	—	?	1
Komló és környéke						Geresdlak	—	—	1	?	—	—
Komló						Fazekasboda	1	—	1	?	?	1
Baranyajenő						Maráza	—	—	1	—	?	—
Szágy						Himesháza	2	2	—	1	—	1
Tormás						Erdősmárok	1	2	—	—	?	—
Bikal						Székelyszabar	—	1	—	1	—	1
Szalatnak						Szür	—	—	1	1	?	1
Egyházaskozár						Homoród	3	2	—	3	?	—
Hegyhátmaróc						Kisnyárád	—	—	—	1	?	—
Tófü						Kölked	11	11	—	?	?	12
Gödre						Lánycsók	2	3	1	—	2	1
Hidas						Kisnyárád	—	—	—	1	?	—
Hosszúhetény						Lippó	1	1	—	1	1	1
Magyarhertelend						Bezedek	2	2	1	—	—	—
Bödolyabér						Majs	7	—	2	?	1	2
Magyarszék						Udvar	1	1	—	—	?	—
Mágocs						Nagynyárád	4	6	2	?	1	—
Alsómocsolád						Olasz	—	—	—	—	1	1
Mekényes						Belvárdgyula	6	—	—	—	—	—
Nagyhajmás						Somberek	3	3	—	—	?	1
Mázaszászvár						Görcsönydoboka	—	—	1	?	?	—
Kérász						Palotabozsok	2	1	1	1	—	—
Mindszentgodisa						Szederkény	—	—	—	—	—	1
Kishajmás						Máriakéménd	2	1	—	3	1	3
Pécsvárad						Véménd	—	—	1	?	?	—
Erdősmecke						Feked	1	—	—	?	?	—
Lovászhetény						Szebény	1	—	1	?	?	—
Martonfa						Pécs és környéke						
Nagypall						Pécs	3	—	—	—	—	1
Sásd						Abaliget	1	3	1	?	—	—
Oroszló						Husztót	—	—	1	1	1	1
Vásárosdombó						Berkésd	1	2	1	?	?	—
Gerényes						Ellend	4	1	1	—	?	—
Mohács és környéke						Görcsöny	1	2	1	1	?	—
Mohács						Kozármiszlény	1	1	—	—	—	—
Babarc						Kövágószőlős	—	—	—	—	—	—
Liptód						Cserkút	—	—	—	—	—	1
Szajk						Nagykozár	—	—	—	—	—	—
Versend						Magyarsarlós	—	—	—	—	—	1
Bóly						Orfú	—	—	—	1	?	—
Borjád						Pellérd	—	2	—	?	?	1
Kisbudmér						Aranyosgadány	—	—	—	—	—	1
Töttös						Keszü	—	2	1	—	1	1
Dunafalva						Pogány	1	—	—	?	?	—
Dunaszekcső						Siklós és környéke						
Bár						Siklós	10	4	1	1	1	1
Erzsébet						Baksa	7	1	2	?	1	1
Szellő						Kisdér	—	—	—	1	1	1

Ócsárd	—	6	—	1	?	1	Lúzsok	—	—	1	1	1	1
Siklósbodony	—	—	—	1	—	—	Páprád	—	—	—	1	?	—
Tésény	—	—	—	1	1	1	Piskó	—	—	—	—	—	1
Beremend	5	5	6	3	3	5	Sámod	—	1	1	1	1	—
Kásád	—	—	—	—	—	1	Veji	—	—	—	—	—	1
Bogárdmindszent	1	—	—	1	?	1	Zaláta	13	5	7	?	3	2
Hegyszentmárton	4	14	1	4	4	3	Villány	3	5	10	3	?	3
Ózdfalu	—	—	—	—	—	1	Ivánbattyán	—	—	—	—	1	1
Csányoszró	5	7	4	3	2	2	Kisjakabfalva	—	—	1	?	?	—
Drávaszabolcs	1	1	6	2	3	5	Márok	1	—	—	—	1	1
Drávacsehi	—	—	—	—	—	1	Palkonya	1	1	—	?	1	1
Drávapalkonya	—	—	—	—	2	1	Villánykövesd	1	—	—	—	—	1
Gordisa	—	4	—	2	5	2	Szigetvár és környéke						
Matty	9	4	—	?	6	1	Szigetvár	2	6	3	5	6	4
Egerág	—	1	—	1	?	1	Almamellék	—	5	3	4	3	—
Egyházasharaszti	1	—	—	—	1	1	Bicsérd	—	6	2	4	2	1
Alsószentmárton	—	—	—	—	1	—	Boda	—	—	—	—	1	—
Kistapolca	—	—	—	—	1	1	Zók	—	—	—	3	?	1
Old	—	—	—	—	3	3	Bükkösd	2	1	1	1	1	1
Siklónagyfalu	—	—	4	2	4	—	Helesfa	1	—	—	—	—	1
Harkány	5	3	4	1	?	2	Dencsháza	5	3	3	1	1	1
Dióviszló	2	2	1	?	?	1	Dobsza	2	2	3	1	2	1
Drávacsepely	1	—	3	1	?	1	Merenye	—	—	—	—	1	2
Drávaszerdahely	—	—	—	—	—	3	Nemeske	—	—	—	—	—	1
Kovácsida	9	9	7	1	3	—	Tótszentgyörgy	—	—	—	—	—	1
Márfa	—	—	1	?	?	2	Drávafok	6	3	5	3	3	4
Rádfalva	—	—	1	1	?	1	Bogdása	1	—	1	1	3	2
Kémes	5	2	1	1	3	2	Drávakeresztúr	—	—	—	—	—	3
Cún	—	—	—	1	1	1	Markóc	—	—	—	—	—	2
Drávapiski	—	—	—	2	?	1	Felsőszentmárton	5	9	2	1	6	—
Tésenfa	—	—	—	—	2	1	Hetvehely	—	1	1	1	1	1
Magyarbóly	4	1	3	?	1	1	Ibafa	2	2	1	1	2	1
Illocska	—	—	—	—	—	1	Isbény	—	—	—	—	—	1
Lapáncsa	—	—	—	—	—	1	Horváthertelend	—	—	1	1	?	1
Magyarmecske	5	—	—	—	—	2	Kétújfalu	2	2	2	?	4	4
Gilvánfa	—	—	—	—	—	1	Bürüs	—	—	—	—	—	1
Kisasszonyfa	—	—	—	—	—	1	Gyöngyösmellék	3	—	—	—	—	1
Magyartelek	—	—	—	—	—	1	Teklafalu	5	—	—	—	—	2
Nagyharsány	5	4	—	?	?	?	Zádor	3	—	2	?	—	1
Sellye	—	5	5	6	7	8	Királyegyháza	9	—	—	—	1	1
Drávaiványi	—	—	—	—	1	2	Gyöngyfa	—	—	1	1	?	1
Drávasztára	—	—	4	?	3	1	Sumony	—	6	3	2	?	1
Kákics	—	—	3	?	?	1	Mozsgó	11	4	—	1	1	2
Marócsa	—	—	1	1	?	1	Almáskeresztúr	—	—	—	—	—	—
Okorág	2	2	—	?	2	1	Csertő	22	—	1	?	?	2
Sósvetike	—	—	—	—	1	—	Nagypeterd	—	2	—	?	—	—
Szalánta	—	—	—	—	1	1	Bánfa	—	—	—	1	1	—
Bisse	—	—	1	?	?	—	Botykapeterd	1	—	—	—	1	2
Garé	1	3	—	1	1	1	Katádfa	—	—	—	1	1	1
Szilvás	—	—	—	—	—	1	Nagyváty	—	—	—	—	—	1
Újpetre	2	1	1	1	1	1	Nyugotszenterzsébet	—	—	—	—	1	1
Kiskassa	1	1	—	1	?	—	Rózsafa	1	1	2	1	1	2
Kistótfalu	—	—	—	—	—	1	Szentdénes	2	1	3	?	?	1
Vokány	—	3	2	?	?	?	Somogyapáti	5	—	4	?	?	3
Vajszló	11	11	11	2	4	2	Somogyhatvan	3	—	—	1	?	1
Adorjás	—	—	1	?	?	1	Somogyviszló	—	—	—	—	—	2
Baranyahídvég	2	—	3	2	1	—	Somogyharsány	2	4	—	?	?	2
Hirics	—	—	2	?	?	1	Magyarlukafa	—	—	—	—	—	1
Kemse	—	—	2	?	?	?	Vásárosbérc	3	2	—	—	?	—
Kisszentmárton	1	—	1	2	?	1	Szabadszentkirály	—	1	—	1	1	1
Körös	—	—	2	2	?	1							

3. ábra. A gólyapárok sűrűsége (StD: a 100 km²-re eső párok száma) a városkörnyékek területén.
Városkörnyékeket lásd a VIII. táblázatban. (Rajzolta Kórász Mária)

Gerde	—	2	—	1	?	1
Szentlászló	2	2	1	1	1	—
Boldogasszonyfa	1	2	1	1	2	2
Szentlőrinc	—	1	1	3	4	2
Csonkamindszent	2	—	1	1	1	1
Kacsóta	—	—	1	?	1	1

BÁCS-KISKUN MEGYE

Baja és környéke

Baja	8	4	1	7	5	1
Bácsbokod	3	—	—	1	1	1
Bácsborsód	3	—	1	1	1	1
Bátmonostor	—	—	—	1	?	1
Borota	1	2	2	1	1	1
Csátalja	5	1	1	4	?	—
Csávoly	4	—	—	1	4	1
Dávod	11	4	4	1	3	4
Érsekcsanád	17	9	—	6	7	6
Felsőszentiván	1	1	1	1	1	1
Gara	1	3	2	1	1	1
Bácsszentgyörgy	5	—	—	—	1	1
Hercegszántó	14	2	4	7	9	11
Nagybaracska	2	1	—	1	3	2
Nemesnádudvar	36	6	—	1	5	2
Rém	1	1	—	—	2	—
Sükösd	5	5	5	5	5	2
Szeremle	17	13	9	8	5	6
Vaskút	13	2	1	4	3	2

Kalocsa és környéke

Kalocsa	5	4	4	2	3	1
Apostag	2	1	1	1	2	1
Bátya	2	1	1	1	1	1
Dunaegyháza	7	8	—	2	2	3
Dunapataj	5	10	8	6	1	9
Dunaszentbenedek	1	1	1	1	1	?
Dunavecse	1	1	1	1	1	2
Dusnok	2	2	2	?	?	2
Fajsz	7	2	3	1	?	2
Foktő	2	2	2	1	1	1
Géderlak	1	—	—	1	?	?
Hajós	2	9	—	3	3	4
Harta	—	12	20	9	4	6
Dunatetőfő	—	1	1	3	?	?
Homokmégy	5	4	2	2	7	3
Miske	2	2	1	1	1	1
Drágszél	2	—	1	1	1	HE
Ordas	1	1	2	1	1	1
Öregcsertő	2	5	—	2	1	2
Solt	3	2	5	9	11	4
Szakmár	8	3	1	?	4	10
Uszód	5	2	3	?	?	?

Kecskemét és környéke

Kecskemét	6	4	3	7	10	5
Ágasegyháza	9	5	9	?	2	1
Ballószög	—	—	—	1	?	—
Fülöpháza	13	11	12	11	?	8
Helvécia	3	4	3	2	1	1
Izsák	5	—	3	6	?	8
Jakabszállás	6	4	—	2	6	?
Kerekegyháza	7	6	8	6	?	2
Kunbaracs	—	2	2	?	?	?
Ladánybene	—	5	—	5	3	?
Lajosmizse	5	8	7	13	10	6
Orgovány	4	4	2	3	2	4

Kiskőrös és környéke

Kiskőrös	4	11	7	?	1	2
Akasztó	25	22	27	9	8	8
Bócsa	6	7	3	?	1	1
Csengőd	3	2	3	3	1	5
Fülöpszállás	9	9	5	8	4	5
Kaskantyú	2	1	1	1	?	—
Kecel	5	3	5	7	—	—
Páhi	—	3	4	1	1	4
Soltszentimre	1	1	1	1	—	4
Soltvadkert	6	—	5	?	2	?
Tabdi	6	—	—	1	1	1
Tázlár	4	4	—	?	?	—

Kiskunfélegyháza és környéke

Kiskunfélegyháza	10	9	9	2	4	3
Bugac	5	11	9	6	4	1
Gátér	—	1	—	?	?	1
Kunszállás	6	1	1	—	7	5
Pálmonostora	6	1	—	4	6	1
Petőfiszállás	6	7	5	2	1	2
Tiszaalpár	3	3	7	2	6	3

Kiskunhalas és környéke

Kiskunhalas	13	10	1	3	13	11
Balotaszállás	11	2	3	1	9	?
Harkakötöny	3	3	1	3	?	?
Jánoshalma	1	2	—	2	4	1
Kéleshalom	5	—	—	—	1	?
Kelebia	3	5	1	2	1	16
Kisszállás	3	2	1	2	2	2
Kunfélértő	1	—	1	—	2	—
Mélykút	1	1	2	4	2	1
Pirtó	—	4	—	2	?	?
Tompa	1	—	—	—	—	1
Zsana	7	4	4	?	2	1

Bácsalmás és környéke

Bácsalmás	2	1	2	3	2	2
Bácsszőlős	—	—	—	—	—	—
Csikéria	1	1	1	2	2	1
Katymár	3	3	1	3	3	2
Kunbaja	1	2	1	2	2	1
Madaras	—	—	2	2	?	2
Mátételke	—	1	2	?	1	1
Tataháza	1	1	1	1	1	1

Kiskunmajsja és környéke

Kiskunmajsja	33	15	6	4	2	4
Csolyospálos	8	—	5	—	4	—
Jászszentlászló	11	—	—	?	—	—
Kömpöc	5	4	—	1	4	2
Szank	5	4	1	7	1	1

Kunszentmiklós és környéke

Kunszentmiklós	5	8	3	7	2	8
Kunpeszér	—	1	1	1	?	?
Kunadacs	2	1	1	?	?	?
Szabadszállás	14	8	—	3	1	6
Tass	—	2	2	2	2	?
Szalkszentmárton	—	3	5	5	2	3

Tizsakécske és környéke

Tizsakécske	7	6	2	2	5	5
Lakitelek	—	—	1	?	4	—
Lászlófalva	—	21	—	?	?	7
Nyárlőrinc	2	—	—	—	2	1

BÉKÉS MEGYE

Békés és környéke

Békés	5	4	4	6	2	3
Bélmegyer	10	2	2	2	8	1
Murony	—	2	3	—	?	1
Tarhos	1	1	1	?	1	1

Békéscsaba és környéke

Békéscsaba	8	9	7	15	12	17
Csorvás	—	—	1	—	—	?
Doboz	1	1	1	1	2	3
Kondoros	—	—	2	1	1	1
Köröstarcsa	3	4	3	?	6	5
Mezőberény	31	7	30	5	5	9
Újkígyós	4	—	1	1	2	1
Szabadkígyós	5	—	—	2	4	1
Vésztő	21	7	8	8	7	10

Gyula és környéke

Gyula	5	10	7	5	7	11
Elek	11	6	4	10	13	7
Kétegyháza	4	4	9	6	2	1
Lókösháza	2	2	3	1	6	2

Orosháza és környéke

Orosháza	3	1	4	1	1	2
Békéssámson	1	1	3	1	2	2
Gádosros	1	1	—	—	—	—
Kardoskút	3	2	—	1	—	1
Nagyszénás	2	—	1	1	1	—
Pusztaföldvár	—	—	1	?	—	—
Tótkomlós	1	1	2	2	1	7

Szarvas és környéke

Szarvas	7	5	5	10	14	14
Békésszentandrás	—	1	2	3	3	1
Csabacsíd	—	1	1	?	2	1
Örménykút	—	—	—	2	?	4

Szeghalom és környéke

Szeghalom	30	22	11	10	11	16
Biharugra	3	7	11	12	?	14
Bucsa	5	4	5	?	?	8
Füzesgyarmat	8	8	8	4	2	4
Kertészsziget	—	—	—	—	—	1
Körösladány	4	—	8	9	13	10
Körösnagyharsány	14	—	—	—	—	5
Körösújfalva	—	—	—	1	1	2
Okány	2	1	1	2	?	2
Zsadány	17	10	9	12	5	10

Gyomaendrőd és környéke

Gyomaendrőd	6	6	9	10	12	12
Dévványa	9	—	13	4	6	5
Ecsegfalva	—	5	—	—	4	7

Mezőkovácsháza és környéke

Mezőkovácsháza	2	1	—	1	1	2
Battonya	4	10	—	2	2	—
Dombegyház	—	1	1	4	?	3
Magyardombegyház	—	—	—	1	1	?
Kevermes	1	—	1	—	1	5
Kunágota	2	—	—	?	1	1
Medgyesbodzás	—	—	2	4	4	—
Medgyesháza	1	3	7	1	7	1
Mezőhegyes	1	—	—	2	3	1
Nagybánhegyes	1	1	2	1	1	1
Nagykamarás	—	1	2	2	3	2
Almáskamarás	1	1	1	1	1	—

Sarkad és környéke

Sarkad	4	3	3	4	6	3
Geszt	5	6	7	—	?	2
Kötegyán	1	2	2	8	6	15
Újszalonta	—	—	1	1	2	1
Mezőgyán	20	22	6	?	?	6
Méhkerék	2	1	1	2	3	?
Sarkadkeresztúr	—	—	—	—	—	3

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

Encs és környéke

Encs	4	2	4	2	4	3
Abaújvár	1	1	1	1	1	1
Kéked	1	—	—	1	2	1
Pányok	—	—	—	—	1	?
Zsujta	1	—	—	—	2	2
Alsóvadász	5	3	3	1	?	?
Aszaló	—	2	2	2	1	1
Baktakék	—	1	2	—	4	1
Alsógagy	—	—	—	—	—	1
Beret	—	—	—	—	1	?
Csenyéte	1	1	—	—	—	—
Detek	1	2	1	1	—	—
Felsőgagy	—	1	1	2	2	2
Boldogkőváralja	1	1	2	1	1	—
Boldogkőújfalu	1	1	1	1	1	1
Felsővadász	1	2	—	—	—	—
Gagybátor	—	1	1	?	1	?
Gagyvendégi	—	—	1	?	1	—
Kupa	1	1	1	—	—	—
Forró	3	4	—	1	2	1
Fancsal	1	1	—	1	2	—
Gönc	2	1	1	1	1	1
Göncruszka	5	—	14	8	10	6
Halmaj	4	1	—	—	—	1
Csobád	2	3	—	1	1	1
Kiskinizs	1	1	—	1	—	1
Rásonysápberencs	—	—	—	1	?	?
Hernádkércs	1	1	—	?	1	?
Felsődobsza	1	1	1	2	—	1
Nagykinizs	3	1	—	?	?	1
Szentistvánbaksa	—	—	—	—	—	1
Hernádvéce	1	1	2	1	1	1
Hernádpetri	—	—	—	—	1	—
Pusztaradvány	—	—	—	—	—	1
Hidasnémeti	2	6	1	4	1	1
Hernádszurdok	—	1	1	?	?	5
Tornyosnémeti	12	13	9	4	4	3
Homrogd	3	3	4	2	1	2
Monaj	2	—	—	—	—	1
Ináncs	5	—	5	3	?	1
Hernádszentandrás	2	—	1	?	?	?
Pere	1	—	—	1	1	1
Krasznokvajda	3	11	2	1	1	1
Büttös	1	—	—	1	3	1
Kány	—	—	—	1	3	—
Keresztéte	—	—	—	—	—	1
Pamlény	—	—	—	—	2	—

Szászfa	—	—	—	2	1	1
Méra	4	4	2	?	1	1
Novajidrány	1	2	2	4	2	1
Garadna	1	1	—	?	2	2
Selyeb	—	2	3	?	?	1
Abaujszolnok	—	—	—	1	?	—
Nyésta	—	—	—	1	—	1
Szalaszend	—	—	2	2	?	—
Fáj	—	2	—	?	?	—
Szemere	—	2	2	1	—	—
Telkibánya	—	—	—	—	1	—
Vilmány	1	1	1	3	4	4
Fony	—	—	—	1	1	—
Hejce	—	—	1	?	?	?
Viszoly	2	1	4	9	8	6
Hernádcéce	3	3	3	2	1	1
Korlát	1	—	—	1	?	2

Kazincbarcika és környéke

Kazincbarcika	6	—	3	—	?	3
Alacska	—	—	1	?	?	?
Bánhorváti	—	1	1	1	?	1
Nagybarca	1	2	1	?	1	1
Dédestapolcsány	—	—	1	1	2	2
Felsőnyárád	—	1	—	1	3	2
Dövény	1	1	1	1	1	1
Felsőkelecsény	1	1	—	1	1	2
Jákfalva	—	—	—	—	1	1
Izsófalva	—	—	—	—	1	—
Kurityán	—	1	1	—	3	3
Múcsony	32	16	—	?	6	3
Szuhakálló	1	1	1	—	2	1
Ragály	1	1	1	?	—	1
Imola	—	—	—	—	—	1
Trizs	—	2	—	?	?	?
Zubogy	—	—	1	?	2	2
Rudabánya	1	1	—	1	—	1
Alsótelekes	—	—	—	1	1	—
Felsőtelekes	—	—	—	—	—	1
Sajókaza	—	1	1	2	?	2
Sajószentpéter	3	7	2	4	7	10
Vadna	1	3	—	?	?	?
Sajógalgóc	—	1	—	?	?	?
Sajóivánka	—	—	—	—	—	3
Zádorfalva	1	1	2	1	1	1
Alsószuha	—	1	—	?	?	1
Szuhafő	1	—	—	?	?	?

Leninváros és környéke

Leninváros	9	—	—	?	—	?
Ároktő	17	23	14	11	10	13
Tiszadorogma	48	—	—	2	7	6
Hejőbába	6	6	5	6	6	3
Hejőpapi	—	—	—	2	3	4
Nemesbikk	3	4	3	?	3	3
Hejőkeresztúr	1	1	1	1	1	—
Hejőszalonta	1	1	1	?	2	1
Szakáld	—	—	1	?	?	1
Mezőcsát	18	15	8	6	4	7

Gelej	—	3	—	?	3	9
Igrici	—	—	6	2	15	?
Sajószöged	—	4	—	?	4	1
Nagycsécs	—	1	1	1	3	—
Sajóörs	6	—	3	?	2	2
Tiszakeszi	19	10	3	?	7	11
Tiszapalkonya	4	—	—	?	2	3
Oszlár	—	2	1	1	2	2
Tiszatarján	25	27	31	?	6	?
Hejőkürt	—	—	—	—	8	4

Mezőkövesd és környéke

Mezőkövesd	5	—	5	6	4	4
Bogács	—	1	—	1	1	1
Borsodivánka	4	1	1	—	14	4
Négyes	6	—	—	4	6	3
Tiszavalk	28	—	—	9	7	3
Bükkábrány	5	3	2	2	2	3
Egerlövő	14	9	6	8	20	28
Mezőkeresztes	23	—	12	6	4	8
Mezőnagymihály	31	—	7	5	15	19
Mezőnyárad	4	1	—	?	—	1
Sály	3	1	1	1	2	1
Borsodgeszt	1	1	1	—	1	—
Szentistván	15	35	10	7	11	11
Tard	1	1	—	—	—	—
Tibolddaróc	2	—	—	3	1	1
Tiszabábolna	10	14	14	?	18	6
Vatta	—	2	—	1	1	1

Miskolc és környéke

Miskolc	8	8	—	—	1	1
Alsószolca	1	1	2	1	1	5
Arnót	8	3	2	2	2	2
Sajópálfa	—	—	—	1	2	1
Bőcs	5	8	6	2	3	12
Berzék	1	—	—	?	?	1
Bükkaranyos	3	1	1	1	—	1
Emőd	1	5	3	1	2	2
Felsőszolca	3	4	13	1	2	2
Gesztely	1	2	2	1	3	2
Girincs	1	—	—	1	1	1
Hársány	1	18	10	1	6	3
Hernádnémeti	—	3	1	?	6	1
Hernádlak	2	1	1	1	1	1
Kesznyéten	—	—	—	13	32	12
Kisgyőr	1	1	1	?	?	?
Kistokaj	—	—	—	?	1	—
Mályi	1	1	—	?	—	—
Nyékkládháza	4	2	1	1	1	1
Onga	—	3	1	?	?	1
Ónod	1	—	1	—	2	2
Muhi	—	—	—	—	1	—
Parasznya	1	—	1	?	?	?
Radostyán	—	—	—	1	1	1
Sajókápolna	1	1	1	2	—	1
Varbó	—	—	—	1	1	?
Sajóhidvég	1	1	1	?	?	1

Köröm	—	—	—	—	1	1
Sajókeresztúr	1	—	—	—	3	1
Sajóecseg	—	1	2	1	3	?
Sajólad	—	1	1	?	1	1
Sajópetri	—	—	—	—	2	1
Sajóvámos	7	—	—	—	5	1
Sajósenye	1	—	2	?	2	1
Szikszó	9	9	—	4	5	4
Szirmabesenyő	4	6	2	3	3	—

Ózd és környéke

Ózd	—	1	1	3	2	1
-Center	1	1	1	?	—	—
-Hódoscsépány	—	—	—	2	?	—
-Szezsímon	—	2	1	2	1	—
Arló	1	2	—	—	—	—
Borsódszentgyörgy	—	1	—	—	—	?
Járdánháza	1	1	1	—	?	1
Bánréve	2	4	2	2	2	2
Sajónémeti	2	2	3	4	4	3
Sajópuspöki	6	5	—	2	2	2
Csernely	1	1	1	1	1	—
Hangony	—	—	—	1	1	1
Putnok	2	4	—	2	2	2
Dubicsány	2	1	2	1	2	1
Gömörszőlős	1	—	—	1	2	1
Hét	—	—	—	—	1	?
Kelemér	1	3	2	2	1	1
Királd	—	—	—	1	—	—
Serényfalva	2	3	2	1	1	1
Sajóvelezd	—	—	2	4	—	2
Sáta	—	—	—	—	1	1
Nekézseny	—	—	—	—	—	HE

Sárospatak és környéke

Sárospatak	21	6	18	16	24	18
Bodrogolaszi	2	2	3	1	?	1
Sárazsadány	—	—	—	1	?	1
Erdőhorváti	1	—	1	—	—	—
Háromhuta	—	1	—	—	—	—
Györgyarló	—	—	—	—	3	2
Hercegkút	—	1	—	—	1	1
Makkoshotyka	—	4	—	?	?	?
Kenézlő	1	4	—	?	5	6
Viss	18	22	8	5	?	5
Zalkod	3	2	2	2	1	9
Olaszliszka	5	12	8	6	7	6
Vámosújfalva	—	4	2	?	?	1
Tolcsva	1	1	—	1	2	2
Vajdácsk	9	6	—	?	3	5

Sátoraljaújhely és környéke

Sátoraljaújhely	—	3	3	9	2	—
-Károlyfalva	1	2	1	1	?	2
-Széphalom	2	1	1	1	1	1
Alsóberecki	5	—	4	1	3	4

Bodroghalom	14	—	—	2	3	7
Cigánd	2	3	—	3	1	1
Tiszacsermely	1	2	—	1	?	?
Füzérkamlós	—	1	—	?	?	?
Bózsva	—	—	1	1	1	—
Hollóháza	—	—	—	—	2	—
Karcsa	2	4	—	1	4	9
Karos	—	3	2	2	2	5
Pácín	6	—	8	12	2	4
Mikóháza	1	1	1	1	?	1
Felsőregmec	2	—	—	1	1	1
Vilyvitány	1	1	—	1	—	1
Nagyrosvány	5	1	2	1	2	6
Kisrosvány	—	—	—	2	2	?
Pálháza	1	1	—	1	?	—
Filkeháza	—	—	1	1	1	1
Füzérkajata	—	—	—	—	—	1
Kovácsvágás	1	4	2	2	2	1
Ricse	2	—	2	4	3	?
Lácacséke	3	4	2	2	4	?
Semjén	—	—	—	—	1	?
Tiszakarád	3	3	—	2	4	6
Zemplénagárd	4	—	8	8	1	2
Dámóc	4	2	—	2	4	1
Révleányvár	1	1	—	3	3	1

Szerencs és környéke

Szerencs	13	2	1	3	2	1
-Ond	—	1	—	1	1	2
Abaujszántó	1	—	—	2	1	3
Abaujkér	1	2	1	1	1	1
Bekecs	3	—	—	3	1	?
Bodrogkeresztúr	19	15	6	10	12	9
Bodrogszegi	4	—	3	?	1	1
Szegilong	1	—	—	—	—	1
Csobaj	1	1	—	3	2	2
Taktabáj	1	1	1	3	?	3
Erdőbénye	1	1	1	?	1	1
Legyesbénye	1	2	3	2	?	3
Mád	1	1	1	1	2	—
Megyaszó	1	1	1	1	1	1
Alsódobsza	1	—	—	1	1	2
Mezőzombor	—	13	8	5	8	?
Monok	1	2	—	1	?	1
Golop	1	1	—	3	—	—
Prügy	10	10	—	?	?	3
Taktakenéz	2	3	2	1	?	3
Rátka	1	—	—	—	—	3
Taktaharkány	6	8	—	8	3	4
Taktaszada	6	6	5	5	6	6
Tarcal	12	—	7	9	16	10
Tállya	—	1	1	1	1	1
Tiszaladány	6	6	3	1	5	3
Tiszatardos	2	8	2	1	3	3
Tiszalúc	17	17	9	5	4	7
Tokaj	6	11	10	10	12	12
Újcsanálós	1	1	1	1	—	?

Edelény és környéke

Edelény	7	8	3	1	5	4
-Abod	1	1	—	1	1	—
-Balajt	—	—	—	—	—	1
Aggtelek	1	—	1	?	1	1
Bódvaszilas	2	3	7	4	2	2
Bódvarákó	—	3	2	2	1	1
Komjáti	—	10	14	2	3	3
Tornabarakony	—	—	—	—	1	3
Tornanádaska	1	1	—	1	1	1
Tornaszentandrás	—	—	—	—	3	3
Boldva	33	—	7	7	11	9
Borsodszirák	—	—	1	?	1	—
Ziliz	—	—	—	—	—	HE
Hangács	1	—	1	2	1	—
Nyomár	—	—	—	2	2	1
Hídvégardó	5	4	—	1	2	7
Becskeháza	—	—	—	1	1	1
Bódvalenke	—	—	—	1	2	1
Tornaszentjakab	2	2	1	1	4	2
Lak	5	4	3	?	1	1
Hegymeg	—	—	—	—	1	—
Irota	—	—	—	—	—	1
Szakácsi	—	—	—	—	2	—
Tomor	1	1	1	1	1	1
Perkupa	3	3	—	3	3	4
Szőlősháza	—	—	—	1	1	2
Rakaca	2	4	4	4	4	2
Debréte	—	—	—	—	1	1
Rakacaszend	1	1	1	?	1	2
Viszló	—	—	—	1	?	1
Szalonna	23	16	5	8	18	30
Martonyi	1	—	—	1	1	1
Meszés	—	—	—	—	1	—
Szendrő	12	3	5	2	3	3
Galvács	—	—	—	—	1	1
Szuhogy	1	—	1	1	—	—
Szendrőlád	1	—	—	—	2	1
Szin	2	1	—	—	1	2
Szinpetri	1	1	—	?	1	—
Szögliget	—	—	1	1	1	HE

CSONGRÁD MEGYE

Csongrád és környéke

Csongrád	9	6	7	7	7	7
Csanytelek	—	3	3	5	11	9
Felgyő	2	2	—	4	3	3
Tömörkény	4	5	—	1	3	5

Hódmezővásárhely és környéke

Hódmezővásárhely	15	30	5	10	14	5
Mártély	1	1	2	2	4	4
Mindszent	3	2	2	2	2	4
Székkutas	1	1	4	2	1	2

Makó és környéke

Makó	14	—	—	3	3	4
Apátfalva	2	—	1	2	1	1
Csanádpalota	1	1	1	1	3	4
Kövegy	2	—	—	1	1	—
Földeák	1	1	—	1	1	1
Óföldeák	2	—	1	?	?	?
Királyhegyes	—	—	1	1	2	HE
Kiszombor	4	—	1	2	3	5
Ferencszállás	1	1	1	—	?	?
Klárafalva	1	—	—	?	?	1
Magyarcsanád	1	—	—	3	?	3
Maroslele	1	—	4	?	1	2
Nagylak	2	2	1	2	2	2
Pitvaros	2	3	1	1	1	1
Ambrózfalva	3	1	1	?	?	1
Csanádalberti	—	—	—	—	2	2
Nagyér	2	1	1	?	1	1

Szeged és környéke

Szeged	1	1	1	?	1	4
-Algyő	2	2	4	3	1	6
-Dorozsma	1	2	—	1	3	3
-Szőreg	5	2	—	1	1	—
-Tápé	3	—	—	1	2	1
Bordány	1	1	—	1	3	1
Deszk	9	—	4	5	3	?
Domaszék	6	—	—	—	6	4
Kübekháza	4	1	—	1	1	—
Röszke	6	—	—	1	3	2
Sándorfalva	1	1	1	1	4	2
Dóc	—	1	1	2	2	3
Szatymaz	11	—	—	7	7	5
Tizsasziget	3	—	—	1	1	1
Újszentiván	14	12	8	5	?	2
Üllés	10	1	2	1	3	1
Forráskút	3	—	1	—	2	3
Zsombó	1	—	2	1	1	1

Szentes és környéke

Szentes	7	6	4	2	8	16
Derekegyháza	10	—	2	1	3	3
Fábiánsebestyén	—	4	4	4	2	3
Eperjes	4	—	2	?	1	1
Nagymágocs	2	—	—	?	1	?
Árpádhalm	—	—	—	1	?	—
Nagytőke	3	—	—	—	3	2
Szegvár	1	1	1	?	?	3
Kistelek és környéke						
Kistelek	4	2	3	3	2	1
Baks	2	—	1	1	5	5
Balástya	4	—	4	5	3	11
Csengele	—	4	3	2	4	5
Ópusztaszer	—	—	—	—	3	5

Pusztaszer 6 — 2 5 7 3

Mórahalom és környéke

Mórahalom	5	11	2	3	5	6
Ásotthalom	9	5	10	3	6	4
Pusztamérges	2	—	2	1	1	?
Öttömös	—	1	—	1	?	2
Ruzsa	1	—	2	?	3	?
Zákányszék	7	—	3	5	3	—

FEJÉR MEGYE

Dunaújváros és környéke

Dunaújváros	1	1	1	1	1	2
Adony	9	3	1	?	2	1
Baracs	2	—	—	?	2	1
Beloianisz	—	—	—	—	—	—
Besnyő	2	—	—	—	1	1
Előszállás	1	3	3	1	—	—
Ercsi	5	2	3	1	?	2
Ivácsa	1	1	1	5	—	1
Mezőfalva	2	2	3	—	2	—
Nagykarácsony	2	1	1	1	1	1
Nagyvenyim	2	2	1	1	2	—
Perkáta	2	1	1	—	1	—
Pusztaszabolcs	3	1	1	2	2	2
Rácalmás	1	4	3	3	2	2
Ráckeresztúr	1	—	2	—	1	2

Mór és környéke

Mór	2	—	1	—	—	—
Bakonycsérnye	2	1	1	3	1	1
Bodajk	1	1	1	—	—	—
Fehérvárurgó	5	4	4	2	3	1
Magyaralmás	1	1	1	?	?	?
Sóréd	1	—	—	—	—	—
Pusztavám	1	3	3	1	2	1

Székesfehérvár és környéke

Székesfehérvár	2	—	—	3	4	4
Aba	5	—	—	1	5	4
Csór	1	—	1	?	?	?
Enying	2	3	1	—	3	3
Kisláng	1	—	—	—	—	1
Lepsény	4	1	1	3	?	2
Mezőszentgyörgy	2	1	—	?	?	1
Nádasladány	5	2	2	1	3	3
Jenő	1	1	—	?	1	1
Polgárdi	1	1	—	2	1	1
Sárkeresztés	4	2	1	1	—	2
Moha	—	1	—	—	—	—
Sárszentmihály	1	1	1	3	3	1
Sárkeszi	1	1	—	?	?	?
Seregélyes	7	2	5	4	?	10
Soponya	11	1	2	1	?	1

Csősz	2	3	1	3	2	1
Tác	3	4	3	3	1	2
Szabadbattyán	—	—	1	1	1	1
Úrhida	1	—	—	?	?	—
Zámoly	1	1	1	?	2	1

Bicske és környéke

Bicske	7	1	—	2	3	1
-Csabdi	1	—	1	?	?	—
-Mány	1	—	—	?	—	—

Alcsútdoboz	2	3	—	?	?	—
Felcsút	1	1	—	2	—	—
Tabajd	1	—	—	1	1	2
Csákvár	4	2	2	1	1	1
Vértesboglár	1	1	—	—	—	—
Etyek	1	1	1	1	?	1
Szár	1	—	—	?	—	—
Vál	4	—	1	?	1	1

Gárdony és környéke

Gárdony	3	1	4	4	3	1
---------	---	---	---	---	---	---

Baracska	1	1	2	2	1	1
Kajászó	1	2	1	1	1	1
Lovasberény	5	—	—	1	1	?
Martonvásár	—	6	1	1	?	1
Pákozd	4	3	5	1	1	1
Pátka	3	3	3	—	1	1
Tordas	1	—	—	?	—	—
Gyúró	1	1	1	—	—	—
Velence	—	—	—	—	1	—
Kápolnásnyék	1	1	1	1	1	—
Vereb	—	1	—	?	—	?

Sárbogárd és környéke

Sárbogárd	12	9	8	15	9	12
Pusztægres	1	3	3	3	4	?

Alap	4	—	2	?	4	2
Cece	10	5	—	?	4	2
Sáregres	—	—	1	2	3	2
Vajta	1	1	1	?	1	—
Dég	—	1	1	1	1	1
Kálóz	4	3	1	5	3	3
Lajoskomárom	1	—	1	1	1	2
Mezőkomárom	2	1	1	1	1	1
Szabadhídvég	1	—	—	1	2	—
Mezőszilas	1	—	1	?	3	1
Igar	—	—	1	2	?	?
Nagylók	—	—	—	—	?	?
Sárkeresztúr	8	6	—	4	4	4
Sárszentágota	3	2	6	?	4	3
Sárosd	1	—	—	—	2	1
Szabadegyháza	1	—	—	—	—	—

GYŐR-SOPRON MEGYE

Csorna és környéke

Csorna	6	2	—	2	2	1
-Farád	1	2	—	1	2	—

Bágyogszovát	11	8	7	2	4	2
Bodonhely	1	1	—	—	—	—
Bogyoszló	1	3	3	6	6	3
Jobaháza	—	1	1	1	1	1
Magyarkeresztúr	1	2	—	—	—	—
Potyond	—	—	—	—	—	HE
Bősárkány	7	—	5	3	2	2
Acsalag	2	6	6	4	2	4
Barbacs	3	2	—	1	1	1
Maglóca	1	1	1	1	1	E
Rábca-kapi	—	—	1	2	1	2
Tárnokréti	6	—	1	2	1	1
Egyed	1	1	—	—	1	1
Győrsövényháza	3	3	1	—	—	—
Bezi	1	1	—	1	1	1
Fehértó	7	2	—	3	2	2
Kóny	13	7	4	2	3	2
Markotabögöde	2	1	2	1	1	1
Páli	1	1	1	1	1	1
Rábacsanak	1	1	1	1	1	2
Rábaujfalu	—	—	3	5	3	—
Kisbabot	—	—	2	1	1	1
Mérges	2	—	—	1	1	1
Rábapordány	1	—	1	1	1	1
Dör	1	1	1	1	1	—
Rábatamási	1	2	1	1	2	2
Szany	4	—	—	2	1	1
Rábasebes	1	—	1	1	1	—
Rábaszentandrás	1	1	—	—	—	1
Sobor	1	1	1	1	1	1
Vág	—	—	1	—	1	—
Szil	3	2	—	1	1	1
Sopronnémeti	1	1	1	1	1	1
Zsebeháza	1	—	—	—	—	HE
Szilsárkány	2	2	2	1	1	1
Pásztori	1	1	—	1	—	—

Győr és környéke

Győr	5	15	10	5	9	11
Abda	1	3	2	1	1	—
Börcs	1	—	—	1	1	1
Bőnyrétafalv	—	—	—	2	1	1
Dunaszeg	1	—	—	1	1	—
Dunaszentpál	1	—	2	1	—	1
Győrladomér	2	1	1	1	1	1
Enese	1	1	—	1	?	—
Gönyü	1	—	2	1	?	?
Nagyszentjános	—	—	—	1	?	?
Győrszemere	2	1	1	1	1	1
Győrújbarát	—	—	—	1	2	1
Győrújfalv	4	6	3	1	?	3
Győrzámoly	3	1	—	1	2	1
Ikrény	—	—	1	1	2	1
Kajárpec	2	1	—	—	?	1

Felpéc	—	2	1	?	?	?
Kisbajcs	6	7	3	2	5	5
Nagybajcs	1	—	2	1	?	1
Vámoszabadi	—	1	—	2	1	1
Vének	—	1	1	1	1	1
Koroncó	3	1	1	3	1	9
Mórichida	1	3	3	3	?	2
Árpás	3	2	2	—	?	1
Rábaszentmiklós	—	1	—	—	—	—
Nyúl	—	—	1	?	1	1
Öttevény	—	—	1	—	—	—
Kunsziget	2	2	2	?	1	1
Pannonhalma	—	—	1	—	—	—
Écs	—	—	—	1	?	1
Ravaszd	—	—	—	10	—	1
Pázmándfalu	1	1	2	1	1	1
Nyalka	1	1	1	?	?	?
Pér	—	1	—	?	1	1
Mezőörs	1	—	2	?	1	1
Rábapatonna	—	1	1	1	1	1
Táp	?	?	?	?	?	?
Győrasszonyfa	—	—	—	—	2	—
Tápszentmiklós	—	—	—	1	—	—
Tényő	—	—	1	?	?	?
Tét	1	—	1	?	1	—
Gyömöre	1	1	1	1	?	?
Töltéstava	1	—	—	—	—	1

Kapuvár és környéke

Kapuvár	2	—	3	1	—	1
Babót	1	1	2	—	—	?
Beled	1	2	—	—	?	?
Cirák	1	2	2	1	?	1
Dénesfa	1	—	2	1	?	1
Edve	—	—	—	1	?	—
Hövej	—	1	1	—	1	2
Mihályi	1	—	—	1	1	1
Gyóró	1	—	1	?	?	?
Himod	—	2	2	?	—	—
Vadosfa	—	—	—	1	—	—
Osló	2	1	—	1	1	1
Szárköld	1	1	1	1	1	?
Veszkény	1	1	—	1	1	1
Vitnyéd	1	1	1	1	—	—

Mosonmagyaróvár és környéke

Mosonmagyaróvár	—	—	—	1	—	—
Ásványráró	2	2	3	4	—	2
Bezenye	—	—	—	—	1	1
Darnózséli	2	—	1	?	1	1
Dunakiliti	1	—	—	—	1	3
Dunasziget	5	2	4	2	3	?
Halászi	—	1	—	?	?	?
Hédervár	1	1	1	3	3	2
Lipót	1	—	—	2	2	3
Jánossomorja	1	3	1	1	1	—
Kimle	—	1	—	—	?	2
Lébénymiklós	2	—	2	1	1	1
Mecsér	1	1	—	1	1	—

Máriakálnok	—	—	2	?	1	—
Püski	—	1	2	2	2	1
Dunaremete	—	—	1	2	1	1
Kisbodak	1	1	1	1	1	1

Sopron és környéke

Sopron	1	2	—	1	—	1
-Balf	1	3	1	1	1	1

Ágfalva	—	—	1	—	—	?
Fertőd	1	—	1	4	4	?
Agyagosszergény	1	1	2	1	2	?
Fertőendréd	—	—	1	1	2	3
Fertőszéplak	1	1	1	1	2	1
Fertőrákos	1	3	1	1	2	1
Fertőszentmiklós	—	—	1	1	2	2
Csapod	1	1	1	1	1	2
Röjtökmuzsaj	1	1	1	1	1	2
Hegykő	3	5	1	3	1	1
Fertőhomok	—	—	1	1	1	1
Hidegség	1	—	2	?	1	1
Iván	—	—	1	4	3	2
Csáfordjánosfa	1	—	—	1	1	1
Pusztacsalád	—	3	—	1	1	—
Répceszemere	2	4	3	2	2	?
Kópháza	—	—	—	—	1	1
Lövő	—	2	—	—	?	—
Nemeskér	1	1	1	1	1	1
Magyarfalva	1	1	2	1	1	1
Nagyecnk	—	1	1	2	2	2
Fertőboz	1	2	2	1	1	1
Nagylőzs	1	1	1	—	—	1
Pereszteg	1	1	—	—	—	1
Pinnye	1	1	1	1	1	1
Sopronkövesd	—	—	1	1	1	—
Sopronhorpács	—	1	1	2	—	—
Egyházásfalva	1	3	2	2	1	1
Völcselj	—	—	—	—	—	1
Zsira	1	1	1	2	1	1
Szakony	—	1	1	1	1	2
Gyalóka	—	—	—	—	—	1
Répcévis	—	—	1	1	1	1
Újkér	1	1	2	2	—	—

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

Berettyóújfalu és környéke

Berettyóújfalu	10	22	15	?	10	8
Bakonyszeg	11	19	15	6	3	5
Biharkeresztes	11	7	7	6	5	5
Ártánd	3	2	1	?	1	1
Bedő	2	—	1	1	1	1
Nagykereki	10	—	6	6	?	6
Told	4	5	2	?	1	?
Csőkmő	9	7	—	9	6	2
Újiráz	1	—	—	—	—	HE
Derecske	12	56	14	15	13	19

Tépe	16	7	4	4	?	3
Hencida	30	16	—	15	?	?
Gáborján	6	25	—	?	?	?
Komádi	18	5	6	7	13	8
Magyarhomorog	—	—	2	2	2	2
Konyár	62	56	43	27	25	16
Kőrösszegapáti	7	4	7	—	3	3
Berekböszörmény	5	3	—	?	2	3
Kőrösszakál	1	—	—	1	1	1
Mezősas	11	7	—	7	2	2
Pocsaj	30	—	—	3	10	7
Esztár	12	22	66	?	28	?
Kismarja	26	—	—	6	6	6
Szentpéterszeg	—	24	?	42	25	1
Váncsod	11	6	2	—	?	?
Mezőpéterd	3	6	3	?	9	7
Zsáka	8	6	7	?	5	6
Darvas	—	12	—	11	11	8
Furta	4	2	3	?	3	3
Vekerd	3	2	1	1	1	1

Debrecen és környéke

Debrecen	2	3	1	9	9	12
Bagamér	1	—	2	?	?	3
Álmosd	—	1	1	2	?	1
Hadháztéglás	1	1	1	2	3	?
Hajdúsámon	3	3	3	1	3	6
Hosszúpályi	87	—	7	7	16	16
Monostorpályi	6	3	—	?	?	?
Létavértes	39	15	12	5	?	11
Kokad	1	—	—	4	3	3
Mikepércs	2	—	—	1	3	3
Nyíracsad	4	2	3	1	2	?
Nyíradony	—	12	—	2	3	4
Nyírábrány	15	2	2	6	3	5
Fülöp	23	16	3	6	2	?
Nyírmártonfalva	1	2	1	?	1	?
Sáránd	4	—	4	3	4	8
Hajdúbagosa	11	9	10	5	?	7
Vámospércs	5	—	2	4	9	5
Újléta	5	—	—	1	1	1

Hajdúböszörmény

Hajdúnánás és környéke

Hajdúnánás	17	—	13	26	42	13
Görbeháza	20	—	—	—	6	7
Hajdúdorog	7	16	4	5	7	7
Polgár	19	12	19	17	23	21
Tiszagyulaháza	—	—	—	2	4	7
Újtikos	—	—	2	2	3	4

Hajdúszoboszló és környéke

Hajdúszoboszló	9	—	3	5	16	5
Ebes	—	2	—	?	?	?
Hajdúszóvát	2	4	2	5	?	?

Nagyhegyes	—	2	5	2	3	1
Balmazújváros és környéke						
Balmazújváros	10	10	2	7	35	27
Egyek	28	38	20	20	40	19
Hortobágy	3	4	4	7	6	16
Tiszacséze	12	25	21	19	28	23
Újszenthárgita	—	—	—	—	16	18

Püspökladány és környéke

Püspökladány	12	27	2	10	17	16
Báránd	5	10	5	4	3	1
Biharnagybajom	1	23	11	13	20	8
Földes	13	20	14	16	?	3
Sáp	7	10	—	?	?	1
Kaba	22	12	14	11	8	11
Tetétlen	8	7	10	5	?	?
Nagyrábé	—	—	3	?	5	3
Bihardancsháza	3	1	—	?	2	1
Bihartorda	27	5	—	4	4	2
Nádudvar	22	33	21	27	14	21
Sárrétudvari	2	1	2	2	3	?
Szerep	4	—	—	—	1	1

HEVES MEGYE

Eger és környéke

Eger	—	—	4	—	—	—
Andornaktálya	—	—	—	—	—	1
Balaton	—	—	—	1	1	—
Bátor	—	—	—	1	1	HE
Egerbocs	—	—	2	—	?	—
Bekölce	—	1	1	1	1	1
Bélapátfalva	—	—	—	—	—	—
Mikófalva	1	1	4	—	—	—
Bükkszék	—	—	—	—	—	1
Egercsehi	1	—	—	?	—	—
Egerszólát	—	—	—	—	1	3
Istenmezeje	—	—	—	—	1	—
Kerecsend	—	—	—	—	1	1
Maklár	—	2	1	1	?	1
Mátraderecske	—	—	1	?	?	?
Parád	—	—	—	—	—	—
Bodony	1	1	1	?	?	?
Pétervására	—	—	4	3	3	1
Erdőkövesd	—	—	—	1	1	2
Kisfüzes	1	—	1	1	?	1
Recsk	3	—	1	2	2	2
Sírok	1	1	—	?	2	2
Tarnalelesz	2	2	—	—	2	?
Bükkszenterzsébet	—	—	—	1	1	—
Fedémes	1	—	1	2	1	—
Szentdomonkos	—	—	—	—	1	—
Terpes	1	—	—	?	?	1
Verpelét	—	4	1	1	—	—
Tarnaszentmária	—	—	—	—	—	1

Gyöngyös és környéke						
Gyöngyös	—	—	—	—	—	—
Adács	2	—	1	1	3	3
Atkár	1	—	1	?	?	?
Detk	1	1	—	?	?	?
Halmajuga	2	—	—	1	?	?
Ludas	2	3	—	?	1	?
Domoszló	—	—	—	—	1	1
Gyöngyöshalász	1	1	2	?	1	2
Karácsond	1	3	6	3	2	—
Kisnána	1	1	1	—	—	—
Markáz	—	1	—	1	3	2
Nagyfüged	6	3	5	3	?	2
Nagyréde	—	—	1	?	1	?
Vámosgyörk	3	—	1	—	—	3
Vécs	—	1	1	?	?	1
Visonta	1	2	1	—	1	—
Visznek	—	—	1	?	—	1
Hatvan és környéke						
Hatvan	2	4	1	?	1	—
Apc	2	—	5	2	1	3
Boldog	—	4	4	?	?	5
Csány	2	2	1	?	?	1
Heréd	2	3	2	?	—	—
Nagykökényes	2	—	—	—	—	1
Hort	7	—	—	—	1	?
Lőrinci	—	—	—	—	—	1
Zagyvaszántó	—	—	—	—	1	1
Rózsaszentmárton	1	2	—	?	?	1
Heves és környéke						
Heves	—	—	—	3	4	3
Átány	7	5	6	3	?	2
Boconád	2	5	—	1	1	2
Erdőtelek	—	—	—	3	2	2
Hevesvezekény	—	—	1	2	2	2
Kisköre	4	5	2	?	1	1
Kömlő	5	6	19	?	9	9
Pély	—	7	1	1	3	1
Tarnabod	1	2	1	?	3	3
Tarnaméra	6	4	6	2	4	4
Zaránk	1	2	2	2	2	2
Tarnaörs	—	—	—	1	1	2
Erk	5	3	—	?	2	2
Tarnaszentmiklós	12	5	6	3	4	?
Tarnaszáday	4	4	2	?	?	1
Tenk	1	—	—	1	2	HE
Tiszanána	6	10	7	6	4	7
Füzesabony és környéke						
Füzesabony	3	12	4	—	3	3
Dormánd	3	4	2	1	1	?
Aldebrő	—	—	1	1	—	—
Besenyőtelek	4	18	—	?	?	11

Feldebrő	1	—	—	—	—	HE
Kál	2	3	2	2	1	1
Kápolna	7	2	1	2	1	?
Kompolt	1	1	—	—	—	—
Mezőszemere	4	5	6	3	2	2
Egerfarmos	5	7	7	2	5	3
Mezőtárkány	2	2	4	—	?	2
Nagyút	2	1	1	?	2	4
Poroszló	29	16	21	11	21	5
Újlőrincfalva	—	3	8	2	?	2
Sarud	22	11	10	6	20	7
Szihalom	8	11	7	?	6	10

KOMÁROM MEGYE

Dorog és környéke

Dorog	—	—	—	—	—	—
Bajna	2	—	—	—	—	—
Dág	—	—	—	—	—	—
Úny	1	1	1	—	1	1
Sárisáp	1	1	—	?	1	—

Esztergom és környéke

Esztergom	3	—	—	—	—	?
Dömös	—	—	1	—	?	1
Pilismarót	—	—	—	—	1	1
Tát	2	—	3	1	1	1

Komárom és környéke

Komárom	4	2	2	2	—	HE
Almásfüzitő	—	—	1	1	—	—
Ács	2	—	1	1	—	—
Bábolna	—	—	—	—	—	—
Bana	2	—	1	1	2	1
Tárkány	—	—	—	—	1	—
Mocsa	4	2	—	?	?	2
Csep	3	3	1	1	?	1
Kisigmánd	1	—	1	1	1	1

Oroszlány és környéke

Oroszlány	—	—	—	—	—	—
Bokod	5	3	1	1	1	1
Dad	—	—	1	?	1	1
Kecskéd	1	1	—	?	—	—
Kömlőd	2	—	—	—	—	?
Szákszend	3	7	9	2	2	2

Tata és környéke

Tata	—	2	1	4	1	3
Kocs	2	1	—	1	—	—
Naszály	—	3	3	?	3	3
Szomód	1	1	1	1	—	—

Tatabánya és környéke

Tatabánya — — 1 — — —

Gyermely 1 1 — — 1 1
 Szomor — — — 2 — —
 Környe 3 — — — ? 1
 Tarján — — — 1 1 —
 Héreg 1 1 — ? ? 1
 Vértesszőlős — 1 — ? ? —

Kisbér és környéke

Kisbér 1 1 1 2 1 2
 -Ászár 2 — 1 — 1 —
 -Ete — — 1 ? — —
 -Hánta — — — ? 1 —

Ácsteszér

Aka — — — — 1 2
 Bakonysárkány — 1 1 1 1 1
 Bakonyzombathely — — — 1 2 1
 Bakonybánk 1 — — ? 1 —
 Réde — — — — 2 2
 Bársonyos 1 — — ? ? ?
 Kerékteleki — 1 1 ? — —
 Császár 2 1 1 ? 1 1
 Vérteskethely — 1 — ? ? —

NÓGRÁD MEGYE

Balassagyarmat és környéke

Balassagyarmat 3 1 — 3 2 2

Bercel — 1 1 1 1 —
 Cserhátsurány 1 1 2 1 ? 1
 Herencsény 1 1 — — ? ?
 Dejtár 3 3 2 — 1 1
 Patak 2 2 — 2 4 2
 Érsekvadkert 2 3 — — 1 1
 Magyarnándor 1 4 1 ? — ?
 Cserhátthaláp — 1 — 1 1 1
 Mohora 2 2 4 1 2 1
 Nógrádkövesd — 1 1 1 1 1
 Galgaguta 1 2 1 1 1 1
 Órhalom 5 7 — 4 1 1
 Csitár — — — — 1 2
 Húgyag 2 — — 1 ? 2
 Szanda — — — — — —
 Terény 1 1 1 1 1 1
 Szügy 7 3 5 ? 1 1
 Csesztve 1 1 — — — —
 Nógrádmartal 3 — 2 1 3 —

Pásztó és környéke

Pásztó — 1 1 2 2 2

Alsótold — — — — — 1
 Cserhátszentiván 1 — — — — —
 Felsőtold — 1 1 1 2 1

Buják — 1 2 — 1 1
 Ecseg 1 1 2 ? — —
 Csecse 3 2 2 2 2 1
 Jobbágyi 3 2 2 1 1 1
 Kálló — 1 1 1 — —
 Erdőkürt — 1 1 ? — 2
 Erdőtarcsa 1 2 1 1 — —
 Palotáshalom 5 2 — 1 1 2
 Kisbágyon — 1 — 1 1 1
 Szarvasgede — 1 3 1 1 1
 Szirák 1 1 1 — — —
 Bér 1 — — 1 — —
 Egyházsdengeleg — — — 1 1 ?
 Szurdokpüspöki 1 — — 1 1 1
 Tar 1 1 1 1 1 —
 Vanyarc — 1 1 3 — —

Salgótarján és környéke

Salgótarján — — — — — —

Cered — 1 1 1 1 1
 Szilaspogony — 1 1 2 1 —
 Zabbar 1 1 1 1 2 1
 Etes 1 2 1 — — —
 Karancskeszzi 2 3 2 — — —
 Karancslapujtó — — — — — —
 Karancsberény — 1 1 — — — —
 Kazár — — — — — —
 Mátraszele 1 1 2 1 1 1
 Kishartyán — — — — — —
 Sóshartyán 1 1 — — — —
 Litke 6 3 2 1 3 1
 Ipolytarnóc 2 3 2 1 2 1
 Mihálygerge 1 3 1 1 1 1
 Egyházasgerge 1 1 — — — HE

Bátorternye és környéke

Bátorternye — 1 1 — 2 1
 Mátramindszent — — 2 — — ?
 Mátraternye 1 1 1 1 1 1
 Nagybárkány — — — — — —
 Kisbárkány — — 2 — ? ?
 Lucfalva — 1 1 ? — —
 Nemti — — 2 2 1 1

Rétság és környéke

Rétság 4 4 2 2 4 3

Diósjenő 5 1 — — 1 2
 Drégelypalánk 15 4 4 3 7 5
 Hont 2 2 2 — 4 2
 Ipolyvece 4 3 — 2 3 3
 Nagyoroszi 1 — 1 1 — —
 Borsosberény 1 1 1 1 1 —
 Pusztaberki — — — 1 1 1
 Nézsa 1 1 — — — ?
 Keszeg 1 — — 1 — —
 Nógrádsáp — — — — 1 —
 Nógrád 1 — — — — 2
 Berkenye 1 — 1 1 1 1

Nőtincs	1	1	1	1	1	HE		Hévízgyörk	—	—	1	?	1	1												
Romhány	1	3	1	1	2	6		Dány	—	—	1	2	1	1												
Kisecset	—	1	—	1	1	—		Galgamácsa	—	—	—	1	1	1												
Tereske	—	1	1	—	—	?		Isaszeg	—	1	2	1	1	—												
Szátok	—	2	1	?	—	—		Kartal	—	—	1	2	1	—												
Szécsény és környéke								Mogyoród	1	3	—	?	?	?												
Szécsény							1	6	1	5	2	4		Pécel	—	—	1	—	—							
Endrefalva	3	2	2	1	—	2		Szada	—	—	—	—	1	—	—											
Piliny	—	1	—	—	—	—		Tura	4	1	2	3	—	1	—											
Karancsság	—	—	1	1	1	?		Valkó	—	—	—	—	—	—	—											
Ságújfalu	1	3	1	1	1	1		Vácszentlászló	—	—	—	1	1	1												
Szalmatekeres	—	2	—	—	—	?		Zsámbok	3	—	—	—	1	?												
Ludányhalászi	12	3	—	1	5	4		Verseg	—	2	—	1	2	—												
Nógrádszakál	—	—	—	—	—	1		Nagykörös és környéke																		
Nagylóc	1	1	1	—	—	—		Nagykörös	11	1	5	1	9	5												
Hollókő	1	1	1	1	—	—		Kocsér	—	—	2	3	6	8												
Nógrádmegyer	1	1	1	1	—	HE		Nyársapát	—	—	—	—	1	1												
Rimóc	1	1	1	1	1	?		Szentendre és környéke																		
Varsány	3	1	1	3	?	—		Szentendre																		
PEST MEGYE								Csobánka							1	—	—	?	—	?						
Budapest							—	—	—	—	1	?		Pomáz							—	—	—	1	2	2
Cegléd és környéke								Tahitófalu							—	—	—	—	1	1						
Cegléd							11	4	2	1	5	6		Vác és környéke												
Abony	4	1	3	2	1	1		Vác							4	—	1	—	?	—						
Albertirsa	4	2	2	?	3	4		Acsa	—	—	2	?	1	1												
Ceglédbercel	1	—	—	—	1	3		Galgagyörk	—	—	—	—	1	2												
Csemő	—	4	—	—	1	—		Püspökhatvan	—	—	—	—	2	1												
Dánszentmiklós	—	—	1	?	?	?		Kemence	—	—	—	—	—	—												
Jászkarajenő	5	—	4	?	4	1		Bernebebaráti	1	—	—	—	?	?												
Kőröstetetlen	—	—	—	3	?	1		Letkés	1	1	1	?	?	1												
Mikebuda	1	—	1	?	?	—		Ipolytölgyes	2	2	—	2	1	1												
Tápiószőlős	—	1	3	?	1	2		Nagymaros	—	—	—	—	—	2												
Törtel	3	1	2	1	4	4		Órbottyán	1	—	—	?	?	—												
Újszilvás	1	—	2	1	4	3		Vácrátót	—	—	1	1	?	1												
Dunakeszi és környéke								Rád	1	1	1	?	—	—												
Dunakeszi							—	—	—	—	—	—		Penc	1	—	?	?	—	?						
Fót	2	1	1	—	—	?		Szód	1	9	—	1	?	?												
Érd és környéke								Vácduka	—	—	—	—	4	—												
Érd							—	—	—	—	—	—		Szódliget	1	—	?	?								
Sóskút	1	—	1	1	1	—		Váchartyán	1	—	1	—	—	HE												
Gödöllő és környéke								Vámosmikola	1	2	2	?	?	2												
Gödöllő							1	1	—	2	2	—		Verőcemasos	—	3	—	?	2	2						
Aszód	—	—	2	1	2	1		Budaörs és környéke																		
Domony	2	—	1	—	—	?		Budaörs							—	—	—	—	—	—						
Iklad	—	—	—	—	1	2		Budajenő	1	—	—	?	—	?												
Bag	—	1	—	?	—	?		Telki	—	—	—	1	?	—												
								Páty	1	1	1	—	1	1												
								Piliscsaba	—	—	—	—	—	—												
								Tinnye	1	1	—	—	—	?												
								Pilisvörösvár	—	1	2	—	—	—												
								Zsámbék	?	?	1	1	—	2												
								Tök	1	1	1	1	—	—												

Dabas és környéke

Dabas	11	7	2	7	4	6
Alsónémedi	6	1	1	1	—	1
Bugyi	8	1	1	2	1	6
Gyál	—	2	—	?	1	—
Hernád	7	—	2	2	—	—
Inárcs	4	—	—	—	—	—
Kakucs	8	—	—	1	?	?
Ócsa	20	15	9	5	4	4
Órkény	1	1	1	1	—	1
Pusztavacs	11	—	1	—	?	?
Táborfalva	1	1	1	1	?	—
Tatárszentgyörgy	5	—	—	3	10	2
Újhartyán	1	1	—	1	1	1
Újlengyel	—	—	—	—	—	HE

Monor és környéke

Monor	5	—	2	1	1	—
Péteri	—	—	1	1	1	—
Ecsér	2	—	—	—	?	—
Gomba	1	1	—	—	1	1
Káva	1	1	—	?	1	?
Gyömrő	2	—	1	1	2	?
Maglód	—	1	1	1	1	—
Mende	5	7	—	—	?	?
Pilis	1	—	—	—	—	—
Nyáregyháza	3	—	1	1	1	1
Sülysáp	3	1	1	—	?	?
Úri	1	—	—	—	1	1
Üllő	1	2	—	—	—	—
Vasad	—	3	2	1	1	1
Vecsés	—	1	—	?	?	—

Nagykátá és környéke

Nagykátá	5	2	4	4	2	9
Farmos	4	5	7	8	6	3
Kóka	—	3	—	?	?	?
Pánd	1	2	1	1	1	1
Szentlőrinc-kátá	2	2	1	2	2	1
Tápióbicske	2	1	1	1	3	2
Tápiógyörgye	7	2	2	?	2	2
Tápióság	1	4	3	?	1	1
Tápiószecső	2	1	—	2	1	?
Tápiószele	9	1	—	4	1	1
Tápiószentmárton	3	2	3	?	7	5
Tóalmás	3	5	1	?	6	—
Szentmártonkátá	1	3	3	?	?	1

Ráckeve és környéke

Ráckeve	3	1	31	1	3	—
Makád	2	3	3	—	2	2
Szigetbecse	—	—	—	?	2	1

Dömsöd	15	2	20	4	8	25
Apaj	19	1	—	?	?	?
Dunavarsány	3	1	1	—	?	2
Kiskunlacháza	4	4	2	8	4	1
Szigetszentmárton	5	—	—	?	—	—
Szigetcsép	—	—	—	—	—	1
Szigetújfalu	3	2	—	?	?	—

Szigetszentmiklós és környéke

Szigetszentmiklós	—	—	—	—	—	—
Dunaharaszti	—	—	—	1	?	—
Szigethalom	—	—	—	—	—	2
Tököl	—	—	4	1	1	1

SOMOGY MEGYE

Barcs és környéke

Barcs	4	5	1	?	4	6
-Drávaszentes	1	—	1	?	?	?
-Somogytarnóca	1	—	—	2	?	?
Babócsa	16	5	7	?	5	4
Bolhó	6	—	2	1	1	2
Péterhida	—	—	—	6	?	2
Rinyaújnép	—	—	—	—	—	1
Sokonyavisonta	3	4	9	8	6	6
Rinyaújlak	—	13	—	?	?	—
Darány	1	2	3	1	2	5
Drávatamási	1	—	1	?	?	?
Istvándi	2	2	2	3	1	1
Kastélyosdombó	—	—	—	1	?	3
Homokszentgyörgy	2	3	1	2	2	3
Kálmánca	6	2	4	9	3	4
Lad	3	4	—	2	3	2
Patosfa	4	—	4	2	3	3
Szulok	2	—	2	3	4	3
Lakócsa	4	6	—	8	5	7
Szentborbás	—	—	—	—	2	1
Tóújfalu	—	—	—	—	2	3
Vízvár	—	1	1	2	?	3
Bélavár	—	2	—	1	?	1

Kaposvár és környéke

Kaposvár	7	6	—	?	?	8
Csököly	1	6	2	—	?	1
Gige	1	2	—	?	?	2
Rinyakovácsi	—	—	—	—	—	3
Gölle	15	7	2	3	1	7
Büssü	—	1	1	?	—	—
Fonó	1	1	2	1	?	1
Kisgyalán	—	—	—	—	—	1
Hetes	—	2	—	?	?	1
Csombárd	—	—	—	—	1	1
Juta	2	—	—	?	?	?
Igal	1	1	1	2	?	1
Gadács	—	1	1	1	?	—
Kazsók	2	2	2	1	1	2
Magyaratád	—	—	—	1	?	—

Ráksi	2	2	2	3	1	1
Somogyiszil	2	—	—	—	1	—
Kadarkút	4	3	2	1	2	4
Hedrehely	3	4	4	?	2	1
Hencse	2	1	1	1	?	1
Kökút	—	—	—	—	—	1
Mike	3	—	—	—	7	1
Visnye	—	—	—	—	—	1
Kaposfő	2	2	2	2	1	1
Kiskorpád	3	1	2	2	3	2
Kaposmérő	—	4	—	?	?	?
Bárdudvarnok	2	7	2	2	2	2
Mernye	1	1	—	?	?	1
Ecseny	—	—	—	1	?	?
Felsőmocsolád	—	—	—	1	?	1
Polány	1	2	—	?	?	1
Somodor	1	—	2	1	?	—
Somogyeszi	1	1	1	1	?	—
Szentgáloskér	—	—	—	1	—	—
Nagybajom	4	7	7	?	6	11
Jákó	2	2	2	?	1	1
Nagyberki	3	1	2	1	1	3
Csoma	3	11	4	2	1	2
Kercseliget	1	1	—	1	—	—
Mosdós	1	—	1	?	—	1
Szabadi	—	—	—	2	1	1
Simonfa	—	2	1	1	?	?
Bószénfa	—	3	3	2	—	3
Zselickislak	—	—	1	1	?	1
Somogyaszaló	1	1	1	1	1	—
Magyaregres	1	2	—	2	1	1
Somogyjád	2	2	—	1	2	1
Bodrog	2	2	1	?	?	2
Edde	—	1	1	?	?	1
Osztopán	1	2	2	2	1	1
Várda	1	1	1	1	1	1
Somogyárd	—	2	1	2	1	1
Újvárfalva	—	4	—	6	?	?
Szenna	1	8	—	2	—	1
Kaposszerdahely	2	—	—	1	1	—
Szilvásszentmárton	—	—	—	—	1	—
Zselickisfalud	1	—	—	—	1	—
Szentbalázs	4	2	—	?	?	1
Gálosfa	—	—	—	1	1	1
Kaposgyarmat	—	1	—	?	?	?
Sántos	1	2	—	1	?	2
Taszár	1	3	—	15	—	2
Baté	2	4	2	3	1	1
Kaposhomok	—	—	—	—	—	3
Zimány	—	1	1	?	1	1
Marcali és környéke						
Marcali	9	8	5	2	1	1
Balatonkeresztúr	2	3	2	2	1	2
Balatonújlak	22	9	5	2	2	2
Balatonszentgyörgy	2	1	3	4	4	3
Balatonberény	1	2	—	1	1	1
Hollád	—	—	—	1	?	?
Vörs	8	12	3	8	15	3
Böhönye	3	5	3	3	1	2
Fonyód	2	1	2	—	?	?

Ordacsehi	3	3	3	?	?	1
Kéthely	3	1	1	1	1	2
Somogyzentpál	27	4	2	3	4	4
Mesztegyő	10	5	11	4	10	5
Gadány	—	—	—	2	1	—
Hosszúvíz	—	—	—	—	—	1
Kelevíz	—	—	—	1	?	1
Nemesvid	7	3	5	6	?	5
Somogysimonyi	3	4	—	1	1	1
Nikla	17	4	2	4	5	1
Csömend	—	—	—	1	?	?
Táska	1	9	—	?	1	1
Pusztakovácsi	6	2	3	?	?	1
Somogyfajsz	1	1	1	2	3	4
Sávoly	8	6	—	6	?	2
Főnyed	—	—	—	1	2	?
Szökedencs	23	5	14	5	3	2
Somogy sámson	2	1	3	?	?	?
Csákány	4	1	1	1	?	1
Somogyzitfa	—	4	2	2	2	3
Tapsony	—	4	1	6	1	1
Nagyszakácsi	2	1	1	1	2	2
Szenyér	—	—	1	1	—	?
Vése	3	2	1	2	—	2
Nemesdéd	1	1	1	1	1	1
Varásló	2	2	2	1	?	1

Nagyatád és környéke

Nagyatád	1	2	—	5	4	3
-Ötvöskőnyi	3	2	4	1	?	4
Görgeteg	2	2	5	?	?	4
Rinyaszentkirály	5	3	2	2	2	?
Háromfa	3	2	—	1	?	1
Bakháza	—	4	—	1	?	1
Tarany	—	7	—	2	?	?
Kutás	—	3	5	4	?	5
Beleg	—	3	2	2	1	10
Kisbajom	3	3	—	?	2	3
Szabás	10	4	2	2	?	1
Lábod	4	5	2	3	1	2
Nagykorpád	1	—	—	?	?	?
Rinyabesenyő	—	—	—	—	2	—
Segesd	5	5	4	4	3	7
Somogyzsob	2	3	—	3	2	4
Bolhás	4	5	5	2	?	6

Siófok és környéke

Siófok	3	3	2	1	?	3
Ádánd	6	3	2	2	3	1
Balatonföldvár	—	—	—	1	—	1
Bálványos	1	1	1	?	1	1
Kerekí	1	1	1	—	1	—
Kőröshegy	2	2	2	2	1	2
Balatonszabadi	2	1	1	2	?	1
Siójut	—	—	—	—	2	?
Balatonzárszó	2	1	1	1	1	1
Balatonőszöd	—	—	—	—	1	2
Balatonszemes	3	3	2	?	—	2

Kötcese	1	1	—	?	?	?
Nagycespely	1	—	—	1	1	1
Szólád	2	—	—	2	2	2
Ságvár	—	1	1	1	1	1
Nagyberény	1	1	—	—	?	?
Nyim	—	—	—	1	1	—
Som	—	1	1	1	1	1
Zamárdi	7	5	4	7	5	
Balatonendred	1	1	—	—	1	1

Boglárlelle és környéke

Boglárlelle	9	5	4	5	1	1
Szőlőskislak	—	—	—	—	—	1
Gamás	1	3	—	?	2	2
Látrány	11	5	2	1	1	2
Somogybabod	2	2	—	?	?	1
Somogytúr	2	1	2	?	1	1
Visz	—	—	—	—	1	2
Lengyeltóti	5	3	3	1	2	?
Buzsák	7	18	5	3	1	3
Gyugy	—	—	—	—	—	1
Hács	1	1	—	2	?	—
Kisberény	—	—	3	?	?	?
Óreglak	2	6	1	3	2	2
Szőlősgyőrök	12	4	2	1	1	1
Somogyvár	1	1	2	1	1	1
Pamuk	—	—	1	1	1	?
Somogyvámos	1	—	—	?	1	2

Csurgó és környéke

Csurgó	5	8	7	4	3	8
Csurgónagymarton	—	—	—	—	1	1
Somogyicsés	—	—	—	—	3	—
Szenta	4	2	6	3	3	—
Berzence	6	4	4	9	11	10
Somogyudvarhely	6	3	3	6	3	3
Iharosberény	—	2	—	?	2	1
Iharos	4	3	2	3	7	1
Inke	3	6	—	1	3	4
Pogányzentpéter	4	2	1	?	?	?
Zákány	2	—	—	—	—	—
Gyékényes	1	—	—	?	2	2
Porrog	3	2	—	3	1	1
Porrogszentkirály	—	—	—	—	1	1
Porrogszentpál	—	—	—	—	1	—

Tab és környéke

Tab	2	2	1	1	?	
Bábonymegyer	2	1	—	1	?	1
Bedegkér	1	2	1	2	1	1
Kapoly	—	2	1	?	—	?
Kánya	1	1	—	1	1	1
Lulla	—	—	—	1	?	1
Somogymeggyes	1	1	—	?	2	?
Tengőd	—	—	—	—	2	?
Karád	2	1	2	2	2	1
Andocs	2	2	1	—	—	?

Kisbárapáti	1	1	1	—	1	1
Bonnya	1	1	1	1	1	2
Nágocs	—	—	—	—	—	—
Miklósi	1	1	—	?	1	—
Zics	—	1	1	—	—	—
Törökkoppány	2	1	1	1	1	1
Somogyacsa	2	2	—	1	1	5
Somogydöröcske	1	1	1	1	1	1
Szorosad	—	—	1	—	?	—

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE

Fehérgyarmat és környéke

Fehérgyarmat	1	2	2	2	6	8
Cégénydányád	—	1	—	?	2	1
Gyügye	—	1	1	1	2	1
Szamosújlak	—	—	—	—	1	—
Csaholc	—	1	1	?	6	1
Túrricse	6	3	2	1	2	1
Vámosoroszi	1	1	—	?	?	2
Jánkmajtis	2	2	3	19	2	2
Császló	2	11	1	?	2	1
Csegöld	3	3	1	?	?	?
Darnó	—	—	—	10	4	1
Kisnamény	2	2	1	13	7	2
Szamosáslyi	1	1	—	1	1	1
Kisar	3	25	2	?	?	1
Nagyar	2	4	2	4	2	2
Kölcse	11	6	8	?	4	3
Botpalád	2	16	6	?	1	5
Fülesd	2	1	1	1	1	HE
Kispalád	29	28	7	?	?	4
Sonkád	2	2	5	2	3	1
Nagyszekeres	2	—	—	—	1	1
Kisszekeres	9	11	2	?	?	1
Nemesborzova	—	—	—	—	—	1
Zsarolyán	2	1	—	1	1	—
Nábrád	2	—	—	2	1	1
Kérszemjén	2	2	—	?	—	1
Panyola	1	1	3	1	2	1
Olcsvaapáti	—	—	—	3	—	1
Penyige	3	—	—	2	1	1
Kömörő	1	3	1	4	1	1
Mánd	2	1	1	?	?	1
Rozsály	4	—	1	?	2	1
Gacsály	6	—	—	6	4	3
Garbolc	—	—	—	2	1	1
Kishódos	3	—	—	—	1	—
Méhtelek	1	1	1	1	1	1
Nagyhódos	—	—	—	—	2	1
Tisztaberek	—	16	3	1	1	—
Zajta	3	1	1	?	—	—
Szatmárcseke	3	3	5	5	4	2
Túristvándi	2	7	3	3	1	?
Tiszabecs	3	1	—	1	?	?
Magosliget	—	—	1	?	?	?
Mílotá	—	4	5	?	?	4
Tiszacsécse	—	1	—	?	2	3
Tiszakóród	—	2	1	2	5	6
Uszka	2	—	—	1	1	?
Tunyogmatolcs	3	5	—	?	1	3

Kisvárdai és környéke

Kisvárdai	5	4	4	3	2	—
Ajak	14	—	6	3	4	2
Rétközberencs	5	—	—	—	2	4
Anarcs	1	—	—	1	2	1
Szabolcsbáka	4	—	1	2	1	2
Dombrád	9	7	5	? 7	12	
Tiszakanyár	2	—	—	—	—	5
Döge	6	3	6	7	4	4
Fényeslitke	1	3	—	2	? 2	
Gégény	11	4	2	2	2	4
Gyulaháza	1	—	1	1	2	1
Kékcse	5	2	—	1	? 4	
Mándok	1	1	1	—	1	1
Benk	1	1	—	—	1	—
Eperjeske	2	1	1	2	1	—
Tiszaomgyorós	3	2	5	? 3	1	
Nyírkársz	1	—	1	4	? 1	
Nyírtass	1	3	4	3	2	2
Berkesz	—	—	2	1	—	2
Pátroha	14	4	10	11	11	10
Petreháza	1	5	3	3	? 2	
Laskod	—	1	2	3	? 1	
Szabolcsveresmart	2	—	—	—	5	6
Tisza bezdéd	4	—	1	? 1	? 2	
Tornyospálca	2	—	—	—	1	? 2
Jéke	2	—	1	? 2	? 2	
Tuzsér	1	—	1	4	4	—
Kemoró	—	—	—	—	1	? 2
Záhony	1	1	2	? 2	? 1	
Tiszaszentmárton	4	1	4	2	2	3
Zsurk	—	—	—	—	4	? 2

Mátészalkai és környéke

Mátészalkai	7	4	4	2	6	3
Csenger	2	3	3	1	4	5
Csengersima	1	—	—	1	3	3
Csengerújfalu	2	4	—	4	? 3	
Komlódtótfalu	2	2	1	3	? 1	
Szamosangyalos	—	—	—	—	—	1
Szamosbecs	2	2	—	? 1	—	
Szamosatárfalva	1	1	—	2	1	1
Hodász	—	—	1	? 1	1	1
Kántorjánosi	2	2	1	1	1	? 2
Nyírkáta	21	3	4	3	? 2	
Jármí	—	—	1	? 1	? 2	
Kocsord	4	3	2	2	7	5
Mérk	4	1	1	? 2	? 2	
Tiborszállás	1	1	1	3	3	2
Vállaj	3	—	1	? 2	? 2	
Nagydobos	2	2	—	2	1	2
Nagyecsed	10	7	3	20	13	9
Fábiánháza	3	4	—	2	3	2
Nyírcsaholy	9	—	1	? 2	? 2	
Nyírmeggyes	2	3	3	? 4	7	
Ópályi	2	1	1	? 2	7	
Ökörirtófülpös	1	1	1	? 1	? 2	
Fülpösdaróc	1	—	—	? 1	? 2	
Géberjén	—	—	1	1	2	1

Rápolti	—	1	—	? 2	? 2	
Porcsalma	2	1	3	5	5	8
Pátyod	2	3	? 2	? 2	? 2	
Szamoszeg	5	6	6	2	1	? 2
Szamoskér	3	—	2	2	2	2
Tyukod	4	4	8	5	? 6	
Ura	2	—	—	8	1	1
Vaja	1	1	1	1	1	1
Ór	—	1	—	? 1	? 2	
Rohod	1	—	1	1	1	1

Nyírbátori és környéke

Nyírbátori	1	1	2	3	3	7
Balkány	7	7	7	? 9	5	
Bátorliget	17	—	1	? 4	3	
Terem	6	—	1	? 2	1	
Encsencs	—	3	6	5	3	? 2
Kállósemjén	2	1	2	7	9	2
Máriapócs	6	4	1	? 4	2	
Kisléta	—	—	1	1	1	1
Pöcspetri	—	6	1	? 1	1	
Nyírbétek	3	5	6	? 5	? 2	
Ömböly	—	—	1	? 2	? 2	
Nyírbogát	7	—	1	2	2	2
Nyírgelse	2	—	—	? 2	? 2	
Nyírcsászári	—	—	1	1	1	1
Nyírgyulaj	7	1	2	1	? 2	
Nyírlugos	17	19	4	? 8	10	
Nyírmihálydi	—	1	3	5	1	2
Nyírvasvári	2	1	—	2	3	3
Ófehértó	3	1	1	1	3	2
Penészlek	11	—	7	? 4	? 2	
Piricse	5	4	2	? 2	? 2	
Nyírpilis	1	1	1	? 2	2	

Nyíregyházi és környéke

Nyíregyházi	5	3	3	8	7	7
-Oros	1	3	3	—	2	
Apagy	5	—	—	—	—	—
Nyírtét	5	—	—	—	1	1
Baktalórántháza	1	1	—	1	—	—
Nyírkőr	1	2	2	2	2	1
Nyírkércs	—	—	—	1	1	1
Ramocsaháza	1	4	1	1	? 2	
Bököny	9	3	10	? 2	1	
Buj	1	5	1	? 6	5	
Demecser	3	2	—	3	? 2	
Kék	1	1	1	1	? 2	
Székely	1	2	2	2	1	2
Gávavencsellő	7	15	7	4	10	4
Balsa	3	4	—	? 2	? 2	
Geszteréd	8	4	1	? 5	? 2	
Ibrány	2	4	5	6	19	1
Kálmánháza	—	1	3	? 1	? 2	
Kemecse	5	3	—	2	5	7
Kótaj	2	—	—	5	2	6
Levelek	4	2	2	1	? 2	
Besenyőd	4	—	—	? 1	1	
Nagyhalász	49	—	—	5	6	3

Tiszatelek	—	1	—	?	4	2
Nagykálló	5	8	6	6	9	7
Biri	2	1	—	2	—	?
Napkor	7	3	—	3	5	3
Nyírbogdány	—	—	2	1	2	1
Nyíribrony	1	10	3	1	2	2
Nyírpazony	3	3	—	2	2	—
Nyírtelek	1	1	2	?	?	6
Nyírtura	1	1	1	2	?	?
Sényő	3	2	1	?	?	?
Rakamaz	5	3	2	2	3	1
Timár	6	11	8	?	?	3
Szabolcs	3	—	—	1	?	1
Tiszabercel	4	3	5	2	3	3
Paszab	1	—	—	—	2	2
Tiszánagyfalu	3	—	—	2	2	3
Újfehértó	9	—	5	?	11	4
Érpaták	2	—	—	?	?	1
Vasmegyer	3	5	5	?	1	3
Beszterec	2	3	4	?	4	?
Tiszarád	1	1	—	1	2	1

Vásárosnamény és környéke

Vásárosnamény	4	3	12	2	4	3
Aranyosapáti	3	3	2	3	1	?
Barabás	7	5	4	3	?	5
Gelénes	11	6	7	7	5	2
Vámosatya	—	—	—	—	4	2
Beregsurány	10	—	—	—	1	2
Beregdaróc	5	6	6	1	?	6
Márokpapi	—	—	—	—	4	3
Csaroda	3	—	1	?	3	2
Hetefejércse	2	2	—	3	2	3
Tákos	—	—	—	—	3	1
Jánd	6	11	7	?	?	10
Lónya	17	6	—	4	8	3
Mátyus	3	3	—	?	1	3
Tiszakerecsény	1	19	8	?	2	4
Nyírmada	2	—	4	1	1	1
Pusztadobos	—	—	—	1	1	1
Tarpa	25	49	9	7	9	5
Gulács	10	13	13	2	4	7
Tiszaszalka	11	1	—	?	4	1
Tiszaadony	8	4	3	1	3	3
Varsánygyüre	2	7	8	2	3	3
Kisvarsány	1	—	1	2	3	1

Tiszavasvári és környéke

Tiszavasvári	20	19	15	25	20	26
Tiszadada	17	14	11	5	11	23
Tiszadob	7	1	7	3	?	3
Tiszaeszlár	5	9	1	1	2	3
Tiszalök	12	11	9	10	13	10

SZOLNOK MEGYE

Jászberény és környéke

Jászberény	5	5	8	5	5	5
Alattyán	1	7	7	5	4	1
Jásztelek	9	—	3	2	3	2
Jánoshida	2	—	10	3	3	1
Jászsalsószentgyörgy	2	—	12	?	?	4
Jászapáti	5	4	4	?	7	7
Jászivány	4	2	3	2	3	4
Jászárokszállás	5	7	3	4	4	2
Jászágo	6	—	—	1	—	—
Jászboldogháza	3	—	9	2	?	4
Jászdózsa	7	3	3	2	2	2
Jászfényszaru	10	10	4	9	2	4
Jászfelsőszentgyörgy	1	—	4	5	10	3
Pusztamonostor	—	—	3	1	1	1
Jászfákóhalma	—	1	5	5	3	5
Jáskisér	10	4	3	6	4	5
Jászladány	7	2	12	3	1	4
Jászszentandrás	—	—	4	1	?	4

Karcag és környéke

Karcag	6	—	10	8	14	18
--------	---	---	----	---	----	----

Kunmadaras	15	11	8	11	7	15
------------	----	----	---	----	---	----

Kisújszállás és környéke

Kisújszállás	15	9	8	12	18	11
--------------	----	---	---	----	----	----

Kenderes	9	4	5	5	3	12
----------	---	---	---	---	---	----

Kunhegyes	17	12	12	6	9	17
-----------	----	----	----	---	---	----

Mezőtúr és környéke

Mezőtúr	7	1	2	?	3	1
---------	---	---	---	---	---	---

Mesterszállás	3	1	2	?	3	1
---------------	---	---	---	---	---	---

Mezőhék	—	2	—	1	—	—
---------	---	---	---	---	---	---

Szolnok és környéke

Szolnok	14	49	11	27	39	5
---------	----	----	----	----	----	---

Besenyőszög	9	27	5	9	13	3
-------------	---	----	---	---	----	---

Kótelek	6	1	2	6	5	8
---------	---	---	---	---	---	---

Nagykörű	4	4	3	7	7	2
----------	---	---	---	---	---	---

Tiszasüly	7	—	3	7	8	6
-----------	---	---	---	---	---	---

Martfű	3	2	3	—	?	?
--------	---	---	---	---	---	---

Rákóczi falva	4	—	2	2	1	1
---------------	---	---	---	---	---	---

Rákócziújfalu	4	5	1	6	—	4
---------------	---	---	---	---	---	---

Szajol	18	9	17	?	2	3
--------	----	---	----	---	---	---

Tiszaöldvár	13	1	4	2	3	1
-------------	----	---	---	---	---	---

Tiszajenő	—	—	8	1	—	1
-----------	---	---	---	---	---	---

Vezseny	7	1	1	—	1	2
---------	---	---	---	---	---	---

Tószeg	5	7	1	1	2	1
--------	---	---	---	---	---	---

Tiszavárkony	3	2	3	1	1	—
--------------	---	---	---	---	---	---

Újszász	7	1	7	2	1	1
---------	---	---	---	---	---	---

Zagyvarékás	7	13	10	3	?	4
-------------	---	----	----	---	---	---

Szászberek	4	1	4	1	4	1
------------	---	---	---	---	---	---

Tiszafüred és környéke

Tiszafüred	16	11	30	24	22	17
Abádszalók	5	7	3	8	6	8
Tiszaderzs	4	5	6	5	7	3
Tiszabura	3	—	4	1	2	4
Tiszaörs	35	11	24	?	10	6
Nagyiván	18	19	19	13	23	24
Tiszaigar	24	23	5	20	5	7
Tiszaszentimre	11	14	5	10	9	21
Tomajmonostora	7	3	4	2	2	2

Törökszentmiklós és környéke

Törökszentmiklós	6	—	1	?	6	5
Fegyvernek	3	4	1	4	?	4
Kengyel	—	—	1	—	—	4
Örményes	—	—	—	—	—	—
Kuncsorba	1	1	—	—	?	?
Tiszabó	2	3	1	?	2	1
Tiszapüspöki	8	6	1	2	?	3
Tiszaroff	6	1	5	3	4	5
Tiszagyenda	3	—	—	—	5	3

Túrkeve város	6	8	8	12	6	8
---------------	---	---	---	----	---	---

Kunszentmárton és környéke

Kunszentmárton	11	5	7	7	6	8
Szelevény	5	—	4	1	2	3
Cibakháza	4	1	3	?	?	—
Cserkeszlő	3	—	4	1	2	?
Csépa	4	—	2	?	1	—
Tiszasas	3	2	4	1	1	1
Tiszazug	7	4	2	1	2	3
Öcsöd	4	6	6	6	8	10
Tiszakürt	5	2	2	—	—	1
Nagyrév	3	4	6	?	?	1
Tiszainoka	5	—	2	?	?	1

TOLNA MEGYE

Bonyhád és környéke

Bonyhád	4	3	4	2	7	6
Aparhant	—	1	—	2	1	—
Cikó	3	1	1	?	?	—
Györe	—	—	—	—	—	—
Izmény	2	1	1	2	1	1
Kakasd	2	2	1	1	1	1
Kisvejte	—	—	—	—	—	—
Lengyel	1	1	—	—	—	?
Mócsény	1	1	—	1	1	1
Grábóc	3	—	—	?	?	?
Mórág	3	—	—	?	?	?
Nagymányok	1	—	—	—	1	1
Váralja	1	1	2	1	1	1
Tevel	1	—	1	1	1	1
Kisdorog	1	2	—	2	?	?

Dombóvár és környéke

Dombóvár	16	2	13	8	15	14
Attala	1	—	3	6	2	4
Kapospula	1	2	2	5	4	4
Dalmand	4	3	1	2	5	1
Döbrököz	5	—	—	1	9	6
Kaposszekcső	13	1	—	2	3	1
Csikóstöttös	1	2	1	1	1	1
Kocsola	—	5	1	4	7	3
Kurd	3	1	1	—	1	1
Csibrák	2	3	—	?	—	1
Gyulaj	1	—	—	1	1	?
Szakcs	3	—	—	1	—	HE
Lápafő	1	2	2	2	1	1
Nak	—	—	—	2	2	2

Paks és környéke

Paks	1	—	4	4	4	4
Bölcske	3	2	2	2	2	—
Dunaföldvár	2	—	1	1	1	2
Dunaszentgyörgy	4	6	—	1	2	HE
Gerjen	1	1	1	1	1	1
Györköny	1	1	1	1	1	1
Kajdacs	2	1	—	1	1	1
Madocsa	2	2	1	1	1	?
Nagydorog	3	2	—	1	2	2
Bikács	5	3	1	?	1	?
Pusztahencse	2	—	1	?	?	?
Németkér	1	—	—	?	1	—
Pálfa	2	3	3	2	3	2
Sárszentlőrinc	4	6	8	?	4	6

Szekszárd és környéke

Szekszárd	5	5	3	4	7	6
Alsónána	1	—	—	1	—	1
Báta	7	9	3	1	7	7
Bátaszék	8	2	11	8	2	2
Alsónyék	—	—	6	4	6	3
Pörbölly	—	—	—	—	3	2
Várdomb	—	—	1	1	—	—
Bogyiszló	5	12	16	4	7	9
Decs	2	2	2	1	4	2
Sárpilis	1	1	1	1	1	?
Fadd	1	—	1	2	3	3
Kéty	—	—	2	—	2	2
Felsőnána	—	—	—	1	1	1
Kölesd	2	—	—	—	3	2
Kistormás	1	—	1	1	1	1
Medina	2	3	1	1	1	1
Ócsény	3	2	1	3	1	1
Sióagárd	7	2	—	1	3	2
Harc	—	—	1	1	4	2
Szálka	1	—	—	—	—	1
Szedres	2	—	—	1	1	1
Tengelic	2	1	2	—	1	1

Tolna	5	12	5	8	11	9	Sömjénmihályfa	—	—	2	1	1	1
Mózs	7	9	2	2	2	2	Vönöck	1	1	—	?	1	1
Zomba	2	2	4	4	5	—	Kemenesszentmárton	2	1	2	1	1	—
							Mersevát	2	2	—	—	—	—
Tamási és környéke							Körmend és környéke						
Tamási	4	8	6	10	9	9	Körmend	2	8	5	13	20	29
-Pári	1	1	—	1	1		Bajánsenye	5	3	4	10	1	4
Felsőnyék	1	1	1	?	3	1	Kerkáskápolna	—	—	—	—	1	2
Fürged	—	—	—	—	1	2	Magyarszombatfa	—	—	—	1	1	1
Gyöng	1	—	1	2	1	—	Csákánydoroszló	3	2	3	5	7	2
Miszla	1	1	1	1	1	?	Felsőmarác	—	1	1	1	1	—
Szárazd	—	1	—	?	1	—	Hegyhátszentmárton	—	—	—	1	1	1
Udvari	1	—	1	?	?		Ivánc	1	—	1	2	?	—
Varsád	—	—	—	—	2	1	Egyházásrádóc	—	2	2	2	3	3
Hógyész	1	2	2	1	1	—	Harsztifalu	—	—	—	1	?	—
Dúzs	2	9	2	1	2	1	Nagykölked	—	—	—	1	?	—
Iregszemcse	1	2	1	3	3	4	Nemesrempehollós	2	—	—	2	—	2
Újireg	—	—	—	—	3	2	Rádóckölked	3	2	3	1	1	HE
Magyarkeszi	1	1	1	1	2	—	Hegyhátszentjakab	—	—	—	—	—	1
Nagykónyi	16	11	2	4	2	3	Órimagyarósd	1	1	1	3	3	2
Értény	3	1	2	1	2	2	Szóce	—	3	—	2	1	?
Koppányszántó	4	2	2	1	1	1	Molnaszecsőd	2	4	5	2	?	2
Nagyszokoly	3	1	1	1	1	1	Egyházashollós	3	3	2	1	?	1
Ozora	1	1	—	1	—	—	Magyarszecsőd	—	—	—	3	1	1
Pincehely	2	1	1	1	3	2	Nádasd	2	1	2	2	1	2
Belecska	18	11	6	10	12	8	Daraboshegy	—	—	—	1	1	1
Keszőhidegkút	3	1	1	1	1	—	Halogy	1	2	1	1	1	—
Regöly	12	15	7	8	7	7	Hegyháthodász	—	—	—	—	—	HE
Simontornya	—	—	3	3	2	3	Hegyhátsál	—	—	—	1	1	1
Kisszékely	1	—	1	1	—	—	Katafa	—	—	—	—	1	—
Szakály	4	4	—	1	9	8	Óriszentpéter	—	1	—	1	1	1
Tolnanémedi	5	2	2	4	1	1	Ispánk	—	—	—	—	1	?
VAS MEGYE							Kondorfa	—	1	1	?	1	1
Cellödömök és környéke							Szalafő	—	—	—	1	1	1
Cellödömök	9	4	3	3	2	4	Szatta	—	—	—	1	?	?
Boba	—	—	—	2	3	3	Pankasz	1	2	—	?	1	1
Nemeskocs	—	—	—	1	?	1	Kisrákos	2	2	2	1	?	1
Egyházashetye	3	—	1	1	1	1	Viszák	—	—	1	2	1	1
Borgáta	—	—	—	—	1	?	Szarvaskend	—	4	—	1	?	3
Köcsk	—	—	—	—	2	1	Döbörhegy	1	—	1	—	1	1
Jánosháza	3	3	3	3	?	1	Döröske	—	—	—	—	—	1
Duka	2	—	1	1	1	1	Nagymizdó	1	—	—	1	?	2
Karakó	3	4	—	2	1	1	Vasalja	4	1	1	—	?	—
Keléd	1	1	1	1	1	1	Kemestaródfa	—	1	1	?	1	—
Kemenespálfa	1	1	1	1	?	—	Magyarnádalja	—	—	—	1	?	?
Kissomlyó	1	1	—	1	1	1	Pinkamindszent	2	1	1	1	4	4
Nemeskeresztúr	4	3	2	2	1	—	Kőszeg és környéke						
Kemenesmagasai	7	2	2	1	1	HE	Kőszeg	1	—	2	1	1	2
Szergény	4	5	6	6	3	4	Bük	3	4	2	6	5	4
Kenyeri	1	1	1	1	1	1	Csepreg	2	2	3	2	1	2
Pápóc	—	1	1	1	1	1	Tömörd	1	1	1	1	1	1
Mesteri	1	—	1	1	1	?	Horvátszidány	—	1	1	—	?	1
Kemeneskápolna	—	—	—	1	—	1	Kőszegszerdahely	1	1	2	1	?	1
Nagysimonyi	1	—	1	1	1	1	Bozsok	—	2	1	1	1	1
Tokorcs	—	—	—	1	1	—	Kőszegdoroszló	—	—	—	1	?	1
Ostffyasszonyfa	2	1	1	1	—	1	Lukácsháza	1	—	—	?	?	1
Csőnge	—	—	—	—	1	2	Gyöngyösfalu	1	1	1	?	—	1

Kőszegpaty	—	—	—	1	1	1
Nemescső	1	2	1	1	1	1
Sárvár és környéke						
Sárvár	4	6	3	3	4	3
Bő	4	3	2	1	1	1
Chernelháza damonya	—	—	1	?	?	1
Gór	—	—	2	1	2	2
Mesterháza	—	—	—	—	—	1
Tompaládony	3	4	1	1	1	1
Csénye	—	—	1	1	2	3
Bögöt	2	1	—	1	1	1
Gérce	2	3	2	1	?	?
Sitke	2	2	1	3	—	—
Vásárosmiske	—	—	1	?	—	?
Hegyfalu	1	1	2	2	2	1
Répcszentgyörgy	1	1	1	1	1	1
Vasegerszeg	2	—	2	1	1	?
Zsédény	—	—	—	—	1	1
Hosszúpereszteg	—	4	3	1	?	1
Bögöte	1	1	—	—	?	—
Vashosszúfalva	1	2	1	1	2	1
Ikervár	2	5	3	4	2	1
Meggyeskovácsi	1	1	1	1	2	1
Káld	—	—	2	1	?	—
Nyögér	1	1	1	1	2	1
Béjgyertyános	—	—	1	1	1	2
Sótony	—	—	—	—	1	—
Ölbő	1	1	1	1	2	1
Pecöl	3	2	2	1	2	2
Kenéz	—	—	—	3	2	2
Megyhíd	—	—	1	1	1	1
Rábapaty	2	1	2	2	2	1
Jákfa	1	1	1	?	1	1
Répcelak	2	—	—	—	1	—
Csánig	1	—	1	1	1	1
Nick	1	1	—	?	2	—
Uraiújfalu	3	2	2	2	2	2
Vámoscsalád	1	1	1	?	1	1
Simaság	—	—	—	—	—	—
Lócs	1	1	2	1	1	1
Nagyeresd	2	2	—	1	3	2
Nemesládony	1	1	1	1	—	—
Sajtoskál	—	—	—	1	1	1
Szeleste	—	—	1	1	2	1
Pósfa	—	—	—	1	1	1
Szentgotthárd és környéke						
Szentgotthárd	7	7	8	9	13	12
Alsószőlők	1	—	1	1	?	1
Felsőszőlők	—	—	1	—	—	—
Szakonyfalu	—	—	—	—	1	—
Csörötnek	1	2	2	?	3	10
Magyarlak	2	—	1	1	5	7
Rábagyarmat	2	—	5	?	1	1
Rátót	1	—	1	2	3	?
Gasztony	4	6	2	1	2	3
Rönök	—	—	1	2	2	3
Vasszentmihály	1	1	2	1	?	?

Szombathely és környéke

Szombathely	1	2	2	1	3	2
Acsád	1	1	1	?	2	?
Meszlen	1	1	1	?	1	1
Vasszilvagy	—	—	—	1	—	1
Felsőcsatár	—	2	—	—	?	—
Horvátlövő	1	—	—	—	—	1
Narda	1	—	1	1	?	1
Parnóapáti	1	1	1	1	1	1
Vaskeresztes	1	1	1	?	?	1
Gencsapáti	1	2	2	2	2	1
Perenye	—	1	1	1	?	1
Ják	2	2	1	1	1	1
Kisunyom	1	1	1	1	1	1
Balogunyom	1	1	2	1	1	2
Sorokopolány	—	—	—	1	1	1
Nárai	1	1	1	1	1	1
Nemesbőd	1	1	1	?	1	1
Vát	—	—	—	—	1	1
Rum	2	3	1	1	?	1
Gutatöttös	—	1	1	?	?	?
Zsennye	—	—	1	1	?	—
Sorkifalud	7	4	4	2	3	2
Gyanógergye	—	—	—	—	—	2
Nemeskolta	—	1	1	1	1	1
Sorkikápolna	—	—	—	—	—	1
Söpte	—	—	—	1	?	?
Vasasszonyfa	1	1	—	4	2	?
Szentpéterfa	2	1	—	1	1	1
Táplánszentkereszt	—	—	1	?	—	1
Torony	—	1	1	1	1	1
Bucsu	—	—	1	1	1	1
Dozmat	—	—	—	1	1	—
Sé	—	—	—	—	—	1
Vasszécsény	1	1	1	1	1	1
Csempeszkopács	1	1	—	—	—	—
Tanakajd	1	—	—	1	?	—
Vép	—	1	1	—	2	1
Bozzai	—	—	1	?	?	?

Vasvár és környéke

Vasvár	3	1	4	2	4	5
Alsóújlak	1	1	1	1	1	2
Nagymákfa	—	—	—	—	1	2
Püspökmolnári	2	1	—	1	2	?
Rábahídvég	3	2	4	2	2	3
Bérbaltavár	1	—	1	1	1	1
Nagytilaj	—	1	2	?	?	—
Csehimindszent	1	1	2	1	1	—
Csehi	—	—	1	1	?	—
Csipkerek	—	1	—	?	?	?
Gersekarát	1	—	—	—	—	—
Telekes	1	2	1	?	?	?
Győrvár	3	5	3	2	1	1
Ándrásfa	2	2	2	1	1	1
Hegyhátszentpéter	—	—	1	1	?	—
Petőmihályfa	—	—	1	1	1	1
Kám	2	1	1	1	1	2
Egervölgy	1	—	—	1	1	1

Szemenye	5	1	—	2	1	1
Oszkó	3	3	1	1	1	1
Olaszfa	3	—	3	1	?	1

VESZPRÉM MEGYE

Ajka és környéke

Ajka	3	5	3	2	2	3
Csőgle	5	3	5	?	1	5
Adorjánháza	6	3	6	8	8	?
Kiscsősz	3	—	—	4	1	1
Kispirit	—	—	—	—	1	2
Nagypirit	2	11	6	2	2	?
Devecser	2	3	1	2	1	1
Borszörcsök	5	8	2	1	?	1
Kolontár	1	1	1	1	1	1
Pusztamiske	1	—	2	1	1	—
Kerta	—	1	1	1	1	1
Iszkáz	2	3	1	—	1	2
Kamond	2	1	2	2	4	2
Karakószörcsök	2	1	1	1	1	3
Magyarpolány	4	2	—	1	—	?
Nagyalásony	4	2	—	1	1	1
Dabrony	2	1	1	1	1	1
Kisszőlős	—	—	—	—	1	1
Somlóvecse	—	—	—	—	1	1
Vid	—	—	1	2	1	1
Noszlop	1	—	1	1	1	1
Oroszi	1	1	—	1	1	1
Somlószőlős	3	4	4	2	3	1
Doba	—	—	—	—	1	1
Somlóvásárhely	8	—	9	3	3	2
Apátatorna	—	—	—	—	1	1
Kisberzsény	—	—	—	1	1	1
Somlójenő	1	—	—	1	1	1
Túskevár	—	—	—	—	1	1

Balatonfüred és környéke

Balatonfüred	—	—	—	—	—	—
Balatonudvari	1	—	—	—	—	—
Aszfő	1	1	1	—	?	?
Balatonakali	1	—	—	—	?	—
Pécsely	3	3	1	?	—	?
Tihany	1	1	1	1	—	?
Zánka	—	1	1	?	—	?
Balatoncsicsó	2	1	1	?	?	?
Szentantalfa	—	—	—	—	—	1

Pápa és környéke

Pápa	2	4	3	6	4	4
Bakonyjákó	—	—	—	—	1	—
Csót	1	2	3	1	—	—
Béb	1	1	1	—	1	1
Nagygyimót	1	—	1	—	1	1
Vanyola	1	3	2	2	?	1
Gyarmat	1	1	1	1	1	1
Csikvánd	—	—	—	8	1	1

Gecse	—	1	—	1	1	?
Szerecseny	1	1	1	?	—	1
Lovászpataka	3	2	—	2	2	2
Nagydém	1	2	—	1	1	—
Magyargencs	12	—	—	1	5	?
Kemeneshőgyész	12	8	—	1	2	?
Kemenesszentpéter	—	—	—	—	1	?
Marcaltó	2	2	3	2	2	1
Egyházaskesző	2	2	4	3	4	3
Malomsok	3	—	2	2	2	2
Várkesző	—	—	—	2	3	1
Mezőlak	—	—	—	1	1	2
Békás	1	1	1	1	?	?
Mihályháza	—	1	1	1	1	—
Nagyacsád	1	—	2	1	1	1
Nemesgörzsöny	2	2	—	?	?	—
Nemesszalók	2	—	2	4	1	?
Külsővat	5	4	2	5	?	2
Marcalgergelyi	3	3	4	3	2	4
Pápasalamon	4	1	2	2	2	1
Vinár	—	—	2	1	2	1
Nyárád	2	1	2	1	?	?
Dáka	1	1	1	1	?	?
Pápadereske	1	—	—	1	1	1
Pápakovácsi	—	1	—	1	1	1
Kup	1	1	—	1	1	—
Nóráp	—	—	—	2	2	4
Pápateszér	5	1	1	1	1	1
Bakonyság	—	—	—	—	—	1
Bakonyszentiván	—	1	1	1	1	2
Bakonytamási	1	2	—	1	1	1
Ügöd	1	—	1	1	1	1
Bakonyszücs	1	1	—	1	1	1
Homokbögöde	1	1	1	1	—	—
Nagytevel	1	1	1	1	1	1
Vaszar	4	1	1	1	1	1
Takácsi	1	1	1	1	1	1

Sümegeg és környéke

Sümegeg	3	—	—	—	—	—
Bazsi	3	3	1	1	?	—
Csabrendek	8	3	4	2	2	2
Hosztót	—	—	—	1	1	1
Szentimrefalva	4	—	1	?	2	2
Veszprémgalsa	—	—	—	—	4	1
Zalaszegvár	2	2	1	?	?	?
Gógánfa	4	—	3	?	?	1
Dabronc	4	—	—	—	1	?
Hetyefő	2	—	—	—	1	1
Megyer	2	—	—	1	?	—
Rigács	—	—	—	1	1	1
Ukk	—	—	—	—	3	1
Zalaerdőd	1	—	—	1	1	?
Zalagyömörő	8	4	3	?	2	1
Zalameggyes	—	—	—	1	?	2
Káptalanfa	5	3	2	3	2	2
Bodorfa	1	—	—	1	2	1
Gyepükaján	1	—	1	1	2	1
Nemeshany	8	3	3	1	1	1

Tapolca és környéke

Tapolca	5	4	4	2	1	—
Badacsonytomaj	2	1	1	?	—	?
Ábrahámhegy	1	—	—	?	?	—
Badacsonytördemic	—	—	1	1	1	1
Salföld	1	2	2	?	?	—
Balatonederics	5	7	4	1	1	1
Lesenceistvánd	1	2	1	?	—	?
Lesencetomaj	2	3	3	1	?	1
Nemesvita	2	3	—	—	?	?
Monostorapáti	1	—	1	1	?	1
Vigántpetend	1	1	—	—	—	?
Nemesgulács	1	3	2	1	1	1
Gyulakeszi	1	1	1	?	?	1
Káptalantóti	4	—	1	—	?	—
Nyírad	1	2	2	2	—	HE
Révfülpö	—	—	—	—	—	—
Kékkút	1	—	1	1	1	2
Kővágóörs	2	4	1	2	1	HE
Köveskál	2	1	—	1	—	E
Mindszentkál	1	1	1	1	1	E
Szentbékakál	1	1	1	1	—	—
Szigliget	7	2	2	1	1	5
Hegymagas	1	3	2	—	1	HE
Raposka	1	1	1	?	?	—
Zalahaláp	1	—	—	?	—	?
Sáska	—	1	1	?	?	1

Várpalota és környéke

Várpalota	1	—	2	2	2	2
Berhida	7	4	—	1	1	1
Hajmáskér	—	—	—	—	—	1
Sóly	—	1	—	?	1	1
Ósi	4	1	3	5	12	7
Öskü	1	1	—	1	—	—

Veszprém és környéke

Veszprém	1	—	2	1	2	HE
Nagyvázsony	3	—	3	—	—	?
Barnag	—	—	1	—	—	?
Pula	1	1	—	?	—	?
Vöröstó	—	—	1	—	—	?
Nemesvámos	—	—	—	—	—	—
Tótvázsony	—	—	1	—	?	?
Papkeszi	—	1	1	?	—	?
Vilonya	1	—	—	—	—	?
Szentgál	—	—	1	1	1	1

Zirc és környéke

Zirc	—	—	—	—	—	—
-Nagyesztergár	—	—	—	—	1	—
-Olaszfalu	—	—	—	—	1	1
Bakonyszentlászló	—	—	—	—	—	—
Fenyőfő	—	—	1	?	?	—
Románd	—	—	—	—	1	1

Bakonypéterd	1	1	2	2	1	1
Gic	—	—	1	2	1	1
Veszprémvarsány	—	—	—	—	—	—
Lázi	2	—	—	1	1	1
Sikátor	—	1	—	1	?	—

Balatonalmádi és környéke

Balatonalmádi	—	—	—	—	—	—
Balatonkajár	—	1	—	?	2	1
Balatonfüzfő	—	1	—	—	?	—
Litér	—	—	1	—	?	—

ZALA MEGYE

Keszthely és környéke

Keszthely	12	9	5	7	7	4
Alsópáhok	7	2	3	1	—	?
Cserszegtomaj	—	—	—	?	—	?
Rezi	1	1	1	—	?	1
Dióskál	1	2	—	—	1	3
Egeraracsa	—	—	1	1	—	—
Hévíz	2	2	1	1	1	—
Nemesbük	—	2	—	2	?	?
Karmacs	5	2	2	1	1	1
Vindornyalak	—	—	—	2	1	4
Zalaköveskút	—	—	—	—	—	1
Sármellék	6	3	4	5	1	3
Szentgyörgyvár	—	3	2	2	1	—
Zalavár	5	1	5	8	5	1
Várvölgy	2	4	2	1	1	1
Vállus	—	1	—	?	?	?
Vonyarcvashegy	1	1	1	—	—	—
Balatongyörök	1	1	1	—	—	?
Gyenesdiás	1	2	1	1	1	?
Zalaapáti	—	1	2	3	7	4
Bókaháza	1	1	—	?	?	1
Esztergályhorvát	6	7	6	5	3	1
Zalaszántó	1	5	3	5	1	2
Vindornyalak	2	—	—	—	—	2

Lenti és környéke

Lenti	4	6	7	5	10	11
Csesztreg	3	4	3	2	3	?
Alsószenterzsébet	—	—	—	—	2	?
Kerkakutas	—	—	—	—	—	1
Márokföld	—	—	—	—	—	E
Nemesnép	—	4	2	1	?	1
Ramocsa	—	—	—	—	2	?
Szentgyörgyvölgy	1	1	1	?	—	—
Csömödér	1	1	1	1	1	1
Iklódbördöce	4	2	3	?	1	1
Kissziget	—	—	—	1	1	1
Zebecke	—	—	—	1	?	?
Gutorfölde	2	2	2	1	2	2
Szentpéterföldsé	1	1	2	—	1	1
Lovászi	1	1	—	1	?	—
Dobri	2	—	4	4	?	?

Kerkateskánd	—	—	—	1	1	2				Sormás	2	4	—	5	4	3
Szécsisziget	2	2	2	1	1	?				Zalakaros	1	4	1	?	1	2
Tormafölde	1	—	—	?	—	—				Galambok	3	5	1	5	2	2
Tornyiszentmiklós	—	—	2	?	?	—				Zalaszentjakab	2	1	3	2	3	4
Nova	1	2	—	2	1	1				Zalacomár	5	5	6	2	7	8
Mikekarácsonyfa	4	2	—	?	—	—				Balatonmagyaród	12	1	3	2	2	2
Páka	4	8	—	2	3	5				Zalaszentbalázs	2	2	1	?	?	—
Kányavár	—	—	—	2	1	1				Kacorlak	—	—	—	—	—	1
Ortaháza	3	3	3	1	?	2				Pölöskefő	—	9	—	?	?	3
Rédics	7	6	4	?	2	2				Zalaegerszeg és környéke						
Baglad	—	—	—	—	1	—				Zalaegerszeg	7	5	3	2	5	7
Belsőárd	—	—	—	—	1	—				Bagod	1	1	1	1	1	2
Bödeháza	—	—	—	—	2	2				Zalaboldogfa	—	—	—	—	1	1
Gáborjánháza	5	6	1	6	3	3				Zalaszentgyörgy	—	1	—	?	1	?
Lendvajakabfa	—	—	1	?	1	—				Bak	3	2	2	3	—	1
Resznek	3	3	5	?	1	1				Becsevölgy	1	1	—	?	?	?
Szijártóháza	—	—	—	—	3	1				Bocfőlde	1	2	1	—	—	?
Zalaszombatfa	—	—	—	—	2	2				Bucuszentlászló	1	13	1	?	—	?
Zalabaksa	3	—	—	?	1	2				Nemesszentandrás	—	—	—	—	1	1
Kálóca	—	1	—	—	1	—				Pölöske	8	7	3	2	2	3
Kerkabarabás	—	—	1	?	1	1				Csonkahegyhát	1	—	—	—	—	?
Kozmadombja	—	—	—	1	1	1				Milejszeg	—	—	—	—	—	1
Pórszombat	—	2	3	?	1	2				Egervár	—	2	1	—	?	?
Pusztapaáni	—	—	—	—	1	?				Vasboldogasszony	—	—	—	—	1	1
Szilvagy	—	—	—	—	1	1				Gellénháza	1	2	1	1	2	2
Nagykanizsa és környéke										Gomboszeg	—	—	—	—	1	?
Nagykanizsa	6	13	8	26	32	20				Nagylengyel	3	2	2	—	?	1
Felsőrajk	6	10	3	2	3	1				Petrikeresztúr	2	1	1	1	1	?
Alsórajk	—	—	—	—	2	1				Nagykapornok	2	2	—	1	—	1
Pötréte	—	—	—	—	2	2				Bezeréd	1	—	—	?	?	?
Füzvölgy	—	—	—	—	1	1				Misefa	—	—	—	—	—	1
Homokkomárom	—	—	—	—	1	1				Orbánosfa	—	—	—	1	1	?
Hosszúvölgy	4	3	—	1	?	?				Nagykutas	—	—	1	?	?	?
Magyarszentmiklós	—	—	—	—	1	1				Nagypáli	1	1	—	?	?	?
Magyarszerdahely	6	6	—	?	?	?				Pacsa	3	3	—	2	1	2
Garabonc	—	—	2	4	2	2				Rádó	—	2	1	?	1	?
Nagyrada	3	5	6	2	3	3				Szentpéterúr	7	4	—	4	2	—
Zalamerenye	—	1	—	1	1	1				Zalaigrice	—	—	—	—	—	1
Zalaszabar	14	5	9	8	1	4				Pókaszepetk	1	—	1	2	2	2
Gelse	2	2	3	5	2	1				Gyűrűs	—	—	—	1	1	—
Gelsesziget	—	—	—	—	1	1				Kemendollár	1	1	—	?	?	1
Kilimán	—	—	—	—	2	1				Zalaistvánd	—	9	1	1	1	2
Orosztony	3	1	1	?	?	—				Söjtör	5	1	3	1	1	1
Újudvar	—	—	—	—	1	1				Pusztaszentlászló	3	2	2	—	—	1
Hahót	4	—	2	2	5	1				Teskánd	1	1	1	?	?	?
Miháld	—	2	1	?	2	2				Babosdöbréte	—	—	—	1	1	1
Pat	—	3	—	?	3	4				Böde	—	—	—	—	—	1
Sand	—	1	2	2	1	1				Tófej	3	—	2	2	?	1
Murakeresztúr	—	3	4	4	6	5				Baktüttös	—	—	—	1	1	—
Fityeház	—	—	—	2	4	2				Pusztæderics	—	1	—	?	?	1
Nagyrécsé	2	1	1	1	2	—				Vaspör	2	1	1	—	1	1
Nagybakónak	1	1	—	—	—	—				Zalaháshágy	—	—	—	—	1	1
Zalaújlak	—	1	1	1	1	1				Zalacséb	—	—	—	—	—	—
Surd	1	1	1	1	2	1				Salomvár	1	2	1	—	1	1
Belezna	2	—	—	?	2	3				Zalalövő	2	3	2	1	—	2
Liszó	—	2	1	1	9	2				Zalaszentiván	—	9	—	?	?	—
Pátró	—	—	—	—	1	1				Alsónemesapáti	1	1	1	1	1	1
Szepetnek	2	2	5	2	1	2				Nemesapáti	1	1	—	—	—	—
Eszteregnye	—	—	—	2	2	?				Petőhenye	—	—	—	—	1	1
										Zalaszentlőrinc	—	—	—	1	1	—

Zalatárnok	3	1	1	1	1	1	Zalaszentlászló	11	5	6	3	5	4
Szentkozmadombja	—	—	—	—	1	1	Sénye	—	—	—	—	1	1
Zalaszentgrót és környéke							Letenye és környéke						
Zalaszentgrót	12	6	4	1	3	4	Letenye	1	7	3	11	7	7
-Csáford	—	1	—	—	—	—	Bánokszentgyörgy	2	3	2	1	1	1
-Tekenyé	—	1	—	?	?	—	Óltárc	1	1	—	?	1	1
-Zalakoppány	9	4	—	1	1	—	Várfölde	—	1	2	?	1	1
-Zalaudvarnok	2	2	1	2	2	—	Bázakerettye	—	1	—	2	?	2
Kehidakustyán	6	3	1	?	1	1	Lasztonya	—	—	1	?	2	?
Kallósd	—	—	—	1	—	1	Lispezentadorján	2	1	4	2	2	1
Kisgörbő	1	—	1	?	?	?	Becsehely	3	3	4	1	3	3
Nagyörbő	1	1	1	1	?	1	Petrivente	—	—	—	—	1	?
Vindornyaszlós	3	2	2	?	?	1	Rigyác	1	—	—	—	—	1
Óhíd	8	3	3	1	1	1	Pusztamagyaród	1	1	1	?	?	1
Kisvásárhely	—	—	3	1	?	1	Bucsuta	—	1	—	?	1	—
Mihályfa	4	1	1	1	?	2	Szentlízó	2	2	1	2	?	—
Sümegecsehi	1	2	2	?	1	1	Szemenyecsrönye	5	7	6	6	1	2
Szalapa	—	—	—	—	—	1	Kerkaszentkirály	—	—	2	?	3	1
Türje	2	2	2	1	1	1	Murarátká	—	2	—	1	1	2
Zalabér	1	—	1	?	1	3	Tótszerdahely	3	1	—	1	2	1
Batyk	3	3	2	2	1	2	Molnári	2	1	1	?	?	3
Pakod	2	3	1	?	1	1	Semjénháza	—	2	1	1	2	—
Zalavég	1	1	1	1	1	1	Tótszentmárton	1	4	1	?	?	?
Zalacsány	—	—	2	?	?	2							

Weißstorchbestand Ungarns im Jahre 1984

Béla Jakab

Im Aufsatz werden im Rahmen der internationalen Rositten-Walsrode Untersuchung die Ergebnisse der Storchforschung in Ungarn behandelt. Der Storchzensus findet ab 1958 in jedem fünften Jahr statt, 1984 der sechste schon.

Unter den 3064 Gemeinden des Landes sind 2498 von Störchen bewohnt, und aus dem Gebiet von 1786 Gemeinden wurden über Storchneste unterrichtet. Keine Nester wurden, vermutlich schon jahrelang, an 410 Orten gebaut. Aus 302 Gemeinden stehen uns keine Daten zur Verfügung (Tabelle I.). Die Zahl der bewohnten Nester nahm auf den Gebäuden (G), auf den Bäumen (B) und anderen Orten wie Stall, Schober und Kirchenturm fortwährend ab, aber nimmt auf den elektrischen Masten immer zu (LM). Der Zuwachs erreichte hier 52% (Tabelle II. und III.) Dieser Möglichkeit des Nestbaus kann zugeschrieben werden, dass die Zahl der Storchpaare ab 1974 zunimmt. Der Zuwachs ist 9%, aber im Vergleich mit dem Jahre 1958 ist die Verminderung noch immer 37% (Tabelle IV. VII.) Betreffs der Verteilung der Storchpaare kann festgestellt werden, dass die Zahl und Konzentration auf den niederschlagsreichen nördlichen und nordöstlichen, bzw. auf den westlichen und südwestlichen Gebieten, am Flussufer oder auf den Gebieten von günstiger Wasserwirtschaft am bedeutendsten sei (Tabelle IV. Abb. 2.3.). Die zwei Abbildungen zeigen die Zahl und Konzentration der Storchpaare bezüglich der Stadtgebiete.

Der Zuwachs und JZa Wert, das Störungsjahr erweist sich wie 1974 als gering. Die Proportion des HPO Wertes ist in den beiden Jahren hoch, 18,6—19,6%. (Tabelle VI.) Das Wetter war 1984 nur in der Erziehungszeit günstiger, als im Jahre 1974, und das zeigt sich in der proportionierteren Verteilung der jungen Störche HPm 1—6, sogar im höheren Mass von HPm 3—4. Für die Zahl der Jungen war 1974 1—2 charakteristisch (Tabelle VI.). Die Zahl ihrer Verendung war 1974 8,6%, 1984 5,1%.

Ab 1974 nimmt die Zahl der Einzelstörche ständig zu, die ihre Nester allein bauen (HE). Die Ankunft mehrerer Storchpaare zieht sich bis Mai und Juni hin, und auffallend ist ihr Nichterscheinen. Das weist die Schwierigkeiten ihres Ziehens und der Überwinterung auf.

Der Vogelschutz in Ungarn sorgt für die Nester auch. Die Nester auf den Leitungsmasten werden ständig gesichert und über die elektrischen Leitungen aufgehoben. Etwa 2000 Nester sind schon durch Tragbau angehalten. Der Schutz und die Sicherung des Lebensraums für die Störche, der Umweltschutz sowie die vernunftmässige Wasserwirtschaft bilden einen noch zu lösenden Problemenkreis.

Die Tabelle VIII. zeigt die Zahl der Storchpaare in den Jahren der 6 Abschätzungen 1958—1984 nach den Komitaten geordnet innerhalb des Stadtgebietes (das System der Landkreise wurde 1984 abgeschafft).

140,— Ft